

AHMET HALDUN
TERZIOĞLU

Göktürkler

ROMAN

PA
1
PANAMA

3. BASKI

Göktürkler

Ahmet Haldun Terzioğlu

Panama Yayın No: 142

ISBN: 978-605-5143-77-0

Genel Yayın Yönetmeni
Mustafa Demirer

Kapak Tasarımı
Leyla Çelik

İkinci Baskı: Eylül 2014
Üçüncü Baskı: Temmuz 2015

Baskı-Cilt: Ayrıntı Matbaası
Sertifika No: 13987
Yayıncı Sertifika No: 18439

© Bu kitabın her hakkı saklıdır.
Yayıncının izni olmaksızın çoğaltılamaz,
kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

Panama Yayıncılık
Dr. Mediha Eldem Sokak
No: 60/2 Kızılay/ANKARA
Tel-Fax: (0.312) 432 14 89
www.panamayayincilik.com
info@panamayayincilik.com

Göktürkler

Ahmet Haldun Terzioğlu

Gök köklü Türk gençlerine...

Yiğidim hey!

Dinle!

Yoksa öğrenemezsin.

**Dinlemeden tenkide yönelen kişilerin bilgisizliğine inat,
sen dinle!**

Gerçektir anlatacaklarımız, destansı yüklemelerle kutlanmış olsa da... Türk destanlarını, yaşanmamış olayların düşselleşmesi sanacak kadar ahunaklığa aşılanañlar, yağıya¹ hizmet etmekten başka ne işe yararlar?

Sen, dinle!

Ey Türk, dinle!

Dinle ki anla!

Anlamadan usunda² tutunmaz düşler.

Düşlerin yoksa sen de yoksun!

Anla ki unutma!

Unutursan bir hiçlik içinde yer beğen kendine, eğer hiçlikse tercihin!

Unutma ki sen de anlat!

Özünü yokluğa taşıma!

Yoklukta yitirme varlığını!

Özünü öğren!

Özünü tanı!

Özünü öğret!

---

¹ Yağı: Düşman.

² Us: Akıl.

Erim, Bozkurt'um hey!

Atanı, ulusunu, töreni, ilini³ tut!
Bayrağını, tuğunu Gök'le!
Geçmişini iyi belle!
Söyle, söylet destanlarını!
Dünkü güne bağlanmazsan yüreğinle, bugünkü günden, yarınki günden kut⁴ bekleme.

Acun,⁵ kutlu ırkının ışığıyla ışımayı sürdürsün, Türk yeniden acunu tutsun istiyorsan eğer...

Türk'ün varlığı, aşağıda yağız yer, yukarı da kutlu Gök durdukça dursun istiyorsan eğer...

Kendini bil, Gökselliğe ada!
Bu senin görevin!
Hiç sonlanmayacak andın!
Andınla var olacaksın hey!

Türk'üm hey!

Ne kutlu bir adla adlandırmış Tanrı seni!
Adınla övmüş ki övünesin diye!
Ne bekliyorsun, övün, hey!⁶
Gök, sen övünesin diye, yüceliklerde!
Yer senin övüncünle ıduk!⁷
Güneş senin övüncüne tanık!
Ay senin övüncünle uyanık!
Hüküm Tanrı'nındır hey!
Ki Tanrı seninledir...

---

³ İl: Ülke. Yurt.

⁴ Kut: Tanrı'nın verdiği yetki, talih, uğur, ululuk.

⁵ Acun: Dünya, yeryüzü.

⁶ Mustafa Kemal Atatürk'ün kutlu buyruğuna gönderme.

⁷ Iduk: Kutsal.

Tutsaklık, sana yasak kılınmış.
Yönetmek, erkin⁸ bilinmiş.
Devlet ve il, adının üleşi.⁹
Acun buyruğuna muhtaç...
Sen varsan dirlik var hey!
Sen varsan könü,¹⁰ bilgelik ve ışık...
Birlik olunca dağlar da eğilir önünde ki onlar, Gök'e açıl-
an ellerine özenir...

Duaya kutsanmış...
Duaya sevdalı...
Dorukları konağın, dağların yüceleri ruhundur hey!

Adını, gücünü, kutunu Tanrı verdi!
Seni Gök'te yarattı, ıduk yere gönderdi.

Eline yay, kargı, kılıç...
Binmeye Gök köklü at...
Keçeden yurt...
Uyasın diye, töre...
Başına ulu¹¹ kağanlar...
İzinde yürümeye Bozkurt...

Ey Türk titre, özüne dön ve acunu tut!¹²

Ata oğlu ataç doğar.
Ana kızı anaç doğar.

Türk'ten Türk...
Bozkurt'tan bozkurt doğar!

---

⁸ Erk: Güç.

⁹ Üleş: Pay, paylaşma.

¹⁰ Könü: Adalet.

¹¹ Ulu: Büyük anlamında.

¹² Bilge Kağan'ın sözüne gönderme.

Yiğidim hey!

Başlangıcı acunla yaşıt olmalı!
Sonu ise sonsuzluğa eş...
Türk'ün varlığına tanuktur, Ay'la Güneş.

Geçen bunca zamanın içinde...
Bir zamana öyküneceğiz!
Atalarımızın zaman kıldığı bir zaman...
Kutlu bir zamanı anlatacağız, andımız var, doğrularla
varlığı!
Doğruluktan çıkana kargış...¹³

Zaman öyle bir zamandı ki anlatması zor!
Türk, acı günlerin içinde...
Tam elli yıla uzanan bir zamandır tutsaklığın utancın-
da.¹⁴
İli, yurdu elinden alınmış.
Devletsiz, ilsiz, töresiz, kağansız kalmış.
Yağının hükmünde, yağının buyruğunda...
Özünü, dilini, benliğini yitirmemek için direnmekte.
Doğacak güzel günleri beklemekte!

Türk tutsaksa Gök ağlar. İduk yer yanar, odlara¹⁵ durur.
Olur mu hiç?
Durulur mu hiç?

---

¹³ Kargış: Lanet, beddua...

¹⁴ Göktürkler 630 ile 680 yılları arasında, 50 yıl, Çinlilerin tutsağı olarak yaşadılar.

¹⁵ Od: Ateş.

*“Bilge Tonyukuk, ben özüm Tabgaç¹⁶ ilinge kılındım.
Türk budun Tabgaçka körür erdi.”¹⁷*

Tutulmaz ruhunun tutsaklık acısını dindirsin diye, zamanın tükenmesinde bir im¹⁸ bekliyordu. Kutlu Aşına¹⁹ soyundan gelecek bir im, Göksel bir çağrı bekliyordu.

Beklediği kutlu bir buyruktu:

“Haydi, savaşa! Haydi, Ötüken Yış’a!²⁰”

Yazgının Türk’e biçtiği kıyın²¹!

Yazgı Türk’ü tutsak kılmış.

---

¹⁶ Orhun kitabelerinde, “Çin” yerine “Tabgaç” tanımı kullanılır. Bilindiği üzere Tabgaçlar ya da Tobalar, Türk yurdunun doğusunda varlık gösteren siyasal Türk boy birliği olarak bilinirler. 385-550 yılları arasında 170 yıl Kuzey Çin’de, Şan-şi bölgesinde, merkezleri Tai kenti olarak, devlet olmuşlardır. Hükümleri sona erdiği halde, Göktürk döneminde ve çok sonrasında, Çin yerine Tabgaç adı kullanılmıştır. Biz, karışıklığa meydan vermemek adına, “Çin” adını kullanmayı tercih ettik.

¹⁷ “Bilge Tonyukuk ben kendim Çin ilinde kılındım. Türk ulusu Çin’e uymuş idi”... Orhun Anıtları, Tonyukuk Bengütaşı, Birinci Taş, Batı Yüzü.

¹⁸ İm: İz, işaret.

¹⁹ Aşına soyu: Göktürk Devleti’ni kuran kutlu Türk soyu. Açıne, Açına, Açıena, Açıne şeklinde okuyanlar da vardır.

²⁰ Yış: Ötüken yer adına katkı olarak kullanılan bu tanımlama kutsal bir anlam ifade etmektedir. Araştırmacıların, orman, dağ, yüksek yer vs. anlamlar yükleyerek açıklamaya çalıştığı, “Yış” sözcüğü, yaptığım araştırmalarda, bunların çok üzerinde, zamanın Türk inancına bağlı olarak Göksel anlamlar ifade etmektedir. Bu nedenle Ötüken ile birlikte kullanılmalıdır. Ötüken Yış, Türkler için ıdkuk yerdir. Tam olarak neresi olduğu bilinmemektedir.

²¹ Kıyın: Ceza.

O da tutsak!
O ki saygın, etkin ve bilge...
O ki başı eğilmez, dizi kırılmaz, ruhu tutuklanamaz...
Bilge Tonyukuk...

Acunda zamanını doldurmadan, uçmaklıđa²² varmadan özgür kalmayı, Ötüken Yış'a kavuşmayı, Türk'ün bayrağının yükselmesini görmeyi diliyordu. İnandığı Gök'e özgür kavuşmak, ulu ata ruhlarının huzurunda başı dik dolaşmak diliyordu.

Birbiri ardına ululanan başkaldırlılar yetmemiştii. Özgürlük için verilen kavgalar, utku²³ bulmamıştı. Kendince yaptığı nice uğraş sonuca ermemişti. Öz zamanının daraldığını düşündükçe usunu yitirecek gibi oluyordu. Ne oğuşu,²⁴ ne yüzüne bakmaya kıyamadığı evdeşi,²⁵ ne çocukları gözündeydi. Ne de yaşamaya zorlandığı yaşam umurunda... Orun,²⁶ huzur ve varsıllık²⁷ istemiyordu.

Özgürlük istiyordu.

Yaşı yeten, erliğe soyunan oğullarını aynı düşün ardına koymuştu Bilge Tonyukuk. "Varın gidin!" demiştii onlara, "Çin'de kalmayın, bozkırı tutun. Fırsatını bulunca varın gidin, bir şeyler yapın! Durmak, beklemek bizim uruğumuza yakışmaz. Biz hep öncü olduk. Özgürlük tutkunu olduk. Bir araya gelip aynı düşü görenlerle bir araya gelip anlaşın. Çinlilerle savaşın. Onlara Türk'ü tutsaklığe zorlamanın kıyınını kesin. Türk'e durmak yakışmaz. Burada böyle yaşamaktansa bozkırda uçmaklık yeğdir. Gidin, ölün ama tutsak olmayın! Tutsak yaşamayın!"

Oğullarıydı. Töre ile yetiştirmiş, Türk olmalarını, Türk kalmalarını sağlamıştı. Soylu kanlarının gereğini yapmak-

---

²² Uçmağa varmak: Ölmek. Ölüp, Gök'e ulaşmak.

²³ Utku: Zafer.

²⁴ Oğuş: Aile.

²⁵ Evdeş: Eş, hanım, hatun.

²⁶ Orun: Unvan, rütbe.

²⁷ Varsıl: Zengin.

tan, atalarının sözünü dinlemekten geri durmadılar. Nerede bir od yansa, o yana koştular, başarmanın zorluğunu bile bile. Uçnaklığı seve seve göze aldılar.

Uçmağa varmayı göze almak, tutsak kalmaktan daha zor değildi.

Yapabilseydi eğer; izlenmeseydi, gözetçilerinden kurtulabilseydi o da bir an durmazdı. Hem dağları özlüyordu hem bozkırı. O hiç yaşayamadığı yurtlarını... Tutsaklık kurnutuları içini kemiriyor, mümkünsüz sonuçlarda çakılıp kalıyor, yine de umudunu yaşatmaya çabalıyordu.

"Böyle sürmesi mümkün değil! Türk Tanrısı buna izin vermez!²⁸ Bir gün mutlaka..."

Sağ dizi yerde, başı eğik, dileğinin onanmasına dua-da...²⁹

"Ey Türk Tanrısı! Ey Türk'ün Tanrısı..."

Ne desin?

Ne söylesin?

Dili de tutuklu bedeni gibi.

"Bizi ancak sen anlarsın Gök Tanrı!"

Aydınlıkta güneşten, karanlıkta aydan, yıldızlardan ruhunu hoş edecek, umudunu çağlatacak bir ışık ışımasını gözlüyordu. Tutsaklığa dayanamayıp uçmaklığa kavuşan yoldaşlarının tersine, inatla yaşamak istiyor, yaşamak için kavga veriyordu.

Nelere katlanmış, ne acılara, ne hakaretlere direnmişti.

O günü görmek için...

"O gün gelecek mi?"

Çin'de doğmuştu Bilge Tonyukuk.³⁰

---

²⁸ "Türk Tanrısı" tanımı, kadim Gök dini ritüellerince yazılmıştır. "Gök Tanrı" anlayışının bir yansımasıdır. Söylemler, Orhun Anıtları kapsamında düzenlenmiştir.

²⁹ Sağ dizi yere vurup baş keserek selam, eski Türk saygı duruşudur.

³⁰ Bilge Tonyukuk'un Çin'de, esaret altında doğduğu Orhun Kitabelerinde kendisince ifade edilmiştir. Yapılan hesaplamalarla doğum yılı olarak 646 belirlenmiştir.

Tutsak atası, anası... Bütün oğuşu, uruğu...³¹ Boyu, ulusu...

Çin'de tutsak doğmak ne demek?

Bir Türk'ün Çin'de doğması... Türk ilinden uzakta...

Ötüken Yış'ın özleminde yaşamak zorunda kalması...

Duvarın³² bu yanında yaşamak!

"Yok olası duvar!"

O yan başka, bu yan başka!

Anlatılması mümkünsüz bir acı! Tarımsız bir özlem...

Ötüken Yış'ı hiç görmemişti, ancak düşsel yurdun Türk için anlamını biliyordu. Atası onu bu özlemin sönmeyeceği yürekle tanıştırmıştı.

"Kut olsun ruhuna!"

Iduk Ötüken Yış'ın kutundan uzaklaşınca, gündoğusu-na, gün batısına, kızılıyana, karayana...³³ Gittiği her yerde Türk'ün kanı su gibi akmış, kemikleri dağ gibi yığılmıştı. Bey oğulları köle, konçuy³⁴ kızları kul olmuştı. Gittikleri yerlerde kut bulamamıştı Türkler, çünkü Ötüken Yış onların elinde değildi. Bunun bir kıyını olmalıydı. Kut, Ötüken Yış'ın varlığıydı, gücüydü, etkisiydi.

"Yalnızca anlatılanlarla andım, anlamaya, bilmeye çalıştım ıduk yurdumu. O yandan esen yelde kokusunu almaya çabaladım. Özlemlerle tüttü gözümde kutlu topraklar. Bir gün orada olacağım düşü ile güç buldum. Başka da çarem yoktu!"

Eş almış, oğulları, kızları olmuş...

---

³¹ Urug: Büyük aile. Aileler birliği.

³² Duvar: Çin Duvarı. Çin Seddi.

³³ Yönler: Sırasıyla doğu (Gündoğusu), batı (Günbatısı), kuzey (Karyan), güney (Kızılyan).

³⁴ Konçuy: Prenses karşılığı, soyluluk unvanı.

Hepsi tutsaklıkta...

"Çoğalmak zorundaydık. Yoksa yok olup giderdik!"

Bir tutsaklığı bilmek var, bir de bilmeden yaşamak... Bir de tutsaklığı benimsemek, kabullenmek... Hele soyluların, uluların yaşayışları bulunmaz varsılıkta olunca... Hele Çinli gibi yaşamayı, onlardan olmayı seçenler olunca... Çin, öncül Türk uruğlarının soylu kişilerini varsılık içinde oyalamak, onlara Türk olduklarını unutturmak isterse...

O, tutsaklığın farkındaydı.

Türk ruhunda özgürlük odu öylesine güçlü yanıyordu ki tutsaklığın acısını daha en başında fark etmişti Bilge Tonyukuk. Oysa bu bile zordu.

Kişi tutsak doğunca, özgürlüğü nereden bilsin? Nasıl öğrensiz? Tanrı, onu özünde hissettirmese nasıl ayırım yapsın?

Tanrı'ya kut, özgür yarattığı Türk'e bu duyguyu kazandırmış, o sonsuz anlayışında beklentiler özgürlükle var olmuştu. Ne şekilde bir yaşam sürerse sürsün, özgürlüğün anlamını biliyordu Türk.

Soylu bir uruğun, Aşide³⁵ uruğunun, soylu ancak tutsak bilgesi Tonyukuk...

O nedenle adının başında taşıyordu "Bilge" orununu. Bu orunu kolay tanımazdı budun,³⁶ kolay vermezdi.

Bilge, ancak tutsak!

Tutsaklıkta bilgelik ne işe yarar?

Ne acı! Ne büyük utanç!

Özgürlük için savaş, onu en başında yoluna çekmiş, gençlik çağı gelip, eline yay ve kılıç değdiğinde direnmeyi,

---

³⁵ Aşide: Aşite, Aşete veya Ashide... Bilge Tonyukuk'un dâhil olduğu soylu bir Göktürk uruğu. Aşinalarla akrabadırlar.

³⁶ Budun: Ulus, halk... Ulusun bir bölümü için de kullanılır.

başkaldırmayı seçmekte bir an beklememişti. Onurlu olan, ona yakışan buydu. Çünkü özgürlük öyküleriyle, destanlarla büyümüş, atası, geçmişte yaşanan o güzel günleri sürekli anlatmış, aşlamış, yönlendirmişti onu ve kandaşlarını.³⁷

Başkaldırıya çağrı olduğunda bir an bile durmamış, tereddüt etmemişti Bilge Tonyukuk.

“Başkaldırıyoruz! Durmak olmaz!”

Durmak, olmuyordu!

“Türk’e tutsaklık yaraşmaz!”

Tutsaklık yaraşmıyordu.

“Elimiz yay tuttukça...”

Eli yay tutuyordu.

Sözü dinlenir, buyruğu geçer yaşa erdiğinde, yüreği pek erleri çevresinde toplamış, onlara anlatmış, sonra da yönetmiş, başkaldırının odunu yakanlardan olmuştu. Ne mutlu ona ki daha önce kerelerce deneneni denemiş, başarılama-yanı başarmaya çabalamıştı.

Bilge Tonyukuk durmamış, yazgıya razı olmamıştı.

Yetemedi, başaramadı. Özgürlük için yola birlikte çıktığı yoldaşlarının çoğu uçmaklığı buldu.

O, yaşadı da ne oldu?

Tutsak oldu!

“Ne mutlu onlara! Yazık bana!”

O, uçmaklığı başaramamış, uçmaklığı kazanamamış, yaralar almış, acılar çekmiş, yaşamış, yaşadığına sevinememiş, ancak bunu yalnızca gelecekteki güzel günler için kabullenmişti.

“Gelecekte özgürlük adına ölmek için bugün yaşamayı göze aldım!”

Yaşamak bir amaç için.

“Yeniden yükselecek kurt başlı tuğu, yele sevdalı kurt başlı bayrağı görmek için...”

Düşler kadar güzel bir umut!

---

³⁷ Kandaş: Kardeş.

Oradan oraya sürüldü, bağlara vuruldu, olmadık işlere koşuldu. Türklüğünü, oğuşunu, uruğunu, budununu hatta atasının kut ile verdiği adını unutturmaya çalıştılar. Türk kalmasını sağlayacak her şeyi yok etmeye çalıştılar.

Çin, tüketen güç... Çin öğüten, yiyen, eriten...

Çin, Türk'ü yutmak isteyen!

"Buna direnebilenler ve hâlâ Türk kalanlar, yalnızca bunun için bile yiğitlik andını tutmuş kabul edilmeliler. Yalnız bunun için bile adları destanlaşmalı!"

Çince ad almaya zorladılar onu:

"Yuan-chen..."³⁸

Aşinalara kaplılıkla³⁹ yakın olan soylu Aşide uruğunun yaşamda kalmayı başarmış ulularından olan Bilge Tonyukuk, Gök'le dost, Gök'e tutkun Türk Bilge Tonyukuk, sıradan bir Çinli adı kullanmaya zorlanmıştı. Yapılan, Türk'e, Türklüğünü unutturmak için koterılan bir Çin tuzağıydı.

"Senin adın Yuan-chen!"

"Benim adım Tonyukuk"⁴⁰!"

"Yuan-chen!"

"Tonyukuk..."

Sandılar ki baş eğer, susar! Bu soysuzluğa kanar!

Çünkü bunu yapanlar vardı. Baş eğenler, susanlar, kabul edenler...

"Ad, kişinin en büyük kutu! Ad ile var olunur. Ad olmazsa kişiöğlü"⁴¹ bir hiç!"

---

³⁸ Yuan-chen: Bilge Tonyukuk'un Çin kaynaklarında geçen adı. Bazı Tarihçiler Bilge Tonyukuk ve Yuan-chen'in farklı kişiler olduğunu iddia etmektedirler. Ancak buna dair kesin kanıtlar bulunamamış, aksine tarihsel akış bunun tersini göstermiştir.

³⁹ Kap: Akriba.

⁴⁰ Çin kaynaklarında Tun-yü-ku şeklinde kayıtlı olan bu adı bazı tarihçiler "Tunyukuk" olarak telaffuz ederler. "Tun" veya "Ton" başlamasının, "Yeniden doğan" anlamına geldiği bilinmektedir.

⁴¹ Kişioğlü: İnsan anlamında.

Adını yitiren, ruhunu da yitirir!

Asla kabullenmedi bu adı! Tanrı onu Türk yaratmış, Türk adıyla kılmıştı. Türk adından başka ad kullanmak onursuzluktu.

Gözleri içinde yanan odun alazı fark edilmesin diye, hep yerdedi. Bir de tutsaklık utancıyla... Gök'e yalnızca dilemek, yakarmak için bakabiliyordu.

Bir de özlediğinde!

Türk'ün en büyük sevgisi Gök'e...

Gök'e bakamamak! Gök'ten utanmak!

"Gerçek bu! Tutsak Türk, Gök'ten utanır!"

Türklüğünün kanıtı olarak asla kesmediği, omuzlarına serbestçe saldığı saçlarına düşen aklarla okunan yaşının çok altında görünen beden yapısı ile Çinlileri tedirgin eden ve bununla mutlu olan Bilge Tonyukuk...

Gök'ten utanıyordu!

Durağan duruşunu saygı ve uysallık belleyenler, artık yazgısına razı olduğuna inanıp, yaşı da geçkinleşince, bağlarını çözdüler. Üzerindeki kısıtlamaları ve gözeti azalttılar. Saygın bir Türk uruğunun soylusunu artık kazanabileceklerine inanmaya başlamışlardı. Öyle ya, genç çağlarını yitiren biri, kocamışlığında rahatı ve huzuru istemeliydi; savaşı, kavgayı değil.

Çin düşüncesi işte! Kendilerince doğru...

Onun gibi direnen birinin umutları yıkıldıysa, onu izleyen, öncü belleyen gençler daha bir etkilenecekti ve yolun başında iken Çin'e başkaldırmaktan vazgeçeceklerdi! Böylece tutsaklığı yazgı bilip kabullenen bir soy oluşacaktı. Tutsaklığın farkında olmayan bir soysuz soy...

Oysa o...

Sessizliği, fırtına öncesi sessizlik...

"Bozkırın tadına varamadıktan, özgürce at koşturama-

diktan, güçlü Türk yayını taşıyamadıktan, ormanlarda av yapamadıktan, ordu içinde yer tutup savaşa soyunamadıktan sonra... Ötüken Yış'ı göremedikten sonra... Yaşamışım, neye yarar?"

Özlemleri tükenmez, hangi çağda olursa olsun özgürlüğü unutamazdı.

Zaman zaman esen yelin uçurduğu uzun, ak saçlarına özenirdi. Nasıl da eş oluyorlardı yele! Nasıl da özgürdüler! Ne mutlu onlara...

"Saçlarım özgür, oysa ben!"

Saçlarının yelde her salınışında, tutsaklığını hatırlıyor, utanıyordu.

Saçlarına bile karışmak istemişti Çinliler. Çünkü saçları onlardan daha Türk'tü ki, bağlı kalmayı kabul etmiyorlardı. Esen yelle savrulmaları, Çinlilerin zoruna gidiyordu. Kendilerince gerekçeler uydurup kendileri gibi kesmelerini, ince örgülerle bağlamalarını istiyorlardı. Böylece Çinlileşmeye bir adım daha yaklaşıyorlardı. Bir de giysilerini sağ yandan iliklemelerini çok önemli görüyorlardı. Küçük ayrıntıların, Türkleri Çinlilerden ayıran özelliklerin varlığını yavaş yavaş yok etmeye çalışıyorlardı.

Ulus ulus yapan küçük, ama çok önemli ayrıntılar...

Amaç belliydi:

Onları Çinli kılmak!

Oysa Tanrı onları Türk yaratmıştı.

"Başka bir ırka, başka bir buduna öykünmek, onursuzluk!"

Daha önceleri Çin'e özenenler, uyanlar yok olup gitmişlerdi.

Her an, her fırsatta Türk olduklarını hatırlatan farkları unutulursa, Çinlilere benzeyip onlar gibi olurlarsa...

Oysa ruhları, Türklüğe tutkun... Türk'e dair ne varsa yüreklerinde...

Uzun saçlarını özgürce salmak...

Yele tutunmak...

Belki Şu an atlarının üzerinde değillerdi. Atlarının hızına bağlı olarak saçları yele eşlik edemiyordu, ama yelle kandaş olduklarını unutmuyorlardı.

Yelin ve atlarının yelelerinin kandaŐıydı saçları...

Tutsaklığı unutmaları m¼mk¼n değildi. Çin'e uyması m¼mk¼n değildi Tonyukuk'un.

Çin'de yaşaması...

O, Şimdilik bir zorunluluktur.

Yaşamak değildi elbet, zamanı t¼kietmekti.

Beklemek ve umut etmektir.

"Bir im, bir sesleniş... D¼Ősel bir buyruk!"

Bekliyordu Bilge Tonyukuk, onun gibi bekleyen, umutla bekleyen y¼ređi odla kavrulmuŐ ırkdaŐları ile birlikte!

Özg¼r g¼nleri bekliyordu.

"T¼rk Tanrısı, T¼rk'¼ unutmaz!"

İnanıyordu buna. YaratılıŐındaki üst¼nl¼đe, özene ve görevlerine... İnanmak, umutlarını g¼çlü kılmak için koşuldu!

Oğullarına söylediklerini, uruğundaki gençlere, çocuklara hatta emeklemeye yeni başlayan balalara söylüyordu. T¼rkl¼klerini unutmalarını engellemeye çalışıyordu. Çin'e alıŐanlara, ŐinlileŐmeyi kabul edenlere kızıyor, onlardan uzak duruyordu. Tiksinierek bakıyordu yüzlerine.

Bir sayrılık⁴² gibiydi ŐinlileŐmek. Yayılan, bozan, yok eden bir sayrılık...

T¼rk'¼n yağısı sayrılık!

Bir yol, bir ç¼z¼m aramakla y¼k¼ml¼ hissediyordu kendisini. Önc¼ olmakla... Boş durmak yerine, gizliden gizliye yoldaş toplayıp and⁴³ verdirmek, kurtuluş g¼n¼ne hazırlanmak, bir adım daha ilerlemek...

---

⁴² Sayrılık: Hastalık.

⁴³ And: Yemin.

O günün geleceğini biliyordu Tonyukuk.

Gök Tanrı'ya yakarıyor, bekliyordu.

“Ulu Tanrım, Türk'ü ilsiz, yurtsuz, töresiz, kağansız koyma! Acun, böyle çekilmez. Acun, böyle hiç!”

Yalnız o değildi aynı düşün düşünde acı çeken.

Çinlinin usu oyuna iyi çalıştığı için, devletinin ve ırkının varlığını, sürekliliğini oyunlara bağlı gördüğü için Türk'ü Türk'e kırdırmanın yollarını kolayca bulması zor değildi. Çin içinde tutsak, ancak tehlikeli olduğunu belledikleri Türklerin gözetiminin de yine soylu Türklerce yapılmasının daha anlamlı ve kolay olacağı kararına varılmıştı. Çin için tehlikeli olanları karşı karşıya getirmek, ayırmak, birliği bozmak için bir başka yoldu. Bir yol bulunca durmazdı Çin.

“Hiç beklenmedik güçlü kişileri kullanalım! Onları oyunumuzun bir parçası yapalım. Farkına bile varmadan bize hizmet etsinler. Bu arada kendi ırklarına yağılık edip, yağı bilinsinler.”

İzleyecekleri yol şöyle olacaktı:

Güçlü ve soylu soydan gelen üst orunlu kişileri, Türk budununca kabul gören kişileri, devletleri adına görevlendirilecekler, Türk budunu gözetleme işini onlara vereceklerdi. Elbette artlarını boş bırakmayacakları bu kişileri yakın izlemelerle sık sık sorgulayacaklardı. Çoklukla uğraşmaktansa azlıkla ilgilenmek iyi bir yol olarak görünmüştü Çinlilere. Az kişi çokluğu gözetecek, onlar da gözetlenleri gözetecek... Düzeni iyi kurarlarsa büyük bir sorun kolayca çözülecekti.

Böylece başkaldırmayı düşünen etkin kişiler oyalanacak, izlenecek, kendilerine sıradan işler verilip önemsemeleri sağlanacak, zaman alıcı, uzun sonuç yazıları istenecek, sık sık saraya çağrılıp sorgulanacaklardı.

Usuna şaşılası Çinliler, Bilge Tonyukuk'u da bu iş için uygun buldular.

"Aşıde Yuan-chen, bu iş için uygun kişilerden biridir!"

Bu fikri ortaya atan Çinli görevli önceleri yadırgandı. Çünkü Aşıde Yuan-chen çok tehlikeli, baş eğmez bir kişi olarak biliniyordu. Hem soylu bir urugdan, hem bilge, hem saygın, güçlü, sözüne uyulur, iyi anlatır, açıklar ve etkiler... Kaç kez er toplayıp başkaldırmaya davranmış, başkaldıranlara katılmış, kanlı çatışmalara girmiş, çok Çinlinin canına mal olmuştu. Sağ tutulması dahi yanlış iken şimdi ondan yararlanmayı düşünmek...

"Kurda kuzu emanet etmekle aynı..."

Bu işin olması gerektiğini, olabileceğini söyleyen kişi; böylece, kendi adlandırmaları ile Aşıde Yuan-chen'in, Türk budun indindeki yerinin sarsılabileceğini, ona olan güvenin ortadan kalkacağını da söylüyordu. Çünkü Çinlilerle işbirliği yapan bir gözetçi kişiye iyi gözle bakılmaz, Çin imparatorunun⁴⁴ çaşıtı⁴⁵ bellenirdi. Hele armağanlarla beslenirse... Sık sık saraya seslenip ağırlanırsa... Belki de onun beklentisi de böylesi bir görevdi. Onurlandırılır, orunlarla kazanılabiliirdi.

---

⁴⁴ Çin'de "İmparator" unvanı için "Huang-di" tanımı kullanılmıştır. Bu unvan, Çin dilinde "Tanrı'nın oğlu" anlamına gelmektedir. "Huang-di" batıda kullanılan "İmparator" büyüklüğünde ve gücünde bir orundur ve Türklerin "Kağan"ına karşılık gelir. Ancak romanın bütünlüğünü sağlamak açısından Çin'i yöneten kişiler için "Çin İmparatoru" adlandırmasının kullanılması uygun bulunmuştur. "Huang-di" orununu kullanan ilk kişinin bunu kullanmadan önce "Wang" yani, "Kral" orunu ile anıldığı, yirmi beş "Wang"ı yenip budunlarını kendisine bağladıktan sonra "Huang-di" unvanını taşıdığı, bunun da Çin'in efsanevi "Sarı İmparator"u olduğu bilinmektedir.

⁴⁵ Çaşıt: Casus.

Bir zaman işlerine yarar, sonra da yok edilir gider!

Uzun tartışmalardan sonra karar verildi.

“Görev verilsin, ancak bu kişi çok sıkı gözetle tutulsun!
Yanında sürekli olarak silahlı gözet erleri bulunsun!”
Elbette çok sayıda...

Kentin ilbayının⁴⁶ huzuruna çağıldı Bilge Tonyukuk ve ona biçilen görevi bildirildi:

“Aşide Yuan-chen, yanına beş Çinli yazıcı verilecek...”

Bunlar işi asıl yapan kişiler olacaktı. O ise yanlarında gezecek, göstermelik... Türkleri aldatacak bir görüntü kılınacaktı böylece. Budunu ona kızacak, Çinlilere bağlandığı sanılacaktı.

Aslında onu gözleyecek olan saklılardı⁴⁷ bu beş yazıcı. Kaçmasını, Çin karşıtı işler yapmasını engelleyeceklerdi. Gözleyecekler, dinleyecekler...

“Beş yazıcı ile birlikte, yanınızda koruma erleri olacak, Türklerin yaşadığı sınıra yakın yerlerde dolaşacak, budunun durumunu inceleyip dileklerini belirleyeceksiniz. Amacımız Türklere yardımcı olmak. Onların daha iyi koşullarda yaşamaları için gereken önlemleri tespit etmek. Sizin gibi pek çok kişi bu görevle görevlendirilecek. Böylece düzen sağlanacak.”

Sayım da yapacaklardı. Hem kişi, hem at, hem de koyun sürülerinin sayımı... Aslında Türk budunun gücünü kısıtlamak için beslediği at ve koyunların sayısını sınırlamıştı Çinliler, ama yine de saymaktan geri durmuyorlardı. Tedirginlik vermek, huzursuz etmek için bir yoldu bu da.

Böyle bir görev usundan bile geçmediği için şaşırıldı Bilge Tonyukuk. Çin, ne zamandan beri ona güvenir olmuştu?

---

⁴⁶ İlbay: Vali.

⁴⁷ Sakçı: Nöbetçi.

Bu işin altında başka işler, başka amaçlar olduğunu biliyordu; çünkü Çinlileri çok iyi tanıyordu. Ona görev diye bildirilen iş, budununun izlenmesinden başka bir şey değildi. Nedeni de belliydi. Gerçeğin farkındaydı Bilge Tonyukuk.

“Hem benden yararlanmak, hem beni budunumun gözünde kötü kişi tanıtmak isterler!”

Çin oyunu... Çin'in kancık düşünceleri...

Türk'ü, Türk'e kötü kılmak, yağı etmek!

Eğer kanarsa, inanır ve Çin'in yoluna giderse diye!

Türkler, eski önemini yitirmiş ancak hâlâ ayakta kalma-ya direnen, geçmişte ulu atalarını engellemek için yapılmış Çin Duvarı'nın iç yanında ve hemen dışındaki zorlu gözet bölgelerinde kalabalık, Çin orduları ile sınırlanmış topraklarda yaşamaya zorlanıyor, buralarda gözetle tutuluyorlardı. Başka yere gitmelerine, göçmelerine izin verilmeden... Başlarında, genelde Türk budun içinde sözü geçmeyen, Çin imparatorunun atadığı, Çinli olmaya hevesli Türk soylu kişiler bulunuyordu. Türk adlarını bile değiştirip Çin'e bağlanmayı övünç belleyen bu soysuzlar, böylece onurlandıklarını düşünabiliyorlardı, budunlarına hainlik ederken. Çin imparatorunun onlara verdiği anlamsız, ancak kalabalık orunları kullanmaktan haz duyuyorlar, Çinli gibi giyinmeyi, saçlarını Çinli gibi kesip örmeyi, onlar gibi yaşamayı övünç belliyorlardı. Elbette budun gözünde zerre değerleri yoktu. Bir başkaldırı anında önce onların gereğine bakılır, kirli yaşamları onursuz şekilde sonlandırılırdı.

Ruhu Türk'e tutkun olanlar ise sürekli bir imin izinde, beklemekteydiler. Atları yeterince sayıda ve güçte değildi. Silahları, az ve sıradandı. Üstelik giysilerinde bile sınırlamalar vardı, ancak bütün bunlar umutlarını söndüremiyordu.

Yüzü asık, gözleri yerde söylenenleri dinlerken mutluktan içten içe gülüyordu Bilge Tonyukuk. Duydukların-

dan öylesine memnun kalmıştı ki... Tanrı, önüne bir fırsat çıkarmıştı ve bu fırsatı değerlendirmekte bir an beklemecekti.

“Uslu geçinen Çinliler zaman zaman böylesine ussuz kararlar da alabiliyorlar demek ki!”

Gelip onu bulmak ve böylesi bir işi ona vermek...

Ussuzluktu bu.

Uslu geçinen Çin’in ussuzluğu...

Çin, belki de zorunlu kalmıştı; çaresiz kalmıştı. Bu bile iyi bir imdi.

İçi içine sığmıyordu Tonyukuk’un. Yine de istekli davranırsa yağlılarının ayıkacağını düşünerek sessiz kalmayı, bu işi isteksizce kabul ettiğinin sanılmasını sağlamayı seçmeliydi. Hatta karşı çıkmalıydı ki, ondan da bu beklenirdi.

Böylece, kendisini kalabalık Türk urugları ile rahatlıkla bir araya getirecek, Türk beyleri, ulu irkinleri⁴⁸ ile konuşmasını sağlayacak görevi aldığı için mutlu ayrıldı ilbayın sarayından. Öncelikle yanına verilecek yazıcıların güvenini tam kılacak, gözetçi erlere alışıl gelmiş davranışlarda bulunup, zamanla onlardan kolayca kurtulmanın yollarını arayacaktı. Görevi sırasında güvendiği yoldaşlarıyla görüşecekti. Belki onlara da benzer görevler alabilir, böylece geniş bir katılımı budun içinde duyuru bağı kurabilirdi.

Duyuru sağlamak en zor işti! Bir yandan bir yana gidip gelmek, beylerle, irkinlerle görüşmek... Çin, bu görevlendirme ile farkında olmadan bu fırsatı veriyordu ona.

“Başkaldırı hazırlamak için bundan iyi fırsat bulamam.”

Uzun bir zamana gerek olduğunun farkındaydı, ancak elli iki yaş almıştı zamandan ve yitirecek bir anı yoktu. Beklemeye sabrı da...

“Ne benim ne de budunumun bekleyecek durumu kalmadı.”

---

* İrkin: Yöneten, bey, başkan.

O beklese ruhu beklemez, ruhu özgürlüğe adanmış...

Yaz mevsiminin son günleri, serin güz günlerine çağrı çıkarmıştı. Başkaldırı için en uygun zaman ise bahar aylarıydı. Bozkırda yaşamak, yiyecek bulmak kolay olurdu o zaman. Gizlenmek de... Bahara kadar yapacakları ile Türkleri tutsaklıktan kurtaracak bir başkaldırı düzeni kurarsa... Güz ve kış, hazırlık için yeterliydi.

Baharda...

"Kaç er ile?"

Azlık ya da çokluk... Önemli olan başlamakti. Bir başlayınca...

"Kurt başlı tuğun yükseldiğini, kurt başlı bayrağın açıldığını duyan yiğitler nasılsa geleceklerdir!"

Ancak bir değişmez töre vardı ki!

"Aşına soyundan bir kutlu kişi öncü olmalı!"

Budun, ancak bir Aşına'nın ardına düşerdi. Yönetici urug onlardı. Tanrı onlara kut verdiği için kağan ancak onlardan çıkardı.

"Bu kişi kim olmalı?"

Usundan çok ad geçiyor, bir karar veremiyordu Bilge Tonyukuk. Aşına soyunun erleri özgürlük adına yola çıkmaktan çekinmezlerdi, ancak budunu yönetebilecek yetide ve yaşça uygun birinin olması gerekiyordu. Elbette soycul çağ sırası da önemliydi. Kararını vermeden önce pek çok kişi ile görüşecekti.

"İki yanlı tehlike içindeyim. Daha başlamadan sona erecek bir durum ile karşı karşıya kalmak da söz konusu..."

Bir kez daha yakalanırsa, bir kez daha başarısız olursa başını kurtaramayacağını düşünüyordu. Bu umurunda değildi, ancak başarmak istiyordu. Budunu bu başarıya susamıştı, o ise zaten başarmak için yaşıyordu.

"Başımı kurtaramam belki. Ancak adını unutulmazlara yazar ve Gök'e huzur içinde çıkarım."

Başarmak önemliydi.

Bir destan olma umudu heyecanlandırıyordu onu.

Hangi Türk destan olmak istemezdi ki? Destanlar, acun durdukça yaşar! Destan erleri de... Ölüm, hiçbir varlık gösteremeyen, sıradan kişiler içindir.

Destan olmak, sonsuzluğa ulaşmaktır!

Anılmak, erce anılmak, sonsuza dek anlatılmak...

Ruhun kut bulması için öncelik budur.

Ancak umudunu tamlayamıyor, geçmişte olanlar usuna düştükçe içini acıtıyordu. Azlıktılar, çokluk karşısında. Çok azlık... Daha önceki başkaldırılarda sonuç alınamamış ancak Tanrı'ya kut, Türk yüreklerdeki od sönmemiş, tersine daha da alazlanmıştı. Başka bir ulus için susmak, yazgıya razı olmak bir seçim olabilirdi ancak Türk için tek seçim özgürlüktü.

Uçmaklık pahasına...

"Kür Şad'ın kırk eriyle Çin sarayını basması..."

Ne ulu bir başkaldırıydı!

Özendiği, özlemle andığı!

"Keşke o kırk erden biri de ben olaydım! Yiğit atamın yanında yer alaydım."

Kırk yiğit er ve bir şad, bir kutlu savaşa soyunmuş...

Kür Şad'ın adı anılınca hâlâ korkudan titriyordu Çinliler. O günden bugüne neredeyse kırk çağı aşkın zaman geçmiş, ancak Kür Şad unutulmamıştı. Onun uçmaklığına inanamazlar, biri çıkıp, "Kür Şad'ı gördüm!" dese, bunu doğru bilir, yeniden ve çok kalabalık sak devriyeleri çıkarıp Kür Şad'ı ararlardı. İmparatorluk sarayının çevresine kat kat koruma duvarları örülürdü. Yeniden korku egemen olurdu Çin'e. O geceyi yeniden yaşama korkusu, öylesine sonu gelmez bir korkuydu ki...

Yalnızca Kür Şad'la sınırlı kalmamıştı başkaldırlar.

Kür Őad'ın baŐkaldırısından yalnızca on sekiz bahar sonra, AŐına soyundan bir yiğit Őad Ćin'den kaąmayı baŐarmıŐ, ordusu ile Altay dağlarına ulaŐmasının ardından ulu atalarından Őipi Kađan'ın⁴⁹ adını alarak devletini, kağanlığını acuna duyurmuŐtu. Onu durdurmak ve yok etmek iąin Ćin bu kez Uygurları, Karlukları ve diğer kandaŐ soylu bozkır budunlarını kullanmıŐ, kandaŐı kandaŐa kırdırarak, Őipi Kađan'ın kurmaya ąabaladıđı devleti kısa sũrede zora sokmuŐtu.

Sayıları azlık olan Őipi Kađan'ın erleri bũylesine bir saldırdı beklemiyorlardı. Yiđitąe savaŐıp Tũrk iąin can vermeyi, uąmaklıđı seąmiŐlerdi.

Aynı Kũr Şad ve kırk bozkurt gibi...

Daha pek ąok yiğit Tũrk eri, Kũr Őad'ın ve Őipi Kađan'ın izinden gitmiŐ, baŐkaldırıp baŐ vermeyi seąmiŐti Tũrk adı yaŐasın diye. Bũylece Tũrkler, tutsaklığı asla kabul etmeyeceklerini her fırsatta gũstermekten geri durmamıŐlardı. Bu ruh hãlã yaŐıyordu. Hãlã direniyordu yũrekler.

Hãlã kurtuluŐ iąin im bekliyorlardı.

Tũrk yurdu uzun bir zaman Sir TarduŐların⁵⁰ elinde kaldı. Ćin ile iŐbirliđine giren gũąlũ Sir TarduŐlar orada filizlenen her devlet oluŐumunu, her ąabayı yok ettiler. Ćin'den kaąıp yurtlarına yerleŐmek isteyen AŐına soylularını basıp

---

⁴⁹ 647 yılında ortaya ąıkan bu devlet kurma giriŐiminin Őipi (Ch'e-pi) adlı bir AŐına soylusu tarafından gerąekleŐtirildiđi bilinmektedir. Bu yiğit kağanın 609-619 yılları arasında Dođu Gũktũrkleri yũneten Őipi Kađan'ın adını alması elbette bir nedene dayanmaktadır. Őipi Kađan tahta oturur oturmaz devletin yazgısını deđiŐtirmiŐ ve Gũk bayrağı yũceltmiŐtir.

⁵⁰ TarduŐlar: Ya da Sir TarduŐları. Kũkenlerini araŐtıranlar Tũles Tũrk boyları iąinde yer aldıklarını sũylemektedirler. Sir ve TarduŐ boylarının birleŐmesi ile oluŐtular. 603-647 yılları en gũąlũ oldukları ąađlardır.

sürdüler. Oysa onlar da aynı soylu, aynı kanlı, aynı ırktandı- lar.

Çin onları kandırmış, Gök köklü Türklere karşı kullan- mıştı.

Çin, Sir Tarduşların etkinliğine yalnızca kısa bir zaman için izin vermişti. İşleri bitince de... Her zaman yaptığı gibi...

Çin öylesine uslu bir yolla oyunlar kurarak Türkleri yö- netiyordu ki...

Öncelikle etkin kalabalıkları, güçlü boyları asla bir ara- da bulundurmuyor, aynı boyun, aynı uruğun kalabalık oğuşlarını birbirlerinden uzak yerlerde oturmaya zorluyor- du. Aralarına ordular koyup duyumlaşmalarını, böylece birlikte harekete geçmelerini önlüyordu.

Bazılarının başına yandaşı olan kişileri atamaları, onları da Çinli sanggünlerin⁵¹ buyruğuna vermeleri, birliği böylece engellemeleri, özgürlük çabalarının önüne geçiyordu. Türk- leri yaşamaya zorladıkları yerlerde, bir yerden diğerine bilgi taşımak, hatta at bulup ulaşmak öylesine zordu ki...

Çin, Türkleri atsız bırakmanın kendi açısından ne denli yararlı olduğunu anlamıştı. Türklerin başkaldırılarını engel-lemek için Gobi Çölü'nün kızılyarında, yalnızca Türkleri yönetmek, gözet altında tutmak adına büyük bir ilbaylık kurmuş, Türklerin başına da göstermelik bir Aşına soylusu- nu getirmişti. Bütün Aşına soyunu bu ilbaylığın hükmünde tutarak, onlara sıradan, oyalayıcı görevler vererek, budunla- rı ile bağlarını engellemeye çalışmış, bunu da başarmıştı.

Bütün bu önlemlere rağmen başkaldırıları sürecekti el- bet. Ta ki Türkler yeniden uçsuz bucaksız bozkırda kanatlı atlarını koştursunlar engelsizce... Ta ki ıduk Ötüken Yış'ta

---

⁵¹ Sanggün: General. Ordu yöneten Çinli soylulara verilen unvan.

yurtlarının⁵² tündüğünden⁵³ kutlu ocağın dumanı Gök'e yükselsin... Altın kurt başı ile süslenmiş tuğları Gök'le buluşsun... Altın bozkurt başı tamgalı kurt başlı bayrak özgürce dalgalansın...

"Eskiden olduğu gibi o tuğları, altın kurt başlarını ve ipekten kurt başlı bayrakları Çinlilere yaptıracağız! Kendi elleri ile gönderecekler bağımsızlık betimlerimizi."

Bu, Çin tarafından tanınmanın, Çin'i buyruk altına almanın imiydi.⁵⁴

Çin'e kesilen kıyın!

"O günlere..."

Zaman yitirmeden Çinlilerin verdiği göreve başladı Bilge Tonyukuk. Sınır boylarında yerleştirilmiş Türk boylarını dolaşiyor, görünürde Türklerin durumunu inceleyip dertlerini dinliyor, sayımlar yaptırıyordu. Bu görevini yaparken soylularla, beylerle, irkinlerle gizlice görüşüyor, ilk fırsatta düşüncelerini anlatıyor ve büyük hoşluk görüyordu. Aşına soyundan kutlu kişilerden karşılıklar gelmeye başlamıştı. Gizlice duyumlaşıyordu onlarla. Kendince az sayıda da olsa ulak⁵⁵ görevlendirmiş, ötelere, daha ötelere ulaşmaya başlamıştı.

Büyük bir kalkışma için görüşmeleri, hazırlıkları sürüyordu ki...

Zamanın uygun olduğunu düşünen başka birileri, od yürekli birileri; bahara kadar beklemeye gerek görmediler.

---

⁵² Türkler çadıra yurt derler.

⁵³ Tündük: Çadır bacası. Yurdun tam tepesinde, Gök'e açılan pencere.

⁵⁴ Türkler arasında ikilik çıkartmak adına büyük bir uğraş veren Çinliler bu amaçla zaman zaman şadlara ve tiginlere tuğ ve bayrak göndererek yeni kağanlıklar kurmayı denemiştir.

⁵⁵ Ulak: Haberci.

Geçerli nedenleri olmalıydı. Belki yeterince hazırlanmışlar, büyük kalabalıkları başkaldırıya razı etmişlerdi. Belki de geri dönmeyecek bir duruma gelmişler ve ani bir kararla başkaldırını başlatmışlardı.

Bilge Tonyukuk, bir an bile tereddüt etmeden bu başkaldırıya katıldı. Kendi uruğundan olan bu yiğit kişilerin çağrısına uyup, bulunduğu yerde topladığı erleri harekete geçirdi.

“Türk Tengrisi iduk yiri subı ança itmiş erinç. Türk budun yok bolmazun tiyin budun bolçun tiyin kangım İltiriş Kağanıñ ögüm İlbilge Katunuğ tengri töpüsünde tutup yügerü kötürti erinç.”⁵⁶

Çinli’yi efendi, Türk’ü tutsak eden yazgıya kargış...
Buna baş eğen, susan, kabullenen Türk’e de kargış...
Tutsaklık çağına, zamana kargış...

Er ise tutsaklık utancı durdurur yüreği. Durdurmalı...
Utançla yaşamının anlamı ne? Uçmaklık yeğdir elbette...

Tutsak, başı dik gezemez ya... Hiç gezemez ya... Bastığı yer el, soluduğu hava el, içtiği su el... Ne tat, ne tuz, ne huzur...

Tutsaklık, yersiz, yurtsuz kılar kişiöglunu. Adını, özünü tüketir!

Tannı’nın verdiği, atalarının yücelttiği “Türk” adını kullanmamalı aslında.

“Türk” ile tutsaklık yan yana... Peh!

Tutsak bir Türk... Peh!

Aşına soyundan geldiğini haykırmamalı.

Tutsak bir Aşına... Peh!

İlsiz, devletsiz, kağansız kalmayı kabul ettikten sonra er olsan ne, sıradan bir kişiöglü olsan ne?

Aşına olsan ne?

Sen, sen olsan ne?

---

⁵⁶ “Türk Tanrısı, kutlu yeri, suyu öyle düzenlemiştir. Türk ulusu yok olmasın diye, ulus olsun diye, atam İltiriş Kağanı, anam İlbilge Hatunu Gök’ün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır.”... Orhun Anıtları, Bilge Kağan Bengütaşı, Doğu Yüzü...

Sarı suratlı Çinlinin buyruğunda...

Hadi, yüreğin kaldırıyorsa övün övünebilersen!

Tutsaklığa başkaldırma düşüne tutkunlardan biri...

İl Kağan⁵⁷ soyundan bir yiğit şad, özünü, ruhunu bunal-
tan tutsaklıktan kurtulmak, ırkını kurtarmak için düzen
içindeydi.

Kutlug Şad.

Zordu; çünkü bütün Aşina soyluları gibi sürekli izlen-
mekteydi. Çinliler, geçmişin acı deneyimlerinin, onları zora
sokan başkaldırıların etkisinde, kendilerine bağlanan, Çin
boyunduruğunu severek kabul eden Türk soyluları ile aslında
soysuz kişiler ile buna asla yanaşmayan özgürlük yanlıla-
rının farkını iyi biliyorlardı. Yalnızca tavırlarından, duruşla-
rından, sözlerinden hatta yürüyüşlerinden, bakışlarından
fark ediyorlardı farkı. Artlarına çayıtlar takıyor, gittiği her
yeri, konuştuğu her kişiyi bilmek için çabalıyorlardı. Zaman
zaman kazanılan bilgiler yeterli görülüyor ve kalkışmaya
yönelik herkes toplanıp zindanlara kapatılıyordu.

Kutlug Şad'ı kazanmak için yüksek orunlar vermişti
Çinliler. Buyruğuna bir saray hazırlamışlar, onu ipek ve lüks
içinde tutup bir Çinlinin yaşamına zorlamışlardı. Olmamıştı!
Rahat yaşam değildi Kutlug Şad'ın istediği. Bozkırın zorlu
savaş erliği, bütün zorluklarına rağmen tercihiydi. Kutlug
Şad, Türklüğünü terk etmemiş, tutsaklıktan kurtulmak adı-
na yollar aramayı sürdürmeyi seçmişti. Böylece ulu ata Han
Aşina'ya⁵⁸ layık bir er olduğunu kanıtlamıştı.

---

⁵⁷ İl Kağan: İlk Göktürk Devleti'nde, Doğu Göktürklerinin son kağanıdır. (İl Kağan veya Chieh-li Kağan adlarıyla da anılır). 620 yılında tahta oturmuş, 630 yılında tutsak edilmiş ve Çin'e götürülmüştür. Tutsaklığa dayanamayarak 634 yılında uçuşmağa varmıştır.

⁵⁸ Aşina Ata: Destansı Bozkurt'un soyundan türeyen on çocuktan biri ve Aşina uruğunun kurucusu olan han.

Başkaldın zordu. Sınırsız denecek gücü ile onları kuşatmış yağlarını aşmak, hiçbir yerden destek bulmadan, yalnız öz güç ile buna kalkışmak...

Başkaldın zordu. Başkaldırıp başarmak zordu. Bunca denemeler hep acı sonla sonlanmıştı. Ama yine de vazgeçmiyordu yiğitler.

Kutlug, yaptıkları ile dikkatleri üzerine çekmekte gecikmeyecek, daha sıkı bir gözet çemberinin içine alınacaktı. Hareketleri sınırlandırılacak, etkin kişilerle yapmak istediği görüşmeler engellenecekti. Böylece imlenip yalnızlığa mahkûm edilmek isteniyordu Kutlug Şad. Çevresi boş tutulmak, soyluların yanına yaklaşması engellenmek isteniyordu.

Övünmüyordu.

Utanıyordu Kutlug Şad. Üzülüyordu.

O da Bilge Tonyukuk gibi tutsaklık yükünü taşıyamıyordu.

İki Türk soylusu, birbirinden uzak yerlerde, diğer benzerleri gibi özgürlük düşleri görüyor, harekete geçmek için gününü bekliyorlardı.

Oysa Aşına uruğundan olduğu için tutsaklıkta bile ayrıcalıklıydı Kutlug Şad.

Çinliler, Aşına soyuna saygılı davranmayı bir seçim bilmişler, onları kazanmayı susturma yolu olarak belirlemişlerdi. Çin imparatoru, bol keseden оруnlar dağıtıyordu onların kabul edenlerine. Buyruklarına çok sayıda hizmet kişisi, köle veriliyordu. Kılıç taşımalarına, ata binmelerine, soylu uruğlarına ait imleri, tamgaları⁵⁹ kullanmalarına, serbestçe ancak gözetçiler gözetinde dolaşmalarına izin vardı. Bolca armağanlar buyruklarındaydı. Atları, at uşakları her an ha-

---

⁵⁹ Tamga: Damga, mühür.

zırdı. İrkinleri, kapları, uyaları⁶⁰ yakınlarındaydı. Evdeşleri, çocukları korumadaydı. Dilediklerinde av yapabiliyorlar, budunun yaşadığı yerlere gidip gelebiliyorlardı, izin aldıklarında.

Elbette duvarı aşmaları yasaktı.

Ayrıcalıklı tutsaklık...

Yine de tutsaklık...

Yok olası tutsaklık!

Çin'in amacı belli! Türk'ü tutsaklıkta tutup yerleşik kılmaya zorlamak. Toprakla, üretmekle oyalayıp savaşıcılığını unutturmak. Türk, savaşı unutursa, yarın dilini, töresini, adını unuttur. Çinli olur.

"Yerleşmemekte direnenler için de görev hazır: Onları sınır boylarına yerleştirir, Çin'i koruma görevi veririz. Usulanmaz savaşıları orduya katar, savaşılıklarından yararlanırsınız!"

"Ulu atam İl Kağan, tutsaklık derdine düşüp bu utanca dayanamayıp uçmadı mı? Ulu atam Kür Şad, Türkleri tutsaklıktan kurtarmak için kırk yiğidi ile Çin sarayını basmadı mı? Bozkurtlar canlarını bu uğurda vermedi mi? Şipi Kağan, Altay Dağları'nı devlet kurmak için tutmadı mı? Daha nicesi başkaldırıp..."

Kutlug Şad yüce ruhlu atalarının izindeydi. Aşına soylularını içinde yetkinler ve sözü geçenler arasına girmeye başladığı andan itibaren Çin'den kurtulmanın yollarını aramış, her çağında hazır bulunmuştu.

Yeni bir savaş çağrısı geldi.

Yeni bir başkaldırı...

Kutlug Şad, kendi başına kurmaya çalıştığı düzene boş verdi ve sıradan bir er olarak bu çağrıya koştu.

---

⁶⁰ Uya: Hısım.

Pek çok Aşına soylusu gibi, başkaldırıya katıldı.

Kağın çıkararak Aşına uruğuna kap olan soylu Aşide uruğundan Henfu ile Fenci adlı soylu irkinler, onları sürekli gözette tutan Çin ilbayının baskısından yılmışlardı. Tutsaklık canlarına yetmişti. Bir araya gelip kutlu bir başkaldırının öncülleri olmayı seçmek hiç de zor gelmedi soylu ruhlarına.

Saygın ve sözü dinlenir kişilerdi. Aslında çok zamandır tutsaklık zincirini kırmak için ikisi de bir başına çalışmaktaydılar. Yolları kesiştiğinde, baş başa vererek, birlik olmayı seçip güçlendiler. Budunu Çin'den kurtarmanın çareleri konusunda anlaştılar. Kısa zamanda ulaştıkları pek çok Türk beyini, yiğit irkinleri ikna edip ordulaştılar. Düzen kurup budunu özgürlüğe inandırdılar.

Harekete geçmek için zamanını, baharı bekliyorlardı ki ortaya çıkan gelişmeler bu zamanı erkene çekiverdi.

Mevsimin bu iş için uygun olmadığına farkındaydılar. Kıştı, havalar çok soğuk geçiyordu. Merkeze yakın kalıp kuşatılmak korkusu nedeni ile gitmek zorunda oldukları karayanda yaşamak daha da zor olacaktı. Üstelik aynı kandan kap bir budun olan Uygurlar onlara rahat vermeyecekti. Yeterince atları, erlerini besleyecek sürüleri yoktu. Böylesi bir zamanda başkaldırının zorluğu açıktı, ancak geçen her an çok şeyi yitirmelerine neden olacaktı.

Çin'in çayıtları durmamış, bir şekilde duyum almışlardı onların çalışmalarından. Yakalanmaları, zindana atılmaları an meselesiydi. Çaresiz kalıp erkenden kaldırdılar başkaldırı tuğunu.

Çayıtlık, Çinli'nin asıl işiydi ve her türlü oyunun içindeydiler. Türklerin arasında bozgunculuk çıkarıp onların birliğini bozmanın, birbirlerine düşürmenin yollarını arıyorlar, bunu da kolayca başarıyorlardı. Öylesine iyi çalışıyorlardı ki nasıl duyum alıyorlarsa başkaldırıya hazırlanan kim

varsa kısa zamanda öğreniliyor; kalkışan ya yok ediliyor ya da tutsak edilib bağa vuruluyordu.

Aşide Henfu ve Aşide Fenci irkinler, çok yakınlarına kadar sokulmayı başaran bir Çin çasıtı yakalanınca anlamışlardı, beklemenin zararlarına olduğunu. Hareketleri ile ilgili bilgiler Çin sarayına ulaşmış olabilirdi. Öyleyse başları için karar çıkması çok zaman almayacaktı.

Çok sayıda er toplamışlar ve inanmaya hazır bu erleri Çin'den kurtulmalarının zor olmayacağına inandırmışlardı. Özgürlüğün zamanı gelmişti. Şimdi geri adım atmaları, beklemleri her şeyin sonu olabilirdi. Üstelik yakalanırlarsa acizlik içinde yok edilmeleri söz konusuydu. Eğer çasıtlar kurdukları toylar⁶¹ hakkında bilgi iletmişlerse daha pek çok kişinin yaşamı tehlikede idi.

İki yiğit Türk irkini, başkaldırıya öncü olması için kendilerine baş olarak Aşina soyundan Nisufu Şad'ı seçtiler. Özgürlüğün elde edilmesinin ardından onu kağan duyurmaya and verdiler.

Böylece, bir başkaldırı için gereken bütün koşullar sağlanmış oldu.

Kolay değildi. Türk soylularını, beylerini, boy irkinlerini, urug başlarını bu ülkü için anlaştırmak bile kendi başına büyük dertti. Ancak zamanı iyi kullanmışlar, yorulmaktan, her erk sahibinin ayağına gitmekten gocunmamışlardı. Hatta reddedilmek bile zorlarına gitmemiş, aynı şeyi kerelerce yinelemekten geri durmamışlardı. Kutlu ülkülerinin gereği ne ise yapacaklardı. Bu gerek başları ise onu çoktan adamışlardı.

Türk budun hazırды.

Bir kıvılcım bekleniyordu, onlar alaz oldular.

---

⁶¹ Toy: Kadim Türklerde türlü toplantıya verilen ad.

Kısa zamanda düzen sağlayıp bařkaldırđyı başlattılar. Cořku ve heyecanla saldırdılar onları tutmak üzere görevli Ćin birliklerine. Yakında bulunan, onları bastırmakla görevli Ćin ordularını kısa zamanda dağıttılar. Ađırlıklarđnđ, atlarını alıp gclendiler. Doyumluklara⁶² el koydular ki onlara ĉok gerekecekti.

Artık daha kalabalık ve gclydler. Daha ĉok atları, silahları vardı. Daha ĉok umutları da...

Durmalarının, beklemelerinin zamanđ değildi.

Kazanulanlar kolay utkulardı. Ćin'den ĉıkıp gitmek, oğuşlarını birlikte götürebilmek, onları besleyecek koşulları hazırlamak en önemli konulardı. Bunun iĉin de Ćin kentlerini vurarak ulca⁶³ edinmek zorundaydılar.

İlk hareket başlayınca ardđ kolayca geldi. Bayrağın aĉıldđđını, tuğun kaldırıldđđını duyan; kılıcđnđ, yayđnđ alıp; yerini aldı kutlu orduda. At bulan atıyla, at bulamayan yadag⁶⁴ olarak... Kısa zamanda öylesine etkinlik kurdular ki aynı bölgede oturmaya zorlanan yirmi dört Türk soylusu bey; erlerini alıp koştular yükselen tuğun altına.

řimdi bir tek yol kalıyordu. Ćevrelerinde kurulmaya zorlanan ĉemberi kırarlarsa, duvarđ ařıp ve önlerinde engel oluřturacak Ćin ordularını dađıtđp Ötüken Yıř'a ulařırlarsa... Orayđ geri alıp, devletlerini duyururlarsa...

Bunları ĉok düzenli ve sıralđ yapmak zorundaydılar. Bir aksama olursa soğuktan ve aĉlıktan kırılmaları kaĉınılmazdı. Öncelikle yaşayacakları koşulları sağlamalı, ardından oğuşlarını yanlarına alıp hatunlarını, ĉocuklarını; kocamışlarını bile geride bırakmayđp Ćin duvarđnđ aşmalıydılar.

---

⁶² Doyumluk: Ganimet olarak alınan yiyecek.

⁶³ Ulca: Ganimet.

⁶⁴ Yadag: Yaya, piyade.

Yüz bin er...⁶⁵ Tam yüz bin er bir araya geldi. Ancak çoğunun atı yoktu altında ki bir Türk için en büyük eksiklikti.⁶⁶

Çin başkenti C'hang-an'a, Türklerin başkaldırdığı haberi ulaştığında...

Çin'i yöneten T'ang hanedanının imparatoru Kao-tsung,⁶⁷ duyduklarına inanmaz bir durumda dinliyordu anlatılanları. Gözbebekleri bir büyüyor bir küçülüyor, ince dudakları titriyor, yüzü seğiriyor... Zaman zaman ağzından mırıltılı sesler çıkıyordu ancak anlam verilemiyordu ne söylediğine. Huzurunda, başı yerde ayakta bekleyen bölünlerin,⁶⁸ sanggünlerinin üzerinde dolaştırıyordu gözlerini. Kızmak istiyor, kızamıyor... Durmadan aynı soruyu yineliyordu kendi kendine.

"Ne yapacağız?"

Çözüm bulunamayan bir dertti Türkler. Çin Duvarı'nın içinde, yakınlarında, küçük topluluklar halinde bölünmeleri, Çinliler tarafından ya da Çinlileştirilmiş kişiler tarafından yönetilmeleri, atsız, yaysız bırakılmaları, inançlarından, törelerinden, dillerinden ayrılmaya zorlanmaları çözüm olmamıştı. Baskılar, zulümler onların içindeki özgürlük odunu, Ötüken Yış düşünüyü söndürememişti.

Kerelerce denemişlerdi başkaldırımı, yine deniyorlardı.

"Bunlar özgürlüklerinden vazgeçmeyecek!"

---

⁶⁵ Çin kaynaklarında geçen bu sayının abartılı olduğu bazı tarihçilerin iddiasıdır. Kaynaklara sadık kalınmak üzere bu sayı kullanılmıştır.

⁶⁶ Bu başkaldırının 679 yılında gerçekleştiği ve Çinliler tarafından kanlı bir şekilde bastırıldığı bilinmektedir.

⁶⁷ Kao-tsung: (650-683) Tang hanedanının imparatorudur. Tai-tsung adıyla Çin tahtına oturan Li Shih-min'in oğludur.

⁶⁸ Bölün: Vezir.

Yine büyük bir başkaldırdan söz ediliyordu.

“Eğer Çin’den çıkıp bozkıra ulaşırlarsa... Hele Ötüken Yiş’i tutarlarsa...”

Bunu düşünmek bile istemiyordu Kao-tsung.

“Çin için kötü günler yeniden başlar!”

Çin içinde tutulduklarında onları kuşatmak, durdurmak daha kolaydı. Kent savaşını, dar alanlarda kavgayı beceremeyen bozkırlılar, her türlü kancık tuzağa kolayca düşüyorlardı. Eğer dışarı çıkarlarsa hele bir de atlarının üzerinde olurlarsa onları durdurmak artık mümkün olmazdı.

“Bozkır onlar için çok değişik bir duygu yüklemesi sağlıyor. Güçleri artıp bir anda değişiyorlar. Bozkır onların ruhunu besleyen bir ana sanki. Yeniden kimlik buluyorlar. Yeniden Gök’le konuşmaya başlıyorlar. Kamları, şimdi ortalıkta görünmeyen ulu Gök erleri gizlendikleri yerlerinden çıkıveriyor!”

Usuna düşen ilk soru, başkaldıranların kaç kişi olduğu yönündeydi.

“Çok kalabalıklar!”

Gariptir ki beklediği, “Kırk er” cevabı gelmeyince rahatlamıştı. Kür Şad’dan beri en çok korktukları sayıydı kırk.

“Kırk olmasın da yüz bin olsun!”

Daha kötü etkisi olmazdı.

“Çok kalabalıklar öyle mi?”

Şimdiye kadar olanların en büyüğu sayılabilecek bu başkaldırı hafife alınamazdı. Ne gerekiyorsa yapılmalı ve...

İmparator gözlerini yeniden bölünlerine, sanggünlerine çevirdi. Bu işi hangisi başarabilir, Türklere hak ettikleri dersi hangisi verebilirdi? Karar vermesi için öyle uzun uzun düşünenecek zamanı yoktu.

“Soylu Hsiao Ssu-ye!”

Heyecanlandı adı seslendirilen sanggün. Çin’in etkili kişilerindendi ve güçlü bir uruğun başındaydı. İmparatora

kap ve sadık olan bir urug... Böyle sıkıntılı anlarda imparatorun usuna düşen ilk ad olması gururlandırmıştı onu. Durduğu sıradan ileri çıktı. Birkaç övgü sözü etmeyi amaçlı, ancak dilinden yalnızca bir sözcük döküldü.

“Efendimiz!”

Sesinin titremesine engel olamamıştı. İçten içe kızdı bu huyuna. Bir tek söz edemeden öylece bekledi.

“Bu başkaldırını ezme görevini sana veriyorum. Ne yap et, başkaldıran Türkleri durdur. Başkaldıranların başlarını ez. Kimseyi kıyınsız koyma. Öyle yap ki bir daha böyle bir harekete cesaret edemesinler.”

“Efendimiz...”

Hsiao Ssu-ye, kısa zamanda Çin imparatorluk ordusunun başına geçip yola çıktı. Daha önce çok kez Türklerle savaşmış, önemli başarılar elde etmişti. Ancak ilk kez büyük orduyu yöneten Ulu Sanggün⁶⁹ olarak görev alıyordu. Geleceği için çok önemliydi görevi. Hem kendisi hem bütün oğuşu ya yükselecek ya da düşleri başlamadan sona erecekti. Türklerin nasıl savaştıklarını biliyor, izleyecekleri yolu kestirebiliyordu Ulu Sanggün. Türklerin duvar dışına çıkmak için zaman yitirmeyeceği açıktı. Öyleyse buna engel olunmalıydı. Sınır boylarındaki ordubaşlara⁷⁰ ulak salmış, başkaldıranların yolunun kesilmesi ve kuşatılması için buyruk vermişti. Böylece başkaldıranlar iki yandan kısılcaca alınacaklardı. Çember gittikçe daraltılacak ve savaşmak zorunda bırakılacaklardı. Ki bu durumda savaşmaları, yenilmeleri demektir. Ancak duvarın dışına çıkmayı başarırlarsa onları yenmek zor olurdu.

Çin sanggününü düşündüren en önemli konu soğukların sürmesiydi. Karayana doğru ilerledikçe kış etkisini artı-

---

⁶⁹ Ulu sanggün: Başkomutan.

⁷⁰ Ordubaş: Komutan.

riyordu. Çerisinin savaş gücü gittikçe düşecekti.

“Bozkırlılar da soğukla boğuşmak zorundalar, ancak her türlü zorluğa alışkındır onlar. Soğukta yaşamak için bir kolayını bulurlar. Oysa benim çerim...”

Belki daha dayanıklıydılar, ancak onlar içinde zordu kışın yaşamak, savaşmak. Amaç özgürlük ve bağımsızlık olunca elbette hiçbir şey umurlarında olmayacaktı.

O halde acele etmeliydi Sanggün. Eğer önünden kaçırmazlar ve dağlara çekilmezlerse yapacağı işin kolay ve kısa zamanlı olacağını düşünüyordu.

“Türkleri yenecek ve...”

Beklemediği bir karşı koymayla karşılaştı Hsiao Ssu-ye. Hiçbir şey düşündüğü gibi olmadı. Türkler, onun üzerlerine gelmesini beklememiş, tersine, hızla harekete geçerek Çin ordusuna saldırmışlardı. Doğrudan ve dört koldan... Bu çok yürekli saldırı zoru ve oyunu bozacak nitelikteydi. Kavga, ölmek ya da var olmak içindi. İlk adımda başarılı olmak çok şeyi değiştirecek, önlerindeki kapılar açılacaktı.

Kendilerinin iki katı çoklukta olan Çin ordusuna öylesine bir kinle vurdular ki bir anda dağıldı yağlıları. Kaçacak yer aradılar ancak bulamadılar. Çoğu can verdi Türk oklarının isabetinde. Teslim olanlar tutsak alındı. Pek azı kaçabildi. Kaçanlar yaşadıkları dehşeti anlatacak, korkularını yanlarında yaşayacaklardı.

Başkaldıran Türkler bu başarıdan sonra ilerleyip Ting kentine kadar ulaştılar. Kuşattılar surlarını. Bir an önce girmek ve almak için ölümüne bir savaşa başladılar. Tek umutlarını zorluyorlardı. Eğer kenti alabilirlerse kışı rahatlıkla geçirecek yiyeceğe ve ulcaya, doyumlüğa kavuşabilirlerdi. Böylece bozkıra ulaşmaları, bahara kadar yaşamaları kolay olurdu. Büyük bir umut vardı yüreklerinde.

Kenti yöneten Çin ilbayı çok kurnazdı ve bir oyun denemeye karar vermişti. Kentin kapılarını sonuna kadar açtırdı. Bütün imparatorluk bayraklarını, orduya ait imleri kaldırttı. Sanki içeride hiç çeri yoktu ve kente rahatlıkla girelebilirdi.

Türkler büyük bir karşı koyma bekliyorlar, kent kapılarına saldırmayı düşünüyorlardı. Kuşatmanın uzayacağına da emindiler. Ortaya çıkan yeni görüntü, anlamsız teslimiyet onları kuşkulandırdı. Bunun bir tuzak olduğunu düşündüler ki öyleydi. Ancak bu oyunun nasıl bir oyun olduğunu anlamakta zorlandılar. Bu nedenle tedbirli olmak zorundaydılar. İçeride kalabalık bir Çin ordusu gizlenmiş olabiliirdi. Kenti sahipsiz, çerisiz gösterip bir pusuya çekmek isteyebilirdi Türk ordusunu. Bu kuşku ile duraladılar.

İrkinler, beyler bir zaman ne yapmaları gerektiğini tartıştılar. Bu kent onlara gerekliydi, ancak elbette erleri ve özgürlükleri daha çok gerekliydi. Sonunda kente girmekten vazgeçip geri çekildiler. Böylece doyumluk elde etme düşleri suya düştü. Bu da onları yiyecek sıkıntısı içine soktu. Soğuk da etkisi ile çok zor duruma düştüler. Atlarını besleyecek arpaları bile yoktu. Gerçi yeterince atları da yoktu. Kenti alsalar da çok sayıda tutsak edinecekler, bu tutsakları oğuşlarını kurtarmak için kullanabileceklerdi. Bu şansları da kalmamıştı.

Aynı çağlarda, ordusunun yenildiğini duyan İmparator Kao-tsung zaman yitirmemiş, yeni ve daha kalabalık bir ordu kurarak bu kez başka bir ünlü sanggünü, P'ei Hsing-chien'i görevlendirmişti.

Üç yüz bin kişilik bir ordu...

Başkaldıranların azalan sayılarına rağmen neredeyse onların dört katı bir kuvvet... İyi donanımlı, tok savaşçılar...

Soğuk, açlık etkisinde ve sayıca azlık kalan Türk ordu-

su, atsız, silahsız; büyük bir savaştan çıkmıştı, yorgundu. Bu ordu ile savaşmaları mümkündü belki, ancak başarmaları çok zordu.

Hei-shan'da kuşatılacaklardı neredeyse. Var olma ve yok olma savaşına girdiler. Uçmaklık kavgasıydı bu kavg. Uçmaklık ve özgürlük iki uça... İkisi de aynıydı onlar için. İkisi de onurluydu.

Öyleyse...

Beklemediler yeniden ve var güçleri ile saldırdılar.

Akın akın aktılar Çin ordusuna doğru. Acun böylesi bir savaşa çok fazla tanık olmazdı. Çünkü pek çok budun Türk gibi savaşmayı, ölmeyi bilmezdi. Can vermeye koşan yiğitler için Gök bütün kapılarını sonuna dek açmıştı. Yerdeki akın Gök'te sürüyordu. Ulu ata, ruhları huzurlarına gelen çocukları ile övünüyorlardı.

"İşte biz böyle savaşır, gerekirse böyle kut içinde ölü-rüz!"

Ölümün kutlusu olur mu?

Oluyordu! Kut yüklü ölümler, acunun övüncü oluyordu.

Yadag olan savaşçıların en büyük isteği bir attı. At üzerinde daha iyi savaşmak, daha çok yağı öldürmek... Gök'e o atın üzerinde gidebilmek...

Atlı olanların ise daha çok savaşıp daha fazla baş kesmekti ülküleri.

"Öldürdüğüm yağı, Gök'te benim hizmetimde olacak. Yerde olduğu gibi Gök'te de onlara egemen kılınacağım!"⁷¹

Binicisini yitirmiş atlar kolayca yeni sahibini buluyordu. Türklerin uruř⁷² sisteminde asıl olan, erlerin sık sık at değiş-tirmesi, böylece yorulan atlarını yenileyerek uruş güçlerini artırması iken bu kez tam tersi oluyordu. Vuruluncaya ya da

⁷¹ Kadim Gök dini inançlarındandır.

⁷² Uruş: Savaş. Kavg.

yorgunluktan çatlayıncaya kadar mutlaka yeni bir binici buluyordu atlar. Atlar da kahramanlık destanı yazmaya adaydılar. Elbette adları, erlerinin yanına yazılacaktı.

Türkler kuşatılmışlardı. Dört yanları kat be kat yağdı olunca yaylarını etkin kullanma, o çok ünlü bozkır savaşını uygulama imkânları da yoktu. O halde kılıçla, kargıyla uçmaklığa kadar sürecekti savaşları. Buldukları ilk boşluklarda kendilerini kurtarmak yerine irkinlerini, başlarını, Aşına soyunu kurtarma, kuşatmadan çıkarma yoluna gidiyorlardı. Bu da daha fazla erin uçmaklığı anlamındaydı.

Erlik yarışı, uçmaklık yarışına dönüşmüştü.

Son nefeslerini verene dek savaşmayı seçen erler, dualar haykırıyorlardı Gök'e bakarak. Çok hüznünlü dualardı.

"Ulu Gök Tanrı! O büyük gücünle yardım et bize. Gök aygırının⁷³ soyundan atlar gönder Gök'ten! Bunca yağıyla baş etmemizin başka yolu yok. Azlık atlarımız yorgun. Yeterince savaşmıyoruz. Yoksa bunca çokluk Çinli bile dert değil. Ötüken Yiş yoluna ancak atla ulaşırız!"

Belki o an atlar gelmiyor, erlere yoldaşlık etmiyordu, ama uçmaklık olduklarında Gök Tanrı onları kanatlı atlarla ödüllendiriyor, onun üzerinde alıyordu yanına. Hiçbir çocuğunu yerde koymuyordu, yağız yer alınsa ve kıskansa da...

Yiğitleri durmadan kıran, bu arada da kırılıp çok çerisini yitiren sanggün teslim olmaları yönünde üst üste çağrılar yapsa da bozkurtlar duymuyorlardı bu sesleri.

"Bu gün uçmaklık günü... Kutlu olsun toyumuz!"

Toy idi toyluydular. Onlar hem yiğit, hem Gök soyluydular.

Çok kan aktı. Her bir Türk eri yanına birkaç Çinliyi almadan geçmedi acundan. Onlar da azaldı Çinliler de ancak onlar zaten az oldukları için çok azaldılar, Çinliler az...

---

⁷³ "Gök Aygırın Destanı" bakınız, "Hunlar da Çılgındı" adlı kitabım.

Yenilgi...

Kara gün...

Tutsak düştüler. Teslim olmadılar ki bu, çaresizlik tut-saklığıydı. Savaşamayacak duruma gelince, uçmaklığa saldı-rıları boşa olunca... Yayıları kırılıp okları tükenince, kılıç kar-gı kullanacakları kolları kesilince...

Yapacak bir şeyleri kalmamıştı.

Tutsaklık içinde tutsaklık...

Tutsaklıktan özgürlüğe koşarken tutsaklık...

Başkaldırının öncülerinden yiğit Aşide Fenci yakalandı ve Çin başkentine götürülmek üzere bağlandı. Kağan kılın-mak için başa getirilen yiğit Aşina Nisufu uçmağa varmıştı. Kut olsun Gök'e ki tutsaklık değemeyecekti ruhuna. Hemen orada başı kesilip cansız bedeninden ayrıldı ve Çin impara-toruna armağan olarak gönderildi, Çinli sanggünün utku haberi ile birlikte.

Acının yükü taşınmaz oldu.

Bir Aşina soylu daha özgürlük yolunda can verip Gök'l oldu.

Atı olanlardan kaçabilenler, gelecekte yeniden geri d-np yeniden uruşmak üzere geri ekilebilenler, Altay Dağla-rı'nın gündoğusuna düşen Kurt Dağı'na ulaşıp yüksek ağaç-larla yüklü orman içinde gizlendiler. Kurt Dağı, bozkurtları gönülden sahiplendi.

Yazık mı olmuştu özgürlük umutlarına?

Yazık mı olmuştu Ötüken Yış'a kavuşmak için yola ı-kan ancak Gök'e ulaşan erlere?

Hayır!

Od daha da alazlanmış, od daha da parlamıştı. Alazları Gök' tutmuştu dua gibi.

Bugün durdurulmuşlardı ancak yarın...

Bir başlarsa sonu gelmezdi. Bir başlarsa...

Başlamıştı, birbiri ardına başkaldınlar.

Hemen yeni bir başkaldırı duyuldu.

Yün kentinden...

Orada da yenilgi, uçmaklıklar ve tutsaklıklar...

Orada da acı ve yok ediliş...

Varsın olsun!

Özgürlük için ölmek de şandandır.

Varsın olsun!

Onlar savaşmasa, ölme ne kalır Türk ulusunun gururundan?

Ben ölmezsem, sen ölmezsen; kim ölecek Türk için?

Tutsaklıktan kurtulmak için can vermeye hazır olan yiğitlerin çoğu Çin'in baskın yüklenmesi ile canlarını yitirmiş, kalanların ise büyük kısmı tutsak edilmişti ya...

Aşide Henfu ve başkaldırıya katılan soyluların bazıları kaçmayı başarmıştı ya...

Türk Tanrısı onlara bir şans daha vermişti ya...

Kutlu başkaldırının hemen ardından yeniden bir başkaldırı düzenledi Aşide Henfu. Sonu gelmeyecek özgürlük tutkusu baskın gelmişti. Uçmaklık umut olmuştu.

"Uçmaklığa kadar direniş..."

Yine bir Aşina soylusu gerekti öncü olmak adına. Türk budunu başkaldırıya katmak adına... Bu kez Aşina Kunen, kağan olmak için onandı. Saldırı en uslu yol bildiğinden Kansu'daki Çin birliklerine akın edildi. Kışı geçirmek için gerekli ulca ve doyumluk toplanmalıydı.⁷⁴

İmparator Kao-tsung kalabalık ordusunu saldı üzerleri-

---

⁷⁴ Aşina Kunen'in baş olduğu başkaldırının tarihi 681'dir.

ne. İster istemez azlık güçlerini korumak adına Türkler daha karayana, daha soğuk bölgelere çekildiler. Kıtık bırakmadı artlarını, başyağları oluverdi. Öylesine yaşamayı bile yeğlediler tutsaklık yerine. Çin ordusu ne kadar dolandıysa onları bulamadı.

Çin ordusu onları bulamadı, ama onlar Çin ordusunu buldular. Geri dönmek üzereyken önlerine çıktılar. Çünkü açlıktan uçmaklık yerine savaşarak uçmaklığı seçmişlerdi. Uygun zamanı ve yeri bulunca, durmamışlardı. Başlarında yiğit Aşide Henfu... Kağanlığını düşlediği Aşina Kunen'i geride bırakmış, kendisini ve yoldaşlarını özgürlük uğruna adamıştı.

Beklenmedik bir başarı!

Gök, bozkurtların var kalmasını, kazanmasını dilemiş, Çin ordusu dağılmış, üstelik ağırlıklarını da geride bırakıp kaçmıştı. Elde edilen ulca ve doyumluk Gök köklü Türklerin yaşaması ve baharı bulmaları için yeterli gelmeyecekti, ama onlara zaman kazandıracaktı. Böylece Aşina Kunen'in yanına dönüp yeniden umut buldular.

Durmadan ordu geldi üzerlerine. Tam dört kez... Her seferinde utkulandılar. Çinlileri yenip kovaladılar. Dağları tutmak onları bir zaman için de olsa güçlü kalmaya yetmişti. Ancak yerlerinden ayrılıp Ötüken Yış'ı tutacak gücü tamamlayamadılar bir türlü. Bu da tükenmelerine, güçsüz düşmelerine neden oldu.

Onlara katılmak için yola çıkanların olması, yeniden ve daha önemli tedbir almaya yöneltti İmparator Kao-tsung'u. Yeniden, güvendiği P'ei Hsing-chien'i görevlendirdi. Üç yüz bin çerilik ordunun başında, yiğitçe savaşan, direnen Türklerin üzerine gönderdi.

"Doğrudan karşı karşıya gelmeyin. Bölün, önce onları. Birliklerini bozun. Ardından kuşatın ve yok edin!"

Oyunlar kurdu Çin.

Oyunu iyi bilirdi ya!

Doğrudan savaşa girmedi Çin sanggünü. Bir yana yakın durup diğer yanı destekler göründü. Umutlar sundu. Kağanlık ve Ötüken Yış'ı vermeyi önerdi. Hepsi yalandı, oyundu.

Bu arada fitne üretip Aşide Henfu ile Aşina Kunen'in arasını açtı. Olmadık sözler yaydı birliği bozmak için.

Başardı...

Garipti. Dünün kandaşları, bugün yağ gibi gördüler birbirlerini. Çin'i bırakıp, asıl yağılarını unutup, birbirlerine düştüler. Aşide Henfu, gelecekte kağanı olacak bellediği Aşina Kunen'e saldırdı ordusu ile. Yendi ve dağıttı.

Kandaş kanı aktı yağız yere, boş yere.

Iduk yer utandı.

Tanık olduğu için kutlu Gök utandı.

Çin yine başarmıştı.

Türklerden kalanlar daha da güçsüz, daha da azlık...

Kıtlığın getirdiği saynılıklar ve soğuk...

Barış istedi bir kısmı... Onları tutsak eden, birbirlerine düşüren, kıran, yok eden Çin'den barış...

Bu kez başka bir oyunun içine düştüler ki farkına bile varamadılar.

Tersine, bir yolunu bulup dağlara doğru çekilmek gerektiğini, açlık ya da soğuğun tutsaklıktan yeğ olduğunu düşünenler yollarını ayırdılar. Onların gayrısı, koşullar ileri sürdüler.

"Eğer yaylarımızı kırarsak, kılıçlarımızı, kargılarımızı bırakırsak..."

Hazırdı Çin sanggünü. Türklerin söze ve anda inancıklarını biliyordu.

Söz verdi! And verdi!

“Eğer teslim olursanız, bir daha başkaldırmaıacağınıza söz verirseniz...”

İnandı Türkler. Yine inandılar kancık Çin’e. Yaylarını kırıp; kılıçlarını, kargılarını gömdüler yağı eline vermemek için. Gömdükleri umutları, tutkuları, gelecek düşleriydi.

Başları yerde, umutsuz ve kırgın; teslim oldular.

Elbette yaşamalarının gelecek için değeri olduğunu, bir zaman daha tutsaklığa dayanırlarsa yeni başkaldırılara güç bulacaklarına inandıkları içindi teslimiyetleri. Tutsaklığı yoka saydıkları kısa dönemde, yıkıcı etkisini unutmşlardı.

Bir de Çinlinin ne denli kancık olduğunu...

En büyük yanlışları buydu.

Utanç, dağ yükünce omuzlarındaydı.

Yine başarılı olamamış, her başkaldırıya şiddetle karşı koyan Çin, oyunlar kurarak, olmadık yollara başvurarak Türkleri durdurmuştu.

Utku kutlamaları arasında and unutulacak ve kancıkça kararlar alınacaktı. Başkaldırıya katılan ve Çin sanggününün sözü ile teslim olan elli dört Türk soylusu ki içlerinde Aşinalardan da Aşidelerden de çok kişı vardı, Çin başkenti C’hang-an’ın doğusundaki pazar yerinde başları vurularak idam edilecekti. Hem de budunun gözleri önünde...

Böylesi bir kancıklığı düşünmemişlerdi. Onlar mertlik timsali, mert doğup mert yaşayan yiğitler, başlarını verirken, uçmağa koşarken haykırdılar var sesleri ile:

“Durmayın sakın! Tutsaklığa razı olmayın. Çin’e inanınmayın. Beklemeyin yok olmak için. Hele ki asla bizim gibi teslim olmayın. Böyle onursuzca başınız vurulacağına, varın er olarak, savaşarak can verin! Varın dağlarda açlıktan, soğuktan ölüň. Bizim yaşadığımız utancı yaşamayın!”

Hareketlenmeler oldu elbette izleyenler içinde. Türk erleri umutsuzca davrandılar, ancak kalabalık, kargılı Çin çerisi onları durdurdu.

Büyük bir pişmanlık içinde kanlı bir gösterinin kurbanı olanların ardından gözyaşı dökene olmadı. Türk budun, karlı yağışlara⁷³ alışmıştı. Yadsımıştı acıları. Düşen her başın etkisi yeniden özgülük düşüydü.

Elli dört kutlu baş...

Elli dört başsız kutlu beden...

İlk kağanlık düşünüyü gerçekleştiremeyen ve Çin'in sözüne kanıp teslim olmayı seçen Aşina Kunen'in başını da vurdular.

"Bir Aşina uçmağa vardığında, dağlar titrer, Gök ağlarmış!"

Yürekler titredi, yürekler ağladı ki bunun farkındaydılar.

Çin başarmış, en azından şimdilik başarmış, böylece başkaldınlara karşı acımasız olacağını bir kez daha gösterme fırsatını da bulmuştu.

Aldığı canlarla durmadı. Başkaldırına destek versin ya da vermesin çok sayıda Türk soylusu bağlara vuruldu, zindanlara atıldı. Sürgünler, yeniden bölmeler, dağıtmalar, soy-suz kişilerin irkin atanması ve Türklerin susturulması...

Acılar, acılar, acılar...

Bu iki başkaldırında da etkin olarak yer almıştı Kutlug Şad. Tanrı onun yok olmasını istemediği için yüreğine bir ışık koymuştu. Teslim olanlara katılmayıp, yanında ona sadık az sayıdaki yoldaşı ile dağlara doğru kaçıp gizlenmeyi başarmış, Çin'in kancıklığını öğrenince soydaşlarının acısını yaşayarak, ama yaşamayı gerektiğini düşünerek zamanını beklemeyi seçmişti. Onca erin yok olması, büyük kalabalıkların, duvarlar içinde yeniden bağlarla tanışması yeni baş-

---

⁷³ Yağış: Kurban.

kaldırılar için güç bulunmasını zorlaştıracaktı. Ancak biri mutlaka başarmalıydı.

Biri başarmak zorundaydı.

Gök bile bu duayı başyellere sesliyordu.

“Türk, tutsak olamaz!”

Bütün bu başkaldırılarn başarıya ulaşamamasının nedenlerini kendince sorguladı Kutlug Şad. Bunca kana ve cana mal olan binlerce yiğit erin uçmaklığı ile sona eren bu hareketlerin amacına ulaşamaması, değişik yollar deneme gereğini ortaya çıkarıyordu.

Sonunda kararını verdi:

“Duvarın iç yanında, Çin içinde başlayacak bir başkaldırının başarıya ulaşması zor. Azlık olunca çokluğun kuşatması etkin oluyor. Yağı kolayca önlemler alabiliyor. Yolları tutan Çinliler için av olmak kaçınılmaz oluyor. Darlık yerlerde kavga bizim işimiz değil. Türk, kent içinde, surlar arasında, duvarla sınırlı bir çevrede savaşınca, çokluk Çinli onu kolayca yok ediyor. Öyleyse başkaldırı dışarıda başlamalı. Bozkırla, dağlarımızla kucaklaşmalı, onlara sığınmalıyız. En uygun zamanı beklemeli, başarılı olmak için bütün koşulları sağlamalıyız!”

Bozkırda da başka yağıları olacaktı mutlaka, ancak çekip gidebilecekleri, gizlenebilecekleri yerler de olacaktı. Dağlar, ormanlar, mağaralar onları gizleyecekti. Özellikle bol av bulacakları ormanları seçmeliydiler. Açlıkla savaşın başka yolu yoktu. Yeterince güçlenene dek, kaçır-göçer bir yaşam kurtarıcıları olacaktı.

Yalnız Göklü Türk budunla olmaz, yalnız Göklü Türk budunla bunca kalabalık yağılara karşı çıkılamazdı. Hele güçlü devlet olmak için... Diğer kandaş bozkır budunlarını razı etmek, katılmalarını sağlamak gerekiyordu. Oysa onlar bugün Çin’in etkisinde, onun buyruğundaydılar. Göklü Türklere yağılık etmeyi seçmişlerdi. Razı etmek ise ancak güç ile mümkündü.

Bir kez inanırlarsa...
Birlikte yürümeye başarlarsa...
Kağanları baş eğerse...

Yürüyüşler, erleri birbirine yaklaştırır. Uçmaklık dü-
şünde, Gök tutkusunda saflar sıklaşır, kandaşlık hatırlanır.
Geçmişin kutlu günleri düşer uslara. Anlatılardan kalan
kırintılar bütünleşir. Bozkırın kutlu gecelerini ışıtan odların
başında paylaşılan anlatılar, destanlara öykünen erlikler,
yakınlaşmayı sağlar. Üleşilen, birbirine denk yol aşları, kı-
mız, ortaklıklarını güçlendirir. Aslında hiçbir zaman birbi-
rinden nefret etmeyen aynı köklü, aynı dilli, aynı töreli bu-
dunlar, boylar, kısa zamanda kaynaşmayı bilirler.

Böylece güçlü ordular kurulur. Böylece Çin dize getiri-
lir.

Ancak önce Çin'den çıkmak, tuğu yükseltip, kurt başlı
bayrağı açmak...

Bu yolu fark edince, bir de gereğine inanınca; Çin Duva-
rının dışına çıkmayı, Çin'in ulaşmayacağı yerlere gitmeyi
usuna koydu Kutlug Şad. Başkaldırımı duvarın dışında baş-
latmak için neler yapabileceğini yoldaşları ile konuştu.

Aranıyordu. Hakkında verilen hüküm, yakalandığı
yerde başının vurulmasıydı. Buna karşılık sürekli yer değiş-
tirerek, sadık erlerin gizlemesinde kalarak ve onlara yapa-
caklarını anlatarak epeyce zaman kazandı.

Kendisi kaçarken evdeşini ve kızlarını gizlemeliydi.
Oğuşlarının acı çekmemesi, yok edilmemesi ve rehin alınma-
ması için pek çok Aşına soylusu bu yolu deniyor, oğuşlarını
budunun arasında gizleyerek korumaya alıyorlardı. Çinli
çaşıtların bütün izleme ve sorgulamalarına rağmen ulaşıla-
mıyordu kutlu soyun geleceğini sürdürececek çocuklarına.

Çin duvarının dışına çıkmak için fırsat kollayan Kutlug Şad, soylu bir Türk konçuyu olan evdeşi İlbilge Hatun'a bir muştı söyler gibi söyledi umutlarını.

"Konçuy, uzun bir uğraşın içine gireceğim. Tutsaklığı yıkmak için başka yol bulamadım. Çin Duvarı'nın dışında, bozkırda, dağlarda benim gibi düşünenlerle birlikte savaşa hazırlanırken seni ve kızlarımı yanımda götüremem. Çok zorlu, yokluk içinde ve durmadan savaşarak geçireceğim günlerde oğuşumun güvende olduğunu bilirsem daha rahat olurum. Başaramazsam bilirim ki başka Aşına soylular yolunu izleyecektir. Eğer başarırım ya da başarıma ışığı doğarsa, yurt tutacak korumalı bir yere konduğumda; bil ki, uzunca sürecek olan bu ayrılık sona erecek. Direnecek duruma ulaştığımızda, tutunacak bir yeri tuttuğumuzda sizleri hemen yanıma aldıracağım. Zaten o zaman Çin'de tutsak olan bütün budunum kurtulacak. Sabret ve bekle! Tutsaklığı sona erdirmek içindir bütün bu eziyetler. Bir gün özgürlük geldiğinde, kurt başlı bayrak yeniden yoldaşı yelle buluştuğunda, bütün bu acıların nedeni anlaşılacak. Eğer başaramadan uçmağa varırsam, izimi sürecek oğlum yok, ancak kızlarıma beni ve yaptıklarımı anlat. Onlara Aşına soylu olduklarını unutturma!"

Benzer uğurlaşmaları daha önce nice yiğit erler yapmış, sevdiklerini bırakıp gitmek zorunda kalmışlardı. Çoğu bir daha geri dönmemişti.

Önce tek söz edemedi İlbilge Hatun. Erinin nereye gideceğini de sormadı. Öylece başını eğdi ve gözlerini yumdu. İstediy ki eri, gözlerinden akan yaşları görmesin. Belki ağlamaması gerekiyordu, ancak bu olsun hakkı değil miydi?

"Var git şadım! Git ve Türk için savaş!"

Bir buyruk gibi çıkmıştı sözcükler.

Zorlu ayrılık çağlarına hazırды ikisi de. Sonu iyi bitecek bir ayrılık için umut etmekten başka yapacak ne vardı?

*"Kangım Kagan yiti yigirmi erin taşıkmiş. Taşra yorıyur tiyin kü eşidip balıkdaki tagıkmiş, tagdaki inmiş. Tirilip yitmiş er bolmış."*⁷⁶

Gecenin sessizliğinde on yedi er ve başlarında bir şad...
Sonu belirsiz bir yola çıktılar.

Atlarının toynaklarını ses çıkmasın diye, kalın keçelerle sarmışlardı. Altlarındaki kendi eğittikleri atları olmadığı için huyunu bilmedikleri bineklerine güvensizdiler. On yedi er ve bir şad kendilerine at bulana dek ne denli zorlanmışlardı! Bir tek yedek atları bile yoktu gereklerini taşıyacak. Şimdi sessizce, Çin sınırları dışına, dağlara doğru yola çıkmanın heyecanıyla yaşadıkları bütün o zorlukları unutmuşlar, yazgının onları taşıdığı geleceği merak etmeden ilerliyorlardı. Gök köklü Türklerin geleceğini, kurtuluşunu Çin Duvarı'nın dışında, dağlarda gören Kutlug Şad, kandaşları Beg Çor Tigin⁷⁷ ve Tusifu Tigin'le⁷⁸ birlikteydi. Ancak on yedi er ve bir şad olmuşlardı bir gereklilik gibi. Fazlasının taşra çıkması o denli zor olurdu. Kutlu bir çağa başladıklarını elbette bilmiyorlardı. Uluslarını özgür kılmak için verecekleri savaşı düşünüyorlardı. Hepsi genç hepsi acemiliğinde... On yedi kutlu erin başındaki Kutlug Şad bile henüz yirmi iki yaş almıştı acundan.⁷⁹

---

⁷⁶ "Atam Kağan on yedi erle dışarı çıkmış. Dışarı yürüyor diye ses işitip kentteki dağa çıkmış, dağdaki inmiş. Toplanıp yetmiş er olmuş." ... Orhun Anıtları, Bilge Kağan Bengütaşı, Doğu Yüzü...

⁷⁷ Çeşitli kaynaklarda, değişik okumalarda "Mo-cho", "Moçur" şeklinde de tanıtılan kişinin Kutlug Şad'ın kardeşi olduğu bilinmektedir.

⁷⁸ Tu-si-fu ya da Tüzel-bek olarak da okunmuştur.

⁷⁹ Kutluk Şad'ın doğum yılı olarak 660-661 yılı verilmektedir.

Çinli çerilerin konakladığı yerlerin yakınlarından geçen bir zaman için yedekledikleri atlarına, uygun yere gelince yeniden biniyorlardı. İşte o zaman, atlarının üzerinde iken bambaşka hissediyorlardı kendilerini. Geleceğe bir adım daha atmış gibi.

Erlik ancak böylesiydi.

Uzun saçları özgür kalmış, özgür yelle buluşmuş, iki sevgili kavuşmuştu yeniden.

Türk'ün saçları ve yel...

Onca çağın ayrılığının sonlanmasında.

Dalga dalga sessizliğe sesleniyorlardı. Erlerden daha bir heyecanlı, daha bir hazırды saçları... Önce onlar savaşmak ister gibi...

Türk, saçları ile savaşır.

Türk, uzun saçları ile Türk'tür.

Zamanın durduğunu hissettiler; yeni bir zamana geçmenin öncesinde... Gök, onların olan Gök, Ay'a buyruk vermiş, o da bulutların arasına gizlenmişti. Yağların gözleri görmez olsun diyeydi ki, bozkurtlar görüyorlardı dört bir yanlarını.

Şad'ın buyruğuna açıldı kulaklar. Buyruk eri olmanın gururunca buyruk bekledi Göklü yiğitler. Azdılar, ama gene de çoktular. Bütün bir ulusun çokluğunda... Çevrelerinde at süren atalarının ruhları, mutluydu.

"İleri, yiğitler!" fısıldamasındaydılar, yelin sesine asılıp, "İleri!"

Kutlug Şad, karmaşık, sessiz yürüyüşün ardından, uygun zamanın geldiğini düşünüp atını hafifçe topukladı. Hepsinin başına geçti ki baş olduğu bilinsin. Sonra seslendi usulca.

"İleri!"

Buyruktu. Buyruklar gür sesle ve Gök'ten duyulması verirdi, ancak ne bu yer ne de bu zaman, yıldırın haykırışlarının sahibi değildi. Atının başını hafifçe okşadı Kutlug Şad. Sahi-

bini yadırgamasın, ulaşmak istenen yere dek dayansın, anlamında bir davranıştı. Adını bile bilmiyordu atının. Bunu hatırlayıp gülümsedi.

“Adı olmayan sıradan bir atın üzerinde, geleceğe doğru koşturan bir Aşına...”

Buyruğu duyulmuştu ki ardından geliyordu on yedi eri. Kendiliğinden oluşan orun sırasınca ikişerli olup, Şad’ın ardında yer tuttular. Adeta⁸⁰ sürüyorlardı atlarını. Toynaklar, ıduk yeri belli belirsiz dövüyordu. Bozkurtlar özgürlüğe doğru ilerliyordu. Derin hazlar sarıyordu yüreklerini.

“Özgürlük ne hoş!”

On yedi yiğit yürek başlarındaki şadla bir ulusun yazgısını değiştirmeye doğru at sürüyorlardı, elbette o an bunun farkında olmadan, gidecekleri yeri bilmeden... Ulaşırlarsa bir yere, daha iyisini arayacaklardı.

Yurt tutacakları ilk yer önemliydi. Iduk Ötüken Yış tutulana dek...

Bir zaman yol aldıktan sonra yeknesak koşunun ucunu özleyen bir er sessizce sordu:

“Ne yana gideceğiz Şad?”

Beklediği cevap, başındaki şadın ne yaptığını bildiğine dair inancını pekiştirecekti. Oysa Kutlug Şad da bilmiyordu gideceği yeri. Güvendiği Tanrı, onun Türk ulusunu tutsaklıktan kurtarmak adına çizdiği çizgiyi elbette en doğru şekilde kabul edecekti.

Soruyu sorana başını çevirdi. Karanlığın içinde bozkurt ışığındaydı gözleri.

“Çin’den uzağa! Başkaldırımızın sonuç vereceği, yağının bizi kolayca bulup yok edemeyeceği bir yere!”

Er inatçıydı. Belki de yokluğun ve karanlığın etkisinde, oğuşundan ayrılmasının verdiği acıyı dindirecek bir cevap istiyordu.

---

⁸⁰ Adeta: Atın yürüyüş ve koşu hallerindedir. Hız sırasına göre adeta, rahvan, tırs ve dörtnal olarak adlandırılır.

“Orası neresi Şad?”

Gölümsedi ona, kızmadı, Kutlug Şad. Bunca zamanın örselediği töre anlayışı, buyruk geldikten sonra soru sorulmayacağını unutturmuştı genç savaşçıya. Elbette zamanla öğrenecekti. Önce töre uygulanmalıydı. Her işten önce...

“Ulaşınca öğreneceğiz!” dedi, Kutlug Şad, sesinin eğrilmesine izin vermeden, “Ulaşınca... Şimdi yapacağın iş buyruğuma uyup, atını ardım sıra sürmek!”

Töre hatırlanmalı!

Buyruk tartışılmamalı!

Genç savaş eri, yaptığı yanlışı anlayıp sustu. Yine de o yerin sorgusunu usundan çıkaramadı. Karanlığın içine doğru yıktı bakışlarını. Yürekliydi. Yürekli olmasaydı şu an, şu azlık birliğin içinde yer almazdı. Yürekliydi. Yürekli olmasaydı bilinmeze koşunun bir eri olmazdı. Meraklıydı da ki bunda amacı canının korkusundan değil, ulusunun geleceğine daha bir umut bekleme isteğindendi.

On yedi Türk erinin başlarındaki Şadın buyruğunda aradıkları yer şimdi belirsizlikler içindeydi, ancak çok yakın bir gelecekte, Çoğay Kuzı Dağı’nda⁸¹ bir od yandığı duyulacak, zamanla yeni odlar eklenecekti, yanına, köşesine. Tut-saklıktan kurtulmanın imi bellenecek bu kutlu odlar, büyümesi, daha fazla ısıtması, ışıtması için desteklenecekti. Ondan bir çağrı bütün dağı tutuşturacak, yakacaktı.

Sayıları çok yakında artmaya başlayacaktı.

Umutları bunun için...

Kutlug Şad, özgürlük odunun ilk alazları ile dağları tutuşturduğunda...

Aynı özlemin yakıp kavurduğu Bilge Tonyukuk...

---

⁸¹ Kaynaklarda, Çoğay Kuzı Dağı, Çin dilinde T’sung-ts’ai olarak adlandırılmıştır.

Tutsaklığı yeniden kalın bağlarla desteklenen kişi, kargışlar savuruyordu yazgıya.

Layık olmadığı bir durumun içinde, usunu yitirmemek adına, yanna inançlarını uyanık tutmaya zorluyordu kendisini. Çok zor oluyordu, ama olmalıydı.

Başı alırunayanları, yaşamasına izin verilenleri talihli saymak gerekirse eğer, onlardan biriydi Bilge Tonyukuk. Tanrı bugünleri görmesini dilemişti. Tutsak edilip bağlanan ve karanlık zindanlara kapatılanlar arasındaydı. Yeniden o, pek yabancı olmadığı zor günlere düşmüştü. Hem kızıyor-du tam kurgularınadan başkaldıran, sonra Çin'in oyununa gelip birbirlerine düşen ve bunca derde neden olan ırkdaşlarına; hem de uçmaklığa kavuşmalarına özeniyordu. Onlara katıldığı için kendisine kızmıyor, başaramadıkları için özünü suçlamaktan da geri durmuyordu. Daha iyisini nasıl yapabilirlerdi sorgusu, usundan çıkmıyordu. Sorguları, aynı hataların yinelenmemesi adınaydı.

Elbette bir od yakılmış, bütün baskılara ve yitiklere rağmen özgürlük düşü nice yiğit yüreğe daha düşmüştü. Yakın zamana dek bunu usuna denk görmeyenler bile bir şeylerin farkına varmışlardı. Gizli köşelerde bir araya geliyor, sözün arasında, her geçen gün daha fazlalaşarak Çin tutsaklığından kurtulma düşlerini üleşiyorlardı.

Bilge Tonyukuk'un üleşecek kimsesi yoktu, yalnızlığı içinde.

"Yine yaşamak kaldı bana! Yine tutsaklık!"

Yoldaşlarının başı kesilirken duyduğu acıyı unutamıyordu. O an oradaydı. Bağlanmış durumda... Uçmaklık sırasını beklemiş, nedense sıra ona gelmemişti. Yürekten uçmaklığı istemenin Tanrı'nın yazgısına karşı gelmek olduğunu bildiği gibi, o gün, orada, Gök'e kavuşacağı anı özlemişti. Çok özlemişti. Uçmaklık gurur, yaşamak utançtı. Tanrı ona

gururu değil, bu utancı yaşatıyordu. Elbette bir bildiği vardı.

şimdi Gök'ün rengine özlemlerdeydi.

Türklerin Gök'e olan tutkusunu bilen Çinliler, yalnızca Gök'ü görmelerini engelleyerek bile büyük eziyet yaptıklarını biliyorlardı. Yavaş yavaş gücü tükeniyordu bu ayrılığa düşenin. Zamanın farkına varmadan...

O da tükeniyordu; daracak, taş hücrelerinde. Zaman zaman nefes alması bile zorlaşıyor, dayanması gerektiğini bile bile dayanamaz durumlara düşüyordu. Ne uzundu tutsaklık anları, yaşadığı onca çağın içinde!

Güz ve kışın ardından gelen baharın da farkında değildi.

"Zindana bahar gelmez!"

Gönlüne olsun bahar düşse...

Umut düşse...

Çinliler bütün yaptıklarına ve kazandıkları utkuya rağmen güvende olmadıklarının farkındaydılar. Korkuyorlardı. Başkentlerindeki imparatorluk sarayında yeniden, "Bozkırlıları Çin'den gönderelim ve onlardan kurtulalım!" söylemleri yükselmekteydi. Çin'in başına dert olmuştu Türkler, bu dert çözüleliyordu.

Haklıydılar çekinmekte. Adeta kana işleyen ve nesiller geçse de unutulmayan bir devlet anlayışı vardı Türklerin. Yeter ki bir yere tutunsunlar... Parmakları bir yeri kavrasın. Tırnakları ile kazabilsinler, yapışabilsinler. Yeter ki karşı koyacak güçleri olsun...

Önce yurt tutulur. Ardından kağan atanıp devletin kurumları belirlenir ve kağan yortugu⁸² oluşturulur. Ayguçiler,⁸³ başayguçi, buyruklar⁸⁴ yerlerini bulur. Ardından bü-

---

⁸² Yortug: Maiyet.

⁸³ Ayguçi: Vezir, danışman.

tün güçleri ile Ötüken Yış'ı sahiplenmenin çabası başlar.

Ötüken Yış'ta oturmak, Tanrı'nın kutu ile mümkündür ve büyük bir kutsallığa imdir.

Hep böyle olmuştur.

Türkleri serbest bırakmak, bu nedenle, Çinlilerin işine gelmiyordu.

"Eğer onları bırakırsak yeniden ordu kurup üzerimize gelecekler ve bizi yaptıklarımıza pişman edecekler!" fikri baskın geliyordu. Bunun yerine daha etkin bir Çinlileştirme etkisi uygulanması onay görmekteydi.

"Bir elli çağ daha gerek bize. Ondan sonra hiçbir bozkırlı ne Ötüken Yış'ı, ne bozkır, ne de Gök'ü hatırlamayacak!"

Dilleri bile savaş dili olan bir ulusu Çinlileştirmek ne büyük düştü. Ne olmayacak iş... Satın alabildikleri birkaç kansız, birkaç ruhsuz bütün genelin temsilcisi sanmaları bu yanlış düşüncenin nedeniydi.

Bağlantıları koparılmış, adeta her biri ayrı bir ulusun parçası yerine konulmaya başlanmıştı. Boylar, uruglar arasında var olan bağların yok edilmesine, birbirleri ile duyumlarının engellenmesine daha bir ağırlık verilmişti. Elbette Çinli olma heveslisi kansızlar hâlâ büyük ilgi görüyorlardı. Çin ipeğine boğulmuş bedenleri onursuzluğun timsali olarak, sahiplerinin ardında dolaşüyor ve kendi ırkına ihanet ederek yaranacaklarını sandıkları sarı suratlılara hizmet etmekte beis duymuyorlardı.

Bilge Tonyukuk...

Bağlı tutulduğu zindanda çürüyeceğini ve artık Gök'ü göremeyeceğini düşünmeye başlamıştı. Kim, nasıl onu bu

---

⁴ Buyruk: Üst düzey devlet memuru. Bugünkü bakan karşılığı.

bağlarından kurtaracaktı? Kim, Türkleri yeniden il ve devlet sahibi yapabilecekti? Işığa dahi zlemdeyken güneşe nasıl kavuşacaktı Türkler? Onu yeniden ne zaman bayrak yapacaklardı? Gök, ne zaman yeniden çadırları olacaktı?

Azlık değildi acılar içinde hâlâ umut yeşertmeye çalışan, ama bunu başaramayanlar. Olanlar soğumaya yüz tutuğunda unutulmaya başlanmışlardı. Çok az azık ve suyla günlerce kapıları açılmadan, acundan duyumsuz kalıyorlardı tutsaklar. Düşünmek ve beklemek için zamanları oluyordu, ancak usları bulanmaya başlamıştı. Oldukları yerde tkeniyorlardı.

Çin, nice Türk soylusunu böylece tketererek amacına ulaşıyordu.

Oysa dışarıda, gizemli dağlarda, yanan odun alazları yükselmeye başlamıştı.

On yedi er ve bir şad ile başlayan birlik, şimdi yetmiş ere ulaşmıştı. Yetmiş er nice yetmiş erin, yetişmiş erin muştucusuydu.

Açıne soyundan Kutlug şad geçmişte özgürlük savaşı adına yapılan yanlışları yapmamak düşüncesinde kendince bir yol çizmeyi sürdürüyordu. Bu yol ıduk Ötüken Yış'a doğru aydınlanarak uzanan bir geleceğin izi olmak üzere dşlenmişti.

Tanı, Türklerin tutsaklığına daha fazla izin vermeyecekti.

Gök'te yaratılan budun, yerde aşağılanamazdı.

Kutlug şad Gök köklü Türkleri başkaldırıya seslerken ulu atası İl Kağan'ı ve tudunluk⁸⁵ görevi yapmış atasını anı-

---

⁸⁵ Tudun orunu, üst düzey buyruklara verilen orunlardandır. Vergi toplayan, boyların faaliyetlerini izleme yetkisine sahip buyruklara verilir.

yor, Aşına uruğundan olduğunu ve baş olmak için yetisi bulunduğunu kanıtlıyordu. Soylu soyun bir eriydi; çağrısı geçerliydi. Tersini duyuracak bir kişi bile çıkamazdı. Bozguncular mutlaka bir yanlış iz üzerine oyunlar kuracaklardı, ancak bu bile Kutluk Şad'ın yetkisini kıramayacaktı.

Yurt seçimini iyi yapmıştı Kutlug Şad. Çogay Kuzı Dağı yüksek ağaçlarla kaplıydı. Geçit vermesi kolay değildi. Derin mağaraları Türkleri koruyacak yapıdaydı. Avlık hayvan bol olduğu için de açlık çekmiyorlardı.

Yetmiş er olunca at bulmak ve sürü edinmek için akın yapmaları gereği doğmuştu. İlk nereyi vurmalıydılar? Bu yapı ile Çin'i vurmak yanlış olur, daha başlamadan tükenirlerdi.

"Aşide Yuan-chen, ayağa kalk!"

Yorgun, bıkkın, ama yine de umudunu yüksek tutma çabasındaydı Bilge Tonyukuk. Karanlığı, loşluğun da üzerinde olan zindanını sahiplermişti artık, bağlara vurulmuş halde bekliyordu. Neyi beklediğini, bir şeyleri beklemesi gerektiğini düşünmeden... İçinden gelen sesin umut dolu yükselişine anlam veremiyordu, ancak bir şeylerin olmasını da isteyemiyordu. Zamanın farkına varmadığı halde bu beklenmedik konukluğa bir anlam vermek için gözlerini yumup düşündü.

Ona takılan Çin adı ile seslenilerek ayağa kalkması istenmişti. Gücünü tarttı. Evet, bunca zamanın durağanlığına rağmen kalkabilirdi, ama kalkmak istemiyordu. Bir Çinli'den buyruk almak zoruna gidiyordu ve buyruğa uymayı gereksiz buluyordu. Kalkmazsa ne yapabilirlerdi ki ona? Şu an olduğundan daha kötü ne vardı? Belki de uçmaklığı en çok dilediği zamanlardı. Başını kaldırıp dik dik baktı buyruk veren Çinliye. Bakışından tedirgin olan çeribaşı, başını çevirmek zorunda kaldı. Bağlıydı, ancak yine de bir bakışla ürkütmüştü Çinliyi.

Açıklama yapmak zorunda kaldı zindan sakçılarının başı olan çeri.

“Soylu Wang Pen-li seninle konuşmaya gelecek Yuan-chen! Ayağa kalk!”

İlbayın yardımcısı, bu durumda iken onu neden görmeye gelsin? Çinlilerin artık onunla nasıl bir işi olsun?

Oyunu sonsuz Çinliler kim bilir ne düşünüyor, ne düzenler kurguluyordu, onun durumuna bağlantılı olarak. Daha önce hem oyalamak ve izlemek hem de yararlanmak için budununa karşı kullanmak adına verilen görev, ilbay tarafından istenmişti. Şimdi de onun yardımcısı, Bilge Tonyukuk’la konuşmak istiyordu.

Neler olacağını öğrenme merakı uysallık soktu içine. Yavaşça doğruldu yerinden. Wang Pen-li kapının hemen önünde bekliyor olmalıydı ki, o doğrulur doğrulmaz kapıdan içeriye girdi. Yüzünde sahte bir gülüş vardı. Bilge Tonyukuk o an anladı bir şeylerin değişeceğini.

Çinliler, çok konuşan, konuşurken uzun cümleler kuran kişilere büyük saygı duyar, onları överler. Bu nedenle derdini anlatmak isteyen Çinli görevliler, sözün özüne başlamadan önce uzun bir ön konuşma yaparlar. Dinleyenin sabrını denemek ister gibi gereksiz bir konuşma alır başını gider. Bir Türk için dayanması çok zordur.

Çünkü Çinli soyluların zamanı boldur. Türk ise zamandan zaman çalacak kadar hızlı yaşamak zorundadır.

Bugün de Wang Pen-li, karşısındakinin bir tutsak olduğunu unutmuşçasına, durumunun farkında değilmişçesine konuşmaya başlamıştı ki, üzerine gereksiz övgüler yağdıran bu konuşmayı hemen susturdu Bilge Tonyukuk.

“Biz dost değiliz Wang Pen-li! O nedenle benimle dostunmuşum gibi konuşma ve ne derdin varsa kısa anlat!” dedi.

Bu sözlere bozulsa da, Çinli’nin yüzündeki gülüş sönmeydi, ancak buyruk dinler gibi sözünü kısaltmayı seçti.

Aşide soylu bir bilgiyi yitirmek değil kazanmak ve amaçlarına uygun bir yola getirmek istediği hemen belli oluyordu. Dışarı da Çinlileri zora sokan, yeni yollar aramaya zorlayan bir dertleri olmalıydı ki Bilge Tonyukuk'u kazanma derdindeydi Çinliler.

Zamanla yeniden eski haline döndü Wang Pen-li. Yine uzun cümleler ve sonu gelmez sözler... Alışkanlıklar kolay terk edilmiyordu. Konuşma öylesine gereksiz ve anlamsız bir yol izliyordu ki sanki o zamana kadar olanlar hiç yaşanmamıştı ve iki dostun birbirine olan yakın durumu geçerli idi.

Bunca söz kalabalığının arasında asıl amacı anlamakta gecikmedi Bilge Tonyukuk. Evet, bir şeyler oluyordu dışarıda. Belki yeni bir başkaldırı... Eğer öyleyse... Çin imparatoru yitirdiği ve karşısına aldığı birilerine karşı, Türk soyluları arasından birilerini yeniden kazanmaya çalışıyordu. Bunun için de Aşide uruğundan daha uygunu olamaz, ondan daha fazla işine yarayacak kişi bulunmazdı. Böylece Türkler arasında yeniden ikilik çıkarmak için bir şansları olacaktı.

O anda Bilge Tonyukuk'un usuna ilk düşen konu, bağlarından kurtulmak oldu. İçinden diyordu ki:

"Kao-tsung'un usu var da benim yok mu?"

Usunu kimse ile yarıştıracak değildi. Tanrı arnağaru bu yetisine güveniyordu. Yaşadığı çağlarda da yeterince öğrenip, görmüştü. Yaşadıkları, Çin'i ve Çinlileri daha iyi tanımasını sağlamıştı.

Sözünü kesmeden dinledi ilbayın yardımcısını. Onun uzun ve sıkıcı sözlerine katlandı; çünkü bunun yararı olacağını biliyordu. Hatta inanmadıklarına bile inanmış göründü. Bir tek soru sormadı, istemediği bir cevap almamak için.

Bilge Tonyukuk, haklı çıktı!

Yeni bir başkaldırı korkusu ile Türkleri bölerek yönetme yolunu yeniden denemek isteyen Çin, Aşide uruğundan

sözü geçen birilerini yanına almayı seçmişti. Hiçbir şey olmamış gibi daha önceden verilen görev yeniden verilmek isteniyordu Bilge Tonyukuk'a. Bu kez yanında daha kalabalık bir Çinli çeri birliği olacak, böylece kaçması ya da başka işlerle ilgilenmesi önlenecekti. Bir ordu ile dolaşmak ona başka bir kişilik kazandıracak, Çinlilerle birlikte hareket ettiği, onlara uyduğu düşünülecekti.

Yeniden Çin için çalışması öneriliyordu. Böylece hem kendisinin hem de oğusunun, uruğunun rahat edeceği söyleniyordu. Başlangıçta sıradan işler beklenecekti Bilge Tonyukuk'tan, ancak sonrasında...

Biliyordu ki Çin'in her isteğinin, her gülümsemesinin, her sözünün altında mutlaka bir hınlık, bir kancıklık vardır. Çin; ardında başka niyet taşımadan armağan vermez kişiye! Bu bilindiği halde hâlâ birileri kanıyorsa eğer, bu onların usuzluğudur.

O kanmayacaktı! Çinli, Bilge Tonyukuk'u kandıramazdı!

Cevabını beklemedi Wang Pen-li. Tonyukuk'un bağlarının çözülmesini buyurdu ve çekip gitti. Bu da Çin oyunuydu. Zaman verilip olanları sorgulaması ve usla düşünmesi isteniyordu. Eğer o acele eder ve hemen görüşmek dilerse, bunun ardından da cevabı evet olursa, elde edebileceği imkânlar ona göre azalacaktı. Yok sabreder, Çinlilerin yeniden gelmesini beklerse, pazarlık etme şansı olacaktı.

Yeni, beklenmedik bir iş daha yaptı Çinliler. Görüşmenin ardından, o güne özel bir aşla ödüllendirdiler Bilge Tonyukuk'u. Üstelik kımız da eklenmişti. Çinlilerin, Türk soylularını ađulamak⁸⁶ gibi bir alışkanlığı vardı. Bu nedenle sunulan aştan kuşkulanmadı değil. Ancak güce ihtiyaç duyuyordu ve daha uslu düşünmek için açlığını gidermesi gerekiyordu. Bu tehlikeyi göze alıp saldırdı aşı.

---

⁸⁶ Ağu: Zehir.

Düşündü Bilge Tonyukuk, çok düşündü. Wang Pen-li yeniden gelip cevabını isteyene kadar düşündü. Dışarıda olmak, başkaldırı için bir şeyler yapabilmek anlamına geliyordu. Neler olup bittiğini öğrenebilmesi bile yarar sağlayacaktı. Zindanda zaman yitirmenin anlamı yoktu. Görevi kabul etmiş görünecekti. Yanına birkaç yoldaşını alıp duvarın dışına kaçabilirse... At, yay ve kılıç ilk isteyeceği şeylerdi.

"Kabul ediyorum!"

"Yüce imparatorumuz adına..."

Bu sözler Çin töresi gereği idi. Başı yerde, söylenenleri dinlerken içinden, "Ah!" diyordu, "Ah! Tanrı bana bunların hesabını sormak için bir fırsat verecek mi?"

Gök, oğullarını elbette kollayacak, gözetecekti. Yeter ki onlar buna layık olsunlar. Türk gibi yaşayıp, Türk gibi davransınlar.

Dokuz Oğuzlar⁸⁷ bugün, Aşinaların, Gök köklü Türklerin yağlılarıydı. Aynı kandan gelen, aynı ulustan başka bir budun... Aynı dilden, aynı Gök inancından... Aynı töre ile yaşayan... Çin'in oyunu ile ırkdaşlarına karşı onlarla işbirliğine girmişler ve şimdi Türk yurdunun bir kısmını ellerinde bulundurmaktaydılar. Kutlug Şad, bu durumu ile gidip onlarla görüşse ve eskiden olduğu gibi altın başlı bozkurt tamgası taşıyan bayrağının altına çağırsa kabul edilmeyeceğini, bu bir yana onu yok etmek için bir an bile tereddüt

---

⁸⁷ Dokuz Oğuzlar: Tokuz Oğuz... Dokuz boydan oluşan Türk Buduna verilen tarihi addir. Genel kanı, Uygurların içinde bulunduğu Türk budunlar oldukları yönündedir. Ancak kaynaklar zaman zaman değişik Türk budunları da işaret etmişlerdir. Çin kaynaklarında Dokuz Oğuz boyları şu şekilde sayılmıştır: Uygur, Bugu, Hun, Bayırku, Tongra, Apaizi, Sse-ki, Ediz, Kulunwuku.

etmeyeceklerini biliyordu. Oysa onlara ihtiyacı vardı.

En azından atlarına...

En yakınlarında onlar vardı ve ad için, güç için, var olduğunu kanıtlamak için vurmak zorundaydı. Devlet yöneten bir soyun, eskiden buyruğunda olan bir buduna karşı akın buyruğu vermesi öylesine zordu ki...

“Devlet için... Budunumu Çin tutsaklığından kurtarmak için...”

Üçte ikisi atlı, üçte biri yadag, yetmiş er Kutlug Şad'ın buyruğunda Karakum Kalesi⁸⁸ yakınındaki Dokuz Oğuz yurdunu bastı. Bu beklenmedik ve şiddetli saldırı karşısında şaşkına uğrayan Dokuz Oğuzlar ne yapacaklarını bilemez halde iken kazanılan zamanda atlarının ve sürülerinin bir kısmını yitirdiler. Asıl amaç buydu ve Kutlug Şad buyruğundaki Türklerin ata, yiyeceğe çok ihtiyacı vardı. Gizlendikleri yerde, bütün bunları elde etmenin başka bir yolu yoktu. Güçlenmek için; vurmak, zorla almak zorundaydılar.

Vurup aldılar. Aslında bu yapılan, ayrı zamanda, kendi ırklarına karşı Çinlilerle anlaşmalarının bir kıyınıydı Dokuz Oğuzlara.

Gök köklü Türkler, alacaklarını alıp, geldiklerinden daha büyük hızla geri çekildiler. İzlerini yok ederek sığındıkları dağa döndüler. Mutluydular ki ilk akınlarında talih onlardan yana olmuştu. Artık güçlü atları ile daha güçlüydüler. Şimdi bu utkunun duyulmasının ardından yanlarına gelecek bozkurtları beklemekten başka çareleri yoktu. Yeni akınlara hazırlanmaktan, dört bir yana ulak salıp çağrı çıkarmaktan geri durmadılar ki, zaman öylesine değerliydi.

Bu utku, Kutlug Şad'ın adını duyuran ilk utku oldu. Varlığını kanıtlayan da... Azlık Türk erlerinin başarısı, geleceğe dönük umutlar içeriyordu.

---

⁸⁸ Karakum Kalesi, Hei-sha-ch'eng olarak da adlandırılmaktadır.

Bilge Tonyukuk, yüreğinin acısını basturmaya çalışıyor, düştüğü durumu düşünüp, yanıyordu. Bir önüne, bir beriyeye,⁸⁹ bir yırıya⁹⁰ bir de dönüp ardına bakıyor, acı acı gülümseyordu.

“Bir Aşide erinin düştüğü duruma bak!”

Kendineydi bu sözü. Utandığı için. Nefret ettiği Çinli yağının içinde, adeta bir Çinli görevli gibi yer almak... Bundan yarar umup, beklemek...

En önde bir çeri, Çin'in ejderhalı, büyükçe bir bayrağını taşıyor, ardından gelenlerin Çin imparatorunun görevlileri olduğunu böylece duyuruyordu. Ona göre beride ve yırıda iki süslü Çin soylusu, yakınlarında uşakları ve bu görüntüyü tamamlayan çeriler... Bu gösterişli birliğin içinde bir Türk, bir el kişi, Bilge Tonyukuk. Bu da hemen göze çarpıyordu.

Bir Aşide soylu için ne aşağılık bir durumdu. Adeta yere batmak istiyordu Bilge Tonyukuk. İduk yer kabul ederse...

“Gök, görmüyor mu beni? Gök, buna nasıl izin veriyor?”

Her dem tek güvenci Gök...

Durumundan nefret ediyordu. Elbette sabretmesinin nedeni vardı ki bunun için de her fırsatı değerlendirecekti.

Uğradığı Türk obalarında, öncelikle aşağılayıcı bakışlar rahatsız ediyordu onu. Satılmışlardan, Çin'e uymuşlardan biri bellendiği için iğrenç, Çin dostu biri olduğunu hissettiriyorlar, tanınan, bilge bir Aşidenin düştüğü durumu kabul etmez bakışlarla onu rahatsız ediyorlardı. Fısıltılar, sözler hep bunun üzerineydi. Budunu ona kızıyordu.

Nefret üzerine bile olsa böylesi bir tavrın artık tutsaklığın sonunu getireceğine inandığı, Türklerin uyandığına karşılık geldiğini bildiği için sevinmesi gerektiğini düşünüyor-

---

⁸⁹ Beri: Sağ yan.

⁹⁰ Yırı: Sol yan.

du. Ancak ne zaman, ne olacağı belli olmadığından yanlış tanınarak yok edilmekten, hain tamgası ile yazıtlara kaydolmaktan, bunun oğuşunu, uruğunu etkilemesinden çekiniyordu.

“Derdimi anlatamadan bir saldırı olursa...”

Benzer saldırılar olmuş, Çin dostu bellenen Türkler kıyınlanmıştı.

İlk bulduğu fırsatta derdini, amacını gizlice anlatıyordu Bilge Tonyukuk. Böylece bakışlar yumuşuyor, davranışlar bir anda değişiyordu. Hakaret sesleri saygı sözlerine dönüyordu. Yanındaki Türk dili bilir Çinlilere belli etmeden bunu başarması öylesine zor oluyordu ki...

“Ben tutsağım,” diyordu onlara. “Sizden daha tutsağım! Çinliler benden yararlanıp, sizin hakkınızda bilgi alma abasındayken, yardımımla ikilik çıkarmak amacındayken ben de bu tutsaklıktan kurtulmak ve yeni bir başkaldırının öncüsü olmak için yollardayım. Gördüğünüz gibi ne yayım var, ne kılıcım. Dört yanımda sakçı eri... Eğer bana yardım ederseniz, eğer benimle olursanız biter bu tutsaklık.”

“Ne zaman?” diyorlardı. “Ne zaman?”

“ok yakında! Duyurumu bekleyin. Bu arada durmadan hazırlanın. Er, yoldaş bulun. Katılımı sağlayın. Yayılısın zgrlk düşüncesi.”

Hemen birçok geç er heyecanla sahipleniyordu davasını. Baş durumundaki kocamış irkinler bile her şeye hazır olduklarını söylüyorlardı. Ancak, güçlerinin yetmeyeceği ortadaydı ki o an yalnızca dinlemek ve düşünmekle, gelecek için düzen dşlemekle kalıyordu uğraşları.

Her şeyi geleceğe ertelemek sorunları zmyor, tersine beklemek usandırıcı oluyordu. Ne zamana kadar beklenecekti?

Bilge Tonyukuk, zamansız harekete geçip, gereksiz ve zamansız bir Türk kırımına neden olmak istemiyordu. Daha önce olanlardan büyük dersler çıkarmıştı. Türk gerekti, er

gerekti başkaldırı için, ancak sağ ve güçlü gerekti. Çokluk gerekti. Uçmaklığın zamanı vardı ve boşuna olmamalıydı. Bu çağdan sonra bir Türk acunu terk ederken yanında, balbal⁹¹ kılacağı çok sayıda yağılan götürmeliydi.

Geçmişte yaşananlar bu konuda dikkatli olmasının gerektiğini hatırlattıkça daha temkinli davranıyordu Bilge Tonyukuk. Farkında olmadan düşüncesi ve özgürlük sözleri Türk budun arasında yayılıyordu. Önceleri Çin imparatoruna çalışan, istenmeyen kişi olarak bilinir iken şimdi beklenen bir Türk bilgisi olmuştu. Çinliler farkında bile değildi ona sağladıkları yararın. Tam istediğince yürüyordu her şey. Kısa zamanda aldığı yolla mutlu oluyor, daha fazla çabalamak için güç buluyordu.

Bozkırda duyumlar artık yazılı bitigler⁹² olmadan öylesine hızlı yayılıyor, Çin'in bütün engellemelerine rağmen Türkler öylesine çabuk bilgileniyordu ki... Bir yerde fısıldanan, Gök'le güçleniyor, en uzaklara kadar yetiyordu.

Öte yandan Kutlug Şad ardı ardına yaptığı akınlarla durumunu güçlendirmeye çabalıyordu. Elbette sıradan, küçük akınlardı yapabildikleri. Yanındaki az sayıdaki erle, ihtiyaçları karşılamaya dönük çabası azımsanmayacak başarılar içerirken, bununla yetinmek zoruna gitmekteydi. İki kandaşı ile toy kılmış ve Çin'de kalmış tutsak Göktürk soylularına bir çağrı iletilmesi ve onların başkaldırısına katılmalarının sağlanması kararına varmıştı. Bu kişilerin arasında Aşide uruğunun irkinleri baş sırayı alıyordu.

Çok kısa bir zaman sonra, isteksiz, zorunlu gezilerinden

---

⁹¹ Balbal: Türk töresince, ölen yiğidin adına, öldürdüğü düşman sayısınca dikilen taşlar. Taş heykeller.

⁹² Bitig: Mektup.

birinde kulağına fısıldanan ad, doğrudan bir çağrı olduğunu muştuluyordu Bilge Tonyukuk'a.

"Kutlug Şad tuğ kaldırdı!"

Ne büyük kut! Ne büyük umut!

Bir Aşına Şad'ı Çin Duvarı'nın dışında başlattığı baş-kaldırıya çağırmaktaydı bütün Türkleri. Tanıdığı, bildiği, başkaldınlarda yan yana savaştığı kişilere, dolayısıyla ona da doğrudan ve gizlice ulak göndermişti.

"Gökbayrağı açtım, kurt başlı tuğu kaldırdım. Seni, oğullarını, oğuşunu ve bütün uruğunu, sözünü dinleyenleri, sözünü dinleteceklerini bu kutlu savaşa çağırıyorum. Tutsaklıkta geçen bir tek gün dahi yaşanmamış gün sayılır ki böylesi bir yaşam Türk'e yakışmaz! Tez edip gelmeni ve yanımda yerini almanı dilerim, ey soylu bilge!"

Sevinçten içi titredi buyruğu aldığında. Tanıdığı, bildiği, önceki başkaldınlarda elinde kılıç bizzat savaştığını gör-düğu uslu bir Aşına soylu Şadın yeni bir başkaldırı kılması, bunun Çin dışında başlatılması ve başarılı olunması bu se-vincin nedeniydi.

Kutlug Şad onu yanına istiyordu. Bir güvenin göstergesi olan bu kutlu çağrıya an geçirmeden karşılık vermeliydi.

Orada, onun yanında olmalıydı.

Beklediği zaman gelmişti.

Zaman ve yaşadıkları Bilge Tonyukuk'a dikkatli olmayı, ancak her türlü durumda gerekeni gereğince yapmayı öğ-retmişti.

Hemen yakınında onu gözetleyen Çinli sakçıların dik-katini çekmeden cevabını bildirdi Kutlug Şad'a.

"Şad'a aynen şunu iletin ki, 'Çağrıyı buyruk kabul et-tim. Mutluluktan, başım Gök'le bir oldu. Dilerdim ki hemen atıma atlayayım ve yanına varayım. Ordusunda er olup sa-vaşayım. Ancak, tutsağım! Tutsaklıkta, üstelik gözetmeli bir tutsaklık içindeyim. Dört bir yanım kalabalık Çin çerisi. Her anım, her adımım izlenmekte. Bağlarımdan ve zindandan

kurtulmak için verilen görevi kabul etmiş görünerek, Türk irkinleri ile, boy soyluları ile görüşerek tutsaklığı gidermek için çözümler arar durumdaydım buyruk geldiğinde. Elbette yüreğim, usum, ruhum kutlu başkaldırının ve Şad'ın yanındadır. Bir tek tutsak bedenim buradadır. Tanrı büyüktür! Türk Tanrısı, Türk'ün tutsaklığının daha da sürmesini dilemez. Ben de bir an önce bedenimi çevreleyen çemberi yarıp Şad'a katılmak için çabalayacağım!"

Çinli çeri sayısı artırılmış, obaların, Türk yerleşimlerinin çevresindeki önlemler etkinleştirilmişti. Başkaldırına uygun bellenen, hareketlenmesi mümkün boyların çevresinde ise daha zorluydu kuşatmalar. Buna rağmen eksilmelere, Kutlug Şad'ın yanına kaçmalara engel olunamıyordu. Hem yalnızca erler değil oğuşlar tüm olarak kaçmaya başlamışlardı. Bu da çok yakında önlenemez bir oluşun muştucusuydu. Kutlug Şad'ın erlerinin sayısı her geçen gün biraz daha artıyordu.

Bilge Tonyukuk, o günün bambaşka bir gün olacağını bilmiyordu. Yüreğinden yükselen heyecanlı kıpırtılar bir şeylerin değişeceğini söylüyorsa da yanılmak ve yeniden üzülme istemediği için iyiye yorumlamak gereği görmemişti. Yıllardır umutla beklemiş, beklemeyi de umudun sonlanmamasını da öğrenmişti. Elbette umudunu asla tüketmemiştir.

Umut tükenirse, Türk tükenir!

Çevresindeki Çin çerileri tutsaklık çemberini daraltmış, adeta nefes alınması bile izlenir duruma gelmişti. Üstelik kendi uruğunun olduğu bölgelere gitmesi, kapları ile buluşması, görüşmesi engellenmişti. Bunun nedeni de belliydi. Sözü'nün geçtiği Aşide uruğunu yönlendirmesinden, daha önce olduğu gibi ayaklandırmasından korkmaktaydı Çinliler. Ancak bekleyecek durumu da kalmamıştı. Eğer başkaldırına katı-

lamazsa, ruhunun sıkıntısına çare bulamayacaktı. Olmadık bir zamanda ve yerde harekete geçip, başını vermek de istemiyordu. Kurt başlı bayrak henüz ulaşamadığı bir yerlerde dalgalanırken, Çin bayrağı altında can vermek ne büyük acı olurdu. Üstelik yüreğini yakan öç odu da sönmüyordu bir türlü. Başına gelenlerin, yaşadığı zindanların hesabını veremeliydi Çinli ona.

Düşünceleri, kurtulmak üzereydi artık.

“Bir an önce çevremdeki bu kuşatınayı kırmalıyım! Sa-
vaşa geç kalmak bana ar geliyor. Yarın, kandaşlarımın yü-
züne nasıl bakarım?”

İlklerden olmuştu hep. Sonlardan olmanın, kutunu ör-
teceğine inanıyordu.

Durmadan çözümler üretiyor ancak dilekleri ile imkân-
ları bir türlü aynı çizgiye gelmiyordu. Atının üzerinde iler-
lerken, gözleri Gök'te, dualar ediyor, bir fırsat diliyordu
Tanrı'dan. Üstelik ona eşlik edenler gittikçe kuşkuluyorlar,
gözetici abartıyorlardı. Bir hareketinden bin bir anlam çıkarıp
sorguluyorlardı. Çok yakında bu ayrıcalığını yitireceğini,
yeniden zindana döneceğini biliyordu. Yeni başkaldırının
etkisi arttıkça, yeniden zincirlerle tanışacak, bu kez bir daha
Gök'ü görmesi mümkünsüz hale gelecekti. Tutsaklıkta uç-
maklığa erecekti. O zaman Gök'e utançla yükselecekti.

Gök soracaktı:

“Tutsaklıktan kurtulmak için ne yaptın?”

Yaptıklarını sıralasa bile...

Zamanı yoktu beklemek için.

Önüne çıkacak ilk fırsatı değerlendirmeye, bir yolunu
bulup tutsaklıktan kurtulmaya karar verdiğinde, bu fırsatın
çok yakınında olduğu fark etmiyordu elbette. Tanrı duaları-
nı kabul etmiş, kocamışlığa dönen yaşam çizgisinde kutlu
bir devir yaşayacağı zaman gelmişti.

“Yağıl tidi. Yağmışı ben ertim.”⁹³

Bilge Tonyukuk, Çin çerilerinin gözetinde, ona biçilen işi yapmayı sürdürüyordu. Sıkıntılar içindeydi. Beklemeye gücü kalmamıştı. Bir tek ışık görseydi eğer, bir tek umut ışığı, hemen harekete geçecekti ki...

Yazgı çok bekletmedi özgürlük düşünüy.

Tanrı onu seviyordu.

Vardıkları Türk obasında her bakışlar yerdekenden daha değişti. Göklü Türk erleri, bu kez gençlerle birlikte, yaş almış hatta kocamış erler bile bir etkinin izinde dokunulsa od olup onu yakacak gibiydiler. Ne olmuşsa nasıl bir duygular tutulmasına kapılmışlarsa Çinlilere olan nefretleri nasıl tuştusuysa...

“Buradan mı başlayacağım?”

Umutlanmıştı.

Yola çıkmadan önce gideceği obanın, şimdi ulaştığı obanın, Çinlilerin gözünde en uyumsuz, en tehlikeli obalardan biri olduğu, Aşına uruğuna uya bir uruğa mensup oldukları ve onların izinde, buyruğunda buldukları söylenmişti. Çinliler birbirleri ile bunları konuşarak kendilerince önlemler alıyorlardı. Bilge Tonyukuk ise ırkdaşlarının, Çinlilerden dinlediği, övgü olarak kabul ettiği bu özelliklerini görmek, bir an önce onlara kavuşarak yardımları ile bir şeyler yapabilmek dileğindedi. Tutsaklıktan kurtulmanın denemelerini düşünüyordu durmadan.

Belki de günü gelmişti.

---

⁹³ “Katıl, dedi. Katılanı ben idim.” Orhun Anıtları, Tonyukuk Bengütaş, Birinci Taş, Batı Yüzü...

Obaya yaklařtıķça farklılığı anlamakta gecikmedi.

"Burası çok farklı! Çinliler çok çekiniyorlar!"

Bunun en iyi göstergesi olarak, obanın yakınında yalnızca orada yaşayanları izlemek üzere büyükçe bir Çin karavulu⁹⁴ kurulmuş, kalabalık bir ordu ile donatılmıştı. Adeta ayrı bir sınır oluşturulmuştu böylece. Oradan geçerken izin alınmış, ne için orada buldukları bildirilmiş ve dönüş zamanı da söylenmişti. Böylece dönüşlerinde gecikme olursa gereken yapılacak, ardlarına eri ıkarılacaktı.

"Demek ki daha önce gelenlere pek konuksever olmamış bu oba!"

Bunu düşününce sevindi Bilge Tonyukuk. Bütün baskılara rağmen direnen bir Türk obası, varmayı uzun bir zamandır düşündüğü yerdı.

Obaya girince, beklediği gibi bunca Çinli eriye rağmen ne bir tedirginlik ne de bir korku okudu gözlerde. Azlık olmasalar, atları ve yayları tam olsa...

"Bir an bile durmayacaklar!"

Yoksulluk, gözle görülür haldeydi ki bu da Çin'in bir kıyınıydı kendilerine uymayan bu obaya.

Gerekli miydi? Başkaldın için at ve yay mutlaka gerekli miydi? Olanlarla yetinmek ve inanmak...

Atı vardı altında; görevinin tanudığı ayrıcalık ve stnlk... Ama ne yayı ne de kılıcı vardı. Oysa yüreği... Elleri...

Neden olmasın? Neden burada bir başkaldın başlatmasın? Neden birileri onu izlemesin?

İş inandırmaya kalıyordu. Gvendirmeye...

İlk ortaya çıkmaya, uçmağa hazır ilk olmaya...

"Bu obanın budunu çoktan hazır!"

Gözleri akmak akmak, farkında olmadan yumruklarını sıkıyordu. İçinden bir ses, "Günü geldi!" diyordu, "Bugün olmazsa ne zaman? Davran be kocamış kişi! Sonun ne olursa olsun davran!"

---

⁹⁴ Karavul: Karakol.

En uygun an, Çin çerilerinin çoğunun atlarından indikleri, onların da çalışmaya başladıkları andı. Bir anda çerilerin üzerine saldırılırsa, onların atlarını, kargularını ve kılıçlarını alırlarsa...

Heyecanlanmıştı Bilge Tonyukuk. Kavga kokusu almış, usu dönmüştü. Çok güçlü olduğunu hissediyordu. Üzerine yönelen bakışlardaki soru imleri karşılayacak, yalnız Türklerin anladığı imleri verecek ve obalılarla anlaşp bu başkaldırını yönetecekti.

Kutlug Şad, başkaldırını başlatmıştı.

Bilge Tonyukuk'un başkaldırısı burada başlayacaktı.

Çin çerileri ve onunla çalışan Çinli yazıcılar gerginlikten tedirgin olmuş, ne yapacaklarını bilemez durumda onun bir şeyler yapmasını bekliyorlardı. Birden, sakin olması gerektiğinin farkına vardı. Atından inmeye yöneldiğinde genç erlerden biri koşup atını tuttu. Onun bakışları bile hazır olduğunu belli ediyordu.

Bilge Tonyukuk'un sıradan davranışları rahatlattı yazıcıları ve Çinli çerileri. Bir kısmı sakçılık görevine soyunup yerlerini alırken, Çin bayrağını taşıyan çeri, onu dikeceği uygun bir yükseklik bulmuş, o yana yönelmişti.

Obabaşının pek de konuksever olmayan şekilde gösterdiği yüksek çadıra doğru yöneldiler. Çinli yazıcılar da onu izlerken, çeriler, dışarıda kendilerince önlemler alıp beklemeye başladılar.

Yüksek minderlerle kaplı çadırdaki başka kimse yoktu. Bir köşeye yönelip yanı sıra yürüyen obabaşına fısıldadı.

"Ben Aşide uruğundan Tonyukuk. Sen ve ben yazıcıları sessizce haklısak..."

Önce yazıcıları susturması gerekiyordu. Ardından çeriler farkına varmadan, çadıra sesleyeceği erlerle görüşecek ve bir düzenle...

Obabaşı yavaşça başını sallayıp onayladı isteğini. Sanki

bu iş için çok önceden hazırlanmıştı ki kavgaya dünden razıydı. Bir Çinli'nin boynunu kırmak en çok istediği işti. Yaşı, Bilge Tonyukuk'tan fazlaydı ama iki Türk'ün, sıradan beş yazıcıyı susturması hiç de zor olmayacak bir işti. Önemli olan bunu sessizce yapmaktı. Tam hazırlanmadan Çinli çeriler uyanır, atlanır ve karşı koyarlarsa daha başlamadan biterdi başkaldırı. Hele yakındaki Çin karavulu duyum alırsa.

Us ile hareket edip...

Habersiz yazıcılar her zamanki düzenlerini kurup, kayıt ve sayım için kâğıtlarını, yazı uçlarını hazırlıyorlardı. Tonyukuk ve obabaşı ellerine birer kalın odun aldılar ve yazıcıların arkalarına geçip yavaş yavaş yaklaştılar.

Bir anda oldu, bitti her şey. Yaşı ermiş iki Türk'ün beş yazıcıyı yere sermesi bir yaşının⁹⁵ ışması kadar çabuk oldu. Yazıcılardan kimisi baygın, kanlar içinde uzanmıştı keçe yerliğe, kimisi ise can vermekte gecikmemişti aldığı darbe ile.

İki kocamış Türk, biraz şaşkın biraz da hazla baktılar eserlerine. Yüzlerinde mutlu bir gülümseme... Beş Çinli nefes almazsa acun daha bir yaşanır gelirdi onlara. Eserlerine bakarken öylesine mutluydular ki!

Nefes nefese kalmışlardı ama bunun nedeni de yorgunluk değil, heyecandı. Bu yaşında böylesi bir heyecanı tadacağıını bilmiyordu Tonyukuk. Kapıya koştu. Örtüyü oluşturan kalınca keçeyi aralayıp dışarıya baktı. Olanlardan dışarıdakilerin duyumu yoktu. Bu başkaldırının başı olarak hemen buyruk verdi obabaşına.

"Şimdi dışarıya çıkıp, en güvendiğin beş yiğidi buraya gönder. Sen dışarıda kalıp diğerlerini yönlendir. Bana da gizleyerek bir kılıç getirsinler. Bu arada yayı olanları Çin çerilerinin çevresine yerleştire. Olmayanları, herkesi, ne buldularsa onunla savaşa hazırla!"

Sonra da hızla ayrıntıları anlattı:

---

⁹⁵ Yaşın: Yıldırım.

Çin çerilerini oklayacak şekilde yer tutacak erler, yaylarını gerip ok salmak için imini bekleyeceklerdi. Bu arada obalılar ne buldularsa ellerine alıp, çerileri fark ettirmeden kuşatacaklar... Çadıra gelen beş er ile çeribaşlarının icabına bakmaya çalışacaktı Bilge Tonyukuk. Bu arada içinden gelecek verdi buyruğunu.

"Acımayın!"

Güldü obabaşı. Tonyukuk'un bu sözüne güldü. Usu başında olarak gördüğü bu bilge kişi, hangi acımdan söz ediyordu. Çinli öldürmek için yanıp tutuşan yürekleri böylesi bir fırsatı bulunca, tutulur, durulur muydu?

Yine de karşılık verdi:

"Acımayız bey! Hiç acımayız!"

Bu kez de Tonyukuk güldü. Kurtuluşa hazır bir budunun inanmışlığına öylesine susamıştı ki...

"Bilirim, acımazsınız!"

Türk bir doğrulursa, acun bir araya gelse onu durduramaz.

Zaman yitirmeden çıktı obabaşı. Az sonra beş erle birlikte, silahlarını gizleyerek geri döndüklerinde, savaş başlamıştı. Bu arada can çekişen, ölmekte geciken iki yazıcının ellerini ayaklarını bağlamış, ses etmesinler diye ağızlarını tıkamıştı Bilge Tonyukuk.

Eline kılıç alınca kendisini Tanrı Dağları'nın doruklarında gibi hissetmiş, gencelmışti. Beş erden dördünü kapının iki yanına gizledi. Birini öğütledi.

"Hiçbir şey belli etmeden Çin çerilerinin başını, en üst orunlu çeriye çadıra sesle!"

Böylece hem Çin çerilerini başsız bırakmak, hem de bir kılıç daha kazanmak sonucu sağlanacaktı. Bir yandan düşüncelerini uygularken bir yandan da bundan sonra yapılabilecekleri düşünüyordu.

“Mümkün olduğunca hızla hareket etmeli, çokça Çin çerisi yok edip yolu açmalı...”

Neden seslenildiğini bilmeyen Çinli ordubaş, fütursuzca girdi çadıra ve...

Kafası bedeninden ayrı yatarken gözleri hâlâ açık, garip kıpırtılar içinde ne olduğunu anlamaya çalışıyordu. Sanki özel olarak bu iş için eğitilmiş dört er öylesine hızlı yapıyorlardı ki işlerini, ikincil buyruk vermeye gerek kalmıyordu. Çinli kanı görmeye, Çinli başı kesmeye hevesle davranıyorlar, bunu bir sanatkâr ustalığında beceriyorlardı. Yüzleri gülüyordu görev alırken. Kim bilir çektikleri hangi acıyı düşünüp böylesine mutlu oluyorlardı. Mırıldanıyorlar, sövüp sayıyorlardı.

Çeribaşının işi bitince aynı eri yine dışarıya gönderdi Tonyukuk.

“Şimdi üst orunlu erlerden ikisini daha sesle!”

Er, dışarı çıktığında yeniden yerlerini almıştı içeridekiler...

Bu çadır, konuklar için kullanılan, muyanlık⁹⁶ bir yurt idi. Şimdi, konukları, yerde cansız yatan Çinliler olmuştu. Yurt da memnundu bu sonuçtan, yurtlular da... Bilge Tonyukuk zaten...

İkisini, ardından dördünü, ardından ikisini daha harcadılar.

Muyanlık yurt, ölü Çinli dolmuştu.

Olanların fark edilmesi uzun sürmedi. Ancak Çinliler ayıkana kadar üst orunlu çerilerin tamamı cansız kılınmıştı. Ardından oba yerinde kanlı, kıyıcı bir savaş başladı. Ölüme bir yok etme savaşı...

Öncelikle atları tutmuş, Çinli çerilerin kaçmasını önlemiştiler. Okçu erler azlık olsalar da görevlerini tam olarak

---

⁹⁶ Muyanlık: Konuk çadırı.

yaptılar. Oba halkı, kalabalık Çin çerisinin üzerine öyle bir saldırdı ki... Kadınlar, kızlar, yeni yetme gençlik adayı çocuklar... Bugünü bekliyordular. Hınçla, kinle, özlemle vuruyorlar, haykırıyorlardı. Odlarını dışa dökmüşler, yakıyorlardı. Yakan onlar, yanan Çinliler...

Özgürlük kavgası özlenen, kutlu bir kavgaydı. Özlem yüklüdü. Vururken, can alıp can verirken duyulan haykırışlar bile duyguları kendi başlarına anlatmaya yeterliydi. Duyulası sözler birbirini izliyordu.

"Çinli efendi! Bana başlık edeceksin öyle mi? Peki, senin başın nerde şimdi? Sen kendi başına bile sahip çıkamazken, Türk'ü tutsak edip ona baş olmaya nasıl cesaret edersin? Aldın mı hak ettiğin kıyını? Ben mutluyum Çinli, ya sen!"

Bir Çinlinin başını kesen Türk erinin haykırışı böyleydi.

"Vurun! Ötüken Yiş kutuna vurun!"

Ötüken Yiş'i özleyen bir Türk kocamanının seslenişiydi.

"Bir tekini canlı koymayın!"

Çinlilerden nefret eden bir Türk erinin öcünü duyurmasıydı.

Çok kan akmış, genç, yaşlı, er, kız, kadın hatta çocuk, çok sayıda Türk, Gök'le buluşmuştu. Yaralıların sayısı da bir o kadardı. Hayret, hiçbir üzüntü yoktu yüzlerde. Tersine bir büyük mutluluk gülümsemesi...

Bunun karşılığında Çin çerilerinden çoğuna kıyılmış, kalanlar da kılıç atıp tutsak edilmişti. Başarmıştılar. Atlar, kılıçlar ve Çinlilerin bir işe yaramaz, ama şimdilik gereken yayları erler arasında pay edilmişti. Şimdi yakındaki Çin karavulunun olanları haber almasından ve ordu çıkarmasından önce konak yerinin terk edilmesi gerekiyordu. Uçmaklık erleri elbette orada bırakmayacak, arabalarla taşıyıp, uygun zamanda hak ettikleri şekilde Gök'e uğurlayacaklardı. Yaralıları taşımak da ayrı bir sorundu ancak tutsaklıktan kurtulmak güdüsü öylesine güçlüydü ki hızla toparlanıyorlardı.

Göçmek ve konmak onların işiydi. Obalılar, Tanrı'nın verdiği güçle ve hızla toplanmaya çabalarırken, Çinlilerin yardıma gelebilecekleri yola yirmi kadar okçu er göndermeyi ihmal etmemiş ve onlara şöyle buyruk vermişti Bilge Tonyukuk.

"Çinliler, eğer gelirlerse ardımızdan ulaşamamalılar. Bunun için ne gerekiyorsa yapın!"

Buyruğu, uçmaklığa çağrıydı ve yadırganmamıştı. Kavga başladıktan sonra, Türk için yaşamak da uçmaklık da birdi.

"Buyruk, Bey'in!"

Baş olarak kabul edildiğinin tanımı...

"Bey!"

Elbette bu kadar değildi buyrukları. Birbiri ardına gelen ve düzen sağlayan buyruklarını sıraladı ki işler doğru yürüsün, yanlış olmasın.

Böylesi anlarda yalnız bir baş olmalı, yalnız bir bey konuşmalı...

Gün, günbatisında yıkılmaya başladığında çoktan karayana doğru yola çıkmıştılar. Olanlardan, karavuldaki Çin ordusunun haberi olmadan bunu başarmak, yeni kavgaları önlemişti. Yine çok sayıda artçı er Çinlileri kollarken azlık sürüleri, uçmaklık erleri, yaralıları taşıdıkları arabalarını olabildiğince hızla sürerek uzaklaşıyorlardı.

Obabaşı, Bilge Tonyukuk'un yanında at sürerken düşünceliydi. Kazanılan utkunun anlamını, yaptıklarının önemini bildiği halde gelecek için tereddütleri vardı. Öncelik düşüncesi; nereye, kimin yanına gitmeleri gerektiğiydi. Elbette bir baş olarak en büyük tereddüdü obasının geleceği içindi.

Erlere savaşmak için vardılar. Uçmağa varmak ise kutlu bir yoldu. Ancak çocukların yaşaması gerekiyordu; budunun geleceği onlardı. Mevsim henüz bahara dönmemişti;

sürüleri yetersizdi. Ulaşmak istedikleri yere varıncaya kadar önlerinde öyle uzun bir yol vardı ki...

Beklediği soru geldi:

"Bundan sonra ne yapacağız Ulu Bilge?"

"Tanrı bilir! Tutsak kalmaktansa bu yol en doğru yoldur ve şunu bil ki yakında, çok yakında bütün Türk obaları bu yolu seçecekler!"

"Ne yana gitmemizi öğütlersin?"

"Kutlug Şad'a..."

Adını duymuştu obabaşı; şaşırmadı.

"Ya sen!"

"Ben..."

Yoldaşlarını, güvence kavuşturmada, en azından tutulması kolay bir dağa varmadan terk etmeyecekti. Ondan sonra ise kendi uruğuna, Aşidelere ulaşmanın, onların Çin'de kalanlarını da Kutlug Şad'ın açtığı yola yönlendirmenin çarelerini arayacaktı.

"Ben de geleceğim; kaplarımı, uyarılarımı ikna edip... Ok, yaydan boşaldı artık!"

"Öyleyse savaşta görüşeceğiz!"

"Savaşta görüşeceğiz!"

Buluşma yeri savaş alanları olacaktı artık. Bu sözleşme, bütün Türklerin diline düştüğünde, özgürlük yolu açılmış demektir.

Yurt ile kişiöglu birbirinden ayrılmaz, ayrılamaz. Kişioöglu yurdu tutar, yurt kişioöglunu sahiplenir. Öylesine bir tutku ile eşleşmişlerdir ki... Olmazsa olmaz bir ortaklıktır yaşadıkları. Yolları, izleri, suları... Gök ve yer...

Yurt bambaşkadır.

Keçe çadırlarını sevdikleri, benimsedikleri için adını yurt koymuşlardır. Onu yerleştirip tuttıkları her bir yer parçası da yurttur. Göçtükçe, varıp yurt kurdukları yeri yurt bellemeleri Gök'ün hep üzerlerinde olmasındandır.

Ötüken Yiş ise vazgeçilmez, onlara can veren, var eden yurttur.

Türk bilir ki, Ötüken Yiş elindeyse hem devleti hem kağanı olacaktır. Ötüken Yiş yitince...

Kutlug Şad; Ötüken Yiş'ı alma, Gök köklü Türklerin olanı geri kazanma kavgasında her geçen gün güçlenen ordusunu, sanki saydıkça çoğalır mışçasına yeniden yeniden saydınıyordu. Sevindirici olan ise her sayımda er sayısının mutlaka artmasıydı. Gelenlerin ardının kesilmemesi iyiye imdi.

Olunca, oturunca, kalınca, ordu olunca zaman yitirmeden kurulmak, kılmak, üleşmek gerekiyordu. İlk üleş, iş ve görev üleşiydi. Zorluğun üleşi... Zoru üleşebilenler, geleceği üleşebilirler.

Her gelen er yerini bulmalı, her gelecek erin yeri kurulmalı, ordulaşmalı... Ordu, Türk'ün gözünün bebeği...

Ordulu budun olmak Türk'ün üstünlüğü...

Kurulan ordunun bütün kurumları hemen yerleştirelir-ken, eksiklikler içinse içi burkuluyordu Şad'ın. Atsızlık canlarını sıkıyor; katılmaya gelenlerin dahi yarısından fazlasının atı olmuyordu.

Kılınan akınlar, eksikliği tamamlamaya yetmemişti. Geçmiş anlatan, heyecanla ve özlemle dinlediği yiğitlik öykülerinde; erler ve atlar sayıldığında, at sayısı er sayısının on katı, yirmi katı olduğunda etkinliğin arttığını, gücün yükseldiğini, uzun süren uruşlarda erlerin 5-6 hatta on at değiş-tirip uruşu güçle sürdürdüklerini dinlemiş, şimdi ise bir ere bir tek at bulmanın derdine düşmüştü.

Tuttukları dağları durmadan yer değiştirerek dolanıyorlar, yağı tuzağına düşmemek için yollarını değiştirip duruyorlardı. Artık oğuşlar, uruğlar bütün olarak gelip katılmaya başladığından beri özellikle çocukları yaşatmak için uygun yerler aramaktan yorulmuşlardı. Onları korumak adına verilen uğraş ise onlarca uruştan daha zorlu oluyordu.

Sayımı yapan çabış⁹⁷ gülümseyerek girdi çadırdan içeriye. Sorguya gerek bırakmadan “Yedi yüz...” dedi.

“Yedi yüz...” diye yineleyip, kandaşlarının gözlerine baktı Kutlug Şad. Onlar da kutlu bir sayı söylemiş gibi yinelediler:

“Yedi yüz...”

Sevinmesin de ne yapsın Kutlug Şad? Şunun şurasında bin er olmaya ne kalmış?

“Bin er olunca...”

Bin eri, bir binbaşı orunlu irkin yönetirken, şimdi bir şad, bin eri olsun diye dualarda... Oysa töre, her şadlık orunu taşıyanın, on bin erlik bir tümene baş olmasını buyurur. Bir tümen er ise öylesine büyük bir güçtür ki...

“Gelecekler! Mutlaka gelecekler!”

Budunun ruhunu iyi biliyordu Kutlug Şad. Şimdi kim bilir kaç yollardaydı. Bir tutkunun ardına düşmüş gibi, gizlenerek, kaçarak geliyor olmalıydılar.

“Türk, kurtuluş ve özgürlük ardında, tutulamaz bir güçtür!”

Ah zaman... Zaman olsa...

Zamanları dardı. Çin, önlemleri sıklaştırdıkça zorluk artacaktı.

Güzel bir bahar sabahı tangda zamanı⁹⁸ bir kağan gibi güneşi karşılamak üzere çadırından çıktı Kutlug Şad. Gündoğusuna doğru baktı. Kızılığın çözülmeye başladığı, ilk ak ışıkların varlığı halindeyken üç kere eğilip kut sundu güneşe.⁹⁹ Ardından öylece kıpırdamadan, gözlerini kırpmadan baktı.

---

⁹⁷ Çabış: Çavuş.

⁹⁸ Tangda zamanı: Şafak vakti.

⁹⁹ Kağanların çadırlarından çıkıp güneşe üç kez eğilerek saygı sunmaları çok eskilerden beri süregelen ve Göktürk çağında da uygulanan bir ibadet şeklidir.

“Ne güzel bir doğum!”

Her gün doğuşu, yeni bir başlangıçtı. Umut etmeyi öğütlüyordu. Yeniliği ve beklentileri... Güneş, özgürlük için açılan bayrağa eş bir kutla Türk’ü kutluyordu.

Aynı anda konak yerini korumak üzere yerlerinde dik-katle bekleyen sakçılar, şadlarının bu halini gözleyip seviniyorlardı. Bir kağan gibi davranıyordu Kutlug Şad. Elbette kağanlık kolay değildi.

“Görelim, Tanrı bugün bizlere neler gösterecek!”

Güçlerinden, etkinliklerinden duyumdar olmuştu Çinliler. Çin’deki Türkleri kendisine çeken ve onmayacak bir dert imi veren bu başkaldırımı genişlemeden yok etmek için çareler düşünürken; diğer Türk soylu budunları Kutlug Şad’a karşı kullanmaya çabaladıklarından, izlerini süren yağlıları çoğalmıştı. Kutlug Şad, sözü geçen Türk beylerine, irkinlerine çağrı yollamayı, onları ve uruğlarını yanına seslemeyi sürdürüyor, bir şeyler yapmak için çok da zamanı olmadığını biliyordu. Sabırsızdı, ancak tedbirsiz değildi. Dünkü gün yapılan son sayımda yedi yüze ulaşan er sayısını, bugün bine tamamlarsa hem kendisinin, hem de budunun umudu çoğalacaktı.

“Bu bahar muştusu güneş, yeni erlerin ve soylu kişilerin katılımının ışığı olsun!”

Kutlu günün gecesinde...

Hiç beklemediği bir anda uyandırılmıştı.

“Aşide uruğundan Bilge Tonyukuk, yanında beş yüz er ile geldi! Huzurunuzda çıkmak için izin ister!”

“Ne?”

Beklemediği bir muştı. Aslında Aşide Tonyukuk’u umutla bekliyordu, ama...

Durmadı uzandığı yoksul döşeğinde. Böylesi bir uluyu çadırda bekler karşılamayı da kendisine yakıştıramadı. Fır-ladı yerinden. Giysilerini, silahlarını düzeltip dışarıya koştu.

O, Tanrı'dan bin eri tamamlayacak kadar er isterken, Tanrı ona bir ordudan daha etkin olacak kişiyi, Bilge Tonyukuk'u göndermişti. Bunun etkisi öylesine büyük olacaktı ki...

Bilge Tonyukuk...

Tanrı'nın bilgeliikle kutsadığı, ad verip uslu kıldığı, özgürlük odu ile yüreklediği Tonyukuk...

Sonunda Çin'den kaçmayı başarmıştı. Oğullarını, kandaşlarını, bilgeliği bilinir etkin kişileri, kap ve uyasından çokça eri yanına almış, çoğu Aşide uruğundan erler, kadınlarını, kızlarını, çocuklarını şimdilik gizlemişler, çok yakında yanlarına almak üzere Çogay Kuzı Dağı'na yönelmişlerdi.

Işık oradaydı, ışığa yönelmişlerdi.

Ordu kuran, tuğ kaldırıp bayrak açan Kutlug Şad'a ulaşmak için nice tehlikeyi aşmış... Çokluk olarak bir arada yola çıkmamışlardı. Birkaç kol değişik yolları tutmuş, ayrı ayrı yol almanın gereğini uygulamıştı. Yanındaki beş yüz erle gelmişti kendisi. Ardından gelecekle Türk ordusuna güç katacaklardı.

Bilge Tonyukuk... Bu kutlu kavgayı başlatan şadın karşısında, onu ve yanındakileri mutluluk ve heyecanla izleyen Aşina soyluya saygısını ve bağlılığını göstermek zorundaydı. Ulu Bilge sayarsa, herkes sayar, Ulu Bilge bağlanırsa herkes bağlanırdı. Ne yaşının, ne orununun önemi vardı.

Sıradan, yoksul çadırın kapısından fırlayan, gözleri ışıltılı Bilge Tonyukuk'u gördüğü için mutluluğunu gizlemeyen Kutlug Şad'a baktı. Gülümsedi ve ardından sağ dizini yere vurdu, baş kesip seslendi.

"Buyruğundayım, Şad! Seninle birlikte Türk için, budunum, ulusum, yurdum için savaşmaya geldim!"

Erleri onu izlemekte tereddüt etmediler.

"Buyruğundayız, Şad!"

Türk için... Türk ulusu yükselsin diye...

Duygularını gizlemeyi öğrenmese, gözlerinden akacak yaşlan durduramayacaktı Kutlug Şad. Karşısında diz vuran erlerin varlığı ile başının Gök'e değdiğini, çok şeyin o gece, o anda değıştiğini hissediyordu.

Değişen, Türk'ün kara yazgısıydı.

Durmadı! Koşup omuzlarından tuttu Bilge Tonyukuk'u. Ayağa kalkmasına yol verdi. Göz göze gelip sarıldılar. Omuzlarını sertçe birbirine vurup güç aldılar.

"Savaşımıza kut getirdin Ulu Bilge!" diye seslendi Şad. "Odumuza od katın. Gök gönendi varlığıyla. Yüreğimiz şenlendi. Nicedir bekliyorduk seni."

"Önce tutsaktım, sonra da yollardaydım Şad'ım," dedi Bilge Tonyukuk. "Yollar, Türk için öylesine zor ve tehlikeli ki... Bizi çeken buyruğun olmasa, utku düşleri olmasa..."

"O yolları açarız Ulu Bilge!"

Kendinden emin, güvenle ufuk açmayı dileyen bir şad!

"Doğruyu buldum!" dedi içinden Bilge Tonyukuk. "Doğru kişiyi buldum! Tanrı'ya kut olsun!"

Bunları inanarak, yüreğinden gelen bir sesle söylüyordu. Bu kez zorlukları aşacak, başarıya ulaşacak kişi ile buluşmuştu umutları. Var gücüyle çalışmaya, savaşmaya hazırdı artık. Çağrılar, dualar yerini bulmuştu.

Bilge Tonyukuk, oğuşuyla, uruşuyla, ona güvenen kap, uya, erleriyle varıp Kutlug Şad ordusuna katılmıştı! Tanrı'ya kut ki bu günleri gördüler Gök'ün altında! Çocukları, özgürlüğün ardında büyük bir savaşa hazırdılar.

Onlar hazırsa eğer...

Biri Aşına soyundan kutlu bir şad, diğeri Aşide soyundan ulu bir bilge. İkiyi bir araya gelince devleşen etki ile başarmanın önündeki bütün engeller kalkar. Sessiz bir çağrı bütün bozkırı, bütün Türk budunları bulur. Ardı kesilmeyecek bir akın olur onlara doğru.

Geçmişte hep böyle olmuştur, bundan sonra da böyle olacaktır.

Çok çok uzun bir gelecekte bile, tutsaklık Türk'ü zorladığında, bir ulu kişi mutlaka çıkıp öne düşecektir. Ulus o kişiyi bekleyecek, bekleyecektir. Ardından yürümek için bütün bir ulus kalkıp yola durmak için gecikmeyecektir. Uçmamlık, can vermek umurlarında olmayacaktır. Türk yeter ki inansın... Bir kutlu kişi çıkıp Türk'ü inandırır.

Güven ve saygı tutacaktır dört bir yanı. Yüreklere tutuşacaktır. Bu yangın bütün Türkleri yakacaktır. Söndürmek için ise savaş gerekecektir.

Kutlug Şad öncüdür. Bilge Tonyukuk ise us olacaktır. Böylece kurtuluş ve özgürlük yolu bulunacaktır.

Bilge Tonyukuk... Kutlu Şad'la, gelecekteki savaş yoldaşıyla, yazgı yoldaşıyla buluşmuştu. Bundan sonra yazgıları bir yazılacaktı.

"Gel, Ulu Bilge, yoksul çadırımı onurlandır!"

Sesi yoksulluğuna biraz kırgındı. O ki Gök ile kap geçmişinde nice varsıllığı yaşamış, yaşatmış bir kutlu uruğun eriydi. Şimdiki durumunu kabul etmesi zordu. Böyle olmaması gerekiyordu. Bilge Tonyukuk'u, ulu konuğunu, çadırına davet ediyordu ancak mahcuptu. Yüce kişiliği, olması gerekenin çok gerisinde kurulmuş çadırının yoksulluğundan utanıyordu. Düşüncesinde, konuğunun daha büyük beklentilerle orada olduğu fikri egemendi. Beklediğini göremeyen Bilge'nin, düş kırıklığı içinde serzenişte bulunabileceğini düşünüyordu.

Oysa Bilge Tonyukuk'un varsıllık değildi düşü, özgürlüktü.

Gönlünü aldı Şad'ın:

“Şadımın yüce yüreği en büyük varsılıktır. O yeter bize. Dileğimiz kendi yurdumuzda, kendi dağlarımızda solugumuzun özgür çıkmasıdır! Yoksul olsun, ama bizim olsun Şad. İçinde özgür nefeslenebilelim yeter! Bugün yoksul bir çadır olur konağımız, yarın kağan otağı!”

Bu söz yüreğini titretti Şad'ın. Bir imdi. Onu sayan, bağlanan Ulu Bilge Şimdi de kağanlıktan söz ediyordu. O halde... Tek söz daha etmeden öne düştü. Çadırın önünde saka duran iki er yol verip keçe örtüyü araladılar. Önce Şad, ardından Ulu Bilge içeriye girdiler. Birkaç adım atınca erlerini hatırladı Bilge Tonyukuk ki onları kendince sahiplenmeden yapmalıydı ne yapacaksa. Böylece Şada verdi bütün yetkiyi.

“Buyruk verin, erleri yerleştirsinler Şad'ım!”

Sözcüklerin bile öylesine önemi vardı!

Açtı. Çok sözler etmek gerekiyordu, ancak bunun için önce doymalıydı Bilge Tonyukuk. Eski bir atalar sözü, açıklı giderilmeden usun tam olarak çalışmayacağını buyururdu. Şad, en büyük görevi olan işi, budunu doyurma işini yerine getirmek için seslendi.

“Sofra kurun!”

Yurt tutulan dağın başında, yeterince doyumluk elde edilemediğinden, atları, sürüleri yeterince olmadığından, dağ onlara neyi layık görüyorsa onunla doymak, doyurmak zorundaydılar.

Sofralar kuruldu ki yoksulluğun izleri bütün gerçekliğiyle önlerindeydi. Avca varsıl dağın, avca varsıl ormanların armağanı; en iyisi geyik, en kötüsü tavşan etiydi. Bunlara hayır, diyecek Türk bulunmazdı acunda. Birlikte yediler. Az kımızdan içtiler.

Töredir... Şad ne yerse budunu da onu yemeli, budunu ne yerse Şad da onu yemeli. Kutun gereği üleş; budur. Üleşin getirdiği kut, budur. Kut ve üleş denk olunca güç doğar. Aynı aşı üleşenler arasında bağlılık artar.

Kut, güç, üleş; şadı kağan, budunu ulus, yurdu il kılar.¹⁰⁰

Devlet böyle doğar!

“Doydum!” dedi, Bilge Tonyukuk. Bu övgüydü şada. Yoksulluk içinde budununu doymuştu. Çekilip minderlere yerleştiler. Hizmet eden erler çıktıktan sonra, yokluktan kısık yakılmış kandilin ışığında, yorgunluk baskın gelip gözleri uyku tutuncaya kadar konuşacaklardı.

O kadar çoktu ki anlatılacaklar. Azlık kısım, geçmişe dair olacaktı. Çünkü o çağlara dair pek hoş anıları yoktu. Acılarla yüklenip zaman yitirmek yerine, geleceğe yol açmak önemliydi. O an orada konuşulanlar öylesine kutlu bir çağın açılışı olacaktı ki...

Bu çağın içinde olmak büyük kuttu.

O kutu, o gece yaşadılar.

Budunun bilgisi ve şadı...

“Bunca azlık da olsak, düzgün bir yol izlersek, Türk töresini eksiksiz uygularsak, ordu kurup beyleri, irkinleri orunlu kılarırsak, bir düzen üze savaş tutarsak, yağlarımızı uscul düzenlerle dize getirirsek, Türk, çokluk olup ardımıza düşecektir.”

“İlk yapmamız gereken nedir Ulu Bilge?”

“Zaman yitirmeden kağan kılınmalı! Kağan, budunu, güneş olup kendi çevresine çekecektir!”

“Kağan...”

“Sen, Kutlug Şad, Çin’e başkaldıracak kadar cesurdun. Yanına on yedi er alıp Çin’i terk edecek kadar güç buldun yüreğinde. Bu dağı yurt tutup tuğ kaldırdın, bayrak açtın.

---

¹⁰⁰ Kut, güç, üleş Türk devlet geleneğini esasını teşkil eden üçlemedir. Kut, Tanrı’dan alınan yetki, güç ulaşılan mertebe, üleş ise paylaşmaktır. Bu üçünün gereğini yerine getiren kağanlar budunu birlik, devletlerini yüce kılmışlardır.

Bunca er onca umutsuzluğa rağmen yanına koştu. Beni de sesledin ki koşup geldim buyruğuna! Kağanlık hakkındır, şad! Bunun için durmamak, gecikmemek gerek. Bir şad'ın ardında koşmaktansa, bir kağanın buyruğunda bulunmak hoş gelecektir buduna."

Öncülüđe o soyunmuştu ancak kandaşları, boyunun uluları vardı ve kağanlığa soyunmak yakışık alır mıydı? Bunu dűřünüyordu Kutlug řad.

"Kut Tanrı'dandır şad! Onun buyurduğunun, çizdiği çizginin üzerine çıkılmaz. Elbette boyunun uluları da, kandaşların da yerlerini bileceklerdir!"

İki kandaşından büyüğu Beg or, yiğit, buyruk dinler bir erdi. Toy edilip karar alınırsa ona mutlaka uyardı. Ona uygun bir orun verilmeliydi ki...

"şadlık onun hakkıdır. Kűçük kandaşınız Tusifu Tigin de Yabgu orunu alır!"

Toy için yeterince Türk soylusu yoktu yurt edindikleri dağda. Onları seslemekle, gelmelerini beklemekle zaman yitirmemeliydiler. Orada kim varsa ki ilkler her zaman öncelik alırlardı buyrukta, onlarla toy etneli, kararlar almalıydılar.

"Ne zaman?"

"Gecikmeden! Hemen gün doğumu ile duyuralım toy kararını!"

Onları gizleyen, koruyan bir dağda, yoksul bir adırdı, şadın buyruğundaki azlık erin tanıklığında, onun seçeceği erlerle toy edecek ve kağan seçeceklerdi. Seçilen kişi elbette bütün Türklerin kağanı olarak duyurulacak, dört bir yana bitigler gönderilip buyruklar sıralanacaktı.

"Kimleri sesleyelim toy için Ulu Bilge!"

"Seninle ilk yola çıkan, ilk güvnenen ve inanan erler ile..."

On yedi yoldaşi ile birlikte, soyca daha yüksek olan orunlular belirlendi. Tam kırk kişi... Özellikle uğurlu kırk sayısında karar kılınmıştı.

Yorgunluk ağır basınca...

"Uyuyalım, Ulu Bilge," dedi Şad. "Şurada birer kenarda..."

"Olmaz!" dedi Bilge Tonyukuk. "Konuğundum, o nedenle çadırındayım. Ancak bundan sonra burada kalmam olmaz. Bugün şadın çadırı, yarın kağan otağı olunca, hatırlanır, yadırganır olanlar. Budun her ayrıntıya dikkat eder. Töreden asla ödün verilemez."

Doğruldu. Şad hâlâ üzgün...

"Sana layık başka çadır yok Ulu Bilge. Seni..."

"Gök var ya Şad! Ondan değerli çadırı nerede bulurum ben? Hem tutsaklık bana öylesine özletti ki açıkta uyumayı! İzin ver..."

“Tengri küç birtük üçün kangım Kagan süsi böri teg ermiş, yağısı kony teg ermiş.”¹⁰¹

Bilge Tonyukuk.

Özlemine kavuştuğu için huzur bulan kişi.

Ilık bir bahar gecesi, karanlığı delmeye çabalayan yıldız ışıkları, bulabildiği keçe örtüye sarmış, uyumaya çabalar-ken üzerinde ışırıyordu. Ona gülümsüyorlardı, bulutların izin verdiği aralıklardan. İçi içine sığmıyordu. Od böceklerinin raksını görüp sevinen bir bala gibi mutlu ve sevinçli...

Mutluluk Gök'ün altında...

“Gök'ten ayrı kalan Türk, Türk olarak kalamaz!”

Hemen yakında, Kutluk Şad'ın çadırının önünde yükse- len tuğa, yelle raks eden bayrağa bakıyordu, Bilge Tonyukuk. Onun gücünden yansımalar hissediyordu içinde. Etkin bir haz yüreğini açıp uçuruyordu bir kuş gibi.

Özgür bir kuş...

Bu ne mutluluk!..

Serinlik geldikçe sarındı keçe örtüsüne. İduk yerin onu kucaklamasını tattı, Gök'ün kutu ile kutlandı. Dilek dilemek geldi içinden. Çocukluğunda çok, gençliğinde az, ilerleyen yaşlarında hiç yapmadığı bir ıduk...

“Eğer şadın kağanlığı, Türk için kutlu bir seçkiyse, üç yıldız kaysın!”

Söyledikten sonra pişman oldu. Ne gerek vardı ki? İçin- de bir kuşku olsa... Yoktu! Şad'ın kağan duyurulması bir gereklilik...

---

¹⁰¹ “Tannı kuvvet verdiği için atam kağanın erleri kurt gibi imiş, yağısı koyun gibi imiş.” Orhun Anıtları, Kül Tigin Bengütaş, Doğu Yüzü...

“O halde neden?”

Bir, iki değil, tam üç yıldız... Öyle ha deyince olmaz ki. Eğer gözlerini yumana dek gerçekleşmezse, uyuyamaz, yarı alınacak toy kararından kuşku duyardı. Kendi diliyle tuzığa düşmüştü. Artık sözünden dönecek değildi. Hem Şad’a verdiği kağanlık sözü, hem de Gök’le yaptığı antlaşma! Bir çeşit fal dileği...

Üç yıldız kayarsa...

“Ya kaymazsa... Neden? Ne gerek vardı ki?”

Uykusu kaçmıştı. Doğrulup kalkacaktı, yakınlarında bozkurt uykusunda bir gözleri açık, her kıpırtıya doğrulan erlerini rahatsız etme korkusu olmasa... Böyle bekleyerek, Gök’ten bir im dileyerek... Bir tane olsun... Bir tek yıldız kayarsa...

Yerde yaşayan her kişi için Gök’te bir yıldız olduğuna inanılır. Kişi doğduğunda yıldızı da doğar. Uçmaklığı ile yıldızı kayar gider. Şimdi, üç kişioglunun yıldızının kaymasını beklemekte. Uslu birine yakışan, us işi bir dilek değil...

“Umanım kayan yıldızlar Çin sarayında yaşayan Türk yağısı birilerinin yıldızı olur ki...”

Bekledi Bilge Tonyukuk. Uzun bir zaman... Uyuması, dinlenmesi gereken zamanı üç yıldızın kaymasını beklemeye ayırdı, kendisine kızarak. Uyku ağır basınca, gözlerini yummamak için direnirken...

O da ne?

Kıpırdadı yıldızlar. Bir seçki duruşu gibi. “Sen seç!” der gibi... Yere doğru yaklaştılar. Işık oldu her yan. Acun ışığa boğuldu. Gözleri kamaştı. Işığa bakmak ne zordu.

“Ben bütün yıldızlar kaysın dilememiştim ki!”

Yanacağını sandı. Yangın ışığında... Ne düşüneceğini bilemeden...

Bir yıldız ayrıldı sol yandan. Aşağılara doğru süzülme-ye başladı. Yitti gitti bilinmezler içinde. Hemen ardından en sağ yandan büyükçe bir yıldız... Bilge Tonyukuk’u onamak

istercesine yitti olmayan karanlıklar içinde ve...

Tam ortadan bir yıldız daha süzöldü ışıl ışıl. Ardından uzun bir zaman kaydı Gök'ün doğrusunda ve süzöldü karanlıkların içine. Yitti, gitti.

Görevini tamamlamışçasına yeniden hareketlendi Gök. Sıralar düzöldü. Yıldızlar yükselip yerini buldu. Az önce olanlar hiç olmamış gibi...

Silkindi Bilge Tonyukuk. Olanların düş içinde olmadığını kanıtlamak isteyerek doğrulmaya doğrulduğunda. Bir baktı, bütün yıldızlar ışıldıyor, Gök gülümsüyordu ona ışıltılar arasında.

"Gördüm!" dedi mutlulukla. "Gördüm ve bu im bana yetti!"

Gök, Kutlug Şad'ın kağanlığına onay vermişti.

Mutlulukla uyudu. Derin, bütün yorgunluklarını alan bir uykuydu.

Hareketlenmeler bir başlayınca...

Sessizliğin hükmü kalmayınca...

Gözlerini açtığıında gün doğalı çok olmuştu. Çevresi bomboştı. Güne hazırlanan erler, ulu bilgelerini rahatsız etmemek için uzaklaşmış, heyecanlı bir telaş içinde... Sıradan bir konak yerinden faklı olarak, bir ordu konak yerinde uyanmanın farkı...

"Ne kadar özlemişim!"

Durmadan aynı sözleri yinelediğinin farkında değil. Bu özlem dillendirmesinin sonu gelmez gibi...

"Ne kadar..."

Eksiklikler ve yoksulluklar öylesine belliydi ki. Atı olanların, kendisine bir at bulanların davranışları daha bir güvenliydi. Yadaglığa zorunlu olanlar ise karmakarışık bir durumda dolanıp durmaktaydılar.

"Bütün bu erlerin en büyük derdi at!"

O halde ilk yapılacak iş, at edinmek olmalıydı! En ya-

kın, en kolay neredeyse oradan. Hangi yol ile bulunup alınacaksa o yolla...

Beklemek yanılttı. Bu erler, bu kutlu erler, soylu bir kavga için uçmaklığa razı erler atsız öksüz, yoksun, garip...

Çok eskilerden, çok çok eskilerden, ulu atalardan birinin sözünde buldu düşüncesinin doğrusunu:

"Gök'te Ay nasıl bir süs ise, er için at öyle bir süstür!"¹⁰²

At yiğidin kanadı...

"Kağana söylemeli!"

Kağan!

Birden hatırladı kutlu bir güne uyandığını. Kağan yoktu, ama o gün olabilirdi. O günden gayrı kağanlı budun olabildiler. Olmalıydı.

Yaşından beklenmedik bir hızla doğruldu Bilge Tonyukuk. Mutluydu. O zamana dek yakınında durduğunu fark etmediği bir er koşturdu ona yardımcı olmak için. Ya kendi kendini görevlendirmişti ya da Şad vermişti bu görevi. İkisi de kabulüydü.

Keçesini toplayan er, "Şad, aş için sizi bekler Ulu Bilge," dedi.

Açlığını yokladı. Yokluğun fazla bir beklenti sağladığı durumuyla, dökülen suda elini yüzünü yudu. İyice eskimiş, yer yer yıpranmış giysilerini silkeleyip düzeltmeye çabaladı, emeğinin sonuç vermeyeceğini bile bile. Durumları buydu ve kimsenin bir diğerinden farkı yoktu.

"Böyle başlamak güzel!" diye düşündü. "Böyle başlayıp başarmak!"

Kendisini hazır hissedince ordugâhın¹⁰³ en yüksek, ama yine de yoksul çadırına yöneldi. Kapıda bekleyen erlerden biri kapıdan içeriye seslenip geldiğini bildirdi ki Şad görünürdü kapıda. Güzel geçen gecesinin tersine, pek uyumadığını

¹⁰² Alp Er Tunga'ya rivayet edilen söz.

¹⁰³ Ordugâh: Ordunun yerleşme yeri.

anladı Şad'ın. Onun rahat uykusunun nedenini de...

Şad, uyumadığı için o rahat uyumuŐtu. Bu da bir imdi.

Başıyla saygıladı Şad'ı.

"Günün kut olsun, Şad!"

Gün ıŐıđınca kut, gün ıŐıđınca umut demekti.

"Kut seninle olsun, Ulu Bilge. Buyur, aŐımızı üleŐelim!"

AŞı üleŐen, derdi de üleŐir, savaşı da... Yoksulluğu üleŐen, gelecekte varsıllığı üleŐmeye hak bulur! Yoksullukta yan yana duran, varsıllıkta haklı olarak yan yana durur.

Kapıdan girdiklerinde kurulan sofrada dünün benzeri aşlar bekliyordu onları.

Geyik ve tavşan eti...

"Tanrı'ya kut! Karnımız doysun da. Savaşacak gücü toplayalım da..."

Anılara kazınacak bir aÇtı.

"Geyik ve tavşan eti yedik!"

Çok yiyemediler, çünkü üleşte onlara düşen aş onca azdı. Yetindiler. Konuşmaya zaman olmadı, çünkü toy için seslenenler gelmeye başlamışlardı. Her birinin adı, orunu söyleniyordu kapıdan. Çok saygılıydı giriŐleri, gösterilen yerlere yerleŐirken. Yeni bir toydu, yeni kararlar alınacaktı. Beklentiler vardı, beklentiler karŐılanacaktı.

En başta Şad otururken, yanında yerini aldı Bilge Tonyukuk. Şad'ın iki kandaşı, sağ yanında gösterilen, orunlarına uygun yere çöktüler. Diğer erlerin her biri orununu bilerek yerini bulmakta tereddüde düşmedi. Neden seslendiklerini bilmeseler de bir savaşın, hak ettikleri bir akırın muştusunu bekledikleri ortadaydı. Başka bir neden düşünmüyordardı toy için. Hele orada, o durumda kağan seçmek uslanndan bile geçmiyordu.

Gelecekler tamam oldu. Gözler tarttı, ölçtü. Dengeler dengelenmiŐ bulununca...

“Bu toyu Tanrı Türk’e kutlu kılsın!” diye, dua etti Kutlug Şad, “Bunca eri bir araya getiren ve Türk’ü özgürlüğe davrandıran Tanrı’ya kut!”

Ardından başını hemen solunda oturan, başı yerde düşünen Bilge Tonyukuk’a çevirdi ve buyurdu:

“Ulu Bilge, söz senindir!”

Böylece orada konuşulacakları, anlatılacakları düzenleyen kişinin kim olduğu anlaşılmuş oldu. Yiğitlerin onayı ortadaydı. Sessiz bekleyişleri heyecan sarmış, nefesler derinden, ama sessiz alınır olmuştu. Beklentiler o güne hastı ve büyüktü. Bilge Tonyukuk’un dilinden dökülecek sözcüklerin ne denli değerli olacağından emindi herkes.

Şad tarafından, “Ulu bilge” diye, orunlanan kişi elbette kut bulur. Aşide soylu oluşu ayrı bir yer kazandırsa da zaten hepsi onu tanıyor, yetisini, bilgisini biliyordu. Bu nedenle kendisini tanıtmaya, bunun için söz harcamasına gerek yoktu. Çoğu kimse onun kutlu bir Gök eri, bir kam derecesinde Gök’le alakalı olduğunu düşünürdü. Bilgeliğinin Gök’le bağlantılı olduğu konusunda kimsenin kuşkusu yoktu. Oysa öyle bir gücü olsa da olmasa da herkes değerini biliyordu. Bilge Tonyukuk yaşıyla, yaşadıklarıyla kazanmıştı ne kazandıysa. Şimdi bunları deneme, öğretme zamanıydı.

Bilge Tonyukuk konuşmaya başladığında, zamanın bir yerlerde durdurulduğunu, çadıra umut dolduğunu düşünmeden edemedi toya katılan erler. Kutlu bir toydu ve Tanrı bugünün onuruyla yoğurmuştu yüreklerini. Daha başlayınca anladılar ki, gelecekte güzel günler onları beklemektedir.

“Ben Bilge Tonyukuk. Ben kendim Çin’de kılındım. Türk ulusu Çin’e tutsak olduğundan...¹⁰⁴ Ne uzun, ne zorlu bir tutsaklıktı ki onca zaman sürdü. Bu kocamaya yüz tutmuş yaşımı, tutsak yaşadığım çağlarla edindim. Bir Türk için bundan acısı var mıdır?”

---

¹⁰⁴ Orhun Anıtları, Bilge Tonyukuk Bengütaş’ından...

Derin iç çekmeler eşlik etti sözlerine. Tutsaklık utancını yeniden yaşıyorlardı, oysa orada özgürlük savaşı için toplanmışlardı.

“Türk ulusu hanını bulmayıp, Çin’den ayrıldı. Hanlandığını belledi. Olmadı. Hanını bırakıp Çin’e yeniden tutsak oldu. Gök Tanrı şöyle demiştir: Han verdim sana. Hanını bırakıp tutsaklığı seçtin. Bu nedenle yok oldun. Perişan oldun.¹⁰⁵ Nice er kişi, nice ulu yiğit şad, tigin, bey, irkin tutsaklığı kırmak için başkaldırdı. Nice yiğit er uçmaklığı seçti bu uğurda. Olmadı, Tanrı Türk’ün kuyununu sonlamadı. Ben kendim, kaç kez savaştım özgürlük için. Tutsak düştüm. Yoldaşlarım başlarını verirken bağlı kalıp, bağla tutulup gözlerim yaşlı izlemekle kaldım. Kaç kez aynı şeyler yaşandı. Yine bağlıydım. Duydum ki Kutlug Şad başkaldırıp Çin’den çıkmış. Yanında on yedi yiğit yoldaşı ile kutlu yola baş koymuş. Sonra bu sayı yetmiş etmiş, sonra da yedi yüz olmuş. Şad beni de sesledi yükselttiği tuğun altına. Ben, kendim, tutsaklıktan kurtulmak için düzen kurdum. Kaçıp uruğuma gittim. Orada kap, uya erlerden er tutup, bilge kişilerden tutup aldım buraya, bu kutlu otağa geldim. Kutlug Şad’a baş eğip bağlandım. Onun kutuna inandım.”

Özellikle otağ demişti bu yoksul çadıra. Yüreğinden geçendi. Yadırganmadı.

“Şad, katıl dediği için katıldım. Şad, katıl dediği için katıldınız. Çünkü doğrusu buydu. Nice er kurtulup, gelip katılmak dilemekte. Öyleyse...”

Sözün özünün yüzlere yansımından etkilenmiş, heyecanlıydı Bilge Tonyukuk. Asıl söylemek istediklerine gelince sıra... Derin bir nefes aldı.

“Ben Bilge Tonyukuk, budunumun bilge kişisi diye anılan, bu orunla orunlanmış, yaşı ermiş bir Türk eri... Düşündüm, çok düşündüm. Gelmeden önce de, geldikten, katıldık-

---

¹⁰⁵ Orhun Anıtları, Bilge Tonyukuk Bengütaş’ından...

tan sonra da... Zayıf boğa, semiz boğa uzaktan bakılınca ayrılmaz.¹⁰⁶ Hangisi zayıftır, hangisi semizdir bilinmez. Bu durumda zayıf da olsak güçlü görünmek, güçlü bilinmek gerek diye düşündüm. Beklememek gerek diye düşündüm. Burada şad var! Türkleri katılmaya sesleyen kişi şad. Oysa ulusa kağan gerek!”

Beklenmedik zamanda, ama söylenmesi gerekli sözü duyunca kıpırdayanlar oldu. Kendi kendine mırıldananlar... Sözünü doğru bulan tepkilerdi.

Sevindi Bilge Tonyukuk, ancak karşılık vermedi. Elbette şaşkınlık, ne yapılacağını bilmeyenler çokluktu. Onlara açıklama yapmak zorundaydı. Onlar inanırsa, erlerini inandırdırlardı.

“Bize kağan gerek!” diye, üzerine basarak sürdürdü sözlerini, “Kağan, düşleri zorlar. Kağan, ufukları açar. Kağan...” durdu bir zaman, sonra, “Kağandır!” dedi, başka söz bulamayıp. Toy erleri, toygunlar, başlarını sallayarak onayladılar. Kimse karşı bir söz etmek niyetinde değildi. Fikir tekleşince, gerçekleşmesi kolay olurdu.

Türk yurdundan uzakta, korunaklı bir dağı konak bellemiş, yoksul bir şad çadırını otağ bellemiş, toplanmış kırk er, toylanmış kırk toygun; Gök köklü ulusun geleceğine hükmedecek kararlar almak üzere toydaydılar. Üstelik ilk toyda, ilk alınan karar, bir kağan seçilmesi gereği üzerine olacaktı.

Kısa süren duraklamanın ardından yeniden konuşmaya başladı Bilge Tonyukuk. Duraklaması, toygunların düşüncelerini belli etmeleri içindi. Onlar düşünürken yüzlerine bakmış, anlamıştı onaylandığını.

“Ben, Aşide soylu, Tanrı'nın bilge kıldığı Tonyukuk derim ki 'Aşina soyunun kutlu şadı Kutlug'u kağan kılmak gerek!' Bu benim sözümdür. Eğer siz toygunlar da onay

---

¹⁰⁶ Orhun Anıtları'nda geçen şekli ile alınmıştır.

verirse hep birlikte acuna duyuralım ki Türk budunun artık bir kağanı var.”

Her yeni düşünce kuşku uyandırırđı, ancak o an orada bulunanların kuşku duyacak zamanları yoktu. Hatta düşüncecek. Hemen kabul gördü Ulu Bilge'nin düşünceleri. Bunu yüksek sesle seslendirdiler.

Duyduğu onay sesleri Bilge Tonyukuk'u gönendirmişti.

Her bir erin nasıl davranacağı önemliydi, ancak asıl önemli olan Kutlug Şad'ın iki kandaşının düşünceleri.

Beklemedi Kutlug Şad'ın kandaşı Beg Çor Tigin.

Aşına soylusuydu; yürekli, engin gönüllüydü. Türk ulusu için doğruyu biliyordu. Yüce gönüllü erler, kendilerini hiçlemek gerektiğinde bir an durmazdılar.

“Ulu Bilge, Gök ışıklı sözler etti!” dedi heyecanla. “Bize kağan gerek ve bunun için de en uygun kişi, eçim¹⁰⁷ Kutlug Şad'dır. Tanrım ona şadlık kıldığında, yanında yer tutmakla onurlandın. Şimdi de kağanlığında onun eri olmak onur verir bana.”

Bu sözler alkış¹⁰⁸ buldu yüreklerde. Hemen ardından Kutlug Şad'ın diğer kandaşı Tusifu Tigin söz istedi:

“Ben de eçim Beg Çor Tigin gibi düşünürüm. Ulu eçim Kutlug Şad kağan kılınmalı.”

Heyecanla edilmiş bu sözler öylesine önemliydi ki...

Tam zamanıydı.

Ayağa kalktı Bilge Tonyukuk. Varıp Kutlug Şad'ın önünde yere diz vurup baş kesti.

“Kağan!”

Sesi, çılgın bir bozkurdun uluması gibi çıkmış, mutlaka dışarıdan da duyulmuştu. Beg Çor Tigin ve Tusifu Tigin, bir an beklemeyip Ulu Bilge'nin yanına koştular. Sağ yanında durup yere diz vurdular.

---

¹⁰⁷ Eçi: Ağabey. Büyük erkek kardeş. Amca, emmi

¹⁰⁸ Alkış: Övgü anlamında.

“Kağan!”

Bekleme zamanı değildi. Ne olacaksa orada, o an olacaktı.

Toygunlar ayaklandılar. Yoksul çadırın içinde, diz vurmuş kişileri izlediler. Üç ulu Türk erinin ardında orunlarınınca saf tuttular. “Kağan!” diye, haykırdılar. Ardından hep birlikte ayağa kalkıp, yüzlerce çağdır uygulanan törenin yinelenmesi için iki yanlı dizilip yol açtılar ki Kutlug Şad dışarıya çıksın. Öne düşüp yol göstermek Bilge Tonyukuk’a düşüyordu. Bunu büyük bir istekle yaptığı belliydi.

Duadaydı bir yandan.

“Tanrım, böylesi ulu bir kut, acunda kaç kişiye denk gelmiştir?”

Talihli bir kişi olduğunun farkındaydı ki, asıl talihli onu izleyen Kutlug Şad’dı.

“Talih ve yük...”

Yük, kağan olacak kişinin omuzlarında...

Çadırdaki seslenişler dışarıdan duyulmuş, yeni Türk ordusunun temelini oluşturan bir avuç er çadırın önüne toplanmıştı. Heyecan, yüreklerinden yüzlerine yansımıştı. O gün orada kutlu bir kararın alındığını anlamışlardı. Önde Bilge Tonyukuk ardında onun yolu açmasını bekleyen Kutlug Şad, onunda ardında iki kandaşı ve toygunlar dışarı çıktığında, diz vurup baş keserek karşıladılar ulusun ulularını. Azlık olsalar da inandıkları yolun kutunda büyümüş, artmışlardı.

Kağanlık töreni uygulanacaktı.

Yokluk ve yoksulluk içindeydiler. Eksiklikleri görmemek mümkün değildi, ama yine de töre nasıl buyuruyorsa, gereği öyle yapılacaktı. Kenara çekilip, gerektiğinde katılmak üzere bekleyecekti Bilge Tonyukuk. Herkes üzerine düşeni biliyordu. Böyle zamanlarda kendiliğinden oluşan bir görevlendirme ile gerçekleşecekti her şey.

Kökü Gök olan bir töre: Kağan kaldırmak...
Kağarun Gök'te doğması...
Binlerce çağ öncesinin bugünlere dek uzanan değişmezi.
Nasıl başladı? Neden böylesi bir tören kurulması gereği
duyuldu?

İlk kim uyguladı?

Ya da Gök'ten ilk kim indi?

İlk kim doğdu Gök'te ve yönetme yetisi aldı?

İlk...

Kim buyrukladı?

Bütün bu soruların cevabı yok. Ancak bilinen, bu kutlu törenin gereği, Tanrı kutunun bu şekilde gerçekleştiği... Dün kutlu Türk kağanları bu yolla kağan kılınmıştı. Bugün de Kutlug şad bu yolla kağan kılınacaktı.

Bir irkin keçe örtü istedi. Kağan kaldırmak için gerekliydi. Büyükçe ve mutlaka keçe olmalıydı örtü. Bulabildikleri en iyisini getirip yere serdiler. Kutlug şad üzerine, tam orta yere oturdu. Onunla ilk yola çıkan on yedi yiğit seslenildi keçenin çevresine. Yoldaşları onlardı. İki kandaşı da aralarında, o gece Çin'den çıkıp kutlu yolu açan on yedi er...

Keçeyi tuttular bir yanundan, hep birlikte kaldırdılar. Başlarının üzerine dek...

Bu tören, şadı kağanlığa kaldırmak, Gök'e yükseltip kutsamak anlamındaydı. Yerdeyken şad, yükselince, Gökselleşerek kağan...

Güneşe eş tutulacak kağan...

Gök bir Aşına için her zaman kabule açıktı. Gök'ün kapıları Aşinalara açıktı.

On yedi yiğit, yoldaşlarını güneşin yönünde döndürmeye başladılar. Tam dokuz kez... Her dönüşte, "Kağan" diye sesleniyor, bütün acuna bu çağrıyı duyurmaya çalışıyorlardı. Önce kırk toygun, ardından bütün erler haykırıyorlardı.

“Kağan!”

Her dönüş, kağanı güçlendirmeye dönüktü. Dokuz dönüşte bu güç tamamlanır...

Son dönüş sırasında, kağanın yeni adını alması, kağanlığa doğması gerekiyordu. Bunu yapacak yetkin kişi o an orada hazır bulunan en orunlu kişi olarak Ulu Bilge’ydi. Eğer dönüş tamamlanmadan ad seslenmezse, bunun kut eksikliğine im olacağı düşünülür, kağan, şadlıktaki adını kullanmak zorunda kalırdı. Elbette bunun bilincindeydi Bilge Tonyukuk.

“İlteriş Kağan!”¹⁰⁹

Bir anlık suskunluk, ardından Gök’ü tutan haykırışlar.

“Göklü Kağan, İlteriş!”

“Türk budununun Kağanı İlteriş!”

“İlteriş Kağan, kutlu olsun buduna!”

Yerde iken şad idi. On yedi yoldaşı onu keçenin üzerinde Göklediler. Gök’e yükseltip kağan imlediler ve İlteriş Kağan Gök’te doğdu.¹¹⁰

Kutlug Şad, İlteriş Kağan oldu!

Güneşin yönünde, güneşle eş, dokuz kez döndürülme tamamlanmasının ve ad almasının ardından atı istendi. Kağanlık töreninin son kısmı için atına bindirildi İlteriş Kağan. Bir yoldaşı, yoksullukta az bulunur ipek kuşağını çözdü belinden. İki er, atının üzerindeki İlteriş Kağan’ın boğazına doladılar. İki yandan çekerek onu boğmaya başladılar. Zorlu bir sınamaydı. Boğazı sıkılan, aslında yeniden doğuşa hazırlanan Kutlug’tu. Kutlug nefessiz kalacak, İlteriş yeniden doğup nefes alacaktı.

Yüzü morarmaya başlamıştı nefessizlikten. O anda saldırlar ipek kuşağı ve sordular:

“Ne kadar zaman ile Türk buduna kağanlık edeceksin?”

---

¹⁰⁹ İlteriş; İli derleyen anlamında.

¹¹⁰ İlteriş’in kağanlığı: (682)

“Tanrı bilir!”

Uslu bir cevaptı. Mutlu etti izleyenleri.

Yeniden sıkmaya başladılar ve saldıılar son ana yakınen nefessizlik.

“Türk budunu nasıl yöneteceksin?”

“Töre ile...”

Bu cevap da zorla çıktı ağızından. Ardından yeniden sıkma ve salma:

“Güvencin, inancın kimedir?”

“Önce Gök Tanrı’ya sonra Türk ulusuna!”

Bir anda çağladı haykırışlar yeniden. İlderiş Kağan kutlu Gök’te doğmuş, ıduk yerde usunu bulmuştu. Artık onun buyruğunca yol alınacak, yalnız onun sözüne bakılacaktı. Elbette uslu bir kağan olarak bilgelere danışacaktı. Kendisini bu konumda bellediği için geleceğe umutla bakıyordu Bilge Tonyukuk.

Birkaç adım atıp Kağan’a yaklaştı. Törenin tek eksikliğini, törede olması gerekip şimdi olmayanı dillendirdi.

“Kutlu Türk töresi, kağanların altın taç takmasını buyurur. Oysa biz, bugün öylesine yoksuluz ki kağanımıza altın taç takamıyoruz. Ancak, Tanrı adına and olsun ki ilk akınımızda bu eksikliği gidereceğim.”

Sessiz karşılandı bu dilek. Beyler, irkinler, gözleri yerde bu eksikliğin acısını yaşadılar.

Atının üzerinde başkalaşan, yücelen İlderiş Kağan, eksikliklerden değil, olanlardan kut arıyor; övünçle gözlüyordu erlerini. Bilge Tonyukuk’un sözünü başı ile onadı. Gözleri erlerinin üzerindeydi. Karşısında diz vurup baş keserek saygıya duran bu azlık sayıda irkinle, beyle, erle yola çıkmış, Tanrı’nın izniyle kağan kılınmıştı. şimdi görevi, orada, o dağ başında kurulan devleti yüceltmek, budunu tutsaklıktan kurtarıp özgür, yoksulluktan kurtarıp varıl kılmaktı.

“Ötüken Yış’a!”

İlk buyruk... Kağan hedefi gösteriyor; im, düşleri süsleyen kutlu yurt olarak belirleniyordu.

Buyruk yinelendi:
"Ötüken Yiş'a!"

Ötüken Yiş, kutlu yurt Türk'ü bekliyordu. Erlerini, bozkurtları özlemiş olmalıydı. Bozkurtlar da çok özlemişti yurtlarını. O yana doğru zorlu, uzun bir yol vardı. Savaşarak, dövüşerek ilerleyecek, katılan olursa çoğalıp güçlenecekler, yoksa yok olacaktardı. Ötüken Yiş'a sahip çıkanlarla, ellelerinden alanlarla büyük hesapları vardı.

Zoru başarmak güzeldir. Kolay; er kişinin işi değil!

Azlık erin, çokluk orduları dize getirmesi güzeldir!

Kağanlanıp il özlemi kurulduğunda, bir başka güçle güçlenir budun. Yurt tutmak düşü, yurdu tutup sahiplenmek düşü yüreklerin buyruğudur.

Yurt yoktu. İl, devlet, ulus yoksuldu henüz. Ulus tutsaklıktan kurtulmamış, yağılar kıyınlarını almamışlardı. Bunun hazırlığı yapılacak. Yapılanmak ve yol tutmak için buyruklarını sıraladı İlteriş Kağan.

"Kandaşım Beg Çor Tigin, seni şad kıldım! Sol yan üzere görevlendirdim."

"Buyruk, Kağan'ın!"

Devlet yurduyla, kişisiyle, eriyle, ordusuyla, kağan yortuğuyla devlet... Devlet olunacaksa ki bu Türk için kaçınılmazdır. Olmazsa olmazdır. Yüzlerce çağ öncesinin yansımada, devlet olmayı bilen bir budun, bunu bilir ve uygular.

Kağan bunun için vardır.

"Kandaşım Tusifu Tigin, seni yabgu kıldım! Sağ yan üzere görevlendirdim."

"Buyruk Kağan'ın!"

"Budunumun Ulu Bilgesi, Bilge Tonyukuk, seni apa tarkan¹¹¹ kılıp, ordumun ve atlarımın yönetimini senin buy-

---

¹¹¹ Apa Tarkan: Yüksek, askeri bir unvandır. Ordu komutanı.

ruğuna bıraktım! Aynı zamanda başayguçım olarak kıldım ki usundan aydınlanayım!”

Bilge Tonyukuk...

Hem usunca bilge, hem deneyimince... Ulu bir değerde orun buldu. Aşide soyunun ulularından olması, İlderış Kağan'ın gúcüne gúc katmıştı. Kağanlığın gereğini bilmış, budunu inandırarak Kutlug şad'ın kağan kılınmasına öncü olmuştu.

Onu yüceltmiş, yetkilendirmışti İlderış Kağan. Artık atılacak her adımda ordu, Bilge Tonyukuk'un sözünce gidecek, dediği dinlenilecekti.

Zaman yitirmeden sözünü söyledi.

“Önce kutlu Türk başkentini, Ötüken Yış'ı turalım. On-dan sonrası Tanrı'nın izninde!”

Tören kurbandsız olmazdı. Yoksuldular ancak yine de kurban gerekiyordu. Bu kurban bir at olmalıydı. Bunu da düşünmüştü Bilge Tonyukuk. Kendi atını kağan kurbanlığı verip Gök'e adadığını duyurdu. Bu kutlu duyum ile tören tamamlanmış, sıra şölene gelmişti.

Büyük kağan odu yakıldı!

Üstüne büyük kazan sürüldü.

Hizmet erleri bir koşuşturma içinde şölen hazırlamaya koyuldular.

Azlık sayıları, daha az sayıda atları ile yola çıktıklarında, bu ordunun devlet kurmaya doğrulan ve kağanı olan bir ordu olduğunu kimse düşünemezdi. Asıl düşsellik buydu işte. Türk'e uyan tavır...

Yoklukla var kılmak! Yoksullukla utkuya tutunmak...

Bozkırın ışığınca, gúcünce olanlar kısa zamanda duyulacak ve yayılacaktı. Kimi için muştu, kimi için acı duyum.

“Aşına İlderış Kağan devlet bulmuş! Ötüken Yış'ı almak üzere ordu çıkarmış!”

Kutlu, gururlu bir buyruk yayıldııkça bu buyruğa koşacak Türkler. Azlık, kısa zamanda çokluğa doğru ilerleyecekti. Bir gün bir öncekinden daha güçlü olacaktı Türk.

Tam on bir akın kılındı. On bir zorlu savaş yapıldı Ötüken Yiş yolunda. Zaman hızına eş bir hızla savaştı Türkler. İhtiyaçlarını temin için dört bir yana, en uygun, en gerekli şekilde saldırdılar. Çok yararlı oldu akınlar. Güçlendiler, çoğaldılar.

Atları çoğaldı, varsılladılar.

Bilge Tonyukuk andını tuttu. Altın taç yaptırıp İleriş Kağan'a sundu.

"İşte şimdi töre tam kılındı!"

Umutla başlayıp, umutla yükselmişlerdi.

Daha yolun başındaydılar.

Yaşamak zorlu idi ve onlar da bu yaşamayı seçtikleri için zorlu erlerdi. Sıradanlığın dışında, Türk'e yakışan...

Çin tutsaklığının aşağılık etkisini üzerlerinden atmış, dirilmişlerdi. Gizli konak yerlerinde önlemler alarak konakladıklarında, eksiklikleri, hissettiklerini dillendirip umudu eksik tutmuyorlardı.

"Eksikler mutlaka tama doğrulur!"

Toy dilendi.

Beyler, irkinler toplanıp geldiler İleriş Kağan'ın huzuruna. Diz vurup izin istediler.

"Yağı, oğuşlanmızın izini sürer Kağan. Eğer onları gizlendikleri yerlerden alıp getirmezsek, yarın çok yanacağız. İzin ver gelsinler kağan!"

İleriş Kağan da benzer dertler içindeydi. Kalıcı bir yurt tutamamak, Ötüken Yiş'a henüz ulaşamamak; durmadan savaşmak, yeterince at ve sürü sahibi olamamak; oğuşlarının yeterince beslenememesi korkusunu doğuruyordu. Sürekli

savaş ve baskın tehlikesinde beklerken bir de kızlarını, hatunlarını, ođul balalarını, kocamışlarını dűřünmek zorunda kalacaklardı. Üstelik az olan aşı bölüŖecek, zorlanacaklardı.

Onları tutsak budun arasında gizlemiş, adlarını, oğuş adlarını kullanmalarını yasak etmişlerdi ki yağının elinde rehin kalmasınlar. Ancak erler katılmak için geldikçe, orada kalanların korunması, gizlenmesi dert oluyordu. Oğuşlarının durumu için kuşkuluydular. Zamanı gelmiş miydi?

Elbette en doğruyu Kağan bilirdi.

Kađan; dűřünmek, bir yol bulmak için izin diledi ve konuyu Bilge Tonyukuk'la konuřup fikrini sordu.

"Ben de bunu dűřünür dururum!" dedi Ulu Bilge. "Ođuřlarımız gittikçe sıkıntıya dűŖecekler. Onları almamız, sađlıkla yanımıza getirmemiz gerek. Bunun için uygun bir dűzen kurmalıyız. Yoksa yitiririz en önemli deđerlerimizi!"

Kađan bařını eđdi. Alacađı karar bűtűn budunun geleceđini ilgilendiriyordu. Konçuyu İlbilge Hatun ve kızları gözűnde tütűyordu. Türk kađanıydı ancak kađanlıđın geleceđini kuracak ođulları yoktu henűz. Hatunu yanında, yakınında olmalıydı. Kađanlık geređi bařka hatunlar edinmesi zamanı gelmekle birlikte, bunun için bile zaman er diye dűřűnűyordu.

Elbette kocamış kişiler de alınacaktı Çin tutsaklığından. Yoksa onlara kim bakardı?

Hem yol alıyor hem de dűřűnűyordu Bilge Tonyukuk. Tam iki gűn batımı dűřűndű. Sonunda bulduđu çűzűmű anlattı Kađan'a.

Atlı er azlık, yadağ er çokluk olunca, ordu Çin'e yaklaşırsa, duvarı aşarsa, bu sayısı ile pusularur, yok edilirdi. Ancak oğuşları korumasız, kendiliklerinden yola çıkarlarsa yine sıkıntı olurdu. Özellikle kocamışlar için yüksek tekerli arabalar bulmak zorundaydılar.

"Atlı bir er, yedeğine bir at alsın. Ayrıca arabalar da

edinelim baskınlar edip. Sonra bu birliği konuşlandırıp görev verelim. Oğuşlarımıza gizlice ulak gönderelim. Gizlenerek çıksınlar Çin'den. Erlerimiz onları duvarın dışında bir yerde beklesin. Parça parça Çinlilere belli etmeden alıp gelsinler. Yine bir büyük dert ki Ulu Kağan, çadırımız çok azdır. Mutlaka çadır edinmeliyiz."

Eksikleri tamamlamanın en yakın yolu Ötüken Yış'ı tutan ve kendilerini Türk devletinin sahibi sanan Dokuz Oğuzları vurmaktı. Onların obalarından başka bir yerden at, araba ve çadır edinmeleri mümkün görünmüyordu. Aynı ırktan, aynı kandan oldukları halde Çinlilerle anlaşılan ve Gök köklü Türklere yağılık eden bu budunu böylece kıyınlamak ve korkutmak, Ötüken Yış'ı terke zorlamak uygun görülüyordu.

İlteriş Kağan buyruk verdi:

"Küçük ancak yeterli güçteki birliklerle Dokuz Oğuz obalarını vuralım. At, araba, çadır, yay, kılıç... Bize yarayan değerinde ne varsa alalım!"

Başka bir yol yoktu.

Apa tarkan olarak azlık ordunun başında, uygun yollar kurarak utku kazanmak zorundaydı Bilge Tonyukuk. Kağanın, devletini yükseltmek zorundaydı.

Zamanın geleceğinde, büyük devlet olmak adınaydı yapılanlar.

“Körüg sabı antag: Tokuz Oğuz budun üze kağan olurtı tir. Tabgaçgarı Kumı sengünüg idmiş. Kıtanygarı Tongra Esimig idmiş.”¹¹²

Hazırlıkları sürerken bir duyum geldi. Doğru yolda olduklarını, er davranıp İltiş Kağan'ın kağanlığını duyurmakta haklı olduklarını ortaya çıkaran bir duyum:

“Dokuz Oğuzlar üzerine kağan oturmuş!”¹¹³

Ötüken Yış'a, Gök köklü Türklerin yurduna sahip çıkan Dokuz Oğuzlar, bir de kağan duyurup, Baz Kağan'ı¹¹⁴ baş etmiş, kendilerince İltiş Kağan'ın gücünü kırmaya, bozkır budunları üzerindeki olabilecek etkilerini azaltmaya çalışıyorlardı. Kendilerine kağan kılmak için İltiş Kağan'ı mı beklemişlerdi? Dokuz Oğuzların Çin ile bağlan sürdürdüğüne göre, yoksa bu da Çin'in bir başka bölme oyunu muydu?

“Öyle olmalı!” diye düşündü Bilge Tonyukuk. ***“Bizi engellemek, yolumuzdan etmek için düzenlenmiş bir oyun. Ancak gücümüzle, usumuzla bu oyunu yıkmak da bizim işimiz olsa gerek!”***

Daha hızlı hareket edecektiler. Yeniden kurgulanan ilk atlı birlikleri akına başladığında, Dokuz Oğuzlar başlarına ne büyük bir dert aldıklarını anlayacaklardı.

---

¹¹² “Çaşıttın sözü şöyle: Dokuz Oğuz budun üzerine kağan oturdu, der. Çin'e doğru Ku'yu sanggünü göndermiş. Kıtana doğru Tongra Esimi göndermiş.” Orhun Anıtları, Tonyukuk Bengütaşı, Güney Yüzü.

¹¹³ “Kağan oturmak” deyimini Orhun Anıtları'nda sıkça kullanılır. “Kağan seçilmesi” ya da “Kağan atanması” anlamında, kağanın tahta oturup, devleti yönetmeye başladığını anlatır.

¹¹⁴ Baz Kağan: Orhun Anıtları'nda anılan bu ad, Çin kaynaklarında “Pi-li” adıyla geçmektedir.

Gelen duyumları kağana şu sözlerle iletiyordu Bilge Tonyukuk:

“Yağlarımız çok kalabalık ve güçlü Ulu Kağan. Büyük bir ocak gibi ki bu ocakta od da büyük, alazları da... Biz ise küçük bir od ancak yakabildik. Eğer uslu davranmasaydık büyük ocak bizi de yutar, izimiz kalmazdı. Oysa şimdi, erlerimiz Dokuz Oğuz obalarına akınlar kılıp hem bol doyumluk ve ulca edindiler hem atlarımızın sayısı arttı. Sürülerimiz oldu. Bu yolla Dokuz Oğuzların çok erlerini kırdılar. Ancak Dokuz Oğuzların kendisini kağan duyuran başı Baz Kağan, yakında başka bir oyuna girecektir. Bunun öncesinde, oğuşlarımızın yerleri çayıtlarca çözümeden, onları yakını-mıza almamız uygun olacaktır!”

“Erlerimiz, atlarımız, arabalarımız bu iş için hazır mıdır Ulu Bilge?”

“Hazırdır, Ulu Kağan! Buyruk beklerler.”

“O halde durmak gerekmez!”

Bozkırın gece sessizliğini, gün içinde ise yalnızlığını bozan bir koşuşturma içinde düzenlendi her şey. Kısa zamanda o kadar çok iş oldu ki; us dahi erişemedi bu luza. Türk'ün dilediğinde yapamayacağı ne vardı ki?

Özgürlüğe koştu oğuşları. Nasıl bir güzel hazdı onları alıp gelmek! Çin'den kurtarmak...

Gelen her Türk oğuşu güçlerini artırdı, neşelerini olgunlaştırdı. Heyecan ve sevinç öylesine yükseldi ki... Yurtları çocuk sesleri ile dolunca, asıl o zaman yaşadıklarını, var olduklarını fark ettiler. Ne kadar güçlü olduklarını... Bu günleri nasıl özlediklerini...

En büyük sevinçlerden birisi Bilge Tonyukuk'un oğuşunun gelişi ile yaşandı. Oğulları zaten kendilerince uruş içinde iken hatunu, kızları, gelinleri bile torunları ile birlikte alınıp gelindiğinde, kutlu bir muştı oldu hem onun için, hem budun için. İleriş Kağan, gelip Ulu Bilge'yi kutladı.

Oğuşuna kut sundu. İçindeki burukluk kendi oğuşunun; hatununun, kızlarının uzakta olmasıydı. Onları daha gizlide tutmuş, gelmeleri için en uygun zamanı kollar olmuşlardı. Beklemek öylesine zordu ki! Uzun bir zaman oğuşunu bekleyen biri olarak bunu biliyordu Ulu Bilge. Bütün gücüyle Kağan'ı hatununa kavuşturmak için çabalıyordu.

Çin çayıtları, ellerine geçerse İlteriş Kağan'ı zora sokacak olan rehinliğin ardında bilgi edinmeye çabalıyorlardı. Çünkü Çin, olanlardan duyum almış, verilen uğraş ile Türk oğuşlarının karayana taşınmasını önlemek üzere büyük çaba harcamaya başlamıştı. En büyük çaba elbette İlteriş Kağan'ın hatununun izini bulmak ve İlbilge Hatun'u rehin tutup, yükselen Türk devletinin yükselişine sekte vurmaktı. Bunun, yeni Türk devletinde açacağı yara ortadaydı. Ulu Bilge buna fırsat vermemek için büyük bir çaba içine girmişti.

Çinliler, ne kadar uğraşsalar, çabalasalar, Kağan oğuşuna ulaşmayı başaramadılar. Düzeni iyi kurmuştu Bilge Tonyukuk. Bu iş için görev alan erleri iyi çalışmış, sonunda İlteriş Kağan'ın hatunu ve kızlarını gizlendikleri yerlerden alıp getirmişlerdi. Bu büyük bir çalışma ile sağlanmıştı. Ulu oğuş duvarın dışına çıktığında bile Çin hâlâ onları aramaktaydı.

Bu muştı, büyük bir derdi ortadan kaldırdığı için şölen kurulmasını diledi Ulu Bilge.

"Etten ne varsa, kıımızdan ne varsa ortaya çıkarılsın. Bu kutlu gün kutlansın."

Azlık malları vardı, ama gönülleri yüceydi. Bu günleri onlara armağan eden Gök için çokça adak sunup yağış kıldılar ki Gök gönensin.

Büyük kavuşma arunda, İlteriş Kağan, kağanlığının duruşunda ne denli dik olmaya çabalasa da mutluluğunu gizleyemiyordu. Evdeşini, yanına hazırlattığı tahta oturturken şöyle fısıldadı kulağına...

“Devletime, yurduma kut getirdin Ulu Hatun’um!”
Taht...

Olması gereken görkeminde değildi henüz. Türk’ün kağanlık kutu olan “Altın Örgün”¹¹⁵ kurulana dek sıradan bir taht edinmişti kağan ve hatunu. Bilge Tonyukuk, Türk kağanının imlerinden olan bu kutu tamamlamak için uğraş veriyordu. Ulusu geleceğe taşıyacak olan töreler bütün öğeleriyle yaşamalı, İltiş Kağan için Altın Örgün kurulmalıydı. Devletin varsılığı, büyüklüğü böylece belli olacak, yağlıları bu varsılığı görüp ona göre adım atacaklardı.

Oğuşların gelmesi tamamlandı; yurt, başka bir yurt oldu. Bir Türk yurdunun gösterisinde ortalıkta çocuklar, balar dolaşmaya, oynamaya başlamışlardı. Elbette oyunları savaş üzerineydi. Şen seslerin durulması, ordular akından döndüğünde, eksilenleri, artık Gök’te olanları öğrenince gerçekleşiyordu. Hüzün yüklendikçe, sessizlik örtüyordu yurdu. Ancak yaşananlar, gelecek kurmanın önceliği idi. Başka da yolu yoktu. Uçmaklık erlerin gölgesinde; yurt ancak tutulabiliyordu. Uğruna ölecek bulunmayan yurt, yurt olarak kalmazdı.

Bilge Tonyukuk; devletin gereğince dört bir yana körüg¹¹⁶ salmış; gelen duyumlara göre çiziyordu yolu. Bu yol gittikçe netleşiyordu.

O gün Dokuz Oğuzlardan duyum getiren körüg önemli sözler etti:

“Dokuz Oğuzları gözlemek, kağanlarını Çin yanlısı olarak yönlendirmek üzere Çin’den görevlendirilmiş olan

---

¹¹⁵ Altın örgün: Altın taht. Türk kağanlarını temsil eden özelliktedir. Töre gereği kurulur. Bazı kaynaklarda tekerlekleri olduğu, atlar tarafından çekilir şekilde hazır tutulduğu yazmaktadır.

¹¹⁶ Körüg: Haberci, casus.

Sanggün Ku, Baz Kağan tarafından geri gönderildi. Bunun nedeni; önemli bir dilek ulaştırmak için görevlendirilmesi olsa gerek! Baz Kağan, benzer şekilde Dokuz Oğuz ulularından Tıngra Esim'i de Kıtanelara göndermiş. Yine bir başka soylu kişilerin başka budunlara gönderildiği duyuldu!"

Bunun anlamı ortadaydı. Dokuz Oğuz Kağanı Baz Kağan, kendisine ortak güç arıyordu. Ötüken Yış'tan atılması, kağanlığı yükselsin, kabul görsün, bozkır budunlarını o yönetsin istiyordu.

Gök köklü Türkler, yeterince güçlenmemişti. Sayıları azlıktı. Atları bütün çabalara rağmen hâlâ eksikti. Aynı ulusun budunları olsalar da yurtlarını geri vermek istemeyen, hadlerini bilmeyen Dokuz Oğuzlar, Göklü Türkleri güçsüzken tutmak ve yok etmek istiyorlardı. Bunun için de Kıtanelardan, Çinlilerden ortak hareket etmek için yardım almak amacındaydılar. Oysa Aşına kağanı ile ortak olup, onun tuğu altında yer alsalardı. Devleti üleşselerdi daha onurlu bir hareket içinde olurlardı. Baz Kağan bunu hiç düşünmüyordu.

Bilge Tonyukuk'un aldığı bilgi doğruydu. Dokuz Oğuzların başı Baz Kağan, Gök köklü Aşına İteriş Kağan'ın Ötüken Yış'a doğru yürüyeceğinden çekinmiş, bu işin sonunda ne Çin yanlısı devletinin, ne de zorla elinde tuttuğu Ötüken Yış'ın artık onun olmayacağını anlamıştı. Düşlerine ortak tutmaya çalıştığı budunların yönetenlerine yazdığı bitigde şöyle diyordu:

"Aşinalardan Kutlug Şad, İteriş adıyla kağan olduğu gibi üzerime doğru gelmeyi düşlemektedir. Buyruğumdaki budunlara kıldığı akınları ilime zarar verir duruma gelmiştir. Bütün bozkır budunlarını; yükselttiği tuğu, açtığı bayrağın altına seslemesi, siz soylu yönetenler için büyük tehlikedir. Yanında acunun en bilge kişilerinden, Aşide uruğundan güçlü, saygın, Bilge Tonyukuk duruyor ki onu kendisi-

ne hem başayguçi, hem de apa tarkan atanıştır. Bu demektir ki Gök köklü Türkler, büyük devlet olmayı uslarına yerleştirmiş bulunmaktalar. Böylesi bir düşüncenin gerçekleşmesi, hem benim, hem de sizin için geleceğin karanlık olduğunun göstergesidir. İltiş Kağan'ın yükselmesini, güçlenmesini bekleyemeyiz. Öyleyse birlik olup bu derdin üzerine gitmeliyiz. Gök köklü Türkler güçlenirlerse, hem Kitanları, hem Çinlileri hem de Dokuz Oğuzu yok edeceklerdir. Birlikte, aynı anda saldırmalı ve İltiş Kağan'ın ordusu ile ona bağlanan budunları yenmeli, durdurmalıyız. Kitanlar gündoğusundan, Çinliler kıızıyandan, benim ordum da karayandan saldırırsa..."

Böyle bir birliğin kuracağı orduya karşı koymalarının güç olduğunu bildiği için endişeliydi Bilge Tonyukuk. Birleşik yağ, güçlü yağ demektir. Henüz yeterince güçlenmemiş, yeterince er ve at toplayamamışlardı. Gündüz oturamaz, gece uyuyamaz oldu düşünmekten. Bir yol bulmalı, budununu ve kağanını yüceltmeliydi. Sıradan doyumluk ve ulca akınları bir yere kadar yarar sağlıyordu. Tanrı onu bugünlere ulaştı, görevini yapsın diye sağ kılmış, bu çağlara kadar yaşatmıştı. Elbette yapacakları vardı.

Türk Sir Budun¹¹⁷ oluşuyordu. İltiş Kağan'a uyan, erleriyle ve atlarıyla buyruğuna girmek için elçi salan bozkırlı boyların sayısı artıyordu. Hiçbir ayırım yapılmadan büyük Türk ulusunun bir parçası olduğunun kabulünde değer görüyordu beyleri, irkinleri. Kandaşların buluşması zaten kaçınılmazdı. Bugün Türk'e yağılık eden bozkır budunlarının, yolunu yitirmiş kağanları hak ettikleri kıyını aldıklarında,

---

¹¹⁷ Türk Sir Budun: Orhun Anıtları'nda geçen bu tanımlamanın tam karşılığının ne olduğu konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Ortak düşünce "Birleşen Türkleri" anlatan ve "Birleşik Türk Ulu-su" karşılığı olan tanımlama olduğu üzerinedir.

ulusun tamamının birlik olması sıradan bir gelişme sayılacaktı.

Bilge Tonyukuk, İlderiş Kağan'ın biraz daha büyümüş ve varsıllamış otağında, ona düşüncelerini anlatıyor ve di-yordu ki:

“Yufka ince olunca kolay delinir, ince olanı kırmak kolay olur Kağan. Yufka kalın olunca delinmesi zor, kalın olanı kırmak çok zordur.¹¹⁸ Yağlarımızın birleşmesine izin verirse, korkarım, uzak geçmişimizde benzerini yaşadığımız kıyımlardan birine uğrarız. Biliyorum yeterince erimiz ve atımız yok, ancak Ulu Kağan, saldırmak ve savaşmak zorundayız. Dokuz Oğuz kağanına hak ettiği kıyını kesip onları yenersek, kağanlarının başını alıp, ordularını ordumuza katarsak, güçleneceğiz. Üstelik bizden utku bekleyen budunlar da buyruğumuza uymak için sıraya girecekler.”

“Haklısın Ulu Bilge,” dedi İlderiş Kağan. “Seni apa tarkan atadığımda, bilgine ve deneyimine güvencim sonsuzdu. Bütün dediklerin doğrudur. Ordumun yönetimini sana bu nedenle bıraktım. Buyurduğunca hazırla ve yönlendir. Var git Baz Kağan'a hak ettiğince kıyın kes.”

Bu güven onurlandırdı Bilge Tonyukuk'u. Kağan kandaşları Beg Çor Şad ve Tusifu Yabgu, orduda Ulu Bilge'nin buyruğunca yer tutacaklardı. Bunun, ordunun birlikte akınında etkisi olacaktı.

Ulu Bilge bir yandan daha fazla at bulma çabasını sürdürürken, budunu beslemenin yollarını ararken, bir yandan beyleri, irkinleri, ordubaşları toplayıp onları yönlendirerek, danışarak kurdu savaş düzenini. Elinde azımsanmayacak bir güç oluşmuştu. Elbette geçmişin, dağları tutan Türk orduları ile ilgisi yoktu. Dokuz Oğuzlar için bunun yeterli olduğunu düşündüğü için durmadı artık. Zaman dardı. Yağları güç-

---

¹¹⁸ Bu benzetme Orhun Anıtları'nda geçmektedir.

lenmeden var gücüyle vurmalydılar. Azlık bir ordu olsalar da iyi yönetildiklerinde, çokluk nice orduları yenebilirlerdi. Bir de istek ve Tann buyruğu gerekti ki, kutun üzerlerinde olduğuna inanıyordu Ulu Bilge. Gök Tann, çocuklarının yurtsuz, ilsiz, devletsiz kalmasına izin vermeyecekti.

İlteriş Kağan, Ötüken Yiş'a ulaşmalı ve otağını kurmalıydı.

Budun toplandıkça büyük ihtiyaçlar doğuyordu. Bunları bulmanın tek yolu akındı. En yakında, en kolayda gerekenleri bulacak yer neresiyse oraya doğru akın.

Çin...

Sınır yakındı. Ulaşmak kolaydı. Gerekenleri en kısa yoldan elde etmek gerekti. Çin yağıydı. Her türlü kıyını hak ediyordu.

Güç bulmak için akın buyruğu verdi İlteriş Kağan.

"Büyük ordulara karşı durmayın! Büyük savaşlara girmeyin! Gidin, vurun, alın! Elbette kıyıca savaşların zamanı da gelecektir. O zamana kadar güçlenmek için ne gerekirse yapmalıyız."

Buyruk alındı.

Tam on bir akın kılındı Çin'e. Küçük, azlık sayıda ordunun başarabileceği akınlar. Kısa süreli, vurup, alıp dönmeli akınlar...

Hepsi de başarılı oldu.

Ne gerekirse alındı!

Ne gerekirse o yapıldı.

Ordu-budun demek, her erin hatta her kadının, kızın uruş eri olması demektir. Göçer yaşantı içinde, Gök altındaki her yeri yurt tutmaya uyan Türk töresi, böylesi bir olguyu doğrulamıştır. Türk ulusunun yaşaması için başka da yol yoktur. At ile birleşmiş, at ile yoldaş, kandaş olmuş Türk erinin savaşlardaki yiğitliği, acunu tutmuş, örnek alınmıştır.

Geçmişte çok görkemli olurdu ordular. Duruşlarından, at sürüşlerinden, giyitlerinden, silahlarından varsıllık okunurdu. Savaşmadan korku düşerdi yağılannın yüreklerine. Savaş başladığında ise...

Savaş başladığında ise her bir er savaş olur, ölüm olur, yok eder...

Ötüken Yış'a yönlendirdiği Göklü Türk ordusunu gözlerken bütün bunları fark edip hüzünleniyordu Apa Tarkan Bilge Tonyukuk. Bir utku, bir tek büyük utku erlerin güvenlerini yerine getirir, duruşlarını bile değiştirirdi.

Bu erler yoktan ortaya çıkarılmış, yoksullukla oluşturulmuş bir ordunun erleriydi. Ancak bir o kadar yürekli ve inanmıştılar. Erin önce yüreği utkuya hazır olacak ki...

"Hazır olacaklar! Başka yolu yok!"

Erleri, beyleri, irkinleri savaşa hazır etti Bilge Tonyukuk.

Çekindiği, karşısında aynı onlar gibi savaşan, silahları, atları güçlü bir budunun olmasıydı. Üstelik sayıca daha kalabalıktilar. Yenilgi alırlarsa, devlet düşleri daha başlamadan bitecekti. Türk'ün geleceği bu savaşa bağlıydı.

Bunun da yükü Bilge Tonyukuk'un omuzlarındaydı.

Karayana doğru hava soğumaya başlamıştı. Ulu Bilge, sessizce yağın yağmurun nasıl bir geleceğe im çizdiğini düşünüyordu. Bir budunun yazgısının, kendi yapacaklarına bağlı bulunmasından ürküyordu doğrusu. Gök, çocuklarının durumuna mı ağlıyordu; yoksa bu yoklukla kurulan ordunun oluşmasına mı seviniyordu?

O iyi tarafından alacaktı işi.

"Gök, mutlu gözyaşları dökmekte!"

Yaşı kocamışlığa ermiş, uzun saçları ak içinde, ordunun önünde at sürerken dualara ve adaklara uzanıyor, andlar veriyordu Ulu Bilge. İçinden gelen bir ses, "Utku bizim!"

diye sesleniyor, bu sese inanmak için gerekçeler bulmaya çabalıyordu. Yüreğinden gelen sesin umut dolu olması sevindiriciydi.

Bozkurtlar, Kök Öng¹¹⁹ ırmağını bata çıka geçtiler. Garip bir güç bulmuş, hız kazanmıştı erler. Dualar bu yöndeydi.

Kutlu yurtlarının, o acuna bedel kokusunu almış gibiydiler. Durmak, dinlenmek istemiyorlardı. Ötüken Yış çekiyordu onları. Bir an önce savaşmak isteği ile dolu erleri durdurmak, kimse için mümkün değildi artık. Öze güven gittikçe artıyordu.

Aynı anlarda, Gök köklü Türk ordusunun üzerlerine geldiğini duyan Dokuz Oğuzlar, aynı ırkın bu farklı budunu, kağanlarının buyruğu ile karşı çıkmak üzere harekete geçmişlerdi. Bitigler yerini bulsa da dost belledikleri Kitanlar ve Çinliler savaşa yetişememişlerdi. Belki de gelmek istememişler, aynı soylu iki budunun birbirlerini kırmasını istemişlerdi.

İş başa düşünce Baz Kağan bir başına savaşmayı seçmekten geri durmayacaktı. O da aynı savaşçı ulusun eriydi. O da Ötüken Yış'ı istiyordu. Üstelik kağanlığın erkine varmış, yönetme utkusu ağır geliyordu. Gök köklü Türkleri yenerse büyük ün kazanacak, orunu yükselecekti.

Bilge Tonyukuk, öncü çıkardı. Gelen duyular ön hazırlığa sevk etti onu.

“Dokuz Oğuzlar üç bin atlı er ile gelmekte!”

İki bin eri vardı Göklü Türk ordusunun. Onların da beş yüz kadarı yadag erdi. Bunca er fazlalık hem de atlı, büyük fark demektir. Yitirecekleri özgürlük olunca, uçmaklığa savaşacaklardı. İduk yurt Ötüken Yış ile aralarındaki tek engel

---

¹¹⁹ Ya da Kök Öngün...

bu üç bin erdi. Onları vurup, ezmek, öldürüp geçmek zorundaydılar.

Ya da orada can vereceklerdi.

Bir düşün başlamadan sona erecekti.

İki yanda da savaşçı erler olunca, asıl iş yönetenlerin yetisine bağlıydı. Nerede, nasıl savaşılacağı büyük önem kazanıyordu.

Ulu Bilge bunu seslendirdi ordubaş beylerine, irkinlerine.

“Bu savaş, ölmek ya da kalmak savaşdır. Bunca zamandır verdiğimiz uğraşın sonuçlarını almak bizim direnmemize bağlı. Ya buradan ötelere gideriz ya burada ölür kalırız. Vann erlerinize anlatın ki, bu savaş Ötüken Yiş içindir. Direnirsek, öldürürsek, Ötüken Yiş bizimdir. Kağanımız gelip kutlu kentimizi sahiplendiğinde, işte o zaman gerçekten devlet olacağız. Ondan sonrası, bundan öncekinden çok kolay olacaktır bütün zorluklarına rağmen.”

İrkinlerin düşünceli halleri, erlerinin durumu nedeniydi. Yoksa hiçbir Türk için uçmaklık dert olmazdı. Bir gün fazla yaşamak değil, onurlu yaşamak...

Kağan geride, azlık erle kalmıştı ve eğer bu savaş yitilirse, yağılar ona ulaşmak isteyeceklerdi. Üstelik oğuşları da orada, yanlarında yeterince savunacak er bulunmadan beklemeydiler.

Gök köklü Türkler aşır geçmek, Dokuz Oğuzlar vurup durdurmak için oradaydılar. Bir yanı Bilge Tonyukuk yönetiyordu, diğer yanı Baz Kağan...

Baz Kağan'ın ordusu kalabalık ve güçlü!

Kimin usu daha üstün ise... Savaşı kim daha iyi kurgularsa... O kazanacak!

Bu savaşın yitilmesi demek, her şeyin yitilmesi demektir. Can yitirmek daha kolaydı diğer yitireceklerinin yanında. Ölmek en kolaydı.

Düşünceler usunu yoruyordu Bilge Tonyukuk'un. Türk ulusunun geleceği bu savaşta olacıklara bağlıysa, ona bağlıysa...

Türk beyleri, irkinleri tutku ile savaşmaya hazır kıldılar erlerini.

"Kazanmalıyız. Gök bizimle..."

Gök, iki yanında inandığı Gök, kimin kazanmasını diler?

Savaş düzeni için yadag erlerin sürekli ok yağdırarak, atlı yoldaşlarına destek vermesinin gereğini dile getirdi Bilge Tonyukuk. Bunun için de beş ayrı yüzlük er, Tola ırmağını aşip gelen Dokuz Oğuz ordusunu, iki yandan, gizlendikleri yerlerden ok yağdırarak kırmaya çalışacaklardı. Doğrudan saldırıyı seçecekleri açık olan yağlıları, bu saldırı ile düzenlerini yitirip bölünecekler ve bu kez de atlıların ok yağmuru ile karşılaşacaklardı. Ardından kılıçlarla, kargılarıyla yakın, er ere savaş başlayacak, güçlü olan, inanan kazanacaktı.

Dokuz Oğuzlar, Ötüken Yış'a sahip çıkan, Çinlilerle, Kitanlarla bir olup Göklü Türkleri, kağanları ile birlikte yok etmek isteyen budundu. Aynı soylu, aynı dilli, aynı töreli olmaları yazık ki savaşmalarına engel olamamıştı. Yağlık edip Aşına İlteriş Kağan'ın ordusuna karşı gelmeyi seçmişlerdi; öyleyse kıyıları, ölmek olmalıydı.

Gök böyle buyurmalıydı!

İki bozkırlı budunun savaşması, iki dağın birbirine çarpması gibidir. O denli sert, kıyııcı ve etkili... Bir dağ olduğu gibi kalacak, diğer dağ eriyip toprak olacak. Dağların savaşını güçlü olan dağ kazanacak!

Aynı ırktan, aynı dili konuşan, aynı töre ile yurt tutan kandaşların savaşı... Baş olmak, öne geçmek, yönetmek isteyen kağanların savaşı.

İnekler Gölü kıyıları ve Tola ırmağının kuşattığı bölge, kan ve can verilme yeri olarak seçilmişti Tanrı tarafından. İki yandakiler de ölmekten korkmaz, savaştan kaçmazdı. Aynı iki kan, birbirine karışıp bolca akacaktı. İduk yer kana doya-caktı.

İduk yer Türk kanı ile kut bulur!

Kapıştılar. Hesapların uygulanması zor oldu. Zorlu bir savaş kılındı. İki yan da bunu bir ölmek-kalmak kavgası olarak gördükleri için durmadan vurdular. Durmadan öldürüp, durmadan öldüler. Bir adım gerilemek, bir an durmak düşmedi uslarına.

Bir yanda çokluk dokuz Oğuzlar, öte yanda azlık Gök köklü Türkler... Bir yanda devletlerini, yurtlarını geri isteyenler. Tutsaklıktaki budunu kurtarmak için savaşanlar. Öte yanda kendi ırkdaşlarına karşı Çinlilerle, Kitanlarla bir olan Baz Kağan.

Us almaz bir kavgaya oluyordu. Erler kahramanca ölü-yordu. Kıyımın, uçmaklığın seçki yolları açıktı. Yiğitlikler konuyordu ortaya, en yiğit olan kazanıyor, en yiğit olan uçmağa varıyordu. Gök kapılarını açmıştı sonuna dek. Böyle kutlu bir savaşın erlerini hemen kabul ediyordu. Onlarla övünüyordu.

Kısa zamanda belli oldu ağır gelen taraf. Biri ilerlemeye, diğeri çekilmeye başladı.

Sonunda:

Gök'ün tanıklığında Bilge Tonyukuk'un yönettiği, yönlendirdiği, İlderiş Kağan ordusu savaşı kazandı.

Göklü Türkler, Dokuz Oğuzlara karşı utkulandılar.

Tanrı istemiş; azlık, çokluğu yenmişti. İlderiş ordusu büyük utku bulmuş, yok olmaktan kurtulmuştu.

Dokuz Oğuzlar yenilgiyi kabul edip gerilemeye başladığında, onları kuşatıp ırmağa doğru sürdü Bilge

Tonyukuk'un yönettiği Göklü Türkler. Dokuz Oğuzlardan çoğu vuruşarak ölmeyi seçmiş, kalanlardan bazıları ise ırmağa düşüp boğulmuştu.

Ordusu yenilmiş, Baz Kağan öldürülmüştü. Artık kağanlığını bir balbal olarak sürdürecekti.

Büyük, çok önemli bir utkuydu. Kısa zamanda duyuldu bozkırda. Göklü Türklerin yükselişine tanıklık eden Gök, gururlandı. Iduk yer, yiğitlerin kanlarıyla sulandığı için övündü.

Kür Şad'ın ruhu, kırk bozkurtun ruhu gönendi.

Özgürlük için başkaldırıp uçmağa varan bütün yiğitlerin ruhu yüceldi.

"İşte!" dediler, "İşte bizim budunumuz. Kanımızı, canımızı armağan kıldığımız Gök erleri... Kut olsun!"

Kut oldu!

Gök köklü Türklerin, Ötüken Yış ile aralarında hiçbir engel kalmamıştı. Üstelik utkuyu duyan bozkır boyları, bu kutlu orduya katılmak için yarışır olmuşlardı.

Baş belli olmuş, ulus kağanını seçmişti.

Ötüken Yış...

Iduk yurt...

Bilge Tonyukuk mutlu! Gök köklü Türklere yeniden kazandırdı yurtlarını. Bu övünç ona yeter. Bu alkış ruhunun gıdası... Bu başarı övüncü...

Öylesine mutlu ki...

Çağlar geçmiş, Ötüken Yış özlemiyle tutsak yaşamıştı. Şimdi kutlu yurdunda gururla at sürecekti. Budunun geleceğini düşünüyor, düşlerini yücelere salıyordu. Yeniden başlamıştı. Yeniden vardılar ve güçlüydüler.

İlteriş Kağan'a ulak salıp Ötüken Yış'a sesledi.

"Kutlu başkent, kağanını bekler!"

Bunu seslendirmek bile nasıl üst bir övünçtü. Nasıl büyük bir haz!

Utku muştusu alınınca, yanında kalan azlık erleri ve budununu alıp Ötüken Yış'a doğru yola çıktı İlteriş Kağan. İlini, yurdunu tutmak dileğindeki Türkler bir kutlu çağrının koşusundaydılar.

Ötüken Yış'a kavuşmak, orayı yeniden il tutmak, otağ kurup başkent kılmak gereğince yapınca, tutsaklıktan kaçabilen Türkler katılınca...

Orada olduğuna, ilini, yurdunu tuttuğuna neredeyse inanamıyordu İlteriş Kağan.

Savaşta yenilen Dokuz Oğuzlar zorunlu olarak birliğe katıldılar. Bundan sonrasında ya zorla ya kendiliğinden katılımlar olacaktı. Kızılyandan, karayandan, gündoğusundan, günbatısından, nice kağansız, devletsiz bozkır budunu buyruğa girmek zorundaydı. Gönüllü olan gönlüyle, gönüllü olmayan zorla...

Böyle olmuştu hep, yine böyle olacaktı.

Kökü Gök'te kağanlık bulan Aşına soylu bir kağan devlet kurup, Ötüken Yış'a yerleşince, otağ kurup tuğ dikince, altın rengi bozkurt başı tamgalı, Gök rengi bayrağını yelin gücüne verip dalgalandırmınca, duyan, haber alan kalkıp elbette katılacaktı.

Geldiler. Başlarında kim varsa diz vurup baş kesti İlteriş Kağan'ın karşısında. Yer beğendi, yer verildi. Ordusu, orduya katıldı. Böylece bir anda kalabalıklaştı, güçlendi, büyüdü ve varsılladı Ötüken Yış.

"Kutlamak gerek Kağan!"

"Kutlamak gerek Ulu Bilge!"

İki bin, yalnızca iki bin Gök eri, kendilerinden kalabalık Doğuz Oğuz ordusunu yenip, Ötüken Yış'ı tuttuysa, bunda

savaşı yöneten apa tarkanın etkisi büyüktü, ancak, Gök Tanrının dilemesi, bu utkuyu onlara yazmasını unutmamak gerek. O halde Gök'ün hakkı da verilmelidir.

Gök yağış ister!

"Yerini biliyor musun Kağan?" diye, sordu Bilge Tonyukuk.

"Bilmem mi Ulu Bilge?" diye cevapladı İltiş Kağan. "Aşına soylu olup da ulu Atalar Mağarası'nı bilmemek..."¹²⁰

Gizi, bir düş gibi dillendirilir. Alçak sesle konuşulur hakkında. Aşınalar için anlamı, Atalar Mağarası'nın değeri öylesine büyüktür ki... Ötüken Yış yitirilse, elden çıksa, yaban ellere geçse bile bu büyük gizi başka hiç kimse öğrenemez. Yalnızca Aşına soylular ve kağanın izin verdiği üst orunlu buyruklar bilir yerini. Ölümüne and verdirilerek katılabilirler törenlere, ancak yine de gözleri bağlanarak oraya götürülürler. Çok iyi gizlenmiştir ve bilinmeden, anlatılmadan, gösterilmeden bulunması mümkün değildir. Bilinmez geçmişten, çok uzak geçmişten beri bilinen, bilinmez bir kut gizinde...

Tanrı bu gizi Aşınalar için kılmıştır, yalnızca Aşınalar için.

Onca zaman, Aşınaların kutunun bu mağarada olduğunu bilen yağlıları, yerini bulmak için uğraşmışlar, çayıtlar kullanmışlar ancak oraya ulaşamamışlardır. Acuna gelen her Aşına eri, önce atalar mağarasının öyküsünü öğrenir.

Bozkurt ananın; yağlılarının baskınından kurtarıp dişleri ile tutarak taşıdığı ve sonra da onunla evdeş olduğu kolları, bacakları kesilmiş ata çocukla birlikte yaşadığı yerdir Atalar

---

¹²⁰ Atalar Mağarası, destansı bir gerçeklik olarak kaynaklarda geçmektedir. Yeri bilinmemiş, bulunamamıştır.

Mağarası. Bir başına kalan Gök köklü çocukla, Tanrı istediği için onunla birleşip gebe kalan Bozkurt ana, on oğlunu orada doğurmuş, büyütmüş...¹²¹

Aşına soyunun ilk atası olan Han Aşına'nın ve dokuz kandaşının doğduğu mağara bu mağaradır. Kutu ile köklü soyu korumuş olan Atalar Mağarası bir Gök imidir ve asla sıradan değildir. Göksel, tanrısal bir yerdir.

Türk kağanlarının soyu, bu mağara sayesinde acunda hâlâ varlığını sürdürmektedir. Bu mağara bilinmezlikte bir giz olarak kaldıkça, Aşına soyu var olacaktır.

Atalar Mağarası Aşınaların gizidir. Başka birilerinin bulmasına, girmesine, kirletmesine Tanrı izin vermez. Asla izin vermez. Buna niyetlenenler, niyetlendikleri ile kalmışlar, yok olmuşlardır.

Han Aşına'nın doğum gününü onun bugün yaşayan torunları bilir. O gün orada toplanırlar ve Han Aşına için Gök Tanrı'ya kurbanlar keserler. Bu yağış sunumu ile huzur bulur ata ruhları. Çağlardır süren bu tören yalnızca Türk'ün tutsak kaldığı acı zamanlarda unutulur, ta ki yeniden özgür olana dek.

Zamanı gelmişti.

Atalar Mağarası, Türkler için öylesine önemlidir ki yılda bir kez burada toplanan Aşına soylular, Gök'le duyumuşlar adeta. Gökselleşirler.

Gök onları duyar, dinler. Dileklerini sınar ve değerlendirir. Yaşananlar, varoluşa uzanan yol anılır, anlatılır. Mağaranın duvarlarındaki bedizler,¹²² yeniden yaşatır olanları. Geçmişe dair ne varsa, korunmuş, mağaranın koruyuculuğunda gizlenmiştir.

---

¹²¹ Bakınız, "Bozkurt Destanı".

¹²² Bediz: Resim.

Kağanlar, Atalar Mağarası'nın gücünde kut bulmak için, elleriyle kurban ederler yağışlarını. Bu yalnız oraya has özellik, çağlar boyu yaşatılmıştır.

Sonsuza kadar Türk'ün doğum yeri olarak bilinecek ve öylece kalacaktır Atalar Mağarası.

Aşınalar böyle inanırlar.

Bütün Türkler böyle bilirler.

"Gecikmemek gerek Kağan!"

"Gecikmemek gerek Ulu Bilge!"

Çok gecikmişlerdi. Ötüken Yış onların elinde olmadığı zamanlar boyunca, beklenen yağış kurbanları sunulamamıştı Atalar Mağarası'nda. Bundan sonra her çağı geldiğinde, mutlaka yağışlarla hatırlanacaktı Gök.

Büyük tören kurmaya karar verildi.

Türk uluları, Aşına soyluları Atalar Mağarası'nda Gök'e yağışlarını sunarken, budun için de büyük şölen düzenlenecek, yeniden doğuş kutlanacaktı.

Gök köklü Türk devletinin yeniden doğuşu...

"Töreni ben yöneteceğim!" dedi, İlteriş Kağan.

O anı düşünerek övünç duyuyor, atalarına layık bir Aşına soylu olduğu için seviniyordu. Uğraşmış, başarmıştı. Bunu atalarının ruhları ile üleşecek, onlara anlatacaktı.

Türk, Gök'ten kut dileyince, Gök asla yadsımadı bu dileği.

Gök, Türk'ündü.

Gün doğarken, Ötüken Yış, kutlu tören için hazırды. Yüksek otağından çıkıp güneşe doğru üç kez eğilerek kut sunan İlteriş Kağan, güneşin ne denli parlak, güçlü ve güzel olduğunu sanki o gün anlamış, altın ışıklarına huzurla bakarak dua etmişti.

"Tanrım, Türklere bir daha tutsaklık tattırma! Bütün

Türkleri tutsaklıktan kurtarmama ve onları tek bayrak altında toplamama yardım et!"

Aynı anda bu duayı yineleyen o kadar çok kişiöğlu vardı ki! Üstelik henüz yeterince güvende ve rahat değildiler. Yapacakları çok iş, savaşacakları çok yağı vardı. Ancak yurtlarını geri almışlardı ya, bundan sonrası için yapılacakları biliyorlardı.

Ötüken Yış'ın ardındaki kutlu dağlarda, onları ve sunacakları yağışları bekleyen Atalar Mağarası'na gidecek Aşına soylu erlerin ve orada kurulacak toyda bulunacak Türk soylularının hazırlanmasını beklemeye başladılar. İlk kez katılacağı bu törende bulunmak ayrı bir kuttu ve heyecanla bekliyordu Bilge Tonyukuk.

Ne denli görkemli bir tören olmuştu ki kağanın ruhu huzur bulmuştu. Aşına İlteriş Kağan, büyük bir kut ile yüklediğini düşünüyordu.

Dua ederken sürekli yinelediğı sözlerden:

"Ulu Tanrım, bana soyumu sürdüreceğ, adımı taşıyacak ve Aşinalara utkular kazandırıp devletimi yüceltecek oğullar ver!"

Tanrı, onu duymuş olmalı...

Tanrı, kutlu Aşına soyunu acun var oldukça koruyacaktır!

Yenilikler ve düşler...

Beklentiler...

Ötüken Yış'ı umut belleyip gelenler, gelecek için büyük düşler içindeydiler. Bu düşlerin gücünde kendileri, oğuşları, urugları ve boyları vardı. Böylece birleşen, büyüyen düşler, koca bir ulusun düşü olup çıkıyordu. Şimdi bu düşün sahibi ve koruyucusu Aşına İlteriş Kağan'dı. Yanında yer alıp, bilgeliğı ile yol gösteren kişi olarak düşün ışığı, yol göstericisi olmaya çabalayan da Bilge Tonyukuk. Erliğı soyunup, veri-

len görevleri sonuna kadar yapmaya aday kandaşları, yoldaşları, beyler ve irkinler de yükün ortakları...

Türk'ün en büyük özelliği düşlere inanmak, düşlere bağlanmaktır. Sonuna kadar gider inanınca. Tutup yakalayan, gerçekleştirene dek...

"Ordu toplandı Ulu Kağan! Buyruğunu bekler!"

Yapılanların hesabının verilmesi, kıyının kesilmesi günü gelmişti. En büyük yağı olan Çin, en güçlü yağı olan Çin, bu andan itibaren; efendilik tasladığı, tutsaklığı tattırdığı Türk ulusuna olan borcunu ödeyecekti. Buna zorunluymdu. Bu borç kan ve candı, yettiğince.

Alınanların geri verilmesiydi.

"Yolumuza çıkanları yok edeceğiz. Bizim olanları alacağız, onların olanları da alacağız. Akın bizim işimizdir. Çin'e akın akın akacağız. Tanrı bizimle!"

Türk kağanı, Gök köklü Aşina soylu İlteriş Kağan, devletini güçlendirmek için çizdiği yolda, yoldaşlarına böyle sesleniyordu. Artık durmayacak, savaş için yaratıldıklarını bütün acuna göstereceklerdi. Bu bir zorunluluktu.

"Akın, akın zamanı yapılır. Akın zamanı geldi ve hedefimiz Çin'in Ping bölgesi toprakları. Orada yaşamak zorunda bırakılan budunumuzu kurtarmak da amacımız. Çin'den ulusumuza yaptıklarına karşılık olarak alacağımız ulca ve doyumluk, devletimizi güçlü, budunumuzu varsıl kılacaktır."

Bunca zamandır almıştı Çin. Şimdi verecekti.

Çok hızlı ilerlediler.

İlteriş Kağan, hemen yanında yer alan Bilge Tonyukuk. Ordularının başında Beg Çor Şad ve Tusifu Yabgu... Gök köklü Türk beyleri, irkinleri...

Ping bölgesine girdiler bir uçtan. Karşlarına çıkan or-

duları yenip çok Çinli öldürdüler. Ch'an-yü ilini aldılar. Hem ilbaylık yapan sanggünü öldürüp ordusunu kırdılar, hem de yakıp yıktılar.

Gök tanıktı yaptıklarına. Türklerin savaş hırsına...

Öç savaşlarıydı.

Tutsaklık utancının yıkılmasıydı.

Durdurulamaz yaşın uruşları ile aynı eski çağlarda olduğu gibi birer birer yok ettiler kalabalık Çin ordularını. Onları erlik sınamasından geçiriyor, her seferinde yengi kazanıyorlardı. Oyun ve kancıklık ile yükselen T'ang hanedanının soylu geçinen Türk yağısı soysuzları, neye uğradığını şaşırmış, Türk ordusunu durdurmak için çareler arıyorlardı.

Boşa çabaydı; çünkü çareleri yoktu.

İlerleyen İteriş Kağan; Lan bölgesine girdi, Sanggün İl-bay Wang Te-mao'nun ordusu yok edilip, kendisi de öldürüldü.

Kısa zamanda, çok eskilerden beri Türk yurdu olan Ordos'a¹²³ varıldı. Ordos'u korumak amacıyla, hemen gündoğusunda yükselen Çin Duvarı'nın yakınında, kalabalık bir Çin ordusu bulunmaktaydı. Direnebileceklerini, Türk ordusunu durduracaklarını sandılar, ama bu yanlış sanılarının karşılığında ölererek anladılar hatalarını.

Çinlilerin ölme zamanıydı.

Türklerin yaşama...

O gün büyük bir savaş yapılmış, gece, utku kazanılmış alana egemen bir tepeye kurulmuştu kağan otağı. Açıkta er kalmasın diye yüzlerce çadır kılınmış, çağlar ötesinden kalan Türk töresi uygulanmış, apa tarkanın, şadın, yabgunun ve diğer soylu irkinlerin yüksek çadırları otağın çevresine orun

---

¹²³ Geniş otlakları olan bu bölge Türkler için çok önemlidir. Çin, Türk atlarının yetiştigi bu toprakları almış, çevresini duvarla çevirmiştir.

sırasınca sıralanmıştı.

Apa Tarkan Bilge Tonyukuk; töre gereği, Aşına soylu erlerden Börü Birliği'ni kurmuş, bu birliğe kırk er seçmiş, onları Kağan'ı ve oğuşunu korumak ve sakını tutmak üzere otağın çevresine kondurmuştu.¹²⁴ Devlet töresi ne buyurursa o kılınmış, eksik hiçbir şey bırakılmamıştı. Ancak öyle huzur buluyordu Ulu Bilge. Devletin geliri ve giderini düzenlemek için salınan salmaları¹²⁵ alıp getirecek tudunlar, gerektiğince kullanılmasını sağlayacak buyruklar birer birer atanmıştı.

Hızla ve eksiksiz bir devlet kuruluşu tamamlanıyordu.

Toy kuruldu kağan otağında.

Beg Çor Şad sordu:

"Ulu Kağan, ordumuzun yeni akın yolu ne yanadır?"

Kağan cevapladı:

"Ben derim ki bu kez de Ting bölgesini vuralım. Kış çökmeden Çin'i bize yaptıklarına pişman edelim!"

Bunu söyleyip Bilge Tonyukuk'a baktı. Böylece buyruğunun uygunluğunu sorgulamıştı kendince. Gülümsedi Ulu Bilge. Kağanın sözünü beğenmişti. Ordu yola çıkınca gerektiğince akın yapılmalıydı. Çin, büyük ordular kurmadan, yeni yollara girmeden ezilmeliydi. Türk'ü tanımalıydı.

O, yönettiği ilk savaşı düşünüyordu. Kısa zamanda ne denli büyüdüklerini...

"İki bin erdik! Bir kısım erlerin atı yoktu. Şimdi iki büyük ordu kurduk!"

Körügler, Çin'in olanlardan etkilenmeye başladığı habe-

---

¹²⁴ Börü Birliği: Çok eski bir Türk töresince kurulan asırlar boyunca uygulanan kurallarla seçilen kırk yiğit erden oluşur. Türk Börü Muhafızları'nın görevi kağanı, otağını ve oğuşunu korumaktır. Bu birliği ilk kuran kişinin Hun Hanı Teoman olduğu sanılmaktadır. Bu konuda, bakınız, "Teoman Han" adlı kitabım.

¹²⁵ Salma: Vergi.

rini getiriyordu. Olabilecek değişimlerin ne gibi sonuçlar doğuracağı belli olmazdı. Bunun öncesinde alabildiğince yol alıp, güçlenilebildiklerince güçlenmeleri gerekiyordu.

Ting bölgesi dağıtıldı. Yakılıp yıkıldı ki buradan Türklerin geçtiğı unutulmasın.

“Kağm kagan bunça, kırk artukı yiti yolu sülemiş, yigirmi süngüş süngüşmiş. Tengri yarlıkadug için illigig ilsiretmış, kaganlıgıg kagansıratmış, yağıg baz kılmış, tizligig sökürmiş, başlıgıg yükündürmiş.”¹²⁶

“Çin daha da karışacak!”

Çin’de tutsak doğan, gençliğini, erişmiş çağlarını Çin’de tutsak geçiren Bilge Tonyukuk, Çin’i iyi tanıyordu. İyi ki iyi tanıyordu, yoksa kararlarında bu denli doğru olamazdı. Geçmişten bugüne bir atalar öğüdü olarak dillendirilen, “Yağmı iyi tanıyacaksın, dostunu iyi seçeceksin!” sözünün gereğince, güçlü geleceğe dair imler görüyordu.

Düşüncesine göre, Çin’de hanedanlar arası ve hanedan içi kavgalar depreşecekti.

İmparator Kao-tsung ölmüş, hemen ardından ortaya çıkan boşluğun doldurulması kolay olmamıştı. Gök köklü Türklerin beklenmedik başkaldırısı ve başarıları, Çin’e üst üste yapılan akınlar karşısındaki çaresizlik, yönetimi sarsıyordu ki bu da Türklerin işine yarıyordu. Çünkü yeni yönetenlerle eskiler arasında gizli bir kavga vardı. Bu kavga bü-yürse, bölünmelere neden olabilirdi.

Uzun bir zamandır Çin’i yöneten T’ang hanedanı, İmparatoriçe Wu-hou’nun varlığı nedeni ile iki başlı bir yönetim özelliği göstermekteydi. Görünürde anlaşma ve birlik vardı, ancak bunun çok sürmeyeceğine emindi Bilge Tonyukuk.

---

¹²⁶ “Atam kağan bunca kırk yedi kez ordu çıkarmış, yirmi savaş yapmış. Tanrı dilediği için illiyi ilsizletmiş, kağanlıyı kağansızlatmış, yağmı tabi kılmış, dizliye diz çöktürmüş. Başlıya baş eğdirmiş.”... Orhun Anıtları, Bilge Kağan Bengütaş, Doğu Yüzü.

İmparatoriçe Wu-hou Çin’de yönetimi ele geçirmek için çok uzun zaman uğraş vermiş, bugün biraz olsun amacına ulaşmıştı.

Onun öyküsünü iyi bilmek gerek!

Nereden gelmişti bu imparatoriçe? Nasıl yükselmiş ve bu kadar etkin olabilmişti?

T’ang hanedanının¹²⁷ kurucusu olan Li Yüan’ın soy kökünün Tobalara¹²⁸ dayandığı hâlâ gizli gizli seslendirilmekteydi. Çinlileşmiş bir Türk olduğu, bu soylu kanın özelliklerini içinde taşıdığı ve yüklendiği ırksal etkiyi koruduğu, bunu sık sık gösterdiği konusunda geçmişten beri bilinenler vardı. Çin ordusunda güçlü bir sanggün iken kendisi gibi olan, kendisi gibi düşünen yoldaşları ile harekete geçip Çin tahtını ele geçirmişti Li Yüan. En yakınında, Dokuz Oğuz soylu, tek kollu sanggün Ch’i-pi Ho-li ile Aşina soylu sanggün She-ni yer almıştı. Onlar da yine Türk kökenli ancak Çinli olmayı, Çinli olduğunu iddia etmeyi tercih etmiş kişilerdi. Zamanla Türk yanlarını tamamen unutup Çinli olmayı seçenler tarafından oluşturulan Tang hanedanı, Çin’i uzun çağlar yönetmiş, hâlâ yönetmekteydiler.

Başlangıçta güçleri ile Çin’e egemen olan bu kişiler, sonrasında Çin soyluları ve diğer hanedanlar ile ters düşmeye başlamışlardı. Türk etkisi tamamen silinip, Çinli bir hanedan olan T’anglar, Çin’i yönetirken, Gök köklü Türklere yağılık yapmaktan geri durmamışlardı.

---

¹²⁷ Tang hanedanı 618-907 yılları arasında Çin’i yönetmiştir.

¹²⁸ Tobalar ya da Tabgaçlar adıyla anılan Türk boyu, Kuzey Çin’de, Şansi bölgesinde egemenlik kurmuş ve başkentleri Tai kenti olmak üzere bütün Kuzey Çin’e devletlik edecek hanedanın kurucusu olmuşlardı (315-376)

Li Yüan'dan sonra yerine geçecek olan oğlu Kao-tsung, sarayda, atasının çok güzel olan odalığına sevdalanmış, ancak Li Yüan'ın sağlığında; bunu yüreğine gömerek susmak zorunda kalmıştı. İmparator Li Yüan öldüğünde, Çin geleceğince, bütün eşlerinin ve odalıklarının başları tıraş edilmiş, ömürlerinin sonuna kadar yaşamak zorunda kalacakları Budist tapınağına gönderilmişlerdi.

Kao-tsung'un sevdalandığı odalık da bunların arasındaydı.

İmparator olup tahta oturan Kao-tsung, söz konusu tapınağı ziyareti sırasında sevdiği kadını, yani atasının odalığını görmüş, yüreğindeki od yeniden alazlanmıştı. O sırada evdeşi olan imparatoriçenin çocuğu olmuyordu ki Çin tahtı için gerekli olan veliahdı kazanmak için kendisine yeni bir eş aramaktaydı. Böylece imparatoriçe razı edilerek, eski imparatorun odalığı, kaldığı Budist tapınağından getirildi, saraya alınıp, imparatorun eşleri arasına katıldı.

Elbette eski gözdesine bir başka davranacaktı İmparator Kao-tsung. Onu diğerlerinden ayrı tutacaktı. Böylece Çin'in yazgısı değişecekti.

Bütün bunlar olurken, odalığın ihtirası ve güç tutkusu bilinmiyordu. Öğrenildiğinde ise artık çok geç kalınmış olacaktı.

Kısa zamanda bütün rakiplerini bastıran eski odalık, yeni imparator evdeşi, İmparator Kao-tsung'u etkileyerek, asıl imparatoriçeyi saf dışı bırakmış, kendisini imparatoriçe duyurmayı başarmıştı. Üstelik imparatorun bütün diğer kadınlarını ya tutuklattırıp zindana attırmış ya da öldürterek rakipsiz kalmıştı. İmparatorü Wu-hou adını alan eski odalık öylesine etkin olmuştu ki, T'ang hanedanının güçlü soy-lularına bile karşı çıkıp çoğunu yok etmişti. Kendisine sadık olanları yükseltip etkin makamlara getirerek etkinlik kurmayı başarmıştı.

İmparatorü Wu-hou, imparator Kao-tsung'un ölümü

üzerine¹²⁹ oğlunu tahta geçirmiş, ancak vasisi olarak yönetimi tamamen eline almıştı. Yanında yer alan Budist rahipler görevlerini yapmakta gecikmediler. Eskiden sıradan bir odalık olan, ancak şimdi Çin'i yöneten Wu-hou için soylu bir geçmiş hazırladılar. Onun yaşamını yeniden ve kutsayarak yazdılar ki budun başkaldırmasın. Wu-hou'nun kutsanmış yaşamı, dolayısı ile kendisi de saygı görsün.

Budist rahipler, Wu-hou'nun Buda'nın kızı olduğunu söylediler ve soyluluğunun Çin'i yönetmeye yeteceğine dair kafalarından kanıtlar uydurdular. Bunu kayıtlarla açıklamaya yöneldiler. Her yerde herkese anlattılar. Üstelik kabul edilmesi için de zorladılar.

Wu-hou artık çok güçlüydü ve kimsenin bu kanıtların sahte olduğunu söyleyecek cesareti yoktu. Böylece soylu, ulu bir kişi olduğu kabul edildi. Bu kabul ile Çin'i yönetebildi.

Bu çağ aynı zamanda Türklerin özgürlük kavgasının yükselerek sürdüğü döneme denk gelen çağdı. Çok sayıda T'ang soylusu değişik bahanelerle katledilmiş ya da başkentten sürülmüştü. Böylece Çin yönetiminde boşluklar doğmuştu.

İmparatoriçe Wu-hou geçmişte, yaşamak zorunda bıraktığı Budist tapınağında, kendisine yardımcı olan Budist rahipleri hiçbir zaman unutmamış, onları yakınında tutup, devletin yönetiminde görevler vermeyi seçmişti. Böylece rahiplerin halk üzerindeki dinsel gücünden yararlanarak iktidarını güçlü tutmak işine gelmişti.

Göreve getirdiği ve büyük orunlar verdiği kişiler savaştan ve ordudan anlamayan kişiler olunca, Türkler karşısındaki yenilgiler onu zor durumda bırakmaya başlamıştı. Türk orduları güçlendikçe, Çin orduları savaşlarda yeniliyor, Çin

---

¹²⁹ Kao-tsung'un ölüm tarihi: 684

orduları yenildikçe Türkler ilerliyordu.

Yeni önlemler alarak Türk akınlarını durdurmaya çalışacaktı Wu-hou.

İmparatoriçe Wu-hou, Gök köklü Türklerin akınlarını engellemek adına, P'ei-p'ing kentinin sanggün orunlu ilbayı Yüan-kui'yi görevlendirerek çözüm bulma çabası içine girdi. Bir umuttu ve buna tutunmak zorundaydı.

Büyük bir ordu verilmişti sanggünün buyruğuna, ancak kendisi beceriksiz ve bilgisiz bir kişiydi. Tepeden inme geldiği bu görevde başarılı olmaması için en büyük etmen de Türk korkusuydu. Sanggün Türklerden çok korkuyordu. Adlarını duyunca bile titremeye başlıyordu. Onu geceleri uykusuz bırakmak için, "Türkler yakınlarda!" demek yetiyordu.

Bu korku Çinli sanggünün ruhuna öylesine yerleşmişti ki, savaşmak yerine teslim olmanın ya da kaçmanın daha iyi olacağını düşünüyordu. İmparatoriçenin buyruğunu terk etmiş olmak umurunda değildi. Yapılan telkinler de etkili olmuyordu.

Sayıda az bir Türk ordusu kentine yaklaşırken elçi gönderdi sanggün. Savaşmayacağını bildirerek kentinin kapılarını sonuna kadar Türklere açtı. Türk kağarını uygun şekilde karşılarsa canını kurtaracağını düşünüyordu. Bunda da haklıydı. Türk, yağının da yüreklisini severdi. Savaşmadan elde edilen utkulara ise ihtiyacı yoktu.

Budun korkudan evlerine gizlenmiş, Türklerin gelmesini bekliyordu.

Ancak, bu hiç beklemediği durumdan kuşkulandı İlteriş Kağan. Kişioğullarının bu kadar aciz, beceriksiz ve korkak olabileceğini usu kaldırmadı. Neden savaşmak yerine teslim olmak seçilsin ki, diye düşündü. Olanları iyiye yormak yerine tuzak olabileceğini dikkate alarak kente girmede. Böylesi

oyunları geçmişte çok yapmıştı Çinliler ve sonu Türkler aı-sından kötü olmuştu. En küçük bir pusu ihtimali dahi olsa azlık ordusunu tehlikeye atamazdı. Bilge Tonyukuk'a, irkinlerine danışıp geri çekilip bir zaman beklemeyi seçti. Zaten girmesine de gerek kalmamış, korkak sanggün salma-sını büyük bir kervanla göndermişti. Bunun zerine Türk ordusu geri çekildi.

Sanggün Yüan-kui, beklemediği bir sonuç almış, sevin-mişti. Savaşıp yenilmektense böylesine bir sonucu utkuya yorması işine yarayacaktı. Başarmış, Türkleri kentinden uzak tutmuştu. Elbette imparatorieden daha yüksek orun-lar ve armağanlar bekleyecekti. Bir de bir an önce Türk sınırlarından uzakta bir görev...

Kentin yakınında bir zaman bekleyen, salmayı alan Türk ordusu, ani bir kararla başka bir yöne döndü. Önlerinde Kui bölgesi vardı. Çin kentleri alınmak ve yakılmak için onları bekliyordu. Elbette kendiliğinden salma gönderenlere yine hayır, denmeyecekti.

Ch'an-y kenti çıktı karşılarına. İlbayı savaşmak istedi. Bu istek geri evrilmedi.

Kent kuşatıldı. Surları aşmak hiç zor olmadı Türkler için. İlbay Hsing-shih'i ldrlp kent alındı. Tutsaklık gün-lerinin c alındı. Yakılıp yıkıldı. İşe yarar ne varsa alındı. Çin kıyın ödüyordu, ödeyecekti.

Durmadı Gök köklü Türkler. lkleri Çin'e kıyın ke-serken daha fazla tedirginlik yaymak ve alabildike almaktı.

Wei bölgesine girildi, karşı koyan İlbay Ssu-chien'i or-tadan kaldırıldı. Aman dileyen buduna dokunulmadı ki ihtiyaçlarını almak yeterliydi. Çok sayıda tarıgcı ve zanaat sahibi tutsak alındı. Ötüken Yiş'a hizmet edecek kişiler se-ildi. Onlar savaşırken birileri yurtlarında işlerini görmeliydi. Onlar için retmeliydi.

Bütün bu yapılanlar geçmişin öcünü almak ve Çin'e kim olduklarını hatırlatmak içindi. Türkler savaşa susamışlardı. Durmak nedir bilmiyorlar, zaman yitirmek istemiyorlardı. Daha fazla güçlenmek, varsıllamak içindi çaba.

Türk akınlarından, Feng bölgesi de etkilendi. Bölgenin sanggün ilbayı Ts'ui Chih-pien'i, kaçıp gizlendiği Chiao-na Dağı'nda yakalandı ve tutsak edildi. Artık özgürlüğü için başına büyük bir can bedeli konulacaktı.

Artarda kazanılan utkular, Türk devletini güçlendirirken yağılarını sindirmiş, devletin birliğine katılımı artırmıştı. İlteriş Kağan'ın sözü dinleniyor, buyruğuna uyuluyordu.

Çin'e akınlar sürecekti.

Çoğalan erlerle kurulan iki ordunun bir arada akın kılmasının gereğinin kalmadığını düşündü Bilge Tonyukuk. Karşılına kalabalık ordular çıkmadıkça ayrı ayrı akın daha yararlı olacak, daha çok iş yapılacaktı. Kağan'dan yetkilenip, ordunun yanına yakınıni alarak bir başına akına girişti. Böylece düşünülen hedeflere daha kısa zamanda varabilir, sınırları genişletebilirdi.

Birkaç başarılı akının ardından, Huang-hua-tu-yeh bölgesinde hiç beklemediği anda kalabalık bir Çin ordusu ile karşılaştı Bilge Tonyukuk. Çin'in ünlü sanggünlerinden Tabgaç kökenli sanggün Ch'ang-chi'nin yönettiği Çin ordusu, beklenmedik yerde, beklenmedik bir zamanda saldırarak Türk ordusunu zora soktu. Çok kalabalıktılar. Savaşarak geri çekilme çabası bile yeterli olmadı. Türk ordusu çok can yitirdi. Azlık yakalanmanın zararını kötü yaşıyorlardı. Bu kez yağtı iyi hazırlanmış bir savaş oyununa soktu Bilge Tonyukuk'u. Yok edilmeye dönük bir savaş içindeydiler.

Dört bir yandan kuşatılmışlardı. Göklü Türkler birkaç kez kuşatmayı yarıp çekilmeyi denedilerse de başarılı olamadılar. Ölümüne savaşmaktan, ölmekten başka çareleri yoktu. İki ordu birbirine girdiğinde artık ne ölenin hesabı tutuluyordu ne de kalanların.

Zorlu savaşta on binden fazla Türk eri uçmağa vardı. Bunun iki katı Çinli kırıldı ancak onları tüketmek mümkün olmadığı için ne pahasına olursa olsun çekilme buyruğu verdi Bilge Tonyukuk.

“Bir yol bulan kuşatmayı yarsın, dağlara ulaşmaya çabalasın! Merak etmeyin, sağ kalırsak bunun kıyınını keseriz Çin’e. Yaşamak, yoldaşlarınızı yaşatmak için savaşın!”

Geri çekilmeyi başaramazlarsa başlarındaki beyler, irkinler, Bilge Tonyukuk bile tutsak düşebilirdi. Bu ne acı, ne kötü bir sonuç olurdu, farkındaydılar. Buna fırsat vermemek için ölümü seçiyorlardı.

Sonunda zorlayarak bir yerden kırdılar kuşatmayı. Sağ kalan Türk erleri ağırlıklarını bırakıp var hızlan ile dağları tutmayı başardılar. Akınlarda elde edilen çok sayıda at, sığır ve koyun Çinlilerin eline geçti. Kimsenin umurunda değildi mal ve sürü. Önemli olan tutsak olmamaktı.

Çin ordusu, çekilenlerin ardına düştü. Böylesine yakalanan Türkleri, özellikle Bilge Tonyukuk’u yok etme fırsatını kaçırmak istemiyorlardı. Savaş ve izleme sürerken Bilge Tonyukuk ulak erler çıkarmış ancak İlteriş Kağan’a ulaşım yardım alamamıştı. Bir başına karar vererek, kalan erlerini kurtarmaya çalışıyor, Tanrı’dan yardım diliyordu bu zor durumdan kurtulmak için.

Uzun süren bir kovalamaca, çok can verilen, çok kan verilen bir geri çekilmeydi.

Uğraşlar verip, azlık kalan erlerini geri çekerek korunaklı bölgeye ulaştırdı Bilge Tonyukuk. Böylece Türk ordusunu tamamen yok olmaktan kurtardı. Çinliler bir yerden sonra izlemeyi bırakmak zorunda kaldılar.

Böylece uzun süren utkulu bir dönemden sonra ilk kez yenilgi alınmıştı. Kötüydü elbette, üzücüydü. Bunu bir uyarı olarak kabul etse de elbette karşılığını kısa zamanda veremeye and içti Ulu Bilge. Böylesi bir pusuya düşmemesi, kalabalık Çin ordusuna karşı, dar yerlerde savaşa girmemesi gerektiğini, öncülerini ve körüg erlerini artırması gerektiğini düşünüyordu. Pusu kurmaya ve tuzağa çekerek yok etmeye dönük savaştan Çinlilere karşı, onlara uygun savaş yolları kullanmayı seçecekti.

“Savaşın yerine ve zamanına biz karar vermezsek, kalabalık Çin orduları karşısında böylesi yenilgiler alabiliriz.”

İlteriş Kağan, Bilge Tonyukuk’un yönettiği ordusunun yenilmesine üzülmüş, yitirilen canlara yanmış, ancak beklememişti. Yaşın hızıyla onun bulunduğu yere, yardımına koşmuştu. Savaşa geç kalmıştı. Apa tarkanı teskin etmekten başka yapacağı birşey yoktu.

“Meraklanma Ulu Bilge, üzülme. Çok geçmez bunun kıyınını keseriz Çin’e! Hem de bin katı ile keseriz. Hem de en kısa zamanda keseriz!”

“Buyruk, Ulu Kağan’ın!”

İlteriş Kağan ve erleri, uçmağa varmış yiğitleri için gerekenleri yapmak derdindeydi. Onları öylece bırakamazlardı. Bir yandan bu yenilginin acısı ile öç almak için hazırlanırlarken...

Türk ordusunun dağlar içindeki gizli ordugâhını arıyordu Çinliler.

Sanggün Ch’nag-chi’nin yardımcısı olan Sanggün Ch’üan Pao-pi çok sayıda Çinli çayıt görevlendirmişti. Dört bir yana saldığı bu çayıtlar, öğrendiklerini hemen iletiyorlardı ordubaşlarına. Sanggün Ch’üan Pao-pi bölgeyi gizlice taratmış, izleri takip ettirmiş ve sonuca ulaşmıştı. Beklemeye

çekilmiş İleriş Kağan'ın ordugâhını buldurmuştu. Kalabalık bir orduyla yapılacak kuşatma ve ani bir baskın Türkler açısından çok kötü sonuçlar doğurabilirdi. Çin açısından ise büyük bir utku...

Büyük fırsat yakaladığını sanıyordu Sanggün Ch'üan Pao-pi. Oysa, İleriş Kağan tedbirliydi; çünkü Çinlilerden böyle bir çaba bekliyordu. O, devlet kurmuş, bilge bir kağandı. Her zaman uyanık ve tedbirli olmak zorundaydı. Ordugâhının yolu üzerinde çok uzaklara, baskın gelebilecek yerlere ileri gözcü sak erleri yerleştirmiş ve Çin ordusu yaklaşmadan önce duyumunu almıştı.

"İşte beklediğim fırsat bu! Haydi, Ulu Bilge! Biz öç için beklerken, öç talihi ayağımıza geldi. Türk'ün nasıl savaştığını şu beceriksizlere gösterelim."

Karşı önlemler alındı ve baskına gelen kalabalık Çin ordusu pusuya düşürüldü. Yiğit Türk erleri ok yağdırdılar dört bir yandan yağlarına. Bu beklenmedik saldırı ile şaşırarak, ne yapacağını bilemeyen Çin çerisi ne kaçabilmiş ne de geri çekilebilmişti. Çaresiz bir savaşın içinde, beceriksizce çabalayıp duruyorlardı. Ölme sırası onlara gelmişti.

Türk uçmağa varır, Gök'e yükselir!

Çinli...

Gök'te Türk'e hizmet etmek için ölür!

Kanlı bir savaşın ardından ayakta bir tek Çinli kalmadı. İleriş Kağan, büyük bir utku kazandı. Baskına gelenler neye uğradığını bilemeyip, basıldıklarını anlayamadan yok edildiler.

Böylece yakın çağda yaşanan yenilgiye karşılık verilmiş, yiğitlerin öcü alınmış, üstelik daha büyük bir utlu ile destan yazılmış oldu. İleriş Kağan, bu utkuyu Ulu Bilge'ye ve onunla birlikte savaşırken uçmağa varan bütün erlerine adadı. Ardından buyruk verdi.

“Akına!”

Durmayacaklardı.

Sonrasında benzer akınlarla Çin perişan edilecekti. Yaşananlardan büyük dersler çıkaran Türk irkinleri, her türlü önlemi alarak kılmışlardı akınlarını. Utkular Türk içindi.

Çin korku içinde...

Türk akınları karşısında çaresiz..

İmparatoriçe Wu-hou ve onun korumasında göstermelik imparatorluk yapan oğlu, korunaklı saraylarında huzursuzdular, çünkü artık orada bile güvende değildiler. Aman-sız Türk akınları ile nice sanggünleri, ilbayları ölmüş, orduları yok olmuştu. Eski, kötü günler yeniden geri gelmişti ki imparatoriçe bunun süreceğini düşünüp korkuyordu. Üstelik yönetimde büyük sıkıntılar yaşıyordu. Yağları onu devirmek için düzen içindeydiler. Sayıları ve etkileri gittikçe artmaktaydı. Görev verdiği soylular, olmadık çözümler üretiyorlar, bunlardan da bir sonuç çıkmıyordu.

Türkler öylesine güçlenmişti ki durdurulmaları imkânsız gibi görünüyordu. Budunun yüreğine korku düşmüştü. Öyleyse geri çekilmeli ve eskiden Türk egemenliğinde olan topraklar, kentler onlara bırakılmalıydı. Türk yurtlarından ordularını çekmeliydi Çin. Direnmek anlamsızdı. Kendine gelen Türkleri yenmek mümkün değildi artık. Bu çağda oynanacak oyunlar da tutmayacaktı.

Böylesi bir düşünce içine girdiklerine göre, Çinliler, yenilgiyi en başında kabul etmiş oluyorlardı. Oysa yalnızca birkaç yıl öncesine kadar Türkler tutsaklarıydı. Çin o günleri arıyor, Türkleri tutmak adına daha etkin uygulamalarda bulunmadığı için kendisine kızıyordu. Yeniden yeniden araştırıyordu bu işin nasıl gerçekleştiğini. Nasıl olmuştu da Türk budun bu denli yükselmişti?

Acunda yalnızca bir tek ulus durmadan savaşabilir ve akın yapabilir!

Bir tek ulus akından yorulmaz, akınlarda tükenez!

Yalnızca bir tek ulus için savaş alanları ile toy alanları aynı anlamdadır.

O bir tek ulus için uçmaklık eğlence ve en anlamlı düştür.

Türk!

Savaşsın diye Gök'te yaratılmış, yere gönderilmiştir.

Başında etkin, güçlü, uslu kağanlar olunca, azlık sayıları ile acunu tutan, çokluk yağılarını yenen tek bir ulus vardır. Türkler...

Tanrı onları savaş ustası olarak kılmıştır.

Uzun süren akınlardan, Ötüken Yış'a kutlu dönüşlerden birinde, evdeşi İlbiğe Hatun'un gebe olduğu muştusunu aldı İlteriş Kağan. Beklenen, özlenen muştuymdu. Duyurulduğunda budun toy kurdu.

Atalar Mağarası'nı ziyaret etti İlteriş Kağan. Bu muştunun bir oğulla şenlenmesi için dua etti. Adadığı yağışın sayısını kendisi bile unutmuştu. Kandaşlarının oğulları vardı. Tanrı ona o güne dek bir oğul vermemişti. Elbette kurduğu devlet başsız kalmazdı, ancak bir oğlu olursa Aşına soyu kut bulur, budunun kağanına olan güveni artardı.

Akına çıkarken, usu bir yandan da Ötüken Yış'taydı. Uzun akın çağlarında durmadan ulaklarla duyum sormak durumundaydı. Hele doğum zamanı yaklařtıķça...

Dilediği muştuyu bir alsa...

"Bir oğlum olsa!"

Bu kez yine kendisinin yönettiği büyük bir ordu ile Çin'in Shuo bölgesini vuruyordu İlteriş Kağan. Bir yandan

savaşıyor, öte yandan Ötüken Yış'tan gelecek muştuyu bekliyordu. Eğer bir oğlu olursa, ulaklar nerede olursa olsun onu bulup, bilgilendirsinler diye buyruklamıştı.

Ne zordu, beklentiler içindeyken savaş. Ne zordu, gelen her ulağın, beklediği muştuyu getirdiğini düşünmek. Muştı bir türlü gelmiyordu.

Kutlu, bol ulcalı bir akın oldu yine. Artık Çin içlerine doğru rahatlıkla akan Türk orduları için engeller kuramıyor yağlıları. Savaşsız bol ulcalar, varsılık getiriyor.

Dönüş için buyruk verdi İleriş Kağan. Heyecan içindeydi ki merak usunu bulandıracak kadar etkiliyordu onu. Üstelik İl Bilge Hatun'un sağlığından da endişeliydi. Bu kadar gecikme pek iyiye yorulacak gibi gelmiyordu ona.

Sonunda beklenen duyum, Ötüken Yış'a yaklaşıldığında geldi. Bilge Tonyukuk, kağanın bir oğlu olduğunu öğrenmişti. Şimdi bunu en güzel şekliyle kağanına iletmek dileğindeydi.

Kağan otağını toplamak için gelen erlerin hemen ardından durdu. Ulu Bilge'nin gülümseyerek ona baktığını görünce, "Muştı mu var Apa Tarkan?" diye, öylesine haykırdı ki erler duraladılar.

"Muştı var Kağan!" dedi Bilge Tonyukuk. "Büyük muştı!"

Gözlerini yumdu, tek söz edemedi kağan. Sormak istediği soru bir türlü düşmemiştir dilinden. Öylece bekledi Ulu Bilge'nin söyleyeceklerini.

"Tanrı sana bir oğul verdi! Kut olsun Kağan!"¹³⁰

Sevinç haykırışı Gök'ten duyulmuş olsa gerek. Bir boz-

---

¹³⁰ Bilge Kağan'ın doğum tarihi olarak kaynaklar 684 yılını (On iki hayvanlı eski Türk takviminde Maymun yılı) işaret etmektedirler.

kurt ulumasında... Kurt oldu uludu kağan, Gök'e seslendi ki bu bir kut sunumuydu. Yalnız olmadı, bütün erleri ona eşlik ettiler. Bu ses çok uzaklardan duyuldu. Çinliler yeni bir akın bekleyip duvarın ardına çekildiler.

İlteriş Kağan'ın bir oğlu var! Adını vereceği, erlik, bilgelik öğreteceği ve devletin geleceği için hazırlayacağı...

"Tanrım, bana bu güzel günleri yaşıttın ya!"

Oğlu olanlar, bu duyguyu çok önceden tadanlar olarak anlamını biliyorlardı. Yansımasının büyük bir kut içerdiğini de...

Aşına soyu bir er kazanmıştı. Aslında bütün Türk budun kazanmıştı.

"Ötüken Yış'a dönelim Ata!"

"Dönelim Kağan!"

"Ata" dediği, Bilge Tonyukuk...

Böyle dönüşleri çok seviyorlardı.

Tanrı her dönüşlerini böyle kılsın!

Utkular ordusuna ve onun kağanına büyük karşılama yapıldı Ötüken Yış'ta. Azlıktan çokluğa doğru akan Türk budunun utkulara özlemini gösterenler, Kağan İlteriş'in gelişinde acunu onurlandıran oğlunun doğumunu da kutuyorlardı. Utkulu ordunun erleri, kalabalıklardan atlarını süremez durumdaydılar. Bunca kalabalık Bilge Tonyukuk'u da şaşırtmıştı kağanı da. Ne denli çoğaldıklarını anlamalarına yetmişti.

En önde kağan, sağ yanında Ulu Bilge, sol yanında Beg Çor Şad ve Tusifu Yabgu, artlarında budunun soylu beyleri, irkinleri ile at sürerken yürekleriyle, övgü dolu sözleri ile onları alkışlıyordu budun. Coşkunun tarumarını yapmak mümkün değildi.

"Var ol Türklerin ulu kağanı!"

“Aşına soyunun övüncü kağan, yurduna kut getirdin!”

“Sen ve irkinlerin bu ulusun övüncüsünüz! Var olun!”

“Oğlun uğurlar getirsin buduna, Kağan!”

“Yiğitler, Ötüken Yış aydınlandı gelişinizle!”

Çiçekler serildi ilerledikleri yollar boyunca. Kadınlar, kızlar yırlar söyleyip erlerini övdüler. Budunun, kağana büyük bir armağanı vardı. Durmamışlar, kağanlarına altın rengi, yüksek, o güne dek benzeri yapılmamış bir otağ kurmuşlardı.¹³¹ Önüne altın kurt başlı dokuz tuğ dikilmiş, kurt başlı dokuz kurt başlı bayrak dalgalanmaya bırakılmıştı.

Elbette kağanlık imlerinden Altın Örgün de hazır edilmişti.

Altın Örgün, Türk kağanlarının kutlu tahtı... Varsılığın imi... Şimdi Türk kağanı bu tahta oturacaktı.

Bütün bunları sağlayan, varsıllıktı. Kağan'ın sağladığı varsıllık...

Güzeller güzeli İlbilge Hatun bu gün için kuşanmış, törenlik giysilerini giymiş, kucağında kırkı çıkmış balası, kağanını karşılamaya doğrulmuştu. Kızları hemen ardında dizilmiş, utku varsılı atalarına gülümsüyorlardı.

Atından aşağıya öylesine bir atlayışı vardı ki kağanın, değme erler böylesini başaramazlardı. Büyük övgü ve alkış aldı bu gösteri de.

Kağan. Ulu Hatun'un karşısında... Mutluluğunu duyuracak sözün sıkıntısında... Ulu Hatun ona yardımcı oldu.

“Yurduna kut getirdin erim Ulu Kağan. Utkuların sonsuz olsun. Tanrı bu günlerin kutunda sana bir oğul verdi.”

Ardından iki eliyle tutup uzattı oğlunu kağana.

Doğumunda orada olamamıştı. Onca zaman savaşlarda geçmişti ve özlediği an bu andı. İleriş Kağan yüzünde mutluluğu ışıltılarla aldı oğlunu.

---

¹³¹ Altın rengi, Türk kağanlarının işaretidir.

Güzün serin yelleri yüzüne vurunca irkilen balanın te-
dirginliğindeki hoşluk güldürdü Kağan'ı. İşte özlediği oğul,
ellerinin arasındaydı. Atasını onu ilk kez görüyordu. Alıp ba-
şının üzerine kaldırdı. O an usuna düşen adı seslendirdi ki
bu onun hakkıydı.

"Boğçu..."¹³²

Ad almıştı Aşına balası. O an orada adlanmıştı. Bu ad
ile büyüyecekti. Bu ad ile yaşama ilk adımlarını atıyordu. İlk
adını atası kağan vermiş, sonrakiler ise Tanrı'nın bilgisine,
iznine kalmıştı.

Bu adı haykırdı budun.

Gök bu kutlu haykırışları dinledi.

"Boğçu Tigin..."

Yaşam, yaşamak içindir. Erlik, savaşmak içindir. Savaş-
larla süslenmiş bir yaşam, erin özlemidir.

Kağanlık ise budununu yüceltmek, devletini güçlü ve
varsıl kılmak içindir. Şadlık, tiginlik budunun geleceği, tah-
tın güveni içindir.

Türk kağanı Altın Örgün'de oturduğunda, irkinleri ona
uyup var olanla yetindiğinde, yağı durmaz, uyumaz ya!

---

¹³² Türk ad verme töresinde değişik davranışlar görülmekle birlikte,
genel eğilim, doğan erkek çocukların ad almak için bir erlik, yiğit-
lik göstermesini beklemektir. Bunun yanı sıra soyca büyük, ata bi-
linen kişilerin, kutlu Gök erleri kamların ad verme hakları da bi-
linmektedir. Ayrıca doğum sırasında ve hemen sonrasında yaşanan
olağanüstü olaylardan, doğadan etkilenerek de zaman ve yer göze-
tilmeden ad verildiği bilinmektedir. Genel bir eğilim olarak, yaşam
boyunca, alınan çeşitli orunlarla adın değiştirildiği, bazı soylu
Türklerin tiginlikte, şadlıkta ad değiştirdikleri tarihi kaynaklarda
geçen törelerdir.

Çin tarih kaynakları Bilge Kağan'ın, kağan olmadan önceki adının
Mo-chü-lien olduğunu kaydeder. Şadlığında ise Hsiao-sha (Küçük
Şad) olarak anılmıştır. Tarihi bilgilere sadık kalınmak üzere bu ad-
landırılmaların Türkçe en yakın karşılıkları kullanılacaktır.

Onca durmaklık er işi değildir. Yurt çizgisini Gök'ün gölgesinde tutup daha ötelere sürmek, Türk adını olabildiğince, yazgının izin verdiğiince yaymak, erlik kurup destan yazmak ulu kağanların işidir.

İlteriş Kağan, ulu bir kağandı.

Bilge Tonyukuk, ulusunun ulu bilgesi... Özgürlükle geç tanışmış, ona tutkun apa tarkan. Beklemenin devlet için kötülük olduğunu biliyordu. Akınlar gerekiyordu. Daha çok ve bol ulcalı akınlar. Devlet, budun ve il için böyle olması gerekiyordu. Tanrı, Türk'ü uruşmak üzere yaratmıştı, durmak üzere değil.

O halde...

Baharla birlikte, baharın yenilemesinde, şenlemesinde yeniden akına doğruldu bozkurtlar. Çin'in alacağı ders, kesilecek kıyın bitmemişti, bitmeyecekti. Gök köklü Türklerin kızgınlıkları sürecekti. Bunca zaman alan tutsaklığın acısı çıkacak, karşılığı mutlaka alınacaktı. Ta ki Çin diz çöküp bağışlanmak dileyene dek! O günleri görmek için yağışlar adanıyordu Tanrı'ya, o günlere kadar yaşayabilmek için...

İlteriş Kağan buyurdu!

Çin'in Tai bölgesindeki varsıl kentleri birer birer vuruldu. Ezip geçildi karşılarına çıkan Çin orduları. Ara vermeden, durmadan Çin'in içlerine aktı Türk erleri.

Çin imparatoriçesi bu kez Sanggün Shun-yü Ch'u-p'ing'e yetki vermişti.

"Bunca yitik, bunca ölüm yeter. Türkleri durdur. Var git bulabildiğince çeri tut. Ordu kur. Akınların, ölümlerin sonu gelsin!"

Kendi başkentinde, kendi sarayında huzuru yoktu. Nasıl olmuştu da bunca kısa zamanda bunca güçlenmişti Türk-

ler. Tutsaklığın, yoksulluğun hiç mi etkisi olmazdı bu yitmeyen ulus üzerinde? Çinli olmak isteyenler, yanında saf tutanlar bile Şimdi neredeydiler? Nasıl bir g, nasıl bir etki Türkleri birleştirip yıkılmaz, yenilmez kılıyordu? Türk by-lesine nasıl deđiŐebiliyor, bir anda kendine geliyordu?

Bir yandan ordu salıp önlem tutmaya çalışırken, öte yandan bölünlerine buyruklar yazdınp zm bulmalarını diliyordu. Tahtı, gücü Türkler yüzünden neredeyse yitecekti. Onca zaman ve düzenle kurdukları yok olup gidecekti.

Her yeni ordu, her yeni atanan sanggün yeni bir umut doğursa da etkili olamıyordu. Nitekim Sanggün Shun-y Ch'-p'ing'in ordusu, Hsin eyaletinde yakaladı Türk ordusunu. Ancak yakaladığına, karşılarına çıktığına bin pişman oldu. ylesine bir kıyım yaşandı ki daha ilk karŐılaŐmada beş binden fazla Çinli tamuyu¹³³ buldu. Gle ve sayıyla üstün olan Çin ordusu darmadağın oldu. Savaşı toy belleyen Türkler, adeta oynadılar Çin erisi ile. Sanggnlerinin buyrukları etkisiz olunca, Çin erisi kaçmaktan başka yol bulamadı.

İmparator bu kez daha büyük bir ordu kurması için st orunlu blnlerinden, Çin'in en soylu ođuŐlarından birinin başında bulunan, aslında önceleri taht üzerine düşleri olduğu için çok çekindiği Wei Shih-chia'ya yetki verdi. Artık iş bilir bellenen i yağılarından da medet umuyordu Türklere karşı. Eğer başarılı olur ve Türkleri yenerse, bir büyük dertten kurtulmuş olacaktı. İktidarı onunla üleşmek için başbölün orunu ile orunlandıracaktı. Yok, yenilirse, bu kez onun n ktlenecek ve yok etmek kolay olacaktı. Böylece her iki Şekilde de bir rakibi saf dışı kalacaktı.

Sanggünü, Çin'in en büyük orunlarından olan Yen-jan-

---

¹³³ Tamu: Cehennem.

tao¹³⁴ orunu ile orunlandırıp, Göklü Türklerin üzerine gönderdi. Üç yüz bini aşkın Çinli çeri, durmadan dolarup, durmadan savaşır, akın yapan Türk ordularını yakalamaya, kıştırıp pusulamaya çalıştılar. Tam bir yıl boyunca süren bu kovalamacada çok savaşçısını yitiren Yen-jan-tao, başı eğik bir şekilde geri döndü ki onun geçmişteki ünü de kalmamıştı artık. Türkler bir Çin soylusunu daha tüketip imparatoruna geri göndermişlerdi.

Bilge Tonyukuk, İlderiş Kağan'ın Apa Tarkan'ı, onca savaşta yanında olan kişi. Akınlarla var olmuş, var oldukça akınlarda yer almaya andlı irkin... Huzurluydu kocamışlığa dayanan yaşında. Ulusuna karşı görevini yaptığını, tutsaklık yıllarının karşılığını aldığını düşünüyordu. Bundan sonrası, budunu daha huzurlu yaşatmaya dönük önlemler olmalıydı.

Güz gelince bol ulca ve doyumlukla yeniden yurda döndü Türk ordusu. Yiğit Türk erleri, yurtlarını kalkındırmak, varsılıklarını üleşip yaşamak ve çoğalıp güçlenmek için büyük çabaya düştüler ki baharla birlikte yeniden Çin'e akacak, yeniden yakıp yıkacaklardı.

Üstelik yeni bir muştı ile mutlu oldular.

İlbilge Hatun, bir oğul daha vermişti İlderiş Kağan'a. Kağan, bu kutu Ötüken Yış'ta olmakla açıklıyordu. Oğulları özgür bir ilde özgür doğmuşlardı. Aldıkları her nefes özgürdü.

Oğlunun adını hemen verdi.

"Kül Tigin!"¹³⁵

---

¹³⁴ Kuzey bölgesi askeri valiliği ve başkomutanlığı.

¹³⁵ Bu kutlu Aşına erinin adının, "Göl" olması gerektiği ve "Köl" diye anılmasının daha anlamlı olduğu iddia edilmekle birlikte, bazı yazarların ve tarih araştırmacılarının, Türk ulusuna mal olan şekli ile "Gültekin"i tercih etmeleri konusu da bilinmesine rağmen, Orhun

Ardı ardına gelen iki oğul, Tanrı'nın Aşinalara armağanıydı. Gök, yerde olanlardan mutlu, çocuklarını kutluyordu.

Böylece bir yıl ara ile doğan kağan oğulları birlikte büyüyecek, acunu, erliği birlikte öğreneceklerdi. Onlar Aşına soyunun sürekliliği, Türk devletinin güvenceleri olacaklardı.

Yeniden bahar, yeniden akınlar...

Çözüm düşünölmüş, Çin ordusuna bu kez de ulu sanggün olarak Hei-ch'ih Ch'ang-chih atanmıştı.

İmparatoriçenin bulabildiği çözüm bu kadardı!

Kalabalık ordusunu üç birliğe ayırdı ulu sanggün. Türklerin akın yolları üzerine pusular kurdurdu ki onları yakalamanın başka bir yolu yoktu. Bu arada orduları arasında bağı koparmayıp, kısa zamanda birleşmelerini, birlik olup azlık Türk ordularını yok etmelerini sağlayacak düzeni seçmişti. Yeni bir yoldu ve eğer iyi şekilde uygulanırsa Türkler yok edilebilirdi.

Otuz bin çerilik seçme Çin ordusunun merkezini oluşturan on binliğin başındayken, üç bin erlik küçük bir Türk birliğinin izinin bulunduğu duyumu geldi ulu sanggüne. Onun için yeneceği ordunun küçüklüğu, büyüklüğu önemli değildi. Çin devletinin, Türklere karşı alınacak bir utkuya ihtiyacı vardı. Bir tek utku, yeniden umut tutmak demekti. Yeter ki Türkleri yensin ve yok edip imparatoriçesini mutlu

---

anıtlarının genel kabul gören yazılımlarında "Kül Tigin" okunuşunun çoğunlukla tercih edilmesi dikkate alınmış, okuyucunun tereddüt etmemesi için bu adın kullanılması tercih edilmiştir. Ayrıca, Türk ad verme geleneğince daha önce hangi ada karşılık, bu Aşına erinin hangi adı aldığı, gelecekte hangi adları kullandığı maalesef tarihi kaynaklarda geçmemektedir. Tarihi kaynaklar Kül Tigin'in doğum tarihini 685 olarak hesaplamışlardır. (12 Hayvanlı Türk takvimine göre Tavuk Yılı).

edecek bir muştu bildirsin. Hemen diğer iki birliğe ulak salıp onları da sesledi ki Türkleri kuşatsınlar.

Üç on binlik Çin birliği, üç ayrı yönden yayılarak sardı- lar üç binlik Türk ordusunu. Kaçacak, geri çekilecek yer bırakmamaya çalıştılar

Geçmişte olsaydı eğer, kendilerinden kalabalık bir Çin ordusu karşısında geri çekilmeyi, kaçış yolları aramayı seçerdi Türkler. Usa yakın olarak yapılması gereken de buydu. Bir kısmı yağmayı oyalarken, uzaktan oklarken, diğerleri bir çıkış yolu bulmaya çalışırlardı, en azından bir kısmı kuşatmayı yarıp kurtulurdu. Güçlenen atları ve sürücülükteki ustalıkları ile bunu başarmaları hiç de zor olmazdı, ancak onlara öylesine bir inanç ve güç gelmişti ki... Kalabalık yağmalarının karşısına çıkmayı, savaşmayı tercih ettiler. Sonuçta uçmaklık da kutlu bir seçimdi.

Üç bin Türk'e karşılık otuz bin Çinli...

Çinlilerin usuna sığmayacak bir karardı. Bir Çinlinin anlaması mümkün olmayacak bir etkiydi. Ölümüne, umutsuzca çırpınışların Çin dilinde karşılığı yoktu. Teslim olma çağrılarına gülerек karşılık veren bu üç bin kahramanın başarılı olmaları mümkün değilken böylesine bir çılgın savaşa soyunmalarına us yetirmek bir Çinliye uymuyordu.

Oysa bu erlerin atalarından kırkı, kutlu bir şadın başlığında, binlerce çeri tarafından korunan Çin sarayını basmışlardı.¹³⁶

Üç bin Türk atlısı, o gün ölümüne bir savaş vermek, bir destan yazmak istiyordu. Gülüyorlar, şakalaşıyorlar, birbirlerine Gök'te buluşmak üzere and veriyorlardı.

"Birlikte uçmaklık ne güzel!"

Otuz bin Çin çerisinin karşısına mertçe dikildi üç bin yiğit Türk. Hem de sıra dışı bir gösteri ile.

Uçmaklığa savaşacaklarını göstermek için atlarından

---

¹³⁶ Kür Şad başkaldırısı.

indiler. Atlarının kuyruklarını bağladılar.¹³⁷ Onları şaşkınlıkla izleyen Çinlilerin önünde, hafif kuyaglarını¹³⁸ kuşandılar. Ardından atlarıp yüksek haykırışlarla, bozkurt ulumaları ile saldırdılar Çin ordusuna. Yaklaşana kadar güçlü yayları ile ok yağdırarak yıldırıldılar yağılarını. İki gez geri çekilip yeneden ok menzilinde ok saldırdılar ki Çin çerilerinin çaresiz kırılışları, onlara ok yettirememe çabalarını alaycı kakhahalarla karşıladılar. Bu arada onları kuşatan çember daraltılmış, at sürececek alan kalmamıştı. Gereken bu idi ve yalın kılıçla, kargı ile daldılar Çinlilerin tam merkezine.

Us dışı bu savaşın amacı Çinlilere erlik nasıl olur, nasıl savaşılır onu göstermek olmalıydı ki bunda çok başarılı oldu Göklü Türkler.

Her bir er Gök'le buluşana dek vurdular, vurdular. Kırdılar, kırdılar...

Kırıldılar! Ölüp öldürdüler.

Gök, açılmış, kabulde... Onları öylesine sanıyordu ki...

Gök'le bir oldular, masmavi sonsuzluğunda. Birer birer uçup gittiler.

Üç bin yiğidin yarıya yakını uçmağa varmış, en azından beş bin Çinliyi tamuya yollamışlardı. Birden bire duyulan bir boru sesiyle atlarını yüz geri edip Çinlilerin anlamaz bakışlarını arkalarında bıraktılar, açılan gedikleri kullanıp çekiliverdiler. Nasıl oldu anlaşılmadı, çünkü anlayabilmek için savaş ustası olmak gerekiyordu. Çin'in ulu sanggünü bakakaldı elinden kaçan bu bin beş yüz kadar Türk erinin ardından.

Uçmaklığa savaş, utku ile sona ermiş, üç bin er otuz bin Çinliyi perişan etmişti.

---

¹³⁷ Savaş öncesi atların kuyruğunu bağlamak, ölümüne savaşmaya hazırlığın işaretidir. Çok eski bir Türk töresidir. Dullama adı verilir.

¹³⁸ Kuyag: Zırh.

Asla anlamadıkları bir savaş ve sonunda çekilme, Çinlilere yine de utku gibi gelmiş, sevinmişlerdi. Yerdeki ölüleri saysalardı, aslında nasıl bir yenilgi aldıklarını anlarlardı. Kendilerince, bir utku kazanmışlardı onca yitiğe rağmen. Ulu sanggünü överek iyi birer armağan ve orun elde edeceğini düşünen ordubaşların sözleri, gördüklerine değil söylenene inanmasını sağladı ulu sanggünün. Evet, o büyük bir utku kazanmış, kalabalık bir Türk birliğini yenip, yarısını öldürüp kaçmalarını sağlamıştı. Hemen çıkaracağı bir ulakla bunu iletecekti imparatoriçesine. İmparatoriçe, utkuya aç Wu-hou, mutlu olacaktı. "Türkleri yendik!" diye övünecek, tahtına daha sıkı sarılıp, daha rahat oturacaktı. İçteki yağılara nasıl bir utku kazandığını, bundan sonrası için, Türkleri nasıl yok edeceğini anlatacaktı.

Öyle yaptı ulu sanggün. Bu utku ile yetinip geri döndü. Ne çekilen Türkleri izlemek ne de yeni bir akınla Türk yurduna doğru ilerlemek usundan geçmiyordu. Aldığıyla yetinmiş, sağ kalmayı armağan bellemişti.

Çin sanggünleri ucuz ve anlamsız utkularla avunabilecek kadar çaresizdiler.

Yeni bir konak yerinde konakladı Çin ordusu. Yorgunluklarını atmalı, dinlenmeli ve...

Gece yarısını geçmişti zaman. Ulu sanggün tatlı uykusunda, olmadık savaş düşlerinde Türk kovalamakla mutluuydu. Birden Gök'ü tutan bozkurt haykırışları ile uyandı. Bir kâbusun içinde olup olmadığını anlamak için gözlerini iki eliyle ovuşturdu. Duyduğu sesler ona acı gerçeği anlatıyordu.

"Türkler! Türkler geldi!"

Bozkurt ulumalarının gerçi başka bir tanımı olamazdı.

Sakçıların çaresiz çılgınlıkları, önlem alma çabasındaki Çinli çerilerin koşuşturmaları, at ve kişi seslerinin birbirine karışması...

Türkler geceleri saldırmaz, savaşmaz diye bildirilen bilginin yanlış olduğunu, Türklerin canları istediğinde savaş için beklemeyeceklerinin imi, bu kanlı baskın olmuştu. Önlere çekilen, arkalarında yoldaşlarının cansız bedenlerini bırakmanın acısı ile kinlenen bin beş yüz kadar Türk eri, gün boyunca yapılan uruşta yitirdikleri kandaşlarının kanının hesabını sormak üzere geri dönmüşlerdi. Uruşmaya, uçmağ dönmüşlerdi. Kandaşlarını Gök'te yalnız koymamak adına dönmüşlerdi.

Hem de ne dönüş. Başlarında görevli irkinin tek buyruğu, "Öldürün!" olunca...

İmparatoriçesine utku muştusu bildiren Ulu Sanggün Hei-ch'ih bakalım bu bozgunun hesabını nasıl verecekti? Ne diyecekti yaşadıkları için?

Böylesine bir kanlı savaşın tanımını yapmak zordu.

Savaş, gün ışmasına yakın çağa kadar sürdü. Türkler çekilirken geride ezilmiş olmuş bir Çin ordusu bıraktılar. Elbette çok kandaşlarını Gök almıştı, ancak onlara asıl gereken savaş ve utkuydu. Bunu da başarmışlardı.

Ulu sanggün aldığı hafif yaralarla kurtulmuş, ancak yüreğini bir yerlerde yitirmişti. O artık yüreksizdi. Her sesle irkiliyor, titriyordu. Türkler yeniden gelirler korkusunda, buyruklar verdi, ne olduğunun hâlâ farkına varmayan erlerine.

"Toplanın. Büyük bir od alazlayın ve uyumadan bekleyin! Uyumak yasak! Türkler yeniden gelirse..."

Gelmediler.

Gelmelerine gerek yoktu. Yeterince destan yazmışlar, bunu Çin'in ulu sanggününe imlemişlerdi.

"Bir daha karşımıza çıkmayacaksınız! Bu geceyi asla unutmayacaksınız!"

Bir yıl daha geçti.

Boğçu Tigin ve Kül Tigin birer yaş daha aldılar.

Genç Türk devleti de onlarla birlikte büyüdü, güçlendi.

Çin’de ise durum iyice karışmıştı. Yenilgilere bir karşılık, bir suçlu bulması gerektiğini düşünen İmparatoriçe Wu-hou, T’ang hanedanının adını ve etkinliğini tamamen ortadan kaldırdığını ve Çin’i yöneten tek kişinin kendisi olduğunu duyurdu.¹³⁹ Oğlu İmparator Chung-tsung’u Çin’in içlerine sürerek bu işi tamamladı. Oğluydu ancak T’ang soyundandı ve bu hanedana tahammülü yoktu. Geçmişte yaşadıklarının, çektiği acıların nedeni olarak gördüğü hanedandan öç alırken oğlunu bile ayrı tutmuyordu.

Bu yaptığının anlamı, yalnızca Çin içindeki gücünü arttırmaktı. Bütün başarısızlıklarına rağmen bunu başarmıştı İmparatoriçe Wu-hou. Çin’in tek egemeni olmuştu.

Yaptığı Türk akınlarını durdurmaya yetmeyecekti.

Tam tersine...

Bahar, Türk ordularına akın muştusu ile geldi.

Bilge Tonyukuk! Varlığını budununa adanmış ulu irkin, töreyi uyguluyordu.

“Her bahar yeniden akın içindir ya!”

Bahar geldiğinde, akın zamanı da gelmişti ya!

“Bahar tükenene dek, durmadan akın kılmalı!”

Türk kağanı İlteriş de aynı düşüncede olunca...

İlteriş Kağan buyruğunda, Çin’in Ch’ang-p’ing kentine girdiklerinde yeni bir utku için hazırdı acun. Çin Ulu Sanggün’ü Hei-ch’ih kalabalık bir ordu ile karşılarına çıkmıştı. Türkler azlık, Çinliler çokluk olunca, yine Türk erlerinin istediğince, Bilge Tonyukuk’un düzenince sürdü savaş. Önce hızla vurdular; ardından zamanını kollayıp çektiler orduyu. Sonra yeniden... Yıpratıp, yorup, korkutup kaçırdı-

---

¹³⁹ Bu olay için kaynakların verdiği tarih 689’dur.

lar kalabalık Çin ordusunu. Artlarından gülmek haklarıydı artık. İlerlemek de...

Yalnızca Çin ile sürmüyordu kavga. Zamanında Türklerle kötülük eden ve fırsatını bulunca Türk yurduna akınlar yaparak zarar veren, asla dost olmayacak Kıtalar üzerine de ardı ardına akınlar düzenlendi. Her seferinde biraz daha ileri giderek, biraz daha fazla Kıtalar öldürerek bu yağdı ulusu sindirmek zor olmadı. Tam yedi kez yapılan akınlarla Kıtalar yurdunu yakıp yıktılar. Bu kıyın geçmişin kıyınıydı. Eğer baş eğmezler, yeniden yağılık ederlerse, kıyın sürecekti. Onlar Türk yurdunu sahiplenmek, Türkleri yok etmek istemişlerdi.

Öyleyse karşılığını ödeyeceklerdi.

Kısa bir zaman sonra İltiş Kağan buyruğunda Çin'in Shuo bölgesine akın yapıldı. Bu kez üç ünlü sanggünün yönettiği üç Çin ordusu çıktı Göklü Türklerin karşısına. Çok kalabalıklardı ve daha ilk vuruşmada kuşatılırlarsa yok edilebileceklerini fark etti Bilge Tonyukuk. Bunu kağana söyleyince geri çekilme buyruğı verildi. Çin ordusu artlarına düşmüş, bu kez bıkmadan usanmadan izlemeyi seçmişti. Bir yandan da kuşatmanın, yollarını kesmenin derdindeydi. Ancak ne yakalayabildi ne de saldırılabildi Türklerle. Aradaki uzaklığı korudu Türk ordusu, Gobi Çölü'ne çekilip Çinliler gelsin diye beklediler. Gobi'de savaşmayı iyi biliyorlardı ki kalabalık orduların yermenin bir yolu da buydu. Ulu sanggün de geçmişte bunu yapmayı deneyenlerin başına gelenleri bildiği için izlemekten vazgeçti ve geri döndü. Olanlar da Çin sarayına büyük bir utku kazanımı gibi anlatılıp duyuruldu.

"Türkler kaçtılar!"

Hayır! Türkler kaçmamışlardı. Zamanı gelene kadar geri çekilmişlerdi. Ordularının yok olmasına izin verecek, saç-

ma bir savaşı kırılabilecek kadar usuz değillerdi. Onlar ne zaman nasıl savaşacaklarını bilirlerdi.

İmparatoriçe Wu-hou, aldığı sıradan utku haberleriyle mutlu olmuştu ancak usu çalışan bu kadın, neden kesin bir sonuç alınmadığını düşünüyordu. Neden büyük yitikler verdiklerini, neden Çin kentlerinin yakılıp yıkıldığını? Mademki bu kadar güçlüydü sanggünleri ve utkular kazanıyorlardı, neden Türkleri ezmek ve devletlerini yıkmak için bekliyorlardı? Elde ettiği başarılarla övünen ve geri dönme yolunda olan ulu sanggüne buyruk salıp karayana, Türk yurduna doğru bir büyük akın başlatmasını buyurdu.

“Eğer Türkleri yendiysen, onları izle ve yok et! Sonlarını getir, yoksa kazandığın utkunun hiçbir anlamı olmayacak.”

Bu düşünce usuzluk, bu beklenti büyük bir hataydı. Artık yurdunda Türk'ü vuracak bir ordu yoktu. Gelenler ölmeye gelirlerdi.

İmparatoriçe Wu'nun buyruğu kimseyi mutlu etmese de çaresiz kalan sanggünler ordularını düzenleyip yeniden karayana yöneldiler. Bunun için de üç ordudan birini: Sanggün Ts'uan Pao-pi'nin buyruğuna verip onu öncü çıkardılar. Eğer bir saldırı olursa diğer iki ordu hemen yetişecek ve Türkler kuşatılacaktı.

Düzenlerini Çinlilere göre kurmuşlardı. Oysa karşılığında Türkler vardı.

Bilge Tonyukuk, Çinlilerin uygulamaya çalıştıklarını sezmiş, İltiş Kağan'dan buyruk alıp buna göre yapmıştı hazırlığını.

Sanggün Ts'uan Pao-pi, Türk ordularının kendilerini bilerek göstermelerine ve göstermelik geri çekilmelerine kandı. Çünkü büyük bir utku kazanma düşü, usunu almıştı. İmparatoriçesi ondan kesin bir utku bekliyordu. Geleceği de buna bağlıydı.

Türk ordusu, ani bir dönüşle karşısına çıkınca, beklemediği bir güçle karşılaşınca, ardına ulak salıp yardım istedi diğer sanggünlerden. Öyle anlaşmışlardı ve başka çaresi yoktu. Ancak bilmiyordu ki yardım gelecek yollar tutulmuştu. Çinlileri oyalamak üzere başka birlikler yönlendirmişti Bilge Tonyukuk. Çin'in diğer sanggünleri de karşılarna çıkan Türk ordularını yenme düşüyle, utku ardına düşmüş, öncü çıkan Sanggün Ts'uan unutulmuştu.

Boşuna yardım bekledi Ts'uan.

Çerisi kırılırken hâlâ gözü ardında, gelecek yardımdaydı. Düzeni o kurmuş, ancak kurduğu düzenin kurbanı yine o olmuştu. Savaş kısa sürmüş, bir Çinli ordusu daha yok edilmişti ki sanggün kaçıp canını zor kurtardı. Bir daha Türk yurduna doğru ordu çıkarmayacağı kesindi. Öylesine bir korku ile doluydu yüreği...

Kazanılan son utku, Çin'in Türkleri yok etme umudunu tamamen söndürdü. Korku ve tedirginlik artmış, beklentileri yıkılmıştı. Olması gereken buydu ve çok cana sebep olmuştu. Çinliler anladılar ki karşılarnında güçlü bir devlet ve güçlü bir kağan vardır. İmparatoriçe Wu-hou'nun bu kızgınlıkla bütün başansız sanggünlerini görevlerinden aldığı söyleniyordu. Kendince kolay bir öç yolu seçip, yazdığı bitiglerde Türk Kağanı İleriş'ten söz ederken "Pu-tsu-lu"¹⁴⁰ tanımlamasını yapmaya başlamış, bunu da buyruk haline getirmişti. Ona ne yararı varsa?

Bu, Türkleri kızdırmaktan başka işe yaramadı. Durmadan saldırıp, her savaştan sonra Çin'den toprak kazandılar. Daha çok budunları tutsaklıktan kurtuldu. Aslında tuttukları, dolandıkları topraklar kendi yurtlarıydı ve onları işgalden kurtarıyorlardı. Kanları pahasına...

---

¹⁴⁰ Kağanlığı kısa sürsün ya da kısa ömürlü olsun...

Yoğun akınlar İmparatoriçe Wu-hou'yu çözümler aramaya zorladıkça daha fazla hata yapmasına da neden olmaktaydı. Budist bir rahip olan Hsie Huai-i'yi, ulu sanggün ataması ve onun buyruğuna ordu vermesi de bunu gösteriyordu. Bir rahibin buyruğuna güçlü bir ordu verilip karayana Türkleri yok etmeye göndermek us işi değildi. Ancak artık sanggün de kalmamıştı elinde.

Bu güçlü ordu aylarca iz sürüp Ts'u ırmağına kadar ilerlese de nasıl olduysa Türklere denk gelemedi. Oysa onlar aynı zamanlarda Çin'in başka bölgelerini vuruyorlardı. Bu çaresizliği ulu sanggünün başarısına vermek gerekiyordu. Nasıl etmişse hep Türklerin olmadığı yerlerde dolaştırmıştı ordusunu.

Yıllar geçmiş, Türk devleti eski gücüne kavuşmak için savaşlarla, akınlarla yaşama tutunmuştu. Tutsaklık acısı unutulmuyor ve elli yıl süren o kötü günlere bir daha dönmek için uğraş veriliyordu. Budun varsıllamış, karnı doymuştu. Ulu Kağan'ın üç oğlu daha olmuş, Tanrı bu kutlu oğuşun çoğalmasını dilemişti.¹⁴¹

"Pan Tigin, Kang Tigin, And Tigin..."

Böylece ikisi büyük ve yaşları denk kandaş ile üçü küçük yaşları denk kandaş; beş Aşına tiginini, Gök köklü Türklerin geleceğinde yer almak için yetiştiriliyorlardı. Devlet onların omuzlarında daha bir güçlü olacaktı.

Bir yandan Çin, akın üzerine akın yaparak dağıtılırken öte yandan güneybatısında, Türk devletine boyun eğmemekte direnen aynı soylu bozkır budunlarına hadleri bildirilip gö-

---

¹⁴¹ Çoğu tarihçi İltiş Kağan'ın üç oğlu daha olduğu konusunda hem fikirdir. Ancak kaynaklarda ne adlarına ne de yaşantılarına dair ayrıntılı bilgi yoktur. Eldeki az bilgiden yararlanılmaya çalışılmıştır.

revleri hatırlatılıyordu. Bu görevi Apa Tarkan Bilge Tonyukuk üstlenmişti.

Aynı çağlarda Çin devleti, Tibetlilerin yükselen etkinliğini kırmak derdindeydi. Türklere benzeyen bir başkaldırı başlatan bu budunu bastırmak için bir ordu hazırlatan Çin imparatoriçesi, bu ordunun başına Aşina soylu ancak Çin'e bağlı, özünü yitirmiş bir Türk irkinini getirmekten geri durmamıştı. Savaş deyince ilk usa düşenler Türkler olduğuna göre, imparatoriçenin kendisine sadık kalan ve Çinlileşmeyi onur belleyen Aşina Chung-chieh'i yüksek orunlarla değerlendirmesi yadsınamazdı.

Belki yakın zamanda kendi irkına karşı savaşmayı dahi tercih edebilecek olan Sanggün Aşina Chung-chieh çok başarılı oldu Tibetliler karşısında. Yirmi iki yıldır Tibetlilerin yönetiminde olan An-shi bölgesini geri aldı. Çin burada dört ayrı karavul kurarak elinde tutmayı seçmişti.

Tibetliler yok olacaklarını, yurtlarının ellerinden gideceğini anlayınca Gök köklü Türk kağanından yardım istediler.

"Çinlileri yermemize yardım edersen, biz de senin buyruğuna gireriz!"

Bu isteği geri çevirmedi İlteriş Kağan. Hemen bir ordu kurup mevsimin güz olmasına aldırmadan yardım gönderdi Tibetlilere. Böylece Çin ordusuna direnmelerini sağladı.¹⁴² Tibetliler Çinlileri İlteriş Kağan sayesinde durdurmayı başardılar.

Öte yanda da sürüyordu savaş.

Türk kağanına baş eğmeyi reddeden Türgiş budun¹⁴³

---

¹⁴² 692 yılı.

¹⁴³ Türgişler: Çin kaynaklarına göre On okların Tu-lu boyuna mensup Türk budun. On okların yurdu Türk yurdunun en batısıdır.

üzerine akına çıkılmıştı. Elbette kolay olmayacak bir akındı ki kısa zamanda da sonlanmayacaktı.

Türgişler, Çin boyunduruğundan çıkmışlar, kağanlığını duyuran Uçele¹⁴⁴ Çinlilerin atadığı ve Çin'e bağlı olmayı seçen Hosrav Böri Şad'ı yenmiş ve kovalamış, canını ancak Çin'e sığınarak kurtaran Hosrav'ın ardından bütün On Okları, duyurduğu devletin birliğinde toplama çabasına girmişti.

Güçlü ordusu ile Çaç,¹⁴⁵ Turfan ve Beşbalıg bölgesinde sınırlarını tutmuştu. Daha da büyümek, güçlenmek dileğindedeydi ki en büyük engel Göklü Türkler olarak görünüyordu.

Bir de öte yanda güç gösterisine başlamış, yayılma eylemli Araplar... Uçele, iki güçlü yağı arasında güçlü bir yer tutmak için savaşa hazırlanıyordu.

---

¹⁴⁴ Bazı Türk tarihçiler bu adın "Üç-elig" olarak okunması gerektiği düşüncesindedirler.

¹⁴⁵ Çaç: Taşkent'in o zamanki adı.

*"Kangım kagan anca ilig törüg kazganıp uça barmış. Kangım kaganka Baz kaganıg balbal tikmiş. Ol törüde üze eçim kagan olurtı. Eçim kağan olurupan Türk budunug yiçe itdi, igitti. Çıganyıg bay kıldı, azıg öküş kıldı."*¹⁴⁶

Ötüken Yış suskun...

Ötüken Yış yasta...

Acılar yüklendi yüreklere. Suskun kalındı onca coşku söndürülüp.

Türk devletini kuran, Göklü Türkleri tutsaklıktan kurtarıp onları yeniden yenilmez kılan Ulu Kağan İlderiş, sayrıldı. Nedeni bilinmeyen bir illet sardı bedenini. Onca uğraşa rağmen odu söndürülemedi. Savaş alanlarının tutamadığı ulu kağanı, bir illet tuttu ki döseğinden kalkamaz oldu.

Erin yazgısı böyle olmamalı.

Erlik, yiğitlik üzerine kılınan ulu bir kağan böylesine yıkılmamalı, ancak yazgı bu. Tanrı böyle buyurduğu için...

Acunun bilinmezliğinde, derdin ne zaman, nereden geleceği bilinmez. Acuna sığmayan yüreği ile yağlarına korku salan Aşına yiğidini döseğe tutsakladı sayrılık.

Bir başka tutsaklık...

Otacıların,¹⁴⁷ Gök'ün kutlu erleri kamların bütün çabalalarına rağmen her geçen günün kağanın kötülüğüne olduğu

---

¹⁴⁶ "Atam kağan öylece ili, töreyi kazanıp, uçup gitmiş. Atam kağan için ilkin Baz Kağan'ı balbal dikmiş. O töre üzerine kağan oturdu. Amcam kağan oturarak Türk budunu yeniden düzenledi, besledi. Yoksulu varıl kıldı, azı çok kıldı."... Orhun Anıtları, Kül Tigin Bengütaşı, Doğu Yüzü.

¹⁴⁷ Otacı: Hekim, ilaç yapan, hastalıkları iyi eden bilge kişi.

görülüyordu. Ulu Bilge, hatunu, yoldaşları, kandaşları başından ayrılmayıp umutla bekliyordu. Her ses verdiğinde, her kıpırdadığında bunu iyileşmesine verip muştı belliyorlardı.

Oysa İlderiş Kağan gözlerinin önünde eriyordu.

Boğçu Tigin sekiz, Kül Tigin yedi yaş almıştı acundan. Diğer üç oğlu ise henüz çok küçüktüler... Oysa onlarla birlikte akına çıkmak, yan yana savaşmak düşü vardı İlderiş Kağan'ın.

Bilge Tonyukuk; birlikte yola çıkıp yoldaş olduğu kağanının göz göre göre yitmesine dayanamıyor, gözleri buğulu bakıyordu acuna. "Daha yapacak çok iş var!" diyordu kendi kendine, Gök duyar, onlara acır diye.

"Yerini alacak oğullarının yaşı küçük. Ne olur onu bize bırak. Zaman ver ki düşlediklerini, birlikte düşlediklerimizi gerçekleştirsin!"

Umut sürüyordu, ancak otacıların söyledikleri...

Olmadı!

Direnemedi İlderiş Kağan. Yaşamaya kalkamadı yeniden.

Gök'ün kapılan bir Aşina'yı daha almak için açılmıştı.

Türk ulusunun tutsak olduğu çağlarda gençlik çağına ulaştı, tutsaklık utancıyla tanıştı.

Kutlug Şad, adıyla tanındı.

Durmadı, Türk'ün kötü giden yazgısına razı olmadı. Değiştirmek için direnmeyi seçti. Özgürlük adına kavgaya soyunan atalarına layık bir er olduğunu her fırsatta ortaya koydu. Yetiştigi bütün özgürlük savaşlarında saf tutup, er olarak görev aldı, savaştı. Ne bir orun bekledi, ne de bir orun diledi. Dileği Türklük içindi ve Ötüken Yış'ın yurtluğunda yaşamak için...

Yanına on yedi yoldaş alıp Çin'den, tutsaklıktan kaçtı.

Kaçmasaydı başı gidecekti ki bir başkaldırı yitiklerle sonlanmış, umutlar boşa çıkmış, yoldaşlarının başı vurulmuştu.

On yedi erle birlikte Çogay Kuzı Dağı'na ulaşıp orada tutundu. Bütün Türkleri, soyluları, beyleri, irkinleri yanına sesledi. Önce yetmiş, sonra yedi yüz oldu eri; ardından daha da çoğaldı. Bilge Tonyukuk, tutsaklıktan kaçıp ona katıldı. Yanında yer tutup kağanlığını duyurdu. Gök'ten kağanlık aldığında İleriş diye adlandı. Özgürlüğe inananlar onun yanında Ötüken Yış'a yürüdü. Onca savaşta yer aldı; yer Gök yiğitliğine tanıklık etti.

İleriş Kağan başarmış; Türk ulusu özgürlüğu tatmış, yurt, il ve kağan sahibi olmuştu.

On yedi kez Çin'i, yedi kez Kıtaneları, beş kez Dokuz Oğuzları ve sayısız kez diğer yağılarını vurup, onlarla savaşarak şan aldı. Şadı, yabgusu, apa tarkanı ve diğer Türk beyleri, irkinleri tam kırk yedi kez akın kıldılar. Yirmi büyük savaş yaptılar.¹⁴⁸

Başlının başını eğdirdiler, dizliye diz çöktürdüler.

Çokça utku kazanıp aç olan budununu doyurdu, çıplak olan budununu giydirdi İleriş Kağan. Ancak yazgı yettiğinde, gücüyle onu almak diler. Ne otacıların, ne kamların yararı olmayacak ulu kağana.

Ne acı!

Ulu Türk Kağan'ı İleriş, Gök yolunda. Tanrı onu yanına diliyor. Ulu Gök onunla gönenecek, ıduk yer ise ayrılığına üzülecek.

Yoldaşları onun yokluğunu yaşıyor.

Bir devlet bıraktı geride.

Bir il, bir ordu...

Beş oğul...

---

¹⁴⁸ Bu sayılar Orhun Anıtları'ndan alınmıştır.

Çokça kız...
Gözü yaşlı bir Ulu Hatun...

İlteriş Kağan uçmağa vardı.¹⁴⁹
Gençti, uçmaklığı ona nasıl yakıştırdı ki yazgı?
Türk ulusu yasa durdu. Konuşan diller konuşmaz oldu.
Ötüken Yış onun için ağlıyor!
Yazgının karşısında yapacak bir şey yok!

Kağanlıkta yalnızca on yıl zaman tanıdı Tanrı, İlteriş Kağan'a. Bütün olanlar, onca akın, onca savaş; bu on yıl içinde tamamlandı.

Ulu bir kağan olduğuna bundan daha büyük bir kanıt olur mu?

Kağan otağında, acı içinde bir oğuş...
Kağan oğuşu...

Acundan sekiz yaş almış Boğcu Tigin ve bir yaş küçük kandaşı Kül Tigin, analarının üzüntüsüne ortak olma çabası içinde, gözleri yaşlı suskun bekleyen kağan kızları... Hepsi de olanlardan bilgisi olmayan, kendi kendilerine oynayan üç küçük inilerinin, atalarını hiç tanıyamayacağını düşünüp bir ayrı hüznün besliyorlardı yüreklerinde.

İki kağan oğlu...

Erliğe soyunmuş iki aşına, olanların, olacakların farkındaydılar. Yaşadıkları, onları yaşlarından erken büyütmişti. Gerçek acıydı, Tanrı'nın yazgısı değişmiyordu. Beklenmedik sayrılık, atalarını genç yaşta almıştı ellerinden. İlteriş Kağan artık Gök'te kazanmıştı yerini.

Uslu, soylu İlbilge Hatun, oğulları yanında olmasa daha fazla ağlayacak, daha fazla yanacaktı ancak direniyordu

---

¹⁴⁹ Kaynaklar İlteriş Kağan'ın ölüm tarihini 691 yılı olarak vermektedirler. Bu durumda 30-31 yaşında ölmüş olmalıdır.

acısına. Genç yaşında erini yitirmiş, dul kalmıştı. Törenin gereği yapılacak, elbette a ve açıkta bırakılmayacaktı.¹⁵⁰

Uçmaklık erin bir kağan olması, başka sorunları ortaya çıkartıyordu. Türk töresi, kağanın büyük oğlunun kağan seçilmesini imlerken, şimdi olduğu gibi, onun yaşının küçük olması durumunda, yaşça büyük kağan kandaşının ya da etkin bir Aşına soylusunun kağan olması uygun görölüyordu. Toy kurulması, uluların görüş bildirmesi, sorunun özölmesine yardım edecekti.

Beklemek en zoruydu ve bunun için fazla bir zaman yoktu. Bekleyenlerden umutlular da kendilerince özömler aramaktaydılar. Ufuklar onlar için ışıklarla davetler çıkartıyor, çağrılar yapıyordu. Kendilerini haklı belledikleri konularda durmak istemiyorlardı ki dayanakları töreydi.

Bekleyenlerden birisi de Beg or şad'dı.

İlteriş Kağan uçmaklık olduğunda inisi¹⁵¹ Beg or şad acunda yirmi yedi yaş almış bir yiğit irkindi. Yolun en başında eçisi kağanın yanında olmuş, buyruğunda nice savaşlara katılmış, bir başına ordular yönetmiş, sayısız yaralar alıp büyük yararlılıklar göstermişti. Sevilir, sayılır adı övgüyle anılırdı.

Devlet sürüyordu. Kağansız kalmak olmazdı elbet. Türk töresi bunun için bilgi yüklüydü ki töre uygulanacaktı.

Bir yandan yas sürerken, İlteriş Kağan kurulan yas adı-

---

¹⁵⁰ Türk töresi, ölenin kardeşlerinin, onun ailesine ve çocuklarına sahip çıkmasını gerektirir. Böylece sahipsiz ve yoksul kalmaları önlenir. Bunun için kardeşlerden biri, ölen kardeşin hatununu evdeş alır, çocuklarını da kendi çocukları gibi benimser. Böylece miras kavgaları çıkmaz. Uruglar bölünmez. Çocuklar, kadınlar kimsesiz kalmaz. Zamanın şartları düşünöldüğünde, bunun uygun bir çözüm olduğu anlaşılacaktır.

¹⁵¹ İni: Küçük erkek kardeş.

rında, yoğ için beklerken¹⁵² Türk budun ulu kağanları için üzülürken, beklentiler de yapılmalı, yeni kağan Türk tahtına, Altın Örgün'e bir an önce oturmalıydı.

Yoğun hemen ertesi...

Beg Çor Şad, varlığını ve gücünü belli ederek kağanlık için ortaya çıktı. Görüştüğü çok sayıda Aşina ulusu onu haklı bulmuş, ardında olacağını bildirmişti. Bu düşüncenin onayı için Ulu Bilge'nin düşüncesi önemliydi.

Bilge Tonyukuk, Türk budunun güvendiği, inandığı ve sözüne baktığı kişi... O, "Toy kurulmalı, karar alınmalı!" sözünde düzlemişti düşüncesini ki, doğrusu buydu. Beg Çor Şad'ın kağan olması haktı ona göre, doğrudu. Eğer toygunlar aynı yönde görüş bildirirlerse sorun çözülecekti. Bu olacaksa, İleriş Kağan'ın yaşlı oğlu, oğulları kıyıda kalmamalı, hak ettiklerinde yer bulmalıydılar. Hem de birliğin içinde, kağanın yanında olmalıydılar ki devlet yaşasın.

Büyük üzüntü içinde yoldaşı İleriş Kağan'ın yasını tutarken, olanları, gelecekte olacakları fark etmiyor değildi Bilge Tonyukuk. Bugün kağan olmak için onun sözüne bağlanan kişi, yarı, geçmişte İleriş Kağan'a yakınlığından dolayı onu dostu bellemeyebilirdi. Etkinliğini çekemeyebilir, geride kalması için çabalayabilirdi. Güç öylesine tutku doğururdu ki kişilerde, yanlış doğru, doğru yanlış görülebilirdi.

Yas saygısında idi Bilge Tonyukuk. Sessizce süren yapı-

---

¹⁵² Eski Türk inancında, ölen ulu kişiler önce yas çadırında bekletilir. Bunun için de bedenlerine özel ilaçlar uygulanarak, özel cerrahi müdahaleler yapılarak korunur, böylece yoğ gününe kadar bozulmadan kalmaları sağlanırdı. Yoğ, yılda iki kere yapılırdı. Kışın ölenler için baharda, yapraklar yeşillendiğinde, yazın ölenler için de güzün, yapraklar sarardığında yoğ yapılırdı. Bunun zamanına ise yıldızlara bakarak, fal açarak kamlar karar verirdi.

lanmaların yerinde olduđunu dűşündűđű için pek karışmıy-
yor, yol bildirmek, çözüm sunmak için de uygun zamanın
gelmesini bekliyordu.

Bu zaman çok gecikmeyecekti.

İlteriş Kağan'ın uçmaklığını duyan Türk yağıları Türk
devletini zora sokmak için harekete geçmişlerdi. Kağan bir
an önce seğilmeli, ordu toplanmalı ve akına çıkılmalıydı.
Kalındığı yerden sürmeliydi her şey. Devlet bir an bile boş-
luk kaldırmazdı. Hele tam olgunlaşmamış, yeterince güç-
lenmemişken... Türk birliğinin kurulması tamamlanmamış-
ken...

Bir zaman daha dűşündű Bilge Tonyukuk ve İlbilge Ha-
tun'a, kağan otağında konuk olmaya karar verdi. Uçmaklık
kağanın büyük oğulları ile konuşmak, olması gerekenler
hakkında bilgilendirmek isteği bu konukluğun asıl gereke-
siydi. Onlara töreyi açıklamalı, haklarının yitmediğini an-
latmalı ve eçilerinin yanında olmaları gereğini hatırlatma-
lıydı. Uslarında bir soru kalmamalıydı. Yarın olduğunda
onu yargılamasınlar, nedenini bilsinler diliyordu. Onlara en
yakın olan kişiydi ve hep öyle olacaktı. Belki bunun zararını
görecekti, ancak doğru bildiği buydu ve hiçbir zaman doğ-
ruyu terk etmemişti. Adının güvenle birlikte anulmasının bir
nedeni de buydu.

Er, sözünce erdir! Yaptıklarıyla, duruşuyla...

Erlik sınamasında yer tutacak kadar yiğit iki kandaş,
İlteriş Kağan'ın oğulları; büyük saygıyla karşıladılar ata yol-
daşını. Onurlandı Bilge Tonyukuk. Kut bilir duruşları ile
onları onadı.

İlbilge Hatun, konuğu hoşlamanın ardından, erleri yal-
nız bıraktı ki rahat konuşabilsinler. Onun da yanlarında
kalması dilendiğinde bunu kabul etmedi. O artık dul bir

kadını ve devlet işlerine karışması uygun olmazdı.

Söylenecek çok söz vardı, ancak sözün yolunu çizmek ayrı ustalık istiyordu. Bunu da Ulu Bilge'den daha iyi kim başarabilirdi?

"Yüreğim yanıyor atılarım!¹⁵³" diye başladı sözüne.

Doğrusu buydu. Atı bellemişti iki genci ve yüreği yanıyordu. Sözler yetmezdi hüznünü anlatmaya. Oysa o, devlet için o gün bir şeyler yapmak zorundaydı. Söyleyecekleri hem iki kandaşı, hem eçilerini hem de onu ilgilendiriyordu. Seçilecek yol ise devleti...

"Savaş yoldaşım İlteriş Kağan'ın yokluğu bunca acı yüklerken yüreğime, biliyorum ki sizin acınız daha yüklüdür. Çünkü hem kağanınızı, hem atanızı yitirdiniz. Yazgının zorladığı bu durumun içinde iken şunu özellikle bilmeliyiz: Atanızın ruhu ait olduğu yerde ve mutlu. Yaşarken görevini tam olarak yapmanın huzurunda, erliğin en hasını sunmanın gururunda, ataların ruhlarının yanında yer almanın kütünde. Kurduğu devletin övüncü ile yüceliklerin en yücesinde, Gök'teki tahtında oturuyor şimdi. Onu yücelten, bizi mutlu kılan devlet ise sürmekte, sürmeli... Devletin yaşaması ve büyümesi, budunun doyumluluğu ve varsıllığı için durmamak, zaman yitirmeden kararlar almak gerek!"

Başlarını salladı iki kandaş. İyi yetişmeleri, söylenenleri kolayca anlamalarını sağlıyordu. Yaşça büyük olanı, öylesine bir söz etti ki:

"Bize düşen ne ise yaparız Apa Tarkan! Atamızın kurduğu devlet için ilk görevimiz uçmaklık ise ona da hazırız."

Bu bilgece sözler, sekiz yaşında bir çocuğun dilinden dökülmüştü. Öylece şaşkın bakakaldı Bilge Tonyukuk. Zor toparladı kendisini. Gözleri, eçisinin yanında sessiz kalmayı seçen Kül Tigin'e döndü. Onda eçisi Boğçu Tigin'e olan saygıyı görünce gururlandı.

---

¹⁵³ Atı: Yeğen.

“Bu çocuklar başka!” diye geçirdi içinden ve sözlerini anlayacağını bildiği, son sözü ile büyüdüğünü belli eden Boğçu Tigin’e döndü yeniden.

“Yağlarımız onca çokluk ki... Bilirsin!”

“Bilmem mi Apa Tarkan?”

Atalarının ona yüklediği orunu seslendiriyordu özellik-
le. Yüreğindeki yerin derinliği belli olmuştu.

“Devletin beklememesi, durmaması gerektiğini de...”

Yavaşça başını salladı, Boğçu Tigin.

“Yeni bir kağan seçmek gerek!”

Sözün en etkin yerine gelinmişti. Hemen, doğrudan ko-
nuya girdi Bilge Tonyukuk:

“Eğer senin yaşın yetkin olaydı...”

“Töre bunca iş için var değil mi Apa Tarkan? Mutlaka
bir çözümümü vardır!”

Donup kaldı Ulu Bilge. Bir zaman tek söz edemedi. Ba-
şını iki yana sallayıp, uygun bir söz bulmaya, kendine gel-
meye çabaladı. Sonunda, “Elbette” diyebilirdi, “Töre böylesi
durumlar için var!”

Hiç gecikmeden karşılık verdi Boğçu Tigin:

“O halde!”

“O halde...” deyip nefeslendi Bilge Tonyukuk, “Ulu eçin
Beg Çor Şad kağanlık diler!”

Bu duyuma şaşırmadı Boğçu Tigin. Gözlerini Ulu Bil-
ge’nin gözlerine dikti. Hiç beklemeden sordu sorusunu:

“Sen ne dersin bu dileğe Apa Tarkan?”

“Ben...” deyip, yeniden nefeslendi Bilge Tonyukuk,
“Ben, ne erliğine ne de yiğitliğine söz edemem Beg Çor’un.
Atanıza ilk uyanlardandı. Onunla Çin’den ilk çıkanlardan,
Çogay Kuzı Dağı’nda özgürlük odunu ilk yakanlardan...
Atanızın kağanlığını tanıyıp, buyruğunca davrandı. Şadlık
alıp, uğraşıyla bunu hak etti. Nice savaşta görev alıp, baş
kesti. Onunla kaç kez birlikte savaşa gittik ki erliğine tanıklık
ettim.”

“Kağanlık hakkı mıdır?”

İşte bu en zor soruydu. Sınama gibi...

“Töre, Beg Çor Şad’ın kağanlığını uygun bulur. Budun, onu sever ve sayar. Ulular, beyler, irkinler dahi onun yanında olacaktır.”

“Sen!”

Karşılık vermekte tereddüt etmedi Ulu Bilge. Bu bilge çocuğun en küçük ikilemini bile anlayacağını ve başka çözümler adına düşeceğini biliyordu.

“Ben de... Eğer toy kurulur ve bu dilek onanırsa, Beg Çor Şad’ın kağanlığına uyarım! En uygunu budur!”

Başını yere eğdi Boğçu Tigin. Bir zaman düşündü. Sonra;

“Uçmaklık Kağan Atam, senin sözüne, fikrine değer verir, her zaman doğruyu söylediğini, doğruyu yaptığını söylerdi. Bize de senin sözüne her dem değer vermemizi buyurmuştu. Eğer sen, ulu eçimiz Beg Çor Şad’ın kağanlığına onay veriyorsan, elbette bize de bu karara uymak düşer!”

Bu kadar...

Us dolu sözler. Tiginliğe yakışır duruş...

Uçmaklık İlteriş Kağan’a yakışan oğullar...

“Tanrı’nın kutu yolunuzu ışıtsın!” dedi, Bilge Tonyukuk, “Gördüm ki erliğiniz atanıza layıktır. Ben de hep yanınızda olacak, sizi bilgilendireceğim. Günü geldiğinde sizin olanı almanız için de ne gerekirse onu yapacağım!”

Bu bir anddı ve inanarak verilmişti.

Çok geçmedi, toy kuruldu.

Toygunların ortak dileği ile Beg Çor Şad, Kağan seçildi.

Kapgan Kağan¹⁵⁴ adını aldı Gök’ün buyruğunda...

---

¹⁵⁴ Kapgan Kağan (692-716): Bu adın, Türk kağanının unvanı olduğu ve “Fatih” anlamına geldiği bilinmektedir. Bazı Çin tarih kaynakla-

Tanrı'nın kutu onu imliyordu. Bu kut ile kutlanınca...

Töre uygulandı, gereğince yapıldı törenler. İrkinler, beyler, soylular gelip Kapgan Kağan'a uydular. Bilge Tonyukuk ve İleriş Han'ın iki oğlu da onların arasındaydı.

Budun sevindi, övündü. Türk tahtının yetkin ellerde olduğunu bilip güvendi. Bir yanda yas sürerken, töre, kağanlığın kutlanma şöleni için hazırlık buyuruyordu.

Her şey zamanında ve yerinde yapıldığında gereği kılınmış olur.

Töre bilir Kapgan Kağan, zamanı geldiğinde yerini bulan eçisi uçmaklık İleriş Kağan adına, Dokuz Oğuz Kağanı uçmaklık Baz Kağan'ın balbalını diktirdi ki acun durdukça, Baz Kağan, eçisinin yiğitliğine tarıklık etsin. Gök'te İleriş Kağan'a hizmet etsin.¹⁵⁵

İleriş Kağan, Gök ile buluşmuş, Türkler yeni bir kağanın buyruğunda, geleceğe doğrulmuşlardı.

Kapgan Kağan, zamanın anlamını bilen, yiğit bir kağandı. Türk'ün yağlarını boş koymanın anlamsızlığını da... Beylere, irkinlere danışıp görüş aldı ve Çin'e akına karar kıldı. Bir yaşın akını olacaktı. Etkisi büyük olmalıydı ki kağanlığı duyulsun. Türk ilinin sahipsiz olmadığı bilinsin.

Bilge Tonyukuk, kağan oturan Kapgan'ın, akın öncesinde devletle ilgili kararlar almasını bekledi. Öyle ya, zaman eski zaman değildi. Devlet yenilenmeli, görevler belirlenmeli ve buyruklar atanmalıydı. Onun üzerinde bulunan apa tarkanlık orununun sürüp sürmeyeceği bile belli edilme-

---

rı Kapgan Kağan'ın kağanlığı zorla aldığını yazsalar da Bilge Kağan, anıtında bunun töre gereği olduğunu bildirmiştir.

¹⁵⁵ Dokuz Oğuz Kağanı olup savaşta ölen Baz Kağan'ın balbalının İleriş Kağan adına dikilmesi, onun ruhuna bir armağandır.

liydi. Akın buyruğu ile sanki her şey eskisi gibi sürececek görünümünü vardı, ancak Bilge Tonyukuk bunun böyle olmadığını hissediyordu. Kağan, gereken hükmü gerektiğinde ve zamanında koymazsa, yarınki gün büyük sıkıntılar doğardı. Türk devleti bu sıkıntıları kaldıracak güçte değildi.

Doğruyu bilse de kimse ona sormayınca açıklamaya gerek görmedi. Beklemek en iyisiydi.

İlk akınını Çin'e, Ling bölgesine yapmak uygun geldi Kapgan Kağan'a. Varsıl bir sonucu olmalı, bol ulca, bol doyumluk alınmalıydı. Hem varsıl hem de yurda yakın bu bölgeyi vurmak elbette büyük yarar sağlayacaktı. Buyruk verdiğinde ordusu hazırlanmış, onun başa geçmesi ile yola çıkmıştı.

Kağan, ordunun başında olunca güç binlerce katlanır, erlerin yüreğine kut yüklenir! Ordusunu kendi yöneten kağanlar, sevilir, sayılır, övülür.

Çin, beklediği Türk akınlarına karşı kendince hazırlıklar yapmıştı. Büyük ordular kurulmuş, önlemler alınmıştı. Uçmaklık İlteriş Kağan'ın kıldığı etkinliği Kapgan Kağan'ın sağlayamayacağı düşünülüyordu.

Oysa Türk ordusu güçlü, kağanı yığitti.

Kapgan Kağan, karşısına çıkan Sanggün Li To-tsu'nun ordusunu dağıttı. Acımasız bir kıyın kesti Çin çerisine. Ona göre bir Çinlinin yaşaması demek, yarınki gün ya da sonrasında yeniden karşısına çıkması demektir. Ele geçen çerinin, buyrukların tamamını öldürttü. Ling bölgesinde yağma ve yıkım buyruğu verdi.

Çin, yeni Türk kağanını tanımıştı, buna pek memnun kalmasa da... Gücünü, yetisini ve düzenini anlamıştı. Kapgan Kağan keskin, sert ve alıcıydı. Gök köklü Türkler de değişen bir şey yoktu. Üstelik herkes ona uymuş, devlet içinde ikilik çıkmamıştı.

Kapgan Kağan'ın çocukluğu da tutsaklıkta geçmişti. Çin'in Türk' yok etmek, silmek için uyguladığı yollar usundan çıkmıyordu. Çin asla dost olmamıştı, olmayacaktı. Oyunları vardı ve bu oyunları iyi biliyordu Kapgan Kağan. Gereken karşılığını da... O, yiğit atalarının yolunda, kutlu Aşına soyunun bir eri olarak bütün gücüyle Türk için çalışacaktı.

Kapgan Kağan'ın başa geçer geçmez aldığı kararlar, yaptıkları ile Çin anladı ki, karşılarında İlteriş Kağan'ın yolundan ayrılmadan Türk' yüceltmeye çalışan bir kağan vardır ve Çin'e karşı büyük öfke beslemektedir. Bunda uzun bir zamanı kapsayan tutsaklık döneminin etkileri bulunmaktadır.

İmparatoriçe Wu-hou, Türkleri durdurabilmek için değişik bir yol bulma çabasını sürdürürken bir yandan da yeni sanggünler atayıp, yeni ordular kurma yolundaydı. Bunun için de yandaşları yine tercih ettiği kişilerdi. Çünkü kalabalık orduları, karşısında olan birilerinin buyruğuna vermek kendi sonunu hazırlamak olurdu.

Yeni bir ulu sanggün atadı: Kendisi Budist Pai-ma Manastırının rahibi olan Hsie Huai-i. Bu bilgisiz, ordudan ve savaştan anlamayan kişiye Çin ordularını yöneten on sekiz sanggünün başına verdi. Bu o güne dek görülmemiş büyük bir yetkilendirmeydi. Ardından Türklerle karşı var güçleri ile karşı koymalarını buyurdu.

"Türkleri ne pahasına olursa olsun durdurun!"

Kurulan büyük ordu, beklemeden harekete geçti.

Harekete geçti, ancak...

Zaman ilerlemiş, Kapgan Kağan'ın gcl etkisi görülmüş, Çin erisi arasında tedirginlik ve korku artmıştı. Biri, "Türkler geliyor!" diye haykırsa her biri kaçacak yer arıyordu. Korkan ordu savaşamazdı. Çin ordusu korkuyordu. İçinde buldukları kalabalığın gösterişten başka hiçbir ya-

rarı olmuyordu. Korku yüreklerini tutsak etmişti bir kez. Türk'le karşılaşmak ölmek demektir ve Çin çerisi ölmek istemiyordu.

Sonunda Türklerle karşılaştıklarında, ki küçük bir orduydular karşılarına çıkan, savaşmak yerine beklemeyi seçtiler. Aralarına Türk oklarının ulaşamayacağı bir uzaklık koyup, kalkanlarının ardında gizlenip beklemek, Çin savaşçılarının yeni bir savaş düzeni olsa gerekti. Böylece savaşmadan yenilgiyi kabul eden bir büyük Çin ordusu vardı artık.

Güçlü, kalabalık, ancak korkan bir ordu...

Onlar durdu diye, Bozkurtlar da duracak değildi elbet. Önce hücum eder gibi yapıp Çinlilerin üzerine at koşturdular. Onların korku içinde sindiğini görünce, "Sizinle savaşmak bile gerekmez!" diye, seslendiler. Şen kahkahalar savurup dönüp gittiler başka bir yana doğru. Onları öylece orada bıraktılar.

Çinliler savaşmadıkları gibi artlarına düşüp izleme derdine de düşmediler.

Oysa karşılarına çıkan Türk ordusu yalnızca birkaç binde ibaret bir akın birliğiydi.

Şöyle düşünmüştü Çin'in ulu savaşçısı:

"Saldırırsam yenilgi alma ihtimalim büyük. Yenilirsem imparatoriçe hakkımda mutlaka bir kıyın düşünecektir. Öyleyse elimdeki çeriye kırdırmanın, boş yere ölmenin bir anlamı yok. Diyelim ki kazandım. Bu durum Türkleri nasılsa durdurmayacaktır. Ancak bir savunma hattı oluşturup beklersem... Belki Türkler akınlarından vazgeçerler. Aslında imparatoriçenin yapması gereken iş, güzel bir barıştır."

Savaşmak yerine beklemek, barış dilemek bir savaş erinin düşüncesi olamazdı. Zaten Çinli'den savaş eri olmazdı.

Türk, özgür ve atının üzerinde bulununca, Çinlinin düşüncesinde olan, savaşmamak ve ölmemektir.

Öyle yapmış, ordusunu da kendisini de kurtarmıştı

sanggün. Onlar savaşmadığı için Türk ordusu başka bir yana akıyor diye bir dert düşünüşüne de girmemişti. O, kendince görevini yapmıştı.

Saçma bir gerekçe ile savaşmayan, ancak her nasılsa İmparatoriçe Wu-hou'nun en büyük güvencesi olan ulu sanggün, Türklerin başka bir yandan saldırısı duyulunca öylesine kötü bir duruma düştü ki, imparatoriçe onu hemen görevinden alıp yerine Wang Hsiao-chiei adlı sanggünü, ulu sanggün atadı. Ancak eski sanggünün yaptığı bir çözüm gibi kabul edilecek ve saldırıdan vazgeçip yalnızca savunmada, beklemede kalacaktı Çin orduları. Yeni savaş yasaları bu olmuştu ki çok uzak geçmişte, Türk köklü başka bir buduna karşı da benzer savaşlar yapmıştı Çinliler.¹⁵⁶

Bu yol takip edilince geçmiş, yeniden aynılanmış oldu. Çin orduları, eskiden de Türkleri duvarın gerisinde beklerlerdi ya! Baskın taraf yine Türkler, savunmada kalan taraf yine Çinliler... Böylece yaşadıkları, yaşamda kaldıkları her günü kazanılmış sanan Çinli sanggünler ve çerileri...

Kapgan Kağan, üç yıl boyunca Çin'e durmadan akın kıldı. Bu akınların çoğunda Bilge Tonyukuk da yer aldı. Ancak artık apa tarkan olarak görevde değildi. Ordunun yönetimini doğrudan kağan yapıyordu. Ulu Bilge de diğer irkinler gibi buyruğundaki orduyu yönetiyordu. Kimi zaman toplu, kimi zaman da küçük birlikler halinde dört bir yana kılınan akınlar utkular getiriyordu Türklere. Kapgan Kağan'ın ünü artıyor, dostları kadar yağıları da çoğalıyordu.

Akınlar, Çin için yıkım oldu. Türkler bütün etkinliği ile Çin'e yüklenirken, utkular birbiri ardına gelirken...

---

¹⁵⁶ Hunlar çağında, pek çok Çin sanggünü, savaşmak yerine duvarın ardında kalmayı seçmiştir.

Kapgan Kağan aniden Çin'e banş teklif etti.¹⁵⁷

Kimseye danışmamıştı, ancak haklıydı. Çünkü diğer yanlardaki yağlıları ile işi vardı. Orduyu ve gücünü bölmek istemiyor, günbatisına akın kılıp, aynı soylu bozkır budunlarını buyruğuna almak, onlarla ordusunun er sayısını artırmak istiyordu. Günbatisında, kendince yaşayanlar öylece bırakılırlarsa, en zor anlarında harekete geçip arkadan vurabilirlerdi Gök köklü Türkleri ki hareketlenme duyumları gelmeye başlamıştı. Türk kağanı daha er davranmalıydı. Bu nedenle Çin sınırının öncelikle güvence alınması gerekiyordu. Diğer yanda savaşırken, bu yandan gelebilecek bir Çin saldırısını devleti zora koyardı. Uslu kağan gereğini yapmıştı.

Çin imparatoriçesi Wu-hou, Kapgan Kağan'ın banş isteğine dört elle sarıldı. Türklerle banş, Çin içindeki karmaşayı durdurabilmesi için de iyi bir fırsattı. Ne yakın geçmişte yapılanları ileri sürerek yeni bir istekte bulundu, ne de Türklerin buldukları, aldıkları yerlerden geri çekilmesini koşulladı. Onun tek dileği yeni bir akın yapılmamasıydı. Bunu sağlamak için de büyük bir kabul gösterip bolca armağan gönderdi Kapgan Kağan'a.

Çin, baş eğmişti. Çin, ağır bir yenilgi almıştı.

Kapgan Kağan'ın asıl dileği Ordos'ta¹⁵⁸ hâlâ tutsak olan Türk boylarını kurtarmak, Çin boyunduruğundan almaktır. Bunu da barış yoluyla elde edebileceğini, Çin'i yeterince sıkıştırdığını düşünüyordu. Onların varlığı devlete büyük yarar sağlayacağı gibi, Ordos bölgesini de yeniden kazanıp, devletin sınırları içine katmak istiyordu.

---

¹⁵⁷ Kapgan Kağan'ın Çin'e elçi gönderdiği tarih 695 yılı olarak gösterilmektedir.

¹⁵⁸ Ordos bölgesi Türk yurdu idi ve otlakları göçer budun için çok gerekliydi. Çin uzun zamandır Ordos'a egemendi.

Güçlü bir devlet için daha fazla ere, daha kalabalık buduna ihtiyacı vardı Kapgan Kağan'ın. İhtiyacı olan erleri aynı ırktan olan kandaş bozkırlılardan edinebilirdi. Ancak onlar baş eğmemekte direneceklerdi. Bu da büyük savaşlar demektir. Bütün bozkırları birleştirmek büyük bir düştü ve geçmişte çok kez başarılıydı. Kapgan Kağan da bu düşün ardına düşmek istiyordu.

Aynı çağlarda günbatısında başka bir güç palazlanıp güçlenmekteydi. Onlar Türk sınırına ulaşmadan önce bir şeyler yapmak gerekiyordu. Gelen duyumlar Arap budunun sürekli ilerlediği ve yeni dinlerini yayma derdinde olduğu yönündeydi. Kapgan Kağan biraz da bu nedenle günbatısına akın kılacaktı.

Çin'in Türklere boyun eğmesi, Kapgan Kağan'ın barış önerisine dört elle sarılması bir zayıflık olarak algılandı ki öyleydi, bu sonuç Çin'e bağlı başka budunları da harekete geçirdi.

Kıtanlar, T'ang hanedanını zora sokacak bir başkaldırıya kalkıştılar. Çin'in karayanının gündoğusuna düşen top- rakları yurt tutmuş olan bu budun, buldukları bölgelerde Çin ordularına saldırdılar. Başlarında Chin-chung ve Wang Yün adlı irkinler vardı. Amaçları yurtlarını kurtardıktan sonra diğer budunları da buyrukları altına almaktı. Türklere karşı bir akın düzenlemek istiyorlardı.

Kıtanlar, Çin İlbayı Chao Wen-hai'yi öldürüp, çerisini kılıçtan geçirdiler. Başkaldırı kısa sürede yayıldı. Çin ordusu başkaldırını bastırmakta zorlanır duruma geldi.

Kıtanlar, Türklerin yağısıydı. Güçsüz anları yakalayınca durmaz, Türk yurduna akın eder, obaları yağmalarlardı. Geçmişte Türk'e yağı diğer budunlarla, hatta Çin ile anlaşmalar yapmaktan da geri durmamışlardı. Kapgan Kağan bu fırsattan yararlanıp Kıtanlara kıyın kesmeyi koydu usuna.

Bunu kolayca başarmanın yolunu bulduğunu düşündü ve Çin imparatoriçesine bitig gönderdi.

“Güçlü Türk kağanı, Kıtanlara karşı sana yardım etmek ister ancak...” diye başlayan bitiğinde, uslu kağan elbette bu yardımının bir karşılığı olması gerektiğini bildiriyordu. İrkinlerle toylamış, Bilge Tonyukuk’a danışmış, bu karar almıştı. Kağan’ın bu uscul yanını beğenmişti Türk uluları. Zaman zaman öylesine güçlü kararları beklemeden alıyordu ki...

Kıtanları, Çin’e karşı savaşırken vurmak, onları iki yanda savaşa sokmak demektir. Bu da güçsüzleşmeleri anlamına geliyordu. Kesin, kolay bir utku Türkleri bekliyordu.

Bilge bir kağan, düşünceli bir devlet erkidi Kapgan Kağan. Elbette davranışları, İlderiş Kağan’a benzemiyordu. Onun beklenmedik davranışları olmaz, devletini sıkıntıya sokacak bütün ihtimalleri hesaplamayı severdi. Yanından ayırmadığı Bilge Tonyukuk’un sözüne uyması da hata yapmasına engel olmuştu. Oysa Kapgan Kağan kendi başına ani kararlar verebiliyordu.

Kapgan Kağan’ın Çin imparatoriçesine gönderdiği bitigi, övülecek kadar güzel isteklerle doluydu. Adeta bir buyruklar bütününü andırıyordu.

“Önce, beni Türk kağanı olarak tanıyacak, devletimi, ilimi, yetimi kabul edeceksin. Sonra da bozkır budunlarına yardım etmeyi ve bana karşı kışkırtmayı bırakacaksın. Geçmişte Gök köklü Türklerin, Aşina soylu kağanların buyruğunda olan, aynı ırktan ve kandaş olduğumuz bozkır budunlarını yeniden bayrağım altına alıp, bir tutmak, devletimi yüceltmek dilerim ki bu kutu, bu yetiyi Tanrı verdi bana. Soyca, dilce bizimle bir olan budunların birliğe karşı çıkan irkinlerini desteklemekten vazgeçeceksin. Devletimin, ilimin bir kılınmasını engellemeye çalışması Çin’in zararındır. Eğer Çin, Türk’e yağılık etmeyi sürdürür ve oyun içinde olursa, kendisi bilir!”

Kabulü zor bu sözler, sıkıntıdaki imparatoriçeye ulaştı-

ğında, kurtuluş ipine sarılır gibi sarıldı Kapgan Kağan'ın bitiğine. En yakınında duran, en güvendiğı sanggününü, "Sol ihtişamli muhafızları¹⁵⁹ sanggününü" elçi olarak gönderdi.

"Ne yaparsan yap, Kapgan Kağan'ı barışta kalmaya ikna et! Usunu kullan ve onu oyala!"

Barış için gelen elçilere dostça davranılırdı. Kabulde bulunan herkesin bakışında Çin'in teslim olmasıydı bu geliş ve yüzler gülüyordu. Sorular soruldu. İstekler yinelendi.

Sanggün, görevini tam olarak yaptı. Kapgan Kağan'ı memnun etmeyi başardı. İmparatoriçe kendisine iyi bir elçi seçmişti. Bugün barış için konuşuluyorsa onun başarısıydı.

Karar alınmış, Kıtanelara karşı ortak bir savaşın önü açılmıştı. Bu işten Türkler büyük kazanç sağlayacaklardı; çünkü fazla sayıda Türk eri carundan olmadan Kitanlar kıyınlanacaktı.

Kapgan Kağan, Çinlilere destek verdi. Geçmişte Türk'e yaptıkları için Kitanları kıyınladı. Onları vurup, yurtlarında perişan etti. Çin'in de Türk egemenliğine giren topraklardan geri durmasını sağladı.

Gök köklü Türklerin akınları öylesine etkili oldu ki Kitanlar kaçıp yüksek dağlara, sık ağaçlarla kaplı ormanlara sığınmak zorunda kaldılar. Büyük kayıplar vermişler, yurtlarını terk etmek çaresizliğine düşmüşlerdi. Geçici bir zaman için de olsa Kapgan Kağan'ın yaptıkları Çin'i de rahatlatmıştı. Elbette Çin orduları bu ortak yağya karşı ezici kıyınları yapmaktan geri durmuyorlardı.

Kıtanelara yapılan akınlarda çok dikkatli davranıyordu Kapgan Kağan. Çin'den istedikleri gerçekleşene kadar onları tamamen silmek ve irkinlerini, direnişlerini yok etmek istemiyordu. Şimdilik sürmek ve kovalamakla yetinmiş, ardından işi öylece Çinlilere bırakmıştı. Bu tavrı bile ne denli ulu

---

¹⁵⁹ Çin, böylesi abartılı orunları çok kullanmıştır.

bir kağan olduğunu anlatmaya yeterliydi.

İmparatoriçe Wu-hou, Çin'e yaptığı bu iyilik nedeni ile kendince önemsedığı bir orun sundu kağana:

“Devletini geliştiren, büyüten kağan!”

Böylece dostluğunu, minnetini anlatmak istiyor, onu övüyordu. Oysa daha önceden verdiği orunlar hakaret doluydu. Bu dönüşün ne zaman kadar süreceğı merak konusu olacaktı. Kapgan Kağan'ı ve devletini tanıdığını, büyüklüğünü kabul ettiğini açıklıyordu Wu-hou. Bu, Çin'i yönetenlerin, Türk'ün güçlü olduğu her devirde yaptığı övgülerdendi ve elbette Kapgan Kağan böylesi orunlara değer vermezdi. Onun düşü, devletini güçlendirmek, bütün bozkırlı aynı soylu budunları bayrağı altında toplamaktı ki onlar büyük Türk ulusunun parçalarıydılar.

Barış anlaşması yapılmıştı, ancak Kapgan Kağan yine de Çin'i rahat bırakmak niyetinde değildi. Kendisi, ordusunu alıp günbatısına yönelmek üzere harekete geçerken geride inisi Tisufu Yabgu buyruğunda az da olsa ordu bırakmış, Çinlilere güvenilmeyeceğini, onların yapacakları her hareketin gözlenmesini, gerektiğinde karşılık verilmesini, zaman zaman da rahatsız edici akınlar yapılmasını buyurmuştu. Elbette Çin, göstermelik barışçı yüzünden vazgeçmek için fırsat kollayan bir yağıydı.

Akın için yol verilmişti ya...

Kağanından güç alan Tisufu Yabgu buyruk vermiş, Türk irkinlerinden biri, buyruğundaki az sayıda erle Liang bölgesini vurup, buranın ilbayını tutsak almıştı. Çin yalnızca izlemek ve susmakla yetinmek zorunda kaldı ki karşı koyacak gücü yoktu. Çünkü yapılacak her hareket Türk kağanını kızdıracak ve geri gelmesine neden olacaktı. Tutsak ilbay yüklü bir baş bedeli ile serbest bırakılmış, bir daha karşı çıkmamaya and içirilerek ülkesine geri gönderilmişti.

Barışa rağmen eski Türk yurdu Ordos'un karayanının gündoğusuna düşen bölgelere kadar uzandı Türk akınları. Çin'e büyük zarar vererek ilerledi. Çinliler de geri çekilip Türk atlarının koştuğu alanları terk etmekle yetindiler. Barış bozulmasın diye sustular bu akınlara. Bir yandan Kapgan Kağan'a elçiler gönderip akınların durmasını dilediler. Sonunda bütün Gök köklü Türk irkinleri geri çağrılarak Çin ile barış onaylandı. Böylece imparatoriçe Wu-hou rahat bir nefes aldı.

Bilge Tonyukuk, savaşa doymayan bu koca kişi Çin içerinde, akındaydı. Barışın kesinlik kazanması üzerine geri çağrılıp Ötüken Yış'a drmesi buyurulduğunda aldığı bol doyumluk ve ulca ile varsıl kılmıştı ordusunu.

Tam yirmi üç kenti yerle bir etmişti Bilge Tonyukuk.

Buyruğundaki ordu Taluy ırmađı¹⁶⁰ tarafından sulanan Shan-tung vadisine kadar uzanmıştı. Şimdi o da günbatsında verilecek görevi bekliyordu.

Çin ile barışın kısa bir zaman içinde bozulacağı konusunda beklentiler olsa da anlaşma yapılmış, ardını sağlama almıştı Kapgan Kağan. Şimdi Çin'e verdiği sözleri yerine getirmesi için zaman tanıyacaktı. Gnbatsındaki budunlar için aldığı kararları bir an önce uygulamak istiyordu.

Kapgan Kağan, Ötüken Yış'a döndüğünde yeni akınlar için hazırlıkların yapılmasını buyurdu. Bir an bile gecikmek istemiyordu. Günbatsında en büyük dert, Kırgızlardı. Bu güçlü budunun yenilmesi ve Gök köklü Türk devletine boyun eğdirilmesi için en uygun yolu tutmak gerekiyordu. Elbette bunun için de danışacağı kişi Bilge Tonyukuk olacaktı.

---

¹⁶⁰ Bu ırnak kaynaklarda Yeşil gz ve adlarıyla da anılır.

“Eçim kagan olurtukda özüm tigin erk... iy... Tengri yarlıkaduk üçün dört yigirmi yaşımka Tarduş budun üze şad olurdum. Eçim kagan birle ilgerü Yaşıl ögüz Şantung yazıka tegi süledimiz.”¹⁶¹

Bunca savaş olurken yaş alıp büyüyen, erliğe susamış, Han Aşına soyundan yiğitlerin yerinde durması, duyarak, izleyerek beklemesi düşünülebilir mi? Hele bu yiğitler uçmamlık İlteriş Kağan'ın oğulları ise...

Od düşmüştü yaşı erliğe tutunmuş iki Aşına erinin yüreğine. Beklemek zorlarına gidiyor, sıkılıyor, üzülyörlardı. Dertlerini yaşına yüklemiş, kendisini çocuklarının büyümesine vermiş, erinden armağan kalan oğullarını öğütleriyle, yönlendirmeleriyle durultmaya çalışan anaları İlbilge Hatun'a anlatamasalar da onun anlamasına engel olamıyorlardı. Üzerlerine titrediği oğullarının yanlış bir iş yapması, bir iç kavgaya karışmaları korkusu duyuyordu anaları. Çok fazla anlatma imkânı olmuyordu; çünkü erliğe yakışan kişilere söz söylemek kimi zaman tersine sonuçlar verirdi. Gerektiğinde söz söylemek ise zaten hakkıydı.

İlbilge Hatun, olabilecekleri ve bunların sonuçlarını düşünüyordu. Oğulları büyüdükçe eçileri kağandan, kağanlık haklarını aramaya kalkabilirlerdi. Bu da hem oğuşu, hem de devlet için zor günler demekti. Kapgan Kağan, İlteriş Kağan'ın iki oğlunu, atıları Boğçu ve Kül Tigin'i kağanlığı için

---

¹⁶¹ “Eçim kağan oturduğunda, kendim Tigin idim. Tanrı buyurduğu için, on dört yaşımnda Tarduş budun üzerine şad oturdum. Eçim kağan ile doğuda Yeşil Irmağa, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik.” Orhun Anıtları, Bilge Kağan Bengütaşı, Doğu Yüzü...

tehlike ve yağı görmemeliydi. Kapgan Kağan, Bilge Tonyukuk'u apa tarkan görevinden almıştı. Onu geride tutmayı seçerek bir şeyler anlatmak istiyor gibiydi. Yaptıkları İleriş Kağan'ın devlet içindeki etkilerini silme abalarıydı. Buna da bir dereceye kadar hakkı vardı.

Bilge Tonyukuk, oğullarının geleceğinde etkin olacak bir isim... Onun, uzun bir zaman Ötüken Yış'tan uzakta, akında olması iyi olmamıştı. şimdi yakında olması bütün zaman açığını kapatacak, gecikmeli günleri tamamlayacaktı.

Töre gereği, kağan evdeşi kalan İlbilge Hatun, beş oğlu-nu bir arada tutmaya, onları gönül bağı ile birbirlerine bağlı kılmaya çabalıyordu. Ere varmamış kızları ve oğulları ile yaşamayı seçmişti. İkiyi yaşları birbirine yakın büyük, üçü yine yaşları birbirine yakın küçük oğullarının büyüme çabalarını izlemek en büyük mutluluğuydu. Bir yandan da yaşi gelen oğullarına evdeş tutmalarını, bir an önce çadırlarına hatun edinmelerini öğütlüyordu. Bunun gecikmemesi gereği vardı. Aşına soylular er evlenir, er zaman da ocuklanırlardı.

"Hangisi önce evdeş bulur ki?"

Kül Tigin daha hareketli, Boğçu ise daha düşünen...

Ana öğüdü onların hep birlik olması üzerine...

"İkiniz bir kişi gibi olun! Birlik güç demektir. Bakın devlete! Türk budun ayrı olduğunda, parça bölük olduğunda ne durumdaydı? Ataruz kağan tuğ kaldırıp bayrak atıktan sonra, Türkler birlik olup yağılarına karşi çıkınca nasıl oldu? Tutsaklık böyle sonlandı. Bugün Ötüken Yış Türk başkentiye-se, birlik olmanun sonucudur. Siz, iki Aşına soylu kandaş, bir olunca, yalnızca iki erin birliğinin ne büyüklükler getireceğini göreceksiniz? Böylece inilerinize de örnek olursunuz. Siz Türk'e armağan iki kandaşsınız. Bunu unutmayın ve asla kopmayın birbirinizden. Yarın inileriniz de büyüdüğünde sizin yanınızda yer tutacaklar. Bükülmez, kırılmaz bir güç olacaksınız."

Düşsellik içinde beş oğlunun omuz omuza savaştığını görür gibi... Türk analarının en büyük dileği, oğullarını ulusları için savaşırken bilmek!

Bilge Tonyukuk, gerektiğinde, gereğince davranan olmayı bilir. Davranmanın da söz etmenin de zamanı vardır ki bu zaman önemlidir. Zamansız ses vermek, sonuçsuz kalmak demektir. Hatta kıyın almak... Erliğin de bilgeliğin de çağı geçmez, belki bir zaman için geride tutulması gerekse de... O nedenle acele etmenin anlamı yoktur.

İlteriş Kağan'ın oğulları erliği seçmişlerdi, ancak bilgelik de edinmek zorundaydılar. Yönetenler için kaçınılmazdı bu. Ata binmek, yay gerip ok salmak, kılıç, kargı kullanmak, belli bir sıra ile öğretilirken, usta erlerin yönetiminde birer savaş eri olarak yetiştirilirken, Aşına soylu olmanın gereği bilgi edinme de onlar içindi.

Bu yapının ana taşı, ata yoldaşı olarak yanlarındaydı Ulu Bilge. Öyle olması gerektiği için...

Kocamışlığa dönen yaşamının en değerli bilgilerini bu iki yiğidi yetiştirmek için kullanıyordu Ulu Bilge. Uzak geçmişten başlayıp, dünkü günü anlatıyor, bugünkü güne gelene dek süren yaşananları, özellikle tutsaklık günlerinin acısını ve başkaldıran Aşına erlerini ad ad belletiyordu. Akınlarda olduğu uzun dönemlerde yitirdiği zamanı kazanmak için acele ediyordu. Türk'ün özgür kalma tutkusunu onların ruhlarına ektikçe mutlu oluyordu Ulu Bilge. Aynı oğullarına öğrettiği gibi...

Terk edilmemesi, asla bırakılmaması gerekenleri... Yurdu, ulusu, töreyi...

Zamanın çağrıları yaman olur büyürken. Öncelik erlik ile yetkinse, er kısmını yerinde tutmak zor olur. Durdurmak zor olur.

İlteriş Kağan'ın oğulları Bođđu Tigin on dört, Kl Tigin on c yaş almış, yerlerinde duramaz, oturup kalamaz olmuşlardı. Başvurmak gerekmeden, zamanı geldiğinde orunlu olmalıydılar ki bunu eçileri Kapgan Kağan'ın kendiliğinden düşünmesi, buyurması gerekiyordu. Bilge Tonyukuk, beklemenin sona ermesi gerektiğini bilse de kağana bunu hatırlatmanın yanlış olacağı inancı ile susuyordu. Bir im görse, ilk sözü eden o olurdu.

Değişim etkilemişti Bilge Tonyukuk'u. Kapgan Kağan, yönetimden uzak durması gerektiğini belli etmiş, Ulu Bilge de buna uymayı seğmişti. Bu da onu, uçmaklık İlteriş Kağan'ın oğullarına daha çok yaklaştırıyordu. Zamanı onlarla üleşmek için artırmak zorundaydı.

Tiginler bekliyordu!

Kapgan Kağan bekliyordu.

Bekledikleri farklı olsa da...

Bilge Tonyukuk, beklemenin yanlış olduğunu, hiĔbir şeyi zamanından geç yapmamak gerektiğini düşünüyordu.

Sonunda Bođđu Tigin bekleme zamanının aşıldığına, varıp isteme, alma zamanının geldiğine inandı. Çünkü Kapgan Kağan, kendi oğlu Bg şad'ı geleceğe hazırlamak ve kağanlığını kesinleştirmek için İnel Kağan adıyla, "Kck Kağan" duyurmuştu. Atlarının yaşları yetkin olmadığı için töreye tutunup kağanlığı alan Kapgan Kağan, zamanı gelince kağanlığı oğluna bırakmak için adım atarken, uçmaklık İlteriş Kağan'ın yaşı gelmiş oğulları orunsuz ve ordusuz kalamazlardı.

İstemenin zamanıydı.

Bilge Tonyukuk, iki tigin ona gelip bu konuyu danıştığında, dileklerinin uygun olduğunu, zamanın geldiğini ka-

bul etti. Bu işe karışmasının doğru olmadığını bildiği halde bunu da önerdi:

“Dilerseniz, kağanla ben konuşayım.”

“Olmaz Apa Tarkan!” dedi Boğçu Tigin. “Olmaz! Doğrudan bizim konuşmamız gerek. Töre de bunu buyurur!”

Doğruydı.

“O halde kağanla konuşurken sözlerinizi iyi tartın. Yanlış anlamalara fırsat vermeyin. Size zarar getirecek sözler etmeyin!”

Buna itirazları olmadı. Devleti yöneten kağan, eçileriydi ve ona saygı, devlete saygıydı.

Boğçu Tigin, Kapgan Kağan'ın Çin'deki zorlu savaflara ara vermesini, Ötüken Yış'ta olmasını fırsat bilip otağa koştu. Kül Tigin'le görüşmüş, ikisi de bir başına gitmesinin daha uygun olduğu sonucuna varmışlardı. Eçisi gidip görüşecek, Kül Tigin dışarıda bekleyecekti.

Yakında günbatısına akın kılınacağı çalınmıştı kulaklarına. İkisi de o akında olmak diliyordu. En azından bu söylenmeliydi kağana. Orunsuz bir er olarak bile savaşmak istiyorlardı.

Kağanın hizmet işlerini örgütleyen otağ kapıcıbaşısına¹⁶² dileğini bildirdi Boğçu Tigin.

“Eçim Kağan'la görüşmek dilerim!”

Atısını bekletmedi Kapgan Kağan. Onca uğraş içinde uçmaklık eçisinin çocuklarını ihmal ettiğini hatırlayıp üzül-müştü. Varsılığın belirtisi, eçisinden kalma kağan imi olan Altın Örgün'den kalkıp ayakta karşıladı, karşısında baş ke-sip kut sunan atısını.

---

¹⁶² Kapıcılık, Kağan otağının bütün hizmetlerine koşan üst orunlu erlerin oluşturduğu bir hizmet sınıfıdır. Başlarındaki kapıcıbaşı ise kağana en yakın olan beylerdendir.

“Boğçu Tigin... Yiğit atım!”

Onu omuzlarından tutup kucakladı. Nasıl da büyümüş-tü atısı! Farkına varmadığına üzöldü. Hemen anladı onun neden orada olduğunu. Unuttuğu, geciktiği için kendisine kızdı. Bugün kişilere hak ettiğince davranmazsa, yann yanında tutmakta zorlanabilirdi.

Kağan, üleşte eşıt davrandığı zaman saygın kağan olurdu.

Kapgan Kağan önceliği atısına bırakmamalıydı. Usunu zorlayıp bir yol düşündü o anda. Hem atılarına görev verecek hem de onları Ötüken Yış’tan uzak tutacak...

Gülümsedi.

“Ben de seni sesleyecektim eçim emaneti yiğit atım! Tanrı duyularımızı karşılaştırmış ki sen er davrandın. Buna çok sevindim.”

Boğçu Tigin, eçisi kağanın bu sözlerine şaşırılmazken, kağan bunları söyleyip bir yandan düşünüyordu:

Boğçu Tigin ve Kül Tigin, yaşları orun için yetmiş, gerekli eğitimlerini almışlardı. Onları orunsuz ve ordusuz koymak budunu hoşnutsuz eder, töre yara alırdı. Şimdi kanı çağlayan bu yiğitler, zorlu görevler beklerlerdi. Düşünüyordu Kapgan Kağan. Çin ile göstermelik barış yapılmışken, günbatısına ordu çıkarmak ve akın etmek için fırsat değerlendirilirken, iki atısına nasıl bir görev versin? Onları nasıl memnun ve mutlu etsin? Bunların yanında usunu kurcalayan başka etkiler de olmuyor değildi. Vereceği orunun gelecekte kendisine ve kendinden sonra kağan olmasını düşlediği oğluna sıkıntısı olmamalıydı.

Çin’le ilişkileri kendisi düzenliyordu. Bu konu kağanı ilgilendiren asıl konuydu ona göre ve Bilge Tonyukuk’un artık devlet yönetimine kaşmasını istemiyordu. Günbatısında, büyük oğlunu, Küçük Kağan orunu verdiği İnel’i görevli kılmaya karar vermişti. Onu Ötüken Yış’ta daha fazla tutması anlamsızdı. Kandaşı Tisufu Tigin için de gündeğu-

sunda, Çin sınırı yakınlarında bir görev düşünüyordu. Şimdilik yanında tuttuğu Bilge Tonyukuk'u da günbatısına gönderip o yanda görevlendirerek, oğluna us bildirici tutmanın iyi olacağı kanısındaydı. Üstelik onun Ötüken Yış'tan uzakta olması, gücünü tek başına yaşamasını sağlayacaktı. Eçisi uçmaklık İleriş Kağan'ın her dem yanında olan Ulu Bilge, onun yakınında olmamalıydı. Aşına soylusu olarak her zaman bir Aşide Uruğlu'nun desteği ile görünmek Kapgan Kağan'a yanlış geliyordu. Kağandı, yönetendi. Kut ve güç onunlaydı. Üleşte eşlik tuttuğunda ve töreye uygun davrandığında hiç kimse seçimlerine karşı çıkamazdı.

Şimdi, atlarına vereceği görev ve orun, oğlundan, kandaşından farklı, daha alt yetkide olmak zorundaydı. Fazla yetkilendirmek gelecek için dert çıkarabilir, az yetki ise onların üzüp değişik arayışlara itebilirdi.

Kut, güç, üleş böylesi bir us gerektiriyordu.

Kapgan Kağan, kağanlığını sıkıntıya sokacak, yönetimini zorlayacak en küçük ihtimali bile hesaplamak zorundaydı. Bugün onu sayanların, kağan bilenlerin, yarın da oğlunu kağan tanıması için üleşte eşit davranmak yeterli olmayacaktı belki, ancak başka da çözüm gelmiyordu usuna.

Atısına oyalayıcı sözler ederken, onu konuşurken bunları düşünüyor, zaman kazanmak için sorular soruyordu. Önce töre gereği evdeş tutmak zorunda kaldığı, ancak uzun bir zamandır yüzünü bile görmediği İlbilge Hatun'u sordu. Ardından diğer atılarını...

"Duyduğuma göre avcılıkta kandaşın Kül Tigin ile çekişmişsiniz!"

Bunu söylerken gülümsemiş, atıları ile onlardan duyumsuz ilgilendiğini göstermek istemişti.

"Çekişme değil bizim yaptığımız eçim Kağan, kişi kandaşıyla çekişir mi hiç? Yanşıyoruz!"

Bilgece cevap bocalattı Kapgan Kağan'ı. Hemen düzeltti:

“Elbette yarışyorsunuz! Yakın zamanda erlik yarışınızı da görecek budun.”

Boğçu Tigin’in beklediği sözdü. Hemen doğrulttu.

“Ne zaman eçim Kağan?”

Şaşırdı Kağan. Kendi diliyle sıkıntıya düşmüştü. Dene-yimi yetiştirdi bu sorunun cevabına.

“Hemen!” deyiverdi, “Gecikmiş erliğin hesabını kim verebilir Gök’e? Hemen! Zamarı geldi Boğçu Tigin.”

Atısuun gözündeki sevinç pırıltısını görüp nefes aldı Kapgan Kağan. Artık sözünü tamamlamalıydı.

“Yakında günbatusına büyük akın kılınacak. Bu akında atılarımın yanımda olması beni gururlandıracaktır.”

“Akın...”

Elbette bu akında orunlu olacaktı atıları, ama nasıl bir orun?

Kapgan Kağan bunu düşündü kısa bir zaman. Sonunda verdiği karardan memnun, gülümseyerek konuştu:

“Seni günbatusına, Tarduş budun üzerine şad atadım! Gök köklü Türklerin günbatusındaki Küçük Şad’ı olacaksın.”

Düşsel bir orundu. Devletin günbatusında şad olmak önemli bir orundu, ancak zaten o yanda, yetkili kılınacak Küçük Kağan olacaktı. Her ne kadar Tarduşlar eski gücünde değillerse de, Tarduş şadlığının, atısı için uygun bir orun olduğunu düşünmüştü Kapgan Kağan. Buna da o an orada karar vermiş, atısının yüzüne söylemişti.

Günbatusı; kızılıyana ve gündoğusuna göre daha tehlikeli bir bölgeydi. Özellikle güçlü bozkır budunları ile kavga onları buyruk altında tutmanın zorluğu, orada egemen olacak irkinlerin işini zorlaştırıyordu. Üstelik bir de Müslüman Arapların saldırıları başlamıştı. Ki o da yakında ayrı bir dert olarak karşılıklarına çıkabilirdi. Şimdilik sınırlarına ulaşmamış bu hareketlenme, gelecek için önlemler almayı gerektiriyordu.

Atısına Küçük Şad’lık seslenişi, yaşının küçüklüğü ne-

deniyleydi. San ve ad takmaya meraklı Türkler başka bir orun bulmasınlar diye böyle söylemişti kağan. Bunu toyda da dile getirecek, böyle kayıt düşülecekti.¹⁶³ Yine de budun düşünecekti ki oğluna Küçük Kağan orunu veren kağan, atışına da Küçük Şad diyerek onun orununun daha düşük olduğunu imlemiş olabilirdi.

Önce gülümsedi, sonra başını yere eğip, "Buyruk, Kapgan Kağan'ın" dedi, töre bilir Boğçu Tigin. Yine de sorgulu duruşu başka beklentileri de sesliyordu. Buyruğuna ordu verilmesi ve kandaşı Kül Tigin'in orunu...

Kapgan Kağan, o kısacık an içinde bunları da düşünmüştü. Ancak sanki çok önceden beri düşünülen bir fikir gibi açıkladı:

"Seni ve kandaşını, onar bin erlik ordunun başında şad yetkileriyle donatıp ordulandırıyorum. Varın, Türk için savaşın. Adınızı yiğitlikle denk tutun. Yağılanımıza baş eğdirip devletimize bağlayın. Gereğince salma alın ki budunumuz varsıl olsun. Kandaşını yanından ayırma. Bugün de yarın da bir erin, kandaşı ile olması gücünü artırır. Ben uçmaklık atan, eçim İlderiş Kağan ile..."

Duygu yüklü sözler, içten anlatılan anılar...

Bunu söylerken ister istemez yakın geçmişte İlderiş Kağan ve Tusifu Yabgu ile yaşadıkları düşmüştü usuna. Onlar üç kandaş, Türk ulusunun özgürlüğü için savaşı başlatanlardı.

Sözlerini tamamlamakta zorlanırken, atısı yetiştii.

"Buyruk Ulu Kağan'ın!"

Boğçu Tigin'in seslenişi ile ayrıldı düşlerinden. Buyruklarının uygunluğu hoşuna gitmişti. Zaman azlığında atıların

---

¹⁶³ Daha önce de belirtildiği üzere, Bilge Kağan ve Kül Tigin için Türk töresi uygulanmış olmalıdır. Buna göre her orun alındığında başka bir ad taşımak töredir. Bu konuda tarihi kaynaklar incelenmiş ve ad değişimleri okuyucunun bilgisine sunulmuştur.

memnun kılacak оруnlar sunması, buduna büyük yarar sağlayacaktı. Budun olanlara başka türlü bakardı ve iyi değerdendirirdi. Böylesine güçlü Gök irkinlerinin günbatısında olması dostları gönendirir, yağılannı ise ürkütürdü. Bilge Tonyukuk da o yanda olunca; Kapgan Kağan'ın günbatısına verdiği önem ortaya çıkardı. Şimdi sıra gereğince ordu hazırlamaya gelmişti. Günbatısında işlerin kolay çözülmeyeceği ortadaydı. Bir kez alınacak yenilgi bile her şeyi değıştirebilirdi.

“Tannı korusun!”

Böylece çıkabilecek soycul dertleri bertaraf etmişti Kapgan Kağan.

“İlteriş Kağan'ın oğullarının Ötüken Yış'tan uzak olması, usuna başka işler düşürenleri de durduracaktır!”

Bunca çok yönlü düşünmesi, zamanın getirdiği deneyimlendendi. O, kağanlıkta uslu ve bilgiliydi. Aldığı kararlar da geleceği ışıtan kararlardı.

Yaşananlara rağmen içinde geleceğe dair korkular olmasına şaşırıyordu Kapgan Kağan. On dört yaş almış atısının onun yerine kağanlığa göz dikmesi mümkün değilken... En çok çekindiği Bilge Tonyukuk durumuna razı gelip ses etmezken...

“Bunca utkudan ve başarıdan sonra, ne irkinler, ne ulular kağanlığımı tartışmaya gerek görmez ancak...”

Usuna düşüyordu işte böylesine korkular. Keşke olmasaydı, ama oluyordu işte!

“Zamana ve duruma göre yeni çözümler bulurum.”

Güven, yönetenin en büyük destekçisidir. Ancak fazla güven yanlışlara neden olabilir.

Kül Tigin, eçisinin, otağdan çıkmasını heyecanla bekliyordu. Onu saymış, töre bilmiş, kağanın huzuruna kendisi çıkmamıştı. Biraz da heyecanına yenilip, kağanın yanında eğri söz etmekten çekinmişti. Kendisini durdurma, sözünü

esirgeme gibi bir huy edinmemiştii hiç. Onun düşüncesinde er, nasıl hissediyorsa öyle konuşmalıydı. İlk sözü son sözü olmalıydı. Elbette boş konuşmak ere yakışmazdı ya, susmanın da anlamı yoktu. Bir yaş büyük eçisi de ayrı görüşte olsa da düşünmeden, ölçmeden bir tek söz etmezdi. Böylece yanlış da az oluyordu. Kül Tigin yanlıştan çekinmez, ancak yanlış da yapmazdı.

Şimdi merak içinde neler olduğuna dair kendince fikirler yürütüp duruyordu Kül Tigin. Üstelik usuna hep kötü şeyler düşüyordu.

Eğer Kapgan Kağan eçisinin dileğini reddederse ne yaparlardı?

Bunu düşünmek istemiyordu Kül Tigin. Çünkü mutlaka karşılığı olacaktı. Genç, us dinlemez yüreği çağlıyor, düşünmesi zor işleri düşünüyordu. Eçisinin hakkı olanı kimseye bırakacak değildi. Kendi hakkını da...

“Almak için ne gerekiyorsa! Bugün de yann da...”

Kendisi için ise hiçbir öncelik düşmüyordu usuna. Öncelik eçisininindi. Kendi derdi ise ordu sahibi olmak ve savaşmaktı. Savaş, savaşçı yüreğini çekiyordu. O uruşta, kavgada olmalıydı her zaman. Atının üzerinden inmemeli, elinden yay, kılıç, kargı düşmemeliydi. İlla da orunlu olacak diye bir derdi de yoktu.

“Sıradan bir savaşçı da olsam, uruşun içinde olayım, yeter.”

Ya şimdi, kağan oğulları, Aşına soyunun soylu erleri için töre uygulanmazsa. Ya eçisi kağan, üleşte zorluk çıkarırsa!

“Uygulatmasını biliriz!”

Mutlaka bir şeyler yapılırdı, ancak devlet zora düşerdi. Budun tercih etmede sıkıntıya girerdi. Çünkü bir seçim yapmak zorunda kalırdı. O çağa kadar böylesi tercihlerin sonucunun hep kan boğulmasında çizildiğini öğrenmişti Kül Tigin. Ata dostu Bilge Tonyukuk, o günlere dair Aşına soy-

luları zora düşüren pek çok olanı anlatmıştı. Erler, beyler, irkinler...

İyi olmazdı devlet için ancak hak olandan vazgeçmek de iyi karşılanmazdı. Onlar çadırda oturup zaman geçirecek kişiler değildiler.

“Eğer gerekirse her işi göze almak gerek!”

Böylesine kararlıydı Kül Tigin. Bekledikçe kuşkuluyor, kuşkulandıkça kızılıyordu.

Otağ önündeki bir hareketlenme onu düşüncelerinden ayırana kadar böyle sürdü. Düşünceler yüreğini kemirdi durdu.

“Eçim geliyor!”

Otağ kapıcıbaşısının saygı ile yol verip uğurladığı, kağanın her zaman sakta bekleyen börülerinin baş kesip kut sunduğu eçisini görünce... Gözlerindeki huzuru, yüzündeki gülümsemeyi görünce...

Rahatladı Kül Tigin.

Yaklaştı.

“Yüzün gülmekte eçim Tigin! Kağan dilediğince verici oldu mu?”

“Yüreğin huzurlu olsun kandaşım. Eçimiz Kağan, töreyi uyguladı, hem de ben bir şey istemedim. Nice zamandır usunda olanı buyurdu. Beni Tarduş Şadı atadı. Seni de yanına kıldı ki birlikte yağılara diz çöktürelim. Buyruğumuzda on biner er olacak! Kapgan Kağan toyda görüşüp duyuracak bütün bunları. Çok gecikmeden akın için kağanın ordusunda yer tutup, günbatısına yola çıkacağız.”

“Gök katında Gök’çe kut bul eçim! Nasıl sevindim bilemezsin. Burada seni beklerken usumdan geçenleri bir bilersen!”

“Bilmez miyim?”

Güldüler. Bir rahatlama gülüşüydü, ancak yine de başka düşüncelerle oyalanmaktaydı usları. Tanrı onlara nasıl bir gelecek hazırlamış, yazgı yapacaklarını nasıl sıralamıştı?”

“Yaşanmadan bilinmez!”

Duyulanlar budunu öylesine sevindirdi ki... Hak bilir, töre gözetir Kapgan Kağan ile adını yüksek sesle seslendirerek övündüler. Uçmaklık İleriş Kağan'ın oğullarını orunlandırmış, hem de üleşte adil davranmıştı. Kut sahibi kağana yaraşır bir üleşti. İki atısını değerince değerli kılmıştı. Bundan sonrası Tanrı'nın ve onların bileceği işti.

Yalnızca Bilge Tonyukuk biraz kuşkudaydı.

Olması gerekenin olmadığını biliyordu Ulu Bilge. Verilen orunların etkisini ve tehlikesini de... Kapgan Kağan bir deneme içine girmiş, Boğçu Tigin'e yeterince güç vermemişti. Günbatsını yönetecek olan kişiöğlü Küçük Kağan'dı. Boğçu Tigin sıradan bir şadlık almıştı. Kül Tigin'in ise eçisine yoldaşlık etmekten ve bir tümen ordu tutmaktan başka orunu yoktu. Görünen bu olsa da, orunların kişileri değil, kişilerin orunları hak edip yücelttiğini biliyordu Ulu Bilge. Uçmaklık İleriş Kağan'ın oğullarının gerektiğinde, gereğince davranacağını da...

“Tanrı'nın dilediği olur!”

Toy topladı Kapgan Kağan. Bilge Tonyukuk toyda görüş bildirmeden yalnızca dinlemeyi seçti. Kapgan Kağan onunla ve uçmaklık İleriş Kağan'ın oğulları ile ilgili kararlarını duyurduğunda, fikri sorulduğunda, onaylamaktan geri durmayacaktı.

Kapgan Kağan, buyruklarını duyurdu:

“Devlet olunca töre uygulanmalı, il, gereğince kurulmalıdır. Elbette geçmişin yansımasında devlet, sağ yan, sol yan ve orta olmak üzere kurulacaktır. Bu yolla, kandaşım Tusifu Yabgu'yu sol yan şadı atayıp, yurdumun gündoğusuna düşen yanının yönetimine onu irkin kıldun. Adını İl Çor Şad

olarak verdim.”¹⁶⁴

Her akında yanında yer alan yiğit kandaşını böylece orunlandırması toydan büyük alkış aldı. Kapgan Kağan sözlerini şöyle sürdürdü:

“Uçmaklık eçim İlateriş Kağan’ın büyük oğlu Boğçu Tigin’i, sağ yanda, Tarduş Şad’ı olarak atadım. Küçük Şad orunu ile adını Mekilen Şad olarak duyurdum. Küçük atım Kül Tigin’i eçisinin yanında on bir erlik orduya tümenbaşı atadım. Onu da Mekilen Şad’ın buyruğunda irkin kıldım.”

Daha önce Küçük Kağan olarak atadığı ve İnel Kağan olarak ad verdiği oğluna da sağ ve sol yan şadlarının üzerinde bir orun vererek gelecekte Türk tahtının veliahdı olduğunu onadı toyda. Onu günbatusında görevlendirdiğini de söyledi. Ayrıca küçük oğlu Tonga Tigin’i¹⁶⁵ de İnel Kağan’ın yanına vermişti. Erliği, yiğitliği bilinen bu tigin, eçisinden çok sevilir ve sayılırdı erler arasında.

En küçük oğlu Hankoti Tigin’i¹⁶⁶ ve henüz bala olan Mo Tigin’i ise yaşları erene dek yanında tutacağını ve gelecekte gerektiğinde orunlandıracağını duyurmayı da ihmal etmedi.

Kapgan Kağan, Bilge Tonyukuk’un bilgeliğinin günbatusında daha yararlı olacağını duyurarak, ona verdiği değeri göstermişti. Ulu Bilge’nin dileği İlateriş Kağan’ın oğulları ile birlikte kalmaktı ki öyle oldu. Günbatusında bulunacak, hem Küçük Kağan’a, hem uçmaklık İlateriş Kağan’ın iki oğluna ögelik yapacaktı. Kimin yanında durması gerektiği ise zamana ve olanlara göre onun bileceği işti. Devletin gün batısına bir bilge öge gerekiyordu. Genç irkinlerin deneyim ka-

---

¹⁶⁴ İl Çor Şad ya da İl Çor Tigin adı hakkında çeşitli görüşler yer almıştır kaynaklarda. Yaptığım araştırmalarda bu kişinin Kapgan Kağan’ın kandaşı Tusifu Tigin olduğu fikrini benimsedim.

¹⁶⁵ Tonga Tigin, Orhun Kitabeleri’nde adı geçen bir kutlu kişidir.

¹⁶⁶ Yang-wo-chih yazılışıyla Çin kaynaklarına girmiştir.

zanmaları ve danışmaları için bir ögeye ihtiyaçları olacaktır. Bu göreve ondan başkası düşünülemezdi.

Eçisi İlderis Kağan, Bilge Tonyukuk'a daha büyük yetkiler ve orun tanımış, büyük değer verip yanında tutmuş, apa tarkan duyurmuştu. Ordusunun yönetimini ona bırakmıştı. Oysa şimdi günbatisında bir öge olarak görev yapacaktı. Bu görevlendirme ile onu Ötüken Yış'tan uzak tutmuş oluyordu Kapgan Kağan. Hemen bunun ardından kendisine apa tarkan ve ayguçiler atamakta gecikmeyecekti.

Buyruk bu yönde olunca asla itiraz olmadı.

Kağan, kağanlığı ile ili yönetir, budunu varsılığa boğarsa, kime ne görev düşerse orada olmak gerekir. Zaman denilen gerçek her nasılsa değerince değer verir kişiye. Kişi bu değeri taşımayı bilmelidir! Orunlar değil, bu orunları hakıyla taşıyan kişiler önemlidir. Değeri belli bir kişi hangi orunu taşırsa taşısin, değerince yer tutar.

Toy sona erdiğinde, genç irkinler için değişik bir çağ başlıyordu. Her biri övünülecek işler yapmaya aday olarak, atandıkları yerlere gideceklerdi. Acunda yalnızca on dört çağ almış Boğçu Tigin'in şadlık orunu ile orunlanması, beklediği gibi bütün Aşına soyluları gönendirmişti. Gün batısına, Tarduşlar üzerine şad kılınmasının anlamı da değişik olmalıydı.¹⁶⁷ Küçük Şad, artık onu anmak için söylenecek orundu. Adı da Mekilen Şad olarak Göklenmişti. On bin erlik bir orduyu yönetecekti savaşlarda. Kandaşı Kül Tigin, buyruğuna on binlik ordu verilerek eşisinin buyruğunda, günbatisına görevli kılınmıştı. Bilge Tonyukuk, ögelik orunu ile günbatisının yönetiminde söz sahibiydi artık.

Toyda, günbatisına kılınacak akın da kararlaştırıldı. Belki en can alıcı karar buydu.

---

¹⁶⁷ Bilge Kağan'ın, Tarduş Şadı olarak atandığı tarih 697-698 yıllarına denk gelmektedir.

Budun sevinirken, üzülen tek kişi, İlbilge Hatun...

İki oğlundan uzak kalacak, onları dilediğince göremeyecek.

Er anası olmak kolay değildi elbet. Bunların bir gün olacağını bilse de yüreğinin acısını susturamıyor, gözyaşı dökyüyordu. Üç küçük oğluna, kızlarına sarılıp derdini unutmaya çalışması boşunaydı. Gün gelecek küçük oğulları da orduları ile buluşacaklardı nasılsa.

Tarduş Şad'ı olan ve Mekilen adını alan Aşına soylu yiğit şad, zamanı yitirmekten korkarak hazırlıklar için buyruk verdi. Kandaşı Kül Tigin'le birlikte büyüdükleri, tanıdıkları erlerden kendilerine yoldaş seçtiler. Gidiş zamanını hızlandırdırma çabasına girdiler. Savaşlı er olmak için bunca acelenin tek nedeni vardı: Onları bugüne ulaştıran Aşına ruhu!

Günbatısına doğru yola çıkmadan önce iki kandaş, anaları İlbilge Hatun'u ziyaret edip dua dilediler. Kandaşlarını görüp erliğe özendirdiler.

Anaları kızgındı. Kızgınlığı aldıkları orunlar ya da gidecekleri görevler için değildi elbette. Onun derdi başkaydı. Kocamaya yüz tutmuş yaşımda sürekli dillendirdiği bir dileği, daha doğrusu buyruğu vardı hatun analarının.

"Yalnızlık Gökçül iş... Kişioğluna uymaz. Bilirim işiniz, derdiniz çoktur, ancak, er olanun evdeş tutması, oğul, kız çokça çocuk edinmesi gerek. Gördüm ki bunun için hiç hazırlığınız yoktur. Öyleyse..."

En büyük korkusu, günbatısında akınlarla uğraşırken evdeş tutmakta gecikmeleriydi. Torunlarının olduğunu görmeden ölmesiydi.

Gözleri yerde, gülümsüyordu iki kandaş. Savaş düşünmekten, geleceğe hazırlanmaktan yaşamayı unutmuşlardı; anaları haklıydı. Azlık Türk budunun çoğalması gerekiyordu ki evdeş tutmakta yaşıtlarından geri kalmaları yadırganmaktaydı artık.

Mekilen Şad, o an usuna düşeni söyleyiverdi.

“Yaşça bir yaş büyük olsam da, ben sıramı kandaşım Kül Tigin’e verdim hatun anam. Tez bir kız bulup Kül Tigin’i eşleyelim!”

Gülmemek için zor duruyordu. Ancak Kül Tigin, eşisinin sözlerini gerçek belleyip heyecanlanmış, ne diyeceğini bilemez halde kekelemeye başlamıştı.

“Olur mu hiç? Sen... Eçim... Ben olmaz!”

“Olur!” dedi İlbilge Hatun. “Neden olmasın, olur! Olacak! Yalnız sen değil, eçin de! Tez zamanda... Eğer siz kendiniz bulmazsanız, ben bulacağım. Zaman geçirmeden ve hatta günbatısına gitmeden önce eşlenin.”

“Bu kadar er...”

Son anda sustu Mekilen Şad. Anasını üzmemek istemiyordu. Kızdırmak hiç istemiyordu. Haklıydı sözlerinde. Ancak o çağa dek usuna ve gönlüne uyan birini bulamamış, aramamıştı da.

Buyruktu. Gecikmeden yerine getirilmesi gereken buyruk!

“Tamam, hatun anam! Buyurduğun gibi...”

Ne söz verdiler ne de reddettiler. Zamanın harcanmasında nasılsa bir şeyler kendiliğinden oluyordu. Tanrı’nın hükmünce, yazgının hakkınca...

Belki ilk kez analarının yanından çıkmak için bunca acele ediyorlardı.

Kapgan Kağan, önemli bir derdi çözmüş olmanın rahatlığında idi. Devletinin kurulumundan emin, tahtında daha rahat oturacağını, devleti daha kolay yöneteceğini düşünüyordu.

Şimdi öncelik; birliği sürdürüp güçlendirecek savaşlardaydı. Savaşlar ve kazanılacak utkular çok daha önemliydi bu zamandan sonra. Güçlü tüm irkinlerinin buyruklarındaki ordularını bir arada ya da ayn ayn yapacakları akınlar, Türk ulusunun geleceğini belirleyecekti.

Oysa Bilge Tonyukuk daha derin sorgular içindeydi. Günbatısında görev verilmişti ona. Düşünüyor, zaman geçtikçe görevini bir başka türlü de yorumluyordu. Kendisini elleri, kolları bağlanmış gibi hissediyordu. Onun asıl yeri Ötüken Yış, kağanın yanı olması gerekirken, kurulumuna büyük katkı yaptığı devlette daha fazla söz sahibi olması gerekirken, uzakta tutuluyordu. Şimdi onun olması gereken orunda daha az yetkin, yaşça daha genç kişiler görevliydi. Elbette zoruna gidiyordu böyle olması. Hele savaşçılık dışı tutulmasını, buyruğunda ordu olmamasını yüreği kaldırmıyordu.

Onu, Ötüken Yış'tan uzak tutma meylinde olan Kapgan Kağan'ın düşüncelerini anlayacak kadar uzun bir geçmiş yaşamıştı Ulu Bilge, ancak devlete ve kağana uymayı da en baş görev biliyordu. Çin ile büyük uruşlar verilirken, Kapgan Kağan'ın kazandığı utkular budunu sevindirirken, onun aldırılmaz ve danışmasız aldığı kararların gelecekte de süreceğini düşünüp sıkıntı çıkacağını fark etmiyor değildi. Üstelik kendisinden sonra oğlunu Küçük Kağan orunu ile yerine veliaht göstermesi, buna devletin ulu irkinlerini zorunlu kılması canını sıkılmıştı. Küçük Kağan İnel günbatısında yetkilendirilmiş; uçnaklık İteriş Kağan'ın iki oğlu da buyruklarına verilen on binerlik iki ordu ile onun altında orunlar almışlar, onun buyruğuna girmişlerdi. Bunun geçerliliği ne kadar zaman sürecekti? İki kandaş kaç zaman susacaklardı bu haksız uygulamaya? Küçük Kağan'ın kağanlığına razı gelecekler miydi?

"Bunda bir tuhaflık var! Küçük Kağan orunu bana verilen yetkinin ve şadlık alan Mekilen'in üzerinde. Kapgan Kağan'ın bu işte pek iyi düşünmediği ortada. Çünkü devlet çok başlılığı kaldırmaz. Bunca güçlü irkin zorlamayla yapılan güç sıralamasında tutulamaz. Ya Kapgan Kağan yakın bir çağda bu yanlışını düzeltecek ya da kendiliğinden bir şeyler olacak. İnel Kağan'ın bugüne kadar yönetme yetkisi

ortaya çıkmış durumda. Bu ağır yükü taşıması zor. Orun ile etkin olması zor. Onun bu orunu tamamlayacak kişisel yetisi yok.”

Başka bir şey, yanlış bir durum düşünmek istemiyordu, ancak canı da sıkılıyordu.

Kendisine bir tek görev biçmişti.

Ögelik...

Ne ordu vardı buyruğunda ne de yönetme yetkisi.

Bunu da kendince yorumluyordu.

“Bu orunumu İleriş Kağan’ın oğullarını yetiştirmek, onları bilgim ile geleceğe hazırlamak için kullanacağım! Ben onlara ögelik edeceğim.”

Küçük Kağan’a yakın olması mümkün görünmüyordu. Düşünüyordu ki...

“İnel Kağan’ın gelecekte atasının yerine kağan olması, bugünkü gün için kesin gibi görünse de yarın neler olacağını yalnızca Tanrı bilir.”

Bilge Tonyukuk, Küçük Şad orunlu Mekilen Şad ve Kül Tigin’le buluştuğunda, onlarla olduğu için Tanrı’ya kut sundu. Böylesine iyi duygularla yanında olan, Türk’e hizmet etmeyi Gök buyruğu bilen biri on dört, diğeri on üç yaş almış iki Aşına erinin gelecek için ne büyük umut olduğunu, Türk buduna yapacakları yararları düşünüp, gönendirdi yüreğini. Ordularını kurup, savaş için hazır olduklarında, öğeleri, hâlâ apa tarkan kabul ettikleri ata yoldaşı Bilge Tonyukuk, onlar için o kadar değerli şeyleri ifade ediyordu ki! Ondan o kadar çok şey bekliyorlardı ki! Bunun farkında olmak yükünü artırıyordu Ulu Bilge’nin.

Tarduş şadlığı, Mekilen Şad için yeterli bir orun, onu yeterince değerlendirecek bir görev olmasa da yalnızca yurdu, orunu, görevi belli olsun diye bile kabul gerekiyordu. Türk’ün doğum yeri olarak varlık sürdüğü bilinen Altay Dağları’nın kızılyarında, İrtiş ırmağı kıyılarında yaşayan

Tarduşlar, eski güçlerinde olmamakla birlikte güçlü erler çıkaran bir budundular. Küçük Şad'lık orunu ile bu bölgede aynı soylu, aynı dili konuşup, aynı töre ile yaşayan bozkır budunlarını bir arada tutması, düşe inandırması gelecek için büyük görgü olacaktı Mekilen Şad için.

"Gelecek..."

Mekilen Şad'a gelecek için bir başka düş biçimliyordu Bilge Tonyukuk. Düşlediklerinin gerçekleşeceğinden neredeyse emindi.

"Tanrı'nın buyurduğu olur!"

Günbatsında yapılacak çok iş vardı ve öncelikle Küçük Kağan'ı da katıp bir toy kurma gereği ortadaydı. Ancak geçmişte pek çok kez olumsuz yanını gördüğü Küçük Kağan'ın ilgisinden, çabasından pek memnun olmayacaktı Bilge Tonyukuk. Çoğu işi sıradandı ve savaşmaktan çok, oturmayı seviyordu. Ona bakınca, Kandaşı Tonga Tigin, erliği ile bir yıldız gibi parlıyordu...

Bu böyle sürerse, davranışları günbatsında da aynı olursa büyük sıkıntılar doğacaktı.

Nasıl anlaşacaktı diğer irkinlerle? Bu durumu ile onlara nasıl baş olacaktı? Mekilen Şad orunca altında olsa da ona karşı üstün bir duruş gösterecekti. Hele bir de durumunu destekleyen başka etmenler olursa.

O an usuna düşenler, Ulu Bilge'nin mutlu olmasına yetti. Uçmaklık yoldaşı İlteriş Kağan'ın oğuşuna daha da yakın olmanın bir yolunu bulmuştu. Daha önce bunu neden düşünmedi diye kendisine kızılıyordu.

"Kızımı Mekilen Şad'a evdeş olarak verirsem, etkinlik dengeleri değişecektir."

Böylece daha bir güçlü olurdu Mekilen Şad. Aşide soyundan kız alınca, budun arasında arkalanırdı. Yetiştirip

övünçlü kıldığı kızı Pofu'yu¹⁶⁸ Tarduş şadına eş vermeye karar verdi ki bu kararından kimse artık onu caydıramazdı.

"Bunu, zorla da olsa yapacağım."

Günbatsına doğru yola çıkmadan önce İlbilge Hatun'la görüşmeliydi.

"Bu işin sonu kuttur!"

Bu kutu görüp sevindi.

Onca acelecilik içinde oldu, bitti her şey. Kim, neden, nasıl olduğunu anlamaya fırsat bulamadı. Bu işin nasıl kotarıldığına uslar ermedi. Önce İlbilge Hatun ile konuştu Bilge Tonyukuk. Hem de öyle bir konuştu ki... İlbilge Hatun oğlu Mekilen Şad'ı yanına sesleyip adeta buyrukla zorunlu kıldı. Hemen ardından konu Kapgan Kağan'a iletilip izni alındı. Elbette büyük şaşkınlıkla karşılanmıştı kağan tarafından. Olacakları, sonuçlarını fark etmiş, ancak İlbilge Hatun'un isteğine karşı gelememişti.

Kısa zamanda toy kuruldu.

Bilge Tonyukuk'un kızı Pofu ile uçmaklık İlteriş Kağan'ın büyük oğlu Mekilen Şad evdeş oldular.

Toy kuruldu.

Ötüken Yış, şenlendi, eğlendi ve mutlu oldu.

Görev ve günbatsına kılınan akın nedeni ile toy kısa tutulmuş, ancak yeterince şenlikli ve görkemli olmuştu.

---

¹⁶⁸ Pofu'nun (Po-fu) "Ak kurt" anlamına geldiği, değişik okumalarda Po-beg ya da So-fu şeklinde adlandırılmalar yapıldığı bilinmektedir.

“İlk Kırkızkla süleser yig ermiş tidim. Kögmen yolu bir ermiş. Tumuş tiyin eşidip bu yolun yorisar yaramaçı tidim. Yırçı tiledim. Çölgi az eri bultum.”¹⁶⁹

Mekilen Şad.

Uçmaklık İlteriş Kağan'ın ulu oğlu.

Eçisi Kapgan Kağan'ın buyruğu ile günbatısında, Tarduş budun üzerine şad oturdu. Kandaşı Kül Tigin onunla birlikte... On biner erlik orduların başındalar. Yanlarında ata yoldaşı, budunun Ulu Bilgesi Tonyukuk, öge orununda bulunmakta. Üstelik ulu bilgenin bir orunu daha var ki, o artık Mekilen Şad'ın kayın atası.

Acundan on dört yaş almış Tarduş Şadı.

İlk görevi, ilk akını günbatısına.

Yüreği heyecan içinde.

Aynı kandan, aynı ırktan, aynı dili konuşan soydaş budun Kırgızlar, Gök köklü Türklerin yurdunun bir parçası olan Kem¹⁷⁰ bölgesini almışlar, ellerinde tutup, buradan Ötüken Yış'ı vurmak için hazırlığa başlamışlardı. Böylece devletlerini sürdürmek, Aşına Kapgan Kağan daha fazla güçlenmeden Ötüken Yış'a saldırmak düşüncesindeydiler.

Kapgan Kağan da er davranıp Kırgızları vurarak bu tehlikeyi sonlandırmak dileğindeydi. Toyda alınan kararın uygulaması için baharı, akın çağını beklemek daha uygun-

---

¹⁶⁹ “İlk olarak Kırgıza ordu sevk etsek iyi olur, dedim. Kögmenin yolu bir imiş. Kapanmış diye işitip, bu yol ile yürürsek uygun olmayacak, dedim. Yol gösterici aradım. Çöllü Az budundan bir er buldum.” Orhun Anıtları, Bilge Tonyukuk Bengütaşı, Doğu Yüzü...

¹⁷⁰ Kem: Yenisey ırmağının eski adı. Onun suladığı alan Kem bölgesi.

du, ancak körüglerden gelen duyular gecikmemek gereğini ortaya çıkarmıştı. Eğer Kapgan Kağan beklerse, akında gecikirse; Kırgızlar, diğer bozkırlı boylarla ve Gök köklü Türklerin yağlarıyla birlik olup güçlenecek, Türk devleti zora düşecekti. Gecikmenin doğuracağı sonuçları onarmak kolay olmayacaktı.

Mevsim kış, akın için zorlu bir zamandı. Soğukta yol almak, akın kılmak zor, ancak başka çözüm görünmüyordu. Danıştığı beyler, Kapgan Kağan'ın kuşkulannı giderip Kırgızları vurma isteğini uygun bulduklarını bildirdiler.

“Ulu Kağan, yağlarımızın birleşme, Kırgız kağanına yardıma gelme ihtimali var. Bunu göze alamayız. Baharı beklemek, gelecek için daha büyük dert demektir. Kırgızları zaman yitirmeden vurmamızdır. Onlar güçlenip, kendilerine yandaş bulur ve bizi vururlarsa devletimiz sıkıntıya düşebilir.”

Uslu Kapgan Kağan'ın düşüncesi de bu yönde oturdu. Karın, tipinin yollarını keseceğini, erlerin zorlanacağını bilse de buyruğunu verdi.

“Kırgızlara akın için hazırlanın!”

Türk ordusu günbatısında, büyük ve önemli bir akına çıkıyordu. Gök dilerse utku olacak, yoksa Türkler ölecekti.

Gök köklü Türk ordusu hazır! Ötüken Yış'tan yola çıkan Kapgan Kağan'ın yöneteceği Türk ordusuna yol üzerinde katılacak olan Meliken Şad ve kandaşı Kül Tigin ordularının başında olup sağ yanı tutacaklar. Kağan kandaşı İl Çor Şad sol yanı yönetecek. Küçük Kağan İnal, atasının yanında yer bulacak.

Mekilen Şad ve Kül Tigin'le birlikte gelip akına katılacak olan Bilge Tonyukuk'un yanında bulunmasını buyurdu Kapgan Kağan. Böylesi büyük bir akında, zor ve tehlikeli bir akında, Ulu Bilge'nin bilgisinden yararlanmak dileğindeydi.

Buyruk karşılık buldu.

Göreve her zaman hazır olan Ulu Bilge, daha önce olanları, devlet yönetiminde geride tutulmasını dile getirmedi. Kırgınlık göstermedi. Ona ihtiyaç vardı ve bundan sonrası yurt ve ulus içindi. Küskünlük düşünmek, uzak durmak hainlik olurdu. Devletin bunca yükselmesine olan büyük katkısının ardından üzerine düşeni yapmak için elbette koşacaktı.

“Buyruk, Kağan’ın!”

Günbatısına ilk kez böylesine büyük bir ordu ile akacaktı Gök köklü Türkler. Yiğitleri akın heyecanı sarmıştı.

Hazırlıklar tamamlanıp zorlu akın için yola çıkıldığında, sonucun utku olması için Gök’e yağış kurbanları sunulmuştu. Geride, Ötüken Yış’ta kalan budun, ordunun utkusu için duaya durmuş, kağanın dönüşünü ve utku muştusunu özlemle beklemeye başlamıştı.

Gök köklü Türkler akındaydı. İduk yer sarsılıyordu atlarının toynak gücünden. Bakışlar birbirlerine güvenle bakıyor, “Kazanacağız!” diyordu, “Başka yolu yok! Kazanacağız!”

Kazanmaya inanmak, kazanmakla eş.

Utkulu güne özlem besliyor güneş.

Kış çetindi, dağlar çetin...

Dağlar ki Tanrı’nın yere çaktığı kazıklar...¹⁷¹ Dağlar ki Türk’ün dostu. Dağlar ki dilediğinde saklar geçitlerini, yol vermez...

İlerlemek öylesine zorlu ki... Dağları aşarken, atları ye-

---

¹⁷¹ Divanı Lugat-it Türk’ten alıntı: “Tengri tağ ile yerig basurdi!” yani “Tanrı yere dağla kazık çaktı!”

dekleyip, dallara tutunup hem kendilerini, hem zaman zaman atlarını çekerek ilerlemeye çalışıyorlardı. Baskın bir savaş düşünüyor, Kırgızları beklemedikleri zamanda, beklenmedik yerden vurmak gerekiyordu. Etkin olmak ve az er yitirilmesi için başka yolu yoktu. Kırgız kağanı, gelinmesi mümkün, gelinmesi beklenen yollarda çokça sakçı tutup bekleyecek, baskına önlem alacaktı. Eğer Gök köklü Türklerin geldiğinden duyum alırsa karşılık vermesi kolay olacaktı.

Yaklaştıkça öğrendikleri, Kırgız'ın erinin çokluğuuydu. Göklü Türk yurdunu vurma hazırlığında epeyce yol almıştı Kırgız kağanı. Kendini savunmada bulunca direnecek, çok sayıda Göklü Türk eri kırılacaktı. Belki daha da kötüsü olurdu, Tanrı korusun.

Kışın en karası yollarını kesmiş, sapa yerde durmalarına neden olmuştu. Takılıp kalmışlardı. Ne yandan gideceklerini bilemez durumda bekliyorlardı. Önleri de artları da bembeyazdı kardan. Bu beyazlığın içinde yol, iz kalmamıştı.

İlerlesen mümkünsüz, geri gitmeye kalksan, o daha kötü.

Zor zamanda kocamış bilgelerin görüşleri çok önemlidir. Onlar hemen orada danışılmak için vardılar. Kapgan Kağan, budunun Ulu Bilgesi Tonyukuk'a duyurdu sorunu.

"Ne yapmalı? Nasıl kurtuluruz bu çözümsüzlükten?"

Bilge Tonyukuk, önünde yükselen, dorukları bulutlardan görünmez, yarıları karla dolu Kögmen Dağı'na¹⁷² baktı. Bir çıkış yolu düşündüğü belli oluyordu. Bütün gözler üzerindeydi. Soğuk yakıcıydı ve erlerin dayanma gücü kırılıyordu. Kağan da bir zaman için uzağında tuttuğu Ulu Bilge'nin söyleyeceklerini bekliyordu.

"Bu dağ aşmamız gerek Kağan!" dedi Ulu Bilge. "Böylece Kırgız'ın ardına düşeriz. Başka da uygunu yoktur!"

---

¹⁷² Kögmen Dağı: Tannu-ola Dağı'nın bir uzantısı.

“Dağları aşmamız gerek! Ama nasıl?”

Bu işin ne denli zor olduğunu Kappan Kağan da biliyordu, Ulu Bilge de... Yeniden dağın geçit vermezmiş gibi yükselen doruklarını gözlediği görüldü Ulu Bilge'nin.

Ardından şöyle seslendi.

“Bu zorlu dağ bize geçit vermezse kırılırız” dedi üzüntüyle, “Geçitleri bilmek gerek!”

“Geçitleri bilmek...”

“Buyruk, Kağan'ın! Bir yol bilir, yol gösterici bulursak!”

“Bulalım!”

Karar bu yönde olunca, erler birilerini bulmak için görevlendirildi. Onlara en çok vurgulanan söz, “Çabuk olmalıydı” çünkü ordunun bekleyecek durumu yoktu.

Genç Aşına irkini iki kandaş Mekilen Şad ve Kül Tigin, erlerin arasında dolanıp onlara umut aşılıyorlardı ki pek dursunlar, sıkı olup dayansınlar. Bunun da yararı oluyordu. Erliğe ilk kez soyunan iki yiğit kandaş, güçlü durup güç veriyorlardı.

Yol bilir kişi bulmak için giden erler, çok aramadılar. Çölde yaşayan, Azlar¹⁷³ diye adlandırılan budundan bir kişiyi bulmuşlar, kendince mal ve armağan dileğini uygun görüp Bilge Tonyukuk'a getirmişlerdi. Ulu Bilge onu iyice sorguladı. Özüne olan güvenini belli eden sözlerini dinledi.

“Ben bu dağı, geçitleri iyi bilirim. Dağı aşırır, Kırgız yurduna tez zaman da ulaştırırım sizi!”

Başka çare yoktu ilerlemek için. Zaman yitirmek, yok olmak demekti. Kappan Kağan'a durumu anlatıp buyruk aldı Bilge Tonyukuk. Ardından iş bilir, yol izi seçer, dağları

---

¹⁷³ Az budun: Orhun Anıtları'nda adı geçen budunlardan olan Azlar, kökenleri sorgulanan ve haklarında kesin bilgiler olmayan bir budundur. Bir Türk boyu olduğu konusu daha ağırıklıklı bir gerçektir.

iyi tanır iki erini, Az eri yol bilir kişinin yanına vererek onlara buyurdu:

“Yakından izleyin, Az erini. Bir yanlışı olursa acımayın! Çağ kötü, kişiöglü bin bir düşünce taşır yüreğinde. Yok eğer sözünü tutar, Köğmen Dağı’ru aşmamıza yardım ederse, biz de onu yeterince armağana boğarız!”

Ordu, yol göstericinin ardına düştü. Dağı tırmanmaya başladılar. Zoru seçmişlerdi ya hiçbir bey, hiçbir irkin, Bilge Tonyukuk bile bunca güçlük düşünmemiştir.

Erlerin inancı görülesiydi. Sesleri çıkmıyordu onca zora rağmen. Utkuyu düşünüyorlardı. Bütün bunların sonunda kazanılacak utkuyu...

Öncü çıkan daha güçlüler, kargıları ile kar yığınlarını yoklayıp basılacak uygun yeri buluyorlardı. İlk onlar adımlıyordu, ardından diğerleri. Az erinin arkasında ağır ağır ilerliyorlardı.

İlk akınlarında en zoru yaşamakla mutlu olan iki kişiden biri Mekilen Şad, diğeri kandaşı Kül Tigin idi ki zaten onlar bu günler için doğdukları inancındaydılar. Kül Tigin’in genç çağına rağmen ordusunu yönetme, erlerini sürükleme güdüsünü gördükçe övüyordu erler ve beyler. Böylesi zorluklarda erleri ardından sürüklemek bir özel güdüydü ve çok az kişide bulunurdu. Hem de bu kadar genç yaşta!

Kandaşı için söylenen övgüleri ve alkış yüklü sözleri duydukça Mekilen Şad gururlanıyordu.

“Böyle yiğit bir kandaşı olanın umudu da tükenmez, gücü de!”

Gelecekte kandaşını çok kalabalık orduları yönetirken, utkuların ardında yükselirken düşlüyordu.

Göklü Türk ordusu, Kapgan Kağan’ın buyruğunda Kır-gızlara akın kılıyor, bunun için de karlarla kaplı, geçit ver-

mez Kögmen Dağı'nı aşmaya çalışıyordu. Onca soğuğa, ti-piye rağmen bu çaba sürmekteydi.

Düşünüldüğünden güç olsa da geri dönmek daha kötü olacağı için direnip, ilerlediler. Çoğu kez atlarını artlarında yedekleyip çekmek, kardan çıkarmak zorunda kaldılar. Zaman zaman dağ; içlerinden birilerini, atlarını çekip aldı. Bir uğurlaşma seslenmesi bile yapılamadı arkalarından. Sanki gitmemişler, hâlâ aralanındaymış gibi davrandılar. Gözyaşı bile dökemediler ki bu soğukta donup kalırdı yüzlerinde.

Atları savaş zamanı onlara çok gerekliydi. Boşa kullanıp yormak, yitirmek; yarınki gün savaşı yitirmek anlamındaydı. Bir sıralı olup, ardı ardına, birbirlerine tutunarak yollanmak uygun bulundu. Bir el dizginlerde, bir el atların kuyruklarında... Tek sıralı birkaç kol tırmanışı ile yükseldiler.

Çok çabuk yoruluyor, nefessiz kalıyorlardı. Dinlenme konaklarını seçmek bile öylesine zordu ki. Her konak yeri birkaç erin donup kaldığı yer oluyordu. Erlerin tek çareleri kısa duruşlarda dinlenmekti. Karların üzerinde birbirlerine sokulup ısındılar. Öylece uyudular.

Zaman zaman karda yol bulmak için binlerce er öncü olup karı çiğnedi ve ardından gelenlere yol yaptı. Bu işte görev alanlar daha fazla yoruldu, daha fazla tükendiler. Kandaşlarına iz yaptılar ki onlar daha az yorulsunlar.

Zaman zaman iz bırakıp yol aradılar. Zaman zaman kar dolu yarlara yuvarlananların kısa çığlıklarını dinlediler. Soğuktan donanlar, sakat kalanlar oldu. Öylece bıraktılar oldukları yerlerde, ancak durmadılar; çünkü kağan buyruğu bu yöndeydi ki kağan da erleriyle birlikte aynı sıkıntıları çekiyordu. Böylece onlardan biri olduğunu gösteriyor, bu da orduya güç veriyordu.

Bir er tükendiğini hissedince yazgısını sessizce kabul ediyordu. Kandaşlarına yük olup onları da tüketmek yerine, çekilip uçmaklığın en soğuğunu seçiyordu kendisine. Göz göre göre ve sessizce... Kögmen Dağı ulu uçmaklıklara ta-nıklık ve konukluk ediyordu.

Dağ dediğin Gök'le kandaştı ya...

Düşenler nasılsa yerde kalmazdı ya...

Yüksek ağaçlarla kaplı tepeye ulaştıklarında yolu yarılamışlardı. En zor kısım aşılmıştı. Nefeslenmeyi sevinmeyi hak etmişlerdi. Yüz akından daha zorlu bir başarıydı. Hemen az ötelerinde, Kırgızlar yurt tutuyor olmalıydı. İleriye gözcü çıkarıp işin aslını öğrendi Kapgan Kağan. Duyum geldiğinde düşüncesi doğrulanmıştı.

"Kırgızlar, Anı ırmağı kıyısında ordugâh kurmuşlar!"

Duruşları, duruşları, er sayıları, at sayıları, sakçıları... Bütün bilgi alındı böylece.

O yana doğru ilerleme buyruğu verildi. İnişe geçince daha bir rahatlamışlardı. Hızları da artmıştı. Yol kolaylamış, artık gidecekleri yön belli olmuştu.

Ancak beklemedikleri bir olay oldu. Yol gösteren Az eri kişi, bir ara yolu öylesine şaşırды ki yüz elli kadar erin gereksiz yere uçmaklığına neden oldu. Sanki bilerek yapılmış, haince bir hataydı.

Kapgan Kağan çok kızdı.

"İş bilirim deyip iş bilmeyen, erlerimin uçmaklığına neden olan kişinin acunda işi ne? Tez başını vurun! Bildim deyip bilmezlik içinde bana yoldaş yitirten kişinin nefes alması gerekmez."

Buyruk hemen yerine getirildi. Böylece Kapgan Kağan'ın yanlışa karşı bağışlamaz duruşu bir kez daha ortaya dökülmüştü. Kimisi, "İyi oldu" deyip kağana hak verdi, kimisi Az eri kişiye acıdı.

Oları geri almak ne mümkün!

Yol bileni yitirmişlerdi ve artık işleri Tanrı'ya kalmıştı. Kut ki Tanrı onlarlaydı. Kısa zamanda yol bulmak mümkün oldu. Bunda öne çıkıp, "Ben yolu bulurum!" diyen ve yüz kadar erle iz çıkarın Kül Tigin'in büyük etkisi vardı.

Kül Tigin...

Gök köklü erlerin genç kahramanlığına soyunan kişi...
Uçmaklık İlteriş Kağan'ın oğlu...

Zorlu zamanlar zorlu kişilerin, önderlerin, kahramanların doğum çağıdır. Dağ yolunda belli etti erliğini Kül Tigin. Öyle zamanlarda öyle etkili oldu ki Gök övündü onunla. Şimdi de yol izciliğine soyunmuş, öncü olmuştu. Bunu da başaracak, kağanı, irkinleri sevindirecekti.

Bütün ordu, bakışları ile alkışladılar tigrü. Onun varlığı ile rahatladılar.

"Bundan sonrası artık başka olacak!" dediler seslice, "Bu tigin başka..."

Kırgızlara iyice yaklaştıklarında, dinlenmeleri gerektiğini düşünüp Kapgan Kağan yeniden konaklama buyruğu verdi. Yağları ile karşılaşınca diri olmalıydılar ki iyi savaşsınlar.

Gece ayazında çok üşüdüler. Soğuk bir kıyın gibiydi. Kılıç gibiydi, kesiyordu. Her er titremelerinde bunu düşünüyor, bu kıyına neden olacak yanlışı için Gök'ten başışlanmak diliyordu. Gizli kalmak gerektiğinden od tutuşturmak da mümkün olmayınca, karanlık bütün hükmü ile sıkıntı verdi Gök köklü Türklerin ordusuna. Umutları, ertesi gün, güneşin er doğmasınaydı. Ancak o yine kimseyi umursamayacak, doğma zamanını bekleyecekti. Erlerin onu bekleyen acelesini duymamış gibi...

Donuyorlar, yalnızca savaşmak özlemi ile yanıyorlardı. Donmanın ve yanmanın en değişik anlamı kazanmışlardı. Bir de buyruğa uymayan, kurdukları kutlu devleti tanımayan aynı soylu Kırgızlara karşı kızgınlıkları eklenince... Yağları ile bir olup ıduk Ötüken Yış'ı vurmak için hazırlanan Kırgızları vurunca bütün bu çekilenler unutulacaktı. Utku tek özlemleriydi.

Her şeyin sonu olduğu gibi gecenin de sonu geldi. Sab-

retmeleri ve dayanmaları yetmişti. Günü gördüler güneşin sıcaklığını hissetmeden. Yine çok soğuktu, ama aydınlıktı. Aydınlık umut demekti. İhtiyaç duydukları umut... Birçok kandaşları geceyi aşamamış, güne ulaşamamıştı. Onları öylece oldukları yerde bıraktılar. Utkularını ruhlarına adayarak...

Gün doğumunda Anı ırmağının kaynağına yakın olduklarını gördüler. Bu suyu izleyince, Kırgızlara ulaşacakları artık belli olmuştu. Bilge Tonyukuk, "Yağının bizden duyumu yok. Öyleyse aş yiyip, doyalım! Savaşa hazırlanalım Ulu Kağan!" deyip, buyruk bekledi.

Soğuk üzerine bir de açlık, eri güçsüz kılardı. Soğuk zaten elinden geleni yapmıştı. Hiç olmazsa aç kalmamalıydılar. Kağan, Ulu Bilge'nin sözünü onayladı.

"Aş yiyelim!"

Öyle yaptılar. Kısa bir aş zamanı ayırıp üleştiler yancıklarında¹⁷⁴ ne varsa. Soğuktan titrerken, donmuş aşlarını yemek zor olsa da bunu bir görev bellediler. Çok er için, acunda yedikleri son aş bu olacaktı. Bunu usuna düşüren, mutlaka başını kaldırıp Gök'e bakıyordu. İnanıqları Gök onları yanına aldığı anda, mutlaka daha fazla doyumlukla ağırlayacaktı. Uçmaklığın yaşamaktan üstün yanı buydu işte.

Doymuş, iyice dinlenmişlerdi. Yüreklere peklenmiş, neşelenmişlerdi de. Savaş öncesinin o mutlu havasına ısınmışlardı. Körüglerin getirdiği habere göre Kırgızlar yalnızca bir günlük uzaklıktaydılar. Gündüz at sürecek, yaklaşınca gece gizlenecek ve sayıda kendilerinden çokluk olan Kırgızları uyularının en derininde iken basacaklardı. Kalabalık yağlıklarını beklemedikleri yönden ve beklemedikleri anda vurmak utkuyu kolay kılacak, bütün bu çekilenler unutulacaktı.

---

¹⁷⁴ Yancık: Eyere asılan deri torba.

Savaş öncesi kimse ölmeyi düşünmedi. Yaşayıp sonuna
ermek ve utkuyu kutlamak her birine daha çekici gelmişti.

Genç erlerin ilk savaşları öncesi daha bir heyecanlı ola-
cakları açıktı. Bu heyecanı yaşıyordu Mekilen Şad ve Kül
Tigin. Benzer çok sayıda yaşıtları, bir an önce olsun bitsin
tutkusundaydılar. İkisinin farkı ise ayrı zamanda ordu yö-
neten olmalarıydı.

Mekilen Şad, Göklü Türk ordusunun düzenine, erlerin
buyruk dinlemedeki özenine hayran olmuştu. Aynı anda
kalkıp, aynı anda konaklamak, hız ve görev tutkusu... Bu-
nun bir üstünlük, Türk'e dair bir özellik olduğunu biliyordu.
Aldığı eğitimin bunca düzenli uygulanmasına şaşırđını
söylüyordu kendi kendisine.

"Bu ordu ile neler yapılmaz ki?"

Düşüncesi buydu. Ancak anılarla yinelenen tutsaklık
yılları ile ilgili anlatılanlar usuna düşünce, aradaki uymazlı-
đı anlamakta zorlanıyordu.

"Böylesine bir ordusu olan ulus nasıl olur da tutsak dü-
şer? Yanlış kimde?"

Yanlış, budunda olamazdı!

Bütün gün at sürdüler. İyice yaklaştılar Kırgız ordugâ-
hına. Güneş acunu terk ederken gizlenip, konakladılar. Ses-
siz buyruklar, dinlenmeleri üzerine verildi. Gece, beklentiler
ve heyecan içinde iken uyumak mümkün olmayacaktı.

Gün doğmasına yakın zaman, zamanın en uygunuydu.
Kağanın buyruğunca sessizce yaklaştılar hâlâ uyuyan Kır-
gızlara. Böylesine ağır uykunun onlara neler yitirteceğini
bilselerdi, asla uyumazlardı.

Mekilen Şad o gün söz verdi kendisine.

"Buyruğumdakileri her zaman özenle sınavacak, asla
böylesi derin uyumalarına izin vermeyeceğim!"

Akının zamanı gelmişti. Mekilen Şad önceden kandaşı ile birlikte aldığı kararı sundu Kapgan Kağan'a. Öncü olmayı diledi. İki kandaş, erlik gösterisinde bunca çağ geciktiklerini, savaştan geri kaldıklarını düşünüp arayı kapatmak dileğindeydiler.

Kapgan Kağan bunu uygun bulunca, en önde yer tutup saldırdılar iki kandaş birlikte.

Buyruklarındaki on binlikler öylesine bir savaş kıldılar ki...

Göklü Türklerin geldiklerinden duyumsuz uyuyan Kırgız kağanı, uykusunu, yılmaz savaş erlerinin kargıları ile açmaktan pek mutlu olmadı elbette. Toparlanmalarına fırsat vermeden vurdu Gök köklü Türkler. Durmadan, aman vermeden saldırdılar. Direnen Kırgız kağanı daha savaşın başlarında iken öldürüldü. Onun düştüğünü gören irkinleri fazla direnmediler. Kılıç bırakıp teslim oldular. Zaten karşılarındaki yağı kan kandaşlarıydı. Yenilmişlerse kendi uluslarından bir buduna yenilmişlerdi.

Gök köklü Türklerle aynı kandandılar. Aynı dilden, aynı töreden... Aynı erlikte savaş kılıp, aynı tip yaylarla savaşmışlardı. Kağanlarının dileği öncü olmak, baş olmak olduğu için kandaşları ile kapışmışlardı. Yağlıkları savaş sonuna kadar sürecek, ardından birlik doğacaktı. Bozkırlı budunların savaşı böyle olurdu.

Kırgız budunu böylece teslim alındı, devlete katıldı.

Akan kanın da düşen başın da hesabını kimse yapmazdı. Savaş bitince bütün yağılık sona erer, yitiren, utkulu kağana uyardı.

Devlet için gereken kandı, akacaktı. Akmıştı.

Bu utku ile il kut buldu.

Yeni Türk devleti güç buldu.

Savaşın en başından en sonuna görkemli savaş verdi iki kandaş. Öylesine savaştılar ki ululardan övgüler aldılar. Kapgan Kağan, savaş sonunda onları kutladı.

“Uçmaklık eçim İlteriş Kağan’ın yiğit oğulları! Bu savaşta Aşına soyluluğun gereğince erlik ve ordubaşlık sundunuz bize. Aslında yaşınızın küçüklüğü nedeni ile buyruğunuza verdiğim onar binlik orduların yönetiminden kuşku duymadım desem yanlış olur. Oysa şimdi durum değişti. Bu kutlu kavgada er yöneten atılarımın buyruğuna, bundan böyle yirmi biner er uygundur! Bütün savaşlarınız utku ile sonlansın!”

Övünç veren bu sözlere karşılık verdiler:

“Buyruk, Kağan’ın!”

Daha güçlü, daha etkindiler artık.

En başında Bilge Tonyukuk’un dediğı gibi zaman, erlik sınamasıydı.

Kırgızlar devlete bağlanmıştı, ancak Gök köklü Türklerin bunda kalmaları, yetinmeleri mümkün değildi.

Savaşın tadına varmış, yeni savaşlar için dua ediyorlardı. Ordu da o yanda olunca... Ulu Bilge, Türgişler için sıranın geldiğini durmadan söylüyordu. Hem de hiç gecikmeden.

Türk devleti yeniden güçlü olma yolundaydı. Öyle ise bozkırlı kandaş budunlar buyruğa, kağana uymalıydılar. Uymayanlar birer birer uydurulmalıydılar. Büyük devlet olmanın yolu buydu. Mekilen Şad, bunu en çok dileyendi. Atası, uçmaklık İlteriş Kağan’ın bunca uğraş vermesi birlik içindi. Birlik olmadan, güç tam kılınamazdı. Devlet yüceltilemezdi. Hemen onadı Ulu Bilge’nin sözlerini.

“Türgişlerin birliğe katılması gerek! Bunun için ne gerekirse yapalım. Onları buyruğumuzda kılalım.”

Yeni akın buyruğunun bir an önce gerçekleşmesini bek-

liyordu irkinler. Elbette bu iş Kırgızları yenmek kadar kolay olmayacaktı. Dokuz Oğuzların güçlenen en kalabalık boyuna hükmeden Türgişleri buyruğa bağlamak için daha zorlu bir savaş gerekiyordu. Dik başlı Türgişlerin kendiliğinden çağrı ile buyruk dinlemeyeceği belliydi. Onlar kendilerini bu yanda tek ve en güçlü belliyorlardı. Üstelik Müslüman Araplara karşı kazandıkları utkuları dillerdeydi. Kendilerini üstün görüyorlardı. Bunu kabul ettirmek için de çok kanlı bir savaşı göze alırlardı.

Gök köklü Türkler, Türgişleri birliğe ve devlete bağlamak için savaşacaktılar. Bu da yeni, zorlu bir savaş demekti.

Öncelik bilip Türgişlere körüg salınması için kağandan izin diledi Bilge Tonyukuk. Bu işleri iyi bilen kişi olarak bunu gerekli görmüştü. O yanda bir hareket olursa, duyumu erkenden alınacaktı. Deneyimli öge, işin özünün öncelikli davranmak ve hazırlıklı bulunmak olduğunu biliyordu. Hazırlık sürerken ani bir baskına uğramamak için de önlemler alınması gereğini anlattı.

Ona kalsa bir an bile durmamak gerekiyordu.

Kapgan Kağan kısa bir zaman düşünüp Ulu Bilge'yi buyruğuyla doğruladı.

"Öncelik almak için bilgilenmeliyiz. Dilediğince körü sal. Türgişler ne yaparlar, bilelim!"

"Buyruk, Kağan'ın!"

Gelen duyumlar Türgişlerin Kapgan Kağan'a karşı çıkmak hazırlığında olduğunu duyuruyordu. Türgiş Kağanı Uçele, Kırgız budunun ardından sıranın kendisine geldiğini elbette biliyordu. Baş eğmek ve devlete uymak yerine kendi kağanlığını sürdürme derdine düşmüştü.

Soylu bir bozkır budunu olan Türgişler, bütün kutlu soylar gibi kağanlık ve devlet gütmekte kendilerini haklı görürlerdi.

Kağanlar böyleydi. Birlik olmak yerine kendin olmak içinde, baş olmak içinde aynı soylu budunlarla kavgayı sürdürüp dururlardı. Ta ki biri yenilip, zorunlu kalıp baş eğene dek. Ya da ölene dek...

Türgişler iki ayrı boy olarak oturmuşlardı. Göklü Türk-
lere yakın olanlar, gnbatisı sınırında olanlar Sarı, uzaktaki-
ler ise Kara adıyla anılırdı.

Ucele, Sarı Türgişleri yöneten kağandı.

Kapgan Kağan'ın dşncesince, Ötüken Yış'a dönme-
den önce yeni bir akın edip bu işi de zmek mutlaka iyi
olurdu, ancak hesabını iyi yapmak gerekiyordu. Sonra da
yeniden kızılıyana, Çin'e dönmeyi düşünüyordu. Çünkü
Çin'in oyunlarından şüpheleniyordu. Barış için söz vermiş-
ler, Kıtanlara karşı yardımını almışlar, ancak arkadan iş e-
virmeye, verdikleri sözleri de tutmamaya başlamışlardı. O
yanda büyük hesapları vardı. Kendi dilediği barışı koşullara
bağlamak, devletin güçlenmesi için kullanmak üzerineydi
derdi. Bunu mutlaka sağlayacaktı Kapgan Kağan.

Çin, eğer sözünden dönerse, Türk akınları yeniden baş-
layacaktı.

Mekilen şad, olacakları düşünürken öylesine değişikti,
ylesine gelecek yüklüydü ki fikirleri

"Türgiş kağanı, Türkümüz, budunumuzdur. Biz aynı
soylu, aynı dilli, aynı treliyiz. Bunu bildiği halde neden
birliğe karşı geliyor, anlayamıyorum. Azlık kalmak bizi ya-
đırlarımıza gcsz kılıyor. Oysa birlik olsak, karacağımız
orduların karşısında kim durabilir? Bize karşı yanlış ettiği,
devleti tanımadığı için hem kendisi hem de budunu
kıyınlanacak. Boş yere ulusumun kanı akacak. Aynı Kırgız-
lar gibi yine biz kendimiz leceğiz. Ucele Kağan istemiyor
diye vazgeçecek değiliz birlikten. Bugün burada ordu tutu-
yorsak, asıl yağımız olan Çin'i ihmal ediyoruz. Oysa bizim

derdimiz onunla! Hesabımız da, bizim dilimizi konuşmayanlarla olmalı.”

Çin’de huzursuzluk sürerken bundan yararlanmalıydılar. Çin kendi içindeki sorunları çözerse daha büyük dertler açardı başlarına. Çin’le savaş için tam zamanıydı. Her ne kadar barış kılınmışsa da bunun uzun süreli olmayacağı ortadaydı. Zaman yitirmeden birlik oluşturmalı ve Çin’e dönüp topraklarını, budunlarını kurtarmalıydılar.

İmparatoriçe Wu-hou’nun, devletin önemli yerlerine yakınlarını, kap ve uyarlarını, ona gönülden bağlı olan Budist rahipleri ataması, asıl imparatorluk hanedanı olan T’ang soylularının görevlerden tamamen uzaklaştırılması ile hoşnutsuzluk sürüyordu Çin’de. Üstelik Türklerle yapılan göstermelik barışa rağmen bir yandan az da olsa süren Türk akınları, güçlü kişileri bir değişiklik beklentisine sokmuştu. İmparatoriçeyi tahtından indirmek için gizlice görüşüp kendi aralarında düzenler kuruyorlardı. Aslında güçlü Türk akınları olsa, onlara çok yardımcı olurdu. Wu-hou’nun sonu daha erken gelirdi.

Kapgan Kağan da bütün bunları biliyordu elbette. Bu konuda düşünceleri daha değişikti. Çin’in içişlerine karışmak, bunu Türk devletinin yararına kullanmaya çalışmak için T’anglarla kaplık kurarak Çin yönetiminde etkili olmayı usuna koymuştu. Bunu şimdilik düşüncede tutuyor, uygun zamanı bekliyordu. Hele günbatısındaki işler çözülsün...

Körügler geldikçe, Bilge Tonyukuk, Sanı Türgiş Kağanı Uçele’nin düşüncesini daha iyi anlıyordu. Uçele, Kapgan Kağan’dan çekiniyordu. Kazandığı utkuların büyüklüğü ile kendi sonunun yakın olduğu düşüncesine kapılmıştı. Gök köklü Türklerin, Bilge Tonyukuk’un usuyla hareket edeceğini, sonunda Türgiş yurdunun basılacağını biliyordu. Bu nedenle er hareket edip vurmak amacındaydı, Tanrı eğer fırsat verirse!

Bu genel eğilimdi bozkır budunları için. Göçer yapının izinde yaşarken, Gök altında beğendikleri yeri yurt tutarken, savaşmak, vurmak için de geri durmazlardı. Kendisini güçlü bulan kağan, ordusunu toplar, yağı bellediği kendi soyundan, kendi kanından budunları da gerektiğinde vururdu. Bu işte erken davranana, erken hazırlanıp güç bulup vurana utku daha yakın olurdu.

Mekilen Şad, Tarduşlar üzerine baş olmuş Aşina soylusu, yakın gelecekte ordusu ile günbatısında kalacak ve yurdunda etkinlik kurmak için akınlar yapacaktı. Şadlığında söz söylemek ona düşmüyordu henüz. Yaşının erliği ve savaşta yeniliği nedeni ile susuyor, yalnızca verilen buyruklara uyuyordu. Düşüncesi de sorulmuyor, kandaşı Kül Tigin'le paylaşıyordu düşüncelerini. Oysa o da biliyordu bir an önce Türgiş kağanını vurmaları gerektiğini. Ögesi Bilge Tonyukuk'un, Kapgan Kağan'ı bu yolla akına itmekte gecikmeyeceğini düşünüyordu.

Bilge Tonyukuk zaman yitirme yanlısı olmamıştı hiçbir zaman. Kocamaya yüz tutmuş yaşında, ata binebildikçe, eli yay gerebildikçe savaş kılmak, utku almak istiyordu.

Kapgan Kağan'ın da başlangıçta dileği bu yöndeydi. Hazırlık buyruğu vermişti. Ötüken Yış'a dönmeden ve Çin işine davranmadan önce bu yöndeki büyük sorunları çözmek, oğlu Küçük Kağan'a daha az iş bırakmak düşüncesindediydi.

Türgişler üzerine akın, yakın görünüyordu.

Ancak...

Gök köklü Türklerin uluları akın düşüncesinde iken, Türgişlerle savaşa hazırlanırken, Ötüken Yış'tan gelen ulak, kara bir haber getirdi. Kapgan Kağan'ın Ulu Hatun'u uçmağa varmıştı. Yas ve yoğ için kağan Ötüken Yış'a bekleniyordu. Soylu bir boydan gelen Ulu Hatun'un gerektiğince uğur-

lanmasında Kapgan Kağan orada olmalıydı.

Yanına oğulları Tonga Tigin'i ve küçük oğlu Hankoti Tigin'i alıp yola çıkmaya hazırlanırken Bilge Tonyukuk'u huzuruna aldı Kapgan Kağan:

"Tanrı hatunumu yanına aldı. Acısı yüreğimi yakmakta Ulu Bilge. Ben dönemim ve hatunuma tören kılayım!" dedi, üzgün bir sesle, "Ordumun büyük kısmı burada kalsın, Altın Orman'da ordugâh kurup beklesin. Oğlum İnel Kağan'ı ordunun başında bırakacağım. Senin bilgin ve deneyimin gerek ki Küçük Kağan'ın yanında olup, duruma göre Türgişlere kesilecek kıyın için görüş bildir. Eğer Türgiş Kağanı üzerinize gelirse, onunla savaşın, gelmezse körüglerden bilgi bekleyip Altın Orman'da ordugâhta kalıp oturun!" diye buyruk verdi.

Kandaşı İl Çor Şad'a da ordusunu alıp yurduna dönmesini buyurdu. Çin'den bir saldırı beklenese de o yanda ordu bulundurmamak daha doğru olacaktı.

Ulu Bilge'nin düşüncesini sormadı Kapgan Kağan. Buyruğu kesindi. Yanına iki on binlik er ve börülerini alıp Ötüken Yış'a doğru gecikmeden yola çıktığında ardında yaşanacakları bilemezdi.

Kağan evdeşi Ulu Hatun'un yitirilmesi Mekilen Şad'ı ve Kül Tigin'i de üzmüştü. Eçileri Kağan'ın yanında olmak, acısını üleşmek dilerlerdi. Oysa Kapgan Kağan oğlunu, Küçük Kağan'ı bile orada bırakmıştı. Akın çağındaydılar. Türgişler harekete geçerlerse Ötüken Yış yolu üzerinde engel koymak durumundaydılar. İrkinlerin ordularının başında olmaları uygun bulunmuştu. Eğer akın kılınmayacaksa, durumun nasıl olacağını düşünemiyordu hiçbiri. Bir kere yağlıları Türgişler onların akına hazırlığından duyumlanmışlardı. Kapgan Kağan'ın bulunmaması da bir öncelik ta-nırdı Türgişlere. Daha da cesaretleneceklerdi. San Türgiş Kağanı Uçele'nin beklemeyeceğini biliyorlardı.

Diğer irkinler gibi Mekilen Şad da yanına Kül Tigin'i

alıp güçlü Türgiş ordusunu bir başına vurmak dileğindeydi, ancak buyruğundaki ordular bunun için yeterli değildi.

Türk ordusunun büyük kısmı Altın Orman'da ordugâh kurmuş, Türgişlerin saldırmasını bekliyordu. O an için Ötüken Yış'a akın yapabilecek tek yağı olarak, güçlü olan Türgişler ise hazırlıklarını sürdürmekteydiler.

Kapgan Kağan Ötüken Yış'a dönmüş hatununun yasını tutarken, yas zamanının sona ermesini, kağanın ordusunun başına dönmesini beklemek zorunda kalmışlardı günbatısındaki irkinler.

Bilge Tonyukuk, farklı düşünceydi.

"Uyarılan yağıyı beklemeden vurmak, onun hazırlık etmesine fırsat vermemek gerek!"

Haklıydı düşüncesinde, ancak bunu kağan buyruğu olmadan nasıl yapacaktı? Düşüncesizce yapacağı bir iş Kapgan Kağan ile arasını açabilir, onu yönetimden daha da uzaklaştırabilirdi.

Bilge Tonyukuk, körüglerden yeni duyumlar almıştı. Üç körüğ, üçü de benzer sözler edince şüphe götürmez bir gerçek olmuştu gelen:

"Türgiş Kağanı, buyruğundaki budunlara buyruk salıp er diledi. Yarış Ovası'nda toplanmalarını buyurdu. Bu işin sonunda Türk yurduna büyük bir saldırı düzenleneceğini düşününüz!"

Bekleyecek zaman yoktu.

Ulu Bilge, Küçük Kağan İnel'i, Mekilen şad'ı, Kül Tigin'i ve ordu yöneten beyleri sesleyip toy kurulmasını diledi. Konunun çok önemli olduğunu bildirdi gelen ulaklar. Orada bulunun en üst orunlu kişi Küçük Kağan olduğu halde Bilge Tonyukuk kendisini yetkin görüp toya karar vermişti. Çok kişi düşünüyordu çağrıya uymanın doğru olup olmadığını. Meraklanmaları da doğaldı.

“Toyun nedeni nedir?”

Kapgan Kağan, Bilge Tonyukuk’a buyruk vermiş, üzerine Türgiş ordusu gelene dek Altın Orman’da beklemelerini istemişti. Oysa duruma göre karar alınmalıydı ki Ulu Bilge bunu görececek bilgelikteydi. Bunun için irkinleri toya seslemişti.

Olumsuz düşünceler olumluya taşındı. Beyler birbirleriyle duyumlaşıp, toya katılmanın iyi olacağı hükmüne vardılar. Küçük Kağan ise bir başına kalmamak için çağrıyla uydu.

Gün, gündeğusunda devrilmeye başladığında Toy kuruldu. Kendi çadırında toyu yine Ulu Bilge açıp düşüncelerini, aldığı duyumları açıkladı. Yapılması gerekenler üzerine sözlerini eksik etmedi. Sözleri kağan buyruğuna uymuyordu, ancak geçerli gerekçeleri vardı.

“Durum açıktır. Türgiş Kağanı Uçele, bizi vurmak üzerine yapmaktadır hazırlığını. Kalabalık, güçlü bir ordu toplamıştır. Eğer durursak daha da toplayacaktır. Burada böylece beklemenin yanlış olduğunu düşünüyorum. Geçecek her an zararımızdır. Yağılanımız bizi vurmaktan, Türgişlerin er sayılan daha da artmadan, akın düzenlerini kurmadan, biz onları vurmamız! Üstelik ordugâh kurduğumuz orman kuşatılmaya uygundur. Burada beklemek daha başında yenilgi almak demektir” dedi.

Önce kimse konuşmadı. Kağanın buyruğu üzerine, Ulu Bilge’nin görüşleri ters düştüğünden, irkinler tereddütte kalmışlar, söz söylemek yerine düşünmeyi seçmişlerdi. Yaşça en küçüklerden olduğu halde Ulu Bilge’nin doğru sözlerini onadığını, onunla aynı düşüncede olduğunu bildirme gereği duydu Mekilen Şad. Bir toyda ilk kez söz edecekti.

“Ulu Bilge doğru sözler eder. Durum değişmiştir. Beklemek zararımızdır. Yağı güçlenmeden vurmak gerek!”

Şadın desteği Ulu Bilge’yi memnun etmişti. Söz söyleyenlerin de cesareti gelmişti.

Küçük Kağan sözünü söylemeye doğruduğunda Mekilen Şad'ın tersi bir Şeyler söyleyeceği biliniyordu.

"Atam Kağan, Türgişler saldırmadıkça bizim savaşa kalkıŐmamamızı buyurdu. Mutlak bir bildiği vardı ki böyle buyurdu. Ancak gelen duyumlar durumun deđiŐtiđini göstermekte. O halde yeni buyruk gerekir. Bunun için atam kağana ulak salıp buyruk dileyelim! Kendisi yasını kısa kesip ordusunun başına geçmek isteyebilir. En azından buyruğunu bildirecektir. Bekleyelim!"

Toygunların başlarını sallayarak onay vermeleri, çok kişinin aynı düşüncede olduğunu gösteriyordu. Aslında yabana atılır sözler değildi. Hızı acunda bilinir Türk eŐkinci¹⁷⁵ erleri, yolları kısa zamanda aÇar, kağana ulaŐır ve dönerlerdi. Bunca yitirilecek zamanın bir değeri olmasa gerekti.

Durgun bir hal aldı Bilge Tonyukuk. Geçmişte olanları düşündüğünü, zamanın değerince beklentilerini anlamak zor değildi. Onu yetkin eden ve apa tarkan kılıp ordusunun başına geçiren uçmaklık İlteriş Kağan her sözüne güvenir, onu davranıŐlarında özgür bırakırdı. O günleri arıyordu Ulu Bilge. Oysa kağan deđiŐmiŐ, düşünceler ve buyruklar deđiŐmiŐ, ona karşı olan tavır da değişmişti.

Zamanın onca önemi varken Ötüken Yış'a eŐkinci salmanın yanlıŐlıđında ısrarlıydı Ulu Bilge. Ancak yapacak bir Şey yoktu. Orunca onun üzerinde yetkisi olan Küçük Kağan'ın dediğine uymalıydı. Yoksa buyruğa ve uyarılara karşı gelmiş olurdu. Kararını açıkladı.

"Kağan'a ulak salınıp..."

Gecikmeden ulak salındı ve olanlar Kappan Kağan'a duyuruldu. Ondan Türgişlere saldırı yönünde bir savaş buyruğu geleceğini sanıyordu irkinler. En azından Mekilen Şad'ın, Kül Tigin'in ve Ulu Bilge'nin fikri bu yöndeydi. Du-

---

¹⁷⁵ EŐkinci: Atlı haberci.

rumun kötülüğünü anlayacaktı Kapgan Kağan ve gelip ordunun başına geçecek ya da savaş için buyruk verecekti.

Bu umut boşuna oldu. Savaş buyruğu bekleyenler beklentilerinde yanılmıştı. Kapgan Kağan yerlerinde kalmalarını, yelme erleri¹⁷⁶ çıkarıp olanların izlenmesini, sakçıların artırılmasını ve baskın yenilmemesi için dikkatli durulmasını buyurmuştu.

“Türgişler üzerinize gelmeden, siz akın kılmayın!”

Kapgan Kağan bununla kalmamış, oğluna gizlice başka bir ulakla bitig gönderip “Bilge Tonyukuk’u gözle. Onun amacı Türğişlere bir an önce vurup ününü artırmaktır. Mekilen Şad’ı ve Kül Tigin’i fikrine getirmekte zorlanmayacaktır. Onlar da öğelerinin izinde Türğişlere zaman yitirmeden vurma yanlısı olacaklardır. Buna izin verme. Benim dönüşümü beklet! Türğişlerle savaşılacaksa ben savaşmalıyım. Ordunun başında ben olmalıyım!” demişti.

Bunu sonradan öğrenecek ve üzülecekti Bilge Tonyukuk. Amacı yalnızca ulusuna yararlı olmaktı, ün dersin, kocamış yaşında acunda adını bilmeyen mi vardı? Kapgan Kağan’ın asıl korkusunun Mekilen Şad ve Kül Tigin’in ünlenmesi olduğu ortadaydı.

Bilge Tonyukuk güçlü bir kişilikti ve Kapgan Kağan’ın eçisi uçmaklık İlteriş Kağan’ın her zaman en yakınında bulunmuştu. Katıldığı savaşlarda azlık orduları çok iyi yönetmiş, unutulmaz utkular kazanmıştı. Üstelik kızını Mekilen Şad’a vermiş, hem onu güçlendirmiş hem de kendisi güç kazanmıştı. Budun içinde sevilip sayılması, İlteriş Kağan’ın oğullarına yakınlığının artarak sürmesi Kapgan Kağanı düşündürüyor olmalıydı. O nedenle ordu yönetimini, apa tarkan orununu ondan almıştı. Ancak bilgi ve görgüsüne ihtiyacı olduğundan, hele ki budunun ona bakışı belli oldu-

---

¹⁷⁶ Yelme erleri: Keşif birlikleri.

ğundan çok da uzağa göndermeyi, devlet işlerinden uzak tutmayı göze alamamıştı. Şu an olmasa da gelecekte Küçük Kağan'a tehlike olabilirdi bu yakınlaşmalar. Bilge Tonyukuk'un yeni utkular kazanıp daha da güçlenmesini, İlteriş Kağan oğullarının onun yanında olmasını, Küçük Kağan'ın geleceği için tehlike görmekteydi.

Atalık duyguları, kararlarını etkiliyordu.

Buyruk gelmişti ancak Bilge Tonyukuk'un yapacağı bir şeyler olmalıydı. Diğer irkinler, zamanı değil diyerek susmayı seçtiler. Bir de beklemeyi...

Yaşadığı bütün zamanı Türk için harcamıştı Ulu Bilge. Türk adı yaşasın, yücelsin diye... Deneyimi ile değişik bir şeylerin olduğunu anlamakta gecikmedi. Ona sadık erlerine izletip sorgulatınca Kapgan Kağan'ın gönderdiği diğer ulağı buldurdu ve konuştu.

Öğrendikleri Bilge Tonyukuk'u çok kızdırdı. Kağan, kendisini gözlemesi için oğlunu uyarıyordu. Bu iyi bir niyet olamazdı. Kendisi hakkındaki beklemediği bu sözler üzerine durmaması gerektiğini düşündü Ulu Bilge. Kağan buyruğuna karşı gelecek, gerekirse kıyını göze alacaktı.

Ancak bunun için bir başına olmamalıydı.

Bilge Tonyukuk'la konuşan Mekilen Şad'ın usu olanları almıyordu. Üstelik yeni buyruklar, geçmiş ve gelecek hesapları üzerine düşünmesine neden oluyordu. Eçisi Kapgan Kağan'ın bu şekilde düşünmesi ulu bir Aşına'nun düşüncesi olmamalıydı.

İlteriş Kağan genç yaşında uçmaklığa erdiğinde, yaşı küçük diye, kağanlık eçisine geçmemiş miydi? Tanrı'nın yazgısı yarın ne gösterir belli olmazdı. O nedenle uzak bir geleceğe dönük yapılanmalar hem devlete, hem de ulusa zarar verirdi. Bu işte de kağan; olması gereken bir uruşu geciktirmek diliyordu. Ulu bir kişilik olduğuna kuşku duy-

madığı eçisi kağanın bu tavrını beğenmemişti Mekilen Şad.

Kül Tigin ise çok kızmıştı gelen buyruğa. Savaş için doğmuştu Kül Tigin. Buna engel olacak her karara canı sıkılıyordu.

Mekilen Şad, ordugâhının tam orta yerine kurdurduğu otağında, gecenin ilerleyen bir zamanında Ulu Bilge tarafından ziyaret edilmeyi beklemiyordu. Onu sesleseydi, yaşına olan saygısıyla, yanına varmaktan geri durmazdı. Hem ögesi hem de kayın atası olan Ulu Bilge'nin geldiğini, kapısında saka duran sadık sak eri duyurduğunda, yatmaya hazırlandığı giysilerinden kurtulup bir şad olarak karşıladı konuştu.

“Çadırıma kut getirdin Ata!”

“Kut seninle olsun yoldaşımın oğlu Şad. Seni huzursuz kılmak istemezdim, ancak konuyu yüz yüze görüşmenin gereği vardı.”

Beklediği, bildiği Ulu Bilge vardı karşısında. Asla razı olmayan ve düşüncesinden dönmeyen. Özünü Kapgan Kağan karşısında zora sokacak bir karar almıştı. Bu konuda yaşı yeni yetmeye başlayan bir şadın fikrini sormak için gelmişti. Danışılmak hoş bir işti. Bugüne dek şad ona danışmış ve hiç pişman olmamıştı. Demek ki sırası gelmişti.

Ulu Bilge, Türgiş Kağanına zaman yitirmeden vurmak gerektiğini söylüyordu.

“Yarınki gün bile çok geç olabilir!”

“Ben de aynı düşüncedeyim Ata, ancak ortada kağan buyruğu var!”

“Kağan burada değil,” dedi Bilge Tonyukuk. “Yaşanacakların farkında değil. Eğer sen ve kandaşın Kül Tigin benimle olursanız, Küçük Kağan'ı ve diğer irkinleri ikna edip vururuz Türgişleri.”

Düşündü şad. Bunun sonunda olacakları anlamak, kabul etmek gerekiyordu. Usundaki soruyu sordu:

“Eğer yenilirsek...”

“Yenilmemiz, beklemekle zaten olacak!” dedi Ulu Bilge.
“Ben bu yazgıyı değiştirmek istiyorum. İnan bana şad, batacak bir güneşin bile önemi var!”

Mekilen şad ona inanıyordu.

“İzin ver, kandaşımı da sesleyeyim. Onun dűřüncesini almalıyım!”

Birlikte karar almışlar, birbirlerinden duyumsuz iş yapmamakta anlaşmışlardı.

Sanki hiç uyumaz, her an savaşa hazırdır. Seslenildiğinde koşar gelir! Hele sesleyen eçisi Mekilen şad ise... Onu karşısında, neredeyse savaş giysileri içinde görünce güldü Mekilen şad.

“Bu ne hal kandaşım Tigin?” diye takıldı, “Sen kuyaglanıp mı yatarsın?”

Heyecanlıydı. Buyruk almaya hazırdı.

“Buyur eçim şad! Beni sesleyince, hemen giyinip geldim. Gecenin bu anında bana ihtiyaç duyduğuna göre...”

Ancak o zaman fark etti Bilge Tonyukuk’u. Esenleyip kut sundu. Anlamıştı değişik bir şeylerin olduğunu.

Gecenin yarısı çoktan geçmişti. İki Aşına ve bir Ařide soylu Türk, yakında olması mümkün Türgiř savaşı üzerine konuşuyorlardı. Biri ak saçlı kocamış, ikisi genç... Dűřünceleri bir birleşip bir ayrılıyordu ki yaşları gereği sıradandı. Uzun uzun denklemeye çabaladılar. Yapacaklarının sonunda olacakları kaldırabilmek bile güçtü.

Gün doğmasına yakın karar alındı.

“Türgişlerin zaman yitirilmeden vurulması gerek!”

Ulu Bilge iki kandaşı ikna etmişti bunun kaçınılmazlığına. Böylece diğer irkinler etkilenecek, bütünden ayrı dűřmek istemeyeceklerdi. Tek sorun Küçük Kađan’ın alacağı tavidı.

“Kağanın tutdumuz. Yabgusın şadın anda ölürti. Eligçe er tutdumuz. Ol ok tün budunun sayu ıtımız. Ol sabıg eşidip On Ok begleri budunu kop kelti, yükünti.”¹⁷⁷

Ulu Bilge ordunun başındaydı. Yarında Mekilen Şad ve Kül Tigin olunca eski durumuna yükselmiş, kendisini yetkili ordubaş kılmıştı. Küçük Kağan'ın orunu ve düşünceleri umurunda bile değildi. Uçmaklık İltəriş Kağan'ın oğullarının yanında olması gücünü artırıyordu. Konuştuğu ordubaş irkinler, ulu beyler onu tanıyan, sayan kişilerdi. Buyruğuna uymamaları mümkün değildi. Bir tek Küçük Kağan'ın karşı çıkması sonucu değiştirmemiş, o da sonunda savaş kararına uymak zorunda kalmıştı. Şimdi onun inanamaz bakışları arasında buyruğunu veriyordu Ulu Bilge.

“Bu zamandan sonra durmak yok. Savaş zamanı geçirmek, devlete ve buduna zarar verir. Şimdi saldıracak, Türgiş kağaruna hak ettiği kıyını keseceğiz!”

Bu buyruğa uymak artık tartışılmazdı. Savaş, Türk için di ve başlamıştı. Küçük Kağan yine de olanları anlatması için atası kağana ulak göndermekten geri durmayacaktı, ancak bu bile akını geri bırakmayacaktı.

Bilge Tonyukuk'un buyruğu ile yola çıkan Gök köklü Türklerin güçlü ordusu, konakladığı Altın Orman'dan ayrıldığında coşkulu bir akın başlamış oluyordu.

---

¹⁷⁷ “Kağanını tuttuk. Yabgusunu, şadını orada öldürdüler. Elli kadar er tuttuk. O aynı gece halkına haber saldı. O sözü işitip On Ok Beyleri, budunu hep geldi, baş eğdi.” Orhun Anıtları, Tonyukuk Bengütaşı, İkinci Taş, Batı yüzü...

Yol yoksa yol buldular, iz yoksa iz buldular.

Sol yanı Küçük Kağan, sağ yanı da Mekilen Şad yönetiyordu.

İki günlük yolun sonunda karşılarında İrtiş ırmağı... Geçit vermez bir ırnak olduğu bilinir. Dilinden anlamak, gönlünü almak gerek ki karşıya geçilsin. Eğer dağlar, ırnaklar konuşsaldı, Türk dili ile dillenirlerdi mutlaka. Başka dili nerden öğrensinler ki?

Ŝıđ bir yerini bulup atları suya sürmelerini buyurdu Bilge Tonyukuk. Zor oldu, ancak zaman yitirmeden karşı tarafa geçtiler. Ardından durmayıp yol aldılar.

Gün doğarken Bolçu'ya¹⁷⁸ ulaşıp konakladılar. Yelme erleri görevden dönüp geldiler. Söylediklerine göre Türgiş Kağan'ı Yarış Ovası'nda yüz bin er toplamıştı. Er davranıp kalabalık bir ordu toplamayı başarmış, Göklü Türkler geç kalmıştı. Orduları Türgişlerin yarısı kadar ancaktı. Bilge Tonyukuk'un akın ısrarının gerekçesi karşılarındaydı. Bunca zaman yitirmeselerdi Türgiş ordusu bu kalabalığa erişemeyecekti. Bundan sonrası ustalık ve bilgelikle kazanılacak bir utkuydu, eğer bunu başarmaya uygun bilgiler orduyu yönetirse.

Mekilen Şad yine başka duygulardaydı. Üzülüyordu. Böylesi kalabalık bir yağı ile kapışmak, hele aynı soylu, aynı kanlı, iyi uruş eri Türgişlerle savaşmak çok tehlikeliydi, bir o kadar da gereksiz. Gereksizliği birlik olunmadaki gereklilikle bağlantılıydı.

Konak yerinde, Bilge Tonyukuk'un yanına vardığında onu düşünceli gördü Mekilen Şad. Benzeri pek çok savaşta utku almış bu yiğit kocanın duruşundan kuşkuya düştü.

"Ulu Bilge, yanlış mı yaptık? Türgişler, Türkümüz, bu-

---

¹⁷⁸ Bolçu: Orhun kitabelerinde geçen yer adlarındandır. Tarihçiler İrtiş İrmağı'nın kollarından birinin adı olduğunu ve bulunduğu bölge-
nin aynı adla adlandırdığını düşünmektedirler.

dunumuzdur. Bizim gibi uruşur, bizim gibi direnirler. Bunca erleri de kalabalık olduğuna göre, beklese miydik? Kağan buyruğunu dinlemeli ve Altın Orman'da kalmayı sürdürmeli miydik? Çokluk yağı karşısında savaşı kazanma şansımız sıkıntılıdır. Eğer yenilirsek...”

Daha önce de böyle demiş, sözünü tamamlayamamıştı.

Ona cevap vermek için konuşacaktı ki soylu Türk irkinleri tek tek gelip yanında durdular. Hepsi de benzer görüşlerini bildirdiler.

“Uslu olmak, vurmanın zamanını bilmek gerek değil miydi Ulu Bilge?” diye öylesine etkin sözler ediyorlardı ki...

Bilge Tonyukuk kızdığını belli etmemekte zorlanarak şunları söyledi:

“Azlığız öyle mi? Azlığız... Siz azlık ordunun ne olduğunu nerden bileceksiniz? Yaşınız nedir ki? Bunca güçlülerle Türğişlere karşı durmaya çekinirsiniz. Uçmaklık İlteriş Kağan, Ötüken Yış'a doğru ilerleme buyruğu verdiğinde, buyruğumda azlık erim vardı. Onların bir kısmının atı bile yoktu. Karşımıza çıkan çokluk Dokuz Oğuzları vurmakta bir an düşünmedik. Soyculumuz iyi savaşçılardı. Yiğit, korkusuz erleri vardı, ancak Tanrı istedi, yendik. Utku kazandık. Tanrı istedi, Ötüken Yış'a vardık. Yurdumuzu, ilimizi tuttuk. Şimdi, hem erlerimiz güçlü hem atlarımız. Karşımızda Türğişler var. Kalabalıklar, ancak birçok budundan toplanmış orduları var. Varsın sayıları çokluk olsun. Varsın bizim gibi savaşır, kavgalansınlar. Bu iş önünde sonunda olacaktı. Türğiş Kağanı boyun eğmeyecek, bizimle savaşacaktı. Belki daha fazla ordu ile bizi en zor anımızda vuracaktı. Bunca yolu aşır geldik. Onca zaman Altın Orman'da bekledik. Onlardan çekinecek, kaçacak değiliz. Gök Tanrı, Kutsal Umay,¹⁷⁹ ıduk

---

¹⁷⁹ Umay: Bazı kaynaklarda, eski Türk inanç sisteminde hamile kadınları, loğusalrı, anneleri ve çocukları koruyan ruh olduğuna inanılan Umay, bazı kaynaklarda da bütün Türkleri koruyan, koruyucu

yer sub¹⁸⁰ bizimledir. Bu uruşun gecikmesi Türk'ün zararınadır."

Dönmelerine, çekilmelerine, Kapgan Kağan'ı beklemelerine yine karşı çıktı Bilge Tonyukuk. Sözleri doğruydu. İlk, yine Mekilen Şad destekledi onu. Böylece ikna oldu diğer beyler. Ardından ordularının başına gidip, erlerine seslenmeleri buyuruldu.

"Onları utkuya inandırın! Ölümüne savaşmaları gerektiğini hatırlatın."

Her iş inanmakla başlayınca, başarı artıyordu.

Yalnız kalınca Mekilen Şad, "İlk geldiğimde düşünceli gördüm seni ata" dedi, "Eğer düşüncenin nedeni azlık olmamız değilse, neydi?"

"Bugünü ya da hemen yarını düşünmüyordum Şad," dedi Bilge Tonyukuk. "Daha ötesi zamanlara akmıştı usum."

"Ne gördün de ne düşündün ata?"

Bu soruya cevap vermedi Bilge Tonyukuk.

"Zamanı değil, şad. Zamanı gelince..."

Devlet için zorlu gün, ordu için zorlu savaş...

Tanrı Türk'ü bugünler için yarattı, güç ve kut verdi.

Göklü Türk ordusunun erleri, Türğışlere öyle bir hızla saldırdılar ki...

Çok uygun bir yol tutulmuş, Türğışler şaşırmişti. Olanların farkına varana, kendilerinde karşı koyma gücü bulana dek vurulup, ölmekten başka yol kalmamıştı. Ardından di-

---

bir ruh olarak tanımlanır. Değişik Türk boylarında, değişik inanç boyutlarında "Umay" anılmakta, kimi zaman "tanrı" olarak da tanımlanmaktadır. Kayalara resmedilen hali ile beyaz giysili, yere kadar uzanan, beyaz gümüş saçlı, orta yaşlı bir kadındır. Zaman zaman kanatlı olarak resmedilmiştir. Değişik resimlerine de rastlanmıştır.

¹⁸⁰ İduk yer sub: Orhun Kitabeleri'nde geçen şekli ile kullanıldı. Kutlu yerin ve suların ruhları anlamına gelen bir inanç terimidir.

renme çabasına girseler de başarılı olmaları mümkün değildi artık.

Gün batana kadar sürdü savaş. İki yandan da çok kan aktı. Vuran da vurulan da aynı soylu olunca Gök hüzünlendi. İduk yer üzüldü. Bu savaşın erleri ne kutlu erlerdi ki uçmaklığı destan kılmayı becermişlerdi.

Savaş Göklü Türkler kazandılar, ancak Türgişler de geri çekilmediler. İki yan da ertesi gün daha büyük, daha kanlı bir savaş kılmak için dinlenmeye oturdu. Asla kancık pusulara, gece baskınlarına gerek görmediler. Yağılan, aynı ulusun parçaları olunca... Birbirlerindendiler, birbirleri gibiydiler. Bu savaş, üstünlük savaşıydı.

Yağı yiğitlik ederse, savaş erce kılınırdı.

Geceyi hazırlık ile geçirdiler. Yaralılarının yaralarını sağıtmaya, savaş için er kazanmaya çalıştılar. İrkinler bir araya gelip savaş düzeni için konuştular. Kimi zaman uzun süren geceler, savaş öncesi çabuk tükenir, güneş, zaman tanımaz erlere. Oysa dinlenmeye çok ihtiyaçları vardı.

Ertesi gün hızlı olan Türgişlerdi. Sanki savaş yeni başlamış gibi... Od olup yaktılar. Bilge Tonyukuk olacakları tahmin edip önlem almasa Gök köklü Türkler zora düşerdi. Uygun saf tutup direnince yakacak od yakmaz oluvermişti.

Mekilen Şad bir açık bulup erlerini o yönden salmayı başarınca Türgiş hatları yarıldı. Yiğit Kül Tigin hemen arındıydı. Saflarda boşluk vermek bir orduyu yıkan etkidir ya! Bu yanışı yaptı Türgiş Kağan'ı. İşte buradan yol açıldı Türgiş ordusunun ortasına doğru. Vura vura ilerledi Göklü Türkler. Türgiş erleri bu ilerlemeyi durduramadı. Kağan otağına dalan Kül Tigin bütün muhafızlara karşı bir başına savaştı ve hepsini öldürdü. Türgiş Kağanı Uçeğe tutsak edil-

di.¹⁸¹ Aynı anda Türgişlerin en soylu, en etkinlerinden elli kadar beyleri, irkinleri tutuldu. Yönetenlerinden çokça ulu er tutsak olunca Türgiş ordusu başsız kaldı. Savaş alanını terk edip uzağa çekildi ve beklemeye başladı. Ne yapacaklarını bilmez haldeydiler. Öyle ya, kağanları olmayınca; onlara buyruk salacak beyleri olmayınca nasıl savaşacaklardı?

Bu yanda da beklenti vardı. Mekilen şad ilk kez kararda öncü oldu.

“Türkümüz, budunumuz Türgişleri zordayken vurmak olmaz. Yarın yanyana, omuz omuza birbirimize yoldaşlık edeceğiz. Bizi ayıran ayrınlıkları yıkacağız. Savaş sonlanmalı!”

Artık yağı değil, ayrı ulusun parçasıydılar. Kandaşlıklarını hatırlayıp, kucaklaşabilirlerdi. Dökülen kanlar, uçmaklık erler bir olmak için bahane olurdu, ayrılık için değil. Birlik olmayı istemenin tam zamanıydı. Bilge Tonyukuk da bunun gerekli olduğunu düşünüp, buduna ve geri çekilen Türgiş ordusuna haber saldı.

“Türk devletine ve Kapgan Kağan’a baş eçin. Birliğe uyun! Kağanınız tutsağımızdır. Eğer baş eğerseniz onu yine başuruzda bırakır, sizi kendimizden belleriz.”

Us işi olan buydu. Bu zamandan sonra kandaş savaşının hiçbir anlamı yoktu.

Türgişler baş eğdiler. Kağanları Uçele buyruğa razı oldu.

Sarı Türgişler bağlananlardı, Kara Türgişler ise uzaktılar henüz. Ancak onlara doğru akın da yakındı.

Büyük bir utku kazanılmış, Türgişlerin Sarı budunu devlete katılmıştı. Elbette tamamının susup, buyruğa uyması beklenmese de şimdilik Türk yurduna yakın günbatısında sorunlar çözülmüştü.

---

¹⁸¹ Türgiş akını için tarihi kaynaklar 699 yılını işaret etmektedirler. Bilge Kağan, o zaman kullandığı orunu ile Mekilen şad on beş yanında, Kül Tigin ise on dört yaşındadır.

Utku haberi ulakla bildirildiğinde Kapgan Kağan pek mutlu olmayacak, buyruğuna uymayan Bilge Tonyukuk'a karşı yüreğinde soğukluk artacaktı. Elbette utku için sevinmişti, ancak bu utku onun başta olduğu ordu tarafından kazanılsaydı... Bilge Tonyukuk'un acele ile Türk ordusunun kalan kısmını ve kağanı beklemeyerek, devleti ve orduyu zora soktuğunu düşünüp, bunu sık sık seslendirecekti. Yakın gelecekte iki ulunun ilişkileri daha da ters gidecek gibi görünüyordu. Bu serzenişten Mekilen Şad ve Kül Tigin de payına düşeni alacaktı. Çünkü Kapgan Kağan'ın oğlu Küçük Kağan olanlara ne denli karşı çıktığını ve buyruğuna uyulmadığını ulaştırmıştı Kapgan Kağan'a. Kağanın yüreğinde ister istemez kuşku doğmuştu.

Bütün bunlara rağmen büyük bir utku kazandırılmıştı.

Her yeni sınır, yeni bir sınırı duyurur. Türk'ün son sınırın Gök'ün üzerinde yer aldığı topraklar olduğuna göre, Türk yurdu sınırsızdır.

Durmadılar artık, duramazdılar. Önlerinde ağırlıklı, güçlü yağdı kalmamıştı. İki koldan almaya, yeni yurtlar tutmaya soyundular. Türkişlere bağlı Nu-shih-pi ve To-lu budunları fazla direnmeden baş eğdiler. Bütün Balkaş ili, Isıgöl çevresi, Talas boyları Gök köklü Türklerin, Kapgan Kağan'ın buyruğuna girdi. Maveraünnehir, Aras ırmağı boyunca yaşayan bozkır boyları devlete katıldı.

Yitirilen her can acı ile yolcuların ya...

Kapgan Kağan, Ulu Hatunu'nun yasının bitmesini beklerken, devletin ve kendi oğuşunun geleceğini düşünüyor, yeni düzenler kurmanın gereğini fark ediyordu. Kağanlık, Küçük Kağan İnel'in hakkıydı onun düşünde. Ayrıca erliğe soyunmuş diğer iki oğluna da uygun orunlar vermek diliyordu. Ulularla toyluyordu sık sık. Onlara danışıp, konuşuyordu.

Oğlu İnel Kağan'dan; Bilge Tonyukuk'un Türgişler üzerine akın buyruğu verdiği ve kağan buyruğuna uymadığı duyumu gelmiş, kağan buna çok kızsda da artık durdurmasının devlete daha büyük zararı olacağını düşündüğu bu akını durduracak karşı bir buyruk salmamıştı. şimdi de gñnbatisından üst üste utku duyumları geliyordu.

Eşkinci ulakla gönderdiği bitiğinde olanları kısaca anlatmıştı Bilge Tonyukuk:

"Türgiş akınında büyük utku kazandık. Türgiş Kağanı Uçele tutsak edildi. Budunu baş eğdi. Onları bağlı kılıp, Uçele'yi yeniden başlarında bıraktık. Ardından Anı'yı aştık. Yincü Ögüz'ü¹⁶² atlarımızla geçtik. Kızılkum çölüne ulaştık. Küçük Kağan'ın buyruğunda bir kısım orduyu orada bırakıp bölgede yaşayan budunları baş eğdirsinler diledim. Ben, Mekilen şad ve Kül Tigin öteledik akınımızı. Gñnbatisının kıızıyanına doğru yol alıp, kutlu Ek Dağı geride bıraktık. Buyruğumdaki Göklü Türk ordusu gñnbatisında Demirkapı'ya¹⁶³ ulaştı. Utkun kutlu olsun kağan. Buyruğunu beklerim!"

Utku iyiydi. Utku güzeldi. Kağanın buyruğunun dinlenmemiş olmasından doğan kırgınlık olsa da daha önemli olan kazanılanlardı. Bunun hesabı bir gün mutlaka görölürdü. Gñnbatisında sorunların büyük ölçüde çözüldüğu anlaşılıyordu. Elbette savaşlar sürecek, baş eğmeyen budunlarla uğraşılacaktı. şimdi de önemli işler bekliyordu Türk ordusunu. Sonu gelmeyecek işler...

---

¹⁶² Yincü Ögüz: Seyhun Irmağı.

¹⁶³ Demirkapı: Temir Kapığ... Tarihi anlamı olan, efsanevi bir geçit tanımıdır. Maveraiünnehir'de, güney kısmında bir geçit olduğu konusunda tarihçiler hemfikirdir. Belh Kenti ile Semerkant'ı bağlayan yol üzerindeki kayalık, dar boğaz olduğu düşünölmektedir.

Bilge Tonyukuk'un Ötüken Yiş'tan uzakta olmasının, günbatısında kalmasının oğlu Küçük Kağan'ın yararına olacağına inanan, daha yararlı bulan Kapgan Kağan; bugün bunun yanlış olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle Ulu Bilge'yi yanına seslemeye karar verdi. Günbatısında tek yönetenin, en üst buyruk kişinin oğlu olmasını diliyordu. Mekilen Şad ve Kül Tigin de o yanda olduğuna, buyruklarında yirmi biner er bulunduğuna göre Bilge Tonyukuk'un kalması gereksizdi.

Bunu buyuracaktı, ancak uslu bir kağan olarak budunun sevdiği, övdüğü bir ulu kişi ile ters düşmek de istemiyordu. Gönderdiği bitiğini bu nedenle çok dikkatle yazdırdı:

"Utkun kut getirsin Ulu Bilge. Budun seninle ve bu utkuya katkı sağlayan Türk irkinleri ile övünmektedir. Bundan böyle o yanda önemli bir dert olmayacağı ortadadır. Günbatısında oğlum Küçük Kağan, Mekilen Şad ve kandaşı Kül Tigin orduları ile gerektiğinde akınlarını sürdürdürsün, şimdi sana Ötüken Yiş'ta ihtiyacım bulunmaktadır. Üç Türk irkininin yirmi biner erlik ordularını buyruklarında bırakıp, kalan ordumla gelmeni dilerim! Ordu günbatısında olunca, Çinlinin tavrı değişik oluyor. Eğer durum böyle sürerse yeni akınlar gerekecek."

Bu bitig bir çağın sona ermesi anlamına mı gelecekti? Bilge Tonyukuk'un devlet yönetiminden tamamen uzaklaştırılması sonucu mu doğacaktı? Bunu zaman gösterecekti.

Kapgan Kağan'ın ünü artmış, yağlılarınca çekinilen bir kağan olmuştu. Çin İmparatoriçesi Wu-hou, kağanla yakınlık kurmak, en azından üzerine gelmesini engellemek için sık sık armağanlar gönderiyor, Kapgan Kağanı yeni orunlarla övüyordu. "Ulu Kağan", "Başarılı Kağan" gibi orunlarla seslendiriyordu Çin'den gelen elçiler. Böylece kendince bir yol tutturmuş gidiyor, Çin, barışın sürmesi için dua ediyordu.

Belki bu yol tutardı, eđer Kapgan Kađan'ın Çin ile ilgili başka dűşünceleri olmasaydı.

Çin ile ilgili dűşüncelerini uygulamaya koymaya çoktan karar vermiřti ulu kađan. Zaman yitirmeyecekti.

Beklenmedik bir anda Çin'e elçi gönderdi. Büyük kızını, Aşına soyundan bir Türk konçuyunu, bir T'ang soylusu ile evdeş kılmak istediğini bildirdi İmparatoriçe Wu-hou'ya. Yine kendince karar almış, toy etmemiş, ululara danışmamıştı. Türk ulularının benimsemediği, budunun hoş bakmadığı bu isteğini ileri sürerken birçok şey daha buyurmuştu Çin'e.

Türk kağanı, Çin'e buyurur duruma gelmişti.

İstedikleri, Türk devletinin yararına olan, gücünü, var-sılığını artıracak iyiliklerdi. Çin'i ise zora sokacak, yapılırsa büyük sıkıntılara ulaştıracak, yapılmazsa Kapgan Kağan ile arasını bozacak...

Bunlardan ilki ve en önemlisi Çin'in elinde kalan Türk topraklarının, bir Çinli ilbayın buyruğuna verilip C'han-yü-tou-hu-fu diye adlandırılan Ordos bölgesinin Türk devletine geri verilmesiydi. Böylece Ordos'ta yaşayan bütün Türk budunlar özgür olacaktı. Çin'e sürekli olarak dayatılan bu sorun her seferinde armağanlar gönderilerek ötelenmeye, unutulmaya çalışılmıştı. Oysa Türk'ün, yurdunu unutmayacağı bilinen bir gerçektir. Yalnız bununla yetinmiyor, eskiden beri Türklere bağlı olan, ancak devlet yıkılınca Çin buyruğuna alınan Soğd budunun yönetimini de Çin'den geri istiyordu Kapgan Kağan.

Soğdlar ticaret için çok önemli bir ulustu. Türk devletinin onlara batı egemenliğinde ihtiyacı vardı. Çin artık Soğdlara karışmamalı, onların yurdundan ve yönetiminden elini çekmeliydi. Doğudan batıya ipek taşınan yol, tamamen Kapgan Kağan'ın buyruğunda olmalıydı.

Bir isteği daha vardı Kapgan Kağan'ın. Çin'in çeşitli

bölgelerinde Çin'e bağımlı yaşayan Türk budunlarını da buyruğuna istiyordu.

"Çin, hiçbir Türk'ü, bozkır budununu tutsak ve buyruğunda tutmayacak! Bu yetiyi tanımiyorum Çin'e."

Ayrıca salma olarak istedikleri vardı...

"Yüz bin shih¹⁸⁴ danı, üç bin takım tarıg¹⁸⁵ aleti ve çok miktarda işlenmeye hazır demir."

İstekler bunlardı ve yerine getirilmezse kıyını Çin'in yeni akınlara hedef olmasıydı.

Çin sarayı karışmış, bu istekler usları bulandırmıştı. Yapılırsa Çin zora düşecekti, yapılmazsa Çin daha büyük zora düşecekti.

Çin sarayınca alınan kararlar olumsuz oldu. Kapgan Kağan'ın isteklerinin sonuçları ortadayken bunların ardının gelmeyeceği görülüyordu. Çin soyluları taviz verilmemesi, Kapgan Kağan'ın reddedilmesi yönünde düşünceler açıklıyorlar, ancak onu kızdırmamanın yollarını da aramak zorunda olduklarını biliyorlardı. En doğrusu konuyu ağırdan almak ve zamana yaymaktı. Bu arada Türkleri yok etmek, devletlerini zora sokmak için çareler düşünülecekti. Onlara göre nasılsa Türkler, Çin'in büyüklüğü ve kuracağı oyunlar karşısında çok fazla dayanamazlar, bölünür giderlerdi. Bunun için çalışmalıydı İmparatoriçe, Kapgan Kağan'ı memnun etmeye çalışmak yerine...

İmparatoriçe Wu-hou ise tek çözümün Kapgan Kağan'ı memnun etmek olduğunu düşünüyor; daha az şeye razı etmek üzere yüksek orunlu bir Çin soylusunu, T'ien Kuei-tao'yu Ötüken Yiş'a gönderiyordu.

Kıtanları yenip dağlara çekilmelerini sağlayan Kapgan Kağan'ı kızdırmamak için bin bir uyan almıştı Çin elçisi.

---

¹⁸⁴ Shih: Bir Shih 41 kg.

¹⁸⁵ Tarıg: Tarım.

“Ne yap et, Türk kağanının gönlünü hoş tut!”
Bu kolay olmayacaktı.

Kapgan Kağan çok kızdı. Çin elçisinin oyalamaya dönük sözlerini, isteklerini zamana yayararak unutturma çabasını hemen anladı. İmparatoriçe Wu-hou, uslu sandığı elçisini onu kandırmak için görevlendirmişti. Oysa geçmiş tutsaklık yılları, çok şey öğretmişti Kapgan Kağan’a. Ne bekleyecek ne de vazgeçecekti.

“Çin oyuna başlayınca, sonu gelmez!”

Karşısında çaresiz bekleyen; oyununun tutmadığını anlayıp korku içinde titreyen Elçi T’ien Kuei-tao’ya hakaret etti. Ona hakaret etmek, Çin imparatoriçesine hakaretti ki bunu bilerek yapıyordu Kapgan Kağan. Bununla kalmadı. Çin elçisini tutuklatıp bağlattı. Hırsını alamamış, elçinin başının kesilmesi kararını vermişti. Kesik başı imparatoriçeye gönderecek, böylece kızgınlığını gösterecekti. Hemen ardından ordusu ile akına doğrulacaktı.

Bilge Tonyukuk, karşı çıktı elçinin başının kesilmesine.. Bunu kağana söylemekten de çekinmedi. Madem oradaydı ve kağan ona ihtiyacı olduğunu söylemişti; öyleyse inandığı doğruları seslendirmekten geri durmayacaktı. Hem de her zaman tuttuğu yoldan giderek.

“Ulu Kağan, o bir elçidir. Görevi yalnızca bitig ve söz iletmektir. Bir elçinin öldürülmesi, Türk Kağanını onurlandırmaz. Hem de yapmak istediklerinin gerçekleşmesine engel olur. Çinliler, elçilerini öldüren bir kağanla görüşmek istemezler. Ulu Kağan bu kararından vazgeçsin. Bugün güçlüyüz. Çin bizden korkuyor. İstedığımızı yaptırmak için ordumuzu harekete geçirmemiz yetecektir! Elçi öldürmek bize yalnızca utanç kazandırır.”

Olanlardan sonra aralarında soğuk yeller esse de Ulu Bilge, Kapgan Kağan’ı ikna etmeyi başardı. Böylece Çin elçisinin başı kurtuldu.

Hemen ardından orduya hazırlık buyruğu verildi. Ayrıca günbatisındaki Türk irkinlerine çağrı yapıldı. Çin'e büyük bir akın kılınacaktı ki onların da ordularını alıp bu akına katılmaları gerekiyordu.

Ayrıca uslu bir iş edip Kitan yurdunda tuttuğu ve onların Çin'e akın yapmasını engelleyen ordusunu geri çekti Kapgan Kağan. Kitan irkinlerine haber salıp, bundan sonra onları vurmayacağını bildirdi.

“Eğer Kitanlar buyruğuma girse...”

Bu buyruk hemen karşılık buldu. Çinlilere uymak yerinde Türk kağanına uymayı seçti Kitanlar. Kapgan Kağan'ın hesabı tutmuş, Çin zarar etmişti.

Birleşen Kitanlar, Türk korkusu ile gizlendikleri ormanlardan çıkıp Wang Yün başkanlığında yeniden Çin'e saldırdılar. Chi-chou kentini yağmaladılar. Onlara karşı hazırlanan yüz yetmiş bin kişilik Çin ordusunu yenip, sürdüler. Ardından ilerleyip Yü-chou ve Ying-chou kentlerini yağmaladılar.

Kapgan Kağan, olanları zevkle izliyordu. Çin, ona oyun kurmanın karşılığını alıyordu.

Kitanlarla uğraşırken Kapgan Kağan'ın da akın kararını aldığı duyumu ulaştı Çin sarayına.

Çin imparatoriçesi Wu-hou korkuya kapılmış, yeni bir Türk akınınun sonu olacağını, kendisine karşı olanları durduramayacağını anlamıştı. Akını önlemek ve Kitanları da durdurmak için Kapgan Kağan'ın isteklerinin bazılarını hemen yerine getirme yolunu seçti ki, bu uslu bir seçimdi.

Kapgan Kağan'ın istediği Soğdlulardan kalabalık birkaç urug ile Türk köklü boylar Türk iline gönderildi. Böylece ticareti iyi bilen Soğdluların varlığı Türk devletini güçlendirecek, yeni katılan boylarla budun kalabalıklaşacaktı. İmparatoriçe Wu-hou, Kapgan Kağan'ın diğer istekleri için de geleceğe dönük umutlar vermeyi unutmadı. O artık savaş

istemiyordu. İki devletin dostluğu sürerse budunları rahat edecekti.

Kapgan Kağan, isteklerinin bir kısmı yerine getirilince Bilge Tonyukuk'u dinleyip Çin elçisini öldürtmediği için memnun oldu. Artık ona ihtiyacı yoktu. Bağlattığı Çin elçisini serbest bırakıp geri gönderdi, ancak uyarılarını sürdürerek isteklerinin tamamının yapılması gereğini hatırlatmayı da unutmadı.

"Eğer Çin imparatoriçesi oyun etmeye kalkarsa, Çin'i yakarım!"

Korku, Çin'i öylesine tutmuştı ki Kapgan Kağan'ın istekleri bir bir yerine getiriliyordu. Sınır boyunca at süren Türk atlılarının varlığı duyuldukça Kapgan Kağan'ın akına bağladığı sanılıyor ve hemen elçiler gönderiliyordu Ötüken Yiş'a.

Büyük bir toy kervanı düzmüştü İmparatoriçe Wu-hou. Bu kervan Kapgan Kağan'ın uzun zamandır beklediği kervandı. İstedideği darı, tarıg aletleri ve demir bu kervandaydı. Ayrıca imparatoriçenin gönderideği altın, gümüş armağanlar... Öylesine zengin ve çoktu ki gönderilenler, geçtiği yollarda hayretle ve şaşkınlıkla izleniyordu kervan. Çin'in teslim olmasını imliyordu.

Ancak Türk budun çok da coşku göstermiyordu olanlara. Çünkü Kapgan Kağan, kızını Çin'e gelin yapmak için dileğini sürdürmekteydi. Ötüken Yiş, benimsemediği bir iş için mutsuzluğunu belli edecek sessizlikteydi. Türkler, Çin'e kız vermezlerdi. Hele Aşına soyundan bir konçuy... Bunu geçmişte yapan çok az sayıda soylu, bunca zaman geçmesine rağmen hâlâ iyi anılmıyordu. Yiğit kağanlarının neden böylesi gereksiz bir iş için toy toplamadığını, uluların görüşlerini almadığını sorguluyorlardı. Nasılsa birileri engel olurdu eğer toy kılınsaydı. Gök köklü bir konçuyun Çin sarayında işi neydi?

Oysa Kapgan Kağan bunun gerekliliğine inanmıştı. Yahut birileri onu inandırmıştı bu işin iyi olacağına. Devletin güçlenmesi ve bu gücün sürekliliği için yapılması gereken bir iş olarak görüyordu, Çin sarayına bir konçuy yerleştirmeyi.

Kapgan Kağan o kadar ısrarcı oldu ki...

Çin imparatoriçesi sonunda, üzerindeki bütün baskılara ve engel olma çabalarına rağmen kararını vermiş, Kapgan Kağan'ın büyük kızını kendi kaplarından bir kişiye, öz atısına almayı uygun bulmuştu. Kapgan Kağan'ın istediği gibi; T'ang soyundan birinin bu onuru alması işine gelmemişti. Eğer Kapgan Kağan da kabul ederse aralarında uyalık kurulacak, belki bu sayede Çin içinde gücü artacağı gibi Türk akınlarına da engel olunacaktı. Yaptığı işten memnun, Ötüken Yış'tan gelecek iyi duyumlara kulaklarını açmış, bekliyordu.

Kapgan Kağan, kızını Çin sarayına göndermek isterken Çin'i yöneten soylu T'ang hanedarına uya olmayı hedeflemişti. Oysa İmparatoriçe Wu-hou, atılarında biri yoluyla Aşına soylu Türk kağanına uya olmayı amaçlıyordu. İki taraf da kendince hesap içinde olunca, birinin hesabı tutmayacaktı.

Kızını gelin almak üzere Ötüken Yış'a gelen ve huzuruna çıkan Çinli soylular heyetini incelerken, karşısında diz çökmüş zavallı duruşlu, bir zamanlar Türk'e efendilik etmeye kalkanları, bakışlarıyla aşağılayarak dinliyordu Kapgan Kağan. İmparatoriçe Wu-hou'nun, kızına eş olarak gönderdiği Wu Yen-hsiou'ya öylesine bakıyordu ki sanki kızına eş değil bir yağdı gelmişti.

"Buyurdun, kızını gelin almak, Çin'e götürmek için gel-

dik Kağan!" diyordu b6l6n orunlu bir yaşlı kişi. Kağan'ı kızdırmamak için sesini 6ylesine alçak tınıda kullanıyordu ki. Kapgan Kağan, onların s6ylediklerine doğrudan cevap vermiyor, T6rk dilini çok g6zel bilip anlayanlarla bile kendi g6r6řm6yor, otağ kapıcılarından birinin aracılıyla konuşuyordu. Kağan, kapıcıya buyruklarını alçak sesle s6ykerken bile hareketlerinden, olanlara kızgın olduğunu anlamak zor değildi. Çin elçi heyetindekiler T6rk kağanının neden kızdığını anlamaya çalışıyorlardı ki s6ylenen s6zler bunu açık etti.

Kağan'ın s6zlerini şu şekilde aktardı otağ kapıcısı:

"Kapgan Kağan der ki 'Ben imparatorieden, kızıma eş olarak T'ang hanedanından birini dilemiştim. Kızımı onlardan birine verecektim! Oysa o, karşıma sıradan birini çıkarıma c6ret etmiş!"

İmparatoriçe Wu-hou, T'ang hanedanının etkisini kırmaya çalışırken Kapgan Kağan kızını vererek T'anglara destek olmak dileğindeydi. Onun kızını alan kişiye Çin'de kimse karşımayacak, T'anglar dert ıkarımayı, varlıklarını korumayı s6rd6receklerdi.

"Yanınıza imparatoriçenin bir kapını, Wu soylu, adı sanı olmayan, orunsuz, soysuz birini alıp gelmişsiniz. Bu kişinin kim olduğu, değeri belli değildir. Geçmişinde bir asalet, soyluluk yoktur. Ben kızımı b6yle birine vermem. Bu bir oyundur. Mademki bir oyun iindediniz, bunun karşılığını g6receksiniz."

Korkudan titriyordu Çinli soylular. Uslu kağan, onların isteğini değil kendi buyruğunu gerçekleştirmek dileğindeydi.

Kızgınlığını şu s6zlerle s6rd6rd6 Kapgan Kağan:

"G6l6 ordumu alıp Çin'e girmez miyim? Başkentinizi yakıp yıkmaz mıyım? İmparatoriçeyi devirip Çin tahtını gerçekten hakkı olanlara vermez miyim?"

Telaş içinde yakarıyordu Çinli elçiler. Ancak abaları boşunaydı.

Bölün P'ei Huai-ku izin isteyip kağanın gönlünü alacak sözler etmeye çalıştı:

“Ulu Kağan bizi bağışlasın. İmparatoriçemizin düşünceleri, kendisi ile kutlu Aşina soyu ile uyulık kurabilmektir. Soylu konçuya eş olarak gönderilen WuYen-hsio, soylu bir kişidir Ulu Kağan. Kendisi imparatoriçemizin çok yakınıdır. Onun oğuşundan ve atısı... Ancak eğer Ulu Kağan bu kişiyi beğenmediyse...”

“Elbette beğenmedim!” dedi Kapgan Kağan, “...ve bunun hesabını soracağım!”

Kapgan Kağan, Çin'i aşağılamak amacındaydı. Bunun için yol arıyordu.

Kısa bir zaman düşündü sonra elçi heyetinden sessizce bekleyen bir kişiye sordurdu:

“Sen kimsin? Orunun nedir?”

Boyca diğerlerinden daha uzun olan Çinli titreyerek cevapladı kağanı:

“Ben sıradan bir buyruğum Ulu Kağan... Çin, din işleri buyruk erinin yardımcısıyım. Adım Yen Chih-wei...”

Güldü Kapgan Kağan ve kararını açıkladı:

“Seni Çin imparatoru kıldım. Bundan sonra benim buyruğumda olup, Çin'i yönetmekle görevlisin! Yanımdan ayrılmayacak, Çin'e girdiğimde benim buyruklarımı budununa iletceksin. Mademki Wu'nun atısı soyludur, seni ondan daha soylu kıldım ve bunu gücümle onayacağım. Görelim bakalım senin karşına kim çıkacak? Görelim bakalım bana kim engel olacak?”

Bunları söyleyip buyruklarını verdi ve Yen Chih-wei'nin kılığının değiştirilmesini, ona Çin imparatorlarının taktığından bir taç yapılmasını, onun Çin imparatoru olarak duyurulmasını istedi. Ayrıca yanına Ötüken Yış'ta bulunan Çinlilerden hizmet kişileri atadı.

Elçiler şaşkırdılar, ancak tek söz edemediler. Yapılanın anlamını çözmeleri için de epeyce bir zaman geçmesi gere-

kecekti. İtiraz etselerdi başları gidecekti ki orada böylesi bir erlik gösterisine kalkışmak us işi değildi.

Kapgan Kağan, sıradan bir Çinliyi imparator duyurarak gücünü ortaya koyuyor, Çin’de olacaklarla ilgilendiğini ve gerekirse tahta oturanı değiştirebileceğini anlatmak istiyordu. Elbette yapacakları yalnızca sözde kalmayacaktı. Çin’e akın için verdiği buyruğu geri almamış, buyruk saldığı irkinler, orduları ile akın için toplanmaya başlamışlardı.

Kısa zamanda büyük ordu topladı Kapgan Kağan. Günbatusında görevli Küçük Kağan İnel’in, Mekilen Şad’ın ve Kül Tigin’in başlarında oldukları orduları akın için hazırlandı. Ayrıca bağlı budunlardan da çokça er gelmişti.

Çin’e akın duyurulunca kim uzak durur ki?

Mekilen Şad, Tarduşlar üzerine şad oturduktan sonra günbatusında çok uruşa katılmış, utkularla tanışmıştı. Kandaşı Kül Tigin ile birlikte buyruğa uyup ordularıyla Çin’e kılınacak akında yer tutacaklardı. Savaş için yanan, Çin’e ilk kez girecek olan kandaşı Kül Tigin öylesine mutluydu ki... Bunu dillendirip duruyordu. Onun bu akında neler yapacağı merak konusuydu. Çünkü her savaşı bir destandı Kül Tigin’in.

Kapgan Kağan böylesi zorlu akında Bilge Tonyukuk’u da ordulu kılıp savaşa katılmasını diledi. Bunda da uslu bir kağan olduğunu göstermiş oldu. Onun, ordusu ile akında bulunması, adının geçmesi bile yağlıları için dert olacaktı.

Türk ordusu yola çıktığında, sol yanda yer tutan sol yan beyi, kağan kandaşı İl Çor Şad’ın sağ yanında yer tutması buyuruldu Mekilen Şad’a ve Kül Tigin’e. Ardından Kağan, beylerini yarına sesleyip at üzerinde buyruklarını sıraladı. Küçük Kağan İnel, Bilge Tonyukuk, Kağan’ın ikinci sıradaki oğlu Tonga Tigin ve diğer Türk irkinleri onun sırasınca di-

zilmişken, Kağan'ın hemen sağ yanında duran, süslü giysiler içindeki Çinli dikkatleri çekiyordu. Sorgu dolu bakışlar Kapgan Kağan'ın bakışları ile karşılaşıncaya gülerken yanındaki kim olduğunu açıkladı.

"Çin'e imparator atadığım kişi, Yen!"

Şaşkınlıkla ancak işin aslını öğrenene dek tek söz etmediler. Öğrenince güldüler, çok güldüler. Hepsinin görüşü aynı sözde birleşti.

"Kapgan Kağan, Çin'e layık bir imparator bulmuş!"

İrkinler, görevlerini alıp ordu içindeki yerlerine, erlerinin başına dönerken Kül Tigin'in sözleri daha bir hoş etti ruhları.

"Şimdi biz Çin başkentine varıp, bu gülünç kılıklı Çinliyi tahta mı oturtacağız?"

Yapabilme güçlerinin olduğunun farkındaydılar. Çin başkentine kadar varmak da zor değildi, ancak sonrası...

Sonrasını düşünmek zaten onların işi değildi.

Türk ordusunun er sayısı yüz bini aşmıştı. Toplu olarak süren akında Kapgan Kağan önce Ching-nan, P'ing-ti ve Ch'ing bölgelerini seçmişti yakıp yıkmak için. Sonra da her bir irkin, orduları için verilen bölgelere dağılıyor, akınlar kılıp geri dönüyorlardı. Kalabalık ordunun bir arada bulunması gerektiğinde bunu sağlıyor, gerekmediğinde ayrı ayrı akınlarla Çin'i vuruyorlardı. Karşılıklarına doğru dürüst ordu çıkaramayan imparatoriçe yaptığı yanlıştan çoktan pişman olmuştu. Ancak iş işten geçmişti.

Öylesine baskı kuruldu ki, Çin nefes dahi alamadı. Hazırlanıp, üzerlerine gelen azlı çoklu orduların hiçbir anlamı olmadı. Savaşın ardı gelmeseydi savaşta vazgeçenler Türkler olmayacaktı. Kimi zaman kanlı savaşlarda Çinlileri kırıyor, kimi zaman da savaşmaya korkan Çin sangağları, ordularını savaşa sokmadan diz çöktürüp Kapgan Kağan'a

teslim oluyorlardı. Böylesi kolay işleri sevmiyordu Kapgan Kağan. Erler, irkinler kızıyor, "Savaşın soysuzlar!" diye bağıyorlardı teslim olanlara.

"Nefes alabildikçe, elinizde yayınız, kılıcınız oldukça neden durursunuz! Sizin erliğiniz güçsüzlere mi?"

Elbette cevapsız kalıyordu sorular.

Kuei ve Tan bölgeleri basıldığında öylesine bol ulca edinildi ki bunu Ötüken Yış'a taşımak bile zor oldu. Bu görev de yine Çinlilere yüklendi. Çinliler kendi mallarını, sürülerini Ötüken Yış'a taşıırken neler düşündüler kim bilir?

Aynı çağlarda Çin başkentinde telaş sürüyor, çözümler bulunmaya çalışılıyordu.

"Neden?" diye, kızılıyordu soylulara, İmpatoriçe Wu-hou, "Neden size uydum? Neden Kapgan Kağan'ın isteklerinin hepsini yerine getirmedim? Neden dilediği gibi bir T'ang soylusunu kızına eş olsun diye göndermedim? Şimdi yitirdiklerimiz, vereceklerimizden daha mı azdı sanki?"

Sözleri kendisini yalanlar türdendi. Aslında o da Kapgan Kağan'ı kandırabileceğini, kızını atısına vermeye razı edebileceğini düşünmüştü. Bir T'ang'ın Kapgan Kağan'a uya olmasını asla istememişti.

Şimdi başka yolu kalmamıştı! Savaşacaklardı. Ancak kimse, hiçbir sanggün görev alıp Türklere karşı çıkmak istemiyor, çünkü sonunun ne olacağını daha başlamadan biliyordu. Orduları ne kadar kalabalık olursa olsun, bir Türk korkusu sarmıştı çerinin yüreğini. Daha yakın zamana kadar tutsakları olan bu ulusla savaşmak öylesine zorluydu ki!

İmpatoriçe Wu-hou, kapı olan ve hanedan işleriyle uğraşan Wu Chung-kuei'yi yüksek orunlarla ve yetkilerle donatıp, buyruğuna üç yüz bin çeri verdi. Biraz da zorladı bu görev için. Ayrıca yanına Sha-t'o Chung-i'yi yine yüksek orunla yardımcı sanggün olarak atadı ki kendisi deneyimli

bir ordubaşı. Bununla da kalmadı, yüz elli bin çerilik bir ordu daha kurup, sarayın korunmasında görevli Sağ Muhafızları sanggünü Yen Ching-jung'ı başına getirdi.

Onlara buyruğu:

“Çaşıtlarım, Kapgan Kağan'ın buyruğunda en fazla yüz bin er bulunduğuyduyumunu getirdiler. Siz ise dört yüz elli bin çerinin başındasınız. Bunca güç ile Türkleri durduramazsanız başka ne yapabilirim? Yok edin şu Çinli kanına susamış barbar!”

Dünkü güne kadar uya olmak istediği kişiye bugün barbar diyordu.

Buyruk vermek kolaydı da uygulaması zordu. Evet, Türk ordusunun dört katından daha kalabalık bir ordu ile belki bir şeyler yapılabilirdi, eğer karşılarında inanmış, güçlü, savaşı sanat kılmış Türkler olmasaydı.

Kalabalık Çin ordularını dikkate bile almadı Kapgan Kağan. Yeniden ve aynı yollardan saldırarak alay etti onlarla. O güçlü, bilge, savaşçı bir kağandı. Erlerinin, beylerinin güvenini kazanmış, ardınca ölüme koşulur bir kişi olmuştu.

Wei bölgesine saldırıldı. Ardından Ting bölgesine girildi. Karşı koymaya çalışan İlbay Sun Yen-kae öldürüldü. Baş eğmeyen kentler yakılıp yıkıldı.

Kalabalık Çin orduları artlarındaydı. Ne Türkleri yakalayabiliyor, ne de pusulayabiliyorlardı. Yapabilirlerdi belki, ancak savaşmak istemiyorlardı. Türkler ise ya hep birlikte ya da irkinler kendi ordularıyla dilediklerinde karşılarına çıkan Çin orduları ile savaşıyor, onları ezip geçiyorlardı. Çok kalabalık ordularla karşılaştıklarında, pusulanmadan geri çekiliyorlar, onları artlarıncaya çekip atlarının hızınca dağılımlarını sağlıyorlar, öyle yeniyorlardı.

Savaşta kazanamayan Çin, yeni oyunlarını kurguluyacaktı. Hem de yeni yollarla...

İmparatoriçe Wu-hou, Kapgan Kağan'ı yok edip başını getirene, kim olursa olsun en üst soylu orunu vereceğini ve us durduracak kadar büyük armağanlarla varsıl kılınacağını duyurmuştu. Hemen her yerde bu sözler söylenip, yayılıyordu.

Ayrıca imparatoriçenin anlamsız buyrukları oluyordu:

"Kapgan Kağan'a daha önce tarafımdan verilen bütün orunlar, yüceltici unvanlar geri alınmıştır. Onun orunu artık 'Chan-ch'o'¹⁸⁶ dur"

Kapgan Kağan da onun bu sözlerine karşılık daha alaycı, daha etkin cevaplar gönderiyordu. Yanında taşıdığı ve Çin imparatoru duyurduğu kişiyi taçlandırmış, imparatorluk giysileri benzeri giysiler giydirecek, gittiği yerlerde Çinlilerin ona uymalarını buyurmuştu. Bununla da kalmamış, dilediği Çinli kişilere, yeni orunlar verip, onları Çinli soyluların giysileri ile donatmış, Çin başkentine göndermişti.

"Varın gidin, yerinizi bulun. Yakında gelip sizi yönetimde görevlendireceğim!"

İmparatoriçeyi ve bağlı olduğu uruğu aşağılayan, bundan gözünde küçük düşüren duyurular yapmaktan da geri durmuyordu. Çaresiz kalan imparatoriçe bir yandan sanggünlerine Kapgan Kağan'ı yok etmeleri için zorlarken öte yandan elçi üzerine elçi göndermeye başladı Kağan'a.

Bu elçilerden birisi ile şu soruyu sordurmuştu:

"Türk kağanının bütün isteklerini yerine getirdiğimiz, ona verdiğimiz armağanları sürekli artırdığımız halde bunca kan dökmesinin, Çin'i yakıp yıkmasının nedeni nedir?"

Kapgan Kağan'ın cevabı:

"Çin, yıllarca ulusumu tutsak tutup, yağlarımızı destekledi. Bugün bile birçok Türk boyunu tutsak tutmakla bize

---

¹⁸⁶ Bu aşağılama amaçlı adlandırma, "Başı kesik Çor" anlamına gelmektedir. Bilindiği gibi Kapgan Kağan'ın kağan olmadan önceki adı Beg Çor'du.

kötülük yapmakta. Geçmişte özgürlük tutkunu soylularımızı, irkinlerimizi ağır şekilde kıyınlayıp, budunun gözleri önünde başlarını kesti. Benim her dediğim yapıldı öyle mi? O halde neden tohumluk olarak istediğim darılar aslında pişirilmişti. Salma gönderilen altınların, gümüşlerin değeri düşüktü. Soylu kızıma eş olarak neden sıradan bir kapını gönderdi? İmparatoriçe oyun peşinde koşup, beni kandıracağına sandıkça kestiğim kıyına razı olacaktır. Tanrı'nın kutu ile kağanlık ettiğim zamanca Çin'i yakacağım!"

İmparatoriçe Wu-hou, T'ang hanedanı soylu imparatora eş olduğu halde, evdeşi imparator öldükten sonra, T'ang hanedanının sürmesi yönünde davranmış görünürken, aslında kendi oğuşunun etkinliğini artırmakta, yakın kaplarını, uyarlarını görevlere getirmeyi sürdürmekteydi. Elbette Budist rahipleri de unutmadan... Hatta gelecek için düşü Wu hanedanının, kendi uruşunun Çin'i yönetmesi üzerineydi. Ancak Kapgan Kağan'a karşı çaresiz kaldıkça T'ang soylularının sesi yükselmeye başlamış, soylu olmayan bir kadının Çin'i yönetmesine karşı etkili çalışmalar ortaya çıkmıştı.

Sonunda...

Hem içeriden hem de dışarıdan gelen baskılara dayanamayan imparatoriçe, başkentten sürdüğü T'ang soylusu, ölen imparatorun veliahdı olan oğlu Chung-tsong'u geri çağırarak karayandaki ordularının ulu sanggünü yapmak zorunda kaldı. Böylece, eğer Chung, Türkleri durdurmakta başarılı olursa, görevini yapmış olacak, Çin kurtulacak; bunu başaramazsa yine gözden düşecek, anası imparatoriçenin etkinliği sürecekti.

Chung-tsong da Türkleri durduramadı. Türkleri gerçi kimse durduramazdı.

Kapgan Kağan, Çin ordusu önünü kesmeye çabalarken Chao ve Ting bölgelerini yeniden bastı ve doksan bin Çin-

li'yi sürüp çalıştırmak üzere Türk yurduna getirdi. Böylece yeni ulu sanggünün ünü, daha başlamadan tükenmiş oldu.

Ulu bir kağandı Kapgan Kağan. Düşünceleri hep gelecek üzerineydi. Ne dediyse yapıyor, Çin'e karşı söylediği bir sözden geri dönmüyordu. Akınları öylesine etkili olmuştu ki bir zamanlar Türk yurdu olan ancak Çin'in egemen olduğu bütün toprakları sonunda geri almış, üstelik Türk yurduna sınır, karayandaki bütün Çin topraklarını da kontrol eder duruma gelmişti. Çin'i yönetenlerin aczi, Türk devletinin gücünü ortaya koymak için kullanılıyor, Türk'e yağlı olan budunların çekinmesine sebep oluyordu.

Kapgan Kağan, büyük devlet kuran ataları kağanlar kadar güçlü ve etkin bir kağandı. Türk devleti onun sayesinde hak ettiğince güçlü, budun varsıldı.

“Begleri budunu tuzsüz için Tabgaç budun tebligin kürlüğün için armakçısın için inili, eçili, kingsürtükün için begli budunluğ yongşurtukın için Türk budun illedük ilin içğini idmiş kağanladuk kağanın yitürü idmiş.”¹⁸⁷

Mekilen Şad, budununa iyi bir şad olmak yolunda ilerlerken; görüyor, duyuyor, öğreniyordu. Zaman, değişik us-talıklar kazandıyordu kişiye. Eğer zamanı değerli kılmayı bilersen.

Olmayan, ama olması gerekenleri biliyordu. Yapılma-yan, ama yapılması gerekenleri görüyordu. Geçmişte ya-şanmış çözümlenin, yıkılmanın, bozulmanın nedenleri öyle-sine açtı ki! Çekilen sıkıntılarn nedenleri de.

“Değişmek, değiştirmek gerek. Buna güç bulabilmek gerek. Çinlilerin tek özendiğim özelliği, yazıcıları. Çağların getirdiği bir alışkanlıkla her şeyi yazıyor, gelecekte yaşaya-cak olanlara bırakıyorlar. Böylece unutmak mümkün olmu-yor. Yapılacak yanlışlar azalıyor. Bizde ise anlatılar ve des-tanlar var. Pek çok konu unutuluyor. Bu konuda hatalıyız.”

Yazıcılık bir orun olmuştu Çin’de. Sarayda saygın bir yer edinen yazıcılar iki ayrı görevdeydiler. Her toyda, impa-ratorun yanında mutlaka iki yazıcı birliği oluyordu. Sağda duranlar imparatorun dilinden dökülen her şeyi kaydeder-ken, solda duranlar olan ne varsa, yaşanan ne varsa onları kaydediyorlardı. Böylece hiçbir yaşanan unutulmuyordu.

---

¹⁸⁷ “Beyleri, budunu uyumsuz olduğu için, aldatıcı olduğu için, Çin budun hileci ve sahtekâr olduğu için, küçük kardeşi, büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve budunu karşılıklı çekiştirttiği için, Türk budun il yaptığı ilini yitirmiş, kağan yaptığı kağanını yitir-miş.” Orhun Anıtları, Bilge Kağan Bengütaşı, Doğu Yüzü...

“Geçmişi unutmak, geleceği de unutmaktır. Onca zamanın bir değeri olmasa neden yaşanmış olsun? Acun var olduğu andan beri var olan Törk ulusu, nice sıkıntıya düştüyse bunun bir nedeni olmalı!”

Doğduğunda, atası ona Boğçu Tigin adını vermişti. Küçük şad olarak orunlandığında, Mekilen adıyla Tarduşlar üzerine gönderilmişti. Akınlarda kandaşı Kül Tigin’le birlikte yer alıyor, erlik sınamasında adını destanlara yazdırıyordu. Kendisini geleceğe hazırlıyordu ki geleceğin ne denli değişken olduğunun farkındaydı. Bugün ulus güçlüydü, devlet varıldı. Geçmişte de benzer yüceliklere ulaşılmış, ancak sonrasında Törk ulusu tutsaklığı tatmak durumunda kalmıştı. Bunu önlemek, yeniden yaşamamak için neler yapılması gerektiğini düşünüyor, danışıyor, öğreniyordu Mekilen şad. Ulu Bilge’nin ders veren sesi kulaklarından eksilmiyordu.

Zaman öylesine kısıydı ki... Erlik görevdi, görevin adı erlik... Bu görevin etkisinde ordu yönetiyor, savaşıyorlardı. Bir şeylerin başka türlü yapılması gerektiğinin farkına vararak...

Evdeşi Pofu Hatun’un yanına seyrek varıyor, çadırında az kalıyordu.

Pofu Hatun ona bir oğul doğurduğunda bunu akın sırasında öğrenmiş, yeni doğan Aşına Tigin’i, oğlunu çok uzun zaman sonra görebilmişti. Aynı atası uçmaklık İlteriş Kağan gibi... Aşına soyluların yazgısı değişmiyordu.

Yönetmenin gücünü, anlamını öğrenmesi için çok uzun bir zaman gerekmemişti. Birliğin değerini anlaması için de...

“Bir olmak her işin üzerinde bir değer! Bir olan yıkılmaz, bir olan ölmez, bir olandan yağı çekinir!”

Gün batısında huzuru tam olarak sağlamak, kızılıyandaki Çin’e daha büyük güçle etkin olmak anlamına geliyor. Bunun değerini bilmek, Törk devletini bilmektir.

“Türk’üm ulusumdan olan budunlara, boylara bunu anlatmak öylesine zor ki... Ancak görevim de bu. Gerekirse her önüme gelene teker teker anlatacağım!”

Bilmek, ilk öncelikti yaşarken. Bunu kendisine bir yol olarak tanıması belki Ulu Bilge ile çokça konuşmasından, dinlemesinden; belki yaşadıklarından, gördüklerinden dolaydı. Kandaşı, aynı zamanda savaş yoldaşı olan Kül Tigin ile ne zaman bir araya gelseler bildiklerini üleşiyorlardı. Geleceğe yansıyan düşlerini de... Güzel düşlerdi ve bu düşlerde Türk ulusunun sonsuzlukta yaşayan bir büyük devlete sahip olması, sahip çıkması yatıyordu. Bunun için de budunun bir olup bunu pekiştirmesi.

Toyunun hemen ardından kandaşını da zorlamış, kutlu Aşına soyunun devamı için eş edinmesi gerektiğini anlatıp, kabul ettirip onu da eşlemişti. Böylece anaları İlbilge Hatun’un buyruğu da yerine gelmişti.

Evdeşlikler, onlar gibi er yaşta savaşa soyunanlar için sıradan olmak durumundaydı. Bir görev gibi... Olması gerektiği gibi... Elbette hatunları yaşadıkları yaşamı bilerek kabul etmişlerdi. Budun için gereken ne ise yapmak, Ulu Ata Han Aşına’dan beri bütün Aşına soyluların görev edindiği bir tavidir. Tanrı onları bunun için acunda kılmıştı.

Yaşıtı genç erlere düşlerini anlatmayı seviyordu Mekilen Şad. Onlar da şadlarını dinlemeyi... Bilgece sözler edebilmek bir ayrıcalıktı ve Tanrı Mekilen Şad’a bu yetiyi bağışlamıştı. Anlatırken, kocamış erlerin bile daha güzel günlere özlemine canlı tutmak istiyordu. Onların, şadı olmanın yanı sıra, geleceği kurgulayan ulusun birer kişisi olmalarını gereği ile yanlışların ardında sürüklenmesinler diye durmadan anlatıyordu. Kısa zaman sonra Tanrı’nın yazgısına boyun eğerek, kazandığı orunu ile yetinmemesi gerektiğini fark edecekti.

Kandaşı Kül Tigin’le konuştuğunda Küçük Şad’lıkla

kalmanın, Küçük Kağan İnel'in buyruğunda olmanın sıkıntısı daha bir ortaya çıkiyordu.

"Eçim Şad" diyordu, Kül Tigin, "Sen benim büyüğüm-sün. Eçim, kandaşım-sın. Erlik yolundaki üç kandaşımız da-ha savaşmak için sıra beklerken, büyümeye çabalarken senin Küçük Şad'lıkta kalman elbet yanlış. Ben ise senin buyru-đunda, her oruna kabul verir, senden yalnızca savaş için izin dilerim."

Tanrı bütün Türkleri er ve savaşçı yaratmıştı. Her biri ordu-budun yapısının içinde acuna savaşmak için geldikle-rine inandıklarından, yiğitlik sıradandı onlar için.

Oysa Kül Tigin, erliğin bir başına tanımını gibi yaşıyordu. Savaş adına savaşyordu.

Her savaşta ölümüne uruşur, genelde sağ yanda görev alır, yönettiği ordu yanını yüceltir, kavganın yazgısını değiş-tirirdi. Göksel bir savaşma yolu vardı. Nasıl eder bilinmez, yüzlerce yağının arasına bir başına girip sağ çıkardı. Hem de ardında yüzlerce ölü yağı bırakarak... Zaman zaman savaş-ının güzelliği ve izlenmesindeki tutku öylesine olurdu ki erler neredeyse savaşmayı bırakıp onu izlerlerdi.

Şimdi de eçisinden, gelecek için bir tek şey diliyordu.

Savaşmak! Durmadan savaşmak!

"Hiçbir nam, orun, ad umurumda değil. Yeter ki savaşçı olarak anılayım."

Tanrı'nın onu yaratmasındaki tek amacı yerine getir-mek için yaşıyordu. Böylece gelecek için düşleri de ortaya çıkıyordu.

Mekilen Şad biliyordu ki Tanrı'run kendisine ve Kül Tigin'e yüklediği görevler farklıdır. Sözleri, ister istemez bunu imler şekilde dökülüyordu dilinden. O bile bunun nasıl olduğunu anlamakta zorlanıyordu.

"Büyük devlet olup, acuna kafa tutmak; sonra yoksul-laşmak, tutsak düşmek... Geçmişte olanlar bunlardı. Çok sıkıntılar çekti Türk. Bugün özgürlüğüyle, Eçim Kağan'ın

yönetiminde acuna kök salan devleti var kılmak için çabalarlarken, dün yaşananları unutmamak gerekiyor. Yeniden aynı dertleri yaşayacaksak, yaşamarın anlamı ne? Bu derdi mutlaka çözmeliyiz. Türk bir daha sıkıntıya düşmemeli. Kendini unutmamalı!”

Geçmiş anlatıların Göklü düşünde öylesine ulu bir kut gizliydi ki. Keşke bunu bütün Türk uluları görebilseydi.

Mekilen Şad'ın bilge usunda seslenilen ve dilinden dö-külen sözler:

“Tanrı, üstte mavi Gök'ü, altta yağız yeri yarattığında, ikisi arasında kişioglunu yaratmış. Kişioğlu üzerine ulu ataların Bumin Kağan,¹⁸⁸ İstemi Kağan¹⁸⁹ başa geçmiş. Devlet kurup töre ile yönetmişler ulusu. Dört bir yanımız yağı imiş. Büyük ordular kurup dört yana akınlar düzenlemiş, Türk yurduna sahip çıkmışlar. Türk ulusu öylece sahipsiz otururken, bağımlı yaşarken, yağılarını birer birer dize getirerek, gündeğusunda Kadırgan Ormanı'na, gün batısında Demir Kapı'ya kadar yurt ve düzen kurmuşlar. Bilgili, güçlü, kutlu kağanlar oturmuş birbiri ardına. Yanlarında bilgili ögeler, yiğit beyler, irkinler, buyruklar tutmuşlar. Öylesine bilgeymişler ki yurt tutup ulusu yerleştirmeyi, güçlendirmeyi bilmişler. İrkinleri de, ulusu da doğru, cesur, töre bilir olduğundan yurtlarını, devletlerini sahiplenmeyi bilmişler!”

Türk'ün devletli olmasının ilk şartı buydu işte. Sahiplenmek... Değerini, anlamını bilmek... Bunu asla unutmamak...

“Sonsuz olan bir tek Tanrı'dır. Onca ömür uzun olsa

---

¹⁸⁸ Bumin Kağan: Kağanlık yılları (551-552). İlk Göktürk kağanı olarak bilinir. İlig Kağan (İl kuran) ve Aşina Tumen adlarıyla da anılmıştır. Juan-juanlara başkaldırıp devlet kuran sonra da devletin doğusunu yöneten Göktürk kağanıdır.

¹⁸⁹ İstemi Kağan: Kağanlık yılları (552-583). Bumin Kağan'ın kardeşidir. Göktür devletinin kurulması ile birlikte Batı kısmını yönetmiştir.

gün gelecek, tükenecektir. Uçmaklık olmuş, ulu atalarım da zamana yenilmişler. Acun yas tutmuş ölümlerine. Yaşçılar, sığıtçılar¹⁹⁰ toplanmış. Yırlarla övüp, kanlı gözyaşı döküp ağlamış, anmışlar ulu atalarımı. Elbette devlet sahipsiz bırakılmamış, kandaşları, oğulları kağan olmuş.”

Bunlar arasında değerince kağan olmayanlar, devleti, ulusu düşünmeyenler çıkmıştı. İşte bu, en büyük yıkımı ortaya koyan gerekçeydi.

“Bilgisiz kağanlar... Buyruk vermeyi bilmeyen, kendilerine iyi irkinler seçemeyen bu kağanların elbette yönetimleri de kötü imiş. İrkinler, budunu dinlemediği, dertlerini çözmediği için çöküş başlamış. Çin, en büyük yağtı, bugünleri bekliyormuş her çağda olduğu gibi. Oyuncu ve kancık yapısı ile kolayca kandırdığı için kandaşları, oğul ile atayı birbirine düşürmeyi bilmiş Çin’i yönetenler.”

Bunun sonucunda, yurt, il, devlet yavaş yavaş elden çıkmış.

“Kağanını yitirmiş budun. Yurdunu, devletini yitirmiş. İrkinlik gururlu oğulları Çin’e kul olmuş. Konçuy değerinde kızları cariyeye olmuş!”

Ne acıdır böylesine ulu bir ulus için! Böylesine yaşamak ne büyük rezillik...

“Ulusun güvendiği, kurtuluş için beklediği, umudu, beyler, irkinler, Çin’in etkisine girmişler. Kutlu Türk adlarını terk etmiş, soysuzluğu seçmişler. Çinli gibi yaşayıp, Çinli gibi giyinip, Çinli adları almışlar. Kendi soyundan kağan tutmayı bırakıp Çin imparatoruna uymayı çözüm bilmişler.”

Uzun süren tutsaklık dönemi... Elli yılı aşkın bir zaman onursuzca yaşamak... Üstelik Çin’e uyan, Çinliye benzeyen, bunun farkına bile varmayanlar... Hatta Çinli olmakla övünenler...

Budun, olanların farkındadır. Budun, özünü aramakta-

---

¹⁹⁰ Sığıtçı: Ağlayıcı, ağıtçı.

dır. Gizli köşelerde oturup konuşmakta, eski kutlu günleri anıp ağlamakta...

"İlli, yurtlu budun idim! İlim, yurdum nerde? Kağanlı budun idim! Kağanım nerde?"

Bir uyarıcı, bir anlatıcı, gerçeği gören, gösteren bulunur elbet. Türk'ün eri, yiğidi, uslu bilgisi eksik olmaz. Tanrı böyle dilemiş, böyle yaratmıştır Türk'ü. Özgürlük arzusu, devlet, kağan, töre isteği yüreğine girince durmaz, durduramaz. Kimseler tutamaz. Ne uçmaklık olmak derdidir, ne de kıyınlar. Şerefsizce yaşamaktansa elbette ölmek yeğdir!

Yağısını bildi budun. Yağına yağlandı.

"Nice başkaldırı olmuş. Nice şad, tigin, irkin, tutsaklığı kırmak için uruşa soyunmuşlar. Ölmüşler. Kıyınlarda kırılmışlar. Yılmamışlar. Tanrı onların uğraşına tanık, gönenmiş, sevinmiş Türk uyandı diye!"

Yukarıda Türk Tanrısı; yarattığı, kutlu yere gönderdiği Türk'ü özgür görmek diler. Türk ulusunun yok olmasını, tükenmesini, özünü yitirmesini istemez! Çünkü acun Türk-süz olmaz!

"Atam İlteriş Kağan'ı, anam İlbilge Hatun'u yüceltmiş Tanrı. Kut ile donatmış."

On yedi erle Çin'den çıkıp budununa seslenen ulu Türk Kağanı İlteriş...

"On yedi, yetmiş oldu. Yetmiş, yedi yüz oldu."

Yağı çoktu Türk'ün.

"Kızıyanda Çin, karayanda Baz Kağan, Dokuz Oğuz, günbatisında Kırgız, Kurkan, Otuz Tatar, Kitan, Tatabı...¹⁹¹ Daha nicesi hep yağılık ederdi Türk'e."

İlteriş Kağan, Bilge Tonyukuk'u apa tarkan kıldı. Büyük uruşlar vererek; durmadan, dinlenmeden akın ederek devlet kurdular.

---

¹⁹¹ Tatabılar: Orhun Anıtlarında adı geçen budunlardandır. Proto Moğollardan oldukları bilinmektedir.

Ardından oğulları...

Övünüyordur ki...

"Kırgız'ı dize getirenlerdendir onun oğulları. Türgişlere baş eğirenlerdendir. Çin'i aman dileyecek akınlarla yıldırarlardandır. Günbatsında, gündoğusunda, kızılıyanda Türk için uruşanlardandır."

Eğer İlateriş Kağan, budunu için gece uyumamış, gündüz dinlenememiş ise tek sebebi vardı: Ulusu özgür ve var sil kılmak. Oğulları da atalarının yolundaydılar.

Türk için savaşıyan yiğit irkinler, budunu uyanık tutar. İrkin uyanıksa budun da uyanıktır.

Ulu bir kağanın buyruğunda olmak ayrı bir onur kazandırır.

Mekilen Şad, her fırsatta Kapgan Kağan'ı övmektedir. Onun Çin'i dize getirmesi öylesine büyük bir övünçtür ki.

"Eçim Kapgan Kağan, Türk töresi gereği kağan oturdu. O zaman Kül Tigin'le bir, yaşımız küçüktü, ancak töre bilirdik. Bize töreye uymak düştü. Kapgan Kağan Türk ulusunu güçlendirdi. Atam Kağan'ın bıraktığı yerden aldığı görevi yüceltti. Kapgan Kağan; ulu atamın yoğunun ardından, görevini bilip, Baz Kağanı balbal kılıp, onun anısına armağan etti."

Onca uğraş, onca kan...

"Eçim Kapgan Kağan, yiğit Türk kağanı, durmadı. Savaş üzerine savaş kılıp devletini büyüttü. Yoksulu varsil, güçsüzü güçlü kıldı. Türk'e karşı çıkana hak ettiği kıyını kesti."

Çin, Kapgan Kağan'ı tanıdı, anladı ululuğunu; baş eğdi.

Şimdi onlar günbatsında, Türk yurdunun sınırlarında saka duran Türk irkinleriydiler. Akın çağrısında, ordularını alıp ilk koşan...

Küçük Kağan İnel, Tarduş Şad'ı Mekilen, yanında yiğit Türk irkini Kül Tigin...

Kapgan Kağan ne düşünmüşse, oğlu İnel Kağan'ı yetki-
ce daha güçlü kılmış, Küçük Kağan atamış, iki kandaşın
üzerine gölgelemişti. Böylece yerine kağan olacak kişiyi im-
lemiş oluyordu kendince. Oysa kişiöğullarının kendi dilekle-
rini doğrultma çabaları çoğu kez yazgıda karşılık bulmazdı.

İnel Kağan, On Okların üzerine de kağan kılındığında;
Bilge Tonyukuk sevmedi bu işi, ancak karşı da durmadı.
Mekilen Şad ve kandaşı, başlangıçta bunların ne anlama
geldiğini fark etmemişti. Fark ettiklerinde ise devletin gele-
ceği için gerekli, deyip sustular. Küçük Kağan, atası kağan
tarafından, gelecek için kağanlıkla yetkilenmeye çalışsa da
kut, Tanrı'nın buyruğuyla alınırdı. Kim ne derse, ne yaparsa;
yazgıyı bozamazdı.

“Yazgıyı güç ve kut bozar!”

Orduları güçlenmiş, er sayıları artmıştı. İki kandaş, sa-
vaşlarda yiğitlikleriyle ünlenmişlerdi. Sevenleri, sayanları
kadar adlarını duyup korkanları artmıştı. Yapacakları çok iş
vardı.

Bildikleri yıkılmaz yol:

Töre, Türk'ün töresidir. Tanrı'nın buyruğu ile acunu
düzenlemek Türk'ün görevidir. Aynı soylu budunlara, savaş
öncesi, uyulsun diye ulak salınır ve buyruk bildirilir. Uyan,
kabul görür. Uymayan kıyın...

“Türgiş kağanı, Türkümüz, budunumuz idi. Bizim gi-
biydi, bizdendi. Bunu bilmedi. Aşına buyruğunda olması
gerektiğini kabul etmedi. Bu nedenle öldü. Kendisi, şadları,
irkinleri yok edildi. On oklar bu nedenle eziyet gördüler.
Oysa illi, devletli kalmak için Türk töresine, Türk kağanına
uymalıydılar.”

Mekilen Şad Tangutların¹⁹² başbuğuna buyruk saldı:

---

¹⁹² Tangutlar: Tibet halkının bir bölümü.

“İllyi ilsiz kılmak, kağanlı budunu kağansız kılmak dilemeyiz. İş ki Ötüken Yış'ta oturan bir Türk kağanı var! Tanrı onu kutla yüceltmiş, güçle güçlendirmiş. Serün de uyman, baş eğmen gerek. Yok, çokluk orduna güvenip bunu yapmaz isen, bil ki sana kıyın kesmek Tanrı buyruğudur, üzerimde borçtur. Ben, sıradan bir kişioğluna borçlu kalmayı sevmem. Sakın ha yanlışla sapmayasın. Türk'e yağılık etmeyesin!”

Buyruk, buyruk sahibinin gücünde güçlü... Etkisinde etkin. Bir kez sözü edilince, yapılmayınca ne sözün değeri kalır ne de buyruğun.

Kısa bir zaman bekledi Mekilen Şad. Beklediği cevap gelmeyince, Tangutların savaşa hazırlığı duyulunca, haber salıp Ulu Bilge'ye danıştı.

“Ne yapmak gerek ata?”

Cevap beklenendi ve çok kısaydı.

“Vurmak gerek Mekilen Şad!”

Kandaşı Kül Tigin de aynı düşününce, Tangutlara akın kuruldu. Mekilen Şad, kandaşı Kül Tigin'le birlikte vurdu Tangutları. Baş eğmediklerine pişman etti. Atlarını, mallarını, kadınlarını ve çocuklarını aldı ellerinden. Yurtlarını Türk yurdu kıldı.¹⁹³

Tangut akını tamamlanmışken, Cungarya'nın günbatısında bir kıpırdanma olduğu duyurunu alındı. O bölgede Hunların kalıntısı Çu boyları yaşamaktaydı. Türgişler, o yana doğru yerleşmek, Çuları egemenlik altına almak düşüncesinde olabilirlerdi. Mekilen Şad er davranıp aynı soylu Çuları buyruk altına almak, Türgişlerin hevesini başlamadan kırmak amacıyla o yana sürdü ordusunu.

Kansız, savaşız bir akınla Çular, Türk devletine katıldılar.¹⁹⁴ Bunun sonrasında bütüin Soğd ili üzerinde egemenlik

---

¹⁹³ Tangut akınının 699-700 yılında yapıldığı tahmin edilmektedir.

¹⁹⁴ Çu ya da Çu-yu olarak adlandırılan budun üzerine yapılan sefer için 700-701 tarihleri verilmiştir.

düşü vardı Mekilen Şad'ın usunda. Tanrı ne zaman yazdı ise...

Akını yeni tamamlayıp, dönülmüştü ki...

Kapgan Kağan'dan buyruk geldi:

"Çin'in Lung-you bölgesine akın edip on binden fazla soylu at aldım. Duydum ki Çinliler büyük ordu kurup üzerine gelecekmiş. Türk kağarını kıyınlamak isterler. Ordunuzu alıp gelin. Kimin kıyın kesecek güçte olduğunu gösterelim!"

Buyruğa sevindi iki kandaş. Toy edip şölen kurdular. Yağışlar sundular Gök'e. Kendi karlarından budunlarla savaşmaktansa Çin'i vurmak en güzeliydi. Çin'e akın her zaman bekledikleri işti. Duyguları öç ile yoğrulmuştu. O güne kadar verilen kıyını, Çin'e akınlarla verilen zararı yeterli görmüyorlardı. Yetmiyordu aldıkları. Çin, budunlarının elli yılını ellerinden almıştı. Günbatısında devlet için savaşırken bile kulakları Ötüken Yış'ta; Çin için akın duyumu beklemekteydi.

Bekledikleri muştı gelmişti.

İnel Kağan yola ayrı çıktı. Neden böyle yaptığını bilmediler. Mekilen Şad ve Kül Tigin ordularını düzenleyip koş-turdular Kapgan Kağan'ın buyruğunca.

Ordu toplandığında irkinlerle toy kılındı. Çin'in değişik bölgeleri imlenip akın buyruğu verildi. Güçlü bir Çin ordusu artlarına düşene, karşılıklarına çıkana ve savaşma kararı alınana dek her bir irkin için ayrı akın bölgelerinde özgürce savaşmaları istendi.

Mekilen Şad yine yanında tutmuştu kandaşı Kül Tigin'i. Öncelik bilip Altı-Çub Soğdak'a¹⁹⁵ akın kıldı iki kandaş.

---

¹⁹⁵ Altı-Çub Soğdak: Orhun Anıtları'nda geçen bir budun ve bölge adıdır. Bu akın tarihi için 701 yılı verilmiştir. Bu akın sırasında

Kül Tigin'in destanlarla anıldığı büyük bir savaşı. Övgüler düzüldü, anlatılar çoğaltıldı hakkında. Yırların sözü oldu yaptıkları.

Yoğun akınlar Çin'i yoruyor, budunu bezdiriyordu. Ardı kesilsin diye boşuna bekliyorlardı Çin'i yönetenler. Çin, Türklere baş eğmeden akınların sonu olmayacaktı.

Buna karşılık asla yeterli gelmeyecek önlemler alıyordu Çin imparatoriçesi. Çaresizdi.

Büyük bir ordu daha kurulmuş, Çin'in orunu büyük soylularından Wei Yüan-chung¹⁹⁶ ile Ling-wu bölgesi sanggünü Hsiang Wan-tan, bu kalabalık Çin ordusunu birlikte yönetme görevini üstlenmişlerdi. Kapgan Kağan bu ordunun karşısına çıkıp savaşmak gerektiğini düşünmüş, şadlarını, irkinlerini ordularıyla seslemişti.

Yaşın hızıyla at sürüp buyruğa uydular. İlk gelenin daha çok kut alacağı inancıyla acele ediyorlardı.

Bu kaçınıcı Çin akını, Çinli ile Türk'ün kaçınıcı savaşıydı?

Erlerin görevleri saymak değil, gereğince erlik göstermektir. Erler bunun gereğini yapacak, uçmaklığa savaşıacaklardı.

Kanlı bir savaş oldu. Kim erdir, kim sıradan kişidir belli olması için kısa bir zaman geçmesi yetti. Ders almaya hevesli, Türklere baş edebileceğini sanan Çinli sanggünler sayıca az, ama yürekçe güçlü Türk ordusu karşısında beklenen başarısızlığı gösterdiler yine. Üzerlerine yağın ok yağmuru öylesine etkindi ki, saflarını bir arada tutmaları bile mümkün olmadı.

Acun bu savaşta bir yiğidin ne denli yüceleceğine aracılık etti. Kutlu Gök, ıduk yer sub buna tanıklık etti.

Kül Tigin'in...

Mekilen Şad 18, Kül Tigin ise 17 yaşındaydı. Kaynaklarda, Altı-Çub Soğdak yurdunun Kansu'nun kuzeydoğusu olduğu işaret edilmektedir.

¹⁹⁶ Bu kişi Orhun Anıtları'nda, "Ong Tutuk" adıyla geçmektedir.

Gözü kara şadın gözü kara kandaşı, Aşına soylu Kül Tigin, buyruğundaki yirmi bin eriyle yağılarn en kalabalık saflarını dağıtıp Türk ordusunu rahatlatırken öyle işler kıldı ki anlatmaya söz yetmez. Gözleri buğulu izledi kocamış kişiler bu Gökleşen yiğidi. Tanrıya yürekten kut sundular, "Bu bizim budunumuzun eri!" dediler, övünçle.

Ak atının üzerinde çakın¹⁹⁷ oldu çaktı genç Kül Tigin. Nasıl bir koşu tutturduysa, kanatlanmış gibi uçan ak atı, bir anda ön saflarda, yüksek kalkanlarının ardında gizlenen Çinlileri aşivermişti. Böylesi bir gidişi görmek onca talihti ki bir daha eşine denk gelmek kim bilir nice zaman alırdı. Elindeki kılıcı, yok etmek üzere kurgulamış olan yiğit Kül Tigin şaşırın, durup neler olduğunu anlamaya çalışan Çin çerisinin art yanında gizlenmiş, Çin ordusunun ulu sanggünlerinden biri olan Wei Yüan-chung'un yakınında buldu kendisini. Ya da bunun tam tersi sanggün onu buldu.

Kül Tigin önündeki birkaç sıra çeriye aşırıp sanggüne ulaşmaya çalışıyordu.

Sanggün şaşırmişti mutlaka ki öylece kalakaldı. Çevresindeki çeri şaşırmişti ki öylece kalakaldılar. Olmadık bir görüntü görmenin dehşetinde neler olduğunu anlamak istiyorlardı. Anlamak kolay değildi. Nice kısa bir zamanda toparlanıp yeniden savaşa durdular. Durdurmaya, öldürmeye çalıştılar Kül Tigin'i. Ulu Tigin sanki çepeçevre kanla çevrelendi. Bu kan, yağılarnın kanıydı. Oluk gibi akıttı, acımadı, kesti başları.

Atı vuruldu Kül Tigin'in, yadag kaldı. Bir anda, çevresini Çinliler sardı. Onca kalabalık Çinli arasında bir başınaydı. Erler birbirlerine seslenip ona yardıma koşmaya çabaladılar. Hatları yarmak için zorladılar. Uzakta, onu övünçle izleyen Mekilen Şad'ın acı içinde yandı yüreği. Bu kuşatmadan kurtulmak mümkünsüzdü. Bu mümkünsüzlüğün sıradan

---

¹⁹⁷ Çakın: Şimşek.

erler için geçerli olduğunu anlamak için beklemek gerekiyordu.

Gözlerini yumdu Mekilen Şad. Oysa o anda Kül Tigin, bozkurtların en güçlüsüydü. Bir başına kendisine yol açmayı bildi.

Gözler inanamadı gördüğüne. Bu savaşan bir tek kişi olamazdı. Bir ordunun işini bir kişi yapamazdı. Daha önce ne eçi ne benzeri yoktu ki diller tutulmuştu.

Kılıcının her inişinde bir Çinlinin başını yerle buluşturuyordu Kül Tigin. Başsız beden öylece şaşkın bir süre ayakta kalıyor, sonra başına ulaşmak ister gibi yere uzanıyordu. Ne fayda, baş bir yanda beden bir yanda kalıyordu. Ardından yetişen erler, birer yıkım ustası gibi Çinlileri kırarken Kül Tigin hedefine çoktan ulaşmıştı. Sıçrayıp bir kartal gibi havalandı yerden. Sol elinde tuttuğu kısa kalkanını, atının üzerinde olanları izleyen sanggünün suratına yerleştiriverdi. Amacı onu sağ yakalamaktı. Usu başından giden sanggün, atından devrilmek üzereyken güçlü eller onu yakalayıp, aşağı aldı.

Kül Tigin, "Bana at verin!" diye seslendi yanına erişen erlerine, "Bir at..."

Buyruk duyuldu ki bir er bitti yanında. Atından aşağı atlayıp atını Kül Tigin'e verdi. Böylesi özveriyi ancak Türk erleri gösterir, buyruk dinlemenin sonsuzluğunda yaparlardı gereğini.

Kimse nasıl oldu anlayamadı. Bir anda Kül Tigin'i atını sürerken, sanggünü de önünde baygın gördü bakabilenler. Alıp getiriyordu orunu büyük, kendisi usu başından gitmiş sanggünü. İşte o, Çin imparatoriçesinin en çok güvenip, Türklerin üzerine saldığı sanggünlerdendi.

At, savaş yorgunuydu, ancak buyruğa uyuyordu. De ki görevinin ağırlığını biliyordu. İki kişiyi birden taşıyordu ve "Tutun!", "Yakalayın! Sanggünü götürüyor!" uyanlarına, koşuşan Çin çerisine rağmen Çinli hatlarını terk edip Türk

ordusunun merkezine doğru koşuyordu, Kül Tigin'in buyruğunca...

Bu büyük ustalık ve erlik isteyen işe soyunan Kül Tigin, yoldaşlarının övgü dolu sözlerini işitmez durumda Kapgan Kağan'ın önüne varmayı başarmıştı. Savaş, anlık duraksamadaydı, bu işin bitmesini bekliyordu. Önünde, yüzükoyun, boş bir keçe çuval gibi baygın yatan Sanggün Wei'yi Kapgan Kağan'ın ayaklarının dibine atıp, "Eçim Kağan! Çin'in en ünlü sanggününü, sana baş eğdirmeye getirdim! Armağanım olsun!" diye haykırdı. Sonra sanki sıradan bir iş etmiş gibi, savaşmaya doymamış coşkuda yeniden, hızla geri, Çinlilere doğru sürdü atını.

Kapgan Kağan, yiğit atısının bu davranışını çok beğendi. Onu övdü ve yüceltti. Savaş o an kazanılmış, utku alınmıştı. Mekilen Şad bile olduğu yerde gördüğü bu kutu övgüyle duyuruyordu çevresine. Çünkü anlaşılmalı, unutulmamalı ve başka sahibi olmamalıydı.

"Bu yiğit, benim kandaşım! Adını atamın verdiği, Tanrı'nın kutladığı Kül Tigin!"

Uruş uzun sürdü, çok can yitirildi.

Utku yine Türklerindi.

Baskıya dayanamayan Çin ordusu pek çok kişisini uruş alanında terk edip geri çekilmeye çabalıyordu. Türkler arından ok yettirip yıkıyordu vurduğunu.

"Türk oklarının önüne düşen kişiye yazık! Hiçbir kurtuluş umudu yoktur!"

Yalnızca kahramanlık destanları yazılmadı. Bol ulca, doyumluk alındı. Budun daha varsıl kılındı. Güçlü ordu, gücüyle kutlandı.

Bir zaman daha oradaydılar. Uçmaklıklara, yaralılara gerekeni yapmak için.

Dönüp yurtlarına yollandılar.

Utkulu ordunun geriye dönüşü, Ötüken Yış'a girişi bir

başkadır, Tanrı korusun, yenilgi almış ordunun dönüşü başka...

Coşku ile karşılanır utku. Yenilgi ise sessizlik ve yıkım. Adeta duyulmasın istenir, ama mutlaka duyulur. Hele ardından yağmayı çekip getiren ordu öylesine bir yıkıma neden olur ki... Bunlar geçmişte yaşanmıştı. Dualar, yağışlar bir daha yaşanmaması içindi.

Görevlerini yapıp büyük utku getirdiler Ötüken Yış'a. Kutla karşılandılar. Övgülerle anıldılar. Bol doyumluk, ulca üleştiler budunla. Çinli'den almışlardı, buduna verdiler. Aşına olmanın gereği...

Mekilen Şad ve Kül Tigin de Ötüken Yış'a uğradılar analarını görmek, kız kandaşları ve inileri ile görüşmek için. Onlara armağanlar sunmak için.

Gelin giden kız kandaşlarından atılan olmuş ya bunun muştusuna sevindiler. İnilerini görüp büyümelerine şaşırıyorlar. Artlarına takılmak isteyen üç yeni yetmeyi zor razı ettikler zamana ulayıp. Çok kalamasalar da bir arada bulundular. Kısa zamanı üleştiler. Bol bol dua aldılar, öğüt dinlediler.

Gün batısına varacaklardı ya... Onların yeri, yurdu, görevi... Ayrılık ne denli zor olsa da erlik onları seslemekte ya...

Havası, suyu... Ruhu başka bir yurttur Ötüken Yış. Orada olmak Türk için üstünlüktür; Türklük için övgü. Adeta yeniden yenilenir, yeniden doğar, gencelir. Yeniden büyür, yeniden yükselir.

Mekilen Şad ve Kül Tigin çok fazla kalamamanın derdinde, daha ayrılmadan Ötüken Yış özleminde...

Onlar olmaları gereken yerde olmazlarsa, varlıklarının gücü ile baş eğdirdikleri bozkırlı budunların başları yanlış düşüncelere tutunurdu. Bu da yeniden, yeniden başlamak, yeniden yeniden ölmek demektir.

Özlemlerine yetecek kadar anca tuttular analarının elini. Kocamışlığa yaklaşan kutunda, ak saçlarında hüznü duydu- lar. Aşına uruğunun yazgısıydı analarını uzakta bilmek. Oğullarını uzakta özlemek... Yine de bir umut...

“Eğer Ötüken Yış’a hepten kalmaya dönerseniz...”

İlbelge Hatun, bilgece bir im mi sunuyordu onlara? Yok- sa kendiliğinden mi düşmüştü sözler dilinden. Belki ilk kez eşisinin öncülü olup beklenmedik bir söz etti Kül Tigin.

“Ötüken Yış, kimi seçeceğini bilir!”

Susunluk içinde bir an susup, gelinlerini, torunlarını sormaya sıra getirdi bu sözler. Anlamazdan geldi anlaya- lar. Duymazdan geldi duyanlar.

Ardından yeniden ayrılık...

Çin’i bir kez daha dize getiren ordunun kağanı, Kapgan Kağan daha bir yücelmişti. Çin’in en korktuğu, en çekindiği kişi etkinliğini sürdürüyordu. Bunu erleri, irkinleri güçleriyle sağlamıştı.

Görevdi. Olması, yapılması gerekendi.

Dönüş yolu...

Günbatısında görevli irkinler, ordularının başında at sü- rerken, başları Gök ile bir övünçteydi. Geride kalanlara öz- lem yüküyle yüklü olsalar da onları sesleyen görevdi.

Tanrı’ya kut olsun! Yine Türk’ün yanında oldu ki onlar Tanrı’nın buyruğunda olan erler...

Tanrı, Türk’e nice yakındır. Şah damanna denk... Bunu bilmek için inanmak gerek...

Birbirlerine yakın sırada ilerliyorlar, yurt tuttıkları top- raklarda. Yeni savaşlara, uğraşlara çağırın bir geleceğin ar- dındalar. Çağlar boyu savaş töresini yazmış bir budunun bugüne uzanan erleri, çokluk yağlarının baskınlarına karşı

önlemlerini almışlar. Öncülük eden yelme erleri, yancı erler ve artçılar bütün ordunun güvencesi olarak en uyanık duruşlarında.

Kül Tigin, yine tutulamaz esintilerde... Bir o yanda, bir bu yanda... Birazcık buruk ve kırgın... Nedeni eçisi Kapgan Kağan'ın davranışı.

Seslendirmese de...

Küçük Kağan İnel, önden götürüyordu ordusunu. Çin savaşında eksilenlerin yerine atası yeni erler, ordubaşları buyruğuna vermişti. Ordusunu tamamlamıştı. Günbatsının devlet için önemi, önceliği ortadaydı. Gündoğusundan, günbatsısına uzanan ticaret yollarının güveni, sürekliliği sağlanmalıydı ki varsılıktan üleş alsın budun. Yaptığı doğrudu.

Ancak...

İnel Kağan'ın ordusu tamamlanmış, çoğalmış, Mekilen Şad ile kandaşının yirmi biner erlik orduları savaş eksikliğiyle kalmıştı. Bu farklılığın konuşulması yapılmasa da tedirginlik, içsel sorgu sürüyordu duygularda. Durumu daha sıradan belleyip susan Mekilen Şad'a göre kandaşı Kül Tigin, kırgınlığını belli eden sözler ediyordu zaman zaman. Gelecekle ilgili beklentilerini, düşlerini dillendirmekten çekinmiyordu artık. Geride kalan Ulu Bilge'ye danışmadan bir şey yapmayacaktı, açıktan açığa kimseye tek söz etmeyecekti ancak...

Anasına söylediklerini düşünüyordu. Neden bir Aşına soylusu, uçmaklık İlteriş Kağan'ın oğulları Ötüken Yış'tan oldukça uzakta, en tehlikeli bölgedeydi? Neden Bilge Tonyukuk ordulardan uzaktı?

"İyi düşünmek, iyiye yormak gerek!" demişti Mekilen Şad.

Kül Tigin'in serzenişini engelleyememişti.

"Uçmaklık Kağan atamız, özünü, oğuşunu hiç öncel-

lemedi, eçim Şad. Varsa yoksa budunu, devletiydi. Bir yaşamı düşlerine kurguladı ve başardı. Zaman zaman düşünürüm, atamın yüzünü kaç kez gördüm diye. Onu bile tam bilemem.”

Aynı şeyi düşündü Mekilen Şad.

“Atamızın yüzünü kaç kez gördük?”

Savaşlardan geri dönüşleri, kalışları, çocukları ile ilgilenmesi kaç zamana sığıdı?

“Ne farkı var ki şimdi? Ne değişti ki? Ya biz çocuklarımıza kaç kez göreeneğiz kandaşım?”

İki seçki sunar Tanrı kişiye: ya kendin için yaşayacaksın ya budunun için!

“Bizim seçkimiz belli kandaşım!”

Şen bir haykırış ile Gök’ü selamladı Kül Tigin. Küskünlüğü birazcık geçmişti. Bozkurtlar dağlardan ses verdiler bu tanıdık sese. Yankılar birbirini izledi. Ürkekler beriye, yırıya gizlendi.

Çağ bozkurtların çağı olunca, çakallar gizlenecek in arar! En derin inler bile koruyamaz canlarını.

Uzun yolların, sıradan at sürüşlerinde, böylesi konuşmalar yapılır. İki kandaş kendilerince kalmak istediklerinde, irkinlere bunu belli ederler, çevrenin bir anda boşalması sağlanır. Bir de konakladıkları yerlerde, ya çadırda ya da olmazsa olmaz od başlarında konuşur dertleşilir.

İki kandaşın birbirlerine bağlılığı, saygısı, sevgisi kısacıklardı. Aralarında yalnızca bir yaş olması, birlikte büyümeleri sağlamıştı bunu. Analarının etkisi, atalarını çok er yitirmeleri, yazgılarını ortaklamalarıyla hiç ayrı durmamışlardı. Üç küçük inileri, abaları analarının yanında kalınca, ikisi yurttan uzakta bir başka bağlanmışlardı birbirlerine. Bağlılıklarını çevreye göstererek yaparlardı ki kimse aralarına girmesin, kimse birini bir diğeri şikâyet etmesin, ardından konuşturmaya niyetlenmesin. Kötü niyetliler bölemesin kandaşlıklarını.

Mekilen Şad, genelde devletten, budundan, yaşananlardan, yönetimden söz eder; gelecek üzerine bu yönde düşler kurgulardı. Kl Tigin ise savaş üzerine konuşur, ordunun olması gereken düzeninden, kuruluşundan görüşlerini açıkladı. Mutlaka ortak bir noktaya ulaşır, sözü bağlarlardı. Ancak son söz her zaman Mekilen Şad'ındı. Bunu bilir, zamanı gelince onay susmalarında susardı kandaşı. Bu onun yüce yüreğinin imiydi.

O gün, dönüş yolunda konuştukları, yakın zamanda ćizilen yazgılarına ait görüşlerinin, bir bütün olarak değerlendirilmesi üzerineydi. Mekilen Őad'ın sözlerinde, zaman bulduća konuştuğu, danıştığı Bilge Tonyukuk'un etkisi olurdu. Yaşı kocamışlığa kavuşmuş olan Ulu Bilge'nin yaşadıklarını, tutsaklık ćađlarını, duyup bildiklerini dinlemek usunu geliştirir, sorularına cevap bulmasını sağlardı. Usuna en ćok takılan konu, Türk budunun nasıl bir budun olduğuydu.

"Türk Tanrı, kutlu yeri, suyu Türk için sınadı, Türk için kurdu. Türk budun yok olmasın diye, budun olarak kalsın diye..."

Gök, ıduk yer sub kutunun varlığı Türk'n varlığının gücüydü. Ta ki özünü yitirmesin. zne, töresine sahip ćıksın! İl tutmak, devlet kurmak kolay değildi. Türk, illi, devletli budundu. Ancak zaman zaman...

"Türk budunun ilini, töresini kim bozabilir? Eđer kađanına, iline, töresine sahip ćıkarsa..."

Türk budun dürüsttür, oyun bilmez. İři gücü erlik alanında, erlik üzerinedir. Acunda zerine yoktur yiđitlikte. Oyun bilmediđi için oyuna gelmesi kolaydır. ćin ise oyun üzerine budun olmuř, devlet olmuř bir budundur. ćekindiđi, korktuđu Türk budunun dirliđini bozmak için durmadan oyun üretir.

Bu sözün özü:

"ćin budunun sözü tatlı, ipeđi yumuřaktır. Tatlı sözle, yumuřak ipekle kendinden uzak duran Türk budunu bir

yolunu bulup yaklaştırmayı başarır. Yaklaştıktan sonra kötülük kurmaya başlar. İyi, bilgili irkinleri bozmaya çabalar.”

Türk budun ne zaman ki Çin'in yumuşak ipeğine, tatlı sözüne kanmış, devletini, ilini, kağanı, töresini yitirmiştir.

At üzerinde, bir utku dönüşü, kandaşı Kül Tigin'e bunlan hatırlatmıştı Mekilen Şad:

“Türk budun Çin'e yaklaşırsa ölür. Ötüken Yış'ta oturmalı, kağanı oradan çıkmamalı, kut ve güç bulunduğu ıduk yurdunu asla terk etmemeli! Türk, Ötüken Yış'ta oturursa, sonsuza kadar yaşar. İlini, töresini tutar. Türk budun tok kaldığında tokluğun değerini bilmez. Açlığı hatırlamaz. Açlıkta, tokluğu düşünmez. Çok kez başına aynı iş geldiği halde Çin'in yalanlarına, oyunlarına kapılır.”

Töre...

Kül Tigin için unutulmaz değerde. Töre bilir bir kandaşa sahip.

“Töreysi uygulayacak kağan, kutlu kağandır eçim Şad. Ancak üleşte eşit olduğunda kağan sayılır, sevilir.”

Bu sözü edip uzakta iz gibi belirgin görüntüde; önden giden Küçük Kağan'ın kalabalık ordusuna doğru bir bakış attı. Sıkıntısını böylece açık etti ki derdini anlatsın.

O yana baktığında Mekilen Şad da aynı şeyleri görüyordu. Kapgan Kağan oğlunu üstte ve daha güçlü tutmak dileğindeydi. Bu da yüreğinde kuşkular taşıdığını gösteriyordu.

“Yazık... Oysa yüreğimde öylesine saygın yeri var ki eçim kağanın. Onun güçlü yönetimi ile Çin'i dize getirişi, savaşlardaki ustalığı her zaman örnek oldu bana. Dilerim töreyi uygulamakta budunu zorlamaz.”

Eçileri Kapgan Kağan töre ile gelmiş, kağan oturmuştu. Ancak, oğlunu Küçük Kağan kılması, yetkilendirip iki kandaşın üzerinde yer vermesi doğru değildi. Zaman zaman

ruhunu zorlayan, düşüncelerini yoran bu konuydu. İşi oluru-
runa bırakmalı, kağanlığı hak edenin almasına yardım etme-
liydi. Oysa o, oğlunu kollamayı seçmişti.

"Kapgan Kağan, kağan oturduğundan beri budunun
karnı tok, yüzü gülüyor. Çin baş eğdi. Yağılanımız çekin-
mekteler gücümüzden. Ancak töreden ayrılması, oğlunu
kollayıp Küçük Kağan kılması..."

Başını iki yana salladı Kül Tigin.

"Tanrı bilir yazgıyı!"

Bu sözden ürktü Mekilen Şad. Kül Tigin acele ederse...
O bilinen heyecanına kapılırsa...

Atını durdurup bir at boyu uzaklıkta ardına düşen kan-
daşının gözlerine baktı. Kararlı ışıklar gördü. Onu durdur-
mak, zamanından önce davranmasını engellemek gerektiği-
ni anladı. Onun sözüne uyardı mutlaka ama...

"Kağan devletin dirliği... Bu dirliği bozmak Aşına soy-
lulara düşmez kandaşım. Hele devlet kurmuş, il tutmuş
İlteriş Kağan'ın oğullarına hiç! Sakın ola ki..."

"Yok!" dedi Kül Tigin. "Kapgan Kağan eçimiz başımız-
da oldukça derdim yoktur, ancak ondan sonra..."

"Ondan sonrası..."

Gelecek, Taru'nun kutunda.

"Tutsak doğmak nasıl bir şey acaba eçim Şad!"

Birden gelen bu soru...

İçi titredi. Düşünmek bile istemediği konu...

Onlar talihli erlerdi. Ötüken Yış'ta doğmuşlardı.

"Uçmaklık İlteriş Kağan atamızın sayesinde ıduk
Ötüken Yış'ta kutlu tuğun gölgesinde doğmuşuz. Oysa ata-
mız, anam İlbilge Hatun, Bilge Tonyukuk, Kapgan Kağan...
Çin'de tutsaklıkta doğan beyler, irkinler..."

Anlatıların sonu gelmezdi. Başkaldınlar, kıyınlar, ölüm-
ler...

Onları hatırlayınca...

"Kağansız olmaz! Kağansız budun, ilsiz, devletsiz, töre-
siz kalır!"

Birdenbire o kadar da zor gelmedi yaşadıkları. Atlarının üzerinde, dilediklerince yaşamaktaydılar. Savaşları devlet ve budun içindi. Çin'den öç alıyor, tutsaklık günlerinin hesabını soruyorlardı. Türk'e ihanet eden, Ötüken Yış'a sahip çıkmaya kalkanları kıyınlamış, öldürmüşlerdi. Şimdi günbatısında süren savaşın nedeni de hâlâ geçmişin toparlanmasıydı.

"Vardığımızda, yeniden savaşa..."

Yeniden, yeniden, durmadan savaş. Ta ki yurt sınırları sınırsızlığa aday olana dek, bütün bozkır budunları yeniden devlete bağlanana dek!

Kolay değildi, ancak eskisi kadar zor da gelmiyordu.

On yedi erle Çin'den çıkıp dağları tutan, önce yetmiş, sonra yedi yüz erle ordu olan İltəriş Kağan, bugünlerin o günlerden muştucusu olmuştu.

Mekilen Şad'ın otağı, ordunun konuşlanma yerinde, bütün çadırların ortasında yükseliyordu. Şadlık imi üç tuğ, kutlu, mutlu bir esintide, yelle kucaklaşmaktaydı. Her esintisinde bir kutlu duyum bekliyor gibi...

Otağının yanında yükselen, benzeri yüksek çadır, Kül Tigin'in çadırı...

Türklerin iki kutlu kişisi, aynı konak yerinde, yanyana çadır kurdularsa...

İki genç kandaş...

Elbet büyük değerler çıkacaktır karışmalarında.

Us, deneyim ve güç birlik olursa...

Türk, bugünleri kut bilir.

Türk, gelecekte ışık bulur.

Geçmişte, uçmaklık ataları kağanın, yoksul bir çadırda, kağanlık toyu kurmasını, orada başlamasını düşünmeden edemedi Mekilen Şad.

O günlerden bugünlere ulaştılar ya, Tanrı'ya kut olsun!

*"Bir otuz yaşınga Çaça sengünke süngüşdüümü. Ang ilki Tadıgıng Çorung boz atıg binip tegdi. Ol at anda ölti. İkinci İşbara Yamtar boz atıg binip tegdi. Ol at anda ölti. Üçünç Yigen Silig beging kedimlig toruğ at binip tegdi. Ol at anda ölti. Yarıkinda yalmasında yüz artuk okın urtı, yüzinge başınga bir ok tegürmedi."*¹⁹⁸

Gök Tanrı, ıduk yer sub, umay güç verdi.
Türk, acunun düzenini kurmaya soyundu.
Gök'e bağlı, yerle kutlu Türk...
Birlik olunca ona kim engel olabilir?

Yağış kurbanları sunuldu her utkunun ardından. Büyük şölenler kurup, şenlik kılındı ki hem duyulsun hem de doyulsun. Ötüken Yış'ta kalan Aşınalarca kutlu bellenen Atalar Mağarası, Aşına soyluları tarafından çok kez onurlandırıldı. Kurbanlarla kutsandı. Olması gereğince orada bulundu Kapgan Kağan. Tutkulanılar yeniden. Yeniden doğup var oldular. Atalarını, atalarının ruhlarını andılar. Coşku sundular coşsunlar diye.

Kış soğuk ve karlı geçiyordu, ancak bol doyumluklu, varsıl Ötüken Yış, bundan etkilenmemişti. Türk budun kışı rahat yaşıyordu. Büyük beklentiler içindeydi ve fırsat bul-

---

¹⁹⁸ "Yirmi bir yaşında iken, Çaça Sanggün'e karşı savaştık. En önce Tadıgın, Çorun boz atına binip saldırdı. O at orada öldü. İkinci olarak İşbara Yamtar'ın boz atına binip saldırdı. O at orada öldü. Üçüncü olarak Yigen Silig Beg'in giyimli doru atına binip saldırdı. O at orada öldü. Zırhından, kaftanından yüzden fazla ok ile vurdu. Yüzüne, başına bir tane değdirmedi." Orhun Anıtları, Kül Tigin Bengütaşı, Doğu Yüzü.

dukça av düzenleyen Kapgan Kağan'ın ardında av yapıp dinç kalırken, baharı ve yeni akınları özlemekle geçirmişti çadırına kapandığı zamanlarını.

Mekilen Şad ve Kül Tigin yurtlarının kızılıyanına inme tarihi yakaladılar bu zaman içinde. Günbatisının kızılıyanı...

Gelen duyumlarla ilgilendiler. Duydukları değişti. Yeni ve etkin bir dinden artık iyice söz ediliyordu. Bir yalavaçtan...¹⁹⁹ Arap budunun kalabalık orduları ise sınırlarında dolaşıp duruyor, budunlara savaş sunuyordu. O zamana dek oralarda pek görülmemiş, dinlerinden güç alan bu budunun uygulamaları, savaş şekli Türklere hiç benzemiyordu. Öncelikleri; budunları yeni dine davet etmektir. Ardından savaşıyor, erkekleri öldürüp kadınları ve çocukları köle alıyorlardı. Bu duyumlar Aşina soyluların canını sıkıyordu.

Günbatisının etkin bozkır budunları, On Oklardan Türgişler, Araplara karşı çıkmakta gecikmediler. Kaç kez yendiler; sürüp uzaklaştırdılar. Araplar, Türgişlerin savaşına dayanamadılar. Savaşçılıkları buncaydı işte.

Göklü Türklerin karşısına çıksalardı onlara savaşın nasıl olduğunu gösterirlerdi. Olmadı... Çekip gittiler. Tanrı bilir ne gün karşılaşılır? Çünkü bu gidiş daha kalabalık gelişlere im gibi.

“Gelsinler! Onlar da öğrensinler Türkler nasıl savaşır!”

Mekilen Şad o yandan gelenleri dinliyor, duyumlara özellikle değer veriyordu. Ne istediklerini, neyi, nasıl yaptıklarını öğreniyordu. Yeni inanç sistemi, söylevleri dikkatini çekmiyor değildi.

“Tanrı birdir!”

“Elbette öyledir! Bunu bilmeyecek ne var?”

---

¹⁹⁹ Yalavaç: Peygamber.

“Tann, bir yalavaç göndermiştir!”

“Görklü Tann, gönderir elbet gerektiğinde!”

Bunca kabule rağmen duyduğu bazı işler hoşnut etmiyordu şadı.

“Bir gün karşılaştığımızda...”

Ordu güçlendikçe erler beklemez, bekleyemez olur. Akın çağrısı, önü alınmaz isteklerle gelir.

Zamanı da gelirse...

Baharın muştusu ile Kapgan Kağan Çin’e doğru akına çıktı. Aynı geçen bahar olduğu gibi buyruk kılındığı için Küçük Kağan, Tarduş Şad’ı ve Kül Tigin ordularıyla ardındaydılar. Yen ve Hsia bölgeleri öylesine yoğun akınlarla vuruldu ki Çin yine çaresiz kaldı...

Nice ulca ve doyumluk alındı.

“On bin at, bunun birkaç on katı koyun...”

Ardından yeniden Ping bölgesine akın kılındı. Durmayıp Tai ve Hsin bölgesine de...

Karşılanna doğru dürüst ordular çıkmıyordu. Çıkanlar da ya kaçıyorlardı ya da yok oluyorlardı savaşlarda. Çin sınırları içinde atlarını koşturmak büyük coşkıydı.

Çin İmparatoriçesi Wu-hou, yiten etkinliğinin derdine düşmüştü. Çırpınışları çaresiz kalıyordu. Her akın çağında daha da güçsüz daha da etkisiz oluyordu duruşu. Türkler Çin’de bir şeyleri değiştiremiyorlardı.

Kapgan Kağan Çin’i yeterince güçle vurduğuna inandı ki, yeniden günbatusında etkinlik kurma düşüncesi gelişti usunda. Ordusunun bir kısmını ayırıp Bilge Tonyukuk’un buyruğuna verdi. Küçük Kağan’ı, Mekilen Şad’ı ve Kül Tigin’i ordularıyla yurtlarına gönderdi. Bu kez Bilge Tonyukuk’tu asıl yetkin olan. Kağan neden böyle düşün-

müş, nasıl birden bire böyle bir karar almıştı, anlaşılamadı. Sorgularınadı da... Ancak bu kararın yararı olacaktı, sevinen de çoktu.

Bilge Tonyukuk'u şöyle buyrukladı Kapgan Kağan.

"Çin, yeterince güçlü ordular çıkaramıyor karşımıza. Bu yanda ben ve kandaşım İl Çor Şad'ın yönettiği ordularla akınları sürdürebiliriz. Oysa günbatısında her an başkaldıracak ve birliği bozacak, Türkümüz, budunumuz boylar bulunmakta. Ayrıca Arapların sınırlarımızda dolaştığı söyleniyor. O yanda etkili bir baskı kurmanı, akınlar kularak bütün bozkır budunlarını kağanlığıma bağlamanı dilerim.

Bundan başka ne isterdi ki Ulu Bilge. Onun yeri, kocamışlığında bile savaş alanlarıydı. Yanında Mekilen Şad ve Kül Tigin oldukça kazanılmayacak utku, yenilmeyecek ordu düşünmüyordu.

"Buyruk, Kağan'ın!"

Bir ulus... Bütün erleri ordu içinde. Bütün erleri savaşa durmuş. Dört bir yanda büyük savaşlar vermekteler. Başka da çareleri yok devletlerini yaşatmak ve yüceltmek için.

Bilge Tonyukuk, İnel Kağan, Mekilen Şad ve Kül Tigin'in orduları akın akın aktılar güneşin battığı yana doğru. Gündüz oturmadılar, gece uyumadılar. Türklüğü yüceltmek için savaştılar. Yincü Ögüz kıyılarına vardılar. Geçip karşı yana çıktılar. Kerelerce akın kılıp pek çok kenti aldılar. Budunlara boyun eğdirdiler.

Göklü Türk orduları Demir Kapı'yı sınır kıldılar Türk yurdu için.

Şimdilik...

Daha da ötesini özlemek haklarıydı.²⁰⁰

---

²⁰⁰ Tarihi kaynaklarda, Göktürklerin yaptığı akınların sıralaması ve tarihleri konusunda çelişkili bilgiler vardır. Durmadan yapılan bu

İki yanda da tam iki yıl boyunca sürdü akınlar. Durmadan, dinlenmeden...

Kapgan Kağan, zaman zaman kalabalık, zaman zaman azlık ordularla Çin'i vurdu. Her seferinde Türkler kazançlı çıktı, Çin biraz daha yıkıldı. İmparatoriçe Wu-hou daha zor durumlarda kaldı. Hiçbir şey yapamıyordu Türk ordularına karşı. Tahtından kalmaya dayanamayacağı günler yakındı artık.

İki yıl geçmişti ki Kapgan Kağan ani bir karar alıp Çin'e akınları durdurdu.²⁰¹ Usunda değişik kurgular olmalıydı. Türk ulusunun şansı olan Kapgan Kağan, uslu düşünceleri ile devletini güçlendirmeye çalışan bir kağandı. Çin ile olan hesabı bitmemiş, düşüncelerinde dolaşan dilekleri yeniden hareketlenmişti.

Elçi gönderdi Çin'e.

"Kızımı gelin olarak Çin'e göndermeye karar verdim."

Yeniden ayrı dileğini ileri sürüyordu, bir buyruk gibi. Bu iş usunda yer etmişti. Bir hatunun yönettiği Çin'den alacakları olduğunu düşünüyor, Çin'i kendi soyundan gelen birilerinin yönetmesini istiyordu. Wu-hou'nun Çin'i yönetmesi, onu yeni düşüncelere itiyordu. Neden onun kızı da aynı işi yapmasın? Böylece Çin yönetiminde daha etkin olmak hatta tahta ortak olmak amacındaydı.

Oysa bir Aşına soylu konçuyun Çin'e gelin gitmesine pek çok Türk soylusu hâlâ karşıydı. Kapgan Kağan'ın ısrarlı ikna edici anlatıları bile fikirleri değiştirmiyordu. Karşı duruşlarını yüksek sesle seslendirenler, bu işten vazgeçilmesini istiyorlardı.

---

akınların sırası ve tarihleri tartışılmaktadır. Bilge Tonyukuk'un yönettiği günbatisı akınlarının tarihinin 701 olduğu konusu ağırlıklıdır.

²⁰¹ Tarihler 703 yılını işaret etmektedir.

Bunlardan biri de Kül Tigin'di. Buyruk yeniden duyulduğunda...

Mekilen Şad da benzer tedirginlikler içindeydi ancak:

"Düşününce, olanlara daha uscul yaklaşımaya başladım. Kapgan Kağan'ın tavrına üzülsem de Çin'in iç işlerine karışmak için bir yol gibi görünen bu dileğe karşı en azından tepkisiz kalabilmeliyim. Kandaşım Kül Tigin ise kızgınlığını ve hoşnutsuzluğunu yüksek sesle duyurmaktan çekinmiyor. Bizler budunun izlediği, gözlediği irkinleriz. Sesli düşünemez, kağanın yaptıklarını orta yerde kötüleyemeyiz. Bu, Türk töresinin gereğidir. Bugünkü gün bir şeyler olması gerektiği gibi yapılmazsa, yarınki gün için umut bulamayız."

Eçisi Kağan'ın son zamanlarda uyguladıklarını da pek benimsemiyordu Kül Tigin. Eçisi ne kadar anlatsa, başka yollar söylese rahatlamıyordu.

"Çin'e karışmak için akın yeter. Kanuma dokunan bu isteğin olmaması için dua ediyorum. Ne sebeple olursa olsun Çinlilere böylesine değer vermek yanlıştır. Bu işin sonrası, beklenenden kötü olabilir."

Haksız sayılmazdı.

Çin, Kapgan Kağan'ın düşüncesini anlamış olmalıydı. Kabul etmiş gibi görünse bile mutlaka birçok çözüm bulma çabasında, bu isteği geri bırakmak için yollar arıyordu.

Oysa Kapgan Kağan gücüne güvenip aldığı bu kararın üzerine gitmekteydi. Koşullarını ağırlaştırmıştı. İsteğini doğrudan söylüyordu.

"Bu kez sıradan bir kişiyi kızıma eş olarak göndermeyeceksiniz. Hanedandan birinin olması da yeterli değil. Tek koşul, kızımın evdeşinin Çin veliahdının oğlu olmasıdır."

Bu isteğin ardındaki asıl amaç böylece açık ediliyordu. Kapgan Kağan, İmparatoriçe Wu-hou'yu zor duruma düşürmek için sıralıyordu isteklerini. Onunla alay ediyordu.

Kızını ona rakip olarak Çin'e göndermek istiyordu. Böylece hanedan içinde daha fazla kargaşa çıkacak, Çin yönetimi daha da bölünecekti.

İmparatoriçe Wu-hou, geçen sefer aynı istek yapıldığında, oyuna kalkışmış, bu nedenle başına gelenleri unutmamıştı. Yapılan yanlışın karşılığında Çin çok sıkıntı çekmişti. Güçlü Türk orduları sınırda akın için beklerken Kapgan Kağan'ı reddedemezdi. Çin soylularına, bölünlerine danışırca mutlaka karşı çıkılacağını bildiği için bu kez yalnızca oğlu, veliahdı ile görüştü. Anasına karşı gelecek gücü olmayan veliahdın da söyleyecek sözü yoktu, yetkisi de... O, hakkı olduğu halde tahtına bile sahip çıkamıyordu.

O gün Ötüken Yış'a gelen kalabalık Çin elçi heyetinin getirdiği bilgi çok şeyi değiştirecek gibi görünüyordu. Olduğca görkemli bir karşılama yapılmış, Kapgan Kağan, ordusunun bir kısmını özellikle hazır tutmuştu, eğer beklediği haber gelmezse hemen Çin'e akacağıının imini gösterecekti.

Çin'in en çok korktuğu Türk, Çin'i korkuda tutmanın yolunu bulmuştu.

Gelen heyet korku ve tedirginlik içinde çıktı kağanın huzuruna. Onu kızdıracak bir tek söz etmemek için hazırlanmışlardı. Yerlere kapanarak saygılarını gösterdikten sonra başlarındaki soylu, Çinlilerin her zamanki tarzıyla uzun ve süslü sözlerle konuşmasına başlamış, Kapgan Kağan'a övgüler düzmüş, ardından İmparatoriçe Wu'nun dileğini açıklamıştı:

"Yüce imparatoriçem, Türk kağanına iyi dileklerini gönderdi. Kızınız Türk konçuyunun, veliahdımızın oğluna evdeş olmasını büyük mutlulukla karşıladığını, bunun gerçekleşmesinin bir an önce olmasını dilediğini bildirdi."

Aslında Kapgan Kağan; imparatoriçenin, çevresini saran soyluların etkisi ile isteğini reddedeceğini düşünmüştü. Elçinin söylediği sözler ile şaşırması ancak bunu belli etmemişti. Tersine bir cevap getirselerdi büyük sıkıntılara düşecek olan elçiler, verdikleri iyi duyumla bir konuk düzeyinde ağırlandırmayı hak etmişlerdi. Bunun için buyruklar verilmiş, ayrıca Çin'e gidecek karşı heyet için hazırlıkların yapılması istenmişti.

Fazla gecikmeden elçiler heyeti hazır edildi. Başlarına İli Tarkan verildi. Göklü Türk devletini, Ulu Türk kağanını Çin sarayında temsil edecek yetide bir soyluydu İli Tarkan. Aşina soylu, adı saygın bir irkin olduğu gibi bilgeliği ve yiğitliği Çin tarafından da bilinirdi. Bu da Kapgan Kağan'ın işe verdiği önemi gösteriyordu. En soylularından bin at seçtirmiş, imparatoriçeye armağan olarak hazırlanmıştı. Ayrıca Türk yurdunun varsılığını belli eden çok sayıda armağan da taşıyordu Kapgan Kağan'ın elçileri.

İlginç olan ise hem atların hem de armağanların akınlar sırasında Çin'den alınmış olmasıydı. Çin'e kendi mallarından armağan vermek iyi düşünülmüş, değişik bir kıyın olsa gerek.

Çin başkenti büyük bir hazırlık içine girmişti. Gelen, Kapgan Kağan'ın elçisiydi; buna uygun karşılanmalıydı. İmparatorluk sarayının bahçesinde yer alan gösterişli bir köşk, tören için hazırlanmıştı. Büyük bir şölen düzenlenmiş, İli Tarkan en üst düzeyde soyluların katıldığı bir kalabalık tarafından karşılanmıştı.²⁰² Çin başkentinde ne kadar soylu varsa törendeydi. Üç sıra halinde dizilmişler, bir zamanlar tutsakları olan bir budunun elçisinin önünde saygı duruşuna

---

²⁰² İli Tarkan'ın Çin'e elçi olarak gittiği tarih 703 olarak hesaplanmıştır.

geçmişlerdi. Güç buydu işte! Türk elçisine büyük önem ve değer veriliyordu çünkü Kapgan Kağan Çinlileri korkutmuştu. Çünkü devleti ve ordusu güçlüydü. En küçük bir yanlıştta orduları Çin'e akmak için hazır bekliyordu.

Eski bir Türk atalar sözü der ki: Çin sizi sayıyorsa, birliğini kurduğunuz ve yeterince güçlü bir orduya sahip olduğunuz içindir.

Bugün olduğu gibi!

İli Tarkan, Çin başkentinde kaldığı süre içinde en üst düzeyde ağırlandı. Şölenler, eğlenceler birbirini izledi. Sanki Türk Kağan'ı gelmişti kente. Kızmasın, küsmesin diye Çin soyluları çevresinde dört dönüyordu. Durumu değiştirecek memnuniyetsizliklere, Türk kağanının elçisini küstürecek bir davranışa asla izin verilmiyordu. İli Tarkan; övünçle dolaştı, istediği yere girdi, istediğini söyledi. Çinlileri aşağılayan sözlerini bile esirgemedi. Kapgan Kağan'ın dileklerini bir buyruk niteliğinde yineledi. Hem kendi öcünü aldı ki gençliği tutsaklıkta geçmişti, hem de bütün ulusun. Çin'e zerre kadar değer vermediğini her fırsatta göstererek kıyın kesti geçmişin adına.

Geri dönerken de eşsiz armağanlarla uğurlandı İli Tarkan. Böylece barışın sürmesi, Türk akınlarnının önlenmesi mümkün olacak umudu korundu.

Ötüken Yış'a dönen İli Tarkan olanları aktardığında Kapgan Kağan memnun olmuştu. Bunun duyurulmasını özellikle istedi ki budunu, devletlerinin ve kağanlarının gücünü öğrensın. Çin'in bu tavrına karşılık olarak tutsak ettiği Çinli soylulardan bir kısmının serbest bırakılmasını buyurdu. Bu sıradan davranışı bile Çin'i memnun edecek, barışın süreceği konusunda umutlandıracaktı. Çin imparatoriçesi Wu-hou, Türk Kağanını oyalamanın yolunu bulduğunu düşünüp seviniyordu.

Kapgan Kağan, değişik yollarla gücünü artırmak amacındaydı, ancak yaptıklarının tamamının Türk ulularınca beğenildiği söylenemezdi. Geçmişte, Çin’de tutsaklık yaşayanlar, kağanın Çin’e yakınlaşması bir tuzağa çekiliş olarak görüyorlardı. Çin’in çekimine kapılıp aynı kalabilmek o kadar zordu. Hele T’ang hanedanı ile uyalık kurma çabası öylesine anlamsız bulunuyordu ki. Mutlaka bir uyalık kurulacaksa, Çin’den kağan için soylu bir konçuy gelmesi daha uygun olurdu. Geçmişte hep böyle yapılmıştı. Hatta dul imparatoriçe bile bu iş için uygundu. Elbette bu son söyleyenlerin içinde gizli bir kızgınlık imi de bulunmaktaydı.

“Ben Mekilen Şad. Zamanın hızında yaşıyorum. Acundan yirmi bir yaş aldım. Kandaşım Kül Tigin yirmi... Hâlâ günbatusında, şadlık orunundayım. Bütün bu olanlar sırasında günbatusında, Tarduşlar üzerinde yurt tutmuş, şadlığımı sürdürüyorum. Kandaşım Kül Tigin’le birlikte yeni bir akın hazırlığındayız. Bilge Tonyukuk’la toy kılıp, düşüncelemini alıyorum. Bu işin böyle sürmeyeceğini söylüyor içimdeki ses!”

Kendince dertleşmeler içinde...

Hazırlıklı ancak...

Bilge Tonyukuk, Kapgan Kağan’ın gelecek için kendisini tehlike görmesine, yönetimden uzak tutma çabasına kırgındı. Başlangıcı ile bugünü arasında büyük fark gördüğü kağanın, bir yandan Çin’e yaklaşmak isterken bir yandan diğer budunlara karşı sertliğine anlam veremiyordu. Özellikle bozkırlı soydaş budunlara koyduğu ağır salmaların bir başkaldırı getireceği düşüncesindeydi. Özgürlüklerine tutkun bu soycul budunları, birliğe ve devlete inandırmak daha etkili olurdu. Üstelik Çin, onları kendi yanına çekmek ve Türk devletine karşı çıkmak için kışkırtıyordu.

Deneyimli ve güçlüydü Kapgan Kağan. Kandaş budun-

ların kağanlarını yakın tutabilir, gönüllerini kazanabilirdi. Başlangıçta çok uslu hareket ederken, Çin'e daha yakın durma çabası onu değiştirmiş gibiydi. Çin'in korkusu olan kağan, Çin'le dostluk kurmaya çalışırken, kandaş budunları yağı kılıyordu farkında olmadan.

Kapgan Kağan'ın bir türlü dengede kuramadığı tavırları nedeni ile Basmıllar²⁰³ başkaldırdı. Oysa daha yakın bir zamanda devlete bağlı kalmaya söz vermiş bir budundular. Kalabalık orduları, yiğit erleri vardı. Savaşlarda Göklü Türk ordusuna er vermekten geri durmazlar, büyük yararlıklar gösterirlerdi.

Basmılların başkaldırısı diğer bozkırlı budunlar üzerinde etki edebilirdi.

Bilge Tonyukuk, Kapgan Kağan'ın yönetiminde doğan sıkıntıları çözenin yolunun soydaş budunlara akın kılmak olmayacağını biliyordu. Elinden fazla bir şey gelmemekle birlikte en büyük korkusu uçmaklık İlteriş Kağan'ın oğullarının sıkıntılı duruma düşüp zarar görmesiydi. Özellikle huyunu çok iyi bildiği Kül Tigin'in Kapgan Kağan'a içten içe kızdığını tahmin ediyor, onu oğütlerle sakin kılmanın yollarını bulmasını istiyordu Mekilen şad'dan.

"Kandaşın yiğit Kül Tigin, öfkesine yenik düşmesin. Her işin bir zamanı vardır."

Zamansız hareketlenmelerin zararını bütün budun görürdü. Asıl önemli olan, devletin zarara düşmemesiydi. Mekilen şad da pek çok konuda Kül Tigin kandaşı gibi düşünüyor, Bilge Tonyukuk'a bunu söylüyordu. İstiyordu ki Ulu Bilge, kendince çözümler üretip onlara yol gösterebilir.

Ancak ılımlı ve sessiz kalmanın yararını değil zararını

---

²⁰³ Basmıllar: Güçlü bir Türk boyudur. Zamanla diğer boylarla kaynaşıp kaybolmuşlardır.

görecekleri. Küçük Kağan güçlenirken, ona ayrıcalıklı davranan Kapgan Kağan, akınlarda geri durmasını fark etmemeliydi. Rahatına düşkün, budunun durumuna aldırmayan bir yapıdan gelecek beklenmemeliydi.

Kağandı, Kapgan Kağan! İyi, güçlü, etkin, saygın bir kağandı. Mekilen Şad, elbet bir düşüncesi vardır, diye soğutuyordu yüreğini. Her zaman eşisinin yanında olması gerektiğini düşünüyor, onun yaptığı işleri övüyordu. Kağanın çabaları devlet içindi. Bunca yaptıklarını, Türk'e kazandırdığı utkuları, budunun varsıllaşmasını kimse görmezden gelemezdi. Çin'i Türk yurdundan uzak tutmak için değişik yollar denemesi yanlış değildi, ancak sözünü sürdürmesi, dediğini mutlaka yaptırması gerekiyordu. Havada kalan ve zamana yayılan dilekler, Çin oyunu ile köreltilir, Türk kağanının sözü yere düşerdi.

Mekilen Şad, Çin imparatoriçesinin gelecekte kendisini zora sokacak böyle bir evliliği kabul edeceğine pek inanamıyordu. Şu an yapılanlar kağanın oyalanmasından ve zaman kazanmaktan başka bir şey değil, diye düşünüyordu. Çin imparatoriçesi Wu-hou, Kapgan Kağan'ın isteklerini yapar görünerek bir şeyleri kotarmaya çalışıyor olabilirdi. Zamanı iyi kullanırsa çok şeyi değiştirebilirdi düşüncesince. Basmılların başkaldırması bunun bir imi miydi?

Kül Tigin'le bu düşüncesini paylaştığında...

"Eğer Basmıllar Çin'in oyununa gelip başkaldırdılarsa bunun ardı gelecektir. Devleti zor günler bekliyor. Eğer dileği yerine gelmezse Kapgan Kağan ne yapar dersin?"

"Ne mi yapar? Yeniden Çin'e akın kılar. Durmadan ve durmadan..."

"Ancak zaman yitirmiş oluruz. Ben derim ki kızılıyana akın buyruğu gelmeden, biz Basmılların işini bir an önce bitirmeliyiz! Yoksa gözümüz ardımızda kalacak!"

Haklıydı. Basmılların başkaldırısı bir an önce bastırılmalıydı.

Basmıllarla, uzun bir zaman uğraşacakları ortadaydı ve iki budun da yorulacaktı, ölecekti. Dilekleri, aynı soylu bu budunun fazla kırılmadan baş eğmesini sağlamaktı.

“Iduk kut oğuşum!”²⁰⁴

Mekilen Şad böyle sesleniyordu Basmıl kağanuna. Akın için son hazırlıkları kılınırken bile onu baş eğmeye razı olması için uyarıyordu. Ne kadar istenmese de aynı soylu bozkır budunları ile savaş zorlu ve kanlı oluyordu. Kağanları baş eğene kadar ya da bir yan güçsüz kalıp kılıç bırakana dek süren uzun kavgaların sonunda çok can yitiyordu. Oysa bu canlara başka yerlerde, Türk için asıl geçerli savaşlarda, Türk yağıllarına karşı ihtiyaç vardı.

Sonunda büyük bir akın kılındı bu işi bitirmek adına. Kalabalık bir ordu ile...

Kül Tigin Basmıl akınında en önde at sürmek, öncü ordunun yelme birliklerini yönetmek diledi eçisinden. Yerinde duramaz, savaşsız yapamaz yiğide istediği bu görevi vermek zorundaydı Mekilen Şad; çünkü karı kaynayan kandaşına dileğinin tersi bir söz söylemek için gerekçe yoktu. Yalnızca kendisini kollamasını, ona, gelecekte çok ihtiyaç duyacağını seslendirdi.

“Savaşın kut bulsun kandaşım!”

Yaşın gibi saldırdı Gök köklü ordu. Çakın gibi çaktı. Baskın saldırılarla vuruldu Basmıl ordusu. Basmıllar bu güç karşısında dayanamadılar. Beklenmedik kısıalıkta sürmüştü savaş. Utku kazanılmıştı, üstelik Basmıllar da kazanılmıştı.

Mekilen Şad, utkuyu Kapgan Kağan’a bildirdi. Karşılığında övgü ile dolu bir bitig aldı ki bunca emeğe bunca kana değerdi. Basmılları, yeniden budunu kılmak kağanı da mutlu etmişti. Günbatısı ne denli sorunsuz kalırsa, Çin o kadar çok sıkıştırılırdı.

---

²⁰⁴ Aynı kutlu aileden, kutlu soydan...

Kapgan Kağan Çin'den haber bekliyor, İmparatoriçe Wu-hou oyalamalara girmiş, evlilik işini sürekli geciktiriyordu. İçeride sıkıntılar onu gittikçe zorlamaktaydı. Güçlü Çin sanggünleri, veliahdın oğlunun Kapgan Kağan'ın kızı ile evliliğine karşı çıkıyorlar, bunun Gök köklü Türklere tam bir teslimiyet olduğunu söylüyorlardı.²⁰⁵

Baskılar öylesine arttı ki İmparatoriçe Wu-hou, uzun bir zamandır Çin'i yönettiği tahtını, veliahdı olarak tahta oturmayı bekleyen oğluna terk etmek zorunda kaldı.

Bu olay bir devrin değişmesiydi. T'ang hanedanı yenisinden, gerçek hanedan kişilerle yönetime gelmişti ve bunu Türk kağanına borçluymuştu. Ancak Kapgan Kağan'a karşı kendisini hiç de borçlu hissetmeyecekti yeni imparator. Türklere karşı duyduğu kin ve geçmişe dayanan bakış açısı değişmeyecekti. Yeni savaşım yolları, yeni ordular Kapgan Kağan'dan kurtulmak için bir çözüm gibi görünüyordu. Daha önce kerelerce denenilen, ancak sonuç alınmayan çözümler...

Uzun bir zamanın ardından tahtına yerleşen İmparator Chung-tsung, kendisini göstermek ve İmparatoriçe Wu-hou'nun gölgesinde süren yaşamının anlamsızlığına son vermek üzere kendince sert tedbirlere başvurdu. Türk kağanının bekletilen istekleri reddedildi. İmparatoriçe Wu-hou, Türkleri ordularıyla durduramamıştı, ama o, başaracağına inanıyordu. Ne de olsa hanedandan sanggünler yönetecekti orduları. İmparatoriçenin işe yaramaz kapları, Budist rahipleri değil.

Kalabalık ordular kurulup karayana doğru yola çıkarıl-

---

²⁰⁵ Bazı tarihi kaynaklar, Kapgan Kağan'ın isteğinin yerine geldiğini, Çin veliahtının bir oğlunun, Türk konçuyuna eş olarak Ötüken Yış'a gönderildiğini yazmakta, ancak bunu doğrulayacak yeterli bilgi elde edilemediği için gerçekleştirmediği düşünülmektedir.

dı. Çin'in ve imparatorun bütün umudunu birlikte götürüyorlardı çeriler. Orunsuz, tahtsız yaşadığı yıllarda Türklerin gücünden habersiz olan, onların nasıl savaşçılar olduğunu ancak anlatılanlarla bilen Chung-tsung, kalabalık Çin ordularının baş eğmez bozkırlılara kıyın kesmeye yeteceğini sanıyordu. Çok yakında onları yine devletsiz bırakıp tutsak edecekti.

Oysa benzer yolları daha önce annesi Wu-hou da çok kez denemiş, sonunda tahtını yitirmişti. Caruru da çok fazla koruyamayacağı ortadaydı. Öylesine çok yağısı vardı ki...

Çok kızmıştı Kapgan Kağan. Sözüne güvenilmez Çinli yine oyun kurmuş, verdiği sözlerden caymış, barış nedeni ile geri çekilmiş olan Türklere karşı harekete geçmişti. Baskın saldırılarla Türk yurdunu zorlayacağını düşünmesi ne büyük hataydı.

Kapgan Kağan toy kurdu. Düşündüklerini açıkladı irkinlerine. Bu toyun sonucunu herkes çok iyi biliyordu.

"Çin'i kimin yönettiği, onların da ne düşündüğü Türk kağanını ilgilendirmez. Biz verilen sözleri, bunların yerine getirilmesini bekleriz. Savaş olmasın, Çin zarar görmesin diye elçi gönderenler onlardı. Ben de bunun karşılığında koşullarımı söyledim ki, koşullarım kabul edildi. Elçime çok iyi davranılıp armağanlar gönderildi. Şimdi İmparatoriçe Wu-hou'nun yerine geçen oğlu, kendisini güçlü belleyip yine Türklere karşı ordu çıkanyorsa, bunun bedelini bütün Çin ödeyecektir."

Bu duygular ile ordu toplanması için buyruk saldı Kapgan Kağan.

"Çin'e akın kılacağız!"

Aslında çok önceden yapılması gereken, Çin tamamen baş eğene kadar vurmak, ardından salmaya bağlamaktı. Çünkü bu arada Çin yeni ordular edinmiş, güçlenmişti. Yine de gecikmiş bir şey yoktu. Devlet büyük, ordu güçlü olduktan sonra Çin'e kıyın kesmek onların işiydi.

Mekilen Şad, Kapgan Kağan'ın akın buyruğunu aldı. Gecikmeden ordusunu topladı. Kandaşı Kül Tigin'in katılımıyla hazır olup büyük orduya katılmak üzere yola çıktı.

Şen seslerle ilerliyordu ordu. Güçlü erler, savaşı toy belleyen kut ile mutluydular.

Bu savaşın bir önemi daha vardı ki İlbilge Hatun'un yanında kalan iki küçük kandaş tiginleri Pan Tigin ve Kang Tigin de orduya katılıp erliklerini sınavacaklardı. Kapgan Kağan, yaşları erliğe henüz ermiş tiginlere on bin erlik ordular vererek törenin gereğini kılmaktan geri durmamıştı. Ancak onları kendi buyruğunda tutmayı seçmişti.

Uçmaklık İltəriş Kağan'ın dört oğlu aynı ordunun içinde... Henüz erlik için uygun yaşı almamış en küçük kandaşları And Tigin yurtta kalmış... Onun da orduya katılması yakın zamanlarda gerçekleşecek gibi...

Dört kandaş tigin, buyruklarındaki orduları yönetmek-teler.

Ne büyük kut!

Övgüler onlar için...

Katılınlarla güçlü bir ordu kurulmuştu. Kapgan Kağan'ın büyük oğlu Küçük Kağan İnel, küçük oğlu Tolga Tigin ve Bilge Tonyukuk da katılıyordu akına.

Dağlar er olmuş, bozkır er dolmuştu. Çin'e doğru birkaç koldan akmaktaydılar. İmparator Chung Tsung, Türklerin böylesi bir ordu ile geleceğini bilseydi, değil ordu çıkarıp Türk yurduna karşı göndermeyi belki tahta bile oturmazdı.

Türk ordusu birkaç koldan Ling bölgesine girdi. Bölgede bulunan Ulu Sanggün Sha-'to Chung-i ki Türkler onu Çaçı Sanggün²⁰⁶ diye anarlardı, ordusu ile karşılarına çıktığında Türkleri durduramayacağını bilmeliydi.

---

²⁰⁶ Bu ad Orhun Anıtları'nda aynı şekilde geçmektedir. Sha-t'o Chung-i ile aynı kişi olup olmadığı tartışmalı olsa da bu savaşın anıtlarda ayrıntılı olarak anlatılması önemlidir.

Bilmiyordu, ama kısa zamanda öğrendi.

Nasıl bir savaştı?

Nasıl bir...

Mekilen şad, kandaşı Kül Tigin'i ve diğer kandaşlarını gözledi savaş boyunca. Nasıl savaştıklarını, ordularını nasıl yönettiklerini... Bunu yaparken yalnız değildi. Erin, erliğin gösterisiydi görülenler.

Hele Kül Tigin'in savaşı kendisine özeldi ve bunu görmeyi kimse kaçırmak istemiyordu yine. Kül Tigin'in savaşçılığı bir ayrı yere konuyor, kurguladıkları yaşanılası anlatılara konu oluyordu.

Savaş, Türk için zaten başlı başına bir destan yazımıydı ki Kül Tigin oradaydı Gök onu görsün, imlesin diye... Gök'ün onu izlediğini biliyordu savaşırken. Kutlu ata ruhlarının varlığında yükselen duruşu seriyordu gözler önüne.

Savaş onun için kılınmış gibiydi, o savaş için. Ardı ardına atlar yitirse de, ardı ardına yaralar alsa da kimse durduramadı onu. Yaşın olup yaktı, akın olup aktı.

O gün orada olmalarını, o gün orada savaşmalarını Tanrı dilemişti böyle bir destan yazılsın diye.

Öyle bir destan ki...

Bir yarış yaşadılar dört kandaş kendi aralarında. Bu yarış diğer erleri de coşturdu, tutulmaz, durdurulmaz kıldı.

Çinlilere ders vermeye sonuna kadar kararlı Kapgan Kağan, Wu-sha kentine akın buyruğu verdi. Türk ordusunun yelme birliklerini yine Kül Tigin yönetiyordu. Artık hiçbir irkine bırakmadığı görevdi bu ki diğer irkinler onun kadar başarılı olamayacaklarını bildikleri için olsa gerek bu kutu üleşmeye bile yanaşmıyorlardı. Ulaştığı her yerde esp gürlüyordu Kül Tigin. Ordunun geri kalanına neredeyse gerek bırakmayacaktı. Kül Tigin için ne kalabalık Çin ordularının bir önemi vardı ne de kendi ordusunun azlığının. Çin

çerisinin işini, gücüyle, bir başına bitirecek gibiydi.

Ulu Sanggün Çaça, Wu-sha kentini korumak üzere; or-
dusuyla karşılarına dikildiğinde böylesi bir sonu usuna dahi
düşürmemiş olmalıydı.

Kül Tigin genç çağlarının en kutlu atılımlarındaydı. He-
yecanlı, güçlü ve istekliydi, savaşa tutkunduydu. Öylesine tut-
kun ki onun savaşı ozanların yırlarına sığmayacak, dilden
dile ulaşmış Gök'le buluşacak kutluktu.

Aşına soylu, Gök köklü Kül Tigin, bir destanını daha
unutulmazlara yazacaktı.

"Bir ok, soylu ak atını vurduğunda, yağılan yere düşe-
ceğini bekledi. Oysa o bunca savaşta benzerlerini çok yaşa-
mıştı. Hemen yakınında duran boz atı gözüne kestirdi. Erini
yitirmiş, boşta kalmış bu atı Tadık Çor'un atıydı. Yeni sahibi-
ni bekliyor, her Türk atı gibi savaşı sürdürmek istiyordu.
Üzerindeki güçlü eri yabancılamadı. 'İleri' buyruğuyla atıldı
yağılan üzerine. Bir kıyım eriydi savaşan; kıyan bir erdi.
Her darbesinde bir beden, birkaç beden daha başsız kalıyor-
du. Çinliler ona dönmüşler, durdurulamaz bu yiğidi dur-
durmaya çalışıyorlardı. Bedenine denk gelen darbeleri
önemsemeyen bu yiğidi durdurmanın tek yolu altındaki boz
atı öldürmekti."

Öyle yaptılar.

Boz at öldüğünde, mutluydu böylesi bir ere hizmet etti-
ği için. Yolunu çizmiş giderken seslendi erine:

"Gök'te beni yine atın eyle! Eyle ki övüncüm sürsün!"

Bu sözü duymadı, duyamadı Kül Tigin, ancak ona hiz-
met eden atı hiç unutmuyacaktı. Zamanı yoktu beklemeye;
izin de yoktu. Savaş sürüyordu.

"Kül Tigin, boz at yıkılıp üzerine düşmeden bir çırpıda
ayağa kalkıp, kılıcı ile iki yağısını daha yere serdi. 'Bana at
gerek!' diye çevreye bakınıyordu bir yandan. Buldu aradığı-
nı... İşbara Yamtar'ın boz atı sanki onu bekliyordu."

Bir çırpıda yerini hedefledi ve buyruk verdi.
"İleri!"

Buyruk, uymak için! Boz at atıldı ve...

"Yeniden kırırma başladı Kül Tigin, bu kırım Çinli üzerineydi. İşbara Yamtar'ın atı sahibini arıyor, bir yandan özlüyordu. Öte yandan üzerindeki erle gönlenip, övünüyordu. Sahibini Gök'te bulduğunda kendisi de Gök'le buluşmuştu!"

Bir at daha gerek...

"Tigin'in savaşına hayrandı erler. Neredeyse onu izlemekten, savaşını bırakacak kadar... Atsız kaldı ya Tigin, bir er, oklanmak pahasına yakınında duran, sahipsiz atı koşturdu Tigin'e. Bu kez Yigen Silig İrkin'in, zırhlı doru atıydı. Eri, erlikte uçmaklık olmuş, atı, savaş alanında sahipsiz kalmıştı. Ona davrandı Kül Tigin, yeni bir destan yazmak üzere. Bu nasıl bir koşuysa, yönü erliğe doğruydı. Onca ok yağdı üzerine, onca kargı bedenini bulmayı denedi, yaban kılıçlar kesmeyi... Başaramadılar. Hafif kuyagının yaranı olduysa da Gök onu korudu erlik yaşasın diye."

Başaran Kül Tigin oldu.

Tam üç at can verdi altında. Kül Tigin yıkılmadı aldığı yaralardan. Devleşti, büyüdü, başlı başına bir orduyu Türk'ü ordulandıran.

Kanlı savaş sona erdiğinde Gök; utkuyu kucaklayan çocuklarına gülümsüyordu.

"Bunu hak ettiniz!" der gibi.

Seksen bin çerilik Çin ordusu dağılmış, kaçabilenler yol bulup kaçmış, kaçamayıp, ölmeyi de beceremeyenler silahlarını atıp tutsaklığı seçmişlerdi.²⁰⁷

Ulu Sanggün Çaça, kaçmayı başaranlar arasındaydı, ancak yurduna yenik dönmüş sanggünlerin yazgısı onu da

---

²⁰⁷ Bu savaş için kaynaklar 705 yılını işaret etmektedirler.

bekliyordu. Görevden alınıp tutuklandı. Oysa suçlu o değil-di. Onu Türk ordusunun karşısına çıkarmaya cüret edenler-di asıl suçlular. Elbette görevine son verilip yokluğa sürük-lenecekler arasında ulu sanggün de vardı.

Göklü Türklerin ordusu, önlerine çıkan Çin ordularını yenmeyi sürdürdü. Durmadan, dinlenmeden Çin'e akarak Yüan ve Huei bölgelerine girdiler. Varsıl Lung-you kentini yerle bir edip gereken ne varsa aldılar kıyın olarak.

İmparator zora düşmüştü. Bir oç alma yolu bilip, daha önce kabul edilen ve beklemeye alınan evliliği tamamen reddederek kendince bir şeyler yapma çabasına girdi. Üste-lik bunu bir elçi ile bildirdi Kapgan Kağan'a. Bu yaptığı, Türk kağanını daha fazla kızdırmaktan başka bir işe yara-mayacaktı.

Annesi İmparatoriçe Wu-hou'nun düşünceleri, İmpara-torun da düşünüyüşüne başlamıştı. Orduları yok edilir-ken tek düşüncesi Kapgan Kağan'ın yok edilmesi ve bu yolla Çin'in rahat etmesiydi. Fermanlar, duyurular dört bir yana yayılıyor, elden ele geziyordu.

"Kapgan Kağan'ı öldürene, Çin'in en yüksek soyluluk orunu ve ulu sanggünlük verilecektir."

Ayrıca büyük mal ve altın da söz veriliyordu ki Çin, ba-şına bunca işi açan kağandan kurtulsun.

Böyle kancıklıklar düşüneneğine ya er gibi uruşmayı ya da baş eğmeyi seçmeliydi Çin imparatoru. Bunun yerine olmadık yollarla rezil de olsa utku arıyordu. Sanggünlerini zorluyor, azarlıyordu.

"Bunca uslu kişisiniz. Nasıl oluyor da sizin usunuz bir barbar Türk'ü durdurmaya yetmiyor. Oysa Çin devleti var-lığını usuna borçludur. Belki Türkler gibi savaşamayız, ama bir yolunu buluruz onlardan kurtulmak için. Durmayın, düşünün ve Kapgan Kağan'ı yok etmenin yolunu bulun!"

Bozkır budunlarını kışkırtmak, kendi ırkdaşlarına hainlik ettirip bu yolla Türkleri içten vurmak en sıradan yoldu Çin için. Dört bir yana elçiler salıp, sözler vererek irkinleri, kağanları kandırmak için davrandılar, bunun için görevlendirilenler. Biri uymazsa biri uyacaktı. Biri kanmazsa diğeri kandırılacaktı. Oyun kurulduktan sonra...

Türk ulusunun en büyük derdi, egemen soyluların birlik için direnmeleri; devlet kuran kağanın da bir başına yetki kullanma dileği... Bunu bilen Çin, bin bir oyun kurup Türk birliğini bozmak için çabalar. Bunu da başarıır. Nice devlet böyle yitti gitti.

“İnim Kül Tigin, iki şad, Kül Tigin birle sözleşdimiz. Kangımız, eçimiz kazanmış budun atı küsi yok bolmazun tiyin, Türk budun için tün udımadım. Küntüz olurmadım. İnim Kül Tigin birle iki şad birle ölü yiti kazandım.”²⁰⁸

Mekilen Şad, kandaşı Kül Tigin ile birlikte, Türk ulusu yaşasın, varsıl olsun diye gece uyumadan, gündüz oturmadan uğraş içinde çalışıyordu. Sonu gelmez savaşların içinde uçmaklığı hiçleyip ordularını yönetmekteydiler. Durmak, dinlenmek, ara vermek yoktu onlara. Ne kadar dileseler, dilediklerince olmuyordu. Yağlık edenlerin ardında bir o yanda bir bu yanda sürüyordu yaşamları.

Devletin geleceği için kuşku duymaya başlamışlardı çünkü pek umutlu görünmüyordu. Kapgan Kağan'ın büyük yanlışlar yapmayı sürdürmesi onları da zora sokuyordu. Başkaldırıların ardı gelmiyordu.

Bayıрку Budun²⁰⁹ başkaldırdı. Başı dik, kendilerine buyruk budun oldukları gibi güçlüydüler de. Başlarındaki Ulu İrkin, topladığı erleri ile Göklü Türklere karşı çıkabileceğini düşünmüş olmalı ki bunda kandırılmasının da etkisi vardı. Çin, Bayırkular üzerine en oyuncu çaşıtlarını elçi gönderip irkinleri katında yer tutmalarını sağlamıştı.

---

²⁰⁸ “Küçük kandaşım Kül Tigin, iki şad, kandaşım Kül Tigin ile konuştuk. Atamızın, eçimizin kazanmış olduğu budunun adı sanı yok olmasın diye, Türk ulusu için gece uyumadım, gündüz oturdum. Küçük kandaşım Kül Tigin ile iki şad ile öle yite kazandım.” Orhun Anıtları, Bilge Kağan Bengütaşı, Doğu Yüzü...

²⁰⁹ Bayırkular, Töles Türk boylarındırlar. Göktürklerin doğu yanında, Oğuzların kuzeyinde yaşıyorlardı. Asıl yurtlarının Gobi Çölü'nün kuzeyi olduğu kaynaklarda geçmektedir. 705-706 yıllarında başkaldırmışlardır.

Birliği bozmaya kalkana, devleti zora sokana acımasız olmak da töreydi Türk için. Kendi karından budunlarla savaş ne denli zor ve acı olsa da Mekilen şad ve Kül Tigin bu görevi üstlendiler. Devletten ve birlikten asla dönemez, dönene acıyamazlardı. Başlarında söz dinlemez kağanlar oldukça, kendi ulusuna ihaneti iş bilen kağanlar oldukça, elbette budunları da acı çekecekti. Bu acıların iki yanlı olduğunun farkındaydı erler, ancak başka da yapacak yoktu.

Gök köklü Türkler güçlü ordularıyla üzerlerine gidince Ulu İrkin ordusunu alıp geri çekilmeye başladı. Onu öylece bırakıp geri dönmelerini bekliyordu. Yanıldı... Mekilen şad, buyruğundaki topraklarda düzeni sağlamaya kararlıydı. Bayırkuların üzerine sürdü ordusunu. Buyruğu kesindi.

“Türkümüz, budunumuz Bayırkuları bulup vuracağız. İhanetin, birliği bozmanın kıyırını kağanına ödeteceğiz. Nereye kadar çekilirlerse, oraya kadar at süreceğiz!”

Başka yolu yoktu. Olsaydı eğer mutlaka uygulardı Mekilen şad. Birliğin yolunun savaştan, kandaş karından geçmesi ne kötüydü.

Hızla at sürdüler artlarından.

Bayırkuları, Türki Yargun Gölü kıyılarında yakaladılar. Önce töreye ve birliğe uyması gerektiği hatırlatıldı Ulu İrkin'e. Dinlemeyince savaş başladı.

Kanlı, zorlu ve kırııcı bir savaştı.

Çok uzun sürmedi yenilmeleri. Bayırku ordusu bozuldu. Ulu İrkin yanına aldığı çok az erle kaçmak zorunda kaldı. Böylece birliğe başkaldırısının kıyırını budunsuz, ordusuz kalarak çekecekti. Yakalansaydı zaten başı kesilecekti. Hainlik edene acınamak gerektiğini biliyordu Mekilen şad. Örnek kalacak şekilde kıyınlanmalıydı ki ona özenenler, benzerini kılmak isteyenler çıkmassın. Kalanların baş eğmekten başka yolu yoktu.

İki kandaş Türk irkini, bir utku daha kazandırmışlardı uluslarına. Ne denli övünseler yetmezdi.

Körüglar, günbatsından, yurt sınırlarına yakın yerlerden değişik duyumlar getirmeyi sürdürüyordu. O güne kadar hiç karşılaşmamış, savaşılmamış, yeni dinli Arap budunun etkisinin arttığından söz ediliyordu. Henüz sınırları Türk devletinin sınırlarıyla çakışmamış, henüz karşılaşmamışlardı, ancak gün batısında yaşayan budunlar, bozkır budunları bu etkiyi hissediyorlardı.

“Türkümüz, budunumuz olup buyruğumuz altına aldığımız Türğişler Araplarla savaşmaktalar. Çok yerde onları yenip geri dönmeye zorladılar.”

Bu duyumlar, o yana ayrıca ordu çıkarmayı gereksiz gösteriyordu. Yine de merak konusuydu.

“Kalıcılar mı geçiciler mi, anlamak için zaman gerek!”

Zaman zaman bu yeni dini anlatanlar yine çıkıyordu Mekilen Şad’ın huzuruna. Duyduklarına şaşınıyor, yeni sollarla anlamaya çalışıyordu.

Duyanların aktardığı bu bilgiler şimdilik sınırlıydı. Dört bir yanla, dört bir yandaki yağlılarıyla savaşırken, bu, adını daha önce duymadığı, tanımadığı budunla karşılaşmadan önlemler almak gerekliydi. Uzaktaydılar ve Türğişler onları uzak tutabildiklerine göre çok da güçlü olmamalıydılar.

Oysa karşılaşma gününün gittikçe yaklaştığı açıktı.

“Arap denilen bu budun, Soğdlara saldırmış. Birkaç kent düşmüş ellerine. Ancak Türğişler önlerine çıkmışlar ve onları kovalamışlar. Horasan’a doğru çekilmek zorunda bırakmışlar.”²¹⁰

“Bunca mı güçleri? Ulusumdan olan Türğişlerin kovalayacağı kadar mı? Belki de artık vazgeçerler bu yana gelmekten.”

Türğişleri yürekten kutluyordu. Eğer sıkışsaydı kağanları, yardım isteseydi Mekilen Şad hemen ordu çıkarırdı. Ancak buna gerek kalmamıştı.

---

²¹⁰ 707 yılı.

Çin, yeni oyunlarını kurarken, Türk yurdu içine durmadan çayıtlarını, budunları kandırmak ve Türk devletine karşı kıskırtmak görevini üstlenen kişilerini göndermekteydi. Öyle ki bunların geçtiği her yerde durum bir anda değiştiriyor, dilleri tatlı, yürekleri kancık bu kişilerin bozguncu elinin değdiği her yerden karşı sesler yükseliyordu. Düne kadar birliğe uyan, Kapgan Kağan'a bağlanan bozkır budunları, birbiri ardına başkaldırıyor, Türk irkinleri, orduları ile bu başkaldırıları bastırmak için savaşıp duruyorlardı. Kurulan düzenin bozulması anlık işti ve Çin bunu sağlamak için çabadaydı.

Mekilen Şad, Çin'in bunu nasıl başardığına şaşırıyor değildi. Birliđi kanla kurmak zorunda kalıyorlar, ancak bunun bozulması için bir kancık yürekli Çinli yetiveriyordu. Ne diyorsa, nasıl diyorsa, kandaş olan devlete uymuş budunlar bir anda yağı oluveriyordu. Us almıyordu bu gelişmeleri. Oysa Çin bir yandan da Gök köklü Türklerle baň yapma çabasında, savaşmama güdüsündeydi. Bu ikili oyunu çözmek ne mümkündü?

Çin imparatoru, sınırı boyunca görev alan ilbaylarını uyardı, Türklere karşı ordularını hazır tutmaları ve her an savaşa girecek durumda olmalarını istemişti. Türklerin akın yollarını kapatacak, onları durduracak üç "Teslim alma kalesi" kurulmuştu.

"Teslim alma kalesi..."

Bu ad bile özenle seçilmişti ki Çin, gelecek günlerde Türk devletini yıkıp ulusu tutsak etmeye hazır olduğunu böylece göstermek amacındaydı.

Eğer Türk kağanı, Türk irkinleri buna izin verirlerse...

Sonunda, görünürde elçi olarak görevlendirilen, ancak asıl amacı Türk yurdunda bozgunculuk eden bir Çin çayıtı yakalandı. Adı Ts'ang Ssu-yen olan bu kişinin başının he-

men vurulmasını buyurdu Kapgan Kağan, kesik başın Çin sarayına gönderilmesini. Buyruk hemen kılındı.

Başı vurulan kişi, benzer işi yapan çok sayıdaki çaşıttan yalnızca biriydi. Böylece bir uyarı olmuştu Çin'e.

“Çaşıtlarını yurdumdan uzak tut!”

Çin ile yağlılık gittikçe artıyordu. Barışı düşünmek, adını seslendirmek bile imkânsızdı artık. Kanlı savaşların yanı sıra hazırlıklar, başka işlerinde olacağını im etmekteydi.

Çin imparatoru Chung Tsung, çaresizlik içinde yeni çözümler ararken “Sınır muhafızları sanggünü” orununu taşıyan Chang Jen-tan'ı, Shuo-fang bölgesine ulu sanggün atadı. Çin'in karayan sınırlarının korunması ve Türk akınlarının önlenmesi görevi ona verildi. Çin'in yeni umudu, bu adı bilinir sanggün oldu.

Ancak ulu sanggün, sorunun savunma ile çözüleceğine inananlardan olsa gerek ki Sarı ırmağın karayanında kaleler yapımına, olanların da onarılmasına ağırlık verdi. Geçmişte, uzak geçmişte Çin Duvarı'nın onarımı ve yenilenmesi benzeri bu hareketler, Türk akınlarını önlemeye yönelik en kolay, en basit, ama sonuçsuz işlerdi. Çin çerisi sınırlarını değil, böyle yaparak ancak kendini korurdu. Demek ki Çin'in seçimi bu yöndeydi.

Ordusunu konuşlandıran, yedekleyen sanggün burarlarda bol yiyecek depoladı ki çok sayıda çeri tutulsun ve kuşatmalarda dayansınlar.

Çeriler sınır boyunca pek çok korunaklı kalede yer tuttu. Doğrudan alan savaşları yerine eskisi gibi duvarların ardında beklemek daha geçerli bir yol gelmişti Çinli sanggüne. Böylece Türklerin akın yolları kesilecek, duyumlar alındıkça akın yollarına pusular kurulacaktı. Bu arada Türk yurdunda çıkarılacak karışıklıklarla Kapgan Kağan'ın gücü yıkılacaktı.

Türkler zora düşecekti eğer oyun tutarsa, ki asıl oyun bölmeye ve birliği bozmaya dönüktü.

Mekilen Şad zamanı, Türk budunu yüceltmek için durmadan zorluyordu. Kandaşı Kl Tigin ile birlikte çareler üretiyordu. En büyük dayanağı olan Bilge Tonyukuk'un etkisi ve desteği gittikçe zorlaŐıyordu. Çünkü Kapgan Kağan, yaşı erdike kuŐkularını artan bir kişi olmuştu.

"Türkümüz budunlarımıza karşı sertliği artırıyor Kapgan Kağan'ın. Büyük kaygılar içinde olması onu istenmedik, beklenmedik yollara itiyor. Bu da ilde huzursuzluğu getiriyor. Ulus huzursuz olursa Ötüken Yış'taki kağan huzur bulamaz!"

Mekilen Şad bunu biliyor, düşünüyor, ancak Kapgan Kağan'a anlatmanın yolunu bulamıyordu. Onun, kendileri hakkındaki Őüpheleri sürerken eçisine durumu anlatmanın zorluğu ortadaydı. Yanlış anlaşılacak her söz yeni sorunların ortaya çıkması demekti ki bu da devletin zararınaydı.

Günbatisının asıl başı olan ve onlardan daha üst orunlu kılınan Küçük Kağan'ın savaşlardan geri durması, başkaldırılan bastırmada gecikmesi, Mekilen Şad ve Kül Tigin'in işini artırdıkça iki kandaşın hoŐnutsuzluđu da artmaktaydı. Onlar da yetkileri olmadığı halde daha kalabalık ve güçlü ordular toplamak zorundaydılar. Böylece güçlü ve savaşan olunca da Küçük Kağan İnel'in buyruğuunda olmak istemediler. Kl Tigin, eisinin gnbatisından tek sorumlu kişi olması gerektiğini sık sık seslendirmeye başladı.

"Küçük ya da ulu, ordusunun başında olmayan kağan kime gerek? Elbette budun ve erlerimiz bunun farkını bilir. Durmadan savaşlarda, akınlarda geçen yaŐamımız bizi güçlü ve sözü geçer kıldı. Geleceğin çok zorlu günlere taŐındıđını görmemek mümkün değilken, buna hazırlanmamak anlaşılır iş mi? Uçmaklık atamız İlterıŐ Kağan'ın bin bir emekle, uđraŐla kurduğu devletimiz tehlikeli günlere doğru akıyor. Buna gz yumamayız. Üstelik Çin'in bildik oyunları; uruŐlarla, erlikle yenemeyeceğini bildiği Türkleri oyunla yıkma çabaları arttığı halde verilen karşılıklar yetersiz kalıyor?"

Çin oyunları... Sonu gelmez kancıklıklar...

İmparator Chung Tsung bütün soylulara, sanggünlere buyruk salmış, Türk devletini yıkıp, yok etmeleri için yollar bulmalarını istemişti. Bu yolların tamamı erlik dışıydı.

Bilge Tonyukuk benzer beklentilerle; iki kandaşa gönderdiği bitiglerinde, her olacağa hazır olmalarını istiyordu. Çok dikkatli olmaları gereğini de... Onun fikrince, yakında devleti etkileyen çok önemli işler ortaya çıkacaktı.

“Türkümüz, budunumuz bozkırlıları devlete bağlı kalmaya razı edemezsek, devletin bütünlüğünü sağlayamazsak, korkarım ki...”

Duymak bile istemedikleri düşünceler...

Bu yanda işi bitirmek, dert bırakmamak; sonra diğer yanları çözmek en doğrusuydu. Aynı zamanda, Türk soylu bozkır budunlarının irkinleri, kağanları ile üleşe dayalı anlaşmalar yaparak onları birliğe razı etme yolunu denemek gerektiğini düşünüyordu. Uygulamak için kağan buyruğu gerekti. Kapgan Kağan, o güçlü, bilgili kağan bir garipleşmişti.

Kapgan Kağan’a uymaktan, verilen akın görevlerini yerine getirmekten geri durmasalar da bir şeylerin artık yanlış gittiğini görmemek ahmaklıktı. Tanrı’nın yazdığı yazığa ise ne söz yeterdi ne de güç!

“Yazgı, Türk’ün iyiliğine yazsın yazacaklarını; ey Ulu Tanrı!”

Bir yıl daha geride kaldı. Bir türlü düzen tutturulup, devlet esenliğe ulaştırılamadı. Ne akınsız bir an ne başkaldırı olmayan bir zaman geçti. Onca akının, onca kavganın sonucu biraz daha büyümek olsa da Çin hiç durmadı. Çin susmadı ve oyundan vazgeçmedi. Artık Türk yurdunun her yanında, her obada, kentte Çinli çayıtların dolaştığı söyleniyor, zaman zaman yakalananlar oluyordu. Durmadan,

usanmadan alışıyordı Türk birliğini bozmak için. Bunu başarmak da hiç zor gelmiyordu onlara. Verilen sözler, altınlar, gümüşler ve ipek... Hatta Çinli konçuy... Kanmak için hazır mıydı bozkırlı budunlar? Bu kadar aymaz ve saf mıydılar? Neydi bu işin sırrı? Nasıl oluyordu da bu oyun kolayca kurulabiliyordu? Geçmişte yaşananları unutmak, bunca kana rağmen kanmak nedendi?

Kapgan Kağan çok kızgın...

Çin'in, gnbatisındaki bozkır budunlarını ayaklandırmak için gönderdiği aşitlardan biri daha yakalanmış, suçunu itiraf etmiş.

"Adım Feng Chia-ping! Çin imparatoru tarafından elçi olarak Türđiřlere gönderildim!"

zerinde, elçilik esasının içine gizlenmiş bitiglerde, orada bulunmasının ve yolculuğunun asıl nedenlerini ortaya koyacak bilgiler bulundu. Türđiřleri, Kapgan Kağan'a karşı çıkmaya sesleyen sözler yazıyordu Çin imparatorunun dilinden.

şöyle diyordu imparator:

"Türđiřler, Gök köklü Türklerin buyruğunda olmamalı. Onlar ulu ve kutlu bir budundur. Bir başlarına devletlerinin olması, Çin imparatorunu sevindirir. Ulu Türđiř kağanı, neden Kapgan Kağan'dan buyruk alsın? Neden salma versin? Neden kendi devletine, kendi ulusuna egemen olmasın? Eğer Kapgan Kağan'a karşı bir başkaldırı olursa, Çin, Trđiřlerin yanında olacaktır! Bunun için ihtiyaç duyulan ne istenirse verilecektir. Çin imparatoru Trđiřlerin dostu, Kapgan Kağan'ın yağıdır."

Kapgan Kağan önce elçiyi, ardından Çin'i kıyınsız koymadı. Ordularını toplayıp buyrukladı. Yapılan kancıklığın karşılığını kışın zorlu günlerinde akın olarak vermeli, kış akınları od olup yakmalı Çin'i. Çin en sıcak, en kanlı kışlarından birini yaşamalı.

Kıştı, soğuktu, zordu ancak Çin'e ders vermek, onu boş düşlerinden uyandırmak gerekiyordu. Kalabalık bir Türk ordusu Çin'e girdi. Kısa zamanlı da olsa bir kıyın akını düzenlendi. Soğukta savaşmaya alışkın olan Türkler, kışı kapalı yerlerde, od başında geçirmeyi düşleyen yağlılarını rahat-sız ettiler. Çokça kayıp verdirdiler, kentlerini yakıp yıktılar. Bu kıyınla Türkler, yağlılarını uyarıyorlardı.

"Türk yurdunu karıştırmaktan vazgeç! Yoksa başına bundan daha kötüsü gelecektir! Hele bahar gelsin..."

Kapgan Kağan'ı şaşırtan bir başka duyum, mutlu da etti.

Türgişleri sıkıştırarak zorla ayaklandırmak için harekete geçen An-hsi Kenti İlбайı Niou Shih-chiang, Türgiş Kağan'ı tarafından bir ordu ile karşılanmıştı. Türgişler, Kapgan Kağan'a ihanet etmemiş, tersine Çinli ilбайın ordusunu vurmuşlar ve ilбайı öldürmüşlerdi.²¹¹

Mekilen Şad bu haberi duyunca çok sevindi. Türgiş kağanının devlete bağlı kalması, birliğe tutunması umuttu. Güçlü ve kalabalık Türgişlerin doğruyu bulmaları, doğruyu yapmaları, geleceğe olan güvenini artırmıştı. Büyük bir güç yüklemişti yüreğine.

Ancak hemen sonrasında gelen haberler, Çin'de olanlar...

Duyduklarıyla üzüldü Mekilen Şad. Büyük bir çalışma başlamıştı Çin'de. Bir yandan Türk devleti içinde kargaşa ve başkaldırı çabası sürerken, öte yandan akınları engellemek için kaleler kuruluyor, duvarları onarıyordu. Kalabalık Çin orduları sınırları tutma çabasıydı.

Mekilen Şad...

Gök'ün altını yurt tutmuş Türk budunun soylu Aşina soyundan, ulusu için kavga veren irkinlerinden...

---

²¹¹ Bu olayın tarihi 708.

Uçmaklık İteriş Kağan'ın oğlu...

Tarduşlar üzerine şad kılınmış; oysa bütün günbatısını devlete bağlı kılmaya and içmiş Aşına eri... Yiğit kandaşı Kül Tigin ile savaşı içinde yaşıyan Türk şadı...

Gün doğduğunda, kandaşı Kül Tigin'in heyecanlı gelişi ile anlamıştı onu huzursuz eden bir şeylerin olduğunu. Uyumak için şad olmamıştı. Oturmak için de... Eğer budunu, devleti tehlikede ise davranmak için bir an durmak olmazdı.

"Günün kut olsun eçim şad" diye, başladı sözlerine kandaşı, ama kutlu bir haber getirmediği belliydi.

"Kut senin uğurun olsun!" dedi Mekilen Şad, gülümsemeye çalışarak. "Seni görmek güzel de, bunca er gelmenin bir nedeni olsa gerek!"

"Duyumlar," deyip durdu kandaşı. "Duyumlar!"

Mekilen Şad, onun; söyleyeceklerinden hangisini öncül kılmak için düşündüğünü biliyordu. Zorlu duyumları anlatması da zorluydu.

Sonunda karar verdi ki konuştu Kül Tigin:

"Araplar, Kuteybe adında birinin başlığında, günbatısında, Demir Kapı çevresinde dolanmaktaymış. Güçlü orduları varmış... Obalanımızı vurup..."

Bu önemli bir duyumdu, ancak daha önce hiç karşılaşmadıkları bu budunla savaşı için Arapların, Türğış yurdunu, ardından Demir Kapı'yı aşmaları gerekiyordu. Oysa il içinde öylesine dertler vardı ki...

Bunu söyledi kandaşına.

"O yana ordu çıkarırsak, bu yanda sıkıntı doğar! Türğışler sanırım baş eder Araplarla. Eğer olmazsa o yana varır kıyınlarını keseriz. Ben, şimdilik bekleyelim, Türkümüz, budunumuz, yiğit Türğışlerin savaşılarını görelim, derim"

Hak verdi Kül Tigin. Ardından asıl kötü haberi dillendirdi.

“Çikler²¹² başkaldırnuş!”

Mekilen Şad'ın duymak istemediği duyumlar böyle duyumlardı. Uzun savaşlarla buyruk altına alınmış bozkır budunlarının başkaldırması. Yeniden kandaş kanı akması...

“Demek ki Çin gerekeni yine yaptı!”

Oysa Çiklerden ne bir şikâyet ne de bir tehlike imi gelmişti. Bu başkaldırının başka anlamı olamazdı. Çin Çikleri kandırmıştı.

Türgişler Araplarla savaşırken, büyük başarılar kazanıyorlardı. Türğiş Kağanı olarak budununun başında bırakılan ve Türk devletine bağlı kalnuş Uçele'nin, kışın soğukta saynlayıp uçmağa vardığı duyumu geldi. Bu duyum da üzdü Mekilen Şad'ı. Orada yeni bir sorun çıkacağı endişesi doğuyordu. Yerine oğlu Souko²¹³ Kağan oturmuştu. Böylece ihanet ve diğér budunları kışkırtarak başkaldırlarına ortak kılma çabası başlayabilirdi.

Kağan Souko'dan kısa sürede beklenen duyum geldi. Atasının yolunu bırakmıştı. Çinlilerle ilişki kurma çabasıydı. Oysa Uçele, Türğişleri daha yakın zamanda yapılan savaşın ardından Türk devletine bağlı tutmuş, hatta sınırlarına yaklaşan Arapları yenip kovalamıştı. Ardından Kapgan Kağan'a başkaldırın diye uğraşan Çin'in baskılarına direnmiş, gönderilen Çin ordusunu yenip ilbayı öldürmüştü.

Çiklerin başkaldırısında Souko'nun parmağı olmalıydı.

“Bu iş de başka işler var. Bu başkaldırın Çiklerle sınırlı kalmaz!”

---

²¹² Orhun Anıtları'nda adı geçen Çik budunun hangi Türk boyu olduğu hakkında tarihçiler çeşitli görüşler ileri sürerler. Basmillardan geldiğini iddia edenler olduğu gibi Kimeklerin ataları olduğu da söylenmektedir. Kıpçakların bir boyu olduğunu iddia eden tarihçiler de bulunmaktadır. Asıl bilinmesi gereken Türk olduklarıdır.

²¹³ Bu adı “Suko”, “Sakal” şeklinde okuyan tarihçiler de vardır.

“Ben de öyle düşündüm Şad. Türgiş Kağanı fırsat kolluyor olsa gerek!”

Mekilen Şad’ın usu ihaneti anlamıyordu.

“Olur mu? Türk’üm budunum olan Türgişler yeniden böyle bir ihanetin içine nasıl girerler? Çektikleri acı, yaşadıkları ölümler yetmedi mi? Neden kandaş kanına doymazlar? Neden katıldıkları, içinde yer aldıkları devleti yıkmak isterler?”

Söyleyecek söz yoktu.

“Ulusumun en büyük sıkıntısı bu, eçim şad! İrkinler, birliği engelleyen ve baş olmayı isteyen duyguları ile boşa kan akmasına neden oluyorlar. Oysa bu yaptıkları ayrı zamanda kendi devletlerini yıkmak, kağanlıklarını yok etmek anlamı taşır. Biz aradan çekilirsek Çin onları rahat bırakır mı?”

Gelen duyumları derleyip tartışınca, Souko’nun düşüncesini anlamıştı Mekilen Şad. O yanda Çikleri hareketlendirerek, böylece olacak savaşta Gök köklü Türk ordusunun zayıflamasını ve güçsüz düşmesini sağlamayı istiyordu. Ardından kendisi ordusu ile saldırıp Mekilen Şad’ı ve Kül Tigin’i yok edecekti. Usunca...

“Yine de kesin bir bilgi almadan Souko’yu suçlamayalım. Olacaklara bakalım. Bunun içinde de yeni bir Çin oyunu olabilir. Çok dikkatli olmalıyız. Biz oyuna gelmemeliyiz. Yola çıktığımızda karşımıza çıkanların yalnızca Çikler olacağını daha baştan kabul etmeliyiz. Ordumuzun gücünü gizlemeli, asıl birliklerimizi geride tutmalıyız. Pusulanmadan, sıra ile başkaldıran ya da bunu düşünenleri bastırıyoruz. Eğer Türgiş Kağanı ordu çıkarırsa...”

Bu kez daha büyük bir kıyın bekliyordu Türgişleri.

“Gök’e and olsun ki...”

İki ayrı ordu kurup başına geçti Mekilen Şad. Akın için ne Kappan Kağan’dan ve Küçük Kağan’dan buyruk bekle-

memiş, yardım da istememişti. Kül Tigin yanındaydı ve başka bir desteğe de ihtiyaç duymuyordu.

İkinci orduyu geride koydular. Bu ordunun erleri hem artlarını kollayacaklar hem de gerektiğinde yardıma koşacaklardı. Bunun için koşusuna hızlı ulaklar hazır tutuldu ki buyruklar yerini tez bulsun.

Yola çıktıklarında, görünen önde giden orduydü. İkinci orduları yokmuş gibi davranıyorlardı. Belki çasıtlar duyum alırdı ancak o zamana dek pek çok iş kolanlabılırdı.

Uzun bir yol alacaklardı. Irmaklar geçilecek, dağlar aşılacak...

Tanrı'ya kut ki bahardı. Savaş için Türk'ün en sevdiği zaman.

Çikler, Kem ırmağı ile İrtiş arasını yurt tutan budundular. Türk ordusu Kem ırmağını geçtiğinde varlıklarından bilgili olmaları gerekirdi. Mutlaka geri çekilip Gök köklü Türk ordusunu dağlarda bekleyeceklerdi. Güçlerinin, açıkta bir savaşa yetmeyeceği ortadaydı. Hem kendilerini korumak hem de pusular kurarak Türk ordusunu kırmak düşüncesine girecekleri açıktı.

Çikleri izlemek zorundaydı Türk ordusu. Eğer Çikler diğer budunlarla birlik oldularsa, başkaları da başkaldırıya destek veriyorsa, zamanı iyi kullanacaklar, uygun zamanda ve yerde saldıracaklardı Türk ordusuna. Mekilen Şad buna fırsat vermemek için geride güçlü bir orduyu tutmayı seçmişti.

Başlarındaki irkinler yiğit olunca, ordu yükselir. Önüne durmak ne mümkün...

Beklenmedik hızla aşıtlar yolu. Kem ırmağının coşkun akışı bile hızlarını azaltmadı. Dağlardan taşınan kar suları ile çağlamaya başlayan Kem, yol verdi Türklere. Demek ki Türkleri tanımişti.

Bekledikleri gibi, güçlü Türk ordusunu üzerlerine doğru gelir görünce geri çekilip dağları tuttu Çikler. Yardımlarına da kimse gelmedi. Yenilmelerinin kaçınılmaz olduğu ortadaydı. Belki başkaldırısına pişman olmuşlardı, ancak bunu seslendirmeyecek kadar erdiler. Çünkü onlar da Gök tutkulu, er soyluydular. Savaşmak yerine geri çekilmeye çalışan Çikleri sardı Türk ordusu. Öyle bir yerde tuttu ki kaçmaları mümkün olmayacaktı.

Örpen denilen yerin büyük bir utkuya tanık olması rastlantı değildi. Kögmen Dağları'nın kızılıyandaki düzlüğe doğru koşan eteklerinin, Kem ırmağının çoklu kollarının sınırladığı yer...

Orada kısıtrıldı Çik ordusu. Önce doğrudan saldırıp vurmadı Mekilen Şad. Ayrı kanlıların savaşması yanlışır, diyerek uyardı onları.

"Birliği bozmayın. Türk devletine karşı gelmeyin. Kan daş kanı akmasın! Yağlarımız sevinmesin! Gelin yeniden baş eçin Kapgan Kağan'a. Yaptıklarınızı bağışlatın. Bir daha başkaldırmayacağınıza and için. Sizi kandıranlara fırsat bırakmayın! Yağıyı bize güldürmeyin."

Çiklerin irkini söz dinlemedi. Onca olandan sonra baş eğmek ar gelmişti. Belki yardım umduğu, güvendiği bir yerler vardı.

Yapacak başka bir iş kalmamıştı.

Kül Tigin, baş eğmeyen Çiklere çok kızmış, ordusunun önüne, yelme erlerinin başına geçmişti. Onu orada görmeyi bekleyen erler yine yanulmamışlardı. Bu kez değişik bir yol tutup kısa kargılarını çektirmişti yelme erlerine. Öncesinde yay gerip ok salarak yıkmaya, yıpratmaya bile gerek görmemişti. Baskılı bir saldırı ile işi kısa zamanda çözmek amacındaydı.

Kül Tigin'in yelme erlerini kargılarıyla saldırır görünce

bir coşku oldu ki orduda... Ardından koşturduğu asil orduya da aynısını yapmalarını buyurdu Mekilen Şad. Kül Tigin kandaşı yeni savaş yolları, saldırı düzenleri öğretir olmuştu Türklere. Nereden nasıl buluyorsa, nasıl çözüyorsa savaşın özünü; her seferinde eçisini daha bir şaşırtıyordu.

Kısa zamanda boyun eğdirdiler Çiklere. Çok kan akmamış, çok yitik vermemişlerdi. Çik irkinini hak ettiğince öldürdüler. Buduna baş eğdirdiler.

Kırma ve yağmaya izin vermedi Mekilen Şad.

“Türk’üm budunum boylara karşı hiçbir zaman kıyıcı olmadım. Onlar bize her zaman gereklidir. Şimdi savaşır sonra kandaşlığımızı hatırlarız. Başlarındaki, onları devlete karşı koymaya iten irkinleri aldım yalnızca. Başlarına bir bey koyup bağladım. Biliyorum bir gün onlar da anlayacaklardır bir olmanın değerini.”

Bir zaman kaldılar Çik yurdunda. Her bir yana bakıp düzen verdiler. Anlattılar anlayanlara, anlamayanlara yine anlattılar. Çikleri birliğe yeniden razı ettiler. Başlarına irkin verip and içirdiler.

Yedekteki orduya gerek kalmadan aldıkları bu utku daha bir yüreklendirdi erleri. Öğrendiler ki Az budun da başkaldırmaya niyetlidir. Öyleyse iş büyümeden başlarını almak gerek ki sonradan Türk’ün başına dert olmasın.

“Isıg Göl kıyılanna varalım. Az budunu yeniden buyruğumuza alalım!”

Kül Tigin’in dileği buydu. Doğru bulup, onu ordunun biri ile önden gönderdi Mekilen Şad. Onu ne durdurmak ne de ardından yetişmek mümkündü. Savaşın çok uzaklardan gelen sesine doğru at sürüp onu bulmak en büyük hüneriydi.

Çok uzak değildiler, ancak hazırlıklıydı Azlar. Gözlerini kan bürümüş, Türk’ü yok etmeyi uslarına koymuşlardı. Nedeni bunca kızgınlıkları, ne olmuştu da Gök köklü Türklere

karşı durmayı seçmişlerdi? Bunu anlamak için Çin'in etkisini unutmamak gerekti. Çinliler nasıl yapmışlarsa yine başarmışlardı.

Daha önceden bildiklerince almışlardı önlemlerini Azlar, oysa Kül Tigin bütün oyunları bozan düzenlerle savaşmayı, yağının durumuna göre yol çizmeyi biliyordu.

Yine hızla bindi Azların üzerine.

Varması, alması bir oldu. Az budun da devletin bir parçası olarak kalmaya zorla ikna edildi. ²¹⁴ Gördükleri zor, oyunlarını bozmuştu.

Bu yanda işler daha çok sürecektir gibi görünüyordu. Oysa uzun yollarda geçen zaman, güzü getiriverdi karşılarına. Bu dağlarda kış geçirmek; kınılmak, ölmek demektir. Ancak kandaşı Kül Tigin'i geri döndürmek büyük dert oldu. Savaşa doymaz ruhu ile öylesine bakıyordu ki gözlerine. Zor razı etti Mekilen Şad.

"Kırgızları, Türgişleri kınınlamalı eçim şad!"

Daha da öteye taşıdı hedeflerini.

"Arapları da..."

Bu onlara uzak ve el gelen budununun yaptıkları ulusun bilgisindeydi artık. Türgişlerin dirençleri kınılırsa, Arap budun Türk yurduna yaklaşacaktı. Buna asla izin vermeyeceklerdi.

"Zamanı gelince hepsini gereğince yaparız da, şimdi buralarda kalmamız budunumuzu zora sokar. Kışı, yurt tuttuğumuz korunaklı yerde geçirip, baharla gelelim," dedi Mekilen Şad. Dileği oydu ki bu arada ayrı soylu budunların kağanlarının usu başına gelir. Devlete ve birliğe karşı gelmekten vazgeçerler.

Böyle düşünmekte haklıydı; çünkü değişim mümkündür.

Savaş sonlanıp geri dönüş yoluna girdiklerinde oğuşla-

---

²¹⁴ Çik ve Az budunlarıyla savaşın tarihi 709 yılıdır.

rının özlemi denkliyordu yüreklerinde. Uzun akın günlerinde utku ardına düşerken, devlet düşmanlarını yok etme derdindeyken öncellemedikleri bu duygu, zamanla yetkin geliyordu.

Dört oğlu, iki kızı vardı Mekilen Şad'ın... Kül Tigin'in de iki oğlu... Atıları çoğalmış, çocuklarıyla birlikte büyüyorlardı. Pofu Hatun'un etkinliği, erini aratmayacak düzeyde olunca çocuklarının geleceğinden emindi Mekilen Şad. Bilge Tonyukuk'un kızı, atası kadar bilge ve etkindi. Budun içinde yeri de tutkun... Ulu Hatun'u böylesine güçte olduğundan gözü ardında kalmıyor, ancak yine de zaman zaman başka dilekler doğuyordu Mekilen Şad'ın yüreğinde.

Oğullarını ardında at sürerken görmek...

"Bütün oğul sahiplerinin dileği bu olsa gerek. Tanrı bu kutu bana versin, dilerim!"

Kırgızlar ve Türgişler, Türk ordusunun yurda dönüşünü yanlış yorumladılar. Gök köklü Türklerin ardından kağanları coşku içinde benzer sözlerle yerdiler Türk irkinlerini.

"Korkup çekildiler!"

"Bizi basmaya cesaret edemediler!"

Gerçeği başka türlü görmek ve göstermek işlerine geliyordu. Böylece Türk devletine bağlı budunları yanlarına çekebileceklerini düşünüyorlardı. Ellerine bir fırsat geçmişti. Bu fırsatı birlikte yağılık için dillendirip ordu toplamaya başladılar. Gök köklü Türkleri vurmak için fırsat kolluyorlardı ki bunun için baharı beklemeyeceklerdi.

Bu duyum alınunca Kül Tigin'i tutmak ne mümkündü artık?

"Ben kış, kar bilmem eçim şad. Bırak bir başıma ordumu alıp gideyim. Bu sözü edenlere acunu dar edeyim!"

Mekilen Şad kandaşını ikna etmeye çalıştı.

"Savaş usluca olmalı kandaşım tigin. Zamanı ve yerini güçlü olan seçmeli. Yarınki gün bize gereken orduları-

mızı karda, kışta kırdırmayalım. Her doğan yeni gün gerçekleri değiştirir. Yeni gerçekler doğunca eskisinin gereği kalmas. Gününü bekleyelim. O gün geldiğince ki sen de bileceksin geldiğini, seni durdurmuyacağım. Oysa bugün...”

Kül Tigin’in kızgınlığını aldı bu sözler. Günbatsının karmaşasına dalınca olabildiğine güçlü olmak gerekiyordu. O, kendi içinde çözümler düşünürken Mekilen Şad anlam veremediği budun hallerini öncellemekteydi.

“Türgiş kağanı Souko bize neden ihanet eder? Hem soyculluk, hem dil, töre birliği... Üstelik atası birliğin değerini anlamış, Kapgan Kağan’a uymuştu. Hangi etki ile kandı? Nedir dertleri başkaldıranların? Utku ise, birlikte ordu çıkardığımızda, kazanılmaz mı? Üleşmez miyiz derdi de varsıllığı da? Aynı Gök altında, inandığımız Gök altında, bir olmak neden bu denli zor?”

Bozkır budunlarının birbirleriyle savaşları kanlı, bir o kadar da acı dolu!

“Savaşın sonunda, uçmaklığa uzananlara benzer tören kılmak bile bizi birbirimize yakın eder.”

Kızıyordu bir yandan.

“Eğer akın çağına dek Souko düzgün işler yapmazsa, Tanrı’ya and olsun ki bunu ödeyecek. İhaneti bağışlamam mümkün değil.”

Zorlu bir kış geçiriyorlardı. Sanki Tanrı’nın sınaması... Çokça kocamış kişi bir daha baharı göremeyecekti. Pek çok çocuk ve bala da...

Acıları kara gömer Türk budun, uçmaklıkları Gök’e yolculamak için yas çadırlarında bekletirken...

Bütün kışı düşünmekle, çalışmakla, er yetiştirmekle ve av kurmakla geçirdiler. Ötüken Yış’tan gelen haberlere kulak verdiler, ama asıl daha da ötelere duydukları...

Çin...

Bilge Tonyukuk, gönderdiği bitiğinde aynen şöyle diyordu:

“Çin, büyük değişimlere gebe! Hazırlıklı olmak gerek Şad!”

Hep hazırды, hep uyanık! Öyle olmak zorundaydılar.

“Çin’in karışması, işimize gelir. İçlerinde ne denli kavgalı olurlarsa biz o denli rahat ederiz. Ancak söz değişim olunca... Beceriksiz, anasının gölgesinde büyüyen ve tahta çok geç oturan Chung-tsung değişirse, daha becerikli bir imparator gelirse...”

Hesaplar bunun üzerine yapılmalıydı.

Bir yaş daha alarak yirmi yedi yaşına varmıştı Mekilen Şad. Zaman zaman neler yaşadıklarını düşününce...

“Bunu düşünmenin yararı yok. Tanrı, yaşansın diye yaşam verir. Kişioğlu da onu iyi kullanmak diler ki...”

Duası; Tanrı’nın yanına vardığında, sorulduğunda, bütün çağlarını Türk için kullandığını diyebilirdi ve bu doğru olsun.

Baharın ilk muştularını zor beklediler. Onlar bekliyordu, ancak yağ beklemiyordu. Yerlerinde duramayacakları, ruhlarını karartan duyular aldılar. Onlara vurmadan, onları ezmeden geri dönmeleri hem Kırgızları, hem de Türgişleri saygısızca, umarsızca işler eder duruma getirmişti. Ticaret yapan kervanlara saldırılar, Türk buyruğundaki obaları yağmalamalar... Birleşip üzerlerine gelmek için anlaşmalarını bile duydular.

Kül Tigin’e, “Daha fazla bekleyemeyiz artık. Gündoğusunda güneş on kez doğmadan yola çıkalım!” buyruğunu verdiğinde, toya giden bir yiğit gibi neşelenmesi, Kül Tigin’in beklentide son sabırla dolduğunun göstergesiydi.

“Ben ne kutlu bir şadım ki bundan sonrasında hiçbir şe-

yi dert etmem gerekmiyor. Kandaşımın her işi çözüp, "Ordun hazır!" demesiyle akına çıkabiliyorum. Tanrı bana öyle yiğit bir kandaş vermiş ki. Yaşı artık ordu yönetecek çağa ulaşan iki tigin kandaşımız da Kül Tigin'in buyruğunda olunca..."

Yolda aldılar kararı. Önce Kırgızları vuracaklar. Yurtlarını basıp büyük kıyın kesecekler. Daha önce de yaptıkları gibi... Fark o ki o zaman yanlarında Bilge Tonyukuk vardı. Oysa şimdi dört kandaş...

İki kandaşları bu kez de onlarla gelecek. Erlikte adım adım ilerleyen iki yiğit Aşına eri, savaştan geri kalmamak için öylesine çalışıyorlar ki... Yıllar önce kendilerinin hissettiklerini, heyecanlarını ve meraklarını, şimdi onlar yaşıyor olmalılar. Mekilen Şad iki genç tiginini gözlerken içinde garip bir mutluluk... Kocamış anaları, Kapgan Kağan'ın iznini alıp, onları eçilerinin yanına gönderirken bir yandan övünç, bir yandan da özlemlere aday hüznün yaşamış olmalı. Üstelik ordularını da alıp gelmeleri güçlerini de artırmıştı. Kapgan Kağan bu yandaki savaşların büyüklüğünü, zorluğunu bildiği için olsa gerek, Mekilen Şad'ın buyruğundaki ordunun güçlenmesini dilemişti. Bu arada Küçük Kağan İnel'in kandaşları da onun yanına ulaşmıştılar orduları ile.

"Bu akının kutu farklı olacak. Ordumuz, atlarımız çok güçlü. Kısa yollardan, arda düşmek zorlaması da yok. Çok sayıda atımızın olması, atlarımızı dinlendirme şansı tanıyor bize. Ben dursam Kül Tigin durmaz; o dursa ben durmam."

Artık bu söze bir eklemesi daha olacak!

"İkimiz dursak, kandaşlarımız Pan Tigin, Kang Tigin durmaz..."

Gülümsedi bu ihtimal ile. Ne mutlu ki biri düşse, yerine gelecek er var.

"Tanrı'ya kut!"

Uçmaklık İleriş Kağan'ın dört oğlu, devletin yaşaması için akında.

“Ulu atamızın ruhu yanımızdadır. Bu kutu bizimle üleşmek için beklemekte...”

Yaşın gibi vardılar yağının üzerine. Kögmen Ormanı’nu aştılar. Kırgız’ı, Songa Ormanı’nda bastılar.

Baskın için düzen kurmak, daha az er yitirmek için önemli.

Savaşta en önde gitmeye meraklı Kül Tigin’e ve artık onun yanından ayrılmayan iki yiğit tigin kandaşına eş olayım diye at sürdü ki Mekilen Şad, Kül Tigin onu durdurdu.

“Sen geri dur, eçim şad!” dedi, “Buduna çok gereksin. Bu zorlu savaşta yelmelerle birlikte savaşman yanlış olur. Bizler, üç kandaş varken sen yiğit eçimizin bir adım geride olması uygundur.”

Şaşırdı Mekilen Şad. İlk kez böyle bir şey istiyordu kandaşı. Baktı, diğer iki kandaşı da onayladılar.

“Sen şadsın. Bugünkü gün de yarınki gün de önderlik sana kut. Savaşın en ön safında olmanı dilemiyoruz.”

Çaresiz onları saldı yelme olarak. Mekilen Şad kendisini pek huzurlu hissetmese de kandaşlarının dileklerine uyup. asıl ordunun başında bekledi ve ordusunu Kül Tigin’in ardından sürdü. Onun isteğince yönetti.

Çok zorlu bir savaş oldu.

Gözleri bir Kül Tigin kandaşında, bir iki genç tiginin, Pan ve Kang’ın üzerinde.

Kül Tigin’in savaşını gözlerken içi sızladı birden. Kül Tigin daha saldırının başında ak atını yitirmişti. Ona budun için gerekli olduğunu söylerken asıl Mekilen Şad’ın ona olan gereğini unutuyordu. Kül Tigin’in, Bayırku’nun boz atına ulaşip üzerine atladığını gürünce rahatladı. Yine saldırdı ki onu durdurmak mümkün değildi. Nasıl yapıyorsa, bir yandan yay gerip ok salıyor, bir eri okuyla yere seriyor, hemen ardından iki eri kargısıyla sançıp öldürüyordu. Onu yıkamayanlar atını vurmaya çabaladılar yine. Bayırku’nun ak

aygırının uyluğunu kıırarak ancak yıktılar, ancak yıktıkları yalnızca attı. Kl Tigin hemen bir başka ata atlayıp savaşını sürdürmüştü.

Mekilen şad, eksiği tamlaması gereken zamanı bilip buyruklarını sıraladığında Bozkurtlar; yaşın gibi indiler Kırgızların tepesine. Kıydılar, yıktılar, ihaneti dettiler. Kağanlarını ldrdler.²¹⁵

Bir yandan üzüldüler elbet. Giden kendi canlarıydı, akan kendi kanlarıydı.

Acı, Aşına uruğunu derinden vurdu. Mekilen şad'a iletildiğinde inanmak istemedi duyduklarına. Kang Tigin kandaşlarını yitirmişlerdi. Devletin birliği için yiğitçe savaşarak Türk için can verdi Aşına soylu yiğit tigin.

Ne acı!

Onlarca Türk eriyle birlikte Gök'e yolculuğa ıktı Kang Tigin. Uçmaklık İlteriş Kağan gnenmiş olmalı oğlu ile.

Mekilen şad, hem kendisini hem acılar içindeki Kl Tigin'i rahatlatmak için sözler ediyor.

"Gök'te bizi izleyen gözler artıyor!"

Kl Tigin, gözleri dalgın, öyle bir söz etti ki...

"Anamız hatuna bunu nasıl söyleriz?"

Mekilen şad da aynı çekince içinde:

"Acı bana bunu unutturmuş. şimdi sen söyleyince derdi beni de sardı. Anam çok üzülecek, kandaşım. Uslu irkinlerimizden birkaçını Ötüken Yış'a gönderip... nce Bilge Tonyukuk'a anlatırlar olanları. O da... Anlayacaktır anam hatun. O, kağan eşidir. O, şad anasıdır. Bilir her erin her an uçmaklığa hazır olduğunu, ancak yine de..."

Yorulduklar, ldler. Yoldaş, kandaş yitirdiler, ama utku onlarındı. Geri dönmenin ne zamanı ne de gereği vardı. Onları bu yana akına zorlayanlara bunu detmenin çağıydı.

---

²¹⁵ Kırgız akınının tarihi 710.

Zorlu bir akından çıkmışlardı. Dinlenmek ve güçlenmek için zaman gerekiyordu. Oysa Türgiş Kağan'ı Souko buna fırsat vermeyecekti. Çin'den güç alarak, Gök köklü Türk ordusunu vurmanın tam zamanı olduğunu düşünüyordu. Hem acılı yürekleri hem onca yitik... Bu yanda başkaldınları durdurmak için Türgişleri kıyınlamak, ezmek durumundaydılar.

Toy kıldı kandaşlarıyla ve irkinleri ile karar aldı Mekilen Şad.

"Türgişleri vuracak, kağanlarını öldüreceğiz!"

Düşünceleri iki yanlı.

"Ulusumuz, budunumuz Türgişler, kağanları ihanet ettiği için kıyınlanacak. İlliye ilsizleştirmek gerekse, kağanlıyı kağansız kılmak gerekecekse bu yapılacak. Dizliye diz çöktürülecek, başlıya baş eğdirilecek."

Mekilen Şad zaman yitirmeden orduyu yürüttü. İrtişi aştılar, hiç durmadılar. Türgişleri beklemedik anlarında Bolçu'da bastılar.

Kül Tigin yine en ön saflarda, alnı beyaz boz atıyla akın kıldı. O gün en görülesi hareketi, Türgiş kağanının buyruğunda savaşan Az ilbayını kendi eliyle tutmak oldu.

Yine çok kanlı bir savaş kılındı. Gök köklü Türklere karşı yanlış yapanlar kıyınını buldular. Kağanları, buyrukları, irkinleri hep öldüler. Güçlü orduları kırılıp yenildiler. Utku, buruk bir utkuydu. Kendi uluslarına karşı utku, büyük muştu gelmiyordu Aşinalara. Ne gerek vardı hainliğe? Ne gerek vardı devleti zora sokmaya?

Kağansız, başsız kalan Türgişleri öylece bırakamazlardı. Kendi uluslarından bu güçlü budunu başsız koymamak gerekiyordu. Mekilen Şad, Kappan Kağan'a düşüncesini sunup onay aldı. Kararını vermiş, Türgişlerin başına, Bars Bey adlı Türgiş soylusunu kağan kılmıştı. Kendisine, Tarduş şadına bağlı bir kağan... Yaşananlara, acılara ve aynı ulusun kanının akmasına son vermek için Bars Bey'i Aşinalara uya

kılmanın geređini dűşűnerek, kız kandaşını, ekisini ona evdeş verdi ki bu uyalıkla birlik pek olsun. Ardından öğűtledi yeni Tűrgiř kađanını:

“Bakasın Bars Bey! Aynı kandan olanların kavgası yetti. Bunca gereksiz kana tanıklık eden, inandığımız Gök bile dilemez kandaşların savaşını. Bizler birbirimizle boğuşurken asıl yağılanımız ayrılığımızı fırsat bilmekte ve bizi birbirimize dűşűrmekteler. Uslu olmak gerek ki oyunlara gelmeye-
lim. Sen artık bana ve Aşına soyuna uya bir kađansın. Sakın ola birliđe aykırı olma. Sakın ola ki Tűrk devletine ihanet etme! Gelecekte Tűrgiřleri senin soyundan gelen, Aşinalara kap yiđitler yűnetsin. Onlara Tűrk birliđinin deđerini, anlamını iyi anlat. Birlik olmak gűcű getirir. Bu gűcű sűrekli kılmanıza destek ol. Bařka yanlara savařa giderken gűzűműz ardımızda kalmasın. Er yetiřtir, ordu kur ve Gök kűklű Tűrklere destek ol!”

Çok řey anlattı ona. Gűnbatısında yařayan budunların birlik olmasının geređini... Gelecekte kendini gűsteren tehlikeleri...

“Bak, bu yanda Araplar sınırlarını zorlar. Onlarla kavganda ben de sana yardım edeyim. Ordu gűndereyim. Arapları sűr at. Yurdumuza sokma. Bunca yağımız varken kendi budunumuza yağılık yapma!”

Uslu bir kağan duruşunda Bars Bey.

“Dileđim odur ki bir daha Tűrgiřler bařkaldırmasın ve onlarla savařmayalım.”

Umut buydu, ancak ۆyle olmayacaktı.

Tűrgiř devleti sonlanmış, Bars Bey kađan kılınmıřtı, ancak Tűrk devletine uymak istemeyen bir kısım Tűrgiř eri, kađan soyundan Suluk Çabıř-çor²¹⁶ orunlu kiřinin bařlıđında daha ۆtelere çekilmeyi sećmiřlerdi.

---

²¹⁶ Suluk Çabış-çor, yakın gelecekte ortaya çıkacak olan Arap saldırılarına başarı ile karşı koyacak bir Tűrk komutan olarak ad yapacaktır.

*"...birle Koşu tutukirle süngüşmiş. Erin kop ölümiş. Ebin, barımın kalısız kop kelürti."*²¹⁷

"Gök köklü Türkler durdurulamıyor. Öte yandan Araplar bambaşka bir amaçla yaklaşmakta ve bölgede etkinliklerini kurma çabasındalar. Tibetliler de başlı başına dert olduklar."

Bunca sıkıntıyı aktanyorlardı Çin imparatoruna.

"Diğerleriyle baş edebiliriz, eğer Türkler olmasaydı!"

Bütün bunlardan daha kötüsü ise iç sorunlardı ki bunun da kaynağı saray kadınlarıydı.

İmparatorun uzun bir zaman gölgesinde kaldığı anası Wu-hou'dan sonra, hanımı da başına dert olmuştu. Kendince Wu-hou'dan öğ almak, onun kırılan gücüne bir darbe daha vurmak istiyordu yeni imparatoriçe. Yaşı küçük oğlunu Chung-tsung'un yerine geçirmek ve onun vasisi olarak Çin'i yönetmek için evdeşinden kurtulmayı göze almıştı. Denenmiş, iktidarın tadına varılmış, benzerleri yaşanmak isteniyordu. Bu amaç için her dilenen yerine getirilir diye düşünülüyordu.

Chung-tsung ağulanıp öldürüldü. Yeni imparatoriçe, imparator ölmeden önce onun ağzından sahte bir vasiyet yazdı. Oğlunu imparator, kendisini de vasi kılan fermanı, Chung-tsung'un tamgasını kullanarak işleme koydurdu.

Başardığını sanıyordu.

O da artık Wu-hou gibi güçlü bir imparatoriçe olup Çin'i yönetebilirdi.

---

²¹⁷ "...ile Koşu ilbay ile uruşmuş. Erini hep öldürmüş. Evini, malını eksiksiz hep getirdi." Orhun Anıtları, Kül Tigin Bengütaşı, Kuzey Yüzü.

Ancak bu sahtekârlık kısa zamanda ortaya döküldü. Ordu içinde kendisine yandaş bulamayan imparatoriçe zor durumda kaldı. İşin başında; etkin kişileri, soyluları, sanggünleri yanına çekememiş, ordu içinde yandaş bulamamıştı. Wu-hou, çok uzun zaman hazırlanmıştı etkinlik için. O ise bunu çabucak sağlayacağını, herkesi buyruğuna alabileceğini sanmıştı. Oysa orun ayrı, yönetme gücü ayrıydı.

Ağulanan Chung-tsung'un kaplarından Li Lung-ki adlı sanggün, harekete geçmek için çok beklemedi. Tang yanlılarınca sevilen, sayılan bir kişiydi ve buyruğunda güçlü bir ordu vardı. Çok sayıda soylu kişi onun yanında yer aldı. Başarılı olması artık sıradan bir işti.

Başkaldırı başlamış, Çin sarayında bir devir değişimi ortaya çıkmıştı.

Sanggün Li saraya yürüdü. İmparatora karşı oyun kuran, onun ağulanmasına karışan, imparatoriçe ile birlik olan kim varsa öldürttü ve devleti ele geçirdi. Hemen ardından atasını imparator duyurdu. Kendisi tahta oturmak istemişti.

Böylece Juei-tsung, Çin tahtına oturdu.

Çin'deki her karışıklığı Türklerin yararına kullanmak isteyen Kapgan Kağan, zaman yitirmeden elçi gönderdi yeni imparator Juei-tsung'a.

Bitiğinde şöyle diyordu:

"Geçmişte pek çok kez yapılan şekilde, aramızda evlilik yoluyla uyalık kurulması ve barışın sürekli kılınması için kapınız olan bir Çin konçuyunun evdeşim olarak seçilmesi, bana gönderilmesi uygun olacaktır. Böylece T'anglar ile Aşinalar arasında yıkılmayacak bir dostluk doğacaktır."

Kısa bir zaman önce büyük kızını Çin sarayına gönderecek T'ang hanedanı ile uya olmaya çabalayan Kapgan Kağan, bu kez bunun tam tersi ile ayrı amaca ulaşmaya çalıştı-

yordu. Elbette tehdidi Çin'e akın kılmak ve yakıp yıkmaktı. Bunu bitiğine ustalık içeren sözcüklerle yerleştirmiş, yeni imparatora fazla bir tercih bırakmamıştı.

Çin, Türk akınlarını durduracak durumda değildi. Sarayda toplanan soylular bu gerçeği göze alıp Kapgan Kağan'ı kızdırmamak gerektiğini düşündüler. Sonunda uzun tartışmaların ardından, Sung Bölgesi İlbayı, soylu Ch'engch'inin kızını Kapgan Kağan'a eş olsun diye göndermeye karar verdiler. Kızın orununu Chin-shan Konçuyu²¹⁸ olarak değiştirip ona daha soylu bir görüntü vermeyi ihmal etmediler. Bir elçi ile bu kararlarını Kapgan Kağan'a bildirdiler.

Büyük bir fırsat bulduğunu düşünüyordu Kapgan Kağan. Sonunda dileğine kavuşmuş, onca yıllık beklentileri gerçekleşmişti. Yakınında iş bilir, uslu, bilge kişiler olduğu halde kararını bir başına almaktan çekinmedi. Kimseye danışmadı yine. Çin'in kendisine sunduğu konçuyun, onu Çin yönetimine katacağını sanıyordu. Böylece daha güçlü olacağını ve bozkır budunlarınca daha fazla sayılacağını...

Oysa gönderilen kız, sıradan bir soyluydu. Çin'i yöneten hanedanla ilgisi yoktu. Kapgan Kağan kandırılmıştı. Üstelik Çin, yaptığı iyilik karşılığında ondan bir rehin istemekten çekinmedi.

Düşünmeden küçük oğlu Hankoti Tigin'i Çin sarayına rehin gönderdi Kapgan Kağan. Mutluydu, Çin sarayında bir oğlu vardı, döşegine de bir Çinli konçuy girecekti.

Yiğit bir Türk kağanıydı. Güçlü bir Çin yağısıydı. Kısa bir zaman öncesine dek Çin'e kıyın kesmekten başka düşüncesi olmazken nasıl olmuşsa şimdi sıradan bir uyalık onu mutlu edebilmişti. Daha önce ulu atalarından benzer yanlışlara düşenler olmuştu.

---

²¹⁸ Altay Dağları Konçuyu.

Aynı yanlış içindeydi Kapgan Kağan.

Çünkü Çin, oyun kurmayı biliyordu. Kapgan Kağan bir oyunun içine çekildiğini fark etmeden ilerliyordu. Üstelik Çin, Hankoti Tigin'e üst sanggünlük unvanları sunmuş, onu memnun etmek için gereken her şeyi yapmıştı.

Çin, bir Türk kağanını daha yumuşatmış, kendisine benzetmeye başlamıştı.

"Ben Mekilen Şad. Günbatısında Tarduşlar üzerine eçim kağan tarafından şad kılındığım günden beri başlangıçta kandaşım Kül Tigin'le ve sonradan katılan küçük kandaşım Pan Tigin'le savaş kovalamaktan başka iş yapmıyoruz. Ötüken Yiş'tan gelen duyumlara üzülüyoruz. Çin'e akın zamanı olduğu halde akına seslemiyor bizi Kapgan Kağan. Duyduk ki Çin ile barış kılmış. Buna diyecek sözümüz olmazdı eğer Çin gereğince salma verseydi. Oysa şimdi yeni bir oyunun ardında, kağanı oyalamakla ve kendisini güçlendirmekle meşgul! Bozkırlı, bizimle aynı soylu budunlar üzerinde oyununu da sürdürüyor."

Düşüncelerini kendi kendine seslendirmekten başka yapacak bulamıyor. Özellikle kandaşını daha fazla kızdırarak kağana karşı gelecek duruma sokmamak için, yüksek otağında bir başına konuşuyor. Düşünüyor.

"Bu işin sonu hiç iyi görünmez!"

O günlerde aldıkları bir duyumla yıkıldı Aşına soylu kandaşlar.

"İlbilge Hatun uçmağa vardı!"

Bunca zaman ayrı kaldıkları anaları artık yoktu. Kocamlığı bile ona yakıştırmazken ölümü nasıl yakıştırsınlar?

Büyük yas tutuldu Türk yurdunda. Son görevi yerine getirmek için dört bir yana çağrı kılındı. Elbette analarını yolculuğa koymak oğullarının göreviydi. Hep birlikte

Ötüken Yiş'a koşturdular. Eçileri Kapgan Kağan, Bilge Tonyukuk, nice kapları, uyaları birlikte, kanlı gözyaşları dökerek uğurladılar Ulu Hatun'u. Ne denli sevilen kişi olduğunu anlamak için orada olmak, düzülen övgüleri dinlemek, ruhuna adanan yağışların sayısını bilmek yeterliydi. Yapacak hiçbir şey yoktu üzülmekten başka, üstelik oğullarının yasa ayıracak fazla zamanı da... En küçük kandaşları And Tigin'i de yanlarına alıp ordularının başına dönmek zorundaydılar. Ardından da savaşmak, savaşmak ve savaşmak zorundaydılar.

Hüzünlü günler sürerken, görev de sürmek zorundaydı.

Bütün bunlar olurken yağları boşa durmuyordu. Bir an dinlenmek, acılarını tartmak durumları olmadı. Eğri bir elin dokunması ile bağlı budunlar birbiri ardına başkaldırıyor, onları bastırmak için beklemeden ordu çıkarmak gerekiyordu. Artık bir o yana bir bu yana akına koştular. Kimi zaman birlikte, kimi zaman ordularını alıp ayrı ayrı...

Güçlü başkaldırılarda, Küçük Kağan İnel ve gerektiğinde Kapgan Kağan ordusuyla o yana gelmek zorunda kalıyordu. Oysa bütün bunların asıl nedeni Çin, Kapgan Kağan'ı oyalama yolunu bulmuş, rahat etmişti.

Soğd iline ordu çıkardı Gök köklü Türkler. Bu kez Kül Tigin bir başına orduyu yönetiyor, kandaşları Pan Tigin ve And Tigin onun yanında ve buyruğunda savaşa koşuyorlardı. Mekilen Şad, geride kalıp yeni olacıklara karşı önlemler almak, duruma göre ordu çıkarmak için bekliyordu. Böylece çoklu yağya karşı dikkatli davranıyorlardı.

Duyulan oydu ki Araplar, Türk devletine bağlı olan Soğdakları sıkıştırmaktaydılar. O yana yeni bir düzen vermek gerekiyordu.

Demir Kap'ya kadar uzandı Kül Tigin. Bu kez buyru-

ğunca ve gerektiğince ileri gitmeye karar vermişti. Bu da ordusu ile Araplara karşı çıkması anlamına geliyordu. Azlık-tı ordusu, ancak o Kl Tigin'di. Nice azlık ordu ile okluk yağıyı yok etmişti.

Soğlar, Araplara direnecek güçte değildi. Yenilmiş, ezilmişlerdi. Bu nedenle bağlı oldukları Aşınaların gelişi ile mutlu olacaklardı. Türgişler de kısa bir zaman önce Türk ordusunca kıyınlanmıştı. Bu kandaş kavgası Araplara yaramış, önlerine güçlü bir ordu çıkmadığı için hızla ilerlemeye başlamışlardı.

Kuteybe bin Müslim, Soğ yurdunu aldığını ve yönetme yetisinin kendi üzerinde olduğunu iddia ederek nn artırma yolundayken, adını duydukları ve bir daha asla unutmayacakları bir yiğidin yönettiği az sayıdaki Türk ordusu ile karşılaştılar.

Kl Tigin...

Bugünü bekliyor, savaşlığını merak ettiği yeni dine ye Arapların dersini vermek için karşılarına çıkıyordu. Bu ıkıştan Türkler memnun Araplar ise pişman ayrılacaklardı. Gök köklü Türklerin kahramanı Kl Tigin öylesine bir saldı- rı savaşı yapacaktı ki. Neye uğradıklarını şaşıracaklardı.

Kimdi, nasıl bir kişi ydi ki er sayısı yarılarına denk gel- meyen bir ordu ile onları dağıtabiliyordu. Kl Tigin büyük keyif alıyordu Araplarla savaşmaktan.

Değişik yollu denemeleri boşa çıkarırken, bozkurt hay- kınşı Gök'le buluşuyordu.

"İşte biz böyle savaşırız!" diyordu, kendisini tanıma- yanlara.

Sayısız utkunun önünde adını duymayan kalmamıştı. Kuteybe bin Müslim belki de en büyük yenilgisini böylesine azlık bir ordudan alacağını düşünememişti.

Kl Tigin'in erlerine buyruğu şöyle olmuştu:

"Bunlara Türk'n nasıl savaştığını gösterin!"

z ve kesin, gereğini yapmaktan asla dönmek olmayan buyruk.

Onun yönetiminde utkulara alışmış ordu öyle bir saldırdı ki...²¹⁹

Öğrettiler. Hatta bellettiler. Sürekli, "Kim bunlar?" sorusu soruldu ve cevabı geldi:

"Gök köklü Türkler!"

Bu adı, bu Göksel tanımı asla unutmayacaklar, bu addan hep korkacaklardı Araplar.

"Türkler geliyor!"

Bu sesleniş kâbusları olacaktı.

Savaşın sonunda perişan olan Araplar geri çekilirken Kuteybe bin Müslim neye uğradığını şaşırılmış halde başkentine şu bitiği gönderiyordu.

"Gözü pek Türkler bize saldırdılar. Öylesine kanlı bir savaş oldu ki yok olmamak için geri çekilmek zorunda kaldım!"

Elbette öyle olacaktı. Yiğit tiginlerin yönettiği Türk ordusu, inandığında hiçbir savaştan utkusuz dönmezdi.

Kül Tigin, Araplara yeterince ders verdiğini düşünüp, ordusunu daha fazla ihtiyaç duyulan yere koşturmak üzere geri döndü.

Mekilen Şad, kandaşının yiğitliğine hayran, olanları büyük bir övünçle karşılarken gelen yeni bir duyum, yeni bir savaşın öncülüydü.

"Kara Türgişler²²⁰ başkaldırmış. Büyük bir ordu kurup Kengeres'e doğru yola çıkmışlar!"

Tez davranmak, bir an önce önlerini kesmek gerekiyordu. Atları yorgundu. Onca uzun yollarda ve uruşlarda, erleri de azalmıştı. Mekilen Şad ne yapacağını düşünürken yiğit kandaşı Kül Tigin dedi ki:

---

²¹⁹ Bu karşılaşmanın tarihi 712.

²²⁰ Kara Türgişler: Türgişlerin batı kolu. Doğudakiler ise Sarı Türgişler olarak adlandırılırdı.

“Bana ordu ver eçim Şad. Varsın kalabalık olmasın. En g¼¼l¼¼ atlarımızla atlanalım. Durmadan, zaman yitirmeden Kengeres yoluna d¼¼seyim. Kara T¼¼rgiŐilerle savaŐayım.”

Mekilen Şad, kandaşını bir başına g¼¼ndermek dileğinde değildi.

“Atlarımız zayıf, erlerimiz yorgun. Daha yeni savaştan geldin. Nice zorlu savaşlar yaŐadın. Yeterince yolluk azığımız da yok. Bunca sıkıntı iēinde iken gidersen, korkarım senin acı duyumunu alırım kandaşım!”

Kararlıydı K¼¼l Tigin. O kararlı olunca durdurmak yerine destek olmak gerekirdi. Oyle yaptı Mekilen Şad. En g¼¼l¼¼ atları, en g¼¼l¼¼ erleri buyduğuna verdi. Onu ordusuyla uğurladıktan sonra yağışlar adadı G¼¼k’e. Biliyordu kandaşının iŐinin ēok zor olduğunu.

O da durmadı. Atlarını, erlerini tamamlayıp onları dindlendirmeye, savaşa hazırlamaya uđraŐtı. G¼¼çlenmeliydi; ē¼¼nk¼¼ biliyordu ki yeni bir akın iēin g¼¼l¼¼ bir ordu gerekecek.

ēok geēmedi, K¼¼l Tigin’den beklediği ulak geldi.

Bitig getiren ulağın y¼¼z¼¼ne, g¼¼z¼¼ne bakılır. İyi duyum getirenle acı duyum getiren daha en başında fark edilir. San-ki y¼¼zlerinden, bakışlarından okunur ne olduysa.

K¼¼l Tigin’den gelen ulak g¼¼l¼¼ms¼¼yordu. Yine de heyecanla aētı bitiği.

“Eēim Şad, kanlı uruşlar kıldım Kara T¼¼rgiŐilerle. ēok direndiler, bizi de ēok zorladılar. Ancak G¼¼k bizimleydi. Onları yendik. Başkaldıran kim varsa, irkinleri, buyrukları hep öld¼¼rd¼¼m. Kara T¼¼rgiŐilere baş eğdirdim. Buyruğun nedir?”

“Tanrı’ya kut!”

Sesli bir dua, derin bir nefeslenme...

Buyruk verdi, yağış kıldığı kurbanlar G¼¼k’e sunulsun

diye. Çokça at, koyun kestirdi. Dileği, kandaşının yanına gelmesiydi. Ancak Karluklar başkaldırmıştı ve bu kalabalık, güçlü budunun bastırılması zor olacaktı. Öte yandan daha önce yenip devlete bağladıkları Bayırkuların da başkaldırmak üzere hareketlendikleri duyumları geliyordu. Bu başkaldırılar için Kapgan Kağan'dan buyruk gelmiş, ordu topladığı, günbatısındaki dertleri çözmek üzere geleceğini bildirmişti.

Kül Tigin'in yerinde kalmasını, yeni uruşlara hazır olmasını buyurdu Mekilen Şad.

“Uzun sürecek savaşlar var önümüzde!”

Önemli bir duyum geldi Çin'den. İmparator Juei-tsung, bu işi daha fazla yürütmek istemediğini, oğlunun daha iyi yapacağını söyleyerek tahtı oğluna terk etmişti. Çin tahtında artık Hsüan-tsung oturuyordu.²²¹ Bu da Çin'e daha fazla dikkat etme gereği demektir.

Çin'de kargaşa sona ermiş değildi, ancak yeni imparator, sevilen ve sanggünlerin, soyluların onayını aldığı için gittikçe güçleniyordu. Gök köklü Türkler ise barışın gereğince Çin'e akıyor, yeni imparatorun Kapgan Kağan'a gönderdiği armağanların zaman geçtikçe azalmasını izliyorlardı. Çin, günbatısında olanlardan memnun, barışı bozmak için bahane kollar gibiydi.

Mekilen Şad çok da kızgın değildi Kapgan Kağan'a. O, kutlu savaşçı bir kağandı ve devletini güçlü, budunu varsıl kılmıştı. Ancak savaşız bir dönem bile geçirememişlerdi. Günbatısında bozkırlı budunlarla, aynı dili konuşup aynı Gök'e bağlı oldukları kandaş budunlarla savaş durmaksızın sürüyordu. Birbirlerini bekliyor gibi durmadan ordu çıkarıp, bağlı oldukları kağana ve devlete karşı çıkıyorlardı.

---

²²¹ Hsüan-tsung'un tahta geçiş tarihi 712.

Mekilen Şad olanların nedenini biliyordu:

“Bu iş yine Çin’in işi... ŐaŐıtları iyi ŐalıŐıyorlar. Kandaş budunların uslarını tutsak almışlar.”

Türk ulusu zorlu bir Őađ yaşamak zorunda kalmıştı. Bir uzun savaş Őađı. Tüketici, yorucu bir koŐturma.

Dost bilip yakın tuttukları, yakın bildikleri bile oyuna gelip baŐkaldıyor. Umulmadık anda umulmadık yerden duyum geliyor:

“Bars Bey başkaldırdı!”

Mekilen Şad bu kez daha bir kötü hissetti kendisini. Türgişlerin Sarı budununu yönetmek üzere atadığı ve ekisi ile evdeş kıldığı, kendisine kaplık verdiği, güvendiği Bars Bey...

“Bu kez hainliğin kıyınını kendim vereceğim!”

Ne varsa erden, attan alıp Türgişlerin üzerine yürüdü. Kül Tigin’in yanında, en önde savaşmak üzere and içti. Kendisine yediremiyordu Bars Bey’in yaptığını. Ona güven duymuş, kandaşlık sunmuştu.

Kanlı bir savaş ve utku!

Türgiş ordusu perişan edildi. Hainlik eden kağan tutsak edildi. Böylece kut yerini buldu.

Türk’e ihanet eden Bars Bey’in başı kesildi ibretlik olsun diye. Çünkü o, kutlu bir ölümu bile hak etmiyordu.

“Duramıyoruz bir türlü. Dursak, beklesek gücten düşeceğiz. Yağılarımız birleŐmeye kalkarlarsa işimiz Çok zor olur. Bastınlan her başkaldırı ardından bir yenisi çıkıyor.”

Karlukların başkaldırısı Çok büyük oldu ve yıkıma neden olacak etki yarattı devlet içinde.

Kül Tigin Karluklar üzerinde...

Mekilen Şad biliyor ki Karluklarla savaşta ordusu yetersizdir. Kül Tigin büyük zora düşecek!

“Bu işi Çözmek için bütün Türk ordusunun toplanıp

basması gerek. Kapgan Kağan'ın, durumun kötülüğünü fark etmesi gerek! Ordusunu alıp bu yana gelmeli. En azından Küçük Kağan'ı da bu işe görevlendirmeli."

Küçük Kağan da yöresinde başkaldırıyla uğraşmakta, ancak öncelik Karluklara tanınmazsa bu gidiş iyiye değil!

Gönderdiği bitiglerin kağana ulaşmadığından kuşku lanmaya başladı Mekilen Şad.

"Neden ordusunu alıp gelmez! Böyle giderse..."

Beklediği oldu sonunda. Kapgan Kağan önemsemi Karluk başkaldırısını. Ulu Bilge'ye kerelerce bitig gönderip durumun zorluğunu, Kül Tigin'in uğraşını anlatmış, Kapgan Kağan'ı uyarmasını istemişti Mekilen Şad. Ulu Bilge, Kapgan Kağan'a sorunun büyüklüğünü anlatmayı başarmış, büyük bir akının gereği anlaşılıştı. Bütün irkinler ordularını alıp o yana gelecekti. Gök köklü Türk ordusu bir bütün olarak Karluklar üzerindedi.

Mekilen Şad rahatlamıştı. Yoksa bu zorlu savaşta yalnız kalan kandaşı Kül Tigin'i yitirmekten korkuyordu.

Nice savaş oldu. Nice alanda daldılar birbirlerine. Nice can yitip nice kan aktı. Bir çekilip bir vurdu Karluklar. Gök köklü Türkler de bir çekilip bir vurdular. Kuşattılar, araladılar. Kıydılar, kırdılar. Zoru gören Karluklar geri çekilmek zorunda kaldılar. Artlarına düşmek, izlemek, gereğince yerine getirildi.

Sonunda...

Karlukları Tamag Iduk-baş Dağı'nın zirvesinde tutup kuşattılar. Çok kanlı bir savaştan sonra utku Gök köklü Türklerin oldu. Karluklar baş eğmek yerine kaçıp kurtulmayı seçtiler.²²²

Onca uzun sürmüştü ki Karluk başkaldırısı... Sonuçta

---

²²² Karluklara karşı kazanılan savaşın tarihi 713.

aynı soylu iki budun birbirini kırmış, birbirine çok zarar vermişti.

Kül Tigin Karluklar üzerine vardığında yirmi yedi yaş almıştı. Utku kazanıp onları kovaladıklarında ise otuz yaşına ulaşmıştı. Onun savaşlarını, kahramanlıklarını anlatmak ise daha nice çağlar sürecekti.

Bu zorlu savaşın sonunda, birlik olmak yerine savaşı seçen Karluklar, varıp Çin'e sığındılar. Kendi kandaşlarını terk edip yağı ile bir oldular. Çin oyunu burada da tuttu.

Bunu duyduğunda, "İçim yandı," dedi Mekilen Şad. "Nedendi bu aymazlık? Neden ayrı kanlı, aynı dilli devlete boyun eğmek yerine baş yağıımız Çinlilere sığındılar? Bunun anlamını nasıl görmez, nasıl düşünmezler? Nasıl bilmezler yaptıklarının ihanet olduğunu? Bundan sonrasını nasıl görmezler?"

Bunları sordu Bilge Tonyukuk'a. Usu almıyordu çünkü.

Görmeyeli, Bilge Tonyukuk iyice kocamıştı, ancak savaşın içinde genç erlerden daha iyi savaştığı açıktı. Ordusunun başında, uçmaklığa adaydı her savaşta olduğu gibi. Belki de Gök'ü özlemektedir.

Kocamış kişilerin en büyük özlemiydi elinde yayı, kargısı, kılıcı ile uçmaklık ya... Rahat döşeklerde kalmayı dert ederlerdi kendilerine ya...

"Bunu bekliyordum!" dedi, dertli bir sesle. O da çok üzgündü.

"Bekliyor muydun, Ulu Bilge?"

"Bekliyordum elbet!" dedi, "Geçmişte de çokça yaşananın bir benzeridir. Eğer Kağan..."

Sustu! Konuşmadan Mekilen Şad'ın bir şeyleri anlamasını istedi. Yanında durduğu, zaman zaman ögelik yaptığı kağanın ardından konuşmak istemediği anlaşılıyordu. Oysa

öğrenmesi gerekiyordu Şad'ın. Onun da düşündükleri vardı. Onları paylaşmak istiyordu, gelecekte benzerleri yaşanmasını diye...

"Anlat Ata!" dedi, "Yakında yurdumuza döneceğiz. Sen de Ötüken Yış'a... Zaman kalmayacak konuşmaya... Oysa bilmeliyim düşünceni."

Bilgeliğince bir yolunu bulur, anlatırdı. Yanlışları, olmaması gerekenleri... Bunca başkaldırının, hoşnutsuzluğun bir nedeni olmalıydı. Hoşnutsuzluk vardı, büyüktü.

Henüz dili çözülecekti ki yeni bir duyum geldi.

"Az budun yeniden başkaldırmış!"

Göz göze geldiler Ulu Bilge ile.

"Kağan," dedi yalnızca. "Kağan..."

Anladı Mekilen Şad. Fazla söze gerek yoktu. Yeni bir savaş için buyruk bekleyeceklerdi.

Kapgan Kağan çok kızgındı Az buduna. Buyrukları acı ve öç yüklüydü. Kendince çözümlerle Çin'le barış kılmış, oysa bağlı budunlara söz geçiremez olmuştu. Kıyımla kıyınlamak diliyordu bozkırlıları. Hatta kendinden geçip, son erine kadar yok etmekten söz ediyordu.

Ordu toplandı. Yine yelme ordusu için gönüllü oldu Aşına yiğidi Kül Tigin. Önden gidip Türk ordusu için işi kolay kılmayı dilemişti.

Taşıdığı yaraları sağıtılmadan yeni savaşa hazır olmasını alkışlıyordu Göklü Türkler. Tükenmez bir gücü vardı. Tiginleri ile övünmek, ondan alkışla söz etmek sıradan davranış olmuştu. Oysa Kül Tigin, ak atının üzerinde yalnızca yapması gerekeni yapıyor gibi duruyor, asla gururlanmıyordu. Savaşırken, ırkının sıradan bir eriydi. Yanına iki kandaşını almayı ilunal etmiyordu. Erin yanında en iyi erlik öğrenilir ya, onlar da eçileriyle yarıştaydılar neredeyse.

Kül Tigin, Alp Şalçı koymuştu yeni edindiği ak atının

adını. Azların üzerine ilk onunla varacaktı. Biliniyordu ki at dayanmazdı yiğit Kül Tigin'e. Ona güç yetiremeyenler, atlarına kıymaktan geri durmuyorlardı.

Yelme erleri, başlarında Kül Tigin olduğu halde yola çıktılar. Ardından da Türk ordusunun kalanı... Azların üzerine...

Ordu güçlü, kağanı, şadları, tiginleri, irkinleri başında olunca; yağı bakar ki işi zor. Savaşmaktan vazgeçip çekilmeye başlar. Tutunacak bir yer bulana dek ya da ardından gelenler vazgeçip geri dönene dek. Azlar da öyle yaptılar. Bilmediler ki dört yandan dört ordu ile onları sarmaktadır Gök köklü Türkler.

Çekilmeleri boşuna oldu. Kara Göl yakınında tutuldular. Kapgan Kağan'ın buyruğunca saldırdı Gök köklü Türkler. Yok etmesine, yok olmasına bir savaşı. Kanlı bir kandaş savaşı...

Gök köklü Türkler utkulandı. Az budun öldü boşu boşuna. Ne gerek vardı bu savaşa? Kandaşın kandaşı kırmasına ne gerek vardı?

Kül Tigin yine şaşırttı herkesi. Azları yöneten İlteber'i tutup getirdi, Kağan'a sundu. Bunu nasıl yaptı, İlteber'i nasıl tuttu kimse bilemedi. Sorsalar da söylemedi. Övüldü, alkışlandı, umurunda olmadı. Gözü hâlâ savaşta, kavgadaydı...

Savaş sonrasında yerde yatan cansız bedenlere bakıp kendi kendine sordu Mekilen Şad.

"Neden? Neden öldü bunca Türk soylu?"

Meğer Bilge Tonyukuk hemen ardındaydı. Duymuştu Mekilen Şad'ı.

"Kağan!" dedi, seslice, "Kağan!"

Dönüp baktı Mekilen Şad. Elinde kanlı kılıcı ile genclemişti Ulu Bilge. Savaşı seven bu Göklü er, aynı onun gibi mutsuzdu. Anlamıştı sesindeki serzenişi.

"Kağan... Bekleneni yapmayan..."

Orduyu topladı, Kapgan Kağan.

"Duracak zaman yok!" dedi.

Bunu neden dedi? Zamanını nasıl şimdi bildi? Ne yandı akın?

"İzgil budunu vuracağız!"²²³

Bu nasıl bir karmaşa ise kağan ve budun sanki ikiye ayrıldı. İzgiller ne zaman başkaldırıp vurulma gereği olmuştu?

Ancak soru sormanın ve cevap beklemenin zamanı değıildi. Savaş zamanıydı ve Kül Tigin çoktan atının üzerinde hazır bekliyordu. Karluk ve Az savaşlarını sağ bitirmeyi başarmış olan atı Alp Şalçı, ak donunun titremesinden heyecanlı olduğunu belli ediyordu.

Atlar, üzerlerinde olan erlerin ruh eşı gibidir. Onlar ne hissederse onu hissedeler. Atlar da savaşır erleriyle birlikte. Savaş öncesi ise bedenlerine utku heyecanı yüklenir sanki. Erlerinin hisleri, hislerindedir.

İzgillerin üzerine vardı Gök köklü Türk ordusu. Onları vurup perişan etti. Ağır ve yıkıcı bir kıyın kesmişti Kapgan Kağan. Gereksiz öç duygularında öç almıştı.

Mekilen Şad'ın ruhunu ise kandaş acıları iyice yakmaya başlamıştı. Görev bilip savaşırken bile değıişikti duyguları. "Böyle olmamalı!" diyordu içinden. "Böyle olmamalı. Kandaş kandaşı kırmamalı!"

Oysa yazgı, bugün bu savaşın içinde kılmıştı onu ve kandaşlarını.

---

²²³ İzgil Budun: Orhun Anıtları'nda Kültigin Bengütaşı'nda adı geçen bu budunun Türk olduğu konusunda hiç kuşku yoktur. Ancak asılları kesin olarak bilinmemektedir. İz egil, İzig-il, şeklinde okumalar da vardır. Dokuz oğuzlardan olabilecekleri gibi Ak Hunlar'dan, Bulgar boylarından olduğu da iddia edilmiştir.

Kül Tigin onca aldığı yaralara üzülmüyor, yitirdiği ak atına üzülüyordu. Alp Şalçı günü gelene dek sahibini bekleyecekti. Kül Tigin, Gök'te en çok atı olan kişi olsa gerek!

Mekilen Şad yaşadığı çağları anlatması gerektiğinde, savaşlardan söz etmekten başka yolu olmadığını düşünüyordu. Bir de yiğit kandaşi Kül Tigin'in yiğitliklerinden...

"Zaman zaman usuma düşer, eğer uçmaklık kandaşımız da yanımızda olsaydı... Onu Gök'te bilmek rahatlatıyor beni ve Tanrı'ya kut, Kül Tigin'i almadı yanına. Gökselliğini yerde gösterebilir diledi. Onca savaştan sağ çıkıp büyük yararlıklar gösterdi. Hep en önde, hep sıradan bir yelme eri gibi savaşta. Ne orun ne de san değildi ilgilendiği. Garip bir utku tutkunluğu yüklü... Savaşma tutkunluğu..."

Düşündükçe usu bulanıyor.

Başkaldırının, savaşın ardı gelmiyor.

"Kendi ulusumuzdan olan ancak bir türlü razı gelmeyip Kapgan Kağan'a karşi gelen Dokuz Oğuzlarla kapışmak zorunda kaldık. Başkaldıran bütün Türkümüz budunları kanla kıyınladık. şu geçen bir yılda tam beş kez savaştık başkaldıran budunlarla. En büyük ve ilk uruşumuz da Dokuz Oğuzlarla Togu Balık'ta..."²²⁴

Gök ile yer birbirine girmiş, Dokuz Oğuzların da usu karışmiş olmalıydı. Güçlü bir budun olmaları, kağanlıktın gütmeleri... Kıskançlıkları...

"Değmezdi bunca kana, cana. Birlik olmalıydık. Bir olmalıydık. Gök, devlet kurmak için Aşına uruğunu yetkin kıldığına göre uymak gerekti!"

Kül Tigin çok sevdiği atını yitirdikten sonra Ak Azman adlı atı edinmişti kendisine. Togu Balık Savaşı'nda, onun daha ilk akında altı eri birden kargılaması, yedinciye ise kılıcı

---

²²⁴ Togla Irmağı kıyısında bir yer.

ile yıkması... Dokuz eri çevrelerinde dolanarak bir başına öldürmesi...

"Görölmeye değerd ki hepimiz şaşkınlıkla izledik onu. Tanrı'ya kut, böylesi bir kandaşım var!"

İkinci savaş Kuşalguk'ta Ediz budun²²⁵ ile kılındı.

Üçüncü savaş Oğuzlarla Bolçu'da...

Dördüncüsü, Çuş Başı'nda yine Oğuzlarla...

Çuş Başı savaşında, büyük sıkıntı olmuştu.

Eğer Kül Tigin olmasaydı, iş çok zora düşecekti.

Çünkü:

Yılın ikinci ayında²²⁶ Kapgan Kağan'ın buyruğu ile Küçük Kağan İnel, Beşbalık'ın karayanına akına görevlendirilmişti. İnel Kağan'ın yanında, soylu Türk irkinlerinden, kandaşı Tonga Tigin ile Kapgan Kağan'ın uyalarından Huopa İlteber bulunmaktaydı.

Gök köklü Türk atlıları, var güçleriyle saldırdıklarında yağılar yakındaki kaleye sığınıp, kapıları kapattılar. Kale kuşatıldı ve zorlu bir savaş sürdürüldü. Kale surlarının yakınına kadar sokulan Tonga Tigin, yiğitliğinin gösterisinde, erliğini Türk'ün buyruğuna sunmak için savaşırken, atılan bir ok zırhını delip göğsüne saplandı. Yiğitçe yaşamıştı. Yiğitçe oldu uçmaklığı. Sevilen, ardından gitmekte tereddüt edilmeyen bir erdi.²²⁷ Yoldaşları onu çok sever, överdi.

İnel Kağan, kandaşını yitirince ne yapacağını bilemedi. Huopa İlteber ise Kapgan Kağan'ın kendisini suçlayacağından korkup, oğuşunu alıp Çin'e kaçtı. Böylece yitikler üzerine bir de utanç ekledi.

Çin, Türk'e ihanet eden herkese eli açık ve verici olmuştu. Yönetenlerden gelen bu kişiyi öylesine büyük törenle

---

²²⁵ Ediz Budun: Töleslerden bir boy.

²²⁶ 714 Yılı.

²²⁷ Tonga Tigin'in uçmaklığı 714.

karşılıyıp sahiplendi ki İmparator ona ulu sanggünlük verip muhafızların başına atadı. Hatununu bile unutmayıp, "Altay Dağı Chin-shan Konçuyu" orunu ile orunlandırdı. Ardından çayıtlarını Türk yurdunda koşturup, olanları abartarak anlatırdı ki bölünme artsın.

"Bir Türk irkini daha Çin'e sığındı. Bunca iş, Çin'in haklı, Kapgan Kağan'ın yanlış olduğunu göstermez mi?"

Mekilen Şad, yiğitliği, erliği her işin üzerinde tutar, Türk'e şan veren erleri övmekte, alkışlamakta bir an geri durmazdı. Eçisi oğlu Tonga Tigin'i beğenirdi erliği nedeni ile. Tonga Tigin'in uçmaklığını öğrendiğinde çok üzölmüş, yas tutmuştu. Onun ruhuna yağış adamıştı, Gök'te ona eşlik etsinler diye.

Ordunun, erlerin övünçle andığı bir erin yitikliğı için budun içinde de büyük yas duyurdu ki bunu hak ediyordu. Ancak savaş da sürecekti.

Akın üzerineydiler, ancak yiğit tiginin yitikliğı orduyu etkilemiş, sarsmıştı. Üzüntü büyüktü. Savaştan geri durmak için direndi erler. Tunga Tigin'in yasını sürdürmek istediler. Oysa Oğuz ordusu üzerlerine geliyordu. Durmak olmazdı. Geri çekilmek hiç olmazdı.

Kül Tigin beklemedi. Savaşmak için atlandı ve öne durdu.

"Yas bekleyebilir ve zamanı gelince gereğince yapılır. Oysa savaş beklemez. Türk olan er, savaşı bekletmez. Oğuzlar üzerimize gelirken durmak olur mu hiç? Savaş gerektiğinde savaşmamak Türk'e yaraşır mı hiç? Bugün savaşmazsak yarın çok şey yitirir, pişman oluruz. Gök bile kıyın kılar halimize. Davranın! Erliğinizi gösterin! Eğer gelmezseniz ben bir başıma varıp karşı çıkacağım Oğuz ordusuna! Uçmaklık düşöme kavuşursam, yoğumu kılarken sakın ha unutmayın beni yalnız koyduğunuzu!"

Bu sözler öylesine etkin oldu ki, erlerin yeriden güç

bulmalarını, ayağa kalkmalarını, kendilerine gelmelerini sağladı. İşte böylesi zor anlarda, bir yiğidin seslenişi yeterdi savaşıma gücü bulmak için. Yeter ki böylesi bir er var olsun!

Sonunda karşıladılar Oğuz ordusunu. İyi savaştılar ki örnek olan yine Kül Tigin'di. O gün gerekeni yapmasaydı, sonucu kötü olacaktı.

Oğuzlar yenildiler.

Beşinci savaş, Ezginti Kadız'da yine Oğuzlarla...

Gök köklü Türkler yine utkulandılar, Tanrı dilediği için.

Mekilen Şad... Yiğit Kül Tigin'in eçisi, Tarduş Şad'ı. Zamanın yitme hızına eş ömrü, savaşlarda geçen Aşına soy-lusu.

Artık biliyordu ki Kapgan Kağan eskisi gibi değildir; bu nedenle devlette bunca başkaldırı ve sıkıntı yaşanıyor. Devletin kuruluşundan beri uğraş içinde olmasının sonucu yorgunluk diye düşünüp gerekçe bulmak bile sorunun çözümü değil. Zaman zaman aldığı kararlar Mekilen Şad'ın, "Türkümüz ulusumuz" diye benimsediği budunları rahatsız ediyor.

Kapgan Kağan olmadık buyruklarla kırım yapıyor, zorluyor ve eziyordu. Asla anlaşmaya, görüşerek inandırmaya dönük değildi buyrukları. Bu da devleti, çok kanlı bir zamanın içinde sürekli savaşta tutuyordu. Çin'in, bölünmeden yararlandığını ve gücünü toplamak için çabaladığını biliyorlar, buna karşı önlemler bekliyorlardı.

Kül Tigin'in onca uğraşı, çabası, canını hiçe sayması, birliği sağlamaya yetmediği için o da huzursuzdu. Zaman zaman iki kandaş bir araya geliyor, Ulu Bilge'nin de yanlarında bulunup çözüme yardımcı olmasını, onlara yol göstermesini diliyorlardı.

Kapgan Kağan, Oğlu Tonga Tigin'i yitirince iyice değişik davranmaya başlamıştı. Artık Bilge Tonyukuk'u hiç din-

lemiyordu. Kimseye danışmadan aldığı kararlar ise yanlışlar yüklü olabiliyordu.

Yalnızca Çin'i dize getirmekle, onları korku içinde tutmakla devlet sürekli olmuyordu. Oysa Çin, Kapgan Kağan'ı kandırarak rahat etmişti.

Yine acı bir haber aldılar.

Kapgan Kağan'ın başka bir acıya dayanması gerekiyordu. Bir oğlunu daha yitirmişti; bu kadar birbirine yakın zamanda.

Kapgan Kağan'ın Çin'e rehin olarak gönderdiği, aslında orada kalıp zamanla yönetimde etkin olsun dilediği küçük oğlu, Hankoti Tigin, Çin'de saynlayıp unağa varmıştı.

Yurttan uzakta, Çin sarayında ölmek...

Çin imparatoru büyük önem verdi bu lme. Ne de olsa Kapgan Kağan'la uya oldular ya bunun yansımaları olsa gerek. Aslında Türk akınlarından çekindiği için de telaşlanmış olmalıydı.

Bir duyuru yayınladı Hsüan-tsung:

"Bütün Çin'de yasa durulsun. vlecek bir konuğu yitirdik. Acımız büyüktür. Türk kağanının yasını üleşmek gerek. Bunun için bir heyet hazırlansın. Bu heyete kaplarım-dan  soylu kişi katılsın. Bunlar varıp kağana ulaşsınlar. zntlerimi bildirsinler. Tann biliyor ki Hankoti Tigin, sarayında değerli bir konuktu. Bizler onu iyi ağırladık, sev-dik ve saydık."

Sıradan bir komşunun, yakın bir dostun davranışlarıydı sanki. Çin'in Türklere karşı olan duyguları bilinmese, tanınmasa belki inanılırdı.

Büyük yas töreni kuruldu Ötüken Yış'ta. Çok kişi gelip katıldı. Gen bir Aşına'ydı; hak ettiğince uğurlanmalıydı.

Kapgan Kağan üzüntüler içinde oğlu hakkında söylenen övgüleri dinledi. Acısı yüzünden okunuyor, ne yapacağı bilmez halde suskun duruyordu. Yazgının gücüne karşı

yapacak bir şey yoktu. Dualar ve anılarla üleşim kılındı ki tigin övülsün.

Yeni imparatorun etkisi güçleniyordu Çin'de. Geçmişe dair ne varsa siliniyor, yeni ve etkin kararlar alınıyordu. İmparator içteki yağlarını birer birer yok etmeyi seçmişti. Çünkü saray içinde bile güvenemeyeceği kişiler vardı. Aynı Chung-tsung'a yapıldığı gibi iki kez ağulanmak istenmiş, talih ile kurtulmuştu. Üstelik bu işe yeltenenler hanedan mensubu kadınlardı.

Yeni bir yasa çıkardı imparator. İmparatoriçe Wu-hou ile etkinlik kuran Budizm'i yasakladı. Böylece bu dine inananlar için zor günler başlamıştı. Kocamış ve saygın olanlar dışında, Budist rahipler başkentten uzaklaştırıldı ve eski yerlerine dönmeye zorlandı. Buda'nın bedizlerine, anıtlarına tapınmak yasaklandı. İmparatora ve hanedana karşı çabalar sürdüren bu kesimin etkinliği sona erdirildi. Böylece büyük rahatlama sağlandı. Kısa zamanda T'anglar eskisi gibi güçlü bir hanedan durumuna geldiler.

Bilge Tonyukuk bütün bu olanları bir bitiğinde Mekilen Şad'a anlatmış ve "Çin imparatoru çok güçlendi. Budunu artık onu destekliyor. Çin'de üretim arttı. Varsıllık güç demektir. Böyle giderse Çin ile baş etmek çok zor olacak" diyerek durumun kötüye gittiğini yinelemişti. Bütün uslu kişiler gibi Mekilen Şad da farkındaydı işlerin iyi gitmediğinin, ancak kendi yurdunda sürekli savaş kılmaktan ve kandaşlarıyla birlikte başkaldırılan ezmekten başka bir iş yapamıyordu.

Kararlarını beğenmedikleri Kapgan Kağan'dan gittikçe uzaklaşıyordu bozkır budunlarının soyluları. Zor ve zorlamalar eskisi kadar etkili olmuyordu. Onun gereksiz hiddetine uğruyor, orunlarına layık olmayan davranışları ile karşılaşıp kızıyorlardı. Bunca başkaldırı, budun ulularının, boy

irkinlerinin gönülleri alınarak, onlara üleŖte daha adil davranılarak ve en önemlisi Çin'e akın kılınıp varsıllıkları artırılarak çözülebilirdi. Oysa gereksiz kıyınlar uygulanıyor, otlaklarından sürölüyordu boylar. Bir kez yarguda²²⁸ eksiklik sözü yayılınca, başkaldınlar birbirini izliyordu.

Oysa Çin, en yumuŖak yüzüyle gülümseyerek davet ediyordu budun başlarını. O iğrenç gülümsemenin altında asıl nedenler gizleniyor, armağanlar ve geleceğe verilen sözler ardı ardına geliyordu. Pek çok Türk soylu irkin Çin'e sığınmış, destek almıştı. Oysa Çin, bütün bunlar olmamış gibi Kapgan Kağan'la dost geçiniyordu.

Uslu beyler, irkinler uğraşıp duruyorlardı. Bu işin böyle sürmeyeceğini bilerek, yazgıyı bir yerden yenilemek istiyorlardı. Kağanın buyruklarını düzeltmesi bekleniyor, yakınında bulunan kocamış ögelerle yazışıp bunu sağlamaları dleniyordu. En çok da Bilge Tonyukuk'la söz birliği kurulmaya çalışılıyordu. Bütün olanlara rağmen hâlâ güçlü ve sözü geçen kişiydi Ulu Bilge. Üstelik doğruyu biliyordu.

Türk irkinleri iyiye doğru yönelmek beklerken...

Duyduklarında uslanını alan bir davranışa girdi Kapgan Kağan. Elçi gönderip Çin'den yeni bir konçuy istedi. Bu kez imparatorun gerçek kaplarından birinin gönderilmesini, böylece T'anglarla doğrudan uyalık kurmak dilediğini dile getirmesi büyük aymazlıktı.

Hsüan-tsung bu isteği duymazdan gelmiş, olumlu ya da olumsuz hiçbir cevap vermemişti. Böylece gittikçe güçlendiğini hissettiriyordu.

---

²²⁸ Yargu: Adalet, doğruluk, yargı.

“Ödsig ötülüg küç igidmiş alp kaganına yangıldı. Üze Tengri iduk yır sub eçim kagan kut taplamadı erinç. Tokuz Oguz budun yirin subın ıdıp Tabgaçgaru bardı.”²²⁹

Devlet düzeni sıkıntıdaydı, ancak umudu tutacak işler de olmuyor değildi. Kappan Kağan'ın gücünden korkan, üzerlerine gelip kırma kalacaklarını düşünen Kitanlar ve Hsiler, kendiliklerinden gelip baş eğdiler Türk devletine. İrkinleri orduya er vermek ve devletten sayılmak istediklerini bildirdi. Sayıca çok Kitanların Türk ordusuna katılması önemli bir güç getirecekti. Üstelik bunca budun başkaldırı durumundayken...

Kappan Kağan'ın güçlü yay çeken erleri, dört yüz bini bulmuştu.

Bu büyük güce rağmen bir yandan Çinli çaşıtların oyunları, diğer yandan Kappan Kağan'ın sert ve kıyıcı tavırları bozkır budunlarının birlikten uzaklaşmasını hızlandırıyor-du. Ayrılık düşüncesinde olanların gittikçe artması, devlet için büyük tehlike oluşturmaktaydı.

Bilge Tonyukuk söylenenleri dinlerken kaygı içindeydi.

“On okların, sol Tu-lu boylarının beş soylu çoru, sağ yan Nu-shih-pilerin beş irkini birleşmişler. Çin'e bağlanmak için imparatora elçi göndermişler.”

Bu acı haberler bir yıkımın sesi gibiydi. Buyruk altına

---

²²⁹ “Seçkin, saygın, güc beslemiş olan yiğit kağanına ihanet etti. Üstte Tanrı, kutlu yer, su; eçim kağanın devletini kabul etmedi olacak, Dokuz Oğuz budun yerini, suyunu terk edip Çin'e gitti.” Orhun Anıtları, Bilge Kağan Bengütaşı, Doğu Yüzü.

girmemek için direnen ve Kül Tigin'in başarılı savaşları ile zorla bastırılan Karluklardan önemli bir kalabalık da Çin'e sığınmıştı. Çin, bunların da desteği ile çok geçmeden Türklerin üzerine gelecekti. Aslında yapılması gereken, onlardan erken davranıp baskın kılmaktı. Oysa Kapgan Kağan, Çin'den bir türlü gelmeyen konçuyunu bekliyordu.

Çin imparatoru Hsüan-tsung, uzun süren uğraşların sonuç vermesinden mutlu, yeni oyunlar ardına düşmüş, kendisine bağlanmak dileyen bozkır budunlarını Türklerle karşı nasıl kullanabileceğinin hesabını yaptırmıştı. Geçmişte Çin'e büyük acılar çektiren Kapgan Kağan'dan ve genel olarak da bütün Aşinalardan öç almak için önüne çıkan bu fırsatı en iyi şekilde değerlendirmeliydi. Sonunda Türklerle yüz çeviren, onlarla aynı soylu, aynı dilli budunları Çin'e alıp bir yerlere yerleştirmek ve onlara bakmak işine gelmemişti. Çünkü geçmişte Çin'de tutsak tutulan Türklerin şimdi ulaştıkları sonuç benzeri, bugün bağlı görünseler de ilk fırsatta yeniden özgürlük derdine düşecekti bozkırlılar. Onlar kendi yurtlarında kalmalı, ipek, altın ve gümüşçe desteklenmeliydi. Çorları, irkinleri yüksek Çin orunlarıyla donatılmalı, bol armağanlarla şımartılmalı ve en uygun zamanda hep birlikte başkaldırarak Türk devletini yıkmalıydılar. Bunun hazırlığını kendisi yapmalı ve zamanı gelince imini de kendisi vermeliydi. Bu iş için gerekmedikçe ordularını kullanmayacaktı imparator. Çünkü Kapgan Kağan'la barıştaydı. Olur ya bozkır budunlarının başkaldırıları başarısız olursa, bu işin içinde olmadığını gösterecek elinde bir şeyler bulunmalıydı.

"Hazır olun. Uygun zamanı bekleyin!"

İçeriden yıkmak, birbirleri ile savaştırmak... Hsüan-tsung'un asıl amacı buydu ve en geçerli, en tehlikesiz yoldu. İç kavga başladığında iki yan da çok güç ve can yitirecek, Çin'in bundan sonra işe karışması ile tek güç olarak yükselmesi en uygunu olacaktı. Bozkır budunlarına hiçbir zaman

güvenemezdi. O halde gücü her zaman elinde tutmalı, erk sahibi ululardan çok kişiyi yanına almalıydı.

Her şey ortada olduğu, acı gerçekler görüldüğü halde Kapgan Kağan yapması gerekeni yapmıyor, Çin'e akın buyruğu vermiyordu. Bunun yerine Karlukların yeniden vurulmasını, ezilmesini seçti Kapgan Kağan. O yanda büyük başarılar gösteren atısı Kül Tigin'in etkinliğini çekememiş, tahtının ve onun için hazır tutması gereken oğlunun geleceğini düşünerek, bu akına kendisi çıkmaya karar vermişti. Üstelik Kül Tigin'i geride, otağını, uruğunu korumak üzere görevli bırakmıştı. Böylece iki kandaşı birbirinden ayırmak, uzak tutmak mümkün olacaktı.

Böylesi hesapların Kapgan Kağan gibi bir kutlu kişiye uymadığı ortadaydı. Duyanlar şaşkın, ellerinden bir şey gelmeden bekliyorlardı. Kanı Türk için çağlayan irkinler, sonuna dek kağanın yanında olmaya kendilerine and veriyorlardı ki onları tutsun ve karşı gelmelerini engellesin.

Kapgan Kağan, Kül Tigin'i ordunun başından aldığı için bir açıklama yapmalı, iyi bir neden bulmalıydı. Yoksa çok sevdikleri tigini başlarında göremeyen erler başkaldırır ve savaşmazlardı.

Bu bahaneyi buldu Kapgan Kağan.

Dokuz Oğuzlarla yapılan savaşta Kül Tigin onları bozguna uğratmış, artlarına düşüp çok kayıp vermelerini sağlamıştı. Ezgenti-Kadaz açıklarında Dokuz Oğuzlarla bir savaş daha yapmış, onları yenmiş, ancak kenti alamamıştı. Kapgan Kağan, bunu bir başarısızlık olarak göstermeyi uygun buldu. Kül Tigin Kadaz kentini almalıydı.

Gereğe buydu: Kül Tigin kenti alamadığı için kıyun kesilmiş, ordunun başından alınmıştı.

Bunu özellikle yaydı Kapgan Kağan ve Kadaz'ı almak için başka bir irkini, Alp Eletmiş'i görevli kıldı. Böylece Kül Tigin'in başaramadığını bir başka irkin başaracak, Kül

Tigin'in daha önceki başarıları gölgelenecekti. Türk ordusu içinde savaşçılığı ile bir destan durumundaki Kül Tigin'in başarısız diye sunulması kabul görmese de bundan yarar umuyordu Kapgan Kağan.

Alp Eletmiş İrkin, görevi başarı ile yerine getirip Kadaz'ı alınca Kapgan Kağan için bir engel kalmadı. Kül Tigin'in Karluk akınına katılmaması için gerekçe hazırdı. Onu geride otağını korumakla görevli bırakıp ordusu ile akını yönetmeye çıktı.²³⁰

Karluklar; Kapgan Kağan'ın ordusunun yeterince kalabalık ve güçlü olmadığını farkına varmakta gecikmediler. Üstelik Kül Tigin yoktu. Bu onları daha bir cesaretli kılmaya yetti. Uygun bir yolla Gök köklü Türklere yenilgiyi tattırabilirlerdi. Doğrudan savaşmak, Türk ordusunun önüne çıkmak yerine ordularını ikiye ayırdılar. Bir kol Türk ordusunun dönüş yolunu tıkayacak, pusu kuracak, diğer kol ise doğrudan kağan otağını basacaktı. Orada bulunan ne varsa alınacak, erler kılıçtan geçirilip, kadınlar, kızlar, çocuklar tutsak edilecekti. Türk kağanının oturduğu Altın Örgün'ü ele geçirmek bile büyük etki yapacaktı.

Düşünülenler uygulanmak üzere harekete geçildi. Oyun gereğince kuruldu. Oyunu bozacak güçlü kişi işin içinde olmasaydı Karluklar bütün düşlerini gerçekleştireceklerdi.

Kapgan Kağan'ın otağına saldıran kalabalık Karluk ordusu, Kül Tigin ve bir avuç savaş erinin savunması ile karşılaşınca işlerinin hiç de kolay olmadığını anladılar. Ancak zaman çok geçti artık. Destansı anlatılara konu olan yapısını bir kez daha ortaya koyan Aşına yiğidi Kül Tigin kendisine emanet edilen kağan otağını ve oğuşunu canı pahasına koruyacak, Kağan'ın kadınlarının, kızlarının, oğullarının ve

---

²³⁰ Bu olayın tarihi 716.

tahtının yağlı eline geçmesini engelleyecekti.

Daha ilk saldırı sırasında dokuz kişiyi bir başına öldürerek Karlukların hızını kesmiş, ardından erlerine tek bir buyruk vermişti.

“Ölün, ama bize emanet edileni asla yağıya teslim etmeyin. Bugün yapacağınız yiğitlik Türk’ü büyük bir utançtan kurtaracaktır!”

Zaman zaman bire on bire yirmi erle vuruştular. Uçmaklık tutkusu Kül Tigin’in yansımada hedef buldu yüreklerinde. Zaman her an bir eri alıp Gök’e taşıdı. Öylesine kan aktı ki... Destan bu kanlarla yazılacaktı. Direnmeleri büyük kut ve alkış aldı Gök indinde. Işık ışık renkler sundu yiğitlerine. En etkili renk aldı. İduk yer kanla şanlandı.

Zorlandıkça bir başka vuruştular. Öldükçe yeniden doğdular. Gün batımına dek süren kanlı savaşın etkisi Karlukların direncini kırmak, hedeflerinden vazgeçmekle sonlandı. Yenilen Karluklar geri çekilirken yenilginin bile nedeni destansı olduğunu seslendirip şöyle konuşuyorlardı.

“Bizler iyi, güçlü savaşçılarız. Bugün burada azlık yaktığımız yağımızı yenemedik. Oysa o kadar kolay görünüyordu ki! Demek ki Gök köklü Türk budun bizden daha güçlü savaşçılara sahip!”

Yiğitlere karşı utku da değerlidir, yenilgi de. Karluklar bunu yaşamış, geri dönerken uslarında yalnızca o zorlu savaşın esintisi kalmıştı. Zamanın geleceğinde, anlatıldığında, adlarının anılması ve savaşçılıklarının kutlanması için dua ederek sürdürdüler atlarını.

“Bir dahaki savaşta biz kazanacağız!”

Kapgan Kağan da akında başanlı olmuş, onu yok etmek üzere karşı gelen Karluk ordusunu perişan edip yenmişti.

Ancak bu utku bile başkaldırıyı sonlandırmayacaktı.

Karluklar yenildiler, ancak durmadılar. Kapgan Kağan da durmayıp akınlarını sürdürdü. Asıl oyunu kurgulayan

Çin ise kendisine bağlanan budunları birçok koldan Türklere karşı başkaldırıya hazırlıyordu. Ki ayrılıklar başka bozkırlı budunlara da yansımış, daha önce ezilen ve devlete bağlanan Azlar ve İzgiller de Çin'in buyruğunda olmayı seçmişlerdi.

Hemen ardından Oğuzlardan kalabalık bir budun aynı yola düştü ve Çinlilerle bir oldu.

Mekilen Şad ile Kül Tigin savaşsız gün geçirmez halde bir o yana bir bu yana koşturup ordularının başında yıkımı engellemeye çalışsalar da nice Türk irkinleri Türk devletini yaşatmak için çabalasalar da başlarındaki kağanın sürekli değişen buyrukları ve anlamsız davranışları yüzünden çaresiz kalıyorlardı. Türk devleti gittikçe zora düşüyor, gittikçe karışıyor. Çin imparatoru başarısını kutlarken, Türk soylu irkinler bu zor durumdan çıkış yolları arıyorlardı. Onca zorluklardan sonra kurdukları devleti; erleri, atları oldukça, canları sağ bulundukça koruyacaklardı.

Kapgan Kağan'ın kızının evdeşi bulunan uyası Kao Wen-chien, Göklü Türklere boyun eğmiş Tuyü-hunların başındaydı. Bir fırsat gibi düşündüğü bu durumdan yararlanmak istemiş, pek çok benzeri ile birlikte Çin'e bağlanmıştı. Bu beklenmedik ihanet çok üzdü Türk irkinlerini. Bildikleri tek çözüm Çin'i yakıp yıkmaktı. Her ihanet eden kişi Çin tarafından desteklenince, sürdürülen barışın bir anlamı yoktu ki.

Çin, Gök köklü Türklerin yağılanna kapılarını sonuna kadar açmış, onları yüksek armağanlarla, ipek, altın ve gümüşle ödüllendirir olmuştu. Soylularına hemen uzun, gösterişli tanımlamalarla sıralanan Çin orunları ve Çin adları veriliyor, orduları ordularına katılıp Türklere karşı büyük saldırı hazırlanıyordu.

Belki de Kapgan Kağan'ı en çok yaralayan, üzen; diğer kızının evdeşi, Aşide soylu bir Türk olan Hu-lu'nun Çin'e

bağlanması oldu. Duyduğunda yanına kimseyi almamış, otağında uzun bir zaman yas tutmuştu. En yakın uyalan, kapları hainlik ederse, kime sözü geçecek, kağanlığına kimi inandıracaktı?

Yanlış kimdeydi? Gidenlerde mi?

Gidenler bunca çoksa, kağanın kendinde yanlış araması gerekmiyor muydu?

Kapgan Kağan kendinde asla suç bulmuyor, tersine tek bir çözüm yolu olduğunu düşünüyordu: Başkaldıranın başını ezmek! Gideni Çin'den geri almaya çalışmak. Böylece güçlü olduğunu kanıtlamak!

Hâlâ buyruğuna uyanlar varken, ordusu güçlüyken zaman yitirmenin anlamsızlığı ortadaydı.

Akın buyruğu verdi, ancak yine Çin'e doğru değil... Oysa asıl yağı, oyunu kuran ve onu zora sokan Çin imparatoruydu.

Kapgan Kağan'ın yönettiği Türk ordusu, Oğuzların üzerine yürüdü. Başlarında Apussu İrkin olduğu halde devlete karşı gelen bu budunu Chi-pe'i'de yendi Gök köklü Türkler. Kaçıp kurtulanlar yine dost olarak Çin'i tuttular ve o yana koştular.

"Zamanı geldi!"

Çin imparatoru Hsüan-tsung, Kapgan Kağan'ın ve Türk devletinin sonunun geldiğini düşünüyordu. Elinden geleni yapmış, çok budunu Türklerden koparmayı başarmıştı. Böylece ikinci bir ordusu olmuştu. Yıkım için bir im yetecekti artık. Aynı anda her yanda kurulacak bir büyük başkaldırı...

Üç ayrı ulak birliği, Çin sarayından ellerine verilen buyruk bitiglerini, Türk yurdunun üç ayrı yanında bu buyrukları bekleyen bozkır budunlarının başlarına doğru yola çıkarırlar. Kendi uluslarına, kendi devletlerine ve kağanlarına

ihaneti seçenler, asıl yağıları olan Çin imparatorunun buyruğunca harekete geçmek için im almışlardı.

Aynı anda başladı başkaldırı ve üç koldan, üç ayrı budun, üç güçlü orduyla Ötüken Yış'a doğru harekete geçti.

İlk öncü Bayırkular, geçmişte yaşananların öcünü almak için yanıp tutuşarak geliyorlardı. Büyük utkudan umutluydular. Ancak karşılarında Gök köklü Türk Kağanı vardı ve yaşamı savaşlarda geçmiş, ne zaman nasıl vuracağını bilen biriydi. Bayırkuların saldırısı zerre kadar etkilemedi onu. Ordusunu öylesine güzel yönetti ki daha ilk anlarda sonuç belli oldu. Kapgan Kağan, Bayırkuların kaçış yollarını tutturmuş, kıyım buyruğu vermişti.

“Devletime karşı geleni yok edin! Bir tekini sağ koymayın!”

Tola ırmağı kıyısında kanlı bir savaş oldu. Bayırkular ağır kayıplar vererek yenildiler. Kaçmaya doğrudular. Eskiden olsaydı belki aynı soylu bu budunların ardına düşmez, onları izletip öldürtmezdi, ancak bu kez onlara acımadı Kapgan Kağan. Bayırkular kıyınlandılar. Hak ettikleri bir kıyındı.

Utku büyük, Kapgan Kağan mutluydu. Bu utku umutları yeniden yeşertmiş, yağılarını da geri durmaya itmişti. Savaş alanında olanları anlatacak yırlar henüz söylenmemişti. Dile düşmesi de kolay değildi. Çünkü öylesine değişikti ki yaşananlar. Acı ve ölüm yükü...

Kapgan Kağan ordusunun başına geçmiş, börülerinin arasında, Ötüken Yış'a dönüyordu. Yeniden ordu hazırlayacak ve diğer hainleri kıyınlayacaktı. Bağışlamak yoktu düşüncesinde. Bu işi kökünden çözmek için buyruklar vermiş, hazırlıkların tamamlanmasını dilemişti. Şimdi huzur içinde utkusunu yaşıyor, Ötüken Yış'a doğru yol alıyordu.

Ancak bilmediği konu; büyük bir utku kazandığı uruştan kaan Bayırkular, yolu üzerindeki ormana sığınmış-

lar, Kağan'ın o yana geldiğini görünce de pusu kurmuşlardı.

Bayırku irkini Çisühlü, yanında, budununu Türk kağanına karşı kıskırtan elçi kılıklı Çin çaşıtı Ho Ling-ch'üan; kaçmakla canlarını zor kurtarmışlar, ormana gizlenmişlerdi. Yurtlarına doğru yola çıkmak için Türk ordusunun çekilip gitmesini bekliyorlardı. Çin çaşıtı Ho Ling-ch'üan eğer yakalanırsa nasıl bir yalan uydurup kurtulurum derdinde, güvendiği Bayırkuların beceriksizliğine içinden sayarak, ancak yüzlerine gülererek; korku içinde bekliyordu. Yalnız başına kaçmaya kalksa mutlaka yakalanır, Çinli olduğu için de başını yitirirdi. Üstelik bu toprakları bilmez, yolunu yitirir, yanlış bir yere düşerdi. Şimdi duası, yanındaki Çisühlü'nün bir şeyler yapıp onu Çin'e sağ olarak göndermesiydi. Bunu da yarı tehditle elde etmeyi düşünüyordu.

Kapgan Kağan, neşeli şekilde at sürüyordu. Utku kazanmış, yeniden kendisini bulmuştu. Ak atını zorlamak, yelle yarıştırmak istedi canı. Bir anda koşturmaya başladı. Börüleri, ne olduğunu anlayamadılar, ancak bunun bir yarış koşusu olduğunu düşünüp onlar da asıl görevleri olan; kağanı korumak derdi ile atlarını koşturdular. Arkadan gelen ordu da bu koşuya eşlik etmek, en azından sonucu daha yakından görmek amacıyla hareketlenmişti.

Kapgan Kağan'ın güçlü atının koşusu, börüleri ile arasında uzun bir ara oluşturmuştu; ancak iki yan da uslarına sıkıntılı bir düşünce sokmadığı için buna aldırılmıyor, börüler, asla yetişemeyecekleri ak atın en azından belli bir uzaklıkta görülerek yön belirlemesi ile yetinip, ilk konaklayacağı yerde kağana yetişmek amacıyla ardından gidiyorlardı.

Sögüt Ormanı'nda, canını kurtarma derdinde gizlenen Bayırku irkini Çisihlü; ak atıyla dörtlü at süren kişinin

Göklü Türklerin kağanı Kapgan olduğunu anlamakta zorlanmadı. Bu bilgiyi üleşti Çinli çayıtla. Yapacakları iki şey vardı, ya ses etmeden geçip gitmesine izin vereceklerdi ya da her türlü tehlikeyi göze alıp onu yakalayacaklardı.

Ak giysili, ak atlı kişi üzerlerine geliyordu ve ardında yalnızca kırk börü vardı. Çinli çayıt o an anladı yaşamının en önemli fırsatı ile karşı karşıya olduğunu. Yüzünde her zamanki tatlı sahtekâr, ikna edici gülümsemeyle Çisihlü'ye döndü.

"Bu fırsatı kaçırmayalım. Kağanları tutsak edilir ya da ölürse Türkler yenilmiş olur. Bunu başaran kişi olarak ünün artar. Ardından gelenler çoğalır. Sonunda Kapgan Kağan'dan kurtulmak için fırsat ayağına geldi. Bunu sakın boşa çıkarma."

Çisihlü'nün usuna yattı bu düşünce. Yatmasa da nasılsa Çinli çayıt tarafından inandırılırdı ya! Tatlı ve karşısındakine uygun konuşma ustası çayıt ne yapar eder, Çisihlü'yü ikna ederdi.

Hareketlenip, gizlendi Bayırkular. Kancık bir pusu kurdular. Tuzağa doğru at sürdüğünü bilmeyen Kapgan Kağan, kapana girer girmez onu kuşatıp önüne çıktılar.

Önce teslim olması istendi kağandan. şaşkın ancak yiğit kağan buna asla yanaşmadı. Geçmişte tutsaklığın derdini yaşamıştı. Burada teslim olmasının ne denli onur kırıcı olacağını biliyordu. Büyük bir utku kazanmış kağan, sırf düşüncesizliği yüzünden, yendiği kişilere tutsak düşüp hakaret mi görecekti. Ardınca gelen börüleri ve ordusu yetişirse... Zaman kazanabilirdi. O, yiğit bir kağan, yiğit bir Türk savaşçısıydı. Ucunda ölüm bile olsa savaşmanın, yanında birkaç Bayırku eri götürmenin daha kutlu olacağına karar verdi.

"Türk kağanına teslim olmasını buyurmak sizin ne haddinize?" diye haykırtıp kılıcını çekip saldırdı Bayırkulara. Kılıcı ustaydı ve can almaya alışkındı. İki hainin başını be-

deninden ayırmış, neşelenmişti de. Böylesi kavgalar ona eski günlerini hatırlatmıştı. Ancak kuyagsızdı bedeni. Bu nedenle yağın oklara karşı tek önlemi sağa sola at sürüp hedef şaşırtması olacaktı ki bunu denedi. Ancak bir yağının daha başını keserken onlarca Bayırku oku bedenini buldu. Atından yuvarlandı Kapgan Kağan. Yüzünde acı bir gülümseme, öylece sırt üstü uzandı ıduk yere. Gözleri Gök'te, bütün yaşamı gözlerinin önünden geçti. İyi günler yaşadığını düşündü nedense. Yükseldiğini, atalarının ruhları ile kucaklaştığını hissetti.

Acuna korku salan, yağlarının kâbusu bir ulu kağan, Söğüt Ormanı'nda pusulanmış ve yere düşmüştü. Zor nefes alıyordu, ancak olanları da anlamakta zorlanıyordu. Bu duruma nasıl düşmüştü?

Ardından yetişen börüler pusuyu fark edip kağanlarının ak atırın boş kaldığını görünce acı gerçeği anladılar. Yapacakları çok şey vardı. Kağan öldüyse onların yaşamaları onursuzluktu. Amansız bir savaşın içinde, kendilerinden çok kalabalık yağının içine daldılar. Ölümüne bir dalış...

Yiğit börüler kısa zamanda uçmağa vardı. Gizlenip ok salanlar için açık hedef olmuşlardı. Görevlerini yapmışlar, Gök yolunda Kapgan Kağan'ı yalnız koymamışlardı.

Yeniden sessizliğe büründü Söğüt Ormanı. Kimse neler olduğunu henüz algılayamamıştı. Orada neler yaşandığı o kadar önemliydi ki.

Türk kağanı ve kırk sadık börüsü ıduk yer ile kucaklaşmış, yatıyorlardı. Verdikleri kavga ise destan olmaya adaydı.

Bayırku irkini Çisihlü, geriden gelen Türk ordusunun gözeti için gözcü çıkardı. Atından inip Kapgan Kağan'ın yanına vardı. Bedenindeki oklarla bir abide gibiydi kağan. Gözleri açık kalmış, düne kadar efendisi, kağanı olduğu haine bakıyordu. Nefes alıyordu, hâlâ gülümsüyordu. Çisih-

lü'nün kim olduğunu anlayamamıştı ancak hemen ardında duran Çinli tanıdık gibi geldi ona. Bir Çinlinin orada Bayırkularla ne işi olduğunu düşünmeden edemedi. Sonra birden Çin'den gelmesini beklediği konçuy düştü usuna. Çin imparatoru onu bunca zaman oyalamış, T'ang hanedanından soylu bir konçuyu göndermemişti. Bu nasıl da saplanmış kalmıştı usuna.

"Çin'e akın kılmalı!" dedi sessizce. "Çin'e kıyın..."

Soluğu kesilirken artık bunun için çok geç olduğunu fark ediyordu.

"Gök!" diye, seslendi ki kimse duymadı bu sesi, "Gök!" Elbette yiğit bir Türk kağanının yeri orasıydı.

"Gök!"

Bayırku irkini öylece ne yapacağını bilmez halde zaman yitirirken, Türk ordusunun yetişeceğini düşünen ve bundan çok korkan Çinli Ho Ling-ch'üan seslendi.

"Kapgan Kağan'ın başını al!"

Böylece bıraksalar zaten ölecekti kağan, ancak bu işi yapanlar yeterince bilinmeyecek ve ünlenmeyeceklerdi. Kapgan Kağan'ı öldürmek büyük bir ün demektir. Yanında Çin'e götürüp imparatora sunacağı bir baş ise Çinli çayıtın yaşamını değiştirir, onu varsıl ve ünlü biri yapardı.

Bir can çekişen kağana, bir Çinli çayıta baktı Çisihlü. Kararsızdı. Gök onu görüyordu ve bir Aşına soyluya yapılan bu hakaretin mutlaka bir kıyını olurdu. Çekindi ve iki adım geriledi.

Çinli durmadı:

"Bu büyük bir onur Ulu İrkin. Yenilmeyen Göklü Türk kağanını yendin sen. Başını almak hakkındır. Bu başın Çin sarayında ve imparator katında büyük değeri var. Sen ve budunun armağanlara boğulacaksınız, unutma! Alın şunun başını!"

Buyruk veriyordu adeta...

Daha bir sürü uygun sözle irkinin usunu karıştıırıyordu.

Kendisi zevkle yapardı bu işi, ancak çekiniyordu.

Böylesi sözler, oyun bilir Çinli çaşıtların en çok kullandıkları yoldur. Sonuç hep başarılı olmuştu.

Sonunda...

Orada fazla kalırlarsa, geriden gelen Türk ordusuna direnemeyeceğini biliyordu Çisihlü. Hele bu durumu görürlerse... Onu parça parça ederler, her bir parçasına ayrı kıyın keserlerdi. İstedığı buradaydı ve yerde can çekişerek yatıyordu. Başını alıp Çin'e gönderirse, olmadık değerde armağanlar onu bekliyor olacaktı. Ancak zaman azalıyor ve mutlaka bir şeyler yapmak gerekiyordu.

Çinli çasıit sonunda ikna etti onu; yeniden buyruk verdi.

"Başını alın!"

Bir Bayırku eri, irkinin ikirciklenmesine karşı koşturup, yiğit Türk kağanının başını kesti.²³¹

Ne acı!

Gök köklü bir kağanın kanı ıduk yere akıyor, bedeni başsız kalmış yatıyordu.

Gök utandı oğlunun düştüğü durumdan.

Çinli çasıit Ho Ling-ch'üan sevinçle ellerini ovuştururken bundan sonrası için söyleyeceklerini düşünüyordu.

"Bu başı Çin sarayına ben ulaştırmalıyım! Bunun için de..."

Bayırku irkinini ikna etmesi, daha doğrusu kandırması gerekiyordu.

Durmadılar artık. Kağan'ın başını bir deri mençığe²³² koydular. Ardından ulu Türk kağanının başı yanlarında, oradan hızla uzaklaştılar. Korunaklı bir yere gelip, Türk ordusuna yakalanma korkusu kalmayınca, ne yapacaklarına karar vereceklerdi. Kalabalığın içinde ne yapacağını bilen

²³¹ Tarihçiler 716 yılının altıncı ayını işaret etmektedirler.

²³² Mençik: At eyerine asılan deri çanta ya da torba.

tek kişi Çinli aşıttı ki, irkini ikna etmesi hiç de zor olmayacaktı. Onun fikrinde, Kapgan Kağan'ın kesik başı Çin'e ulaşmalıydı. Çin imparatoru Hsüan-tsung bu güzel armağan için mutlaka büyük orunlar ve varsıllık sunacaktı başı getiren kişiye. O kişi Çinli aşıttı olmalıydı.

Aynı soylu, aynı kandan, aynı töreden Bayırkular; Türk kağanının başuru Çin'e teslim etmiş olacak... Böyle bir onursuzlukla orunlanacak... En büyük övgü aslında Çin aşıttı Ho Ling-ch'üan'ın olacak...

Bu acı ve rezil olay; Bayırkuların da inandığı Gök'ün tanıklığında, ıduk yer subun bilgisinde yapılmıştı. Utanmak yerine övünen alıklar yarın elbette Çin'in oyununun farkına varıp pişman olacaklardı, ancak...

Geride kalmış, kağana yetişmeye çabalayan Türk ordusu pusu yerine ulaştığında, bunca zaman ardında at sürdükleri kağanlarının, artık hareket etmeyen, üstelik başı olmayan bedeni ile karşılaştılar ve kırk brnn bedenleri ile...

Acı haykırışlar ulu dağlardan yankılanıp Gök' tuttu. Gök utandı duyduklarından, gördüklerinden. Güneş bulutların arasına gizlenmeyi seçti tanıklık etmek yerine.

Çin'in baş yağı bellediği, yıllardır korkup çekindiği Kapgan Kağan uçmağa varmış, başı tutsak olmuştu. Bu ne büyük acı, ne büyük utançtı. Kağanları pusulanırken yetişmemişler, onu koruyamamışlardı. Oysa şu an utku şöleni kurmalı ve toy kılmaları zamanıydı. şimdi ise kurulacak toy, yas toyu olacaktı.

Ne acı! Çocukluğunu, gençliğini Çin'e tutsaklıkla geçiren, Türk'ün özgürlük savaşında büyük görevler alan, ardından devleti büyütüp gclendiren, Çin'e baş eğdiren Türk kağanının başı Çin'e doğru yola çıkmıştı...

Yeniden tutsaklık başlamıştı.

Bayırku irkini isihli, gelecekte kargışla anılacak dav-

ranışının Çin’de övgü alacağı düşü ile at sürüyordu. Düşleri içinde Kapgan Kağan’ın yerinde, tahtında, Ötüken Yış’ta kendisini görmesi sıradan değildi. Ancak bundan sonra nasıl davranması gerektiğini de biliyordu.

Çinli çayıt, ilk konak yerinde yapması gerekenleri belle-tecekti ona:

“Bu başı sizin taşımanız ve Çin’e götürmeniz olmaz Ulu İrkin. Ordunuz kalabalık. Çin’e doğru bir akına durduğunuz sanılır ve üzerinize ordu çıkarılır. Hem bu başın Kapgan Kağan’a ait olduğunu kanıtlamak ve buna tanıklık etmek gerek. Bunu da en iyi ben yaparım.”

Her şeyi usunda kurgulamış olan çayıt, en uygun ve en güzel sözleri sıralayıp irkinin usunu bulandırmayı başarıyor; bu arada asıl övgüyü kendisine dönük bir düzenin parçası ile kendine çekmenin yolunu arıyordu.

“Nasıl davranmak gerek?”

İrkinden bu soruyu bekliyordu çayıt. Hemen açıkladı.

“Bana yüz Bayırkulu eri eşlik etsin. Başı yanıma alayım. Önce onu korumak ve bozulmasını engellemek için bala bulayalım. Biz yola çıktıktan üç gün batımı sonra ulu irkin ordusu ile Çin başkentine yönelsin ve hiç merak etmesin ki gereğince karşılanması tarafımdan sağlanacaktır.”

Çok kısa bir zaman düşündü Bayırku irkini. Birkaç eri-ne daha danıştıktan sonra çayıtın sözlerini uygun buldu. Daha da ayrıntılar için sorular sordu ve kurgulanan düzene razı oldu.

Bozkır budununu yöneten bir irkin, oyun nedir nereden bilsin?

Gün doğarken Bayırku konak yerinden yüz atlı ile ayrı-lıp Çin başkentine doğrulan Ho Ling-ch’üan, yola çıkar çık-maz iki eri önden göndermiş, onlara, “Varın olanları anla-tın” demiş, muştı töreni için hazırlık zamanı tanımıştı İmpa-ratoru Hsüan-tsung’a. Çayıtın kendisi de iyi karşılanmak ve

ünlenmek istiyordu. Çin başkentine girerken tanınsın, bilinsin diliyor, armağanlara, orunlara boğulacağı anı sabırsızlıkla bekliyordu. Hemen yanındaki erin atının eyerine değersiz bir mal gibi asılmış olan mençiğin içinde taşıdığı değerli başa göz atıyordu zaman zaman. Önlemi alınmış, bozulmasının diye bala bulanmış ve deri bezle sarılmıştı Kapgan Kağan'ın başı.

Çin imparatoru; o gün yaşamının en mutlu gününe uyandığını bilmiyordu. Başkentindeki sarayının sessizliğe bürünmüş bölümünde, uyanana kadar başında bekleyen hizmet kişilerinin yüzündeki değişik gülümseme, bir şeylerin olduğuna imdi. Elbette olanları anlatmaya onlar yetkili değildi. Başbölün kapıda bekliyor olmalıydı, ancak imparatorun acelesi yoktu. Devletini düzene sokmuş, bütün iç yağırlarını sindirmişti. Hanedanının soylularını yakınına toplamış, yalnızca ona sadık muhafızlarından kalabalık bir ordu kurarak kendisini ve oğuşunu güvence altına almıştı. Çin'in baş yağısı Türklere karşı usa düşmeyen her türlü kötülüğu yapmış, çaşıtlarını, sanggünlerini bu işe koşmuş, başkaldırıları çıkartarak parçalanma sürecine sokmuştu Türk devletini. Bugünkü gün olmazsa yarınki gün mutlaka sonuç alınacaktı. Bundan emindi ki beklemedeydi.

Ancak o bile bu kadarını beklemiyordu. O bile bu kadar er beklemiyordu muştuyu.

Gerinerek doğruldu yüksek döşeğinde. Hizmet kişilerinin koşturmasını hâlâ tam açılmamış, açılrsa da pek belli olmayan gözleri ile izledi. Tamamı genç ve güzel kızların zarif, seçkin, sessiz hareketlerini gözlerken gece hangisini döşeğine almasının daha uygun olacağını, hangisinin ona daha fazla zevk vereceğini düşünmeden edemiyordu.

"Efendimiz!"

O kadar sessiz söylenmişti ki, duyup duymamak Hsüan-tsung'a kalmıştı. Başını çevirip baktı başı, gözleri

yerde, elleri önünde bağlı duran hizmet kişisine. Gördükleri onu mutlu etmemiş gibi başını saldı. İçinden, "Bunun yaşı biraz geçkince olmuş. Yerine daha genç bir kız isteyeyim" diye düşündü. Ama gözleriyle konuşma izni verdiğini imlemeyi ihmal etmedi.

Hizmet kişisi kadın buyruğu almış, heyecanını gizlemeye çalışarak derdini anlatmaya çalışmıştı.

"Başbölün efendi, çok önemli bir duyum geldiğini, sizinle hemen görüşmek dilediğini söyledi. Kendileri kapıda bekliyorlar!"

Genelde o sesleyene kadar kapıda öylece beklerdi başbölün. Böyle bir istekle geldiğine göre... Biraz heyecanlandı. Korkusu yeni bir Türk akınıydı. Evet, öyle olmalıydı. Bir an önce öğrenme derdine düştü imparator. Ancak başbölünün karşısına bu halde çıkmayı uygun bulmadı. Hemen huzlanmalarını imledi hizmet kişilerine.

"Giydirin!"

Hsüan-tsung, hazırlanmış, ayağa kalkmış, taht salonuna doğru yürümek için önce başbölün ile konuşmak istiyordu. Başı yerde içeri girecek olan başbölünün yüzünden neler olduğunu anlamaya çalışacak, sonra da onu dinleyecekti.

Başbölün girdiğinde... Yerlere kapanarak öylece kalması için izin verilmesini beklediğinde...

Tam anlamı ile ayakları yere değmiyordu başbölünün. Mutluluğunu, sevincini, nasıl davranacağını unutacak kadar belli ediyordu. İlk konuşan olmak uygun olmadığı için imparatorun karşısında yerini alıp başı yerde, ama zor durarak öylece beklemeye başladı.

"Konuş!"

Başbölün önce yeniden eğildi ve ancak duyulacak bir sesle, "Büyük bir muştu..." dedi. Sonra yeniden durdu ki zamanın tadını çıkarırsın. Karşıdan yeni bir seslenme gelmeyince, beklemedi.

"Bayırkular..." nefeslendi. Söylemesi bile zordu. Ardından, "Kapgan Kağan'ın başını kesmişler. Çayıtımız, köleniz Ho Ling-ch'üan bütün bunlara tanık olmuş. Kendisi; Kapgan Kağan'ın başını yanında getirdiğini ve yolda olduğunu bildiren iki Bayırku erini öncü göndermiş."

"Ne?"

Ardından gelecek açıklamaları bekleyememişti Hsüan-tsung, sesine sahip çıkamamış, olması gereken ağırlıkta, duygusuzlukta kalamamıştı.

"Evet, efendimiz. Bu haberi getiren iki Bayırku eri, irkinlerinin, kağanın başını size armağan etmek istediklerini söylediler. O da arkadan gelecekti. Çin başkentine girmek için izniniz bekliyor olmalı. Ben de duyumu alır almaz sizi rahatsız ettim."

Yerinde duramadı Hsüan-tsung. Bir şeyler yapma gereği, bir şeyler söyleme gereği duymuştu, ama öylesine şaşkıncı ki. Sabah aşını hazır eden ve hizmet etmek için bekleyen hizmet kişisine doğru yöneldi önce. Sonra vazgeçti ve "Gidelim!" dedi. Bu haberi, ayrıntıları ile duymak, doğruluğuna inanmak istiyordu. Başbölünün sözleri bile inanmasına yetmemişti. Acunun en güçlü kağanının başı kesilsin ve sarayına doğru yolda olsun... Usu almıyordu.

Bayırkular Türk kağanına başkaldırmış, Çin'in de desteği ile başlarına bela olmuştu. Ancak Türklerle baş edecek güçte değillerdi. Nasıl olurdu bu?

"Türk kağanının başı! Nasıl olur bu?"

Büyük bir utku duyumu da almamışlardı. Hatta Bayırkuların zora düştüğü biliniyordu. Kapgan Kağan'ın başının getirildiğine inanması çok zordu.

"Önce işin gerçekliğini bir anlayalım!"

Başbölün ezik bir sesle açıklama yaptı.

"Efendimiz, eğer Ho Ling-ch'üan bu işin olduğunu söylüyorsa..."

"Yine de görmem gerek!"

İki Bayırku eri, yere çöktürülmüş, tepelerinde ikişer saray muhafızı, başlarını aşağıda tutuyor ve imparatora bakmamaları için engelleniyorlardı. O güne kadar Bayırkulu, sıradan hiçbir er Çin imparatorunun huzuruna çıkamamıştı. Onlar şanslı kişilerdi, ancak bunun farkında değildiler. İmparator sorusunu başbölüne yöneltiyor, o da dilmaça aktarıyor, Bayırku erlerine soruluyor, aynı yolla geri dönen cevaptan sonra bir zaman bekleniyor, sonra daha da ayrıntılar isteniyordu. Bayırkular kerelerce aynı anlatılarda buldukları halde bir türlü ikna olamayan Hsüan-tsung, yeniden soruyordu.

Olanlar Bayırkular için çok kısa sözlerle anlatılacak kadar hızlı gelişmişti. İrkinleri onları Çinli Ho Ling-ch'üan'a eşlik etmeleri için görevlendirmiş, Çinli çarıta onları öncü olarak duyumu salmaya yönlendirmiş, onlar da ellerine beyaz bayrak alıp gelmişlerdi. Belletilen sözleri yineliyorlardı. Elbette o baskında vardılar ve olanları görmüşlerdi. Ancak yaşadıklarının us alır işler olmadığını o an anlıyorlardı.

İmparator ise bütün ayrıntıları istiyordu.

"Kağan bir başına mıydı?"

"Bir başınaydı?"

"Ya o ünlü börüleri..."

"Geride kalmışlardı. Sonradan yetiştiler ve öldürüldüler."

"Ordusu..."

"Onlar da çok geride kalmışlardı. Biz kaçarken hâlâ çok uzaktılar."

"Siz ne yapıyordunuz?"

"Savaşta yenilgi alınca irkin ile birlikte kaçmış, Söğüt Ormanı'nda gizleniyorduk. Gök köklü Türklerin gitmesini bekliyorduk. Onlar gidince biz de yurdumuza dönecektik. Kağan bir başına, ak atının üzerinde geldi. Onu pusuladık."

"Kağan bir başınaydı öyle mi? Neden?"

"Bir başınaydı. Atını dörtnala sürüyordu. Nedenini

bilmedik! Belki yarışıyordu börüleri ile. Bunu zaman zaman yaparlar. Biz de yaparız.”

“İlk kim tanıdı kağaru?”

En ince ayrıntı bile önemliydi ve...

Bayırkular artık sıkılmaya başlamışlardı. İrkinleri Çisihlü, yakında ordusu ile gelip bağlılığını bildirecekti. Çinli çaşıit, Kapgan Kağan'ın kesik başını getiriyordu. Onlardan daha ne istiyordu imparator?

Sesleri değişmişti Bayırku erlerinin. Kızgınlıkları belli oluyordu.

İmparator, iki barbarla daha fazla ilgilenmenin anlamsızlığını sonunda anlamıştı. Buyruk verdi.

“Bu iki barbari konuklayın. Güzelce ağırlayın.”

Barbardılar. Kendilerine takılan bu orunu duymamışlardı. Duysalar anlamazlar, anlasalar da karşılık veremezlerdi. Çünkü irkinleri diz çökmüş, bağlılık bildirmişti Çine. Kendi kağanına ihanet etmişti. Ne yaparlarsa yapsınlar, Çin'e yaranmak için hangi aşığılık hallere düşselerde Çin'in onlara bakışı buydu.

“Barbar!”

Hsüan-tsung, buyruklarını ardı ardına sıraladı. Öncelikle kendi çaşıtı iyi karşılanmalı, yaptığı büyük iş ve getirdiği değerli armağan için ödüllendirilmeliydi. Hemen sonrasında Bayırku İrkin'i için hazırlıklar yapılacaktı.

“İleri gözcüler çıkarın. Bayırku İrkin'i gerçekten geliyorsa, onun için tören kurun! Ancak önce öğrenelim bakalım Ho Ling-ch'üan'ın getirdiği kesik baş Kapgan Kağan'a mı ait? Bunun için tarıklık edecek kişiler bulun!”

Kapgan Kağan'ı tanıyan, onunla karşılaşmış, daha önce huzuruna çıkmış soylu sanggünler, bölünler, elçiler seslenecek ve kesik baş onlara gösterilecekti. Çinli çaşıtın bir başına tanıklığı bile yeterli değildi. Çünkü inanılması güç bir olaydan söz ediliyordu. Sonrasında hüsrana da olabiliirdi.

Eğer doğruysa, şenlikler, şölenler... Yanlışısa büyük düş kırıklığı...

Oysa barış kılınmıştı Kapgan Kağan'la Hsüan-tsung arasında. Konçuy göndermiş, uya olmuşlardı. Hatta Kapgan Kağan ikinci bir konçuy istemiş, buna cevap verilmemiş, oyalama yoluna gidilmişti. Kapgan Kağan; bütün bunların karşılığında, Çin'e yapılan akınları durdurmuştu. Oysa Çin açısından olanların hiçbir önemi yoktu. Çin, güçlü bir yağışının kesik başını, onun sağ ve at üzerinde olmasına elbette tercih ederdi.

Bir gün batımı sonra, Çin başkentinin kapısından giren Çin çaşdı Ho Ling-ch'üan yeterince saygın karşılandığını düşünüyordu. Hemen İmparator Hsüan-tsung'un huzuruna çıkarılmıştı. Bu ilk kez başına geliyordu Ho Ling-ch'üan'ın. Heyecandan titriyor, elindeki mençikte taşıdığı baş gittikçe ağırlaşıyor, bir acemi kişi gibi davranıyordu.

İltifatlar yükseldiğinde, yere kapanmış bekliyordu Çin çaşdı.

"Kalk" buyruğu geldi.

Soru...

"Baş bunun içinde mi?"

"Evet, efendimiz."

"Kapgan Kağan'a mı ait!"

"Evet, efendimiz!"

"Bir görevli, yerde duran Türk mençliğini aldı. Ortaya konulmuş küçük yükseltinin üzerine yerleştirdi. Dikkatle açıp içindekini çıkardı. Kalabalık, soyluların doldurduğu salondan hayret sesleri yükseldi.

Bala bulanmış bir baş... Yüzünden aşağıya ballar akıyor. Rengi solmuş. Bir gözü tamamen kapalı diğeri ise göz kırpar gibi yarı açık kalmış.

Şaşkınlığın hemen ardından, daha önce Ötüken Yış'a gitmiş, Kapgan Kağan'ın huzuruna çıkan ve onu tanıyacağını iddia edenler sıraya geçtiler. Teker teker yaklaşıp kesik başı incelediler.

Bir anda karar vermek zordu. Yanlış bir karar onların da aynı şekilde başsız kalmalarına neden olabilirdi. Baktılar,

baktılar, baktılar... Kendi aralarında konuşup ayrıntılarda yarıştılar ve sonunda kararlarını açıkladılar.

“Bu kesik baş, Kapgan Kağan’ın başıdır!”

Taht salonunda yüksek sesle konuşmak bile yasaktı, ancak o gün bir ayrıcalık yapıldı. Sevinç sesleri dışarıdan bile duyuluyordu.

Çin, büyük bir yağısından kurtulmuştu. Bu işin en önemli kişisi olan Çinli çarşıt Ho Ling-ch’üan için yeni, varşıl bir yaşam başlıyordu artık. O, Çin’in en ünlü kişilerinden olmuştu.

Bayırku İrkini Çisühlü, Çin’in kendisini bu kadar sevdiğini, beğendiğini o güne dek bilmiyordu. Böylesine bir karşılama kaç kağana, kaç şada, kaç irkine yapılmış olabilirdi ki? Övünüyordu, gururlanıyordu.

Çin, olağanüstü bir karşılama hazırlamıştı ona. Çok uzaktan başlayarak kent kapısına kadar iki yanlı sıralar halinde dizilmiş olan Çin çerisi, tören giysileri içinde o günün önemini vurguluyorlardı. Kapının dışından itibaren budun da orada yer almış, genç kızlar ellerinde çiçeklerle onları Kapgan Kağan’dan kurtarmış olan kişiyi bekliyorlardı.

Çok önemli bir kişilik olmadığı vurgusunu yapmadan, ama ondan çok, gönderdiği armağana verilen değeri göstermek üzere sarayın kapısında kurulmuştu asıl karşılama. Çok üst orunlu olmamakla birlikte sanggünler, soylular irkini bekliyorlardı. Bir de gösterişli saray muhafızları...

O güne kadar böyle bir karşılama görmemiş olan Çisühlü, şaşkın, asıl karşılananın Kapgan Kağan’ın orada olmayan başsız bedeni olduğunu, kendisinin sıradan bir hain, kendi ırkına yağılık eden bir zavallı olduğunu fark etmiyordu. Bir gün bunu anlayacaktı, ancak çok geç olacaktı. Almaya doymayan Çin, onun da her şeyini aldığında, bugünleri anacak mıydı?

“Bilmedük için, yablağın için, eçim kağan uça bardı.”²³³

Yanmak ne sözcük? Anlamı yetmez yaşananlara! Acılar bir yandan, utanç, kızgınlık öte yandan... Hep bir soru, hep aynı soru:

“Nasıl olur?”

Haykıranlar, acı çığlıklarla kanlı gözyaşı dökener...

“Nasıl olur? Kapgan Kağan nasıl bir kancık pusuda böylesine bir uçmaklığa düşer? Buna kim cesaret eder?”

Kutlu Aşına soyundan bir kağan pusulansın. Hem de başı kesilip alınsın...

“Ruhu özgürdür şimdi, ancak başı tutsak!”

Çin, utkusunu duyurmuş, dostluk sunduğu Kapgan Kağan'ın başına büyük kötülük etmişti. Budunun görmesi için başkent in en büyük alanında, bir kabın içinde, balla korunarak sergileniyordu Kapgan Kağan'ın başı.

Acı gerçeği seslendirmek öylesine zor ki!

“Çin'e yaklaşmanın, inanmanın, Çin'i akınsız koymanın sonu budur!”

Gök köklü Türkler ağlarken yağılar sevindiler. Bu olmadık son yakışmamıştı yiğit, savaşçı kağana. Çin, en büyük korkusundan kurtulmuştu ve şenlik yapıyordu. Türk yurdunda ise dağlar, taşlar bile yasa durmuştu. Herkes ağlıyordu. Öç dileği yüreklerin tek tutunduğu...

Yirmi dört yıl boyunca Türk'e kağanlık yapan Kapgan Kağan'ın öcü alınmalı, önce ihanet eden Bayırkulara, sonra

---

²³³ “Bilmediğin için, yanışın yüzünden eçim kağan uçmağa vardı.”
Orhun Anıtları, Kül Tigin Bengütaşı, Doğu Yüzü.

da Çin'e büyük kıyın kesilmeliydi. Aşına soyunun kanı ortada bırakılamazdı.

Oysa devletin geleceği ayrı bir dert olarak duruyordu orta yerde.

Bir başka soru:

"Türk devletini kim yönetecek?"

Küçük Kağan orunu ile ad almış İnel Kağan, Altın Örgün'ü kendisine hak görerek, atasının uçnaklığı ile boşalan kağanlığı almaya Ötüken Yış'a koştı. İlk anda bir tepki de almadı. Kapgan Kağan; sağlığında, yerine oğlunu imlemişti ya!

İnel Kağan, Türk kağanı oturdu.²³⁴ Atasının devlet düzenini sürdüreceğini, her Türk irkini için uygun orun ve yurt vereceğini bildirmekten geri durmadı. Sol şad olarak eçisi İl Çor Şad'ı tutmayı sürdürürken sağ yana, önceden kendisinin yönettiği günbatısına da Küçük Şad, Mekilen'i şad duyurdu.

Yazgının ise ne dilediği henüz belli değildi.

Çünkü içten içe konuşan Türk budun, kağanlık sırasının uçmaklık İlteriş Kağan'ın oğullarında olduğunu seslendirmekten çekinmiyordu. Bilge Tonyukuk da aynı fikirdeydi.

Mekilen Şad'ın düşüncesi, devletin sürekliliği üzerine kılındığı için İnel Kağan'ın baş olmasına pek fazla önem vermemiş durumdaydı. Öncelikle Kapgan Kağan'ın başının geri alınması, hainlerin kıyınlanması, Çin'e akında gecikilmemesi ilk dilekleriydi. Kül Tigin ise kağanlık hakkının üzerlerinde olduğu düşüncesini açık etmekten geri durmuyordu. Bunu eçisi ile konuştuğunda çok fazla beklemek istemediğinin imini vermişti.

"Atamız İlteriş Kağan uçmağa vardığında, kağanlık,

---

²³⁴ İnel Kağan'ın kağan oturması 716 yılı.

oğulları olarak bizim hakkımız iken, yaşımızı ileri sürüp kağanlığı alan eçimize uyduk. Onun buyruğunda, yeterince orun almadan savaşmaktan geri durmadık. İnel Kağan'ın, Küçük Kağan duyurulması ve bugünlere hazırlanması yanlış iken yine sustuk. Oysa artık kağanlık hakkı asıl hak edene sunulması gerekli iken İnel Kağan, zaman yitirmeden, sormadan, danışmadan Altın Örgün'ü tuttu. Buna susmak uslu işi değildir."

Susmayacağını açık eden sözlerdi bunlar.

Yiğit, korkusuz, savaşçı Kül Tigin'in sözlerinde; kağanlığı dilediği ve kağan olmak sırasının kendisinde olduğu düşüncesine kapılan Mekilen Şad, bunda yanlış görmüyordu. Elbette yiğitler yiğidi kandaşı kağan olabilirdi. O da bunu desteklerdi. Oysa devleti düşününce, zamanı, olanları, başkaldıran bozkır budunlarını düşününce; içte ortaya çıkacak bir kavganın devletin yararına olmadığı öylesine açıktı ki. İnel Kağan, kağanlığı terk etmek istemeyecek, bu da kavgayı sesleyecekti. Türk ordusunun ikiye ayrılıp birbirini kırması Mekilen Şad'ın usunda olmayan bir işti.

Bunu seslendirme gereği duydu:

"Elbette haklısın kandaşım Kül Tigin! Ben de senin kağan olman gerektiği düşüncesindeyim, ancak..."

Telaşla eçisinin sözünü kesti Kül Tigin.

"Sen ne dersin eçim şad? Bu nasıl sözdür? Benim söylediklerimi yanlış yorumlayıp, kağanlığı kendim için istediğimi nasıl düşünürsün? Sen benim eçimsin. Yaşça büyüğüm... Kağanlık elbette senin olmalı! Biz kandaşlarının da görevi sana uymak!"

Yaşça büyüklük...

Tercih için çoğu kez yeterli olmazdı.

"Diğer kandaşlarımız dışında aramızda yalnızca bir yaş var!" dedi gülümseyerek Mekilen Şad. "Ki sen, erliğinle, yiğitliğinle Türk budunun gönlündesin. Ben de senin kağan olmanı dilerim. Bunca savaşın. Utkularla ünledin Türk'ü.

Adını bütün acun, yağıların bile saygı ile anar. Kağanlık sana yaraşır kandaşım!"

"Olmaz!"

Sesi kızgın ve güçlü çıkmıştı. Mekilen şad, kandaşının gözlerine baktığında, doğruluğu ve kararlılığı gördü.

"Kağanlık senin hakkındır ey benim kutlu eçim. Ben de senin buyruğunda olmalı, ordunun başında utku kovalamalıyım. Diğer kandaşlarımızla birlikte ordumuzu yönetmeli, acunu yağılarımıza dar etmeliyiz. Senin bilge kişiliğin, bu yurt ve devlet için gerekli!"

Birçok söz daha ettiler birbirlerinin fikirlerini döndürmek için. Acun böylesi bir yüce gönüllülüğe o kadar az tanıklık etmişti ki. Çok kişi, "Ben!" diyerek kendisini düşünürken, uçmaklık İlteriş Kağan'ın ve İlbilge Hatun'un iki yiğit oğlu bir diğerine sunuyordu kağanlığı, yönetmeyi.

Kl Tigin baskın çıktı. Hatta bir an önce harekete geçmeyi ve İnel Kağan'ı tahtan indirip yerine eçisini oturtmayı önerdi.

"Biliyorum ki ulularımızın, irkinlerimizin çoğunun dileği bu yöndedir. Bana izin ver. Varıp Ötüken Yış'ı tutayım! İnel Kağan'ı kaldırıp; hakkını alayım!"

Böylesi bir yücelikte gözleri dolmuş, yiğit kandaşına alkışla bakıyordu Mekilen şad. Bilge ve bilen bir kişi olarak konuştu kandaşı ile.

"Beni dinleyeceksen eğer..."

"Buyruk senindir eçim şad! Elbette seni dinleyeceğim!"

"O halde acele etme derim sana. Bunca zaman Türkümüz, budunumuzun kanı akarken senin de benim gibi yandığını, yüreğinin kandaş kanının akmasına dayanmadığını gördüm. Eğer gereksiz yere, gereksiz zamanda ortaya çıkıp kağanlık gdersek, diğerlerinden bir farkımız kalmaz. Taht için, yönetmek için kandaş kanını, i kavgayı göze almamalıyız. Amacımız baş olup yönetmek değil ki, devletin yücelmesi, güçlenmesi. Öyle değil mi?"

“Öyledir eçim şad. Ancak bunu başaracak olanın İnel Kağan olmadığını en az sen de benim kadar biliyorsun. Günbatısı onun buyruğuna kılındığı halde, bir bizim savaşlanımıza bak, bir de onun. Kendine yurt tuttuğu yerden kaç kez çıktığını gördük. İnel Kağan; Türkleri yönetecek kişi değildir. Korkum o ki parçalanmaya çözüm bulamaz ve devlete büyük zarar verir.”

Kısa bir an düşüncü Mekilen Şad. Sonra kandaşına şunları söyledi:

“Eğer öyle olursa... Eğer İnel Kağan başaramazsa... Budunumuz uluları, beyleri, irkinleri bunu görüp, kağanlığın hakkınca el değiştirmesini dilerlerse elbette duracak değiliz kandaşım. Gereken ne ise o gereğince kılınır. Ancak şimdi, devletimiz zorda iken bir de bizim dert olmamız anlamsızdır. İlderiş Kağan'ın oğulları taht için kandaş kanı döktüler dedirtmemek bizim amacımız olmalı. Bekleyeceğiz.”

“Bekleyeceğiz” diye, yineledi Kül Tigin, “Bekleyeceğiz! Zamanı gelince...”

Mekilen Şad, İnel Kağan'ın iyi ve güçlü bir kağan olması, devleti töre gereğince yönetmesi, budunu mutlu ve varşıl kılması durumunda buyruğunda kalmayı yeğleyecekti. Kül Tigin'in de buna uymasını isteyecekti.

“Aşına soylulara yaraşan budur! Önce devlet gelir!”

Bir dua gibi dilinden döküldü sözler. Beklentisi bu yöndeydi. Uğrunda savaşılacak devletti, taht değil. Altın Örgün'ü hak ettiği sürece başka bir Aşına soylusunun oturması önemli değildi.

Kül Tigin, Mekilen Şad gibi düşünmüyordu, ancak eçisine uymaktan da vazgeçmeyecekti.

“İnel Kağan devleti güçlü, budunu varşıl kılarsa...”

Bu pek inandınıcı gelmiyordu Kül Tigin'e.

Bilge Tonyukuk'un düşüncesi de Kül Tigin'den farklı değildi, ancak yaşadıkları, deneyimleri çok yakında büyük

bir değişimin olacağı yönündeydi. İlderiş Kağan'ın oğullarını tanıyordu. İnel Kağan'ı da...

Yetmiş yaşına ulaşmıştı Bilge Tonyukuk. Bunu bilgeliğiyle, bilgisiyle süslüyor, sorana elbette usundan bilgiler aktarıyordu. İnel Kağan onu yanında tutsaydı eğer, ögelik etmekten sakınmazdı.

"Budun ses verir! Budun, iyi yönetenle iyi yönetmeyi ayırır, seçer. Eğer ki İnel Kağan kutlu bir kağan olup devleti yüceltir, elbette benim de onun yanında olmam gerekir. Yok bunun tersi olursa..."

Çok uzun zaman gerekmeyecekti gerçeği görmek için. Daha ilk zamanlarda davranışlarıyla ya budunun gönlüne girecekti İnel Kağan ya da sıradan biri görünüp işleri daha kötüye götürecekti.

Ne yalnız Mekilen Şad'dı ve Kül Tigin'di kuşkulan olanlar ne de Bilge Tonyukuk'tu. Gök köklü Türklerin bütün ulu kişileri, irkinleri, soyluları beklemedeydiler. İnel Kağan'a yeterince zaman tanımak töreydi. Eğer onun yerine seçilecek kişiler olmasaydı belki suskun kalınırdı, ancak İlderiş Kağan'ın oğullarının varlığı işi değiştiriyordu.

Sonunda Bilge Tonyukuk da kendince bir çözüm buldu durumuna. Bunu yaparken elbette hiç mutlu değildi. Kapgan Kağan'ın son zamanlarına kadar savaşlarda yer alan, başkaldırılarını bastırılmasında önemli işler yapan Bilge Tonyukuk; İnel Kağan'ın Altın Örgün'e oturmasını ve beklenen dışı hareketlerini yüreği kaldırmayınca, Ötüken Yış'ı terk etmeye karar vermişti. Boyunun yaşadığı yukan Tola Vadisi'ne, yurduna çekilerek kendi halinde bir yaşam seçmişti.

Olanları elbette izliyor, ancak yeniden geri dönmek için bir şeylerin olmasını, değişmesini bekliyordu.

Bu ayrılış uçmaklık İlderiş Kağan oğullarını ve sevenlerini çok üzmüştü. Artık Ötüken Yış'ta güvendikleri bir ulu kişi yoktu.

Ordusunu hazırlamakla meşgul olan Kül Tigin'i görmek dileyenler onu her zaman atının üzerinde savaşa hazır bulurlardı. Adına kurulan yüksek çadırına girdiğini ise gören olmazdı ki gün batımından sonra, varıp uyuduğu dinlendiği zamanlar dışında. Kendisini ulusunun varlığına adanmış bu kutlu er, yapacaklarının bir gelecek kurmak adına, bir destan olmak adına işlendiğinin bilincinde, kendisini var eden gerçeğe uymuş, durmadan uğraş vermekteydi. O gün yabancıladığı birkaç gencin, kıyıda kendisini izlediğini gördüğünde bir dem dinlenme arası verip onlara yaklaştı.

Duruşları soyluydu gençlerin. Erlik adaylığında yüzleri gülümseyerek bakıyordu Aşına yiğidine. Bir yakınlık olmuştu, ama bunun nedenini açıklamak zordu. Kül Tigin onlara yaklaştığında, aralarında birkaç at boyu uzaklık kaldığında, hepsi birden atlarından atlayıp diz vurup baş keserek kut sundular Aşına yiğidi tigine.

Kül Tigin şaşırmış, bu törenin anlamını çıkarmaya çalışıyordu. Hemen ardından gelen dört koruma eri yiğit, elleri kılıçlarında, bir oyuna fırsat vermemek için dikkatle beklerken, o atının üzerinden seslendi genç erlere.

"Var olun yiğitler. Saygınızla gönendim. Belli ki uzaktan geldiniz. Bir zamandır savaş alanında eğitim alan erlerimi izlemektesiniz. Eğer orduma katılmak için geldiyseniz, kendinizi beklemeksizin ay bitiglerine²³⁵ yazdınp orununuzca yer tutun ordumda. Yok başka bir amaçla buradaysanız, derdinizi söyleyin!"

İçlerinden biri, en önde duran, başını kaldırıp gülen gözlerle ve erliğine özendiğini belli ederek baktı Kül Tigin'e. Konuşmak için izin diledi.

"Ayağa kalkın!" diye buyurdu Kül Tigin. Ardından, "Konuş!" dedi.

---

²³⁵ Ay bitigi: Erlerin adları ve soycul orunları ile yazıldıkları ordu defterleri. Kayıtlar.

Genç erler doğrulup sıralandılar yan yana. Az önce konuşma izni dileyeni bir adım önde tutmaya özen göstermeleri dikkat çekiciydi.

“Bizler,” diye söze başladı genç er. “Senin atılarını, yiğit tagayımızı!²³⁶ Bunca zamanı özlemlerle bekledik. Analarımızdan izin alma çağımız geldiğinde, Ötüken Yış’ı terk edip buyruğuna girmek için yanınıza koştuk. Düşündük ki yerimiz yanınızda savaşmaktır. Senin Mekilen Şad ve diğer tagaylarımızın buyduğunda olmak dileriz eğer izin olursa!”

Şaşırdı Kül Tigin, sevindi de. Bunca zaman ayrılık, Ötüken Yış’ta yaşayan kaplarını yazık ki unutturmuştu. Savaştan savaşa geçen yaşamında uçmaklık analarını görmeye şans bile bulamamışken, onun uçmaklığı öncesi yanında olamazken, kız kandaşlarının çocuklarını karşısında görünce...

“Vay!”

Bu seslenişin içinde hem sevinç, hem şaşkınlık, hem özlem...

Atından atlayıp koştular yanlarına. Sarılmalar...

Böylesi coşkulu bir karşılama beklemeyen gençler, destan olmuş tagaylarının sarılmalarına neredeyse mutluluk gözyaşları ile karşılık verecek kadar hoşnut olmuşlardı. Onların tagayı, Gök köklü Türklerin destansı yiğidi, mutluluğunu anlatmak için sözcük ararken, sorgular ve cevaplar geldi birbiri peşi sıra. Her biri anasını, kandaşlarını anlatıp sesler verdi Ötüken Yış’tan. Orada durmak olmazdı artık. Mekilen Şad’a ulaşmak, diğer kandaşlarını bulmak, sevinci onlarla da üleşmek tadındaydı zaman. Atlanıp şad otağına doğru ilerlerken, ardından gelenlerin uruğunun erleri olması hazzını yaşıyordu Kül Tigin. Oğulları henüz erlik yaşında değildi, ancak atıları vardı işte.

---

²³⁶ Tagay: Dayı.

Mekilen Şad gelenlerin içinden atısı Yuluğ'u,²³⁷ tiginlik orunu ile orunlandırıp yanında tutmayı seçti. Diğer atıların ise Kül Tigin'in buyruğuna verdi ki iyi birer savaş eri olsunlar. Her bir erin yetisince değerlendirilmesi devlete katkı olurdu.

Yuluğ yiğit, diğer bütün genç erleri ardına takıp tagaylarının yanına getiren, Kül Tigin'le ilk konuşan ve yönetme yetisini belli eden erdi. Mekilen Şad, uruğunun gençleri atılarını sevinçle kabul etmiş, her biri ile ayrı ayrı konuşup dileğini sormuştu. Aşına olup da erlik dilemeyen olmazdı elbette. Ancak konuştuğça Yuluğ yiğitteki farklılığı sezmişti. Bilgisi, sözleri...

"Ne yaptın bunca zaman? Ne işlerle uğraştın erlik dışında?"

Başını yere eğmiş, sözlerinin yanlış anlaşılıp başka yerlere çekileceği korkusu ile sesini anca duyulur kılıp anlatmıştı genç atısı.

"Ben... Yazmayı, okumayı çok er zamanda sökmüşüm tagayım Şad. Bunca alışkanlık edinince, okunması gereken ne varsa okumayı diledim. Bilgilenmek, anlamak ve öğrenmek bir başka haz verdi bana."

Gözleri ışımsıydı Mekilen Şad'ın. Uruğundan, kapından böyle bir kişinin çıkması ne büyük kuttu. Uzun bir zamandır usunu zorlayan konulardandı iyi yazanlara, okuyanlara ve bedizcilere olan gerek. Çinliler bütün yaşadıklarını, yaşamlarını kaydederken, bunları gelecek nesillere ibretlik dersler olarak gizlerken, Türklerin böylesi bir töreleri olmaması

---

²³⁷ Yuluğ Tigin: Çeşitli kaynak okumalarında "Yolug, Yoluğ, Yullug, Yollug" şeklinde adlandırmalar bulunmaktadır. Yaygın ve bugün kullanılan dile yakın olması nedeni ile "Yuluğ" tercih edilmiştir. Kendisini Orhun Anıtlarında "Bilge Kağan'ın atısı" olarak tanıtan Aşına soylu bu yiğidin yaşamı hakkında yazık ki yeterince bilgi yoktur. Orhun Anıtları'nın yazılmasında ve resimlenmesinde katkısı olduğu, Bilge Kağan Bengütaşını "Bir ay dört günde" yazdığı kendi bildirimidir.

yanlış görünmüştü gözüne. Anlatılarla sınırlı bilgiler yok olup gider korkusundaydı. Bunca yaşanan unutulursa diye kahroluyordu. Bunun için önlemler almak, bir şeyler yapmak gerektiğini biliyor, ama nereden başlayacağını çözemiyordu. şimdi karşısında duran, farklılığı açık atısı, usunda bir çakın çaktırmıştı. Okuyan, yazan bir Aşına irkini, elbette bulunmaz, değerı tartışılmaz kişiydi. Böylece başlayabilirlerdi bir yerlerden.

Yine de yetinmedi öğrendikleri ile.

"Başka!" dedi, "Başka... Anlat, çekinme! Gönendirdin beni. Çok mutlu ettin! Anlat!"

Bu izin ve onama rahatlattı genç eri.

"Geçmişte yaşananları okudum. Çinlilerin yazdıklarını. Bizi bize anlatan yazıtlar hep Çin dilinde. Öğrenmek için başka yol yok. Oysa Türk dili ile yazılmış onca az yazıt var ki... Bir de Ulu şad..."

Durup düşündü. Söзlerini iyice tarttı.

"Bedizleme işini öğrendim."

Sanki bir suçmuş gibi söylemişti bunu da. Yazan, okuyan ve bedizleyen bir Aşına vardı şadın karşısında. Oysa o, taşıdığı değerlerin üstünlüğünün farkında bile değerildi.

"Çok güzel!" diye, destekledi atısını, "Bundan iyisini diyemezdim ve bekleyemezdim. Öylesine mutlu oldum ki. Demek bedizleme de bilirsin."

Bu ışık da dilini açtı genç erin. Başladı anlatmaya.

Bir gün ava çıkmıştı. Türk dağlarında yaşıtları ile av kovalarken neredeyse her kayanın üzerinde geçmişe, atalarına ait izler görmüştü. Geçmişi anlatan tamgalarda, bedizlerde bir destanlar sıralaması vardı. Oralardan geçmiş Türk erleri, izler bırakmayı seçmişlerdi. Böylece sahiplenmişlerdi her yeri. Gün gelmiş, onlar uçmuş ama yazdıkları, bedizledikleri kalmıştı. Yuluğ da ilk o gün birkaç bedizle orada olduğunu kaydetmişti kayalara. Sonrasında bunu alışkanlık edinmiş, durmadan yazmaya, bedizlemeye başlamıştı. Duyduklarını, öğrendiklerini bile...

“Ulu Atam uçmaklık İlderiş Kağan’ı, uçmaklık İlbilge Hatun’u, seni, Kül Tigin tagayı... Savaşlarınızı, utkularınızı...”

Utkuların imlenmesi yüreğini odlamış, ardından bunları ipek kâğıtlara yazmaya da başlamıştı.

“Anıtlar ve yazıtlar...”

Dinledikçe, atısının üstün düşüncelerini benimsedi Mekilen Şad. Yuluğ, sözünün sonunu getirince...

“Tamam!” dedi. “Bundan sonra senin bir tek görevin var. Her zaman, ama her zaman yakınımda olacaksın. Seni, ‘Tigin’ orunu ile orunlandırdım. Ne zaman baksam, ardımda seni göreceğim. İster bir başına, ister benzerin bedizcilerle birlik kur. Yaşananları yaz. İstersen bedizle, anıtlıştır, ama mutlaka anlat. Geleceğe bitig kıl. Bütün olanların gelecekte unutulmamasını istiyorum. Sen benim başyazıcısın Yuluğ Tigin. Üstelik bu yaptıklarını, yatkın gençlere öğretmeni de buyuruyorum!”

Yuluğ Tigin, yüreğinde yanan odun karşılığını bugün, tagayı Mekilen Şad’ın buyruğuyla alazlayacağını, yükselteceğini bilmiyordu. Yeniden doğmuş gibi sevinmiş, diz vurup baş keserek kut sunmuştu Mekilen Şad’a.

“Gerekenler ne ise, ister gün batısından, ister Çin’den getirteyim. Eksiksiz ol ki iyi işler kılasın!”

Böylece Gök köklü Türklerin bir yazıcılar birliği doğuverdi. Duyanlar, görenler önce şaşkın ve biraz da gönülsüz izlediler yapılanları. Ancak yazıtlar, anıtlar, bedizlenmiş kayalar ortaya çıktıkça heveslendiler. Kendileri de olsun istediler o yazıtlarda. Yaşananların unutulmazlığını sağlamak adına atılan bu ilk adım büyüyüp gelişmeye başladı.

Çin yazıcıları ünlüydü, namlıydı. Çok eskilerden beri Çin sarayında kayıtlar tutan yazıcılar, ayrı bir saygınlık yeri edinmişlerdi. Mekilen Şad, bu yapının Türklerde de bulunması gereğini ne zamandır düşünüyordu. Yuluğ Tigin’in varlığı ile artık yaşama geçmişti.

Yaşananlar kaydedilirken, zaman zaman içinden gelenleri yazdırmayı da unutmadı Mekilen Şad. Öylesine doluydu ki. Gelecekte bir zamanda, bir kutlu günde bunları anıtlas-tırmak geçiyordu usundan. İbretlik olsun, ders olsun ve aynı yanlışlar yinelenmesin diye. En büyük düşüncesi de bu devleti kuran atası uçmaklık İleriş Kağan'ın yaşadıklarını, o zorlu günleri unutturmamaktı. Hele devlete karşı gelen aynı soylu, aynı kandan budunların bir türlü birliği anlamayıp, Çin'in oyunlarına gelmesini.

"Yaz!"

Bu buyruk gelince, genelde otağında, azlık kişi önünde olurlardı. Yuluğ Tigin koşar, diz çöker ve söylenenleri yazmaya başlardı. Artık kimse konuşmaz, nefes bile almazdı ki Mekilen Şad'ın sözü kırılmasın. Bir tek söz yazılmadık kalmasın.

Yüksek sesle seslendirirdi sözlerini. Kalabalıklara anlattır gibi...

"Sözlerimi tamamıyla işitin. Anlattıklarım seninle ilgilidir Türk ulusu. Oğuşum, uruğum, boyum, soyum... Kaplarım, uylarım, kandaşlarım, atılarım, oğlum... Berideki Şadpıt²³⁸ irkinleri, yırındaki tarkanlar, buyruklar, Otuz Tatar... Dokuz Oğuzlar... Bu sözümü iyice işit, usluca dinle!"

Genelde buna benzer seslenişlerle başlıyordu yazdırmaya. Sesini yükseltiyor, daha ötelere duyurmak için haykırıyordu. Zaman zaman da ayağa kalkıp yürüyerek yazdırıyordu. Bir çığlık gibiydi. Kabul etmek istemediği gerçekler için uyarılar yüklüydü sözleri. Düşünen, bilge bir şadın seslenişi...

Durulmuyordu devlet. Büyük Türk ulusunun parçaları

---

²³⁸ Orhun Anıtları, Kültigin Bengütaşı, güney yönü... "Şadpıt Begleri" olarak geçen bu sözün bir orun olduğu bilinmektedir. "Buyruk begleri" diye tanımlayanlar da vardır. Burada aslı yaşatılsın diye "Şadpıt" sözü kullanıldı.

bir araya gelip büyülenmeyi bilmiyordu. Her bir boy, her bir budun kendi başına bir şeyleri başanırım sanıyordu. Kağanları, irkinleri baş olmak düşündenden vazgeçmiyordu. Yağılar onları birbirlerine düşürmeyi, oyuna getirmeyi kolaylıkla başarıyordu. Olmadık zamanda devletin başına olmadık işler açıyorlardı.

Tutsaklıktan kurtulmak için verilen çabalar sanki olmamıştı. Sanki utanç dolu elli yıl hiç yaşanmamıştı. Sanki Türk şadları, beyleri, irkinleri, kağanları özgür olmak için savaşmamış, baş vermemişlerdi. Sanki Çin, Türk'ü ezmek, yok etmek istememiş, durmadan öldürmemişti. Yaysız, avsız, atsız günler geçirmemişler, utanç içinde yaşamamışlardı.

"Nasıl unutulur olanlar?"

Unutuluyordu. Üstelik İnel Kağan, bütün başkaldırıları bastırmak, Çin'e gereken kıyını kesmek yerine öylece bekliyordu. Yüksek otağında oturmak, savaşmaktan hoş geliyordu ona. Beklemek boşunaydı. Türk Kağanı Kapgan'ın kanı hâlâ yerdeydi. Baş hâlâ Çin'de sergileniyordu. Bu utançın sona ermesi gerekiyordu.

Mekilen Şad, beklemenin sonunun geldiğini fark ediyor, bunun Türk kanı akmasına kadar varacak yolun başı olduğunu biliyordu. İçinden bir türlü gelmiyordu buyruk vermek.

"Ötüken Yış'a!"

Bu kadar! Budun hazırды. Ulular, irkinler, soylular ondan ses bekliyorlardı.

Kül Tigin, artık duramaz olmuştu.

"Kağanının öcünü bile almamış bir ulus, ulus değildir!"

Hiçtir, yoktur! Adına leke düşmüştür. Kan ile temizlenecek, oç ile yıkanacak bir leke...

Bağlı budunlar bu hareketsizliği, korkuya bağlıyorlar, utançla yaşamayı seçen Aşınalarla alay ediyorlardı. Bu hale düşmek, bu onursuzluk Türk'e hiç yakışmıyordu.

Bilge Tonyukuk, kocamış yaşında başı yerde gezmek istemediğini yazıyordu bitiğinde. Ona yurdundan sesleniyordu.

“Zamanı gelmedi mi?”

Ömrünü bir devletin kuruluşuna ve yücelmesine adanmış olan Ulu Bilge'nin, bir kıyıda hiçbir şey yapamadan beklemesi ne kadar zordu.

“Tengri teg tengride bolmuş Türk Bilge Kağan, bu ödke olurtum. Sabımın tükedi eşidigil.”²³⁹

Karar vermesi öylesine zor oldu ki!

Mekilen Şad, uykusuz bir gece daha geçirdi. Bir gece, bir gece daha...

Savaşın kokusunu günler ötesinden alıp bunu hareketlilikle, mutlu haykırışlarla dillendiren ordu, bu kez, bir şeylerin olacağını bile bile suskunluğa gömülmüştü. Kendi yurdunda, öz kandaşlarıyla savaşmak zorunda kalmak, kendi başkentine yürümek, bir ordu için en zoru, en kabul edilmezdi.

Kaçınılmaz gerçek yaklaşıyordu. Bunun farkındaydı erler. Yönetmek, onların işi değildi. İşleri buyruğa uymak, savaşmaktı. Başlarında güvendikleri irkinler olunca...

Kül Tigin...

Türk için yaratılmış yiğit... Ulusunun övüncü...

Gözler onun üzerinde. Otağında düşünmek ve danışmakla zaman geçiren Mekilen Şad, ötelediği her gün için kandaş kanı akmasını engellediğine sevinirken, Kül Tigin, kaçınılmaz olduğunu bildiği savaşa hazırlanıyordu. Buyruğundaki irkinlere söylediği sözler, onun ne denli gerçekçi olduğunu gösteriydi.

“Önümüzde çok zorlu günler var. Devletin sürmesi ve güçlenmesi için çok savaşmak gerekecek. Günümüz, gecemiz aynı olacak. Uyumayacak, oturmayacağız. Bugün, za-

---

²³⁹ “Tanrı gibi Gök’te doğmuş Türk Bilge Kağan, bu zamanda otur-
dum. Sözümün tamamını işit.” Orhun Anıtları, Kül Tigin
Bengütaşı, Güney yüzü...

man varken erlerinizi o günler için hazırlayın!”

Kandaşlarına özel görevler hazırlamıştı. Ötüken Yış’tan gelen atılarını denemiş, onları da hazır bulmuştu. Soyluluklarına, erliklerine uygun görevler vermişti. Bir görevi de, yaşı erliğe yetişmemiş atılarını, Mekilen Şad’ın oğullarını hazırlamaktı. Kendi oğullarıyla bir tutup, zaman ayırıyordu onlara.

Ardından gelecek olanı yetiştirmeyenler, yarın artlarında hiç kimseyi bulamazlar.

Eçisi şadın düşüncesinde kurguladıkları öylesine anlamlı, değerli ve güçtü ki. Bunu biliyordu Kül Tigin.

“O, devlet için gerekli. Kağan oturmalı. Bana güveniyor. Bu güveni sonsuz kılmak görevim! Her işi onun buyruğunca kılmak hem devletin hem de ulusun yararına olacak.”

Gün doğarken, Mekilen Şad’ı otağının kapısında, güneşi saygı ile selamlarken görenler, bekleme zamanının tükendiğini anladılar. Aş zamanının hemen ardından, kandaşını, irkinlerini yanına sesleyip buyurduğunda...

“Dört bir yana ulak çıkarın. Bana bağlı budunlardan er dilediğimi söyleyin!”

Zamanı gelmişti. Ötüken Yış’a doğru başlayacak yolculuğun kan akmadan sonuçlanmasıydı dileği. Oysa bu zor bir ihtimaldi. Altın rgn’ işgal eden kişi ona alışmıştı. Vazgeçmek istemeyecekti. Onu oradan zorla kaldırmak gerekcekti.

Bu arada Bilge Tonyukuk’a gizlice ulak salmış, kararını açıklamıştı Mekilen Şad.

“Ötüken Yış’a varıp hakkımız olanı almaya karar verdim!”

Zor olan seslendirilmişti bir kez.

Beklenmedik iş değildi ki pek çok Aşina ulusu, irkinler, soylular; uçmıklık İlteriş Kağan'ın oğullarının Ötüken Yış'a hareketine karşı durmamayı seçtiler. Kalabalık ve güçlü bir ordu kuran Kül Tigin, Gök'e yağışlar sunmuştu karşısına ordu çıkmasını diye. Kandaş kanı akarsa çok yazık olacaktı.

Sonunda o gün geldi. Günbatusında hazırlanan ve Ötüken Yış'a varıp kağanı değiştirmeyi amaç edinen Türk ordusu yola çıktı. Mekilen Şad, olması gerektiğince korunuyor ve geride kalması sağlanıyordu. Kül Tigin ise yine en başta, kuyaglanmış, ak atının üzerinde orduyu yönetmeyi seçmişti. Eçisini Ötüken Yış'a ulaştırıp kağan kılmak düşüncesinde, alabildiğine kararlı ve dikkatli...

Yol tükendikçe heyecan artıyor, körügler, İnel Kağan'ın tahtını ve kağanlığı korumak için ordu hazırladığı duyumunu getiriyordu. Kavganın kaçınılmazlığı ortaya çıkınca, artık mümkün olduğunca az canla sonlanması dileği dillerdeydi.

Mekilen Şad, Aşina ulularına ulak salmış, bitigler göndermiş ve kendisine karşı gelmemelerini, ordularını İnel Kağan'ın buyruğuna vermemelerini istemişti.

"Bunca zaman bekledim ki İnel Kağan kağanlık etsin. Oysa o oturmayı seçti. Uçmıklık eçim yiğit Kapgan Kağan'ın kanı yeredir. Kesilmiş başı ise Çin'de sergilenmektedir. Bu utançla yaşamak yakışmaz Aşinalara. İnel Kağan, atasının öcünü yerde koymak dileğinde ise, ben de eçimin öcünü almak dileğindeyim. Atam, uçmıklık İlteriş Kağan Gök'le buluştuğunda, kağanlık biz oğullarının hakkı iken, törenin uygulanmasına, eçimizin kağan kılınmasına karşı çıkmadık. Onun buyruğunda, verdiği orunlara razı gelerek savaşmaktan da çekinmedik. Öyle ki ben ve kandaşım gündüz oturmadık, gece uyumadık ulusumuz için. İnel Kağan Altın Örgün'e oturunca karşı çıkmadık. Gerekenleri kılması için zaman tanıdık ona. Olmadı. Şimdi biz, İlteriş Oğulları, hakkımız olanı almaya Ötüken Yış'a yol almaktayız. Karşımıza çıkanlara gerekli kıyını keseceğimiz Gök buyruğudur.

Kandaş kanı akmasın, canlar yitmesin isteriz!”

Bu önemli uyarı buyruğu, pek çok irkini etkileyecekti. Hemen ardından Bilge Tonyukuk’un Aşide soyluları uyar-
ması da etkili olacaktı. Kapgan Kağan’ın kandaşı, Mekilen
Şad’ın ve Kül Tigin’in küçük eçileri, sol yan beyi İl Çor Şad,
İnel Kağan’a uymayanların arasındaydı. O da İlteriş Kağan
oğullarını haklı görüyordu.

Kapgan Kağan’ın hatalarının ardından, İnel Kağan’ın
suskun kağanlığını beğenmeyen Ulu Bilge, İlteriş Kağan
oğullarının yanında olduğunu açıkça belli etmişti.

Mekilen Şad, bir bitig de İnel Kağan’a göndermiş, karşı-
sına çıkmamasını ve Altın Örgün’ü terk etmesini istemişti.

“Sana ve oğuşuna iyi davranılacak, hak ettiğince orun-
lanacaksın! Ancak kağanlık yapmana izin vermeyeceğim!”

İnel Kağan, kağanlıktan vazgeçmedi. Bütün uyarılara
rağmen ordusunu alıp orununu korumayı seçti. Atasının
öcünü almak için Çin’e akın yapmayı usundan geçirmeyen
kağanın, kağanlığını koruma çabası onun yapısını ortaya
koyuyordu. Küçük Kağanlık orununu dahi yeterince onur-
landırmadığına bakmadan Türk devletinin başında kalma
isteğini böylece belli etmişti.

Körügler, İnel Kağan ordusunun yaklaştığını bildirdi-
ğinde acı acı güldü Kül Tigin. Eçisine dönüp, “Artık beni
tutma eçim şad! Bundan sonrası için gerekenleri bana bırak
ki had bilmeyenlere haddini bildireyim!” dedi.

Acı çekiyordu Mekilen Şad, böyle bir savaşı istememişti.
Sözler dondu dilinde, ancak yapacak başka bir iş de kalma-
mıştı. Yavaşça başını salladı, yalnızca. Bundan sonrası Tan-
rı’nın bileceğiydi.

Buyruğu almıştı Kül Tigin. O da ses etmeden başını eğ-
di bir onay durumunda. Gereği neyse onu yapacaktı. Karşıla-
rındaki ordu kandaşlarıydı, ancak artık yağydılar. Kandaşın
kandaşa yağılığ ne denli zor olsa da, devlet içindi olacaklar.

O ki savaş bitene dek yağydılar, erliğin hakkını vermeliydiler.

Savaşın ardından ölenlerini birlikte uğurlayacak, yaralarını birlikte sağıtacaklardı. Yas ve acı birlikte yaşanacaktı.

Birbirine denk iki Göklü Türk ordusu karşı karşıya geldiğinde...

En vurucu silahlarını, yaylarını kullanmadılar. Uzaktan ok salıp birbirlerine kıymadılar. Mademki bu savaş bir üstünlük savaşıydı, o halde göğüs göğüse ve bilek bileğe yapılımalıydı.

Yol, düzen, oyun düşünmeden daldılar birbirlerine. Ne haykırışlarla övündüler ne de yere düşerken acı sesler çıkardılar. Yazgı kaydında kimin yenmesi gerekiyorsa o yenecek, diğerleri yalnızca başlarındaki irkine olan görevlerini yerine getirecekti.

Hüzün öylesine etkindi ki...

Kandaş kavgası öylesine acı...

Birbirlerine vurmaya kıyamayan, başını uzatıp uçmaklığı öncelikli edenler, daha dün aynı savaşta birlikte yağtı kovalayıp bugün birbirlerine kılıç sallayanlar, nedenini bilmeden düşen başlar, anlamsızca sahipsiz kalan atlar...

Bu duruma gülen, eğlenen yağılar!

En rezil kavgadır kandaş kavgası. Gök utanır, ıduk yer yerinir.

“Bu nasıl bir gerekliliktir?”

Güç dengesinde çok can yitirdi Türk ulusu. Kanı oluk oluk aktı yurt topraklarına.

Gün batmaya döndüğünde, Kül Tigin’in yönettiği ordunun üstünlüğü kesinleşince, artık gücün ve Gök’ün kimin yanında olduğu belli olunca; fazla üstelemedi yenilenler. İnel Kağan’ın ve onunla birlik olan irkinlerin buyukları fayda etmedi. Güç karşısında boyun eğdi gücü yetmeyenler.

Hiçbir buyruk gelmeden, kılıç atıp geri çekildiler. Atlarından inip baş eğdiler yazgının yazdığına.

Yenenler de yendiklerinin üzerlerine gitmediler. Atlarının üzerinde beklediler ki artık savaş bitmişti. Bundan sonrası irkinlerin dileklerine ve Gök buyruğunca yürüyecekti.

İnel Kağan bir an ne yapacağını düşünmüş, hatta usundan, geri çekilip kaçmak geçmiş, sonra bunu kendine yedirememişti. Direndiğine, savaşa karar verdiğine ve bunca Türk'ün kanına neden olduğuna elbette pişmandı.

“Yazgı!”

Aslında başına gelecekleri biliyordu. Töre, böylesi bir savaşın ardından yenilenlere acımamayı yazıyordu. Sözüün ve baş eğmenin bir anlamı yoktu. O bir kağan oğlu kağandı. Aşına soyluydu. Becerisince hizmet etmişti ulusuna. Bundan sonrası...

“Utanç içinde yaşamaktansa elbette ölmeyi yeğlerim!”

Atından inmedi. Kılıcını elinden bırakmadı. Diz vurup baş kesmeyerek İleriş oğullarına uymayacağını belli etti. Yazgısına razıydı.

Çevresinde kırk yiğit börüden sağ kalan birkaçı... Kağanlarının önünde öylece kalkan olmuşlardı. Töre, onları öldürmeden kağana ulaşılamayacağını söylüyordu. Yaralanmış, atının üzerinde duramayanlar da dâhil öylece bekliyorlardı. İnel Kağan'ı tutmaya gelenlere karşı koymak görevleriydi.

Uçacaklardı, kağanları için!

Gök'le buluştular.

Mekilen Şad, utku kazanmış bir ordunun yöneteni olarak görmüyordu kendisini. Belki haklıydı, ancak bunca Türk'ün canının yitmesi unutulacak iş değildi. Savaşacak yağılar varken Türk'ün Türk'e kıymasını kabul etmek mümkün değildi. Hoş görmek de.

Savaş kazanılmış, İnel Kağan ve onunla birlikte olan ulular, irkinler tutulmuştu. Yenilen ordunun erleri, sonrasını bilmek için öylece bekliyorlardı. Börüleri uçmaklığı seçmiş, kağanları tutsaktı. Tutsaklar için ne karar verilecekti?

Kurulan otağda Kül Tigin, eçisinin sağ yanında... Yuluğ Tigin hemen Mekilen Şad'ın ardında olanları yazıyor...

Bir karar almak gerekiyordu.

“Bir karar!”

Mekilen Şad, Kül Tigin'in bu savaştaki emeğini düşünerek onu daha öncül görmekteydi. Aralarındaki bir yaşın önemi yoktu. Erlik yarışı her işin üzerindeydi ve Kül Tigin'in erliği tartışılmazdı. Hem, bundan sonra alınması kaçınılmaz olan ağır kararları almak yükünü de üzerinden atmış olurdu, eğer Kül Tigin devleti yönetmeyi kabul ederse!

Söze kim önce başlayacak ve ne söz edecekti? Ötüken Yiş'a girmeden önce bütün bu sorunların çözülmesi önemliydi.

“Keşke Bilge Tonyukuk yanımızda olsaydı!”

Mekilen Şad bunu seslice söylediğinde Kül Tigin'in de onamasını bekledi ki, bir danışılacak kişi iyi olurdu kararsızlıklarda.

“Hayır eçim şad! Ulu Bilge'nin şu an burada olmaması daha iyidir.”

“Neden?”

Şaşkınlık içinde sorulan bu soruya verilen cevap, kan-daşının ne denli düşünceli bir er olduğunu gösteriyordu.

“Böylesi önemli kararları bir başına almalı, kimse ile sorumluluk üleşmemelisin. O şimdi orunsuz bir kişi. Devlet içinde bir görevi yok. Konuya katılması seni zora sokar. Kararları doğrudan onun verdiği sanılır ve bu da senin gelecekteki etkinliğine zarar verir. Bu kavga Aşınalar arasındaki bir kavgaydı ve biz kazandık. Bir Aşide bu kavganın sonunu belirleyemez. Kararı sen vereceksin eçim Şad!”

“Neden ben? Neden sen değil?”

“Çünkü kağan sen olacaksın eçim Şad!”

Bunu daha önce de konuşmuşlar ve Kül Tigin kesin kararını vermişti. Mekilen Şad ise hâlâ bu hakkı kandaşında görüyordu.

“Kandaşım! Ordu, beyler ve irkinler seni çok sever. Senin erliğin, savaşçılığın öylesine öncül ki... Gel sen beni bu yüke sokma. Kağanlığı...”

“Olmaz! Bunca savaşı kendimi kağan kılmak için yapmadım!”

Sesini yükseltmişti Kül Tigin. Belki ilk ve son kez... Bunu fark etmiş, hemen kendisini toparlayıp sözlerini sürdürmüştü.

“Olmaz eçim Şad! Benim kağan kılınmam olmaz. Bir yaş olsa da, büyüklük törece önemlidir. Biz töreyi saymazsak bizi kim sayar? Hem yalnızca savaşçılık yetmez kağanlık için! Bilgelik, düşünce... Kağan sen olacaksın eçim! Ben de senin buyruğunda...”

Yeniden düşüncelere daldılar; oysa biliyorlardı ki düşünmek için bile zamanları dardı.

Mekilen Şad öncül oldu yine.

“İnel Kağan... Onun hakkında...”

“Kağanlık edecek kişinin, karar veren de olması gerek. Ben yalnızca şunu derim: Eğer eski kağan yaşarsa, yeni kağanın buyrukları sıkıntılı olur. Kağan atanmak için bile koşul odur ki...”

Acı gerçek! İstenmeyen, ancak mutlaka yapılması gereken...

Çok kişi için ölüm buyruğu vermesi gerektiğini biliyordu Mekilen Şad. Yoksa ikilik sona ermez, devleti yönetmek zor olurdu. Düşündü:

“Eğer kağan ben olacaksam, en acı kararları, en er zamanda almam kaçınılmazdır. O halde!”

Dikildi oturduğu yerde. Kağan olacaksa, eski kağanın

hükümünün tam olarak sona ermesi gerekiyordu. Bunun için de...

“Buraya bakın!”

Sesinin böylesine sert çıkmasına kendisi de şaşırmişti. Demek ki koşullar insanı hızla değiştiriyordu.

Kapıda bekleyen koruma erlerinden biri daldı içeriye. Baş kesip buyruk bekledi. Ona en güvendiği beylerinden birini seslemesi buyruğunu verdi Mekilen Şad. Kül Tigin o an orada artık fazla olduğunu anlamıştı. İzin isteyip çıktı eşisinin yanından. Çıktı ki eçisi kağanlığı için gerekenleri yapsın.

Yalnız onlar değil, bütün ordu bekliyordu kararları. Kararsızlığın sürmesi, yeni düzen için büyük zorluktu. Bir şeyler, belki de her şey değişecekti.

Kapıdan giren irkine en zor buyruğu, sesinde en küçük titreme olmadan verdi Mekilen Şad.

“İnel Kağan’ı...”

Böylece kağanlık boşalacak, Altın Örgün’e oturmak, altın tacı taşımak için bir kağan gerekecekti.

“Buyruk Şad’ın!”

Kutlu soy! Kökü Gök’le kap Aşınalar, o andan itibaren gereğince can vereceklerdi devlet uğruna. Başta İnel Kağan, oğuşu, uruğundan kişiler ve ona bağlanıp İltiş oğullarına karşı çıkan irkinler... Böylece onlara bağlı erler, ordular kararsız kalmayacak, utku kazanan tarafa katılıp birlik olacaklardı.

Töre bunu imliyordu.

Başka da çare yoktu.

“Keşke olsaydı!”

O günü bir utku olarak kutlamak da çözümdü, yas günü olarak da. Devletin bütünlüğü için alınan canlar suskunluk ve hüznün salıyordu her yana. Yüzler gülmüyor, bir zorunluluğun etkisinde olsalar da, töre üzre olsalar da yine de yürekten yanıyorlardı.

Töre gereği kanı yere akmaması gereken Aşına soylular, yay kirişii ile birer birer boğuldular. Elbette layık oldukları şekilde Gök'e yolcu edileceklerdi. O gün sona erdiğinde iş bitmemişti henüz. Birlik için daha çok kan dökülecekti. İnel Kağan'ın sol yanda görevli kıldığı İl Çor Şad bağlılığını bildirmiş, ordusunu Mekilen Şad'ın buyruğuna sunarak hem yeni savaşları engellemiş hem de yerinde kalmayı başarmıştı.

"Yetti mi kandaşım Kül Tigin? Bunca can..."

"Eğer buyruğun buysa, uyarım eçim Şad, ancak..."

Yetmemişti. Birlik ve düzen için...

"Ötüken Yiş'a varınca..."

Dahası olacaktı.

"Bundan sonrasını sen..."

"Buyruğunu aldım eçim Şad!"

Devlet için, birlik ve düzen için... Türk ulusunun geleceği için...

"Ben, ordumla önden gidip Ötüken Yiş'ı senin gelişine hazırlayayım eçim Şad."

"En doğrusu da bu olsa gerek!"

Kül Tigin, yine yelmelik dilemiş, Mekilen Şad kabul etmişti.

"Hangimiz daha talihliyiz!"

Çok zamanı yoktu! Düşünmeli ve bir yol üzere her şeyi sıralamalıydı.

"Zor günler bizi bekliyor!"

Yeniden gülümsedi. Hiç kolay günleri olmamıştı ki. Ne onun, ne kandaşının, ne Kapgan Kağan'ın, ne atası İlteriş Kağan'ın...

"Hiçbirinin kolay günü olmadı."

Ya bundan sonrası!

"Tanrı bilir!"

Gelecek için, bugün çekilen zorluklar gerekiyordu. Oğlu...

“Hayır! Bugünden onun kağanlığını imlemeyeceğim. Kapgan Kağan'ın yaptığı hatayı yapmayacağım. Gereksiz yere Türk karı akmasına neden olmayacağım!”

Yuluğ Tigin, iki kandaşı konuşmaları sırasında yalnız bırakmış, son olanları yazmaya fırsat bulamamıştı. Oysa o kadar önemliydi ki Mekilen Şad'ın fikri. Bir an bile unutulmadan, bir tek şey atlamadan kaydedilmeliydi. Belki gelecekte, bugün neler olduğunu tam olarak öğrenenler, bunca kana, kandaş kavgasına, bölünmeye izin vermezlerdi.

Sesledi atısını.

Olanları kısaca anlattı.

“Yaz!” dedi, “Bütün bunları da yaz. Devlet için çekilen acılar...”

“Buyruk Şad'ın.”

Kül Tigin, gerekenleri gereğince yapmıştı. İnel Kağan'a hizmet eden, ayguçiler, ögeler, buyruklar ve hizmet erleri artık yaşamıyorlardı. Altın Örgün ve altın taç hazır edilmiş, yeni kağanı bekliyordu.

Sessizlik egemendi Ötüken Yış'a. Gergin bir bekleyiş...

Kan, yeterince kan, suskun kılmıştı herkesi. Merak ve bundan sonrası için olacaklara korku karışık bir bekleyiş.

İki yanlı sıralanmış budun, uçmaklık İlteriş Kağan'ın büyük oğlunu karşılıyordu. Onu kısa bir zaman sonra Türk kağaru olarak alkışlayacaklarını bilerek... Bir Aşına'nun zorla da olsa boşalthığı Altın Örgün'e bir başka Aşına oturacaktı. Bunun için gerekli bütün töreni hazır etmişti yiğit Kül Tigin. Altın rengi otağın önünde, ulular, soylular, beyler, irkinler yere yayılmış geniş keçenin çevresinde bekliyorlardı.

Ak atının üzerinde, ordusunun önünde yaklaşan Mekilen Şad; heyecanlı olduğunu fark edince şaşırmıştı. Büyük bir yük binecekti omuzlarına. Düşlediklerini gerçekleştirmek için önünde yeni bir yol açılmıştı.

Kendisine bir doru at seçmişti Kül Tigin. Onda bile

eçisinden ayrı olmayı düşünmüş, onu özel bellesinler, bugünün onun günü olduğunu anlasınlar diye ak giysi de giyememiőti.

Gözleri ile kutladılar birbirlerini. Yüzleri donuk, en küçük bir duyguyu belli etmez durumda...

Atından atladı Kül Tigin, hızla ilerledi. Kimsenin tutmasına zaman bırakmadan atılıp, Mekilen Şad'ın atının gemlerine yapıőtı. Şaşkınlık yaratan bu hareketi, kendisini eçisi önünde hiçleyen ve onun buyruğunda olduğunu gösteren bu hareketi yüreklerde büyük alkış topladı. Sıradan bir er gibi eçisinin atını çekiyordu Kül Tigin. Keğeye yakın yerde atı durdurdu. Eçisinin yere inmesini bekledi. Bundan sonrası için kocamış bir Aşına ulusunun yönlendirmesinde kağanlık töreni uygulanacaktı.

Orada olması gereken bir kiőki yoktu ve eksikliği hissediliyordu.

Mekilen Şad, keçenin tam orta yerine oturdu.

O an gördüler ki Kül Tigin de yapıőtı keçenin bir kıyısına.

Hep birlikte, "Kağan kaldırıldı".

Yerde, keçe üzerinde oturan Mekilen Şad, Gök'e yükseltilip, Gök'te kağan kılındı.

Güneş yönünde döndürölürken adını sesledi kocamış öncül kiőki...

"Bilge Kağan..."

Türk Bilge Kağan...

Zorlu zamanda, zoru çözmek üzere Gök'te kağan kılınan, Gök'te yeniden doğan Türk Bilge Kağan...

Başına kağanlık imi, altın tacı kandaşı Kül Tigin taktı. Onu Altın Örgün'e kandaşı Kül Tigin oturttu. İrkinler, ullar, karşısında sıralanıp diz vurup baş keserek kut sunduklarında Kül Tigin en önde yer tuttu.

“Kağan!”

İlk haykırış ondan çıktı. Sonra Ötüken Yış seslendi Gök’e doğru:

“Kağan!”

Tören kutunda gerekenler yapılmış, İduk Gök, ıduk yer su tanıklık etmişti yeni doğuşa.

Artık kağan yazıcısı olan Yuluğ Tigin, Türk Bilge Kağan’ın dilinden dökülen sözleri bir bir kaydetti ki geleceğe taşınısın:

“Ben, Tanrı gibi Gök’te doğmuş Türk Bilge Kağan!”

Ululuğu anlatır bu sözler. Gökselliği anlatır. Kağan kılınmanın önemini, değerini, gücünü anlatır. Değişimi, varlığı, kutsallığı ve töreyi anlatır.

“Türk Tanrısı buyurdu, böyle diledi; Türk ulusu üstüne kağan oturdum.”

Tanrı buyruğunun önemini, yazgının değerini...

“Üstte Gök basmasa, altta yer delinmese; Türk ulusu; senin ilini, töreni kim bozabilir?”

Hiç kimse!

“Yalnız kendinsin kendinin yağısı! Sen kendini bilmediğinde...”

“Türk budun ertin, ökün! Küregüngün üçün igidmiş kağanına ermiş, barmış ergü ilinge kentü yangıldığ, yablag kigürtüg.”²⁴⁰

Gizli, gizemli Atalar Mağarası bir kutlu törene daha nıklık ediyordu. Yüzyıllar öncesinin geleneği sürüyordu.

Bilge Kağan, yerden Gök’e kaldırılıp, Gök’te Kağan kılınmasının ardından başka hiçbir iş yapmadan önce yanına iki kandaşını ve Kül Tigin’i alıp; oğullarının, atlarının, Aşina ulularının katılımı ile Atalar Mağarası’na konuk oldu. Gizliliğini koruyarak, hemen her geçiş yerine sak erleri koyup, kimselerin onları izlemesine izin vermeyerek ulaştıkları kutsallıklarında Tanrı’ya yakarıp yağış sundular. Büyük kut yüklü, çağlar ötesinden beri varlıklarının göstergesi olan, güne dek yaban ve yağ eli değmemiş, ayağı basmamış bu ululuğu yaşamak, orada atalarından armağan kalanları yeniden görmek, gelecek için umut doğurdu yüreklerine. Töre gereği yönettiği kutlama töreni sona erdiğinde Bilge Kağan, kandaşı Kül Tigin’le birlikte içeride yalnız kalıp hem dua etmeyi hem de o kutu bir başlarına yaşamayı seçti.

Dinlemek, duymak için...

Her bir köşesinden gelen sesler onlara geçmişi anlatıyordu. Ulu Ata Aşina Han bu mağarada doğmuş, Türkler bu mağarada kut bulmuştu. Ulu Ana Dişi Kurt, Tanrı’nın buyruğu ile Türklerin yok olmamasını bu mağarada sağlamış, yeniden doğuşun destanı bu mağarada yazılmıştı. Şimdi, Türk Kağanı, Aşina soylu Bilge; orada Türk’ü yüceltmek için

---

²⁴⁰ “Türk budun, vazgeç, pişman ol, yanlışından dolayı! Beslemiş olan kağanına, özgür ve bağımsız güzel iline karşı kendin hata yaptın. Zor duruma soktun.” Orhun Anıtları, Bilge Kağan Bengütaşı, Doğu Yüzü.

yakarıyordu Tanrı'ya. Fısıltılar yankılanıyor, mağara konuşuyordu.

"Derdimiz çok, Ulu Tanrım!"

Şikayet değildi Bilge Kağan'ın sözleri. Bir anlatı, bir yarıkarış... Beklentilerini Atalar Mağarası ile üleşmek dilemişti.

"Derdimiz çok," diye yineledi Kül Tigin.

O da umutsuzluğa ulaşmadan, güvenle çözümcü olduğunu bildiriyordu. İki kandaş yanyana diz çökmüş, birbirlerinin sözlerini duyarak, hem birbirlerine hem de mağaraya sesleniyorlardı.

"Güç ver, kutunu üzerimizden eksik kılma. Yolumuzu aydınlat. Çözümlerimizi destekle! Türk'ün bizi anlamasını, birliğe uymasını sağla. Ordularımızı utkulanır!"

Duasını tamamlayıp, yüzünü kandaşına çevirdi Bilge Kağan. Birlikte yaşadıkları yılları düşünüp gülümsedi.

Sekiz yaşında atasını yitirmiş, on dört yaşında şad orunu ile günbatsında devleti için çalışmaya başlamıştı Bilge Kağan. Bir yaş küçük kandaşı Kül Tigin her adımında onu izlemiş, desteklemişti. Bugün acundan otuz iki yaş almıştı kağanlığında. Kandaşının uzun saçlarında belirmeye başlayan akları görünce içi sızladı. Kendi saçlarında da var olan bu aklar sıkıntıların, yorgunlukların eseriydi.

"Bu kadar erken..."

Onlar yaşamı hızlı yaşayıp, durmayan, dinlenmeyen, uyumayan iki yiğit; şimdi yanyana, yeniden dirilişe iz vereceklerdi.

Başkaldırlar sürüyordu. Zorlu bir kış yaklaşmaktaydı ve Türk ulusu için kıtlık söz konusuydu. Atları, sürüleri azalmaya başlamıştı.

"Zor günler bizi bekliyor kandaşım!" diye seslendi Kül Tigin'e. "Öncelikle ulusumuzu kışa hazırlamalıyız ki açlıktan, kıtlıktan yitiklerimiz olmasın. Bu durumda kışa girersek, korkarım çok eksiliriz!"

"Haklısın eçim Kağan! Buyruk verdiğinde, bu işi çöz-

mek için var gücümle uğraş vereceğim. And olsun kağanlığında ulusumuz sıkıntı çekmeyecek!”

Kendine güvenen ve işini bilen erlerin ettiği sözlerdendi. Dinleyene de güven veriyordu. Devleti yeniden kurma yolunda ilerlerken, yanına alacağı kişileri de özenle seçmeliydi. Düşüncesini üleştirdi kandaşı ile.

“Dileğim o ki kayın atam, ulusun ulu bilgisi; Bilge Tonyukuk’u Ötüken Yış’a sesleyeceğim. Onun bilgisine, görgüsüne gerek var! Ne dersin?”

“Sözün doğrudur Ulu Kağan. Sana uygun, güveneceğin bir başaygucu gerek ki, bu görev için Bilge Tonyukuk’tan başkasını düşünmek yanlış olur. Korkum, kocamışlığını ileri sürüp gelmek istemeyeceği yönündedir. Eğer gelmezse...”

Geçmişini düşününce... Böyle bir ihtimal yok gibiydi. Devletin ne zaman ihtiyacı olmuş, Ulu Bilge durmamış koşmuştu.

Şimdi...

“Ona ihtiyacımız olduğunu biliyor. Mutlaka gelecektir.”

“O halde gecikmeden ulak salıp seslemek gerek Ulu Kağan!”

Devlet yeniden şekilleniyor, kağan yortugunda yer alacak kişiler belirleniyordu. Olmazsa olmaz iş gündoğusuna, günbatisına Aşına soyluların görevli kılınmasıydı. Gelecekte yönetimde etkin olacak olan Bilge Kağan’ın ve Kül Tigin’in oğulları uygun orunlarla orunlandırılacaklardı. Yetkin yaşa gelene dek Ötüken Yış’ta kalacaklar, yakınlarında ulu beylerden, irkinlerden kişiler tutulup öğrenmeyi sürdürecektlerdi. Onlar bir başlarına ordu yönetecek çağa ulaşana dek elbette orunlar yerinde ve yeterince sahibini bulmalıydı. Böylece hem gözünün önünde olacaklar hem de yettiğince eğitim alacaklardı. Yaşça en büyük olan Sukan Tigin, gelecek için hazırlanacaktı.²⁴¹

---

²⁴¹ Bilge Kağan’ın zamanında, devlet yönetimindeki görevlendirmeler ile ilgili olarak kaynaklarda verilen bilgiler karışıktr.

İnel Kağan'la kılınan savaşta onun yanında yer almayan Kapgan Kağan'ın kandaşı, eçileri İl Çor Şad'ın yerinde kalması buyruğunu vermişti Bilge Kağan. Bu deneyimli şad, devletin gündeğusunu yönetmeyi sürdürecekti. Kapgan Kağan'ın küçük oğlu Mo Tigin'i de, buyruğuna ordu vererek o yanda görevlendirdi. Böylece üleşte yargusunu göstermiş oldu.

Sağ yana gelince, yurdun savaş eksik olmayan, bozkır budunlarının sık sık başkaldırması ile bir türlü düzene girmeyen günbatisının yönetimi çok önemliydi. Geçmişte Tarduş Şad'ı olarak o yanda görev yapmış olan Bilge Kağan, kandaşlarını o yanda görevlendirmeyi seçti. Pan Tigin ve And Tigin, artık şad olarak anılacaklar ve buyruklarındaki yirmi biner erlik orduları yöneteceklerdi. İki kandaş, eçileri Kül Tigin'in buyruğunda olacaktı.

Karakış yaklaşıyordu.

Yukarı Tola Vadisi'nde, Tola ırmağının suladığı verimli topraklarda, nispeten kışın etkisini kıran çukur alanda yerleşmişti Aşide uruğunun bir kolu. Bilge Tonyukuk burada, yüksek çadırında, kocamış hatunu ile yaşıyordu. Savaşlarda erliğini kanıtlamış, bilgeliği zaten tartışılmaz ululukta olan Bilge Tonyukuk, pek de düşlemediği bir yaşam sürerken, Tann'nın yaşamasına izin verdiği küçük oğlu hizmetini eksik etmiyor, kapları ve yakın uzak uyaları ile olmak, kocamış yaşının ihtiyacını karşılamaya yetiyordu. Çokça hizmet kişisi çevresindeydi. Ona sadık irkinler, erler buyruk bekler haldeydiler. Yılların yıkımına direniyordu elbette. Yay geriyor, ok salıyor, ata biniyor, sık sık ava çıkarak dinç kalıyordu.

Kısa günlerin ardından gelen uzun gecelerde, en büyük zevki gençlere, çocuklara geçmişti, yaşananları anlatmaktı. Kalabalık kaplarının, uyalarının devlete ve birliğe hizmet etmesini istiyor, uzun yollar alıp sonunda Orhun ırmağına

kanşan Tola ile dertleşip konuşuyordu zaman zaman. Yö-
nünü Ötüken Yış'a çevirdiğinde, özlemin sızısı yüreğini
yakıyor, oradan gelecek iyi, güzel duyumlara hazırlıyordu
ruhunu.

Anılarını yazıyordu Ulu Bilge. Gelecekte okunacak şe-
kilde bir şeyler hazırlama düşü için fikirler yürütüyordu.
Onca zorluğu, akan kanı, yiten canı unutmamalıydı Türk
ulusu. Yaşananları unutmamalıydı.

Sonunda gereken olmuş, uçmaklık İlderiş Kağan'ın
oğulları devleti sahiplenmişlerdi. Altın Örgün güvenli eller-
deydi. Bilge Kağan ve Kül Tigin mutlaka ulusun geleceği,
devletin düzenle sürmesi için iyi işler yapacaklardı. İşleri
zordu, ama mümkünsüz değildi. Ulu Bilge, elinden geldi-
ğince, yettiğince devleti için çalışmış, durmadan savaşmış,
utkuların izinde görev almıştı. Artık burada yaşamaya, ko-
camışlığın gereğini kılmaya karar vermişti. Bir zaman geçin-
ce belki başkente gider, damadı olan, ancak atısı bellediği,
uruğundan, oğuşundan saydığı Bilge Kağan'ı ziyaret eder,
konuğu olurdu.

Savaşlar yormuştu Ulu Bilge'yi. Zaman yıpratmış, ko-
catmıştı. Düşünde hâlâ savaşıyordu. Kâbusları ise tutsaklık
günlerine aitti. Bundan sonrası için tek dileği devletinin yü-
celmesi, ulusunun güzel günler görmesiydi. Durumu çok iyi
biliyordu. Karakış, Türkleri zorda yakalamıştı. Başkaldırı-
lardan, savaşlardan yeterince tedarikli değillerdi. Atları za-
yıf, sürüleri azdı ve kışı geçirmeye yetmezdi.

"Uslu bir kağan bunu görür ve beklemeden önlem alır!
Yoksa..."

Bilge Kağan, hesabını iyi yapmış olmalıydı.

Gün batımına yakın, sıcaklıkta etkin olmayan güneş, kı-
rılmış ışıklarını Tola ırmağına yıkmış, uğurlaşıyordu. Oba-
nın çevresinde saka durmuş atlı ya da yadag erlerinin gölge-
leri büyümeye başlamıştı. Kalabalık sayıları, uğruların saldı-

rısını kaldıracak güçte olduğu halde dikkatle beklemenin yararını biliyordu erler. Karlar üzerlerini kapatmadan, var olan otlardan yararlıları diye uzaklara gönderilen sürüler, çobanların ve koruma erlerinin gözetinde ağıllara dönmeye başlamışlardı. Çok da neşeli değildi kişiler. Sonu gelmeyen beklentilerin etkisi ortadaydı. Yakında bir savaş çağrısı olacağını düşünüyordu Bilge Tonyukuk. Akın çağı olmasa da, kışın zorlukları karşısında başka bir çözüm görünmüyordu.

Hizmet erinin güçlendirdiği odun alazı yükseliyor, kendi dilinde Tanrı'ya duaya duruyordu. Az sonra karanlık olacak; kış boyunca en büyük dostu olacak od, alazlarıyla görülecek sahaları aydınlatıyordu.

Değişimin etkisi, kalabalıkların hareketlenmesiydi. Sıradan oba yaşamını küçük değişiklikler yönlendirir, onlar da hemen belli olurdu. Uzaktan ya da yakından gelen bir etki hemen tepki görürdü ki bunun en önemli imi çocuklardı.

Ulu Bilge, seslerdeki değişimden anladı ki farklı bir şeyler olmakta. Ardını verdiği oba alanına dönüp bakma gereği duymadı. İçinden bir ses olanlarla doğrudan ilgilenmek zorunda kalacağını söylüyordu ona. Sevindi mi üzülür mü kendi de bilemedi.

Ta ki oğlu yanına gelene dek:

"Ata! Bilge Kağan'dan ulak gelmiş. Seninle görüşmek diler!"

İrkildi Ulu Bilge. Garip bir rahatlama ve huzurla tanıştı. Beklediği, beklemez görüldüğü; özlediği, aldırılmaz görüldüğü bir durumdan kurtulmuştu. Yaşı yetmiş aşmış, ancak ırkına hizmet aşkı sönmemişti. Bir şeyler yapabileceğini, yapacağını biliyordu. Eğer kağan dilerse, onu orunlandırıp hak ettiğince davranırsa...

"Adını, 'Bilge' verdilerse..."

Tanrı'nın dengelediği yapı, iki kandaşı birbirini tamam-

lar kılmıştı. Kl Tigin; yiğit, savaşçı, atak; eçisi, "Bilge, d-
şnr, dikkatli..."

"Danışmayı da severdi!"

Çok kan akmış, çok can yitmişti. şimdi devleti ycelt-
me, budunu varsıl kılma zamanıydı ki Ulu Bilge daha ulağın
nasıl bir duyum getirdiğini bilmeden kendince görevler ke-
siyordu kendisine. Atasına, uçmaklık İlteriş Kağan'a hizmet
etmiş, onun yanında yer almıştı.

"şimdi de oğluna mı?"

Eçisi Kapgan Kağan'a ögelik etmişti.

"şimdi de atasına mı?"

Heyecan sardı bütün bedenini. Başını yere eğdi ki bek-
leyen oğlu bunu fark etmesin.

"Sesle!" dedi, yalnızca. Uzun cümleler kurmayı bile d-
şnmemişti ki bu kısacık buyruğunda bile sesinin titremesi-
ne engel olamamıştı. Bir yandan da kimin geldiğini, orunca
nasıl bir stlkte olduğunu merak ediyordu. Çünkü sıradan
bir erin gelmesi ile üst orunlu bir erin gelmesi, çağrının an-
lamını değişik kılacaktı.

Oğlu atasındaki değişimin farkına varmamış, bir koşu,
kağandan gelen ulağı bekletmemek için yanından uzaklaş-
mıştı. Bir başına kalınca, oturduğu yerde daha bir dikilmiş,
toparlanmıştı Ulu Bilge. Usunda duyacakları ve vereceği
karşılıklar şekilleniyor, her ihtimali düşünüyordu. Karanlık
çökmüş, bulutların izin verdiği aralıklardan yıldızlar bir
görünüp bir kaybolarak imler sunmaya başlamışlardı. Bir-
den bire içinden fal düşmek geldi. Aynı uzun, çok uzun za-
man önce İlteriş Kağan için tuttuğu fal gibi...

"Eğer bu çağrı kut yüklü ise bir yıldız kaysın ki ben de
ona göre..."

Bir anda panldayarak kaydı büyücek bir yıldız. İrkildi
Ulu Bilge. şaşırdı.

"Bu kadar çabuk... Demek ki..."

İi ısındı yayılan ayaza rağmen. zerine çektiği keçe r-

tüyü geriye doğru attı. Ayak seslerinin yaklaşması ile yine gözlerini yere eğip beklemeye başladı. Sesin geldiği yana doğru başını hafifçe çevirmeyi de ihmal etmedi ki ulak olarak gelen kişiye değer vermediği düşünülmesin.

Yüksek sesle kut diledi gelen kişi. Tam karşısına geçince sağ dizini yere vurdu ve baş kesti.

Savaşlarda tanıdığı bir binbaşydı ulak olarak gelen. Kağanın Ulu Bilge'ye verdiği değeri gösteriyordu üst orunlu bu kişinin ulak gönderilmesi. Gönendi Bilge Tonyukuk. Kut diledi ulağa ve odun diğer yanında yer gösterdi.

“Otur binbaşı! Dileğim odur ki getirdiğin duyum uğurlu olsun!”

Binbaşı saygı ile yerleşti gösterilen yere, bir yandan da sesinin etkisinde iyi bir çağrı getirdiğini belli etti. Hem de Bilge Tonyukuk'u hoşlayarak.

“Ötüken Yış seni özledi Ulu Bilge. Kağanımdan kut getirdim sana. Bir de bitig... İznin olursa sunayım. Bana düşecek bir söz yok. Yani sözle verilmiş bir buyruk yok. Bunca görevimin gereği bu bitiği sana ulaştırmak!”

Binbaşının sözü bitmişti. Boynuna asılı deri kaptan çıkardığı bitiği kutsal bir eşya tutar gibi iki eliyle uzattı Bilge Tonyukuk'a. O da dikkatle aldı. Okumadan bir zaman tuttu elinde. Sanki içinde neler yazdığını hissetmek ister gibi... Bu sırada konukluğun gereğini yapmak üzere aş hazırlanmış, hemen önüne sofru kurulmuştu binbaşının. Önce kırmızı tadan konuk, iştahla yemeye başladığında Bilge Tonyukuk bitiği deri kılıfından çıkarıp okumaya koyulmuştu.

“Ata...”

Gülümsemeden edemedi Ulu Bilge. Kağanlıkta bile kendisine böylesine seslenen kişiye saygı duydu. Orunu yükseldiği halde değişmeyen ve unutmayan kişilerin değerini biliyordu. “Oğul” dedi içinden, “Ey oğul! Kut seninle olsun!” Ardından okumayı sürdürdü.

“Tanrı kutunda güç bulup Altın Örgün'e oturdum. Ba-

şımda atam uçmaklık İlateriş'in altın tacı... Yanımda kandaşım yiğit Kül Tigin... İrkinlerim ve Aşına ulular... Eksikliğini duyduğumdan gözüm seni arar Ulu Bilge Atam. Devletin sana ihtiyacı var. Yenilenen, düzenlenen yapıyı kurmama, birliğı oluşturmama bilginle katkıda bulunmanı ve tez zamanda Ötüken Yış'a gelmeni dilerim. Kut seninle olsun!"

Özenle yazılmış, gönül alıcı sözler içeren bu kısa bitig hoşuna gitti Ulu Bilge'nin. Neşelendi.

"Hele bana da kıımız sunun!"

O neşelenince, gözü üzerinde olan herkes neşelendi. Ötüken Yış'tan gelen duyumun hoşluğu ortadaydı. Bir anda koşuşturma başladı. Bir tek oğlu sormaya cesaret edebildi.

"Ulu Kağan'ın dileğı nedir atam?"

"Beni yanında görmek diler!"

"Kut olsun atam!"

Kimileri için görev sonsuzdur. Ne denli kocamış olsa, ne denli yaşasa; yapsa, etse, öğretse, yine de bir yanı yetmezliğini söyler. Dahası vardır hep. Ancak böylece mutlu olur. Ancak böylece yaşadığına inanır.

Bunca yıldır Türk için yaşayan, savaşan, yapan, kılan Ulu Bilge, çağrının mutluluğundan uyuyamadı o gece. Ne cevap vereceğini düşündü. Sözcükleri birer birer seçti. Olmadı, yetinmedi. Aslında hemen atlanıp yola çıkmayı diliyordu. Ancak bunun yanlış olduğunu düşünüyordu. Her işin bir yolu vardı. Hazırlık yapacak, yanına birilerini alacak ve Ötüken Yış'ın yolunu tutacaktı.

Gün doğarken, Ulu Bilge'yi uyanık buldu. Kapıya çıkıp güneşe kut sunmak ve sonra düşündüklerini gerçekleştirmek için hazırlanmak tutkusuydu artık. Bir de baktı oğlu... O da uyumamış. Ona doğru bakıp gülümsemekte. Yanına sesledi.

"Uyumamışsın a oğul!"

"Uyuyamadım atam!"

“Neden?”

“Seni saran Ötüken Yiş öncelliği bulaşmış olsa gerek.”

Sevgi ile baktı oğluna. O, burada onun için kalıyordu. Eğer Ötüken Yiş’a giderse...

“Benimle geleceksin değil mi?”

Bu sorunun cevabı, benzer bir soru oldu.

“Beni yanında götüreceksin değil mi?”

Kahkaha ile güldü Ulu Bilge. Bu söz güzeldi ve tam yerinde edilmişti.

“Desene buradan çok kalabalık çıkacağız.”

“Bir ordu gibi...”

Yeniden güldü. Evet! Bir ordu... Kalabalıklılar ve Ulu Bilge orada olduğu için kalanlar, en kocamanından gencine, onun ardına düşmekten geri durmayacaklardı. Öyleyse...

Sabah aşı güçlü yenir ki sonrasında er zamanda tükenmesin güçleri. Konuğunu sofrasına alıp varsıl bir aş çeşitliliğinde ağırlayan ve ona eşlik eden Ulu Bilge, anlatılarını da sürdürüyor, geçmişe dair pek bilinmeyenleri anlatıp dikkat çekiyordu. Öylece çevresini saran kaplarından tek kişinin sesi çıkmıyor, onun ve konuk binbaşının aşını bitirmesini bekliyorlardı. Binbaşı, orada fazla kalamayacaktı. Dönüşünü gözleyenler vardı. Bunun sözünü sofranın sonuna saklıyordu ki Ulu Bilge er davrandı, yol yordam bilmesi sıradanlığında.

“Ulak dediğin daha dinlenmeden dönüş yoluna doğru bakar, değil mi binbaşı!”

“Öyledir, Ulu Bilge!”

“Öyleyse, daha fazla kalıcı değilsin obamda. Oysa seni çok zaman konuklamak dilerdim.”

“Ben de konuğun kalmakla onurlanırdım, ancak dönmem gerek!”

Bir lokma daha alıp yeniden konuştu:

“Bana verecek bir bitiğin var mı Ulu Bilge?”

Olması gereken buydu. Buyruk bitiğine karşılık bir bitig...

"Yok," dedi Ulu Bilge. "Bitig yazmama gerek yok. Ulu Kağan'a buyruğunda olduğumu ve hemen yanına varmak, hizmetine girmek için yola çıkacağımı söyle."

Binbaşı duyduklarını iletmek için aşını yedikten hemen sonra yola ıktı. Bilge Tonyukuk da oğluna seslendi.

"Yarın gün doğar doğmaz Ötüken Yış yolunda olacağız. Var git duyur. Gelmek dileyen her er hazır olsun!"

Bir yandan neşe, bir yandan ayrılığa dayanan hüzün.

Yaşamın gerçeği!

Olması gereken...

Bilge Kağan, aldığı duyumla biraz daha rahat hissetti kendisini. Aşıde ulularından, kayın atası Bilge Tonyukuk yanında olacaktı. Bir bilge kişilik ve bir savaşçı kandaş... Sağ ve sol yanda güvendiği irkinler... Devletin yönetimini leştiği kaplan... Geleceğe hazır edeceği dört oğlu... Yanından ayrılmayan yazıcı atası... Savaşa tutkun atıları...

Bir kağanın sahip olması için bundan fazlasına neden gerek olsun?

Ötüken Yış'a doğru yola çıkan Ulu Bilge'nin gereğince karşılanmasını buyurdu. Ona uygun, yüksekçe bir çadırın otağına yakın kurulmasını da... Yitirilecek zamanı yoktu. Bir an önce düzenini kurup devleti diriltmenin gereğini kılacaktı. Dört bir yandan kötü duyumlar gelmeye devam ediyordu. Bunları değerlendiriyor, Kl Tigin de orduyu güçlendiriyordu.

Kış çok sıkıntılı geçiyordu Türk yurdunda. Böyle giderse eğer, bahar çok geç gelecek gibiydi.

Eğer Türk Kağanı gereğini kılmazsa!

Altın rgn'n üzerinde; başında altın tacı, altın rengi giysileri ile Gök'e layık bir kağan oturuyordu.

Türk Bilge Kağan...

Ötüken Yış'ı şenlendiren bir güzel gündü. Soğuşun hükmü etkindi, ancak umurunda değildi budunun. O gün kutlu bir gündü. Altın rengi kağan otağının önünde yükselen dokuz tuğ, dalgalanan dokuz bayrak; içeride kılınan toyun duyurucusuydu.

Sözü geçen bütün irkinleri, soyluları, uluları toya selemişti Bilge Kağan. Bağlı budunların yönetenlerini de. Uzakta, kendince devlet kurduğunu düşünenler, Türk devletine başkaldıranlar dışında herkes gelmiş, yerince yer almış, gücünce yer bulmuştu.

Bilge Kağan, hemen sağ yanına Ulu Hatun'unu oturtmuştu. Türk töresi Ulu Hatun'a, kağan kadar değer verir, söz söyleme hakkı tanırdı. İki oğlu, Sukan ve Yiyan, hemen sağ yanında yer bulmuşlardı. Diğer ikisi, Yerkan ve Gökkan da ayakta, analarının hemen ardında duruyorlardı. Onların sağında kurulmuş yere, ulusun ulu bilgisi oturuyordu.

Sol yanda Kül Tigin, bir başına ayakta bekliyordu ki bunu kendisi dilemiş, eçisinin buyruğunda, Türk ulusu için her an savaşa hazır olduğunu anlatmak istemişti. Durduğu yer, onun, Bilge Kağan'ın ardından gelen orununu da imliyordu.

Toy kuruldu.

İlk söz kağanın sözü:

"Ben, Tanrı kutunda, tanrı gibi Gök'te doğmuş Türk Bilge Kağan. Yazgının kaydında, Tanrı'nın buyruğu ile Türk'e kağan oldum. Bu zamanda Altın Örgün'e oturdum. Türk Sir budun, büyük ulusum; sözümü işit. Kandaşım, oğullarım, kaplarım, uyalarım, uruğum, boyum, budunum... Aşına uluları, beylerim, irkinlerim, Türk ulusunun sözü geçer, buyruğu dinlenir erleri; sözümü işitin!"

Bilge bir kağanın sözleri yankılanıyordu otağda. Ne içeride ne dışarıda tek bir aykırı ses duyulmuyordu. Yuluğ

Tigin, bütün bu söylenenleri, yaşananları kaydediyor, buyruğundaki yazıcılara yazdırıyordu.

“Bunca yer gördüm acunda. Bunca yere gittim. Ötüken Yiş’tan daha iyisi, il tutacak daha güzel yurt yoktur. Burada olursan, burayı tutarsan güçlüsün, yıkılmazsın Türk ulusu. Çin’in sözü tatlı, ipeği yumuşaktır. Sana sözlerde bulunacak, Ötüken Yiş’tan çıkarmak, uzak tutmak için çalışacaktır. Sana yakın olunca asıl kötülüğü o zaman yapacaktır. Onun tatlı sözüne, yumuşak ipeğine aldanıp çok öldün. Türk ulusu, yine öleceksin. Kızıyana varıp Çin’e yakın olursan, Çogay Ormanı’na, Tögültün Ovası’na konayım dersen, Türk ulusu, öleceksin. Çin, uzaksın diye iyi mal verir. Yakınsan kötü mal verir. Onun yakınına gidip tutsak oldun, öldün. Yine gidersen yine öleceksin. Ötüken Yiş’ta oturup kendin olursan, yaşarsın. Sonsuza dek il tutarsın. Açlık, tokluk düşünmezsin. Türk ulusu, sen tokluğun değerini bilmezsin. Bir doysan, açlık usuna düşmez. Öyle olduğun için kağanın sözünü almadan her yere gittiğin için hep perişan oldun. Yok oldun. Ben; Tanrı buyurduğu için kağan oturdum. Şimdi görevim aç ulusumu doyurmak, yoksul ulusumu varsıl kılmak. İlimi, devletimi güçlü tutmak, bir tutmak...”

Derin nefes aldı Türk kağanı. Söyleyeceklerini düşündü. Yeniden başladı konuşmaya. Böylesi bir konuşma ilk kez yapıldığı için önemliydi. Uyarılar doluydu.

“Tanrı, Türk adı yok olmasın diye atam İlteriş Kağan’ı, anam İlbilge Hatun’u yükseltmiş. Tanrı; il veren Tanrı, Türk’ün adının, sanının yok olmasını istemez. Bugün, dilediğimizizce, hak ettiğimizizce varsıl ve huzurlu değiliz. Kendi soyumuzdan budunların yağlılığı, devlete başkaldırısı sürmekte! Bir yandan ağır kış koşulları ve kıtlık zorlamakta ulusumuzu! Baharı beklemeden akına çıkmak, savaşmak zorundayız. Yeni bir duyum aldım ki sürülerimiz sayrılıktan kırılmaktalar. Atlarımız ölmekteler. Bunca halimizle güçlü kalamayız. Savaşmak zorundayız. Atamızın, eçimizin kurup

yücelttiği devlet yok olmasın diye durmak yok, oturmak yok bize. Tanrı biliyor ki kağan oturmak dilemedim. Kandaşım Kül Tigin'i daha yetkin gördüm, ancak o istemedi. Bunu da böyle bilin. Öyleyse buyruğum kağanca olacaktır. Kağanlığın gereği ne ise o yapılacaktır! Eçim kağanın öçü alınacak, başı tutsaklıktan kurtarılacaktır."

Artık kağan yortuğuna katılan kişilerin orunlarını sunacak zaman gelmişti.

"Uzakta duran, kayın atam, ulusumuzun bilgisi Bilge Tonyukuk'u yanıma sesledim. Çünkü ona ihtiyacım var. Onu kendime başayguçi atadım ki buyruklarımın başında olsun. Öge olarak bana yakın olsun. Danışayım, görüşeyim, öyle karar vereyim. Şimdi onun gelişini beklemedeyim. Kandaşım, savaş yoldaşım, can yoldaşın Kül Tigin'i Şad atadığım gibi, kendisine İnançu Apa Yargan Tarkan orunu ile bütün ordularımın yönetimini bıraktım. Kendisi yüksek gönlü ile başka bir ad almak dilemediğini, Kül Tigin olarak anılmanın yeteceğini söyledi. Bu nedenle elimi kolumu bağladı."

Uzun sözlerle övdü Kül Tigin'i. Ardından diğer görevleri bir bir açıkladı. Her bir budunu onurlandırmış, başlarındaki kişilere yüksek orunlar vererek onları üleşte eşit gördüğünü açıklamıştı. Devletin yeni düzeni içinde hiçbir kırgınlık ve eksiklik olmamasını istediğini sık sık dile getiriyor, aynı soylu budunları, "Türk'üm budunum" diyerek birliğe sesliyordu.

"Erlik yaşına erişen, artık birer savaşçı olarak ulusuna hizmet etmek için acele eden oğullarımı tiginlik orunu ile eçileri Kül Tigin'in buyruğuna bıraktım. Ondan hem erlik öğrensinler hem de devleti, ulusu... Atlarım da Kül Tigin'in buyruğunda, erlik, beylik sınamasında olacaklar."

Gün batana kadar sürdü toy. Kağanın ardından, söz isteyen ve düşüncesini açıklamak isteyen her beye söz verildi.

Beklenenin tersine Kl Tigin konuşmadı. Dinlemek gerektiği için olsa gerek, söylenen her sözde dikkat gösterdiler ki ol-
ması gereken buydu.

Devlet kağanını, kağan oğesini, ordu başını bulmuştu. Yanlar da beylerini... Buyruk irkinleri orunlarını... Ulus için yeni umutlar doğmuştu. İlk sıkıntı, sayrılayıp ölen atların, koyunların eksikliğini gidermekti. Zorlu kış günlerinde açlık ve kıtlık yaşamamak için çözümler bulmalıydı kağan. Ulusu doyurmak kağanın göreviydi.

Zaman zaman kırgınlıkları, kızgınlıkları olsa da eisi Kapgan Kağan'a asla karşı çıkmamış, onun buyruğundan ayrılmamıştı Bilge Kağan. Onun yiğitliğini her zaman v-
mş, yaptığı uygun halleri beğenmişti. Onun ardından çok zlmş, bir Türk kağanının düştüğü duruma yanmıştı. Başsız kalmış bedenine yapılan yoğ ve uğurlamayı yeterli görmüyordu. Bugün, Çin hâlâ bir Aşına soylu, bir Gök soy-
lunun başını sergiliyor, bundan da büyük haz duyuyordu.

Kl Tigin'e yalnızca ve öncelikle bu işi çözmek gerektiğini buyurdu Bilge Kağan.

"Bu acımızı sona erdirmemiz için ne gerekiyorsa yapalım!"

Kl Tigin, Çin'e akın için sabırsızlanıyordu. Ancak Bilge Kağan'ın düşüncesi, devletin öte yanında başkaldınlar s-
rerken öncelikle Çin'i vurmanın, zararlarına olacağı ynn-
deydi. Bilge Tonyukuk'un bir sözünü hatırladı.

"Yalnızca akın ile sonuç alınmaz. Bunca kılınan akınları düşün. Hazırlanmak, uyarmak ve korkutmak yeterlidir. Kararlı olduğunu belli edersen bir akın kadar hatta daha fazla etkin olur!"

Ulu Bilge bir an önce yanında olmalıydı.

Kl Tigin'e buyruk verdi Bilge Kağan.

"Ordunu hazır tut!"

Bir yandan Çin'e akın kılınacağı duyumları yayılırken, Çinli çarıların bu duyumu Çin başkentine ulaştırmaları sağlanırken, öte yandan kalabalık bir elçi heyeti gönderildi Çin'e. Özellikle bir bitig yazılmamış, dileklerin sözle anlatılması fikri benimsenmişti.

"Yeni Türk Kağanı Altın Örgün'e oturdu. Elbette hiçbir şey eskisi gibi olmayacak. Gök köklü Türk Bilge Kağan, eçisi yiğit Kapgan Kağan'ın başını istiyor. Eğer aramızdaki barışın sürmesini diliyor ve Türk ordularının Çin'e akmasını istemiyorsanız..."

Ayrıca bir açıklama yapılmaktan da geri durulmadı.

"Çin, devletimize yağılık eden budunlara yardım etmeyi bırakmalıdır. Kapgan Kağan'ı pusulayan Bayırkulara kesilecek kıyın bundan sonra Gök köklü Türk'e yağılık edecek budunlara ders olacaktır."

Çin İmparatoru Hsüan-tsung, Türklerin içinde bulunduğu zor durumun farkındaydı. Sayrılık bir yandan sürülerini, atlarını kırarken, öte yandan başkaldınlar devletlerinin düzenini alt üst etmekteydi. Yakından izlediği yeni kağanın, geçmişte kandaşı Kül Tigin'le birlikte yaptıklarını da biliyordu. Üstelik Bilge Tonyukuk yönetime katılmıştı. Çok sayıda irkinin Bilge Kağan'ın buyruğu ile hareket ettiği duyumları, düşünceli olmanın gereğini ortaya koyuyordu.

Bilge Kağan; Kül Tigin'e buyruk vermiş olsa da, kış sürerken ve bunca zorluk içinde Çin'e bir akın olacağını düşünmüyordu imparator. Ancak, zamanla güçlenirlerse Türkler Çin'e akın kılar, o da zorlanmalarına neden olurdu.

"Türk devletinin güçlenmesi Çin'in zararınadır. Bu nedenle diğer budunları uyarmaya ve Bilge Kağan'a karşı çıkmaya çağrımızı sürdürürken; her ihtimale karşılık Türklere dost görünmenin Çin'e zararı olmaz. Böylece düzenimizi kurup, Türk devletini ortadan kaldıracak fırsatı yakalayana kadar akınlarını önleriz."

Kapgan Kağan'ın başını yeterince kullanmış, bu utkunun tadına varmıştı. Bundan sonrası için bir işe yaramayacak olan başı göndermenin bir sakıncasını görmüyordu. Böylece Türkleri daha fazla kızdırmamış olurdu.

Bilge Kağan'ın ellerini çok iyi karşılamış, ağırlamış ve Bilge Kağan'ı tanıdığını belirten sözler etmekten çekinmemişti. Hatta söz arasında onu kendi oğlu gibi gördüğünü bile söylemişti.

“Onun dileğini kıracak değilim!”

Kapgan Kağan'ın başı elçi heyetine verilip gönderilirse yeterince etki sağlamazdı. Çok yönlü oyun kurma ustası Çinliler, bunu bir gösteriye dönüştürmek için kullanacaklardı.

İmparator Hsüan-tsung bölünlerine, sanggünlerine danışıp işi alabildiğine yararlı kılmak için elçileri bol armağanlarla geri gönderdi ve dedi ki:

“Çin'e yıllarca korku salan Kapgan Kağan'ın başı ait olduğu yere, törenle gönderilecektir.”

Bu günlerde Bilge Tonyukuk Ötüken Yış'ı onurlandırdı. Çok uzaklardan alındı yaklaştığı duyumu. Bilge Kağan, kayın atasını, başayguisini layıkıyla karşılamak için bir büyük tören düzenlenmesini buyurdu ki Ulu Bilge buna layıktı. Kocamış yaşında kağanın çağrısı ile görevine koşup gelen, devlet yönetimine büyük katkı sağlayacak kişiye verilen değer gösterilmeliydi.

Kalabalık bir birlik çıkarıldı karşılamak için. Onu uzaktan alıp Ötüken Yış'a kadar getirdiler. Ayrıca budunun da karşılamada hazır bulunması sağlandı. Buyruk verilmese bile budun böyle bir günü kaırmazdı.

Bilge Tonyukuk Kl Tigin tarafından otağın kapısında, yerde bekleniyordu. Atından inmesine yardım eden hizmet kişilerinin önünde yöneldiği ulu kahraman baş keserek gelişini kutladı kocamış erin. Ardından otağ kapısını kaldırıp onun içeri girmesini sağladı.

Bilge Kağan, Altın Örgün'ün önünde ayaktaydı. Kapıdan giren Bilge Tonyukuk'a güler yüzle yaklaştı ve bütün duygularını anlatan tek bir söz etti.

"Kağanlığımıza hoşluk ve kut getirdin Ulu Ayguçi!"

Taşlar yerine oturmuştu.

Artık görev yapma zamanıydı.

Hemen ertesi günü Çin'e giden heyet geri dönmüştü.

Bilge Kağan, Ötüken Yiş'a dönen elçi heyetinin söylediklerini dikkatle dinleyip önce Ulu Bilge'nin düşüncesini sordu.

"Ne dersin bu sözlere ata?"

Ulu Bilge, bilgece açıkladı usundakileri:

"Çin'in ne yapmak istediği ortada... Aslında Kapgan Kağan'ın başını büyük bir törenle göndererek, bunu bir aşagılama olarak kullanmak istiyor. Bu yönden düşününce Çin'in oyunlarını ve yağılığuru bilip hemen akın kararının gereği ortaya çıkar. Ancak diğer dertlerimizi, sıkıntılarımızı bilince, Çin imparatoru sizin dileğinizi yerine getirmiş oluyor. Ben derim ki Kapgan Kağan'ın başsız bedeni başına ve ruhu da huzura kavuşsun. Sonrasında şu zorlu kış günlerini geçirip budunumuzu bahara kavuşturalım. Ardından başkaldıran budunlara hak ettikleri kıyını keselim. Çin, nasılsa yaptıklarının karşılığını ödeyecektir."

Çin sözünü tuttu. Aslında yapmak istediğini yaptı demek daha doğru olsa gerek! Kalabalık bir heyet oluşturdu, Kapgan Kağan'ın başını Ötüken Yiş'a göndermek için. Görülmemiş büyüklükte bir törenle Çin'den çıkan heyet, sık sık duruyor, konak yerlerinde Kapgan Kağan'ın başı yeniden ortaya çıkıyor, sonra yeniden toparlanıp yolculuk sürdürülüyordu. Saygı gösterir gibi yapıp üstünlüğünü ortaya koyma çabasıındaydı Çinliler. Türk yurdu sınırlarına gelindiğin-

de, Kl Tigin duruma son verdi.

“Gösteri buraya kadar!” dedi, Çin heyetinin başına, “Bundan sonrası için biz kağanımızı gereğince ylculanz.

İtirazlara izin vermediği gibi Çinlileri oradan geri çevirdi. Getirdikleri armağanları da kabul etmedi.

Ötüken Yiş, Kapgan Kağan’ın başını hüzünle karşıladı. Yıllarca Çin’e dediğini yaptırmış, Türk yağılarına huzur vermemiş, Türk’n adını yaşatmış eisi için şanına layık bir bark yeri ve salar²⁴² hazırlatmıştı Bilge Kağan.

Ötüken Yiş yeniden yasa durdu.

Kapgan Kağan o gün uçmağa varmış, o gün yoğlanmış gibi...

Kapgan Kağan Gök’e yolculandı.

Bilge Kağan, eisi kağan için onun sağlığında iken yenip öldürdüğü Kırgız kağanını başına balbal dikti.

“Huzur içinde yaşa Gök yurdunda. Kırgız kağanı hizmetinde olsun!”

Böylece Ulu Türk kağanı için gereken her şey yapılmıştı. Çok yakın zamanda Bayırkular kıyınlanacak, Kapgan Kağan’ın c alınacaktı.

---

²⁴² Bark yeri ve salar: Anıt mezar yeri ve mezar.

“Tengri il birigme Tengri, Türk budun atı küsi yok bolmazun tiyin özümin ol Tengri kagan olurtdı erinç. Neng yılsıg budunka olurmadım. İçre aşız taşra tonsuz yabız yablak budunda üze olurtum. İnım Kül Tigin birle sözleşdimiz. Kangımız eçimiz kazanmış budun atı küsi yok bolmazun tiyin Türk budun için tün udımadım, küntüz olurmadım.”²⁴³

Budun, kutlu bir doğum öncesi gibi heyecanlıydı. Başlarında nereden nasıl başlayacağını bilen bir kağan olunca, düşünmeyi ona bırakıp, buyruk bekliyordu. Kül Tigin gibi bir apa tarkan olunca, savaşmak için buyruk bekliyordu. Güvenilen bir ögenin desteğinde devlet yönetilirse, her şeyin düzeleceğini bekliyordu.

Günbatısından gelen duyular, Türgişlerin hareketlendiğini söylüyordu. Geniş topraklara yayılmışlar, etkinliklerini artırmak için devlet olduklarını iddia ediyorlardı artık. Sulug adındaki Türgiş soylusu, kağanlık duyurmuş, büyük bir ordu kurmuştu. Türk devletine bağlı olmamak için ordu ile günbatısına çekilen ve “Çor” orunu taşıyan Sulug; Ötüken Yış’taki değişimi fırsat olarak değerlendirmeyi seçmiş, geri dönüp Türgiş tahtını ele geçirmişti. Talas ırmağı kıyısında, karayana doğru düşen bölgede yer alan Kuz-

---

²⁴³ “Tanrı, il veren Tanrı, Türk ulusunun adı sanı yok olmasın diye, özümü Tanrı kağan oturttu elbet. Varlıklı, varsıl, budun üzerine oturmadım. İçte aşız, dışta giysisiz; düşkün, perişan budunun üzerine oturdum. Küçük kandaşım Kül Tigin ile sözleştik. Atamızın, apamızın kazanmış olduğu ulusun adı sanı yok olmasın diye, Türk ulusu için gece uyumadım, gündüz oturmadım.” Orhun Anıtları, Kül Tigin Bengütaşı, Doğu Yüzü...

ulus,²⁴ Türgiş başkenti seçilmekle, devletin bütün koşulları kurulmuş oluyordu.

Bu başkaldırı, Türk devletinin etkinliğini kırmak yolunda bir adımdı, ancak Sulug, önemli bir iş yapmış, değişik zamanlarda kıldırıldığı akınlarla Türk yurduna girmek isteyen Müslüman Arapları durdurmuştu. Böylece güneybatısı sınırlarından gelen tehlike daha ötelere ulaşmayacaktı. Bu başarı ona karşı yapılacak akını geciktirecek, Gök köklü Türkler, Araplarla başarılı bir savaş kılan Sulug'u bir zaman daha kendince bırakacaklardı.

Bilge Kağan'ın öncelik sıralamasında kimbilir ne zaman Türgişlere sıra gelecekti? Onun ilk yaptığı, töreyi etkin kılmak ve eksiksiz uygulamaktı. Aynı köklü budunların yönetenlerine daha fazla güven ve yetki sunması, üleşte yargulu davranması dikkatleri çekmeye yetmişti. Onları dinlemek, dertlerini çözmek bile önemliydi. Böylece Kapgan Kağan'a kızarak devlete karşı gelen, yok edilmek, kıyınlanmak korkusu ile Çin'e kaçan boylardan iyi duyular gelmeye başlamıştı. Geri dönmeleri için az bir emek ve çağrı yetecek gibi görünüyordu.

"Akın kılmaktan başka çaremiz yok!"

Kıtlık yaygınlaşmaya başlamıştı. Bilge Tonyukuk durumun gereğini duyurdu Bilge Kağan'a. Bozkır budunları, devlete vermeleri gereken salmaları vermeyince, sayrılıktan yok olan sürüler yetmeyince, Türk budun açlıkla savaş veriyordu ki savaşların en kötüsü bu olsa gerek!

"Zaman daralıyor kağan! Bir şeyler yapmak gerek. Yoksa durum gittikçe kötülüyor!"

Aç budunu doyurmak, beslemek kağanın görevidir. Uzun zamanın kalıntısı, akın eksikliği, kış ve salgınlarla bu

---

²⁴ Balasagun.

duruma gelinmişti. Bir an önce bir şeyler yapılmazsa savaşı-
cak er, binecek at bulmak zorlaşacaktı.

“Çin’e akın zorunluluğu varken...”

Kül Tigin düşünceli haliyle ses verdi.

“Atlarımız az ve güçsüz. Bu şekilde Çin’i vurmaya kal-
karsak...”

“At dileyelim budunlardan. Salmalarını göndermelerini
isteyelim.”

“Bizi dinlemeyeceklerdir kağan. Durumumuzu bizden
iyi biliyorlar. Onlar da tükenmemizi bekliyorlar.”

Bir tek yol kalıyordu. En yakından başlayarak bozkır
budunlarını yola getirmek! Aslında Bilge Kağan’ın denemek
istemediği bir yoldu, ancak başka çare olmayınca...

“Önce elçi gönderip, yapmaları gerekeni hatırlatalım.
Bu arada ordum hazır olsun. Eğer gerekeni yapmazlar ve
buyruğuma uymazlarsa...”

“Hangi budun içindir akın düşünceniz?”

“Uygurlar!”

Uygurların dik başlı ilteberinin buyruğa uymayacağı
karşı çıkmayı seçeceği açıktı. Ordusu kalabalık ve güçlüydü.
Aşına soylu Türk kağanını yenmek büyük itibar sağlayacaktı
kendisine. Çin’den gelen etki de eklenince...

“Önce elçi gönderip, ilteberin buyruğa uymasını isteye-
ceğim. Sonra...”

“Savaş isteyen bir ilteberi durdurmak mümkün değil
Ulu Kağan. Gecikmemiz ise bizi zayıflatacak.”

Kül Tigin, gerçekleri seslendirirken güçsüzlüğü kabul
etmediğini, buyruk verildiğinde akını utkulandırmak için
var gücüyle savaşacağını ekliyordu sözlerine.

“Eçim Kağan dilerse bir başıma vururum Uygur
ilteberini!”

Bilge Kağan, kağan olduktan sonra ilk akınında ordu-
sunun başında olmak dileğindedi. Böylesi daha uygundu.

Uygurlara, Türk kağanının buyruklarını bildiren elçi gönderildi ve bekleme dönemine geçildi.

Elçi geri dönmedi. Uygur ilteberi, başına buyruk olduğunu göstermek istediğinden, Türk kağanının elçisini tutsak kılmaya cesaret etmişti.

“O halde yapacak başka bir şey kalmadı,” dedi Bilge Kağan. “Akına çıkıyoruz!”

Sürüleri, atları çoktu Uygurların. Akının sonunda utku kazanılırsa Türk budun doyumluğunu bolca elde edecekti.

Öle yite bir savaşı beklenen. Kışın ağır koşulları da eklenince... Atların zayıflığı ve eksikliği...

Türk, kışın akın kılmak zorunda kalmıştı.

Çünkü Tanrı öyle olsun dilemişti.

Türk Bilge Kağan, en önde at sürüyordu. Yanında kandaşı Kül Tigin... İkisi de ak at seçmişlerdi kendilerine. Bilge Tonyukuk, Ötüken Yış'ta kalmıştı. Savaşın en kötü sonucu düşünölmüş, Bilge Kağan'ın büyük oğlu Sukan Tigin'in de savaşa katılmaması seçilmişti. Yiyan, Yerkan ve Gökkan Tiginler ise hemen atalarının ardında at sürüyorlardı. Yaşları erliğe yakın oldukları halde ilk akınlarında heyecan içindeki tedirginlikleri duruşlarından belli oluyordu.

Aşına erleri savaşlarda yetişirlerdi. Çok yakında Kül Tigin'in oğulları da onlara katılacaktı.

Uygur ilteberi bu savaşı düşlediği devleti için bir başlangıç gördüğünden, ordusunu alıp Bilge Kağan'ı karşılamayı seçti. Aynı kökten gelen iki savaşçı budunun savaşının ne denli kanlı olacağına hesabını yapmak zor değildi. Gök, çocuklarının kavgasına tanıklık edecekti bir kez daha.

Gök köklü Türk ordusu Selenge ırmağı boyunca çizmiş-

ti yolunu. Körügler, Uygurların çok uzakta olmadığını duyurdular. Beklemiyorlar, bu yana doğru akıyorlardı. Bu da kendilerine olan güvenin göstergesiydi. İlteber bu savaşta kazanacağından emindi ki pervasızca üzerlerine geliyordu.

“Dağı aştığımızda, Uygurlarla savaşmak için geniş bir alan olacak önümüzde.”

Körüg, böyle açıklamış; bunu söylerken Uygurların hızını düşünmemişti. Oysa yazgı iki orduyu Karagan Geçidi’nde karşı karşıya getirmeyi seçmişti. Yelme erleri karşılıklı olarak dizilip, savaşın ilk vuruşlarını yaptılar. Hemen ardından Bilge Kağan saldırı buyruğu verdi.

“Var olmak ve yitmek... Bu savaş, Türk devletinin yazgısını değiştirecek! Ona göre savaşın erlerim. Türk’ün varlığını seçmesi için Gök’ü erliğimizle ikna etmemiz gerekiyor. Vurun!”

Olanlar olurken çok kez edilen söz, “Böylesinin daha önce olmadığı” şeklindedir ki doğrudur. Değişiklikler, farklılıklar bu sözü ettirir. Aynı bugün olduğu gibi.

Böylesi daha önce kılınmamıştı.

Bozkırlılara uymayan bir savaştı. Durmadan ölmeye, öldürmeye dönük... İki yanında yitirecekleri önemliydi, ancak Gök köklü Türklerin öylesine yitikleri olacaktı ki... Saldırının ne yanda, nasıl hareketlendiği, bir anda orada tükenip diğer yana nasıl geçtiği belli olmuyordu. Kanlı geçit dalgalanıyor, ölüyor, yeniden diriliyordu. Kaçmayı düşünen yoktu, ölmeyi düşünen çoktu.

Kısa zamanda utku, hangi yandan olacağını seçti. Uygurlar ezilmeye, yıkılmaya yüz tuttular.

Gök köklü Türklerin talihi, başlarında Bilge Kağan ve Kül Tigin’in olmasıydı. Onların en önde savaşmaları, ordularını etkin yönetmeleri sonucu belirledi. Hele ki Kül Tigin’in bir başına yazdığı destan...

Gelmiş geçmiş en çetin, en zorlu savaşta Kül Tigin öldürmek için seçim yapıyordu. Elinde ne olursa, altında

hangi at olursa öylesine bir savaş kurgusu kurgulaşmıştı ki. Vuruyor, vuruyor, vuruyordu. Bir yandan da börülerinin arasında savaşan Bilge Kağan'ın zarar görmemesi için buyruklar veriyor, yağyı kendi yanına doğru çekiyordu. O, bir başına bir ordu gibiydi.

Uygur ordusu bu baskıya dayanamadı, bozuldu. Zora düşen İlteber, yanına aldığı yüz sadık eriyle gündeğusuna doğru kaçmanın daha doğru olduğuna inanmakta gecikmedi. Gök köklü Türkler büyük bir utku kazanmışlardı. Kılıç bırakan Uygur erlerine kıyılmadı. Tutsaklık istenmedi. Katılım ise çok zor olmadı. Uygur yurduna giren Türk ordusu varsılılıkla karşılaştı. Uygurların atları, sürüleri artık Bilge Kağan'ın malıydı; Uygurlar budunlarından olduğuna göre... Yeterince alınmasını buyurdu ulu kağan.

"Budunumuzu zordan ve kıtlıktan kurtaracak kadar... Fazlasını almayın! Yerinde bırakın."

Uygurlar çok yitik vermişler, yenilgi utanıncı yaşamışlardı. Türk devletine uymaktan başka yolları yoktu. Onca güçlerini soycullarıyla birleştirmeleri en doğrusuydu.

Bu utku Ötüken Yış'a ulaştırıldı. Budunun duyması ve rahatlaması sağlandı ki Bilge Tonyukuk büyük bir şölen düzenleyip budunu doyurmayı, utkuyu böylece kutlamayı seçti. Ardından dört bir yana ulak salınıp Uygurların nasıl dize getirildiği anlatıldı. Böylece Türk yağlarının yüreklerine korku düşürüldü.

"Sıra size gelecek! Töreye uyun, devlete bağlanın!"

En iyi, en güçlü atlarla donandı erler. Budunun varsılığı arttı. Ötüken Yış'a dönüştü, atısı Yuluğ Tigin'in yazdıklarına şunları ekletti Türk Bilge Kağan.

"Tannı öyle buyurduğum için, yazgı benden yana olduğum için aç budunumu doyurdum. Yoksullaşan ulusumu varıl kıldım!"

Şimdi de ülküsü, azlık ulusu çokluk kılmaktı.

Zorlu kışı aşmak, gelecek için umutlar beslemelerine yetmişti.

Türk, baharı sever, çünkü baharda Türk'ün derdi az olur.

Bozkırın yeşermesi ile şenlenen acun, yaşanması duruma gelir ki bunu törenlerle kutlamak töredendir.

Kazanılan utkunun sevincini Atalar Mağarası'nda Gök'e yağış sunarak ulu ruhlarla üleştirdi Bilge Kağan. Birlik duygusu öylesine yer etmişti ki usuna, dört bir yana elçi salıp, aynı dili konuştuğu budunların artık ayrılık gütmemesini diledi buyruğuyla.

"Türk Sir Budun bölünmesin. Devletimizde ayrılık olmasın. Yanıma geldiğinizde yanınızda olacak, sizi kendimden bileceğim. Ayrılık güden ise ezilip kınılanacak. Dileğim odur ki boşa ölüm olmasın!"

Kağanın dileği buydu ancak uyanlar olacağı gibi karşı çıkanlar da çok olacaktı. Karşı çıkanlar haklarını kınıyla alacaklardı; çünkü devlet olmanın gereği dirlik ve birlikti. Bunu sağlamadıktan gayrı ne il kalırdı ne ulus!

"Oğuzlar başkaldırdı!"

Durmak, durulmak bilmez bu soylu Türk budunu tutmak öylesine zordu ki. Geçmişten gelen ve ruhlarında bileyen yönetme duygusu, baş olup acuna egemen olma dileği öylesine güçlüydü ki. Geçmişte çok başkaldırı kılmışlardı ve yeni gelen duyuma çok da şaşırmadı Bilge Kağan. Oysa o, Oğuz uluları ile görüşüp, yurtlarında özgür ve varlıklı olmaları için ne gerekiyorsa yapmak dileğindeydi.

Yiğit Kül Tigin, anlatmakla çözüm bulunmayacağını bildiği işlerde doğrudan akını ve savaşı öngörüyor, şimdi de Oğuzları vurmak için buyruk bekliyordu.

Toy kuruldu; uruş kararı çıktı.

Bilge Kağan, bu kez kandaşını yetkilendirdi.

“Ordumuzu al! Türkümüz, budunumuz Oğuzları bastır. Onları devlete ve birliğe inandırma çabanı ihmal etme. Bugün birbirimizi yağlı bilir, ancak yarın yanyana at koştur, kandaş olduğumuzu hatırlarız.”

“Buyruk Kağan’ın!”

Günbatısında görevli iki şad kandaşları, gündeğusunda görevli Aşına irkinleri ordularını alıp Kül Tigin’e katılacaklardı. Böylece kurulacak güçlü ordu, Oğuzlara gereken kıyını kesecekti.

Hazırdılar Gök köklü Türkler. Güçlüydüler. Dilerlerse ezer, öldürürlerdi Oğuzları, ancak böylesi dilekleri olamazdı. Oğuzlar kendileri, kendileri Oğuzdular. Yalnızca başkaldırını önleyip devlete bağlı kılmak, Kül Tigin’in beylerine verdiği buyrukların sınırıydı. Öncüler salmayı, elçilerle bitigler gönderip Oğuz irkinini birliğe çağırmayı ardıllamadılar. Yitirmek yerine kazanmak elbette yeğdi devlet için. Onlar kazanmak için savaşacaklardı.

Düşünce devlet olunca, Kül Tigin de eçisi kağan gibi düşünürdü. Er gerekse Oğuz’da er çoktu. Kansa aynı kandandılar. Budunsa aynı ulusun parçaları...

“Oğuzların katıldığı devlet yıkılmaz olur!”

Bu bir inanç olarak yerleşmişti uslara. En ulu beyinden, en sıradan erine dek dillerdeydi. Oğuzlar, devletin içinde görmek isteniyordu.

Bütün beklentiler bu yöndeysen, savaşın bile çok kısa süreceğine; er ve ordu katılımının kaçınılmaz olduğuna inanç tam iken; öncül erlerin, ulak salınmış erlerin dönüşü düşleri yıkan duyular getirdi. İnanılmaz ve kabul edilmez bir durum doğmuştu.

Oğuzlar artık yoktular. Yurtlarını terk edip, yapılmayacak işi yapmışlar; kaçıp Çin’e sığınmak için yollara düşmüşlerdi.

“Neden?”

İrkinleri korkmuş, gelen Gök köklü Türk ordusunun acımasızca kıyın çıkaracağı telaşı ile usluca düşüneyememiş olmuştular.

“Neden? Neden, kışiğulları kendilerine ait bir bayrağın, tuğun altında yaşayıp kağana uymak yerine Çin devletinin buyruğuna girmeyi seçer?”

Yönünü Çin’e çevirdi Kül Tigin. Oğuzların ardına düştü. Kızgınlığı büyüktü. Böylesi yanlışa düşene acımasız olacaktı. Yine de ulak salıp kağandan buyruk diledi.

“Oğuzlar Çin’e doğru kaçıyor! Buyruğun...”

Yanlışa doğru gibi davranmak, devleti yere düşürmek olur! Çin, kapılarını Türk devletine karşı gelen herkese açıyordu. Bu da çekici geliyordu başkaldırıp başaramayacağını bilen irkinlere. Oysa böyle yaşamak, en rezil yaşamaktı. Bunu anlamamak usuzluktu.

Bilge Kağan çok kızdı. O çağa gelinceye dek kendi ulusunun kışilerini hep kollamış, savaşırken dahi bağışlayıcı olmuştular. Oysa bu kez...

“Türk yurdunu, Türk devletini, Türk kağanını terk edip Çin’e sığınmayı düşünmek en büyük ihanettir. Bağışlamak yok artık. Oğuzların ardını bırakma!”

Belki bir ders olurdu benzeri davranışı düşünenlere!

“Devlet gereğinde, devletliğini en acımasız durumuyla göstermeli!”

Buyruğu alan Kül Tigin durmadı. Kaçan Oğuzların ardına düşüp kovaladı. Art kuvvetlerini yakalayıp kırdı. Kaçmanın ötesi daha hızlı kaçmaktır ya, Oğuz irkini bu yolu seçmekte geri durmadı. Daha hızlı kaçmak isterken önce mallarını, sürülerini bıraktı ardında.

Onları aldı Kül Tigin.

Ardından yüksek tekerli arabaları, çadırları, atları, kardinleri ve çocukları... Çin’e ulaşan ve Çin duvarını geçen

Ođuzlar geride her Őeylerini bırakıp, canlarını kurtarmaktan baŐka bir Őey dűŐünemez durumda kalmıŐlardı.

Eđer kağan buyruğu olsaydı, Ćin duvarı ardında da onları kovalayacaktı Kűl Tigin. Ancak geri seslenmiŐti. Oğuzların malları, kadınları ve çocuklarıyla...

Oğuzlara yakıŐmayan, uymayan; nedensiz, sonuçsuz bir kaĉıŐ, ĉok Şeyi yitirtmiŐti.²⁴⁵

Aldıkları ile daha varılladı Gűk kűklű Tűrkler, ama mutlu deđildiler. Kendi kandaŐlarının durumuna sevinecek deđildiler.

Sevinen Ćin'di.

Bilge Kađan; Kűl Tigin'in anlattıklarını dinlerken yűređinin acısı yűzűnden okunuyordu. Cevap bulamadıđı sorular... Usunun almadıđı...

"Ulusumu tanımasam, onların duygularını bilmesem... Ćin'de yaŐayamazlar ki. Olmaz ki... Bu zamana dek kim Ćin'e gittiyse yok oldu. Őldű. Tűrk kađanı Őtűken YıŐ'ı tutmuŐsa, devlet kurulmuŐsa, ilde sıkıntı olmaz. Tűrk iĉin Őtűken YıŐ'tan iyisi, gűzeli yok. Burayı tutarsan Ćin, ne istersen verecektir sana. Senden korkacaktır. Bu yeri tutarsan onunla gűrűŐűp anlaŐabilirsin. Dediđini yaptırabilirsin. Altını, gűműŐű, ipeđi sıkıntısız alabilirsin. Oysa Ćin'e gidersen, tűkenirsin. Deđerin de olmaz. Bir zaman hoŐ tutulur, sonra kűle edilirsin. Tutsak kılınırsın. Ćinlinin sűzű tatlı, ipeđi yumuŐak, oyunu ĉoktur. İster ki Őtűken YıŐ'ı terk et. Kađanını, devletini, ilini terk et. Ćin'e gel. Ćűnkű uzaktayken sana bir Őey yapamaz, ama yakın olursan... Ćin'in tatlı sűzűne, yumuŐak ipeđine kanarsan, yaklaŐıp konarsan yakınına; Őyle kűtűlűkler dűŐűnűr ki sana... İy, bilgili kiŐiyi, cesur, yiđit kiŐiyi yumuŐatmak, kendine benzetmek diler. Yűneten kiŐi yanılırsa, Ćin'in oyununa kanarsa budununu yaŐatamaz.

---

²⁴⁵ Ođuzların Ćin'e kaĉıŐları 717 tarihinde gerĉekleŐmiŐtir.

Çin'e giden Oğuzlar yok olacak, ölecek, kendilerini bilmeyecek artık! Yazık!"

Bir söz çıkmıştı Çin'de. Bilge Tonyukuk'un uçmaklığına dair. Çin imparatoru bunu duyunca sevinmiş, şölen kılmıştı. Çok korktukları, çekindikleri üç ulu kişiden biri eksilirse, kendileri için büyük yarar olduğunu düşünüyorlardı. Öylesi bir ögenin pek çok derde çözüm bulduğunu biliyorlardı.

Bilge Tonyukuk gülmüş, "Varsın öyle bilsinler!" demişti, "Yakında Çin'e aktığımızda beni ordumun başında görünce..."

Hâlâ gönlü genç, hâlâ er, hâlâ savaşçı...

Dayanamadı sordu Kül Tigin:

"Ulu Bilge; Çin'e akın kılsak orduda bulunmak mı diler?"

"Elbette!" dedi Ulu Bilge. "Hem de bu kez yelme erlerini ben yöneteceğim!"

"Tanrı seni ışıktaki kılın Ulu Bilge! Nice gençlere böylece örnek oluyorsun. Ben de senin yanında savaşmakla kut bulacağım!"

Söz çıkmış, Çin, Bilge Tonyukuk artık yok diye rahatlamış, Türklere vermeyi kabul ettiği salmayı azaltmıştı. Böylece yeni bir deneme içine girmişti.

"Bilge Tonyukuk öldüğüne göre, Bilge Kağan'ın ve Kül Tigin'in yapacağı fazla bir iş yok!"

Etkisi oldu bu söylentinin. Çin'in çayıtları iyi çalışmışlardı. Buldukları her fırsatta Türk yurduna saldırımay, Türklere savaşmayı amaç bilen Kitanlar ile Tatabılar, Çin'e bağlanmayı, T'ang hanedanının buyruğuna girmeyi seçtiler. Böylece Türklere karşı bir büyük bağlantı doğmaya başlamıştı. Devlete güvenini yitirip kuşkuyla düşen, olanları duyup kendilerince yorumlayan bozkır budunları da ayrılık

için bir fırsat beklemeye başlamışlardı. Yıllardır başkaldırıcı sürdürülen, savaşmaktan bir türlü vazgeçmeyen budunlar ise daha da coşkuyla hazırlandılar ayrılığa.

Bilge Tonyukuk bütün bunları aşmak için uslu olmak gerektiğini söyledi Bilge Kağan'a.

"Yağı ne düşünürse düşünsün, ne denli kabalık olursa olsun, us ile yola çıkan kazanır! İyi bir düzenle bütün oyunları bozmak mümkün olur. Telaşlanmamak, orduyu ve erleri utkuya bağlamak yetecektir."

Bilge bir kağan, bilge bir ayguç, yenilmez bir Türk savaşçısı...

Üçü bir arada olunca...

Çin kısa zamanda öğrendi Ulu Bilge'nin sağ ve Ötüken Yış'ta, görevinde olduğunu. Bütün o sevinçler, şöenler, törenler boşuna yapılmıştı. Şaşkınlık ve üzüntü, yanlış duyma neden olanların başının alınmasına gerekçe olacaktı. Değişkenliği düzen bellemiş Çin, yeni duruma uymakta zorlanmayacaktı. Kendisini güçlü hissetse ve kalabalık orduları olsa da, Türklerle savaşmayı göze almak için onların daha da zayıflamasını beklemek en uygunuydu. Bu arada aralarında barış varmış gibi davranmak işlerine gelecekti.

Hemen bir armağanlar kervanı düzöldü ve Ötüken Yış'a doğru yola çıktı. İmparator, gelecek için düzenini, bozkır budunlarının Türk devletine karşı yapacakları yıkıma bağlayacaktı. Bunun için de ne gerekirse yapılacaktı.

Bu arada Bilge Kağan, toy toplamış ve düşüncesini açıklamıştı.

"Birbiri ardına Çin ile işbirliği içine giren budunlar, yarrın birlik olurlarsa, hele Çin de onlara katılırsa, baş etmemiz zor olabilir. O halde bugünden önlem alıp onları birer birer kıynlamalıyız. Her biri bir yanda olan yağılarımızın üzerine öylesine uslu inmeliyiz ki birinin kıynını keserken bir diğeri

yardıma gelemesin. Yaşın hızında akınlar çağına başlamalıyız!"

Kağanın düşüncesi buydu ve Bilge Tonyukuk söz alıp, uslu kağanı övdü.

"Çin ile vuruşmamız kaçınılmaz bir gerçekliktir. Ancak bundan önce, büyük yağırın ayıkmasına fırsat vermeden, başkaldırıp hainlik edenleri kıyınlamayı sürdürmek, devletimizi rahatlatacak, bizi ardımızdan kancıkça vurmak dileğindeki de vazgeçirecektir."

Toy kararı çıktı. Bilge Kağan'ın dileğince önce Tatabılar vurulacaktı.

Çin sınırına yakın, Liao ırmağının üst taraflarında, Liu-ch'eng kentinin karayanına doğru yurt tutmuş Tatabıları vurmak, Çin'in dikkatini çekecekti. Böylece kazanılacak bir utku, Çin imparatoruna uyarı amacı da taşıyacaktı.

Etkinlik kurmak adına yapılacak bu akında, geride, Ötüken Yiş'ta kalıp beklemek kimsenin dileği değildi ki yelme erlerini yönetme görevini dileyen Kül Tigin, Bilge Kağan'ın hemen yanında yer tutacak olan Bilge Tonyukuk, Gök köklü Türklerin ulu irkinleri, Türk ordusunu yönetmek ve acunda adlarını bir kez daha utku ile yazmak için hazır dılar.

"Yaşın hızında..."

Dilediğinde, Türk'ün yapmak istediğine engel olmak bir tek Tanrı'nın yetisinde. Ondan ötesi savaşın yarattığı erlerin elinde. Eğer yaşın hızında varmak buyruğu verilmişse, ne acıkır, ne yorulur, ne durup dinlenir Türk erleri. Ordunun önünde gururla at süren üç Türk irkininin varlığı savaş tutkusal kılar. Uçmaklık, yeterince yağı öldürdükten sonrası için en kutlu dilektir.

Atları güçlü, yayları gergin, kılıçları keskin, kargıları sivri...

Kanatlandılar adeta Tatabı yurduna doğru. Kancıklık

edenin kıyınını erce vermek Tanrı buyruğu. Durmadan, beklemeyen vurmak kağan buyruğu. Yağı, bozkurtların geldiklerinden duyumlandığında, artık çok geçti. Bağışlanmak ve kaçmak için de...

Bağışlanma dileği kabul edilmeyecek, kaçmasına ise izin verilmeyecekti. Vuruşmak için sırtlarını dağlara verip düzen tutan Tatabılar, bu uğraşlarının bile ne denli anlamsız olduğunu üzerlerinde baskıyı hissedince anladılar. Kül Tigin öylesine yönlendirdi ki erlerini, dağ yarıldı, içinden Türk çıktı. Yer delindi, içinden Türk çıktı. Gök açıldı, Türk, en Göksel duruşu ile indi yağının üzerine.

Baş eğmeyi bilmeyip başkaldırının başı ezildi ki Türk töresiydi.

Diz vurup saygıya durmayana dizi çöktürüldü ki Türk töresiydi.

Tatabıların evleri, barkları bozuldu. Çadırları başlarına yıkıldı.

Kaçmak erliğe sığar mı? Kaçtı Tatabılar. Neleri varsa geride koyup, atlarını sürmekte güç bulanlar, karılarını, çocuklarını, mallarını, yurtlarını geride bırakıp kaçtılar. Kaçışı kurtuluş bilen usuzlar, vanp Kadırgan Dağları'na sığındılar.

Kül Tigin artlarına düşüp, onlara dağı da yurt kılmamak için izin diledi eçisinden. Elinde kanlı kılıcı Bilge Tonyukuk bile aynı dilekte bulundu. Kocamış yaşında genç bir er gibi savaşmış, şan almıştı.

"Buyruk ver, bu hainlerin soyunu kurutalım Ulu Kağan!"

Onca kıyının, dersin yettiğine inanıyordu Bilge Kağan.

"Dağlarda savaşır er yitirmek, bunca utkudan sonra bize ne kazandırır? Tatabılar bütün varsılıklarını bırakıp kaçtılar. Zaten böylesi yaşamaları zordur. Bırakın dağlar onların hakkından gelsin. Yok yaşar ve yeniden yağılık ederlerse bize, yeni bir utkunun gereği çıkar!" deyip durdurdu yiğitlerini.

Tatabılar, öylesine büyük varsıllık bırakmışlardı ki geride, onları toplamak, Türk yurduna götürmek bile günlerce zaman alacaktı. Uçmaklık erleri Gök'e uğurlayıp, geri dönmeyenin düşüne durdular.

Çin imparatoruna ulaştı, Gök köklü Türklerin Tatabıları ezip sürmesi duyumu. Titriyordu geniş tahtında. Kendilerini güçlü tanıtan bir budunun daha kıyınını kesip yurtlarını alan Türklere karşı ne yapacağını bilmez durumdaydı. Başaracağını bilse ordusunun başına geçip Türk yurduna saldırdı, ancak buna ne cesareti vardı ne de gücü.

"Ne yapacağız?" diyordu durup durup, "Türklerden kurtulmak için ne yapacağız?"

Kadırgan Dağları'na kadar ulaşıp yeni bir sınır çizen Türkler orada bari kalsalardı. Ancak biliyordu ki yakında, çok yakında Çin sınırlarından içeriye akan Türk atlılarına karşı önlem almak zorunda kalacaktı.

Çin, buydu işte! Bir yandan yağılığın bırakmaz bir yandan da korkmay!

Yerleşik, kalabalık Çin; göçer, azlık Türklerden her çağ çekinmiş, yılmış, bıkmıştı. Bunca oyunun sonunda, bunca kurgulanmış kancıklığın sonunda hâlâ var olup yaşamak, başka bir budunun işi değildi. Tanrı, inandıkları Gök, Türk'ü koruyup kolluyordu bir kutun doğrusunda.

"Kapgan Kağan'dan kurtulduğumuzda, yerine geçen oğlu ile kolayca anlaşacağımızı düşünürken, İlteriş Kağan oğulları ve şu bir türlü ölmek bilmeyen Tonyukuk dert oldu başımıza. Dün Oğuzlar, bugün de Tatabılar bir güç olmaksızın çıkıp gizlenir oldular!"

Tedirgin düşünceleri aydınlatacak umut, Çin'e bağlılık bildiren diğer budunların başarılı olma ihtimaliydi.

"Belki bir budun..."

Başka bir yol bulmak, birleşerek Türklerin üzerine varmak...

Aslında bütün amaç bu iken işte en kalabalık, en güçlü gibi görünen Tatabılar artık bu hesabın dışında tutulacaklardı. Dün etkin iken bugün ortalıkta yoktular.

“Eğer Bilge Kağan, bütün başkaldırıları bastırır ve yeniden Türk birliğini kurarsa...”

“Türk Oğuz begleri budun eşiding. Üze tengri basmasar, asra yir telinmeser, Türk budun, ilingin, törüngin kim artadı udaçı erti? Tür budun ertin, ökün! Küregüngim üçün igidmiş bilge kağanıngın ertmiş barmış edgü ilinge kentü yangıldığ, yablak kigürtüg.”²⁴⁶

Güç gösterilmiş, kut bulunmuş, üleşte de eşitlik sağlanmıştı. Türk kağanı yapması gerekenleri sıra ile yaparken, budunu varsıl, ili yükselmiş kılmıştı. Yarguluk ile yönetim, ulusu gönendiren durumdu. Böylece varlık gösterince, devlet kendine gelmeye başlamıştı. Dünkü güne kadar umutsuzluğa kapılıp çözümü Çin’de arayanlar us buldukça yeni yollar tutacaklardı.

Sarı ırmağın büklümünde; Çin’e bağlanarak yurt tutmalarına izin verilen Aşina soyluları, Türk yurdunda olanları duydukça, varlıklarına, yaptıklarına, özerine kin duymaya, utanmaya başlamışlardı. Kadim Türk yurdunun bir parçasında yaşıyorlardı, ancak şimdi oraları Çin sınırları içindeydi. Tutsak olmadıkları, yalnızca konuk oldukları söylenece de, başlarına verilen Çin sanggününün, onları bırakmayacaklarını belli eden Çin ordusunun varlığından sıkıntıdaydılar. Düşüncelerini albız bağlamış, yurtlarını, devletlerini, kağanlarını terk edip buraya gelmişlerdi. Uzakta iken sözler veren ve onları kazanmak için çabalayan Çin, değişmişti.

---

²⁴⁶ “Türk, Oğuz beyleri, ulusu, işitin: Üstte gök çökmese, altta yer delinmese, Türk ulusu, ilini, töreni kim bozabilir? Türk ulusu vazgeç, gerçeği gör! Aymazlığın yüzünden seni beslemiş olan kağanınla, özgür ve bağımsız iyi iline karşı kendin hata ettin, zora soktun!”
Orhun Anıtları, Kül Tigin Bengütaşı, Doğu Yüzü...

Artık on verdiği yerde, bir bile vermiyordu. Verdiğinde ise onları aşağılıyor, küçümsüyordu. Bağımlılık buydu işte.

Kapgan Kağan'dan kaçışlardı. Bir daha da geri döne-memişlerdi. Bilge Kağan, dönecek olanların yargılanmaya-cağını, kısınlanmayacağını söylüyor, gizlice gönderdiği irkinleri bu konuda and veriyordu.

"Türk yurdunun size ihtiyacı var. Nedir bu tuttuğunuz yaşamanın adı? Kağanın buyruğunda Türk olup özgürce varlıktansa, Çin'i baş tanımanın değereri ne ola? Türk kağanı-nı güçlü kılmak sizin elinizde. Varın yurdunuza dönün. Baş eğip kağana uyun. Siz orunların, budununuz onurlansın!"

Çin çayıtları da boş durmuyor, olan biteni başkentlerine iletip bu bölgede kaçışların olabileceği duyumlarını getiri-yorlardı. Çin'in en büyük korkusu, bağlı budunların Bilge Kağan'a katılmalarında Türk ordusunun sayısında olacak artıştı. Güçlenen Bilge Kağan, daha da güçlenirse...

Beklendiği halde Çin'e akın yapmıyordu Bilge Kağan. Çin'in oyunlarını görmezden geliyor, yaptıklarını yapmamış kabul ediyordu. Bu durum daha bir ürkütüyordu Çin impa-ratorunu. Artık öyle bir duruma geliyordu ki...

"Ne olacaksa olsun! Böyle beklemesi çok zor!"

Yaşı ilerledikçe yurdunu, Ötüken Yış'ı görme dileği, yangınlar çıkarıyordu yüreğinde. Yüzünde gülümsemeler donalı o kadar zaman geçmişti ki. Hatunu, çocukları, onun dayanamadığını, böyle giderse çok yaşamayacağını düşün-meye başlamışlardı.

Aşına soylu Ahşılan İrkin...

Yakınına pek sokulmayan, ama gördüğünde yerlere ka-dar eğilip saygı sunan Çinli ordubaşın gülümsemesinde bile aşağılama hissediyordu. Başında böyle gelmemişti ona. He-men her gün çadırını bir şekilde bulan Çinli çayıtlar, gelecek için büyük sözler vermişler hatta Altın Örgün'e sahip çıkabi-leceğini bile söylemişlerdi ona. Kanmıştı. Bir de Kapgan Kağan'ın sert tavrı...

“Nasıl da kandım?”

Bunu düşünürken o günler geliyordu gözlerinin önüne.
Söylenen tatlı sözler...

“Çin’in tatlı diline kanmamak mümkün mü?”

Kanmıştı!

Aynı derdin odunda yanan, bir başka Türk soylusu;
Adiztay İrkin...

Yaptığına, ettiğine bin pişman, kalabalık uruğuna bağlı oğuşları, erleri kendi ayağı ile getirip Çin’e kul etmişti. Amacı bu değildi elbet! Kurulan oyunda, o gün aldıklarından daha fazlasını hak ettiği işlenmişti usuna. Uçmaklık Kapgan Kağan’ın üleşte haksızlık ettiği... Sonuçta bugün hiçbir şey elde edemediği gibi, ulusuna ihanet eden bir irkin durumundaydı. Yaşadığı o günleri yaşamamış olmak için neler vermezdi!

Bilge Kağan’ın çağrısı gelmiş, bütün Türklerin geri dönmesi buyruğu iletilmişti kendisine de. Ancak gururu, öylesine dönüşünü onaylamıyordu bir türlü. Ayıplanmak korkusu en başında engeldi. Ancak böyle de yaşayamazlardı.

“Tanrı canımı alsaydı da...”

Çaşıtların kandırdığı, daha birçok gerekçe ile gelip Çin sınırına yerleşen, Çin imparatorunun buyruğuna giren Türk budunlar aynı dert içinde çaresizce yanıyordu. Sarı ırmağın, aslında Türk yurdu olan topraklarında, çevreleri kalabalık Çin ordusu ile çevrilmiş, ne yapacaklarını bilmez halde beklemek, yaşamak değildi. Av yapmaları bile sınırlı iken Çinlilerin verdikleri ile yetinmek...

Bozkırda, özgür atlarının koşusunu özlemişlerdi. Savaşı, akını, avı özlemişlerdi. Bayraklarını, tuğlarını, ordularını... Devletlerini, kağanlarını... Ne büyük mutluluktan farkında olmadıkları.

Birbiri ardına Çin'e sığınan budunların irkinleri, benzer düşünceler içindeydiler, ancak Çin onları birbirlerinden uzak yurtlarda konaklamaya zorladığı için birbirlerinden duyumlar alamıyor, durumlarını üleşemiyorlardı. Türk birliğini bozan Çin, onların yeniden birlik ve güç olmamaları için gerekeni yapıyordu.

İmparatorun Türk sığınmacılardan sorumlu tuttuğu, onları izleyen Sanggün Chiang Hui irkinleri ziyaretinde; gittikçe memnuniyetsizlik görmüş; bunu da bağlı bulunduğu ilbaya iletmişti.

"Bilge Kağan'ın başarıları sınırdaki Türk uruglarını etkiliyor. Verdiklerimizden ve yaşantılarından hoşnut değiller. Korkarım bir başkaldın olacak!"

Ch'an-yü bölgesinin ordubaşı da olan ilbay, imparatoruna karşı sorumluydu ya burada olacakların geleceğini ve orununu etkileyeceği korkusu ile yardımcısı Chang Chih-yün'e buyruk verdi:

"Sınır sorumlusundan gelen uyarılar önemli. Türkler bir başkaldın içine girerlerse hiç iyi olmaz. Bir çözüm bulup onların etkilerini kır."

Chang Chih-yün; bütün Çinli yönetenler gibi, uslu, kurnaz bir kişiydi. Korkaktı da! Eğer duyumlar doğru ise bunun sonuçlarını tahmin etmek hiç zor değildi. Bölgedeki Çin ordusu kalabalık ve güçlüydü, ancak Türklerin ne denli direnecekleri ve ne denli etkin olacakları üzerine tahmin yapmak mümkün değildi. Bir yerde başlayacak başkaldırı kısa sürede yayılırsa, bastırılrsa bile çok kan akardı. Bu da imparatorun hoşuna gitmez, kıyını hem kendi başı hem de oğuşunun sonu olurdu. Düşündü uzun uzun. İş bilir kişilere danıştı. Sonunda Çin buyruğuna girmiş Türk uruglarını daha içerilere, Sarı ırmağın kıvı yanına geçirmenin uygun olacağı sonucuna vardı. Bu düşüncesini ilbay ile üleşti ki buyruk verilsin. Hem kış yaklaşırken göçerlerin daha ılımlı bölgelere göç etmek gereği ortadayken, bu işin daha kolaylıkla yapılacağı gerçeği dikkate alınırssa...

İlбай, yapılacak göçün, buyruklarındaki Türkleri Bilge Kağan'dan biraz daha uzak tutmak anlamına geldiğini fark etmişti. Çin sınırlarından içeriye girecek olan Türkler daha iyi kontrol edilebilirdi, ancak, bu ne yapacağı hiç belli olmayan barbarların atlarının üzerinde Çin'e yaklaşmaları da tehlikeliydi. Buna karşı bir önlem bulunursa...

"Yaylarını, kargılarını, kılıçlarını alalım Ulu İlбай!" dedi, Chang Chih-yün, "Hatta atlarını..."

"Atlarını almak... İşte bu çok zor olur ama silahlarına bir gerekçe ile el koyarsak..."

"Belki at sayısını sınırlarsak..."

"En başta silahları... Yayları..."

Uzun tartışmaların ardından karar alındı. Önce bol yiyecek ve ipek verilip gönlü alınacaktı Türklerin. Ardından artık Çin'in ulu imparatorunun buyruğunda ve korumasında oldukları, silaha ihtiyaçları bulunmadığı, hatta Çin ordusuna katılacakları ve yeniden silahlar verileceği gibi bahaneler sunulacak, bir yandan Sarı ırmağın kıızıyanına geçmeleri sağlanacak, öte yandan silahları ellerinden alınacaktı.

"Zor bir iş, ama başarırız!"

Böylece silahsız kalırlarsa, yakın bir zamanda atları da alınabilirdi. Yaysız, atsız bir Türk'ten korkmanın da anlamı kalmazdı.

"Küçük bir ayrıntı!" dedi İlбай. "Soyluların, irkinlerin silahlarına dokunmayın!"

Güz, serin yeller getirmişti. Sessiz yurtlarında, rengini yitiren otlar, daha sıcak bölgelere göç etmeleri imini veremeydi. Bunun için Ch'an-yü İlбай'nın izni gerekiyordu.

"Göç etmek için bir Çinli'den izin beklemek!"

Ahşılan İrkin, zaman geçtikçe zoruna giden durumun çevresindeki bütün erlerinin derdi olduğunu anlıyor, ancak ona olan saygılarından sesleri çıkmayan erleri, mutsuzluklarını sessiz kalarak belli ediyorlardı.

Serin yelin serinliğinde, öylece beklemek...

"Burada kalırsak çok kırılırsız!"

Bu da Çin'in işine gelirdi. Onları azlık tutmaktan başka amacı olmadığını anlamak için demek ki bugünleri yaşama-lyıldılar. Oysa şimdi Ötüken Yıış'ta...

"Hem yerim hem de değerim vardı!"

Güneş, artık yeterince ısıtmayan aydınlığını tam tepeden üzerlerine kılarken, obayı gözleyen sakçıların uyanları yükseldi irkin çadırından duyulacak şekilde.

"Gelenler var!"

Az sonra kapısından ayrılmayan sadık eri neler olduğunu söylerdi, ancak merak duygusu ağır basan Ahşılan İrkin, beklemek yerine kapıya çıkmayı seçti. Orta yaşını çoktan aşmış, burada kaldığı zaman içinde daha fazla çökmüş-tü. Kemiklerindeki sızılar kocamışlığının hızlandığını gösteriyordu. Bozkır yaşamına alışkın bedeni böylesi rahatı kabullenmiyordu. Gerindi kalktığı yerde. Üstünü, silahlarını düzeltilti.

Kapıdan çıktığında, yakın uzak pek çok çadır sahibinin benzer merakla dışarıda olduğunu gördü. Selamladılar onu. O da karşılık verdi. Bakışları yönde kalabalık bir atlı birliğinin yaklaştığını görüyorlardı. Bayrakları, imleri Çinli bir soylunun konukları olacağına kanıttı. Elbette oba sakçıları onları durduracak, gereken kadar kişiyi içeriye salacaktı. Bunlar eğer irkinle görüşmeye gelmişlerse, yalnızca en soylularının çadırına girmesine izin verecekti.

Bir Çinliyi kapıda karşılamak ağırına gideceği için hemen çadırına geri dönüp, yüksek minderine yerleşti irkin. Böylesi karşılamalar için hazır tutulan iki silahlı er ardına durmuş, uruğundan birkaç soylu da sağ ve sol yanında ayakta yer tutmuştu.

Kımız istedi hizmetine bakan erden. Böylece; elinde kıımız bardağı ile karşılayacağı Çinli soyluyu aşığlamış olacaktı. Kendince bir etkileşim...

“Ch’an yü bölgesi ilbay yardımcısı Chang Chih-yün, Ulu İrkin’le görüşmek diler!”

Bol armağanlı bir konuk... Çin’in o güne kadar vermesi gerekenlerden daha fazlasını yanında getirmişti ilbay yardımcısı.

Ahşılan İrkin’in beklemediği bir konuktu. Önemli birşey olmalıydı. Belki de Bilge Kağan Çin’e akın kılımış, Çin imparatoru ondan yardım istiyordu. Gözleri parladı irkinin.

“İşte, orduma, ulusuma katılmak için bir fırsat. Tannı acıdı bana!”

Olmadık zamanda ve yerde Türk ordusuna destek veririse, bağışlanır. Övülür yaptıkları. Böylece geri dönüp ulusuna katılmasının da bir anlamı olur.

“Bir akın!”

Yüzünde en sahte gülümseme, birer çizgiye yaklaşan, neredeyse tamamen kapanmış gözleri ile içeriye girdi Chang Chih-yün. Bu oluşum, hiç beklenmedik istekleri sunmak ve yeniden kandırmak içindi. Yerlere kadar eğilerek, aslında yüreğinde olmayan saygısını gösterirken dahi sahtekârdı.

“İlbayım adına, Ulu Türk İrkinin Ahşılan’a saygılarımı sunuyorum. Tanrı onu çok uzun ve mutlu bir yaşamla ödüllendirsin!”

“Burada kalarak, uzun ve mutlu bir yaşam...” diye düşündü irkin, “Olacak iş değil! Tutsaklık, Türk’ü erken öldürür! Hem gereği de yok.”

Sonra da yüksek sesle saygı söylevini kabul ettiğini bildirdi. Hizmet kişileri oturması için bir minder sundular Çinliye, ancak o ayakta kalmayı tercih etti. Gözleri ile irkinin çevresinde duranları gözledi kısa bir an. Sonra günün ve konukluğunun gereği hoşluk sağlayacak sözlerini sıraladı.

Çinlilerin böylesi uzun ve açıklamalı konuşmalarına alışmıştı irkin. İlbay yardımcısını susturmanın ya da durdurmanın anlamı yoktu. Nasılsa sonu gelecekti uzun söylevin. Bu arada kımızını yudumlar, tek söz etmeden beklerdi.

Çinlinin söylevi sonlandığında, bu kez kısaca durumlarını anlattı irkin. Sıkıntılarını... Göç zamanının geldiğini hatırlattı.

Birden yüzü aydınlandı Çinli ilbay yardımcısının. Düşlediğı fırsat kendiliğinden ortaya çıkmıştı.

“Ben de bunun için huzurunuzdayım Ulu İrkin. Demek ki yüreğimizdeki duygular birbirine denk. Elbette sizi en az sizin kadar düşünen bir imparator, ona bağılı budunların zorlukta kalmasını dilemez!”

Överken hakaret buydu işte. Bağılı budun...

Yine de umutlandı Ahşılan İrkin. Eğer zorlu kışı daha uygun bir yerde geçireceklerse...

“Öncelikle uruğumu korumam gerek...”

Yeniden uzun söylevine başladı ilbay yardımcısı. Onlara, imparatora bağılı diğerk Türk uruğları ile birlikte Sarı ırmağın kızıl yanında yurt verileceğini söyledi. Böylece Çin’e daha yakın olacaklar, ihtiyaçları karşılanacak...

Çok uzun sürmeyen bir zamanın ardından pek çok Türk irkininin konuğı olan Chang Chih-yün; şimdi de Adiztay İrkin’in huzurunda, hemen hemen aynı sözlerle, onları Sarı ırmağın kızılıyanına davet ediyordu.

“Ulu İlbay tarafından karşılanacak ve ağırlanacaksınız!”

Çinlileri geç de olsa tanımıştı. Ötüken Yış’tan daha da uzaklaşmak, Çin içlerine doğru inmek, onların yitmesi anlamına geliyordu. Çocuklarını, budunlarının geleceklerini Çinlileşmekten koruyamamak demektir. Ancak şimdi başka bir çözüm usunda değildi Adiztay İrkin’in. Üstelik Sarı ırmağın kızılıyanına geçince, geri dönme, Çin’den kaçma şansları da azalacaktı.

Belirtilen, Çinli ilbay yardımcısının söylediğı gün gelmiş, yurtlarını toplayan, mallarını arabalarına dolduran ve sürülerini artlarına alan Türk uruğları Sarı ırmağa doğru

iniyorlardı. Beklemedikleri bir şekilde diğer Türk uruglarının da kendileri gibi aynı hareket içinde olduklarını gördüler. Üstelik çok kalabalık Çin birlikleri çevrelerini sarmış, onları kontrol altında tutuyordu.

Türk uluları bu gidişin sıradan bir gidiş olmadığını anlamakta gecikmediler. Yakınlaşan urugların irkinleri elçiler gönderip yapacaklarını, olmaz bir durum için başkaldırı konusunu anlaşmışlardı. Ölümse sonu, kutlu bir ölüm olacaktı ki onlar buna çoktan razıydılar.

Sınırlardan sorumlu sanggün Chiang Hui oradaydı. Chang Chih-yün zaten hazır olmak durumundaydı, ancak ilbay ortalıkta yoktu. Onları karşılayıp ağırlayacağı sözü yalan çıkmıştı.

Sarı ırmak, taşıdığı sarı rengin güzelliğinde akarken, durdu Türk urugları. Kendiliklerinden durdu. Önlerinde sıralanmış Çin çerisinin halleri hiç hoşlarına gitmemiş, yapmak istemeyecekleri bir şeye zorlanacaklarını anlamışlardı.

Chiang Hui ve Chang Chih-yün telaşlanmış, yanlarında yeterince Çinli görevli ile Türk irkinlerine yaklaşıp seslenmişlerdi.

“Kış yaklaşırken, sizi topraklarında ağırlamayı seçen Çin imparatoruna şükran duymalısınız. Şimdi sırayla ve gözlemleri olarak Sarı ırmağı geçecek ve yeni yurtlarınıza yerleşeceksiniz.”

Buna verilen karşılık, Çin çerilerinin hem önlerinden hem de çevreden çekilmesi dileği oldu.

Bunun için bir koşul olmadığını söyledi Chiang Hui, “Eğer silahlarınızı bırakıp karşı tarafa geçerseniz hem siz hem de bizler...”

Bir uğultu koptu bu dilek üzerine. Bu ne anlama geliyordu? Neden silahlarını bırakmaları isteniyordu.

Dayanamayan Ahşilan İrkin, uruğunun uluları ile birlikte ileri çıktı. Adiztay İrkin ve diğerlerinin de onu izlemesi kısa sürdü. Ardından sırasını ve orununu bilerek sorguladılar bu yeni isteği.

“Yaysız Türk, kargısız, kılıçsız Türk, yaşamasın daha iyi!”

“Siz yarınki gün de atlanmızı istersiniz!”

“Bir Türk savaşçısı asla silahlarını teslim etmez. Almak isteyen ise canının gideceğini bilmelidir.”

“Silahsız nasıl avlanacak, gerektiğinde nasıl savaşacağız!”

Çinliler anladılar ki Türklerin silahlarını almaları mümkün değildir. Ancak bu şekilde Çin’e yaklaşmaları da mümkün olmaz.

Böylece çözümsüz bir durum ortaya çıktı. İrkinler bir araya gelip ne yapacaklarını konuşurken, Çinliler de karmaşaya dönen çözümlerini değiştirip, uygun duruma getirmenin derdindeydiler.

Türk İrkinleri karar alıp Ahşılan İrkin’i baş seçtiler. Yardımcısı da Adiztay İrkin oldu. Bundan sonrası için ayrılmamaya, birlikte davranmaya karar verdiler. Toylarından çıkan sonuçla Türk yurduna geri dönme ve Bilge Kağan’a uymayı en doğru yol olarak belirlediler.

Ahşılan İrkin:

“Eğer ki bu kararı aldık, ne burada durmanın ne de Çinlilere daha fazla bağlı kalmanın anlamı yok. Önce sürülerimizi güvene alalım. Kadınlarımızı, kocamış kişilerimizi ve çocuklarımızı korumada tutalım. Geri dönüp Ötüken Yış’a doğru yola çıkalım. Eğer Çinliler bizi durdurmak isterlerse ölümüne uruşalım!”

Seçilen baş buyruk vermiş, diğerleri de buna uymayı kabul etmişti. Göçmeye ve yer değiştirmeye uygun yapıları, kurgulamayı kolayla almakta gecikmedi. Birden bire hareketlendi Türk uruğları. Tam ters yöne dönüp düzen tuttular. Bunu da o kadar kısa zamanda yaptılar ki Çinliler ne olduğunu anlamadan budunlarını korunmaya alarak göç durumuna geçmişlerdi.

Chiang Hui ve Chang Chih-yün şaşkın, neler olduğunu

anlamaya çalışıyor, ne yapacaklarını bilemez halde sağa sola buyruk yağdırıp bu yeni yapının önüne geçmeye çabalıyordular. Çinlilerin olanlara uyumu, Türkler kadar er olamazdı. Onlar ne yapacaklarına karar verene kadar Türk urugları yol almış; sürülerini, mallarını, oğuşlarını Karakaya Tepesi'nde güvencede tutmuşlardı. Hem de tepenin çevresinde savaş durumuna geçmişlerdi.

Oradaki en yüksek orunlu kişi olan, ilbayın sınır yetkilisi Chiang Hui, işin bunca ters gittiğini, sonunun kötü olacağını, Türk uruglarını artık yitirdiklerini anlamış, son bir çaba ile buyruk vermişti.

"Yok edin!"

Eğer Türkler Çin'e karşı geliyorlarsa, Bilge Kağan'a katılmadan önce yok edilmeleri en uygunuydu. Kalabalık Çin ordusu, sınırlı bir alanda yakaladığı Türkleri kaçmalarına fırsat vermeden kolayca yok edebilirdi. Türkler kaçamazdı çünkü sürüleri yanlarındaydı. Onları bırakıp gitmek işlerine gelmezdi. Üstelik kadınlar, çocuklar ve kocamışlar da büyük dertti Türkler için. Onları düşünerek, kollayarak savaşmak, sonucu Çinlilere yan değiştirecekti.

Savaş başladığında Chiang Hui böyle düşünüyordu, ancak bir şeyi unutmuştu:

"Oğuşu söz konusu olduğunda, bir Türk, yüz Çinli gücünde savaşır."

Çinliler saldırdı, Türkler önledi. Çinliler yeniden saldırdı, Türkler yeniden önledi. Sonra aniden Ahsilan İrkin'in buyruğu duyuldu.

"Durmayın! Kırın!"

Bu kez Türkler saldırmıştı.

Ne güzeldir Türk'ün savaşı. Kutlu amaçlar, varlık-yokluk ve özgürlük adına yapılırca daha bir güzeldir. Yağı kaç kat fazla olursa olsun. İlahi bir güç yüklenir Türk'ün bileğine, vurabildiğince vurur. Öldürebildiğince...

“Ölümüne!”

Bu çağrı, belirlenen sonun imidir. Ölmek vardır ve artık dönmek yoktur. Ya özgürlük ya ölüm... Daha önceki çağlarda çokça kullanılmış bu çağrının yakın ve uzak gelecekte de kullanılacağına Gök tanık!

Ölümüne savaştılar.

Hem sürülerini, hem oğuşlarını koruyarak, onlara zarar gelmesine izin vermeden... İnançla...

Hiçbir ulusun savaşçıları dayanamazdı böylesi bir dirençe. Çinliler, savaş bilmez durumları ile nasıl dayansınlar?

Çin ordusu onca çokluğuna rağmen yenildi. Ezildi. Sağ kalanlar kaçmayı erlik belledi canlarını kurtarmak adına. Sarı ırmağın kanla renk değiştiren sularına atlayıp, karşıya yüzmeye çabalayanların çoğu bunu başaramadı. Tutsaklık ise sıradanlaştı. Türk’ü tutsak etmek adına, silahlarına el koyup onları çıplak kılmak adına yapılan işin sonunda tutsaklık Çinliye yakıştı.

Türk’ü oyuna getirmek isteyen Chang Chih-yün sağ olarak yakalanıp bağlandı.

“İşte” dedi, Ahşılan İrkin, “Bilge Kağan’ıma en iyi armağan!”

Orada daha fazla kalmaları tehlikeliydi. Beklemeden yol almak zorundaydılar. Tutsaklarını yanlarına alıp Ötüken Yış’ı imlediler yollarının geleceğinde.

“Bu yanda dolanan Çin ordularına duyum gitmiş, bu yöne doğru at sürmeye başlamışlardır. Bir savaşa daha gerek yok!”

Savaşlarını vermişler, onurlarını kurtarmışlardı.

Tam zamanında oradan ayrılmışlardı.

Çin’in karayan ordularının Ulu Sanggünü Hsüeh No; yenilgiyi ve Çin buyruğundaki Türklerin başkaldırısını haber almış, ordusunu o yana sürmüştü.

Türk ordusu hem mallarını, hem oğuşlarını güvende tutarak, onları önden gönderip yeterli önlemler altında ilerliyordu. İster istemez Çin kentlerinin yakınlarından geçiyorlardı. Böylece hem artlarına düşen Çinli Ulu Sanggünün yakınlaşmasını engellemeye çalışırken, hem bu kentlerde bulunan Çin karavullarındaki çerilerin saldırısını durdurmaya çalışıyorlardı.

En zorlu iş Ta-pin kenti yakınında, Kuo Chih-yün yönetimindeki Çin çerisi ile karşılaştıklarında ortaya çıktı. Uslu ilteberler, savaşmak yerine ellerindeki tutsakları salıvermenin daha usluca olduğunu, Çinlilerin zaten savaşmak istemediğini düşünerek, öncüllediler. Böylece savaşız bir utku kazandığını düşünen Kuo, öneriye razı oldu. Tek bir koşulu vardı: Soylu Chang Chih-yün'ün de serbest bırakılması...

Aslında onu Bilge Kağan'a armağan olsun diye yanlarında götürmek dileğindeydiler, ancak daha öncül olan, sürüleri ve oğuşlarıydı. İyi bir anlaşma yapıp, ilerledikleri uzak bir yerde Chang Chih-yün ve diğer tutsakları bırakacaklarını bildirip yollarını sürdürdüler. Yağmaları, onların sözlerini mutlaka tutan kişiler olduğunu bildikleri için uyular anlaşmaya.

Bir zamanlar Çin'in sözlerine kanıp kağanlarına ihanet eden irkinleri, şimdi yaptıkları yanlış karşılama adına yurtlarına, kağanlarına dönüyorlardı.

Kendince düşünceler üretmiş, sonuçta yerlerinde duran Türklerin Çin buyruğundan ayrılmasına neden olmuştu Chang Chih-yün. Sağ kalmış, serbest bırakılmış, ama Çin'e de büyük dert getirmişti.

İmparatoru onu bağışlaması söz konusu değildi.

Chang Chih-yün, aptalca işler yapanlara örnek olsun diye idam edildi. Oğuşu da yok edildi kıyın olarak.

Gidenler üzüntü yaratmıştı. Dönüşleri sevinçle karşılandı.

Çin'in kalabalık yapısına karşılık azlık olan ve kişiye ihtiyaç duyan Türk ulusu, yanlıştan dönüp geri dönene bağrına basmayı seçmişti.

Bilge Kağan, buyruk duyurdu ki "Gidenler ve dönüp geri gelenler sorgulanmayacak, kınınlanmayacak. Sanki hep içimizdeymişçesine tarafımdan kabul görüp ulusumdan sayılacak. Bundan sonra da çağnım; Çin'de olup kendi kânından olanlara katılmak dileyenlerin, bir an önce gelmelidir."

Acı gidişlerin, kutlu dönüşlere imi...

“Anda kisre tengri yarlıkazu kutum bar için ülügüm bar için ölteçi budunug tırgürü igittim. Yaling budunug tonlug, çığayn budunug bay kıldım. Az budunug öküş kıldım. Igar illigde ıgar kağanlıgda yig kıldım.”²⁴⁷

Çağlar geçince, yaşananların unutulması kadar büyük yanlış yok! Unutulduğu için yeniden, yeniden yaşanıyor yanlışlar. Sonra yeniden... Yaşananlar unutulduğu için unutuluyor yiğitler, kahramanlar...

Bunu düşünüyor Bilge Kağan.

“Biri çıkıp, Kül Tigin’in Türk ulusu için yaptıklarını anlatmalı! Unutulmaz kılmalı!”

Savaşlarla geçen bir yaşam...

Ya kendisini sürekli öncellemesi. Her savaşa en önden gitmesi...

“O olmasaydı eğer...”

“Karlukların üzerine ordu çıkaracağım. Bu kez onları ezip bu sorunu kökünden çözmek dileğindeyim!”

Bilge Kağan buyruğunu açıkladığında, her an savaşa hazır kandaşı Kül Tigin bir adım öne çıkıp, üzerine aldı buyruğu. Ne bekledi, ne duraksadı.

“Buyruk Kağan’ın!”

Oysa düşüncesi bu kez farklıydı kağanın. Kandaşını yanında tutmak amacıyla Karluk akını için başka bir Türk

---

²⁴⁷ “Ondan sonra, Tanrı korusun, devletim var olduğu için, kismetim var olduğu için, ölecek ulusu diriltip besledim. Çıplak ulusu giysili, yoksul ulusu varıl kıldım. Az ulusu çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım.” Orhun Anıtları, Bilge Kağan Bengütaşı, Doğu Yüzü.

irkinini görevlendirecekti. Bunu söylerken, savaştan geri tutulmayı asla kendine yediremeyen Kül Tigin'e gönlünü alacak açıklamayı yaptı.

"Ordumuzun tamamını o yana salma düşünce yok! Karluklar üzerine sen varırsan, yağlarımız bu yanda daha rahat hareket edileceğini düşünürler. Özellikle son katımlardan sonra Çin bile bu düşünceye kapılacaktır. Oysa sen Ötüken Yış'ta kalırsan, bir adım atacaklarsa bin kez düşünceleri gerek!"

Kül Tigin ve savaştan geri kalmak!

Ne büyük eksiklik! Ancak uslu eçisi doğruyu düşünüyor. Nasıl ki Bilge Tonyukuk'un öldüğüne dair çıkarılan duyumlar yağlarını mutlu etmişti, şimdi de güçlü Karlukların ardında savaşan Kül Tigin'in Ötüken Yış'tan uzak kalması o kadar önemli olurdu Türk yağları için.

"Eçim Kağan, bu savaş için kimi ordubaş düşünmekte?"

"İşbara Bilge'yi, Köl İç Çor adı ile²⁴⁸ Tarduş şad'ı kılıp, Karluk akınını yürütmesini uygun buldum!"

Erliđi tartışmasız kabul gören, ordu yönetiminde deneyimli, güçlü bir kişiydi İşbara Bilge. Bilge Kađan'ın yakın kaplarından, Aşına soyluydu. Bu adın özellikle sečilmesi yürekleri rahatlatmıştı. Çorluk orunu almadan önce orunu İşbara Bilge olan bu soylu kişi, savaşlarda büyük yararlıklar göstermiş, uluların övgüsünü kazanmıştı. Devlet yönetiminde gittikçe gücünü hissettiren, uslu yaklaşımları ile alkış toplayan Bilge Kađan'ın bu sečilimi de büyük kabul gördü. Böylece günbatısına bir güçlü kişi daha gönderilecekti. Elbette kandaşı şadların altında bir orunla...

"Ordunun kurulmasına yardımını dilerim kandaşım!"

"Buyruk Ulu Kağan'ın!"

---

²⁴⁸ Önemli bir Türk kahramanı olan Köl İç Çor adına bir bengütaş dikilidir.

Kül Tigin Ötüken Yiş'ta kalmış, ancak iki kandaşın bütün oğullarının Karluk akınına katılması uygun görülmişti. Aşına tiginleri artık her savaşta olacaktı; çünkü gelecekte devleti onlardan biri, belki de hepsi sırası geldikçe yönetecekti. Tanrı'nın kime ne ömür verdiği bilinmez... Kağan ve şad oğullarının ordu içinde bulunması, erlerin duygularına seslenir, kendilerini ayrı tutmayan bir anlayışla şevklenirdi erler. Zaten soylu ya da budundan bir Türk erini savaşan, savaşçılıktan uzak tutmak, Tanrı buyruğuna karşı gelmekti.

Kısa zamanda hazırlanan Türk ordusu, Köl İç Çor'un buyruğunda Karluklar üzerine yürüdü.

Aynı soylu, kandaş Karluklar, bozkır budunları içinde en güçlü, savaşmayı iyi bilen ve kalabalık orduları olan bir budundular. Üzerlerine gelen Türk ordusuna yine şiddetle karşı çıktılar.

Kandaş budunların savaşında zaman zaman öylesine çok kan akardı ki çoğu zaman hangisinin yenildiği, hangisinin utku kazandığı belli olmazdı. Ancak güneşin çekilmesi ile karar verilirdi buna. Yenilen ya geri çekilir ya da gündoğumunda yeniden kazanmaya soyunurdu.

Yiğit Köl İç Çor, ustalıklı yönettiği ordusu ile Karluk yurduna girdiğinde bir tek dileği vardı: Karluklara baş eğdirip Bilge Kağan'a uymalarını sağlamak.

Karluklar savaşarak geri çekilmeyi, ama baş eğmemeyi seçtiler. Çok kan aktı. Karluk İlteber'i bütün çağrılara karşın direndi. Böylece ne denli yiğit olduğunu göstermişti. Tez ırmağı kıyısı boyunca durmadan savaştilar. Gök köklü Türk ordusu sonunda Karlukları sürmeyi başardı.

Geri çekilen Karlukların ardına düşen Köl İç Çor, göğsünden aldığı bir okla yere düştü. Erleri, yoldaşları savaş bırakmadılar. Onca emeğin, kanla yazılan bir destanın yarım kalmasına izin vermediler. Yanına varanlar ise onun çoktan Gök ile buluştuğunu anlayıp yandılar ki yeniden savaşa dönüp bu kez de onun için savaştilar.

Karluklar çekilmiş, ancak savaş sona ermemişti. Tez ırmağı kan akıyordu. Türk kanı o ırmağı Türk kılmıştı rengiy-le.

Duyum, Ötüken Yış'a ulaştığında büyük üzüntü yaşandı. Savaş kazanılmış, Karluklar bir kez daha yenilmiş, ancak yiğit bir Türk irkini yitirilmışti. Onun kutlu bedenini getirdiklerinde, Bilge Kağan, Kül Tigin ve Bilge Tonyukuk, Kapgan Kağan'ın küçük kandaşı sol yanda görevli İl Çor Şad ve Türk ilinin soylu beyleri, irkinleri atlarının üzerinde hazır bulundular. Övgüler ve alkışlar onun içindi. Yoğ çağına dek bekleyeceği yas çadırına konuldu. Yoldaşları sıra ile saka durdular onun için.

Bilge Kağan, Türklük için can veren bu yiğit irkinin unutulmaması gereğini bilip, onun taştan bir bedizini yaptırdı, erliğini anlatan bir bengütaş diktirdi.

Yasla durulmaz, ağlamakla sonuç alınmaz! Karluk sorununun kökten çözülmesi, Türk devletinin birliği için ek-siklenemez koşul. Karluklar orada, onca kuvvetli oldukları durum ile dururken her dem tehlikeydiler Ötüken Yış için. Bu kez Kül Tigin Karluk akırına varıp işi sonlandırmak için izin dilediğinde yine engel oldu Bilge Kağan. Düşüncesi değişmemişti.

"Sen bana burada gereksin. Karluklar üzerine bu kez Tudun Yamtar'ı görevli kılacağım. Uçmaklık Köl İç Çor'un bıraktığı yerden sürsün Karlukların izini!"

Kağan buyruğu...

Tudun Yamtar, kutlu bildiği görevinde, elbette Köl İç Çor'u aratmayacaktı.

Tez ırmağı boyunca ilerleyen Türk ordusu, Karlukları tutmakta gecikmedi. Büyük bir savaş daha kılındı ve sonunda Karluk İlteber'i savaş alanında öldürüldü. Yönetimi ele

alan kandaşı da dayanamayıp kaçtı; yakındaki bir kaleye kapanmak zorunda kaldı. Bu büyük utkunun ardını getirme çabasındaki Tudun Yamtar, kaleyi kuşattı, ardından Bilge Kağan'a ulak saldı.

"Buyruğun üzerine Karlukları yendim. İlteberi öldürdüm. Kandaşı kişi kaçıp bir kaleye sığındı. Şimdi ordumla kaleyi kuşattım. Bundan sonrası varıp bütün Karluk yurdunu almaktır! Buyruğunu dilerim!"

Bu güzel duyumla neşelendi Ötüken Yiş. Çok uzun zamandır devleti zora sokan Karluk budun sonunda yola getirilmişti. Toy kurup durumu ulularına muştulayan Bilge Kağan, o yanda savaşın sonlanması gerektiğini düşünüyordu.

"Bunun için barış kılmak gerek!" dedi, Bilge Tonyukuk, "Karluk budun ile soyculuz. Anlaşmamamız için neden yoktur. Bunu da uslu kılmak, verici olmak gerek!"

Onadı Bilge Kağan.

"Doğrusun Ata! Hem biz hem de Türkümüz, budunumuz Karluklar çok acı çektiler. Dileğim odur ki Karluk yurduna varayım. Uluları ile görüşüp, anlayayım! Devletime, kağanlığıma bağlı kalanları bağışlayayım!"

Bunca zamanın acısı bir çağda çözülmezdi, ancak büyüklük bunu sağlamayı gerektiriyordu. Toy, kağanın kararını hoş bulunca, Tudun Yamtar'a buyruk salındı.

"Bilge Kağan, Karluk yurduna doğru gelmekte. Kandaş kanı döküldüğü yeter. Olduğun yerde bekle ve savaşı durdur!"

Büyük Türk Kağanı, Ötüken Yiş'ta Bilge Tonyukuk'u bırakıp, Kül Tigin'le birlikte Karluk yurduna yürüdü. Tudun Yamtar bu gelişin barış için olduğunu duyurmuş, savaşın artık son bulması gerektiğini, Türk kağanının gereğince karışılması durumunda geçmişte yaşananların unutulacağını, kandaş Karlukların üleşte eş tutulacağını muştulamıştı.

Kan, Karluklar için de yetmişti. Hele ilteberlerini yitirince...

Kararlarını açıkladılar:
"Bilge Kağan'a uyduk!"

Sözlerini tuttu Karluk uluları. Kalenin kapısını açtılar. Kağanı ve kandaşını gereğince karşıladılar. Çiçekler attı kızlar kağanın ak atının yoluna. Sık sık "Kağanımız geldi!" diye sevinç çiğlikleri attılar.

Barış kolay değildi elbet, ancak kandaşların arasında olunca kolay oluyordu. Kan döküp and kandaşı olmuş saydılar kendilerini.

Bilge Kağan, hoş tuttu Karluk ulularını. Onlara değerince hatta fazlasıyla orunlar verip, kendisinden bildiğini açıkladı. Yanında getirdiği bolca armağanı dağıttı ki gönülleri hoş olsun.²⁴⁹

Düşüncelerini açtı iki kandaş.

"Bir yerden başlayıp, bunca başkaldırıcıyı bastırıp, birlik kurmak çok kana mal oldu! Hele aynı soyluların kanının akması..."

Bilge Kağan'ın sona erdirmeyi, sonlandırmayı en çok dilediği iş, kandaş kanının akması...

"Başka çözüm yok eçim Kağan! Bunca gelmiş, bunca gidecek gibi görünür. Bozkırın ulusumuza ait budunları, kendi başlarına buyruk olmayı dilerler. Bu garip inadin sonucu zaman zaman tutsaklığa kadar varan güçsüzlüktür. Oysa çokluk olmak, birlik olmak sonsuzluk sağlar devlete."

Başını salladı Bilge Kağan.

"Usumun almadığını her zaman dillendiririm. Kağanına bağlanmak yerine Çin'e bağlanma dileğini bir türlü anlamam. Beyler bunu neden yapar, nasıl kabullenirler? Atamız İlderiş Kağan'ın ve daha nice Aşına soylusunun tutsak-

---

²⁴⁹ Bilge Kağan'ın Karluk sorununu çözmesi 717 yılı sonlarına doğru gerçekleşmiştir.

lıktan kurtulmak için verdiği kavga nasıl unutulur?"

"Çin kandırır!"

"Çin... Her zaman kandırır. Yaklaşırsan daha çok kandırır. Çin'den uzak durmak gerek!"

Derin bir sessizlik...

Ardından Kül Tigin dileğini açtı.

"Buraya kadar gelmişsek, eçim kağan buyruk verirse, ordumuz bunca hazırken daha ötelere gitmek uygun olur diye düşünürüm!"

"Haklısın kandaşım! Benim de düşüncem odur. Güneşin doğumunda buyruk verip ilerleyelim!"

Gülümsedi Kül Tigin. Dinlenmek nedir, usundan geçmezdi. Birkaç gündoğumu süren konaklık bile canını sıkmıştı. Daha da ötelere gitmek, savaşmak...

Konak yerini kondukları gibi hızla terk ettiler. Bilge Kağan ilerlemek için yön verdi.

"Kök Öng ırmağına ulaşalım. Irmak boyunca akın kılalım. Yolumuza çıkmaya cesaret edene haddini bildirmek Tanrı buyruğudur!"

Böylece Türk yurdunun sınırlarına ulaşmış, içeride kalan kim varsa devlete yudurmuş, başkaldınları sonlamış olacaktı.

Kök Öng ırmağına ulaştıklarında, karşıya geçmeleri uzun zaman aldı ve zorlu oldu. Ancak her zorluğu aşmaya alışmış Kül Tigin, en uygun yerden yol izi çizdi erleri için. Ardından yedi gün boyunca kurak topraklarda at sürdüler. Yelme erlerini sürekli öncül kıldılar ki baskınlara, pusulara uğramasınlar. Yanılan, artçıları eksik etmediler.

Türk ordusunun güçlü akını yağılarını korkutmuş, dostlarını gönendirmişti. Birkaç kez savaştilar. Utku kolayca onların oldu. Bir güç gösterisiydi ve sınırları belli etme amacındaydı. Keçen'e kadar vanp akını yeterli gördüler.

Onca zamanın ardından, belki ilk kez bu kadar huzurluydu kağan otağı. Kapısında dokuz tuğ, dokuz kurt bağlı Gök bayrak dalgalanıyor, gölgesi Karluk yurduna vuruyordu. Gnbatısından Türgiş yurduna dek bozkırın kap budunları üzerinde birliği sağlamışlardı.

Türgişler ise şimdilik oldukları gibi kabul görecekleri devlet indinde. Onlarla ilgili düşünceler daha sonraya tendi.

Bu yandaki düzen, kızılıyanda ve gündoğusunda olacakların ışığı gibiydi.

Tanrı, Türk Bilge Kađan'ı kağan oturtmuş, yiğit kandaşı Kl Tigin'i yanına yoldaş kılmıştı. Tanrı; il veren, devlet veren, kağanlık veren, kut veren Ulu Tanrı; Türk ulusu yok olmasın dilemişti. Varsıl, birlik ulus üzerine kağan oturmamış, varsıllığı, düzeni Bilge Kađan sağlamıştı. Atası uğmaklık İteriş Kađan'ın kurduğu; eğisi uğmaklık Kapgan Kađan'ın büyütüp yceltiği devlet, bařa geldiğinde sıkıntıdaydı. Budunlar başkaldırmış, Ćin pusudaydı.

Günbatısına yapılan akından sonra çok şey değişmiş, Bilge Kağan'ın kağanlık yetisi görülmüş, kandaşı ve Ulu Bilge ile kıldığı birliktelik iyi sonuçlar vermeye başlamıştı.

Türk devleti güçlüydü. Kuruluş çağlarındaki yaya, çıplak, yorgun ulus yoktu artık. Yetkin, güvenli, varsıl Türk ulusu vardı. Az ulus, kazanılanlarla, katılanlarla okluk olmuştu. Birbiri ardına kağan oturan  yiğit Aşına soylu, devleti bugünlere taşımışlardı.

Ötüken Yış'a doğru yol alırken yaptıklarıнын, başarılarının övüncü ile huzur bulmuşlardı. Son akın değildi elbet. Bundan sonrasını da Tanrı izecekti.

Bilge Tonyukuk, Bilge Kağan'ın buyruğundaki ordunun Ötüken Yış yolunda olduğu duyumu ile karşılama şöleni hazırlanmasını buyurdu. Gelen Türk kağanı, il içinde huzu-

ru sağlamış, birliğin gereğini kılmıştı. Bunca zamanın ardından bir olan kap budunların gücü, baş yağı Çin'in hoşuna gitmiyordu. Ulu Bilge biliyordu ki Çin, çok geçmez yeni bir oyun için harekete geçer. Ancak Türk devletinin güçlü olduğu çağlarda Çin'in etkisi hissedilmez.

Bir gerçek daha vardı ki:

"Çin'e akın zamanıdır! Bunca zamanı birlik ve çoğalmak için bekledik, ancak yeterince iyi durumda olduğumuzda Çin'i vurmazsak olmaz. Oyunların sonunun gelmesi, en azından bir zaman için durması; akına bağlıdır!"

Günbatusındaki bütün sorunları çözmek, Çin'e akın öncesi çok önemliydi. Bilge Kağan bunu başarmıştı.

Gezici sak erleri, kağanlarının yaklaştığını duyurdu. Budun yollara dökülüp beklemeye başladı. Köşler vuruluyor, borular ötüyor, Göksel bozkurt haykırımları Gök'ü tutuyordu. Ötüken Yış, kağanını karşılıyordu.

Öte yandan varsılığın gösterisinde, büyük odlar yakılmış, üzerine büyük aş kazanları sürülmüştü. Yağış olarak adanmış atlar, koyunlar kurban edilmeyi bekliyorlardı.

Sonunda Gök köklü Türk ordusu uzaktan görüldü. En başta Bilge Kağan ve yanında kandaşı Kül Tigin at sürüyordu.

Öylesine büyük bir gürültü koptu ki...

Günlerce sürdü şölen.

Ötüken Yış uyumadı.

Utku kutlandı.

Günbatusındaki utkuların getirdiği rahatlık, Türklere uzunca bir hazırlık dönemi kazandırmıştı. Bilge Kağan, oğuşu ile ilgilendi bir zaman. Hatunu ile kaldı. Oğulları ve atıları ile av yaptı. Ardından toy dileyip yurdun dört bir yanındaki beylerini, irkinlerini Ötüken Yış'a sesledi. Zamanı

gelmiş olan Çin akını için kurulacak düzenler konuşulacak, yetkin kararlar alınacaktı.

Çin’i kurduğu, kurmayı düşlediği oyunlardan vazgeçirmek için üzerinde büyük baskı kurmak gerekiyordu. Kapgan Kağan zamanından beri süren sözde barışı bozmak için bir gerekçe bulmak gerekmiyordu. Çin’in yağılık ettiği ortada iken söyleyecek sözü olamazdı. Hoş; bir zamandan beri göndermesi gereken salmayı fazlasıyla gönderiyordu, ancak...

Yararlı bir toy oldu. Ulular düşüncelerini üleşip mutlu oldular. Ardından ordularını hazırlamak üzere yurtlarına döndüler. Savaş için kağan buyruğu beklenecekti artık.

Zaman...

Bilge Kağan karar verecekti buna, ancak kolay bir karar olmadığı için Ulu Bilge ve Kül Tigin’le çokça konuşular ki akın etkili olsun. Akının yollarını ve düzenini imlediler. Hangi zaman için konuşulsa, Bilge Tonyukuk, her seferinde erken olduğunu yinelemekten vazgeçmedi. Bunu kendince gerekçelere dayadı.

“Henüz düzenimizi kurmuşken, yeterince güçlenemişken, ordumuz, budunumuz uzun süren savaşlardan yorulmuşken, Çin’i vurmak yarar yerine zarar getirir!”

Kül Tigin ise tam tersine Çin’i bir an önce vurmanın gereğini anlatıyordu.

“Çin’i rahat bıraktıkça, orada duvarların ardında huzur içinde oturdukça, bize oyun etmeyi sürdürecektir, Türk yurdunda karışıklık çıkarmaya çalışacaktır. Buna izin vermeme liyiz!”

“Vurmayalım, demiyorum” diyordu Bilge Tonyukuk. “Öyle bir zamanda vuralım ki...”

Bilge Kağan da biliyordu ki eğer Çin’i vurmazlarsa, Çin harekete geçecektir.

“Zamanı gelince vurmak zorundayız!”

Zamanını yalnızca o biliyor, seslendirmiyordu.

Uzun anlatların olduğu bir gece, Bilge Tonyukuk'la otağı ısıtan kandillerin aydınlığında, neredeyse söz yarışı anlamında süren zamanın sonu yaklaşırken; kendinden beklenmedik bir düşünce sundu Bilge Kağan:

“Ata, hiç usuna takıldı mı? Çin ulusu yerleşik ve yüksek duvarların ardında yaşarken, hep aynı yerde olduğu için kalıcı oluyor. Budun karmaşık yapısı içinde, belki de hep aynı yerde yaşamanın verdiği güçle birbirine bağlı. Yönetenler zaman zaman yönetim için birbirleri ile savaşa bile yeneden kolayca birliği kuruyorlar. Düşünüyor ve kimi kez diyorum ki biz de yerleşik olsak, kentlerde, duvarların içinde yaşasak, belki birlik olmamız ve ayrılık gütmememiz için daha iyi olur! Sen ne dersin bu konuda... Türk'ü kentli yapmak uygun olur mu? Yerleşirsek daha mı artar birliktelik?”

Kül Tigin, eşisinin bu dileğini, yeni başkaldırılar çekincesi ile ettiğini biliyordu. Kandaş kanları bir türlü kurumuyor, bozkırın her yanı acı savaşların izlerini taşıyordu. Ardından bozkırda yaşamanın zorlukları çıkıyordu ortaya. Yaşamsal önemi olan otlaklar, yeterince yağmur yağmayan çağlarda kuruyor, sürüleri, atları yeterince beslenemiyor, hele uzayan kuraklıklarda büyük kıtlıklar nedeni ile budun ölüyordu. Toprağı işleyen, ürün alan kentliler, bunların fazlalarını ambarlarında tutup, azlık zamanlarda kullanarak kıtlık çekmiyorlardı. Onun da zaman zaman usuna takılmıştı bu konu. Bozkırın acımasızlığını yenmenin bir yolu olmalıydı. Bu konuda Ulu Bilge'nin görüşlerini o da merak ediyordu.

Kağana cevap vermek için çok düşünmedi Ulu Bilge. Bu görüşlerin geçmişte de pek çok soylu Türk'ün usunu zorladığını biliyordu. Hatta deneyenler de olmuştu. Yazık ki denemeler sonucu çok acılar yaşanmış, kimi kağan, kaleye topladığı budunu ile birlikte yok olmuştu.

“Tanrı Türk budunu yarattığında, yaşayacağı yeri ve koşullarını onun gücünde sunmuş önüne. Yağımız çok, sayımız azlık olunca yaşadığımız yer ve koşullar da ona göre olması gerek. Acunda, ata ilk biz bindik. Çin, ata binmeyi bizden öğrendi, ancak ne kadarını öğrendiği ortada. İlk yayı da biz kullandık ki en güçlü yaylar Türk yaylarıdır. Demiri işlememiz... Ancak baş yağımız olan Çin'in de bir üstün yanı var: Çokluk olması... Çin ulusu bizden o denli çokluk, o denli kalabalık ki... Yüz katımız belki daha da çok... Bu yapılarına göre yaşamayı öğrenmişler. Duvarların ardında yaşayabiliyorlar; çünkü bütün duvarlar boyunca sakçı ve ordu çıkarabiliyorlar. Duvar savaşlarını da iyi öğrenmişler. Bunca çok sayıda kent kurmuş, bunca konutluk yapmışlar. Yüksek duvarlar, üstü tamamen kapalı evler. Hepsini de doldurmuşlar. Bir de bizim budun sayımızı düşünün. Kaç kent kurabilir ve bunları doldurabiliriz? Çin gibi yüksek, uzun duvarlarımız olsa; onları kaç sakçı erle tutabiliriz?”

Bilge Kağan düşünüp olumsuzca salladı başını.

“Tutamayız!” dedi, “Tutamayız!”

“Diyelim ki bizler, Gök köklü Türkler yerleştik kentlere! Ya diğer bozkırlı budunlar, kandaşlarımız. Onları razı etmek mümkün mü?”

Düşünceler zorlandı cevap bulmakta. Sonunda “Mümkün değil!” dedi, iki kandaş birden, “Mümkün değil!”

“Ancak, bunun böylece çok daha sürmeyeceğine de inanıyorum ben. Zamanı geldiğinde, Tanrı buyruğu gibi, kentleri seçmemiz gerekecek. Ancak o zaman ona göre kurmamız gerekecek düzenimizi. Bugün, Çin gibi kalabalık bir yağı hemen yanubaşımızda iken kentleşmek bizi yok eder.”

Kül Tigin omuzlarını silkti. Türk ulusunun azlığı ile Çin ulusunun çokluğunu karşılaştırmak zordu usunda.

“Kaleler yaptık diyelim,” diyerek sözünü sürdürdü Ulu Bilge. “Duvarlar ardına kapandık. Çin, bunca kalabalık ordusu ile kuşatırsa... Bozkırda, dağlarda, çölde bizi yakala-

yamayan, kuşatamayan, pusulayamayan Çin, kentlerde yakalarsa bizi; nasıl, nereye kaçabileceğiz? Dağlarımız olmazsa, kim gizleyecek bizleri?"

Bunun da cevabı belliydi. Uzun zaman süren tutsaklıktan kurtulmak için verilen uğraşlar kentlerde bozulmuştu. Uçmaklık ataları dağları seçene kadar nice başkaldırı bastırılmıştı.

"Bunca zaman var olmamızın, Çin'e karşı durabilmemizin tek nedeni, suyu ve otlakları izleyerek göçebilmemizdir. Yurt edindiğimiz yerleri ihtiyacımıza göre seçmemiz, dilediğimizde yer değiştirebilmemizdir. Toprağı ihtiyacımızca işleyebiliyor, ürün elde ediyor, onu da göçerken yanımızda taşımak zorunda kalıyoruz. Çin'in büyük taş ambarları gibi ambarlarımız olsa, ne denli üretirsek üretelim mutlaka yağının eline geçecektir. Ambarları korumak, kale korumaktan daha zordur. Türk'ün yapacağı iş değildir."

İki kandaş ilgi ile dinliyor, Ulu Bilge örneklerle anlatıyordu.

"Ulu Kağan, Gök'ü görmeden, Gök'e bakmadan nasıl bir yaşamı olacağını bir düşünsün. Yüksek çatılı, dört bir yanı kapalı konutluklarda yaşamayı... Av yapmadan ne kadar zaman durabilir ki Türk? Atından inen, sürekli oturan Türk, savaşçılığı unuttur. Bedeni, gücünü yitirir. Çinlinin beslendiği gibi beslenirse, onun gibi hantal ve güçsüz kalır. Çin'e gidip yerleşen Türkler bu nedenle yitirdiler Türklüklerini. Bu nedenle yok oldular. Duvarlar, konutluklar Türklüklerini tüketti."

Öyle olmuştu. Çin'e yerleşip, yerleşikliği kabul eden Türk, Çinli olup çıkmış, özünü unutmuştu.

"Diyelim ki sayımız azaldı. Atanız, uçmaklık İlteriş Kağan'ın yaptığı gibi, tutsaklığa başkaldırı oldu. Ne yaptı atanız kağan? Dağlara sığındı. Gizlendi. Orada yeniden güç bulup gelenlerle çoğaldı. Ormanlarda av yapıp beslendi. Ona katıldığım ilk günü unutmam. Tavşan, geyik eti yedik

birlikte. Bize yetti. Ordumuzu böyle besledik. Oysa kentte kalsaydı... Kentte kalsaydık..."

Tutsaklık günlerini, Çin'de yaşadıklarını hatırlamış, yüzü asılmıştı Ulu Bilge'nin. Çin'den ve Çin kentlerinden nefreti öylesine belliydi ki...

"Şunu bilmek gerek: Çinli bizim yaşadığımız yerlerde yaşayamaz, Türk de Çinli gibi hiç yaşayamaz."

Düşünceleri oturmuştu iki kandaşın. Hele Gök'ü görememek korkusu...

O gün olmazları konuşma zamanıydı sanki. Başka bir konuya girdi ki o da usunu zorluyordu:

"Ya inançları!" dedi Bilge Kağan. "Onların büyük tapınakları var. İnanışları Tanrı farklı. Tapınmaları da... Bizim de gösterişli tapınaklarımız olsa..."

"Gösterişli tapınakları ne için kuracağız Ulu Kağan? Biz Gök'e inanırız. Gök'ü içine alacak bir tapınak yapmak mümkün mü?"

Öylesine bir soruydu.

"Hem, Atalar Mağarası, nice elle yapılmış tapınaktan daha güzel ve kutludur. Kapalı yerlerde yapılan tapınmalar kişileri zayıf ve güçsüz kılar. Çin'in de dini çoklu anlayışta. Zamanının çoğunu mabette, tapınmakla geçiren insan savaştan, savaşçılıktan ne anlar? Biz ise her dem başımızı kaldırdığımızda Gök'ü görür, dilediğimiz zamanda ve yerde Tanrı'ya dua ederiz. Hem savaşırız hem gözleriz Gök'ü. Ne tapınak gerekir ne araç! Şunu bilmek gerek ki, yaşantı da bu-duna göre şekillenir, inanç da..."

Başını sallayıp onayladı Bilge Kağan. Kül Tigin'in gözlerine baktı. İki kandaş bunca sözün ardından Çin'e karşı daha da kinlenmişlerdi. Onlar gibi yaşamayan, onlar gibi inanmayan, ama onları yok etmeye çalışan bir ulusla savaşmaktan başka çözüm yoktu.

Kül Tigin, günbatusında, Araplara karşı kıldığı akını dü-

şünüyordu bir yandan. Savaşa başladıklarında, karşılarında saldırıya geçen başka dinli insanların haykırışlarını. Nasıl da inanmışlardı ve inançlarını haykırarak ölüme koşabiliyorlardı. Çinlilerden çok farklıydılar. Şekilleri de, savaşçılıkları da...

Başını iki yana sallayıp düşüncelerinden sıyrıldı bir anda. Usuna Çin'e yapacakları akın düştü.

Türk yurdunda, Çin'e akın için düzenler kurulurken, Çinde de, güçlenen Türk devletini ortadan kaldırmak için oyunlar hazırlanıyordu. Bunu bir başlarına yapamayacaklarının farkındaydı Çin imparatoru. O halde Türk yağışı bundanlardan yararlanacaklardı.

Çin İmparatoru Hsüan-tsung'un, karayandaki orduların ulu sanggünü olarak orunlandığı Wang Chun, saraya gelmiş, Türkleri yok etmek için önemli düşünceleri olduğunu bildirerek imparatorla görüşmek istemişti. Söz konusu olan Türkler olunca elbette bekletilmeden alındı huzura.

Sanggün, başı yerde, yerlere kadar eğilerek saygı sundu İmparatoru Hsüan-tsung'a. Konuşması için izin verildiğinde şunları söyledi.

"Buyruğunuzla, karayandaki ordularımızı yönetiyorum. Uzun zamandır o yanda görevliyim. Türkleri çok iyi tanıdığımı düşünüyorum saygıdeğer efendimiz. Onları yemenin ve devletlerini yıkmanın yolu, biliyorsunuz, onlarla doğrudan savaşa girmek, karşılına çıkmamaktır. Çünkü sayıları ne kadar az olursa olsun, çağlardır değişmeyen saldırı şekilleri ile uzaklıkları güçlü yaylarını kullanarak, güçlü atlarını kendilerince sürerek bizi avlamakta, saldırıp çekilerek güçlerimizi dağıtmaktalar. Çok iyi bildikleri topraklarda Türkleri pusulamak, tuzağa düşürmek de zordur. Artlarına düştüğümüzde bizden kolayca uzaklaşıyorlar. Ormanlara gizlenip, dağlara tırmanıp, bozkıra, çöle çekilip bir yolunu

bularak izlerini yok ediyorlar. Biz geri çekilince de yeniden saldırıya geçiyorlar.”

İmparator, karşısına aldığı kişinin çözüm yerine olanları, bilinenleri yinelemesinden sıkılmış, yanında bekleyen bölüne, sanggünü uyarmasını ve asıl söylemek istediğini bir an önce söylemesini buyurmuştu. Uyarı geldiğinde biraz bozulan ve ilk andaki hevesi yok olan ulu sanggün, düşüncesini açıkladı:

“Benim önerim, eğer efendimiz uygun bulurlarsa, onları başkentlerinde vurmaktır!”

Bu daha önce denenmiş, bir sonuç alınamamıştı. Ötüken Yış korunaklı bir yerdeydi ve oraya ulaşınca dek büyük yitikler verilirdi.

İmparator, bölününe sordurdu.

“Bunu nasıl yapmayı düşünüyorsun? Ordumuzun oraya ulaşması çok zor değil mi? Nasıl bir yol buldun?”

Önerisinin dikkate alınması umutlandırmıştı ulu sanggünü. Anlatmayı sürdürdü:

“Efendimiz, elbette bizim ordumuz bunu başaramaz. Çünkü kalabalık halde yola çıktığımız anda Bilge Kağan duyumdar olacak ve önlemlerini alacaktır. Ötüken Yış’a ulaşmamız mümkün olmadan önümüz kesilecek ve vurulacağız. Ulaşsak bile çok az çerimiz kalacak, varanlar da orada kimseyi bulamayacaktır.”

“Bütün bunları biliyorsun da Türk başkentini vurmayı nasıl istiyorsun?”

“Efendimiz, ben, Basmılları, Tatabıları, Kitanları kullanarak, onların yardımı ile basma düşüncesindeyim Türk başkentini! Kendi ordumuzla değil.”

Elbette meraklandı Hsüan-tsung. “Nasıl?” sorusunu sordurdu bölüne.

Ulu sanggün heyecanla anlattı. Hem de en ince ayrıntısına kadar. Böylece bu işe usunu yorduğunu da göstermiş oluyordu.

Çaşıtlar gönderip gizlice Türk yağısı budunların yönetenleri ile görüşeceklerdi. Çin ordusu kızılıyandan harekete geçecek ve belli bir uzaklıkta durup, önlem alıp bekleyecekti. Onlarla olmaktan geri durmayacak olan; çünkü Türklerden darbe yemiş, salmaya bağlanmış budunlar; günbatisını tutacaklar, onlar da Ötüken Yiş'a yaklaşacaklar ve iki yanlı olarak saldırı aynı anda gerçekleşecekti. Böylece Türklerin kaçıp kurtulma imkânı kalmayacaktı.

Kış yakındı. Türkler kışın savaşmayı sevmezlerdi. Mutlaka yurtlarına çekilecekler, baharı bekleyeceklerdi. Eğer bahara kadar güçlü kalırlarsa ki şu anda çok güçlüydüler, mutlaka Çin'e akacaklardı. Zaten Bilge Kağan, bağlı boyların hatta devletin sol yanının şadı İl Çor Şad'ın ordularıyla küçük akınlar kılmasına izin vermiş, pek çok boy irkini sınırdaki Çin kentlerine akınlarda bulunmuştu. Bu akınların, asıl büyük akının duyurucusu olduğu o kadar açıktı ki.

Uzun süren bir sessizlik... Hsüan-tsung düşünüyordu. Ardından yine bölüne dönüp fısıldadı. Bölün tarafından yinelenen sözler ulu sanggünün önerisinin beğenildiğini, ancak yeterli olmadığını gösteriyordu:

"Ötüken Yiş'ı basmak için Basmıllar, Tatabılar, Kitanlar yetmez. Başkaları da olmalı ki..."

"Yüce efendimiz haklılar! Biz, Türk yağısı bütün budunlara duyum salıp onlarla işbirliği yapmaya çalışalım ki ne kadar çok budun bizimle olursa, kuşatma o denli etkin olur. Türkler kaçacak yer bulamazlar.

*"Bu sabımın edgüti eşid katığdı tıngla: İlgerü kün tog-sıkka birigerü kün ortusingaru kurıgaru kün batsıkınga yırganu tün ortusingaru anda içreki budun kop manga körür."*²⁵⁰

Türk'ü yok etmeye dönük düzeni kurgulamak asıl amaçtı Çin için. Bunca çasıt, durmadan, dinlenmeden Türk yurdunda dolanıp, yağılık yüklerdi budunlara; Türk devleti yıkılsın diye. Ötüken Yış'ta bağımsız, güçlü, Aşınaların yönettiği bir devlet varsa, Çin başkenti huzur bulmaz, rahat etmezdi.

Çin İmparatoru Hsüan Tsung, karayandaki ordularının ulu sanggünü Wang Chun'un önerisini uygun bulmuş, ancak daha fazla budunun bu işe katılmasının sağlanması buyruğunu vermişti. Bir de gizlilik içinde yapılmasını...

"Duyulursa, Bilge Kağan er davranır ve Çin'e akın buyruğu verir. Çin çok acı çeker!"

Aslında Türk akınlannın gecikmesinden büyük kuşku duymaktaydı imparator. Güçlenen Türk ordusu neden beklesin? Ne denli güçlü önlemler alınsa da onları durdurmak mümkün değildi. Mutlaka Bilge Kağan'ın çok daha tehlikeli, kalıcı sonuçlar doğuracak düşüncesi vardı ki bekliyordu. O beklerken, yapılacak bir çalışma ile Çin, Bilge Kağan'dan kurtulabilirdi. Kappan Kağan'ın başına gelenler çok eski bir zamanı imlemiyordu.

"Neden bir benzeri de Bilge Kağan'ı, Kül Tigin'i bulmasın?"

---

²⁵⁰ "Bu sözüümü iyice işit, iyice dinle: Doğuda gündeğusuna, güneyde günortasına, batıda günbatısına, kuzeyde geceortasına kadar, budunlar hep bana bağlandılar." Orhun Anıtları, Kül Tigin Bengütaşı, Güney Yüzü...

Büyük bir çalışma başlatıldı. Türk için büyük bir tuzak... Öyle ki dört yandan aynı anda saldırı olacak, Ötüken Yış, yakılıp yıkılacak, Türkler son erlerine kadar kırılacak...

Bu saldırıya kimler katılacaktı?

Basmıllar dünden razıydılar. Türklerden çok çekmişlerdi. Baş eğmek ve sürekli olarak salma vermek zorlarına gidiyordu. Yeni bir başkaldırıya kalkışmaktan korkuyorlardı. Türklerin baskın savaşında ezilmişler, sayıları azalmıştı. Ancak Çin onlarla olursa, başka katılırlar da bulunursa...

Tatabılar, yakın bir savaşın acılarını hâlâ taşıyorlardı. Anlatmaya dayanamadıkları, anmak bile istemedikleri bir yenilgi almışlar, her şeylerini Türklere kaptırıp yoksul düşmüşlerdi. Öç için yanıyorlardı. Elbette bu saldırıda yer alacaklardı. En büyük istekleri de Kül Tigin'in sağ yakalanması durumunda kendilerine verilmesiydi.

"Ondan öylesine nefret ediyoruz ki! Derisini yüzüp etlerini parça parça etmek ancak soğutur yüreğimizi!"

Kıtan yönetenleri de bağımsızlık düşünüydiler. Türk boyunduruğunda olmak zorlarına gidiyordu. Bir an önce devletlerini kurmak dileklerini gizleseler de, içlerinden geçen buydu. Onlar da hazırıldılar Türklere saldırmak için!

Böylece, Türk yurduna günbatısından saldırıp kuşatacak budunlarla anlaşıldı. Ancak bundan fazlası gerektiği ve istendiği için elçiler başka yandaşlar aramaya çıktılar.

Ne kadar gizleseler de Çin'in çabaları birileri tarafından duyulmuş, üstelik memnuniyetle karşılanmış, yandaş arayan Çin'e kendiliğinden yandaş çıkıvermişti. Kırgızların başındaki Kutlug Bilge Kağan, "Gök köklü Türkler Ötüken Yış'ta vurulacaksa, ben de bu işin içinde olmak isterim. Tek dileğim de Ötüken Yış'ın bana verilmesidir!" diyordu.

Kırgızlar, kalabalık orduları, güçlü savaşçıları ile büyük bir destektir Türk yağıları için. Uzun zamandır Ötüken Yış'ta gözleri vardı ve bunu gözlemiyorlardı. Hak görüyorlardı

orayı aynı kandan Aşınaların elinden almayı. Gök köklü Türkler güçlü olunca, bunu düşünmeleri bile yok edilmeleri için yeterliydi. Ancak böylesi bir oyuna, tam zamanında karışmaları ile büyük etki yaparlar, Türk yurduna kolayca girerlerdi. Çünkü onlar gibi savaşıyor, onlar gibi yaşayan ve onlar gibi...

Onlardan bir budun!

Gök köklü Türklerin yağlıları güçleniyor, gittikçe kalabalıklaşıyordu. Dışta kalıp yağlılık edenlerle kavga daha kolay iken, dost bilinip yağı çıkanlar büyük dert olacaktı.

Çin imparatorunun buyruğu gereği Bilge Kağan'a, Kül Tigin'e ve Bilge Tonyukuk'a yağı arandı Türk ulusu içinde. Bulmak da hiç zor olmadı. O bir türlü sonu gelmez çekişmeler, kıskançlıklar, baş olup başa geçme isteği depreşivermişti. Çin'in oyun bilir çayıtlarının kandıramayacağı kişi o kadar azdı ki.

Uçmaklık Kapgan Kağan'ın küçük oğlu Mo Tigin...

Kapgan Kağan'ın oğlu İnel Kağan'a yandaş olanlar Kül Tigin tarafından öldürölmüş, Mo Tigin'e o zamanlar yaşı küçük ve etkin bir görevde olmadığı için kıyılmamıştı. Savaşlarda gösterdiği büyük başarılar onu şadlık orununa kavuşturmuş, eçisi ile birlikte sol yanda görev alıp ordu sahibi olmuştu. Bilge Kağan tarafından devlet yönetimine ortak kılınmış, ancak işte şimdi, Mo Tigin, kağanlık düşleri görmeye başlamıştı. Bunu sağlayan, yakınına girmeyi başaran Çinli çayıtın başarısıydı. Türk yurduna yapılacak akına "Evet!" demek zoruna gitmemiş, ordusunu Bilge Kağan ve Kül Tigin'i yıkmak üzere hazırlamaya başlamıştı. Önce devletin sol yanından sorumlu olan eçisi İl Çor Şad ile ya anlaşacak ya da onu yok edecekti.

Bu kadar da değildi Çin'in kandırdığı Türk soylular.

Sağ yanda görevli Türk ulularından Aşına Bilge Tigin

de buyruğundaki ordu ile ona orun ve ordu veren, güvenen kağanına karşı çıkmayı kabul etmişti. Onun da derdi bağlı olduğu devletin sağ yanında görevli bulunan Bilge Kağan'ın kandaşı iki şaddı. Aşına Bilge Tigin ilk olarak onları yok etmeliydi ki sağ yarı tamamen tutsun.

Türk uluları, beyleri, irkinleri Çin'in kandırması ile bir-birlerini kırmayı, kağanlarına karşı gelmeyi seçmişlerdi.

Bununla da yetinmedi Çinliler. Daha pek çok Türk irkinini yüksek sözlerle kandırmayı başardılar. Yen-shan bölgesinde, Türk kağanı adına yönetimde olan Huopa İrkin'i o bölgede baş seçip, devlete karşı ayaklanacak Türk soylularını bir araya topladılar.

Yeterince güç toplamışlar, Türk yurdunu zora sokacak orduları oluşmuştu. Hesaplarına göre ordularının toplam er sayısı üç yüz bindi. Buna Çin ordusu da katılırsa...

Bilge Kağan, Kül Tigin ve Bilge Tonyukuk'un yok edilmesi için gerekli olan hazırlanması çabası sürerken duyum yayılmış, Bilge Tonyukuk'un görevli kılıp yurdun her yanına saldırdığı körügler, olanları duymayı ve Ötüken Yış'a taşımayı başarmışlardı.

Acının en büyüğünü ihanete uğrayanlar yaşarlar. Güvendikleri kişilerin onları terk edip yağının yanında yer almasından kötü ne olabilir?

Çok üzgündü Bilge Kağan. Tam yurdu düzene koymuş, devleti işler kılmıştı ki yeni ve büyük bir ihanet çıkmıştı karışına. O zaman anladı Bilge Tonyukuk'un Çin akınını engelleme nedenini. Ulu Bilge, böyle bir karşı hareket olacağını tahmin etmişti. Beklemek, yağların ortaya çıkmasını sağlamış, Türk ordusu güçlü kalmış ve önlem almak için zaman bulunmuştu.

Bilge Kağan toy toplayıp olanları üleşti ulular ile. Görüş almadan önce kendince aldığı kararı açıkladı.

“Orduyu üçe ayırıp, onlardan önce saldırmayı ve yağılarımıza gereken kıyını vermeyi düşünüyorum. Elbette ilk olarak ihanet eden iç yağılarımızı temizleyeceğiz. Bu konuda düşüncelerinizi açıklayın ki yanlış yapmayalım. Çünkü durum gittikçe kötüye gidiyor.”

Sıra ile her irkin düşüncesini söyledi. Kızgın ve üzgündüler. Genel olarak bir an önce ordu çıkarmak ve savaşmak düşüncesi egemendi. Karar bu yönde çıkacak gibi görünüyordu ki Ulu Bilge söz istedi. Herkesi dinlemek ve en son düşüncesini açıklamak dilemişti. Diğerlerinin tam tersine gayet sakindi ve sözlerinde umut taşıyordu.

“Tedirginliğinizi çok iyi anlıyorum” dedi, güvenli bir sesle, “Türk yurdunu, Ötüken Yış’ı korumak için savaşmaya can atıyorsunuz. Elbette savaş olacak, ama bizim istediğimiz gibi ve bizim istediğimiz yerde.”

Her zaman bu görüşte olmuştu Ulu Bilge. Savaş yapılabırsa, nasıl yapılacağına onlar karar vermeliydi.

“Yağılarımızın dileğince hareket edersek zararlı çıkarız. Onlar da olanları duyduğumuzu biliyorlar ve bizim harekete geçip saldırmamızı bekliyorlar. Eğer saldırırsak, tuzağa düşmüş oluruz. Kolayca kazanacağımız utkuyu zora sokar, çok da can yitiririz.”

Kül Tigin dayanamadı:

“Bilginden, görgünden asla kuşku yoktur Ulu Bilge, ancak burada beklersek, sıkışmaz mıyız? Yani Ötüken Yış dışında savaşmak daha uygun değil mi?” diye sordu.

“Elbette burada beklememeliyiz,” diye cevapladı onu Bilge Tonyukuk. “Ancak saldırını usluca ve dikkatli yapmak, gereken yerde gerekeni vurmak gerek. Bunun için karşıdan yapılacak ilk hareketi beklemeliyiz. Bu arada Ötüken Yış’ı boşaltmayacak, korumaya alacağız.”

“Beklemek...”

Usu almamıştı Kül Tigin'in. Beklemek ise hiç bilmediği bir tanımdı. O saldırır, savaşır, öldürürdü. Bu kadar kısaydı hareket tarzı.

Dikkatle açıkladı düşüncesini Ulu Bilge:

“Düşününce anlayacaksınız ki yağlarımızın işi zordur. Bunca değişik budunu anlaştırmak, aralarında ilgiyi kurmak, birlikte harekete geçirmek mümkün görünmemektedir. Savaşta, bize bağlı Türk budunları bile yönetmenin zorluğunu Ulu Kağan ve Kül Tigin bilirler. Türk budunların savaş ustalığı tartışılmaz bir gerçekken böylesine zorluk varsa, Çinli, bunca budunu nasıl yönlendirip yönetsin. Mutlaka aksamalar, büyük kopukluklar olacaktır. Düşünün Basmillar günbatisında, Tatabılar ve Kitanlar gündoğusunda. Aşına soylu hainler için de durum aynı. İki yanda da güçlü şadlarımız var ve onları rahat hareket etmekten alıkoyacaklardır. Aralarında bunca uzaklık olunca yağlarımızın birleşmesi zordur. Güçlerini birleştirecek usları da yoktur, bekleyecek sabırları da. Mutlaka birisi acele edip düzeni bozacaktır. Üstelik Çin ordusunun buraya gelmesi, Wang Chün'ün bunu göze alması da mümkün değildir. O öncüllük ettiğinde yenilmekten, yok olmaktan korkacaktır ki bunda haklıdır. Çin ordusu bizimle buralarda savaşamaz. Bunu deneyemez bile. Uzak yerlerde; Ötüken Yış yolu üzerinde gözcülerimiz, körüglerimiz var. Eğer bu ussuz işe kalkışırsa Wang Chün, hemen duyum alacağız. Ya onları yol boyunca pusularız ya da kalkıp göçeriz ki buna gerek olmayacak. Çin ordusu bizim gibi değil. Uzun yollarda yiyecek, içecek sıkıntısı çeker, aç ve susuz kalırlar. Bir zaman yol alır, sonra geri dönerler. Biz de bunu bilecek, bekleyecek ve gerektiği anda gereken yeri vuracağız. Böylece hem ordumuzun bütün gücünü harcamamış olacağız hem de zaman yitirmeyeceğiz!”

Bilgelik, erlik ayrı şeylerdi. Ancak her ikisi aynı kişide toplanınca, buna zamanın birikimleri de eklenince... Ulu Bilge düşüncesini güzelce anlatıp gönülleri rahatlatmıştı.

Bilge Kağan buyruk verip, bütün bu olanların Bilge Tonyukuk yönetiminde kılınmasını istedi. En büyük ve önemli işin, içlerinden çıkan hainleri kıyınlamak olduğunu söyledi ki bu işi önclleyeceklerdi. Hele işler bir yoluna girsin!

Böylece yağılarda olacak kopukluk ve aksamalar, Türk ordusunda olmayacaktı. Görev üleşi yapıldı ve beklemeye başlandı.

Bilge Tonyukuk'un söyledikleri gerçekleşiyordu. Birbirleri ile ilgili bir türlü kuramayan yağıları işi uzattılar. Öyle ki güz geldiğinde hâlâ harekete geçememişlerdi.

Beklemeye dayanamayan Basmıllar, ordularını alıp birden bire Ötüken Yış'a doğru hareketlendiler. Ancak fazla ilerleyemediler. Ulak salıp sözleştikleri halde ne Kitanlar ne de Tatabılar yetişip yanlarında yer almayınca Ötüken Yış'a saldırmaktan korkup geri çekilmeye başladılar.

Bilge Kağan ve Kül Tigin saldırmayı, Basmılları rahatlıkla yok edebileceklerini düşündüğünde; Bilge Tonyukuk çözümün bu olmaması gerektiğini hatırlattı.

"Şimdi yurtlarından bunca uzakta ve savaşmaya kararlı olan Basmıllara saldırırsak, onlar ölümüne bir savaşın içine girecekler ve çok kan dökülecektir. Öyle yapmayalım. Bekleyelim. Yurtlarına, Beşbalık'a yaklaşsınlar. Şimdi bir küçük ordu çıkarıp onları kovalar görnelim, ama asla savaşa girmeyelim. Asıl ordumuzu ikiye ayırıp büyük kısmı başka bir yoldan ve hızla Beşbalık'a gönderelim. Diğerleri de geri çekilen Basmıl ordusunu kovalasın!"

Ulu bir bilgeydi. Bunca çağ yaşamış, çok görmüş, çok öğrenmişti. Söyledikleri ile hareket edilince utku kendiliğinden geliyordu.

Basmıllara karşı hazırlanan iki ordudan birini Bilge

Tonyukuk yönetiyordu. Bu ordu ile Beşbalık'ı basmak için hızlı hareket etti. İkinci ordu ise yiğit Kül Tigin'in başlığında yine hızla hareket edip Basmılları kovaladı. Yurtlarına yarım günlük uzaklıkta iki ordu birden saldırıya geçti. Basmıllar büyük saldırı karşısında ne yapacaklarını bilemez halde yurtlarına çekildiklerinde, orası zaten çoktan Gök köklü Türklerin eline geçmişti.

Karşı koyanlar öldürüldü. Kılıç bırakanlar tutsak alındı. Bu öylesine büyük bir utkuydu ki...

Us ve erlik birlikte kazanmıştı. Türkler çokça ulca ve doyumluk, çokça tutsak alıp utkunun en güzelini yaşarken, yağılık edip bunun için Çin'le birlik olan Basmıllar ezilmişti.²⁵¹

Uzun zamandır düşünülen ve uygulamaya konulduğunda boşa çıkan düzen; canını çok sıkı Çin imparatorunun. Bir türlü birlikte hareket edemedikleri için, işte Türkler büyük bir utku daha kazanmışlardı.

Kıtanlar ve Tatabılar korkudan; Çin ile olan bağlarını kesmişlerdi. Sanki bu işle hiç ilgileri yok gibi davranıyorlardı.

Bilge Kağan, kazanılan utkuyla mutlu, içteki hainlerin hemen kıyınlanmasını buyurdu. Öncelik onlarını artık. Ordu yola çıktığında, hainler karşı duramayacaklarını anladılar. Yanlarına oğuşlarını alıp kendilerini Çin'e attılar, canlarını zor kurtardılar. Kaçamayıp yakalananlar ise bağışlanmadılar. Hainlere hak ettikleri kıyın kesildi. Bu kıyın da ibretlik oldu. Sağ ve sol yanda ikilik çıkarmak isteyen, bunu düşünen herkes yok edildi.

"Zamanı mıdır Ata!"

"Zamanıdır Ulu Kağan!"

---

²⁵¹ Bu savaş için tarihçiler 721 yılının güz mevsimini işaret etmişlerdir.

“Öyleyse Çin’e akalım!”

“Akalım!”

Kış yakındı. Çin ise kıyınlanmak için her şeyi yapmış, kışı acı içinde yaşamayı hak etmişti. Bilge Kağan, irkinlerine buyruk salıp, olabildiğince büyük bir ordu toplamalarını buyurdu.

“Bunca zaman beklememiz bugün içindi. İçinizde ne denli öç arzusu var biliyorum. Onu Çin için gizlediniz. Açığa çıkarma zamanı geldi. Var gücümüzle Çin’i vurup yaptıklarının hesabını soracağız!”

“Buyruk Kağan’ın!”

Çin’e akın, bir başka olur. Yürekler bir başka neşe bulur. Coşku anlatılmaz, anlaşılmaz. Bu coşkuyu yaşayanlardan biri de Kül Tigin’dir. Bugünlerin adeta hiç gelmeyeceğini düşünürken işte şimdi akına hazırlanmaktadırlar.

Bilge Kağan, ordusu ile merkezde yer tutacak, sol yanı Kül Tigin, sağ yanı da Ulu Bilge yönetecekti.

Artık iyice kocamıştı Ulu Bilge. Bu akının katılacağı son akın olduğunu biliyordu. Öyleyse tadını sonuna kadar çıkaracaktı. Kül Tigin’in ise bu akın sanki ilk akınıydı. Öylesine kutlu ve heyecanlı...

Bilge Kağan, Kül Tigin ve Bilge Tonyukuk...

Üç ayrı koldan, birbirlerinden çok uzak olmadan yola çıktılar ordularıyla. Hem ayrı ayrı, hem de gerektiğinde birleşip savaşıyorlardı Çin orduları ile.

Kansu, Türk yurdu Kansu... Türk atlarının toynak sesini özlemişti. Gelenleri hatırlamış, yabancılamamıştı. Verimli topraklar kucak açtı Gök köklü Türk atlılarına. Üç koldan sardılar eski bir dostu sarar gibi. Önlerine çıkan, onları kavuşturmak istemeyen Çin çerileri; sel gibi akan Türklerin önüne çıktıklarına pişman edildi.

Yaşın hızında savaşlarla Kansu'yu aldılar bozkurt soylular. Ch'ih-ting ve Liang-chou bölgelerini de ele geçirdiler. At ve koyun sürülerini sahiplendiler ki sayılan çok fazlaydı.

Kalelere, kentlere girmek hem zararlarına olurdu hem de zaman yitirtirdi onlara. Kıştı, soğuktu, zamanları azdı. Gerekmedikçe bunu denememeleri buyruğu verilmişti Kağan tarafından. Durmadan, dinlenmeden ilerleyecekler; Çin imparatoruna, gerektiğinde diledikleri yerde at koşturabileceklerini kanıtlayacaklardı.

Bir de uyarı:

"Eğer Türk devletinin birliği, Türk ilinin geleceği ile oynarsan, bunun kıyınıni fazlasıyla ödersin."

Kalabalık Çin; kalabalık orduları ile karşı çıkmakta gecikmedi. Türk akınlarını önlemek için en ünlü, en soylu sanggünler görevlendirildi. Bir savaşlar sırası gerçekleşecekti birbiri ardına. Egemenlik ve yönetme yetisi Türk kağanının elindeydi. Nereyi isterse orayı, ne zaman isterse o zaman vuruyordu. Çin, oyunlar içinde geçen sözde barış dönemini çok arıyordu.

Telaşa kapılan imparator Hsüan-tsung, yenilen ya da yok edilen her sanggünün yerine bir başkasını atayarak, yeni ordular kurup savaş alanlarına göndererek Türk akınlarına çözüm arama yolunu seçse de bunun bir çözüm olmadığını biliyordu. Alınan sıradan önlemler hiçbir şeyi değiştirmede.

Çin yandı, acı çekti. Aslında çektikleri, yaptıklarının karşılığıydı. Bunu hak etmişti. Ta Kapgan Kağan'ın başının alınmasından beri oynanan oyunların hesabı birer birer görülüyordu.

Sanggün İlbay Yang Ching-shu'nun atanması da sıradan bir önlem oldu. Sanggün, karayandaki bütün Çin ordularını yönetme yetkisi almış, kalelerin korunmasından da sorumlu olmuştu.

Kendisine iki yardımcı sanggün seçti: La Kung-li ve Yüan Teng... Birisi geride sınır saklığında kalırken diğeri yüz bin çerilik Çin ordusu ile durmadan gezecek ve Türkleri engellemeye çalışacaktı.

Yang Ching-shu, açıkta savaştıklarında Türklerin mut-laka utku kazanacaklarını bildiği için kentleri, kaleleri sa-vunmanın, Bilge Kağan'ı kale kuşatmalarına çekmenin Çin için daha yararlı olacağını düşünüyordu. Budunu, kuşatma-lara hazırlamak, bolca erzakla beklemek üzere düzenlemeyi seçti. Dışarıda dolaşan orduların ardına yeni ordular ekle-mek hiçbir yarar sağlamayacaktı. Eğer gerekirse, ani çıkışlar-la Türk ordusu vurulabilir ya da hem dışarıdan hem de içe-riden aynı anda yapılacak saldırı ile kısaç altına alınabilirdi.

Bilge Tonyukuk, Yang Ching-shu'nun düzenini sezmek-te gecikmedi. Ordularını birleştirdiklerinde bunu Bilge Ka-ğan'a ve Kül Tigin'e açıkladı:

"Sanggün ilbayın amacı bizi kuşatmalara çekmektir. Zaman yitirip kışın ağır koşullarında zorlanmamızı ister. Bu arada ani çıkışlarla ordumuzu kırmak amacındadır. Bunu da başarabilir. Çünkü kalelerde çok sayıda Çin çerisi bulun-makta... Ayrıca Çin budun da bunun için kurgulanmış. Biz asla kale kuşatmasına girmeyelim. Varsın onlar kalelerini korusunlar. Vuracak başka yerler bulabiliriz. Çok fazla sab-redemez Yang Ching-shu. Çin'e verdiğimiz zarar arttıkça karşımıza ordularını çıkarmak zorunda kalacaktır. Onun oyununu bozmamız gerek!"

Bilge Kağan, geçmişte öngörülerini tutan, Türk devletini büyük dertlerden kurtaran Ulu Bilge'nin sözlerini uygun buldu. Önerilerine Çin ordusu çıkana dek Çin duvarlarının içinde, Çin sınırlarını hemen her yerde aşarak akınları sür-dürmeye ve Çin'e zarar vermeye karar aldı. Böylece kendini uslu sanan Yang Ching-shu'nun oyunu bozulacak, Türklerin isteğinde yaşanacaktı savaş.

Yeniden ayrılıp, üç koldan Çin'i yakmayı sürdürdüler.

Aldılar, vurdular, öldürdüler. Karşlarına çıkan her ordu bir savaş oyunu, bir av gibi geldi onlara.

Yang Ching-shu; oyununu kuramayınca, imparatorдан tepki almaya başladı. Yazdığı buyruğunda şöyle diyordu Hsüan-tsung:

“Sen kaleye kapanıp beklerken; ülke od içinde yanıyor. Ya bu işin gereğini yap ya da ben gerekeni yapacağım!”

Ulu sanggün bu zamandan sonra gittikçe güçlenen utuların heyecanı ile coşan Türkleri durdurmanın mümkün olmadığını bilse de çaresiz buyruk verdi yardımcılara:

“Ordularınızı birleştirip, Türklerle açığta savaşın!”

Sanggün Yüan Ch’eng; çerisini yönlendirirken ta en başında şu buyruğu vermişti:

“Türkler öylesine savaşır ki tam onları yakaladık, kuşattık derken, bir de bakmışsınız onlar sizi kuşatmışlar. Atları ile çok hızlı hareket etmeleri, her olumsuz durumda başka bir yola başvurmaları en büyük özellikleridir. Sakın ha onların geri çekilmelerine, duraklamalarına kanıp, savaşı kazandığınızı düşünmeyin!”

Savaş zamanı sıradan geri çekilmeleri ünlü olan Türklerin ordusunu bölmesine, böylece kırılmalarına meydan vermemek en büyük amaçtı Yüan Ch’eng’in. Şimdi savaşın yerini ve zamanını tamamen rastlantılara bırakmak zorunda olduğunu biliyordu.

Birbirine yakın hareket eden ve her dem yardımlaşan Türk ordularının yolunu izleyip o da Sanggün Li Kung-li’nin ordusu ile birlikte yakın bağlantıya geçti ki tam o sırada Türk ordularının Shan-tan yakınlarında konakladıkları duyumu alınmıştı. Li Kunh-li’nin ordusu öncül olup o yana doğru hızla hareket etti. Yüan Ch’eng de hemen ardıl bir yandan kuşatma arzusu ile sürdürdü ordusunu.

Bilge Kağan, ordularını Çin ordularını perişan etmek üzere kurgulamış, yay şeklinde dizmişti. Büyük bir savaşın

kılınması zamanıydı artık. Çin ordusunun kalabalık kısmınca izleniyordu ve onları tüketmek için gerekli önlemleri almıştı.

Kış iyice etkisini artırmış, kar ve soğuk hareketleri engeller duruma gelmişti. Türklerin giysileri bu şartlara uygundu, atları da güçlüydü. İki yandan yaklaşan kalabalık Çin ordularını daha yükseklere doğru çekmeleri, onları savaşamaz hale getirecekti. Karakış koşullarına uygun olmayan silahları ve giysileri Çinlileri zora sokacaktı.

İlk kavgalar sıradan oyalamalardı Türkler için. Çin ordusu, Yüan Ch'eng'in kerelerce uyarısına rağmen yenici aldığı sanıp açıldıkça açılıyordu. İşin ilginç yanı Yüan Ch'eng de kendisinin uyarılarını kendisi uygulayamaz olmuştu. Savaş ustası Türkler, savaşacak uygun alan bulunca kendi koşullarını geçerli kılmakta hiç zorlanmıyorlardı.

Soğuklar Çin çerisini kötü vurdu. Yetersiz giysileri nedeni ile savaşmadan donarak ölmeye başlamışlardı. İş uzadıkça onlar zarar ediyordu. Elleri, yüzleri çatlamış, zaten zayıf olan yayları artık hiçbir işe yaramaz hale gelmişti. Bu işin bitmesi için dua ediyorlardı, ancak Türkler daha savaşın başındaydı.

Sonunda en uygun zamanın geldiğini düşünen Bilge Kağan saldırı buyruğu verdi. Üç savaş ustasının yönettiği üç Türk ordusu aynı anda yaşın gibi indi Çinlilerin üzerine. Çin çerisinin ne kaçacak yolu ne de gücü kalmıştı. Kuşatmanın içinde er gibi ölmeyi bile beceremiyorlar, savaşırken ağlıyorlardı. Geri çekilmek için çok geçti. Teslim olmak içinse tam zamanı.

Kül Tigin, savaşmak için yaratılmış Türk irkini...

Bugünü öylesine özlemişti ki. Bunca zamanın sabrını, üzüntüsünü, sıkıntısını yok etmek için öylesine savaşıyor...

Bilenler biliyordu savaşın sona ermesini istemediğini.

Zaman zaman başını Gök'e kaldırıp yalvarıyordu, "Ne olur güneş batmasın! Gün sona ermesin!" diye. Düşüncesi, gecenin karanlığında Çinlilerin kaçması ve savaşın yarım kalmasıydı.

Ama kaçınılmaz son:

Gün battığında, on yedi bin Çin çerisi savaş alanında cansız yatıyordu. Bir oncası da yaralı.

Kaçamadılar. Sanggünleri Çin'e geri dönerse başına gelecekleri bildiği için savaş alanında kalmayı seçti. Savaşmayı sürdürecekti ki bu alışılmış bir iş değildi. Bu arada Sanggün İlbay Yang Ching-shu'a ulak salmış, yardım istemişti.

Bu isteğine olumlu cevap gelmişti. Dayanması isteniyordu.

Gün, kan üzerine doğdu ve sanki o gün uyanmış, bütün zamanlar boyunca dinlenmiş gibi dinç ve güçlü, yeniden saldırdı Türkler. Çinli öldürmek hiç bu kadar eğlenceli olmamıştı.

"İyi ki Çin kalabalık! İyi ki Çin fazla!"

Böyle haykırıyorlardı savaşırken. Yoksa böyle şenliği nasıl yaşasınlar.

Gün devrilmeye başladığında Çinlilere yardım ordusu geldi. Ancak kuşatmayı aşamadılar. O yanda tutunmuş olan Bilge Tonyukuk yeni konuklara güzel bir karşılama yaptı.

"Ölmek için hoş geldiniz ey Türk'ü tanımaz Çinliler! Hoş geldiniz ve bizi hoş buldunuz!"

Bilge Kağan merkezden yüklendi, bu yanda iş kolaylaşsın diye. Tam zamanında yardımlar kalabalık yeni gelenleri. Öldürdüler, öldürdüler.

İkinci gün, Çinliler bir gün öncesinin iki katı öldüler. Türkler ise yeterince ama azlık... Çünkü hem savaşmayı hem de soğuğa karşı koymayı iyi biliyorlardı.

O gece, ertesi gün olacak savaşa kadar dayanamadı

Yüan Ch'eng. Yaruna birkaç yüz çeri alıp kaçtı. Bakmadı ardına neler olacak, neler kalacak diye. O kaçınca, onun kaç-tığını duyunca Li Kung-li durur mu?

"Burada ölmek kaçınılmaz. Ama kaçarsam, uygun söz-ler bulurum bağışlanmak ve yaşamak için!"

Fark buradaydı. Türk uçmaklığı seçerdi, Çin kaçmaklığı.

Güneş, utkulu Türk ordusunu, onun yiğit kağanını, irkinlerini, erlerini saygı sunumunda kutluyordu, kışa has solgun ışıkları ile. Çin çerisi başsız olduğunu fark edince, silahlarını bırakmış, atlı olan atından inmiş, yadaglarla bir-likte diz çöküp baş keserek teslim olmuştu Türk kağanına.²⁵²

Baş eğenin başı kesilmezdi Türk töresinde.

Diz kıranın dizi kırılmazdı.

Teslim olana kıyılmazdı.

"Bağlayın!"

O kadar çoktular ki. Önce birbirlerine bağlattılar. Ölümden kurtulan Çinliler, sevinçle ve heyecanla bağlıyor-lardı yoldaşlarını. Kalanları da Türk erleri bağladılar.

Bilge Kağan, Kül Tigin ve Bilge Tonyukuk, ellerinde hâ-lâ kan damlayan kılıçları, bu acınası görüntüyü izlediler bir zaman. Beslemeyle baş edemezlerdi. Bütün Türk ilinin sürü-leri yetmezdi bunca kalabalığa. O zaman fark ettiler utku-nun büyüklüğünü. Yenilmez büyüklükte bir orduyu yen-mişlerdi.

Öylece alıp gidemezlerdi tutsaklarını. Bilge Kağan onla-rı bağlattığına pişman olmuştu. Bu kez yeni buyruk verdi.

"Çözün! Salıverin gitsinler! Gitsinler, yeniden güçlerini toplayıp, yeniden gelsinler!"

Kül Tigin'in düşüncesi:

---

²⁵² Bu büyük Türk utkusunun tarihi 721 olarak gösterilmiştir.

“Çinli olmasa, Kitan, Tataı, Basmıl olmasa; ben nasıl yazacağım yeni destanlarımı?”

Yeni buyruk coşkuyla karşılandı. Tutsaklık çok kısa sürmüştü; yenik Çin ordusu, silahları alınıp geri gönderiliyordu. Bunu Türk kağanından başka hiçbir kağan yapmazdı.

Ona utku yetmişti.

Ardına bakmadan yurduna doğru koşan Çinlilerin çoğu bunu başaramayacaktı. Çünkü soğuk ve kar izin vermeyecekti. Sağ kalmayı başaranların çoğu ise bir daha Türk ordusunun karşısına çıkmamak için and verecekti kendine.

Türkle savaşı, bunu bir daha asla unutmaz!

Çin başkenti C’hang-an yas tutuyor.

Böylesi büyük bir yenilgi nasıl unutulur? Bunun etkisi nasıl kırılır?

Çin imparatoru, ayrıntıları dinlemek bile istememiş, ordusunu bırakıp kaçmayı seçen Yüan Ch’eng’i bütün görevlerinden alıp en uzak gündoğusuna sürdürmüş, Yang Ching-shu’nun ise malına mülküne el koydurup, zindana attırmıştı. Bu soyca güçlü kişileri işkencelerle öldürtmek isterdi, ancak son yenilginin ardından çıkacak bir iç başkaldırı korkusu engel olmuştu.

Şimdi ne olacaktı?

Bilge Kağan, bütün oyunlarını bozmuş, ordularını perişan etmişti. Düşünceleri bulanıyor, çözüm bulamıyordu.

“Şimdi ne olacak?”

“Vereceğiz efendimiz!”

Seslice düşünmüş, hemen yanındaki başbölünü bunu soru bilip cevaplamıştı.

“Ne? Ne vereceğiz?”

“Ne isterlerse efendimiz! Ne isterlerse...”

Gerçek buydu, ama yüreği kabul etmiyordu. Onca zamanın oyunu, hazırlığı, Bilge Kağan ve...

“Tonyukuk, o kişi bütün bu düzenin nedeni? Usuyla, ruhuyla, bedeniyle yıktı düşlerimi...”

Er kişi savaş için gerekliydi, ama düşünün, bilge kişi her dem gerekliydi.

“Tonyukuk... Her şeyi öylesine ince düşünüp hesaplıyor ki! Kocamış yaşına rağmen usu tam bin kişinin usu kadar çalışıyor. Kül Tigin ise savaşlarda devleşen, tek başına bir ordu!”

Üçü bir araya gelince yenilmez oluyorlardı. Tanrı Türk-
lere böylesine önemli kişileri armağan kılmıştı.

“Kapgan Kağan’dan korkarken, şimdi ondan daha etkin ve güçlü bir kağanla karşı karşıya kaldık!”

Nasıl çözülecekti bu iş?

“Vererek!”

Oysa Hsüan-tsung, Türk devletini yıkacağı umudun-
daydı!

Kendi ordularını yıkılmıştı!

*"Az budunug öküş kıldım. Igar iligde ıgar kaganlıgda yig kıldım. Tört bulungdaki budunug kop baz kıldım, yağısız kıldım. Kop manga körti."*²⁵³

Bilge Kağan, başladığı işin sonuna kadar gitmeyi seçti. Türk orduları Çin içlerine doğru indiler. Özellikle varıl Çin kentlerini seçip varlıklarını artırdılar.

Kış boyunca, ardından gelen bahar boyunca...

On iki büyük akın!

Sayısı belirsiz savaş.

Çin imparatoru Hsüan-tsung birbiri ardına sanggünlerini, ordularını çıkardı Türk ordularının karşısına. Her seferinde yenilgi kaçınılmazdı Çin orduları için. Türk irkinleri destansı utkular kazandılar.

Kül Tigin, hemen her akında uslarda iz bırakan kavgaların sahibiydi. Durmadan, durmadan savaştı. Baharın sonuna yetişip, ordular Ötüken Yış'a dönerken bile bir sonraki akın buyruğunun düşünüyü kuruyordu. Otuz yedi yaşını bitirmişti acunda. On üç yaşında, eçisi şad atandığında savaşmak üzere günbatısına varmış, o andan sonra oturmamış, uyumamış; savaş üzerine kurgulamıştı yaşamını. Yirmi dört yıl boyunca...

Eçisi Bilge Kağan otuz sekiz yaşında...

"Savaş, ruh Gök'le buluşana dek sürer."

Ya Ulu Bilge!

---

²⁵³ "Az ulusu çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört yandaki budunları hep bağlı kıldım. Yağısız kıldım. Hepsi bana baş eğdi." Orhun Anıtları, Bilge Kağan Bengütaşı, Doğu Yüzü...

O yetmiş beş yaşına ulaşmıştı.

Bilge Kağan ve Kül Tigin'in yaşadığı yılların toplamı kadar...

Yorulduğunu belli eden sözler ediyordu sık sık.

"Ögelik görevinde bile bir yaştan sonrası zorluklar getirir kişiye. Usum bulanmaya başlamadan, elim, ayağım çalışırken yapmak istediklerimi yapmak dileğindeyim. Bunun için de zamana ihtiyacım var. Eğer Tanrı izin verirse..."

Onun en büyük düşü, yaşadıklarını anlatan bir bengütaş dikmekti.

"Belki de bir anıt, bark yaptırıp..."

Çin'in yazıcılarının yaptıklarının geleceğe yazılan bitigler olduğunu söylüyor, Bilge Kağan'ın yanında atısı Yuluğ Tigin'i taşımasını, olanları yazdırmasını çok doğru buluyordu. O da anlatmak, yaşadıklarını taşlara kaydettirmek niyetindeydi.

"Bu bengütaş aynı zamanda Tanrı'ya vereceğim hesaptır. Gök, üzerinde durdukça, taşım da duracak, neler yaşadığımı, neler görüp geçirdiğimi okuyanlara anlatacak!"

Bu düşüncesi Bilge Kağan'ın da hoş karşıladığı bir amaç olmuştu. O da kaydettirdiği yazıtları, birer bengütaş olarak düşündükçe daha yararlı olacağını farkına varmıştı. Ancak Bilge Tonyukuk'un Ötüken Yış'tan ayrılıp yurduna dönmelerini kabul edemiyordu. Ulu bilge'yi her zaman yanında, yakınında görmüş, bilgisinden, görgüsünden yararlanmıştı.

"Sen, devlete gereksin Ata!" diyordu, "Kalmanı dilerim!"

"Ne zamana kadar Ulu Kağan? Elbette bir son olacak. Daha fazla kalmamın yararı olmadığı bir zaman geldiğinde bir orunu tutmanın ne anlamı olur? Değil mi ki asıl amaç devlettir, ulustur. İnsanlar gelip geçicidir. İşte o geçme zamanını bilmek gerek. Senin bilgeliğin devlet için yeterlidir Ulu Kağan! Hem, acunda çok fazla zamanımın kaldığını düşünmüyorum."

Daha yakın zamana dek elinde kılıç, savaş alanlarında yağlılarına ölüm sunan yiğit kişi o değildi sanki. Ne gelecekte yapılacak savaşlarda olabileceğini, ne de ögelikte çok fazla yararlı olabileceğini düşünüyordu artık.

Sonunda Bilge Kağan anladı ki Ulu Bilge kısa bir zaman sonra yanında olmayacak. Ona son buyruğunu söyledi:

“Ata, yapacak iki önemli iş kaldı. Çinlilere varıp ortaklık dileyen, devletime karşı kurulan tuzağa katılan, Türk’ün yok olmasını isteyen Kitanların ve Tatabıların dersini vermem gerek. Kül Tigin kandaşım ile akına çıktığımızda Ötüken Yış’ta kalmanı, biz akından dönünceye kadar devleti tutmanı dilerim! Oğlum Sukan Tigin’i her türlü sonu düşünüp yanında bırakacağım. Olur ki dönmek yazgıda yoktur. Devletin sürmesi için...”

Bu kutlu görevi kabul etti Bilge Tonyukuk. Bilge Kağan’ın büyük oğlu Sukan Tigin devletin geleceğinin güvençesi, Aşına soyunun sürmesi için Ötüken Yış’ta kalacaktı. Töre bunu imliyordu. Her savaşı zorlu kılan nedenler bunu gerektiriyordu.

Güz mevsiminin son günleri, kışın başlangıcı...

Yaptıklarının yanlarına kalmayacağını biliyordu Kitanlar. Birlikte Türk yurdunu basma kararı aldıkları Tatabılarla ortaklık kurup karşı koyabileceklerini, Türkleri yenebileceklerini hâlâ düşünüyorlardı.

Kitanlar çağrı yaptılar ordularını birleştirmek için. Başka çareleri olmadığını söylediler. Tatabılar duymazdan geldi söylenenleri. Bağlı oldukları Çin istediği için önceki ortaklığa girmişler, olanlardan, Çin’in başına gelenlerden sonra çok pişman olmuşlardı. Bilge Kağan’la savaşmanın mümkün olmadığını düşünüyorlardı. Çözüm ise kaçmak, dağlara sığınmaktı. Belki de Türk kağanı onları bağışlar, yeniden budunu kılardı.

Kıtanlar, Bilge Kağan'ın ve Kül Tigin'in yönettiği Türk ordusu yurtlarına dört koldan girdiğinde, bütün kaçış yollarını tuttuğunda anladılar Türk'e yanlış yapmanın ne denli tehlikeli olduğunu. Savaşa soyundular, abalaları boşuna olsa da... Başka areleri yoktu.

Gök köklü Türkler ihaneti unutmaz, bağışlamazdı. Belki sabrederler, zamanının gelmesini beklerler...

ylesine büyük bir akın oldu ki...

ylesine kanlı savaşlar...

Kıtanlar, Türk'e ihanet etmenin bedelini çok ağır dediler. ldler! Kadınları, çocukları, malları, sürüleri; her şeyleri Gök köklü Türklerin eline geçti. Yurtları yerle bir edildi ki hainlere ibret olsun.

Ardından Ötüken Yış'a döndüler.

Utku şölenleri ve törenlerle karşıldılar. Kazanmayı yaşamak, yengileri bütün ulusa duyurmak, erlerin hak ettiği övgüleri duyması için gerekliydi.

Tatabı akını için baharın gelmesini bekledi Bilge Kağan.

Akın için uygun zamanda, en uygun zamanda bozkurtlar yeni bir utku için yola ıktılar. Türklerin Ulu Kağanı, kandaşı Türk kahramanı Kl Tigin'le birlikte Tatabı yurdu nu bastı.

Baskın bir akındı. Yağıların kaçmalarına, kurtulmalarına izin vermediler. Kıyın en ağır şekilde ölümle kesildi. Tatabı yurdu yakılıp yıkıldı. Neleri varsa el konuldu. Yeneden dşlenecek bir hainlik, dşlenemez kılındı. Gereği buydu.

Utkular ordusu, Ötüken Yış'a döndüğünde; onları yine büyük şlenle Bilge Tonyukuk karşıladı. Büyük bir tören kılındı ki acun olanları duysun.

Bu tören aynı zamanda Ulu Bilge'nin uğurlanma töreniydi.

Büyük odlar yakılmış, şölen sofraları kurulmuştu. Kağanlık ululuğunda çok sayıda yağış kurbanı Gök'e sunulmak üzere hazır tutulmuştu.

Bilge Kağan'ın sol yanında Kül Tigin, sağ yanında Pofu Hatun, töre buyruğunca yerini aldı. Bilge Tonyukuk kızının hemen yanında oturuyordu. Tiginler; eçileri Kül Tigin'in solunda sıralanmışlardı. Türk ulusunun soyluları, uluları, beyleri, irkinleri orunlarınca sofraları doldurmuşlardı.

Tören, ulu bir kamın duası ile başladı. Ardından yağış kurbanlarının sunumu... Etlер hazırlanıp pişirmeye konulduğunda, ozanların kopuzunda ses bulan yırlar duyuldu birbiri ardına.

Ozanlar, Türk ulusunun gizemli erleri...

Ozanlar, bildiklerini, dilediklerini, sakınmadan, çekinmeden söyleyen kişiler...

Ozanlar, bir ulusun olmazsa olmazları...

Dillerinde, kopuzlarının tellerinde ne varsa döküldü birer birer. Çin'e tutsaklık yıllarından başladılar anlatmaya. Acı yükünü gönüllere saçtılar. Ardından coştular İleriş Kağan'ı ve özgürlük savaşını anlatırken. Kapgan Kağan çağının utkularını övgüyle andılar. Onun uçmaklık edilşini ise bileerek geçtiler. Hüznü artırmamak için yinelemediler, anmadılar.

Bilge Kağan çağına ulaştıklarında...

Yanş başladı ozanlar arasında. Biri susunca hemen diğeri vurdu kopuzun tellerine. Kağan övüldü! Kutlu savaşlar anlatıldı. Ardından Bilge Tonyukuk için seslendirildi yırlar.

Garip bir hız vardı. Sanki çabucak bitirip, asıl konuya geçmek ister gibi. Bunun nedenini anlayamadılar başlangıçta. Hatta neden sıra atlandı diye huylananlar oldu. Çok sevdikleri Kül Tigin'in unutulduğunu düşünenler.

Öyle olmadığı az sonra anlaşılacaktı.

Bilge Kağan'ın oğullarına, Ulu Hatun'u Pofu'ya kadar

tamamlanan övgü düzeni, yaşını almış bir ozanın “Yiğit Kül Tigin” diye, başlık atması ile sonu gelmez bir yağışa dönüştü.

Kağan, Bilge Kağan’dı ve devleti, ulusu için elinden geleni yapmış, varsılık ve huzurun nedeni olmuştu. Savaş alanlarındaki erliğine bilgeliğini katan Bilge Tonyukuk’un, yaptıklarının övünçle yinelenmesi de övgüye değer, alkışı hak eder bir tavidir. Kağan oğullarının, Ulu Hatun’un ulusu yücelten davranışları da önemliydi.

Ancak sıra Kül Tigin’e gelince...

Öyle bir anlatı, öylesine destansı yırlar başladı ki.

Önce şaşkınlık oldu kağan sofrasında. Ardından mutluluk gülümsemeleri... Bilge Kağan sevindi ulusun gözde ozanlarının hak bilirliğine. Yapılanın, yiğitliğin unutulmamasına...

İçinden diyordu ki:

“Kül Tigin’in erliğini, ulusu için çektiklerini, savaşlarını unutmayanlar, elbette beni de unutmayacaklardır.”

Beklenmedik bir iş daha oldu. Ozanlar Kül Tigin’in destanlarını sıralarken, çok kişi eşlik ediyordu bu sözlere. Yüksek sesle tiginlerini övüyorlardı. Bir kişi dışında herkes mutluydu.

Kül Tigin; başını yere eğmiş, yüzü kıpkırmızı, övgülerden sıkılmış...

O, övülsün diye erlik göstermemiştir. Anlatılsın, unutulmasın diye bir derdi de yoktu. Üstelik böyle bir övgü sağanağı beklemiyordu. Bitsin, ozanlar sussun istiyordu.

Susmadı ozanlar, durmadılar. Başladıklarında başka hiç kimse de onları susturamaz, durduramazdı.

Ozanlar coşmuşlar, erler onlara uymuşlardı. Artık her dörtlüğün ardından hep bir ağızdan “Kül Tigin” haykırışında birlik sesi çıkarıyorlardı.

Kül Tigin...

Aşlar pişmiş, dağıtmaya başlanmıştı. Hâlâ sürüyordu Kül Tigin'in savaşlarda yaptığı yiğitliklerin anlatımı.

Gecenin ortası yaklaşırken, şöenin kutuna eşlik etmek isteyen ay, olağanüstü güzelliği ile gösterdi kendisini. Ozanlar, sonunda Kül Tigin'i övmenin yettiğine karar verdiler. Bir usta ozan son sözleri söyledi. Dileğini bir duaya birleştirdi.

"Ulu Tanrı, Kül Tigin'i korusun! Onu nice utkularla tanıştırsın!"

Yeniden, en yüksek sesle övgüler geldi Kül Tigin için. O duruşunu hiç değiştirmemiş, öylece dinlemişti söylenenleri.

Kımız kapları elden ele geziyor, boşaldıkça yeniden doluyor, aş tasları sürekli besleniyordu. Varsıllık imi aş çeşitliliği; kişileri doyurmak için yenileniyordu. Oyunların, raksın zamanı gelmiş, ancak öncesinde ulu kişilerin konuşması gereği doğmuştu. Bu gece iki kişi konuşacaktı. İlk olarak Bilge Tonyukuk; içini döküp, dileklerini sıralayacak, artık yurduna döneceğini, Ötüken Yış'la uğurlaşma zamanının geldiğini söyleyecekti. Oturduğu yerde, bunun için kağandan izin çıkmasını bekliyor, diline düşen sözleri ölçüp tartıyor, uğurlaşmasının hüzne boğulmaması için sözcüklerinde seçkin olmayı hedefliyordu.

Bunca beyi, irkini, bunca soylu Türk ulusunu bir arada bulmak bir daha zor olurdu. Kağan izin verip görevinden ayrılma zamanı geldiğinde, böylesi toylar usuna düşmezdi kişinin.

Başıyla Ulu Bilge'nin konuşmasına izin verdi Bilge Kağan. Az önceki coşku yoktu yüzünde. Budun henüz kağan ögesinin ayrılacağını bilmiyordu. Bu nedenle nasıl tepki vereceklerini merak ediyordu Bilge Kağan.

Bilge Tonyukuk, söylev için yerinden doğrulmaya başladığında, işini bilir kağan kapıcıbaşısı bir imi ile bütün gü-rültüleri, konuşmaları susturdu.

Yüksek sesle duyurdu:

"Kağan ögesi Bilge Tonyukuk konuşacak! Sessiz olmanızı dileriz!"

Kağanın konuşması bekleniyordu. Ulu Bilge'nin konuşma dileği değişik geldi kırmızın etkisi ile esrikliğe tutulmaya başlayan erlere. Sustular ve ilgilerini Ulu Bilge'nin üzerine kilitlediler. Bekledikleri, yeni bir savaş ya da akın duyurusu hakkında edilecek uyarıcı sözlerdi. Bunu bir muştu olarak, bu geceye özellikle gizlemiş olmalıydı Bilge Tonyukuk!

Söylev başladığında yanıldıklarını anlayacaklardı.

"Ulu Kağan..."

Bu seslenmeyi Bilge Kağan'ın gözlerine bakarak yapıyordu. Ardından aynı sofrada bulunan Türk ulularını birer birer anarken, kut sırasını gözetmeye dikkat etti Ulu Bilge.

"Kızım, Ulu Hatun! Türk ulusunun övgüsü yiğit İnançu Apa Yarkan Tarkan..."

Özellikle böyle seslemişti Kül Tigin'i. Onu, orunu ile onurlandırmayı seçmişti.

Ardılladı:

"Şadlar, tiginler... Kağan oğlu, şad oğlu Aşına tiginleri!"

Aynı zamanda kızının çocuklarını, torunlarını ve Kül Tigin'in oğullarını da anmıştı.

Böylece sürdürdü saymalarını. Diğer Aşınaları... Sonra orun sırasıyla uluları, beyleri, irkinleri...

"Kocadım!"

Ona göre en acı, en zor gerçeği sözünün başında söyleyip; asıl gerekçesini böylece dillendirip, düşüncelerini yansıtmak istemişti.

"Ulu Kağan, önemli bir karar alıp, yaşananları bilinmezlere taşımayı seçti. Ahsı Yuluğ Tigin'i bunun için, olanları yazsın diye görevli kıldı. Yuluğ Tigin de, ki bugün de olanları yazacak, bir yazıcı birliği kurdu. Böylece az önce ozanla-

rımızın budun ile birlikte seslendirdiği yiğitlik destanları; ölümsüzlüğe kaydedilmekte. Keşke çok önce de, çok çok önce de kağanlar bunu yapsalardı. Çin’de olduğu gibi bizim de yazıtlanımız olsaydı. Ancak, ne zaman doğruya dönülse, doğru başlamıştır. O doğruyu başlatan kişi kut sahibidir. Tanrı’nın övüncü üzerinedir. Ben de kağanımdan, kendi yazıtlarımı yazdırmak ve bengutaşlara kazıtmak için izin dileyeceğim. Acun durdukça yerinde kalacak bengutaşlar, bugünün ve dünün imlerini geleceğe taşıyacaklar!”

Bunu söyleyip Bilge Kağan’a baktı. O, gözlerinde ışık, başıyla onanıyordu Ulu Bilge’nin dileğini. Yaptıklarının izlenmesi, övülmesi hoşuna gitmişti. Bir ulu bilge, bilgelikle onu övsün!

Bilge Tonyukuk sözlerini sürdürürken artık hüznün ve duygu egemendi sesine. Bir çağı kapatıyor gibi, bir sonu imliyor gibi anlatıyordu.

“Ben kendim Çin’de doğdum. Türk ulusu Çin’e tutsak idi. Uzun bir dönem tutsaklıktaydım. Tanrı hiçbir Türk’e, hiçbir kandaşıma tutsaklık tattırmasın. Bunu anlamayanların, yaşaması gerek ama dilemem ki yaşansın. Ancak Çin’in tatlı sözlerine kanan, onun ağulu dilini fark etmeyenler, Çin’e koşmaktalar. Pişman olduklarında ise çok geç olacak!”

Yergiyi kısa tutmuştu, ama anlatacakları çoktu.

“Ben, tutsaklığın en acı demlerini yaşadım. Bağlara vuruldum. Zindanlara atıldım. Adımı, kutlu Türk adımı değiştirmek istediler. Diredim, savaştım. Nice Türk eri, Türk irkini can verdi özgürlük savaşlarında. Çileler ise sıradandı. Çinli olmamak, ırkımıza ihanet etmemek, adımızı, töremizi yitirmemek için diredik.”

Söylevin yönelmesi, geçmişi anmak olarak yol tutmuştu.

“İlteriş Kağan katıl dedi, katıldım. Buyruğuna girdiğimde... Türk yurdunu, Ötüken Yış’ı kurtarma çabamız... Azlık ordumuz ile Ötüken Yış’ı geri aldım. Oğuz’u vurdum.

Bize karşı Çin, Oğuz, Kıtan birlik olmaya kalktı. Çinli'den öç almak için fırsatlar çıktı önüme. Hiçbir fırsatı kaçırmadım. İleriş Kağan'ın buyruğunda, Kırgızı vurduk, kağanını öldürdük. On okları, Türgişleri dize getirdik. İleriş Kağan uçmağa varınca, Kapgan Kağan çağında savaşlarımız sürdü. İleriş Kağan'ın oğulları ile birlik ordular çıkarıp, Türk'ün adını var ettik. Durmadan, dinlenmeden savaştk. Ne mutlu bana, savaş yoldaşlarım; gelecekte Türk devletini yönetecek kişilerdi."

Uzun uzun anlattı Kapgan Kağan dönemini de. Zaman, övgü zamanıydı. En küçük bir yergiye, kötü söze yer vermedi.

"Bilge Kağan Altın Örgün'e oturduğunda, ben yurdumda, kendimleydim. Buyurdu geldim, yanında yer aldım. Buyruğunda çalıştığım, savaşttığım üçüncü kağandı. Tam üç Aşına soylusu kağanla birlikte devletin yönetiminde kalmak... Tanrı çok az kişiye tanır bu kutu!"

Geçmişi yeniden yaşıyordu Ulu Bilge. Savaşlarını anlatırken, elinde kılıç, altında atı...

Sonunda en zor kısmı geldi anlatının. Söylenmesi mutlaka gereken...

"Kocadım!"

Başladığı sözcük... Kendisini tanımlayan en doğru söz gibi geliyordu ona. Biraz kızgınlık saklı gibiydi. Kocadığına kızıyordu.

"Üç Türk kağanına hizmet ettim. Uzun yıllarımı Türk-lük için, büyük bir istekle harcadım. Çin'e kıldığımız, katıldığımız akın; son akınımdı. Bunu savaşırken anladım. Kollarım eskisi kadar güçlü değildi. Gözlerim eskisi gibi keskin değildi. Çok yağđ kestim, çok Çinli öldürdüm, ancak..."

Büyük bir hüznün çökmüştü şölene. Yaşı ermiş, kocamış kişiler, Bilge Tonyukuk'un sözlerini üzerlerine almış, benzer duyguları yaşadıklarını belli eder kıpırtılarda, baş sallamalarında.

Hiçbir Türk rahat döşeğinde ölmek dilemez. Hele kocamış yaşına erip sayılmak, elden, ayaktan düşüp kişilere muhtaç olmak, hiç dilemezler. En büyük korkularındır, gençliklerinde bile. Ölmeyi istemek; savaşta, uçmaktıkta kutludur. Tanrı buyruğuna karşı gelmek ne hadlerine!

Kocamış kişiler, bilgeliklerinden ne denli yararlanılsa da uluslarına ne denli yararlı olsalar da Tanrı'nın onları bunca zaman yerde tutmasını anlamadıklarını söylerler her fırsatta. Uçmaktık zamanları gelmiş, geçmiştir.

Bilge Tonyukuk, bilgeliğiyle bunu seslendirmede elbet. Ancak savaşırken uçmaktığa özenmesini söylemeden edemedi.

"Bundan sonrasında, benim ne devlete, ne ulusa fazla bir yararım olur. Ulu Kağan ve kandaşı Kül Tigin, benim gibi bir kocamışa gerek kalmadan yöneteceklerdir devleti. Hem Türk ulusunda yerimi alacak çok sayıda bilge kişide vardır. Öyleyse, zamanı geldiğinde çekilmeyi bilmek gerek. Yakında, Ulu Kağan izin verdiğiğinde, yerime bir ayguçi atadığında, yurduma döneceğim. Bunca toplandığınızda, bunca kişi, savaş yoldaşım, kandaşım bir arada olunca, bunları söylemek ve hepinizle uğurlaşmak diledim. Güçlü ilim, var-sıl ulusum beni unutmayacaktır. Günbatısında Demirkapı'ya, gündoğusunda Şantung Ovası'na kadar uzanan ege-menlik alanımızda etkin olan devletim, acun durdukça yaşasın dilerim. Türk ulusunun adı, sanı yok olmasın, töresi yok olmasın dilerim. Bundan sonra da görklü savaşlar kılıp utkular kazanın. Her savaşınızda beni yanubaşınızda belleyin. Varın kutla kalın! Bundan sonrasında geleceğe bitig olacak yazıtlarımı dikmek için Tanrı bana zaman verir umudundayım."

Dualar döküldü dilinden. Sonra bir zaman susup öylece ayakta bekledi. Bir saygı duruşunda... Gözler ister istemez bulutlanmıştı. Ayrılık kolay değildi. Bu hüznü havayı dağıtacak kişi büyük suç işlemiş olurdu.

Bilge Tonyukuk sözlerini bitirip yerine çöktüğünde, bir zaman suskun kaldı budun. Ne yapacağını bilememenin durgunluğunda... Bilge Kağan, kapıcıbaşısına im verip konuşacağını bildirmese, bu duyulmasa, belki hep susularak sonlanacaktı şölen.

“Kağan konuşacak!”

Buyruk hükmünde bir sesleniş, sessizliği, sessizliğe sesledi. Bilge Kağan, oturduğu yerden gür sesiyle ünledi ki:

“Tanrı, kişiöğlunu yaratan Tanrı! Tanrı; zamanı yaratan Tanrı... Sekiz yaşımda atam İlateriş Kağan'ı yitirdiğimde, ilk yitiklik nedir anladım. Kandaşımı savaşta yitirdiğimde, onca erimi, yoldaşımı savaşlarda yitirdiğimde uçmaklığın önemini anladım. Anam İlbilge Hatunu yitirdiğimde; kişiöğlunun acuna ölmek için geldiğini anladım. Ayrılık ise uçmaklıktan daha zormuş, bunu şimdi anladım ki ata dediğim, kayın atam, ögem, atam yoldaşı, kağanlar yoldaşı Bilge Tonyukuk, ayrılmak zamanı geldiğini söyledi. Bilirim, kal desem, kalır. İlin sana ihtiyacı var desem, kalır. Ancak, kocamışlığını söyleyince, yüküm kendime yeter, deyince, bir zaman kendine dönüp, bengütaş yazıtları ile uğraşmak dileğini söyleyince, diyecek sözüm kalmadı. Onu kut ile uğurlamaktan başka yapacak kalmadı. Bu şölen, hem utkularımızın kutlama şölenidir. Hem, Ulu Bilge'yi uğurlama şölenidir. Bilirim, yüreğini yanı başımıza koyup gidecektir. Bilirim, ruhunun izini burada bırakıp gidecektir! Kendisi böyle dilediği için bana söz düşmedi. Tann ona kut versin! Nice uslu yaş daha yaşatsın!”

Sözüne son getirecek bir söz etmedi ve böylece sustu. Burukluğunun, üzüntüsünün imiydi ki yeni bir im verdi kapıcıbaşına. Bir şekilde yardıma çağırılmış oldu.

Kapıcıbaşı seslendi var gücüyle. Dağıtmak istedi hüzün yükünü:

“Yiğitler er alanına çıksın! Bu gecenin kutuna, Ulu Bilge'ye övgü olsun diye erlik sunsunlar oyunları ile!”

Bir zaman, kısa bir zaman duraklama çıktısında, hemen ardından haykırışlar doldurdu alanı. Kılıcını çeken, kılıç oyununa doğruldu. Görüldü ki alana ilk dalanlardan biri de Kül Tigin'dir.

Ötüken Yış sessizliği tanıdığında, günün doğmasına az kalmıştı. Çok güzel bir gece, çok hoş bir şölen yaşanmıştı. Yurtlarına çekilip kısa zaman için de olsa dinlenmeyi seçenler olduğu gibi, oldukları yerde kalıp günü karşılamak isteyenler de vardı.

Gündoğarken, töre olduğu üzre, Bilge Kağan otağından çıktı. Yüzünü güneşe dönüp üç kez eğilerek kut sundu ulusu adına. Türk ülkesini aydınlatan ışıklarını karşıladı ki nice çağlar boyu sürsün aydınlığı.

Bilge Tonyukuk uyumamıştı. Oğuşu, uyumamıştı. Yakında Ötüken Yış'tan ayrılığı yaşayacak olanlar, kutlu havasını çektiler içlerine, toyun kalabalık ve kutlu görüntüsünü tuttular uslarına. Küçük oğlu, yine Ulu Bilge'ye gelecekte eşlik edecek, oğuşu ile birlikte yanında olacaktı. Böyle anlaşmıştı eçileri ile. Atalarına görevde kusur etmeden, töreye uygunluğu im edinmişlerdi.

Nedense Bilge Tonyukuk Çin ile savaşın sonlanması gerektiğini düşünüyordu.

"Oğul" diye hitap etti uzun bir zamandan sonra ilk kez, "Oğul! Çin ile barış yapmanın zamanıdır. Vermeye hazır olan, yenip ezdiğimiz Çin, bundan sonrasında bize böyle gerekli. İlimizin varsıllığının sürmesi, diğer yağlarımızın suskun ve buyruğumuzda kalması için, Çin ile barış gerek! Koşulları sen koy. Dilediğini en başından dile! Bundan sonra Çin'e akının bir yararı olmaz. Akından alacağın ulcanın, doyumlüğün çok fazlasını, Çin sana barışla verecektir!"

Ayrılma öncesinde devletini, ulusunu düşünüyor, onun için neyin doğru olduğunu bildiriyordu kağana. Bilge Kağan

onama anlamında başını sallarken içinden, "Seni çok arayacağım Ulu Bilge!" diyordu, ancak kendisi duyacak şekilde. Ayrılığı geciktirmenin yollarını düşünüyordu.

Bilge Kağan, Altın Örgün'de oturmuş, o çağa kadar yaşananları düşünürken, atısı Yuluğ Tigin, olanları, uğurlama şöleninde yaşananları yazmakla uğraşıyordu. Birden ona döndü Bilge Kağan.

"Yaz!" diye buyrukladı ve ardından hemen ekledi sözlerini:

"Türküm için, ulusum için iyisini öylece..."

İçini dökmek gereğince, unutulmaması gerekenleri bir yazdırdı ki...

“Tengri yarlıkadukm için özüm kutum bar için kagan olurtum. Kagan olurup yok çıgany budunug kop kubratdım. Çıgany budunug bay kıldım. Az budunug öküş kıldım. Azu bu sabımda igid bar gu? Türk begler budun bunu eşiding.”²⁵⁴

Bilge Toyukuk’un yeri doldurulamazdı, ama ayrıldığında başayguçilik için kişi atama gereği ortadaydı. Töre, devletin süreğenliği için gerekenin gecikmeden yapılmasını buyuruyordu. Bilge Kağan gibi ulu bir kağanın töre dışı davranması düşünülemezdi. Tez zamanda yeni bir başayguçi atamak için arayışlara girişmiş, bunun için de yine Ulu Bilge’ye danışmıştı. O, ayrılmadan önce yerine birinin bulunması ve yine Ulu Bilge tarafından yönlendirilmesi uygun olacaktı.

Ulu Bilge’nin sözleri usundaydı. Bir zaman düşünmüş, ardından Kül Tigin’i toya seslemiş, bunu konuşmuştu. Savaşçı Kül Tigin, Çin ile barışı gereksiz ve anlamsız bulmuştu. Ona kalsa Çin’i hiçbir çağda rahat bırakmamak gerekiyordu. Çünkü biraz güçlendiğinde ilk işi Türk devletine karşı çayıtlarını harekete geçirmektir. Birliğin sağlanması o kadar zorken, bozulması an meselesiydi.

“Savaştık ve Çin ordularını perişan ettik. Çin, artık karşımıza güç çıkarıncı. O halde nasıl savaşağız onlarla kandaşım?”

Bilge Kağan’ın sorduğı sorunun cevabı yoktu Kül

---

²⁵⁴ “Tanrı buyurduğı için, kendim devletli olduğum için kağan oturdum. Kağan oturup aç, yoksul ulusu hep toplattım. Yoksul ulusu varsıl kıldım. Az ulusu çok kıldım. Yoksa bu sözümde yalan var mı? Türk beyleri, ulusu bunu işitin.” Orhun Anıtları, Bilge Kağan Bengütaşı, Kuzey Yüzü...

Tigin'de. Çin'i yakıp yıkmanın, kentleri alıp yağmalamanın dışında usuna bir şey gelmiyordu. Ordu güçlüydü. Daha nice akından utku ile dönerdi yurda.

"Eğer Çin ile anlaşır, koşullarımızı kabul ettirirsek, dediğimizi verirse, Çin'e akın kılmanın bir anlamı kalmıyor."
"Çin'e barış mı önereceksin eçim kağan?"

O güne kadar yaşanmamışları yaşamışlardı. O günden sonra da değişik olmakta bir sakınca görmedi Bilge Kağan. Ulu Bilge bir iş öğütlemişse, bunun değeri ve anlamı vardı. Gecikmek istemedi. Kış gelmeden Çin ile koşulları konuşmak, anlaşmak istemişti. Bütün gerekçelerini anlattı Türk ululanna. Kül Tigin'e de barışın gereğini kabul ettirdi ve ardından...

Savaşlarda pişmiş, adı anıldığında bile Çin'i korku ile titreten Türk irkinlerinden, görkemli, kalabalık bir elçi heyeti hazırlandı. Kalabalıktı heyet. Görkemli ve etkileyiciydi. Çin çayıtları duysunlar ve Çin sarayına haber versinler, ona göre davranılsın diye açıkta hazırlattı her işi.

İnanamadı İmparator Hsüan Tsung. Onlarca kez yineletti, ama yine inanamadı.

"Bir oyun! Yeni bir oyun! Tonyukuk denilen Çin yağsının kotardığı, Bilge Kağan'ın ve Kül Tigin'in yoluna koyduğu bir oyun!"

"Efendimiz" dedi, konuşacak cesareti bulan bir bölün, "Tonyukuk Ötüken Yış'tan ayrılacak. Kendi yaşamına dönecek, yurdunda. Yazmakla ve yazdırmakla meşgul şimdi. Sanki işin aslı varmış gibi..."

"Öyle görünür!" dedi Hsüan-tsung. "Öyle görünür, ama..."

Neden? Neden tam utkular aşamasında, Çin karşılarna ordu çıkaramaz duruma düşmüşken barış istesin ki Türkler? Bunun daha önce yaşanmış bir örneği de yok! Türk, güçlü

olduğu zamanca durmadan akınlar kılar. Çin'i yakar, yıkar.
Şimdi birdenbire...

"Bekleyelim ve görelim efendimiz!" dedi, az önce konuşmaya cesaret eden sanggün. "Hazır olalım ve..."

Hazır olmak sözünü sıradan bir söz olarak söylemişti. Çünkü ne savaşa dair yapacakları yeni bir hazırlık, ne de Türk atlılarını durduracak güçleri vardı. Barış için hazırlık desen, o da utku sahibi Türklerin koşullarını kabulden öteye gitmezdi.

Sustu Hsüan-tsung. Düşüncelere dalıp, usunca bir yol bulmaya, bir gerekçe uydurmaya çabaladı. Hatta en olmazları düşündü ki Bilge Kağan'ın barış dileğinin gerçek olduğunu kabul etsin yüreği.

Bulamadı.

Ta ki Türk elçi heyeti gelene dek!

O zaman da büyük bir telaş içinde, karmakarışık bir haldeydi Çin sarayı. Üstelik elçi heyetinin yola çıktığı, Çin sınırını geçtiği, başkente ulaştığı bütün anlardan duyumdar kılınmıştı İmparator.

Görkemli, utkulu ordunun erlerinden oluşan, başında tanınmış, Çin'de adı bilinir, korkulan irkinlerin yer aldığı kalabalık Türk elçi heyeti, büyük bir törenle karşılandı. Sanki gelen Türk kağanıydı. Atlarının üzerinde gururla duran irkinler, küçümseyerek bakıyorlardı yendikleri, perişan ettikleri yağlarına. Bu bakışlar eziyordu karşılamada, sırada duran Çin soylularını.

Her bir irkine ve erlerine bir saray hazırlanmış, her dedikleri yerine getirilsin diye buyruklar verilmişti. Çin başkenti ayakta, Bilge Kağan'ın elçilerine saygı sunumundaydı. Onlar ise yaptıkları işin büyüklüğünü bilir şekilde davranıyorlardı.²⁵⁵

---

²⁵⁵ Elçi heyetinin 723 yılında Çin başkentine girdiğine dair tarih düşünülmüştür.

Çin onlarınmış gibi...

Şölenler, eğlenceler, armağanlar...

Hsüan-tsung, Bilge Kağan'ın elçilerine ne yapacağını, nasıl davranacağını şaşırmişti. Üstelik görüşmeye bir türlü cesaret edemiyor, Türk elçilerinin orada neden bulduklarını, Bilge Kağan'ın neden barış istediğini sormuyor, sorduramıyordu. Elçiler geleli yedi gün geçmiş, Hsüan-tsung'la hatta onun görev verdiği bir bölünle bile görüşmemişlerdi. Çinlilerin telaşlarına, ne yapacaklarını bilmez durumlarına gülüyorlar, bekledikleri ve bekletildikleri için şikâyet de etmiyorlardı. Bir Türk için Çin'de büyük bir sarayda ağır-
lanmak başlangıçta hem güzel hem de eğlenceliydi.

Bölünleri, sanggünleri, elçi heyetiyle bir an önce görüşme yapılması için dilek üzerine dilek sunuyorlardı. En büyük korkuları da Bilge Kağan'ın elçileri geri dönmediği ve bir duyuruda bulunmadıkları için kızması, yeniden Çin'e akmak adına gerekçe oluşmasıydı.

Sekizinci gün...

Sonunda Hsüan-tsung, Türk elçi heyeti ile görüşmek için kendisinde cesaret buldu. O gün, güneş tepeye varmadan, geniş, görkemli kabul odasında, Çin'in en soylu, en etkin kişilerinin katılacağı bir törenle kabul edilecekti elçiler. Beş Türk irkini, Bilge Kağan'ın buyruğunca dileklerini, daha doğrusu buyruklarını sıralayacaklardı bunca kalabalık önünde.

Dimdik, sert adımlarla, orun sırasında girdiler kabul salonuna. Hsüan-tsung'un tedirgin bir şekilde oturduğu tahtın tam karşısında, yine orun sırasınca durup Türk töresince, baş kesip kut sundular Çin imparatoruna. Ardından, en orunlu kişi, Türk dilinde ki hepsi Çin dilini iyi konuşan uslu irkinlerdi, sözlerine başladı.

"Türk ulusunun Ulu Kağanı, İleriş oğlu Bilge Kağan der ki!"

Ne çok uzun orunlarla ne de Çinlilerin yaptığı gibi süslü cümlelerle tanıtmıştı kağanı. Adının önüne ya da ardına sıralayacağı yüksek orunlardan çok, yaptıkları önemliydi çünkü. Onun sayesinde orada, dize getirdikleri Çin'e acı çektiriyorlardı.

"Bunca zaman savaştık. Üzerime gelen bütün Çin ordularını yendim. Türk'e kılınan bütün oyunları bozdum. İlimde, yurdumda birliği sağladım. Varsıl bir ulusum ve güçlü bir ordum var. Ordularım Çin'e akmak için buyruğumu beklemekteler."

Ne demekti şimdi bu? Bir tehdit... O halde neden barış elçisi gönderilmişti?

Usa düşen sorular bunlardı, ama kim cesaret edip de soracak? Kim bu soylu Türk irkininden, söylemek istemediği cevapları öğrenecek?

Sözlerinin etkisini görüp mutlu olmuştu irkin. Sesini daha da yükseltti. Böylece asıl egemenin Bilge Kağan olduğu fikrini işledi uslara. Çin sarayı tutsak alınmıştı.

"Ulu Kağan'ım buyurdu ki! Çin, artık Türk ilinden elini çeksin. Bozkır budunlarını kandırmaktan, Türk kağanına karşı kışkırtmaktan vazgeçsin. Bize ait olanlar bizimdir. Bize ait olana el uzatanın elini kırmak da hakkımızdır. Dilerim ki bundan sonra aramızda savaş olmasın. Bunun için de Çin..."

İsteme sırası gelmişti. Bilge Kağan, Türk ilinin, Türk ulusunun ihtiyaç duyduğu şeyleri bir bir sıralamış, bunları salma olarak Çin imparatoruna bildiriyordu. Asla daha azını kabul etmeyecekti. Eğer Çin, Türk ordularının akınlarına uğramak istemiyorsa, her yıl salmasını eksiksiz vermek zorundaydı. Bilge Kağan demek istiyordu ki:

"Gönüllü olarak ver ki barış olsun. Eğer vermezsen ben nasılsa gelir, daha fazlasını alırım!"

Elçi irkin konuşurken, Bilge Kağan'ın buyruklarını buyururken, söz söyleme cesareti olmadı hiç kimsede. Hemen her Çinlinin düşüncesinde, bunlardan daha azı için pazarlık

vardı. Yoksa hiç vermemek uslarından geçmiyordu.

Elçibaşı irkin, sözlerini tamamladı. Bunu belirtmek için de başı ile imledi ki Bilge Kağan'ın dilekleri bunlardır.

Şimdi söz Hsüan-tsung'daydı.

Hsüan-tsung; pek fazla söz etmemiş, barış için sevinmiş, vermesi gereken salmayı azaltma çabasını da fazla uzatmamıştı. Sonuçta Türkler istediklerini almışlardı. Böylesi anlaşmaların ardından, Çin imparatoru Türk kağanına bir Çinli konçuy gönderir, aralarında evdeşlik bağı ile kaplık kurulmasını isterdi. Bunun sözünün edilmemesi şaşırttı elçi irkinleri. Bilge Kağan'ın bu konuda bir dileği olmamış, ancak elçileri beklemişlerdi. Galiba bunu bile kâr hanesine yazmak istemiş, bütün yenilgilere rağmen, Türk kağanını eksikli kıldığını düşünerek avunmayı seçmişti imparator.

Barış kuruldu.

Gök köklü Türkler, Çin'e akınlarını durdurdular. Çin de bunun karşılığında Bilge Kağan ne dilerse verdi.

Karşılıklı elçi heyetleri birbirini izledi. Böylece duyumlarını aktararak yanlış yorumlara fırsat vermediler.

Bilge Kağan, Çin'den anlaşma imi olarak bir konçuy bekliyor, ancak Hsüan-tsung bunu unutmuş görünüyordu. Bunun nedenini doğrudan sormuyordu Bilge Kağan. İsteyen kişi olmak istemiyordu.

Yeni başayguçisi görevine başlamıştı: Aşide İlteber.

Bilinen, sevilen Aşide uruğundan bir Türk ulusuydu. Bilge Tonyukuk kapı olan bu uluyu önermiş, bir zaman gözleyip ardından devlet işlerini ona terk etmişti. Şimdi Bilge Kağan'ın yanında kayın atası olarak kalıyor, onun gitmesine izin vermesini bekliyordu. Bilge Kağan ise bu kararı durmadan geciktiriyordu. Çin ile barış döneminin yeniliğinde ortaya çıkacak aksaklıklar için danışması gereken konular vardı. Bilge Tonyukuk kağan otağından ayrılmaz olmuştu. Di-

ğer zamanlarda ise düşlediği yazıtları ile ilgili çalışıyor, düşünüyordu.

Zaman zaman izin diliyor ve yurduna kısa yolculuklar yapıyordu Ulu Bilge. Uruğunun çok uzakta olmaması gelip gitmelerinde kolaylıktı. Her gidişinde Tola ırmağı kıyılarını dolanıp, düşlediği anıt için yer bakıyor, yanında götürdüğü kişilere danışıyordu.

Gittikçe geri dönme aralıklarını artırıyor, adeta kendisini unutturuyordu. Artık o Ötüken Yış'ta konuk durumuna taşımıştı kendisini.

Zamanın geçişi hızla akarken Çin'le barış yerleşmekteydi. Kül Tigin, Türk ordusunun başında akınlara çıktıkça, Çin, aldığı bu duyumu kendi ülkesine doğru bir akın belleyip örlem alma çabasına girse de bir zaman sonra bu korkunun gereksizliği ortaya çıkıyordu. Çin, barışa alışmıştı.

Türk devleti bunun büyük yararını görmüş, diğer yağlarıyla uğraşa daha fazla zaman ayırıp gücünü artırmıştı.

Bilge Tonyukuk, bütün bir kış zamanını yurdunda geçirdikten sonra Bilge Kağan'ın huzuruna çıktı. Biraz mahcuptu geciktiği için.

Ulu kağan, atasını ayakta karşıladı, yakınında yer gösterdi oturması için. Yüzü gülüyordu.

"Ata, kut verdin de geldin otağıma. Nice zaman geçti, özledik, aradık seni."

Bilge Tonyukuk gözlerini hemen kağanın ardından, sağ yanda duran Ayguçi Buyruk Çor'a kaydırması, "Tanrı'ya kut ki bizi aratmayacak kişiler var han otağında" demişti. Bu sözler Buyruk Çor'u gönendirmiş, başını eğip selamlamıştı Ulu Bilge'yi.

"Uzun zaman oldu Ata!" diye, gülümseyerek sitem eden Bilge Kağan hemen ardından hatır sormuş ve Bilge Tonyukuk'un neler yaptığını öğrenmek dilemişti.

“Düşlediğim yazıt için çalışmaktayım.”

Bu kadardı anlatacakları.

Bilge Kağan onu bu konuda cesaretlendirmiş, yaptığının ne denli önemli olduğunu hatırlatmıştı. Hemen ardından da “Tam zamanında geldin Ata” demişti, Bilge Kağan, “Sana danışmam gereken bir konu vardı” sözleri ile arandığını, beklendiğini belirtmişti.

Çin imparatoru, inancınca kutlu sayılan Budist tapınağının bulunduğu gündoğusundaki T'ai-shan'ı ziyaret edecekti. Çok uzun zamandır, Türk korkusu bu yolculuğunu engellemiş, barışın sürdüğu anlaşılınca da artık gidebileceğini düşünmüştü. Ancak yine de çekinceleri vardı.

“Türkler duyum alır, akın edip beni tutsak eder mi?”

Türk korkusu böylesine etkin ve süreklidydi işte. Çevresini saranlar, Türk kağanının ne denli sözünün eri olduğunu, erlerine, ordularına etki kurmakta, dediğini yaptırmakta bir sorunu olmadığını söyleseler de Hsüan-tsung korkularını atamıyordu üzerinden. Bir garanti olursa eğer...

En yakınında bulunan, güvendiği Chang-shu-ling²⁵⁶ orunlu Cgang Yüe'ye ordu çıkarıp hazır tutmasını ve yolculuğu sırasında koruma sağlamasını buyurmuştu. Chang Yüe, ordu hazırlamanın ve orduyla yola çıkmanın yanlış olacağı düşüncesindeydi.

“Biliyorum yüce efendimiz Türklere güvenmiyor. Barış sürerken herhangi bir aksama olmadığı ortada, ancak yine de ben bile bu konuda güven veremem. Bilge Kağan, barışı isteyen, dostluğu önemseyen bir kişidir. Buyruğundakileri iyi yönetmekte ve sözünü geçirmektedir. Yanında yer alan ve Türk ordularını yöneten Kül Tigin, bugüne dek gördüğümüz en kudretli savaşçılardandır. Üstelik görevden ayrıl-

---

²⁵⁶ Çin sarayında, “Devlet sekreteri” olarak adlandırılabilcek bir orun.

dığı duyumunu alsak da etkisi hâlâ süren Bilge Tonyukuk cesur, bilgili ve deneyimlidir. Bunlar iyi anlaşmaktalar ve karşılarında onlara karşı çıkıp devlette ayrılık güdecek kimse yok. Bu nedenle barışın bozulmasına dönük bir korku yersiz olsa gerek. Ama yine de...”

Çin imparatorunun bölünlerinden soylu P’ei Kuang-t’ing dikkatle dinlediği bu sözler üzerine bir önerisi olduğunu söyledi:

“Efendimizin bu önemli ziyareti sırasında, Türklerin saldırmamasını garantiye almanın bir tek yolu, yanımızda bir Türk ulusunun ve azımsanmayacak bir savaççı birliğinin bulunmasıdır. Böylece Türkler kendilerine olan güvene ve emanet edilen carlara asla ihanet etmeyeceklerdir.”

“Bunu nasıl isteyeceğiz?” diye sordu Hsüang-tsun. Öyle ya! İstek yanlış anlaşılır ve ters etki yaparsa! Bunca zaman sonra sağlanan barış tehlikeye düşerse!

Bunu önleyecek usta bir elçinin, soylu bir Çin kişinin Bilge Kağan’a gönderilmesi gerekiyordu. Bu kişi imparator kaplarından olmalıydı ve Türkler ona güvenmeliydiler. Elbette bolca armağan ihmal edilmeyecekti.

Chang Yüe, imparatoru rahatlatacak bu çözüm için Yüan Chen’i Türk yurduna elçi olarak göndermenin uygun olacağını belirtti. İmparatorun da onaylaması ile...

Yüan Chen Ötüken Yış’a ulaşmış, Bilge Kağan’ın gönlünü almak için büyük emek vermişti. Dolaylı yoldan ilettiği dileklerinde, öylesine bir çizgi çizmişti ki.

“Yüce efendimin, ulu Türk kağanının desteğine ihtiyacı var!”

Çin imparatoru ülke içinde önemli bir törene katılmak zorundaydı. Çin inancına göre kurulacak bu törende Türk ilinden ulu kişilerin, örneğin Aşide İlteber gibi ulu bir ayguçının bulunması, Çin içindeki yağlılarının etkisini kırarak ve onu güçlendirecekti. Aralarındaki barış sonrası olu-

şan huzurun sürmesi bazı kişilerin hoşuna gitmiyordu. Çin imparatoru oğlu ile aynı yaşlarda olan Bilge Kağan'ı oğlu gibi görmekte, bu yardımı ondan dilemekteydi.

Böylesi bir dileğin sonuçlarını düşünmek için zamanı iyi kullandı Bilge Kağan. Tam o günlerde Bilge Tonyukuk'un gelmesi ile rahatlamıştı. Yüan Chen cevap bekliyor, sonuç almadan Çin'e dönmek istemiyordu.

Uzun bir danışmadan sonra, kendince durum oluşturup Çin elçisini otağına sesledi Bilge Kağan.

Yüan Chen, otağ kapısından girdiğinde, başını kaldırıp baktı! Gözleri öylesine açılmış, yüzüne öylesine bir şaşkınlık oturmuştu ki:

Tahtında değildi Bilge Kağan. Yerde, yüksek minderlerin üzerinde bağdaş kurmuş oturuyordu. Sağ yanında Ulu Hatun'u, sol yanında Kül Tigin, hemen onun yanında Bilge Tonyukuk... Ardında kırk yiğit börüsü sıralanmış, elleri kılıçlarında...

Yüan Chen anladı ki bu aldırılmazlık, umursamazlık görüntüsünün verdiği im; Çin devletini, Çin imparatorunu kişi yerine koymama, ona değer vermeme görüntüsüdür. Güçlü devletin, güçlü kağanın bunu bilerek taşıdığı güvenin görüntüsüdür.

Yapacak hiçbir şey yoktu. Bir zaman o ayakta beklerken, kendi aralarında bir oğuş söylevine dalmıştı oturanlar. Neden sonra başını kaldıran Bilge Kağan, sanki elçi de söylevin içindeymişçesine sözler ederek varlığını fark etmiş göründü. Sonra da imparatorun dileğini alay ederek cevapladı.

"İmparatorun, beni oğlunun yerine koyduğunu söylüyor, ama bu nasıl bir kaplıksa, nasıl bir bağlılıksa, hâlâ benden korkuyor. Kendi ülkesinde inancı için yapılacak bir törene katılmaya korkuyor. Benden başayguçimi göndermemi, yanında bir miktar ordusu bulunabileceğini ve iş yağlarına

karşı benim desteğimi önemseydiğini söylerken bile yalan söylüyor.”

Bu sözlerin her biri yüreğinde yaralar açıyordu elçinin. Türk kağanını bunca bilge ve onurlu görmek onu perişan etmişti. Görevi gereği sustu ve kağanın sözlerini tamamlamasını bekledi.

“Buna kanacak kişinin Türk kağanı olmasını düşünmek bile usuzluktur. Çünkü Hsüan-tsung, canını güvende hissetmek için başayguçimi rehin istiyor yanında. Böylece benim ordularımın akın yapmayacağını, onu tutsak almaya çalışmayacağımı sağlamak istiyor. Oysa ben böylesi bir kan-cık oyuna girmem; çünkü kan-cık oyunlar Türk’ün işi değildir. Dilesem bugün dahi doğrudan Çin başkentine akar, Hsüan-tsung’u döşeginde tutsak alırım!”

Bu çok sert sözlerle sendeledi elçi Yüan Chen.

“Ulu Kağan...”

Eli ile elçinin konuşmasını susturdu Bilge Kağan.

“Dinle!” diye kükredi. “Sus ve sakın konuşma. Yoksa başını alırım!”

Elçi titremeye başlamıştı. Söze karışmayan diğerleri, onun durumunu görüp sert bakışlarla süzüyorlardı aciz bedenini. Bilge Kağan, sözlerini şöyle sürdürdü.

“Bütün bunlara rağmen, erlerimin, irkinlerimin; Çinliler kadar korkak olmadığını göstermek dileğindedim. Başayguçî Aşide İlteber’i yolculuğunda eşlik etsin diye, elçi olarak, dikkat edin sözüme, eşlikçi olarak göndereceğim. Yanına birkaç Türk irkini daha katacağım ki onlar da Hsüan-Tsung’un yanında bulunsunlar.”

“Ulu Kağan, bu yaptıklarınız efendimi o denli mutlu edecek ki!”

Elçi, yine dayanamamış, konuşmuştu. Ona sertçe bakan Bilge Kağan, asıl söylemek istediklerini seslendirdi.

“Hsün-tsung; geçmişten gelen Çin-Türk barış töresini de unuttu.”

Başını yere eğdi elçi Yüan Chen. Bilge Kağan'ın ne demek istediğini anlamıştı. Türklerle barış yapıldığında, hanedandan bir konçuyun Türk kağanına evdeş gönderilmesi gerekiyordu. Böylece arada kaplık uyalık doğar, güven artardı.

Yüzünde acı bir gülümseme, sözlerini sürdürdü Bilge Kağan.

"Köpek soyundan gelen Tibetlilere, buyruğumda olan Kitanlara, Tatabılara bile T'ang hanedanından konçuy gönderip uyalık kuran Hsüan-tsung, Aşına soylu Türk Bilge Kağan'la kap olmak istemiyorsa, bu kendi bileceği iştir. Elbette Tibetlilere, Kitanlara, Tatabılara yakın olma amacının Türk'e yağılık etmeleri koşulu olduğunu bilmez değilim! Bu çağ böyle kapansın bakalım. Gelecekte, eğer Çin bir yanlış daha yaparsa..."

Sözünün sonuydu. Bir daha konuşmayacaktı Bilge Kağan.

Çin elçisi durumu kurtarmak için sözler etmeye başladığında, o, yanında oturan Kül Tigin ve Bilge Tonyukuk'la söyleşmeye başlamıştı, onu kişi yerine koymadığını gösteriyordu.

"Ulu Kağan şunu bilsinler ki Çin'e döner dönmez, otağınıza soylu bir konçuy gönderilmesi için..."

Bütün bu olanları imparatoruna anlatmış, onun çaresiz duruşunu izlemek zorunda kalmıştı Yüan Chen. Hsüan-tsung, Aşide İlteber onunla birlikte yolculuğa katılmak için geldiğinde ve Bilge Kağan'ın varsılığını gösterir armağanlar getirdiğinde kuşkularından ancak kurtulmuştu. Onunla birlikte gelen soylu Türk irkinleri, silahlarını ve kuyaglarını kuşanmış, soylu Türk atlarının üzerinde yolculuğunda eşlik etmek için beklerken, "Acaba yanlış mı yaptım?" demekten kendini alamamıştı.

Yol boyunca, kendi yurtlarındaymış gibi davranan, di-

lediklerinde av yapmak için mola veren Türkler; Çinlilerin kendilerine çok garip gelen dinsel davranışlarını ilgi ile izlemişlerdi.

Yolculuğa gidip geri dönen imparator, korkularının boşa olduğunu anlamış, kendisine eşlik eden Aşide İlteber ve yoldaşlarına iltifatlarla varıl armağanlar vermişti.²⁵⁷

---

²⁵⁷ Tarihçiler bu gezinin 724-725 yıllarında gerçekleştiğini işaret ederler.

“İleriş Kagan kazanmasar, yok erti erser, ben özüm Bilge Tonyukuk kazanmasar, ben yok ertim erser, Kapgan Kagan Türk sir budun yirinte bod yime budun yime kişi yime idi yok erteçi erti. İleriş Kagan, Bilge Tonyukuk kazanduk için Kapgan Kagan Türk Sir budun yorıduki bu. Türk Bilge Kagan, Türk Sir budunug Oğuz budunug igidü olurur.”²⁵⁸

“İzin ver artık gideyim Kağan!”

Günün buna hazır olduğunu, gitmenin ve bir daha geri dönmemenin zamanının geldiğini anlatan sözler... Bugünü ne kadar ertelese, geciktirse, gelip gitse...

Söz edemedi Bilge Kağan. Yavaşça başını salladı. Devlet görevinden elini, gücünü çekmek diledikçe Ulu Bilge’yi görev üzeri tutmak için çabalayan Bilge Kağan, artık bunun mümkün olmadığını görüyordu.

Bir keresinde, “Gücüm tükendi Kağan” demişti, Bilge Tonyukuk, “Artık o kadar çabuk yoruluyorum ki... Kocamlık çok kötü!”

Şimdi, fazla söz etmeye gerek görmeden, gidişinin son gidiş olduğunu belli etmişti. Bilge Tonyukuk yurduna dönüyordu, bir daha gelmemek üzere.

“Ne zaman Ata?”

“Yarınki gün! Güneş doğduğunda...”

---

²⁵⁸ “İleriş Kağan kazanmasa, yok olsa idi; ben kendim Bilge Tonyukuk, kazanmasam, ben yok olsa idim, Kapgan Kağan’ın Türk Sir budunun yerinde boy da, budun da, kişi de hep yok olacaktı. İleriş Kağan, Bilge Tonyukuk kazandığı için, Kapgan Kağan’ın Türk Sir budunun yürüdüğü bu... Türk Bilge Kağan’ı, Türk Sir budunu, Oğuz budununu besleyip otırıyor.

Ortalık aydınlandıkça, Ötüken Yış hareketlendikçe, en çok hareket Bilge Tonyukuk'un yüksek çadırının yakınındaydı. Nice zamandır toplanmaktaydı, hazırlanmaktaydı ancak yine de son günün, son demin işleri tükenmez gibi görünüyordu.

Seslenmeler, buyruklar, koşuşturmalar...

Bilge Kağan, Ulu Bilge'yi otağına davet etti. Yola çıkma hazırlığı tamamlanana dek yanında kalmasını uygun bulmuştu. Çok geçmedi, Kül Tigin de katıldı Ulu Bilge'nin son toyuna. Ardından kağan oğulları, şad oğulları gelip izin ile otağa girdiler.

Gülmeye çalışan yüzler, bugün riyakârlık etmekte sakinca görmeden, asıl duygularını gizliyorlardı. Erlik bunu gerektiriyordu. Çok üzgündüler, ancak bunu belli etmemek zorundaydılar, Ulu Bilge'yi üzmemek için.

Zaman tükeniyordu. Küçük oğlu ses verip, "Yola çıkmaya hazırız!" dediğinde, Ulu Bilge doğruldu yerinden. Varıp kağanın önünde durdu. Baş kesip selamladı Türk kağanını.

Bilge Kağan ayağa kalktı; kayın atasını, ögesini, savaş, toy yoldaşını otağ kapısına kadar uğurlamak için. Bir ara yanyana geldiler. Ulu Bilge kulağına doğru fısıldadı son öğüdünü.

Bir o bildi, bir kağan duydu.

Tam kapının önünde durdu Bilge Tonyukuk. Bilge Kağan'ın daha öteye varmasına töre izin vermiyordu. Kapının dışında, kızı, Ulu Hatun atasını yolculamak için bekliyordu.

"Kutla kal kağan!" dedi güçlüce sesiyle.

"Kutla git ata!" diye karşılık verdi Bilge Kağan. "Uğurlar olsun!"

Börüler iki sıra olmuş, kılıçlarını çekip Gök'e kaldırarak, aralarından geçirdiler, büyük saygı duydukları Ulu Bilge'yi. Birkaç hoş söz haykırıp övmeyi de ihmal etmediler.

İrkinler atlanmış, Ulu Bilge'yi uğurlamak için bekliyor-

lardı. Atını çekmişlerdi tam kapının önüne. Başı dik, gözleri yoldaşlarının üzerinde, gülümseyip, hüznünü gizleyerek atına bindi Bilge Tonyukuk. Kül Tigin, oğulları, Bilge Kağan'ın oğulları, budunun uluları, atlandılar ardına düşmek ve bir zaman onunla yol almak için. Böylece verdikleri değeri göstereceklerdi. Yurduna ulaşana dek bir tümen er, bir tümenbaşının buyruğunda eşlik edecekti Bilge Tonyukuk'un göçüne.

Böylece kervan yollandı. Ötüken Yış, Ulu Bilge'yi kut ile uğurladı.

Geride bir eksiklik, bir yoksunluk...

Yazgı buysa, alışmak gerekecekti.

Yazgı buydu!

Yurduna ulaşması uzun zaman almamış, yerleşmesi ile iş bellediği düşünene dört elle sarılmayı seçmişti Bilge Tonyukuk. Tanrı'nın ona daha ne kadar zaman vereceğini, acunda kaç çağı kaldığını bilmiyor, bir an önce bitirmek diliyordu düşlediğini.

Yerini bellemiş, beğenmişti.

Ötüken Yış'a çok uzakta olmayan bir yerde; Tola Vadi-si'nde; düşlediği anıt için bütün ön hazırlıklarını tamamladı.

Tola Irmağının yukarı yatağına varmaya az kala, Bayın Çokto adı verilen yere yakın bir düzlük, anıt için en uygunu gelmişti ona. Genişçe bir barkın içine dikilecekti bengutaşlar. Bilge Tonyukuk, hazırladığı yazılarını iki büyük taşın üzerine kaydettirmek dileğindeydi.

Bunu anlatmıştı oğluna.

Şimdi yazacaklarına, geleceğe bıraktığı bitiglere uygun taşlar arıyordu. Bu işi üzerine alan oğlu, dört yana kişi salmış, atasının anlatımında şekillenen, taşınabilir kayaları aramakla görevlendirmişti. Bu, kutlu bir tutkuydu.

Eğer gerçekleştirilmeden uçmaklık olursa...

Bilge Tonyukuk bunu düşünmek bile istemiyordu. Elbette oğlu tamamlardı düşünüy, ancak o, kendisi yapmak, görmek istiyordu.

Baharla birlikte bark yerinin yapımına başlandı. Bilge Tonyukuk'un düşünüp çizdiği gibi... Usta kişilerce geniş bir giriş kapısı yapılıyor, bark yeri tuğla duvarla çevriliyordu. Barkın üzeri de örtülecek şekilde düzenlenecekti. İçeride yağış kurbanı sunma yeri, bir Gök dua yeri bulunacaktı.

Uçmaklığa ulaştığında, kendisinden kalanların çok uzakta bulunmamasını, oraya yakın, ama gizli bir yere gömülmesini dilemişti Ulu Bilge. Varlığının yakınlarda olduğunun bilinmesi için de iki salar taşı hazırlatmıştı. Çok eskilerden gelen törenin uzantısında, ulu kişilerin bedenlerine yağ eli değmesini engellemek olduğu için, alınan bu önlemin uygulanmasını Bilge Tonyukuk da dilemişti.

Beden topırağa, ruh Gök'e aitti. Öyleyse ikisi de kutsaldı.

Taştan bedizler işletti Bilge Tonyukuk, taşlara bedizler işletti. Dostu, yağısı kişilerin bire bir benzerlerini bedizciler elleriyle çiziktirip boyadılar. Bunların yüzleri, savaşlarda yanında olan yoldaşlarına, bir de öldürdüğü kişilerin yüzlerine benzesin diye tanımlamış, ona göre yaptırmıştı.

Kabartı yüzler öylesine gerçektir ki gördüğünde bedizcilerin ustalığına şaşırılmıştı.

Kendi heykelini, birebir ölçülerde yaptırıp, tapınma yerinin girişine koydurdu. Hem sonsuzluğa dek Gök'e bağlı olduğu anlaşılсын hem de nasıl biri olduğu hatırlansın diye.

Gün batımına yakın, Bilge Tonyukuk'un küçük oğlu, atasının dilediğince iki büyük taşı, dört yüzü olacak şekilde işletmiş, öküzlerin çektiği arabalarla taşıtarak bark yerine getirtmişti. Birisi diğerinden biraz daha büyüktü. Bilge Tonyukuk çok beğendi taşları. İşlenmeye, yazılmaya uygun, büyükçe ve parlak...

Oğlu, atasının mutluluğundan kut buldu, gönendi.

Yıllarını devleti için harcamış Ulu Bilge, neredeyse son dileği olacak bengütaşlar için öylesine özeniyordu ki.

Usta taş yazıcıları, özenle yazmaya başladıklarında...

İlk cümle kaydedildiğinde...

"Bilge Tonyukuk, ben, kendim Çin ilinde kılındım. Türk ulusu Çin'e bağlı idi..."

Böyle başladı. Ardı kolayca geldi.

Yaşadıklarını, savaşlarını, Türk kağanlarını sırasıyla yazdırdı Bilge Tonyukuk. Hiçbir şeyi eksik bırakmamaya, hiçbir şeyi unutmamaya özen göstererek...

Günlerce sürdü yazma işi. Sözlere bengütaşlara işlendi.

İlk taşın üzerinde tam yirmi beş satır yer tutmuştu anlatılan. İkinci taşın üzerinde ise yirmi yedi satır...

Türk yazıcılar yazmış, barkı ise Türk bedizciler süslemişti.

Son cümle yazıldığında...

"Türk Bilge Kağan, Türk Sir budununu, Oğuz budununu, besleyip oturuyor!"

O günü anlatmış, bu sonu kondurmuştu. Türk Bilge Kağan'ın ne derli büyük bir kağan olduğunun anlatımında sonlandırmıştı yazıtını.

İki bengütaş, yüksek kaidelerin üzerine oturtulup, barkın içinde, birbiri ardına, aralarında az bir uzaklık olacak şekilde yerleştirildiler. Barkın ve çevresinin düzeni daha epeyce zaman alacak, bittiğinde görülesi, övünülecek bir anıt kurulmuş olacaktı.

Yazın başlangıç günlerinde anıt tamamlandı.²⁵⁹ Bilge Tonyukuk, oğuşundan, uruğundan, boyundan kişilerle gelip dolaştı anıtında. Çok beğenmişti. Övünülecek, asla yok ol-

---

²⁵⁹ Bilge Tonyukuk Bengütaşlarının içinde bulunduğu barkın yapılış tarihi, taşların dikilme tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 721-725 yılları arasında tamamlandığı tahmin edilmektedir.

mayacak bir bengübitig bırakmıştı geride. Bundan sonrası hiç önemli değildi artık.

“Görevimi tamamladım!”

Bunu söylerken gözlerini kaldırıp Gök’e bakmış, ona kavuşmak için büyük bir özlem doğmuştu içinde. Artık acunda fazla bir zamanının olmadığını biliyordu.

Bir bitig yazıp Bilge Kağan’a gönderdi. Yaptığı barktan, diktiği bengütaşlardan söz etti.

“Bir zaman bulup, görmeye gelirsiniz...”

Bilge Kağan, Ulu Bilge’nin barkını görmeye bir gün gelecekti elbet, ancak hemen yapamayacaktı bu işi. Onun yerine Ulu Bilge’nin bitiğine cevap vermiş ve onu kutlamıştı.

“Yaptığınla yine öncü oldun ata! Övünçlü bir iş kıldın. Kutlu olsun!”

Bilge Tonyukuk’un bengütaşlarının ve barkının ünü kısa zamanda yayıldı. Merak etkisi öylesine dingin oldu ki Türk yurdunun her yerinden zaman ve yol bulanlar gelip ziyaret ettiler. Okudular, öğrendiler olanları. Kimi kocamış kişi, aynı çağları yeniden andığı için mutlu oldu. Kimi genç er, bilmediği çağlara dair bilgileri öğrenip mutlu oldu. Kimi im olsun diye, bir değerli eser getirip bıraktı barkın içine. Kimi kut bulsun diye dua etti ve bir de renkli bez bağladı bulduğu çalının, ağacın dalına.

Öyle ki artık başka budunların kişileri de hatta Çin’den kişiler de gelip ziyaret etti bengütaşları.

Ünü yayıldı gitti! Acunu tuttu!

Birden bire sayınladı Bilge Tonyukuk. Acundaki işini tüketmiş, yapılacak her şeyi yapmış, bengütaşlarını dikmişti. Bedeni çökmek için, ruhu göçmek için bunları bekliyordu sanki. Ruhunu, tükenen işi ile birlikte yeni yerini arar olmuştu. Bu yer Gök’teydi.

Kış bahara yeni yeni durmaya başlamıştı. Bilge Tonyukuk, zamanının son durağında, son günlerinde olduğunu anladı. Tanrı'dan dileği döşegine bağlanmadan, ayağa kalkıp kendi işini göremez duruma gelmeden göçüp gitmekti. Elbette baharı görmek, yurdunu o en güzel, en yaşanması şekliyle usuna yazmak, sonra göçmek diliyordu.

"Zamanı Tanrı bilir!"

Oğullarının, kızlarının çocukları büyümüş, erlik sırasına girmiş, onların da çocukları doğmuş, çevresinden ayrılmaz olmuştu. Geçmişin ulu kişilerle konuşan, toy kılan bilgisi şimdi balalarla konuşur, anlatır durumdaydı. Onların sorularına sıkılmadan, bıkmadan cevap verebilmesine kendisi bile şaşırıyordu. Balaların öylesine bilgiç soruları oluyordu ki durup kalıyor, bilgeliğinden utanıyordu.

Anlatılarının çoğu ders verme amaçlıydı. Us almaya gelen erlerin, kadınların, gençlerin ve çocukların, kendisini soluksuz dinlemeleri hoşuna gidiyordu. Savaşlara dair anlatıkları inanılmaz bulunuyor, hele kahramanlık destanı yazan erlerin, başta Kül Tigin'in yaptıkları sürekli yinelettiliyor. Zaman zaman yanlışları da geliyordu usuna. Düşünüyor, asıl yapılması gerekeni kendi kendine söylenip duruyordu.

Bir sorgusu da uzun ömrü üzerineydi

"Neden bunca uzun yaşadım?"

Tutsaklıktan devlete, devletin en üst orunlu yerine...

"Üç kağanla çalışmak, onlarla birlikte yaşamak ve birlikte savaşmak..."

Acun kuruldu kurulalı kaç kişiye denk gelmişti acaba. Çağlar değiştirmiş, çevresinde çağlar değişmişti. Çin'de doğması, orada yaşayıp Çin'i öğrenmesi, tutsaklık acısına rağmen ona çok şey kazandırmıştı. Çocukluğunu, genç yaşlarını ve ergin çağlarını Çin'de geçirmesine rağmen Türklüğünü unutmaması, oğuşunun ve atasının sayesindeydi.

Çin’de yaşarken Türk ulusunun davranışı bir başkaydı, Çin dışında bir başka. Bir nesil bile geçmeden, yaşayanların varlığı sürerken, sanki hiçbir şey olmamış gibi yeniden Çin’e bağlanmak isteyenlerin çıkması us alır iş değildi.

“Türk budun çabuk unuttur!”

Unutulmasın diye bengütaşları dikmiş, oradan her şeyi anlatmıştı.

Türk’ün bağımsızlık için savaşmaktan geri durmaması, kısa zamanda devlet olması da kendine has bir özelliğiydi. Bir iyi yanı bir de yanlış yanı böylece dengeleniyordu. Düşünmek ve hatırlamakta bile üşenenler, gelecekte bengübitiglerini okuyunca acaba onun için ne düşüneceklerdi?

“Gece uyumadık, gündüz oturmadık ulusumuz varsıl olsun diye. Kızıl kanımızı döktük, kara terimizi akıttık. İşimizi, gücümüzü hep buna adadık. Kazanmasaydık, il de devlet de yok olacaktı. İltiş Kağan, Kapgan Kağan, Bilge Kağan... Kazanmasalardı...”

Sonunda il, il olmuş, budun, budun olmuştu.

“Ama ben kocadım!”

Kocamak ne kötü!

Sayılan, sevilen, özlenen, dinlenen kişiliği ile de olsa, zamanın yettiğini, artık gitmesi gerektiğini biliyordu.

Sayrılmış, güçsüzleşmişti. Umudu bir an önce yerini bulmak...

“İyi, yiğit oğullar yetiştirdim, hepsi de savaşçı... İyi, yiğit kızlar yetiştirdim, hepsi de budunun buyruğunda...”

Kimin bilge, kimin kam, kimin ozan ve kimin savaşçı olacağına Tanrı buyruk verir. O, olduğundan hiç şikayet etmemiş, yaşadığını severek yaşamıştı. Olması gerekenin olduğunu, yeterince olduğunu düşünüyordu.

Uyumak istedi. O sayrılığında bile girmek istemediği döşeği öylesine çekici gelmişti ki ona. Doğrulup, birkaç adım atması yetecekti. Hizmetine bakan er dışarıya, onu asla yal-

nız bırakmayan, her seslenişinde yanına koşan küçük oğluna duyurdu, o istemediği halde. Oğlu koştu. Saygıda asla kusur etmemiş, hep beklemede, hep atasının buyruğunda...

"Ata..."

"Yatmak dilerim!"

Güçlüydü oğlu. Aynı onun gençliği; ne gençliği, beş on yıl öncesine kadar bile güçlüydü. Kollarından destek verdi atasına. Yavaşça döşeğine uzanmasına yardımcı oldu. Sonra biraz su içirdi.

"Uyu Ata! Aş zamanı uyandırırım!"

Uyumak! Şu an en büyük dileği oydu.

Günün batması yakındı.

Gözlerini yumdu Ulu Bilge!

İnanamadı duyduklarına. Kalabalıklar onun adını sesliyor. Gözlerini açmak istiyor; açamıyor. Ama açmasına da gerek yok! Çünkü neler olduğunu görüyor, anlıyor.

"Bu, bu... Çok değişik... Bu..."

Gün batmış, atasının sevdiği aşı pişirtmişti oğlu. Gelini de gelmiş, torunları çadırda sessizce oturuyorlar ki ulu ataları uyansın da onlara bir şeyler anlatsın. Yapılan tembihle suskun, ama zor duruyorlar, gözleri öylece yatan ulu atalarında.

Aş hazırđı. Ulu Bilge'nin uyanıp yemesi sağlığı için daha iyiydi. Gelin, evdeşine baktı.

"Uyandırırım!" dedi. "Aç olursa daha fazla sayırlar!"

"Uyandırırım!"

Oğlan yavaşça yaklaştı atasının döşeğine. Önce seslendi.

"Ata! Aş hazır! Kalksan da..."

Biraz değişik gördü Ulu Bilge'nin yüzünü. Kuşkulandı. Yavaşça elini uzatıp alına koydu. İrkildi. Telaşlandı da... Yavaşça dürttü.

"Ata!"

Ses gelmedi.

Ulu Bilge uçmağa varmıştı.²⁶⁰

Seksen yıl yaşamış, savaşmış, ulusunu yüceltmek için emek vermişti Bilge Tonyukuk. Yağısı çoktu, ama seveni de çoktu. Duyanlar, üzülp yasa durdular.

Duyum Ötüken Yış'a ulaşıp Bilge Kağan'a, Kül Tigin'e iletildiğinde, ilde yas duyurulmuş, yakın uzak bütün Türk budunlarına ulak salırıp yasa uyulması istenmişti.

Kamlar, yoğ için baharın ilk günlerini imlediler. Gök'le buluşmaya uygun, güzel bir zamandı. O çağa dek yas çadırında övgüye ve ziyarete hazır duracak, erler çevresinde saka duracaktı. Elbette dostları, sevenleri, yoldaşları; oğuşunun, uruğunun kişileri onu yalnız koymamak için saka duracaklardı.

Yoğ zamanı geldi.

Güzel bir bahar günüydü ve kutlu yansımaları kişileri etkiliyordu. Öylesine büyük kalabalıklar toplanıp, Ulu Bilge'yi uğurlamaya geldi ki...

Iduk yerden Gök'e kutlu bir yolcu!

Kutlu bir yolculuk...

Yaptırdığı barkı, diktiği bengütaşları onsuz kalmışlardı artık. Sanki o gibi, ondan bir parça olarak sonsuzluğa bitigdiler.

Zaten o nedenle dikilmişlerdi.

---

²⁶⁰ Kesin bir tarih verilmemekle birlikte Bilge Tonyukuk'un ölüm tarihi için 726 yılı işaret edilmiştir.

“Tengri teg tengride bolmuş Türk Bilge Kağan bödke olurtum. Sabımın tükedi eşid. Ulayu ini yigünüm oğlanım biriki oğuşum budunum biriye şadpıt begler yıryya tarkat buyruk begler Otuz Tatar... Tokuz Oğuz begleri budunu bu sabımın edgüti eşid, katıgdı tıngla.”²⁶¹

Bilmek de yetmez. Anlamak da...

Yaşamak da yetmez.

Onca yaptığın, onca övüncün bir bengütaşın üzerine sı-
ğırır.

Onca zaman...

Bir o kalır geride bir de seni bilenlerin usundaki, seven-
lerin gönlündeki yerin. Destanlaşırsan eğer...

Bir zaman konuşulur, sık sık anılırsın. Sonra... Unutul-
mazsın, ancak yaşam sürmektedir. Birileri giderken, birileri
gelmektedir.

Sonraları, çok sonraları; hiç beklenmedik bir zamanda...

Hele ki bengütaşların değeri bilinirse...

Bilge Tonyukuk’un yoğunun ardından, onun için büyük
bir şölen düzenlendi. Bu kez yalnızca Türk budunların ulu-
ları, beyleri, irkinleri, soylu erleri seslendiler. Onun anısına
söylevler düzülün, övgüler seslendirilsin diye. Duyacaktı,
biliyorlardı. Duyacak, mutlu olacaktı ruhu.

---

²⁶¹ “Tanrı gibi Gök’te doğmuş Türk Bilge Kağan, bu zamanda oturdum. Sözümlü tamamiyle işit. Özellikle küçük kardeş yeğenim, oğlum, bütün soyum, ulusum, güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarkat, buyruk beyleri, Otuz Tatar... Dokuz Oğuz beyleri, budunu! Bu sözümlü işit, dikkatli dinle!” Orhun Anıtları, Bilge Kağan Bengütaşı, Kuzey Yüzü...

“İşte,” diyecekti. “İşte budunumun erleri. Savaşlarda omuz omuza verdiğim yoldaşlarım. Kaplarım, uyanarım, kandaşlarım!”

Kutlu erler, kutlu giderler!

Kutlu erler, kutla anılırlar!

Savaşıkları, karşılıklı kavgalar verdikleri erler bile kutlu erleri kutla anarlar ki yiğitliklerin dillendirilmesi kaçınılmazdır.

Her şey tükenir de destanlar kalır geride!

Geride kalanlara im olsun diye!

Devlet durmaz. Devlet kişilere bağlı olarak yaşamaz.

Devlet de ölmemelidir aslında. Hele sonsuzluktan gelip sonsuzluğa ulaşmaya aday, kutlu budunların devletleri...

Ancak; asıl olan ulusun ölümsüzlüğüdür. Acun oldukça varlığını sürdürmektir ki bunu her ulusa kılmamıştır Tanrı.

Türk ulusu, sonsuzlukla evdeştir.

Üzüntüler, unutulmak içindir. Gök'e bağlı Türkler için gidenin gittiği yer bilindiğinden çok fazla üzülmek uygun bulunmaz. Giden, Gök'te şendir kut içinde gitmekle. Dikilen balballarla namlanmıştır. Hizmetinde olacak kişiler, çevresinde baş eğmiş...

“Balballar ruhun onurudur!”

Orada, barkın çevresinde...

Orada...

Hep orada, hep...

Alışkanlık; ettiği her sözün, verdiği her buyruğun ardından dönüp, Bilge Tonyukuk'un olması gereken yere doğru dönüp bakıyordu Bilge Kağan. Ancak orada başka başka bir yüz, başka gözler vardı şimdi.

Alışkanlık...

Özlemek de denebilir, seslendirilmese de...

Danışmak gereği...

Yine danışır, Bilge Tonyukuk'un oturduğu yerde oturana. Sözlerin ardılında onun sesi çınlar sanki. Onay verir gibi...

"Türgişler çok güçlendi eçim kağan! Onlar için bir çözümlüm..."

Kül Tigin, bunu seslendirirken, usundan Türğış kağanının Araplara karşı verdiği şavaş geçiyordu. Hem kızgın hem de biraz övgü içinde... Bilge Kağan da aynı duygulardaydı. Yiğitçe yurtlarını koruyan Türğışler keşke Türk kağanına karşı çıkmasalardı. Baş olma hakkının Aşinalarda olduğunu kabul etseler ve devlete uysalardı.

"Yitirdikleri ne olurdu ki?"

Üleşte eşlik ve öz yönetimde bağımsız kalmaları, kağanlarının kağan olarak budunun başında bırakılması...

Yetmiyordu. Araplara karşı utkular kazanan Türğış Kağanı Sulu, Semerkant bölgesini ele geçirip güçlenmiş, budunu da varsıllaşmıştı. Bundan sonra bu yana dönmesi muhtemeldi ve Bilge Kağan bunun hesabını yapıyordu.

"Orduyu hazır tutup..."

Kül Tigin bunun için hazırды. Yeter ki eçisi kağan buyruk versin.

Bu yönlü bir çaba sürerken, yazgı başka bir yönü imledi ki beklenmedik işler, beklenmedik zamanda oluveriyordu.

Tibetliler Çin ile savaşıyordu. Tibetli İrkin Hsinolu, birkaç utkunun ardından Çin'i alma düşüne tutulmuş, kendisini buna yetkin görmeye başlamıştı. Olmadık çağlarda Türk'e yağılık eden Tibetlilerin bu çabasına yalnızca güldü Bilge Kağan. Bunu bir başlarına yapamayacaklar, kendilerine başka yandaşlar arama yoluna gideceklerdi mutlaka. En yakın olarak da Kitanlar görünüyordu.

Ya sonra!

Tibetliler ve Kitanlar dilediklerini yapıp Çin'e egemen olurlarsa; onca güç edinirlerse, bu kez hedeflerinde Türk devleti olması kaçınılmazdı.

Beklenmedik bir zamanda, beklenmedik bir iş daha oldu. Tibet İrkinin Hsinolu, Bilge Kağan'a elçi gönderdi. Yazdığı bitiğinde ondan yardım ve dostluk diliyordu.

"Çin, bütün diğer budunların yağısıdır. Geçmişte her birimize acı yaşatmış, budunlarımız üzerinde etkinlik kurmak için olmadık oyunlara kalkışmıştır."

Yazdıkları çok doğrudu Hsinolu'nun. Ancak o oyunların içinde kendi budununun, Tibetlilerin de olduğunu çabuk unutmuştu.

"Şimdi oç alma zamanıdır. Güçlü Tibet ulusu, Çin'i yenmeyi, T'ang hanedanını yok etmeyi başaracak kadar güçlenmiş, ordularını bu iş için hazırlamıştır. Ulu Türk kağanından dileğimiz, Çin'e yapacağımız akınlarda bizimle birlik olmasıdır. İki yandan ordularımızla yapacağımız akınlara Çin'i kolayca yenmemizi ve tutsak almamızı sağlayacaktır. Varsılığımız artacak ve gelecekte bir daha böyle bir dert ile uğraşma gereği kalmayacaktır."

"Elbette," diye düşündü Bilge Kağan. "O zaman da dert sen olacaksın!"

Ardından okunan bitiğe verdi usunu.

"Ulu Türk kağanı, güçlü ordusunu alıp bizimle birlikte Çin'in alınması için yarumda olursa..."

İşte burada da büyüklenme vardı. Tibetli sıradan bir irkin, Türk kağanını yanına sesleme cüretinde bulunuyordu. Bu büyük yanlışı hemen orada elçinin yüzüne vurmak için bitiğin okunmasını durdurdu Bilge Kağan. Ardından sözlerini aktarması için kapıcıbaşına döndü.

"Anlaşıldı" dedi, "Hsinolu usunu yitirmiş. Ne kendini bilir ne de bizi bilir! Çin'i ise hiç bilmez, tanımaz. Oysa ben onun Çinli konçuy alıp, T'ang hanedanı ile kap olmak için

verdiği çabayı da bilirim. Şimdi ne oldu da bir anda Çin yağısı olup oç duygusu ile doldu? Şimdi ne oldu da Çin'i almaya niyetlendi?"

Bu sözleri Tibet elçisine yöneltti kapıcıbaşı.

Tibet elçisi verecek cevap bulamadı. Bunun üzerine Bilge Kağan sözlerini sürdürdü:

"Eğer Çin'e akın gerekirse, biz gerektiğinde bunu yaparız. Eğer Çin'i almak gerekirse, onu da bir başımıza başarır, kimseye, hiçbir buduna gerek duymayız. Bana kağanımınuşçasına, dostummuşçasına seslenen Hsinolu, kendisini çok güçlü ve büyük belleyerek, beni yanına sesleyecek kadar ussuz davranarak, nasıl bir çaresizlik içinde olduğunu göstermiştir. Çin ile aramızda barış vardır. Çin imparatoru, bizim buyruklarımızı yerine getirmekte, ne istersek yapmakta, dilediklerimizi savaşısz ve akına gerek bırakmadan fazlasıyla vermektedir. Hsinolu'nun düşlediği oyun uscul değildir ve gerçekteşmesi mümkün değildir. Gördüğü düş yakında kâbusa dönecek ve budunu acı çekecektir."

Durup nefeslendi. Sesini yükseltti:

"Bozkurtların, köpek soylu Tibetlilerle ortaklığı mümkün olamaz. Ancak Hsinolu buyruğuma girmek dilerse, gelsin. İşte o zaman Çin'i alıp almamaya ben karar veririm! Bu konuda başka sözüm yok!"

Tibet elçisine yazılı bir bitig verme gereği bile duymadı Bilge Kağan. Onu ülkesine geri gönderdi ki sözlerini iletin. Ardından da olacakları izlemeyi, yapacaklarını ona göre düşünmeyi seçti.

Kül Tigin, Tibetlilerin cüretine kızmıştı. Sıradan budunların, kendilerini bir şey belleyip Türk kağanını ortaklığa seslemeleri, kendilerini bilmezlikti.

"Çin imparatoru, bize dostlukta tercih ettiği, konçuy gönderip kap tuttuğu Tibetlilerin hakkındaki düşüncesini bilse..."

"Bilse bile yine de onları Türk'e tercih eder. Çünkü ge-

rektiğinde yenmesi kolaydır," diye cevapladı Bilge Kağan. "Ancak olacaklar bizi yakından ilgilendirecek gibi görünüyor!"

Sanki elçi, Bilge Kağan'ın sözlerini iletmemiş, Çin'e birlikte akın isteğini reddetmemiş gibi Hsinolu, ordusunu akına çıkarıp, Kua-chou kentini almak için yola çıkmışken yeniden elçi ve bitig gönderdi Türk kağanına:

"Çin'i almak ve T'ang hanedanını yıkmak için yola çıktım. Bugün yanımda olmayanları yarın karşımda belleyeceğim!"

Bilge Kağan bu kez çok kızdı. Bu kendini bilmez Tibetli daha işin başında Türk ulusunu tehdit etmeye cüret ediyordu.

"Yapılan bu yanlışın bir kıyını olacak!"

Kül Tigin, ordu çıkarıp Tibetlileri vurmaya önermiş, o ise "Çin ile savaşırsanız savaşsın. Bu bizim daha çok işimize gelir" diyerek, artık başayguçi kıldığı Buyruk Çor'u, Hsüan-tsung'a elçi kılmıştı. Ona Hsinolu'nun bitiğini göndermiş ve alaycı da bir bitig yazmıştı.

Tibetlilerin Çin'e akın yapmak üzere ordu çıkarması üzerine, onlara karşı koymak için ordu çıkaran Çin imparatoru, tam da bu zamanda Bilge Kağan'dan elçi gelmesi üzerine oldukça tedirgin olmuştu. Oysa Bilge Kağan, bütün ululuğu ile ona ders vermekteydi.

"Barışın ve andın ne olduğunu bilmek bile bir ululuktur. Sözde durmak, kancıklıkla oyun kurmamak ve dostluk sözünü tutmak, Türk ulusunun en büyük özelliğidir. Kendine dost tuttuğun, konçuy gönderip kap kıldığın Tibetliler, Çin'e karşı akına çıkarken benimle ortaklık kurmak dilemiş, ancak ben sözümü asla yerde koymayacağımı Hsinolu'ya bildirip, köpek soylularla ortak olamayacağımı gösterdim. Oysa geçmişte sen, Tibetlilerle ortaklık kurup Türk devletini yıkmak istemiştin. Şimdi eski dostlarınla iyi savaş da tahtın

tehlikeye girmesin ve dostunu, yağını iyi seç. Şunu bil: Sen sözünde durdukça, Türk kağanı da sözünde duracaktır!"

Çinliydi. Utanma, arlanma duygusu, yarar duygusu ile karıştı. Zor anlarında ona anlaşmayı hatırlatan ve geçmişte yaptıklarını söyleyip karşılaştırma yapmasını dileyen Türk kağanına söyleyecek söz bulamamıştı. Şimdi zorlu bir savaşın içinde, Türk'e karşı birlikte oyun kurduğu Tibetlilerle uğraşacaktı. En büyük korkusu, böylesi zor anında, Türklerin de akına kalkmalarıydı. Oysa Türk kağanı andında duracağını söylüyordu bitiğinde.

"Onu memnun etmeliyim!"

Bunun için buyruk verdi Hsüan-tsung:

"Üç yüz bin parça ipek kumaş gönderin ulu kağana. Yıllık salmamız dışında bunu bir armağan olarak kabul etsin."

Ayrıca Türklerle sınır ticaretinin gelişmesi için daha fazla kolaylık sağladı ki Türk kağanı memnun kalsın.²⁶² Özellikle Ordos bölgesinde, sınırlarda ticaret böylece gelişti.

Tibet irkini, akınında başarılı olamadı. Bunun üzerine kendisine başka bir ortak seçti. Bu kişi Türgiş Kağan'ı Suluydu. Kendini daha fazla göstermek ve kabul ettirmek dileğindeki Türgiş Kağanı, Tibetlilerin teklifini bir fırsat olarak görmüştü. Onların da derdi Bilge Kağan'ın kızmaması ve bu işe karışmamasıydı.

İki budunun orduları An-Hsi bölgesine saldırdı. Hızlı hareket edip, orada bulunan Çin ordusunu yok etmeyi ve ardından Çin içlerine akmayı düşünüyorlardı. Ancak bekledikleri gibi olmadı gelişmeler. Yenildiler ve geri çekilmek zorunda kaldılar.

Birbiri ardına Çin ile hesaplaşmak isteyen budunlara Uygurlar da katılmakta gecikmedi. Onlar da kendi başlarına akın kılıp, karmaşadan yararlanmak istediler. Böylece, ol-

---

²⁶² Bu olay için tarihçiler 726 yılını işaret ederler.

dukça uzun süren bir karmaşa dönemi ve karşılıklı olarak çıkılan akınlar başladı. Bütün bu çabalar çok kan akmasına ve savaşa katılan budunların güçsüzleşmesine neden olurken, Gök köklü Türkler, izlemekle, yurtlarını korumakla yetindiler. Bu da onları daha güçlü ve varsıl kıldı.

Atalar Mağarası...

İki kandaş, yalnızca ikisi, zamanını beklemeden gizlice kutlu mağaraya vardılar. Artlarından yalnızca bozkurt soyunun seçkin erlerinden oluşan Börü Birliği yer almış, yol boyunca, gizemi gizemde tutmak için sakçılar yerleştirilmişti. Bu yolculuğu Kül Tigin dilemişti. Eçisi kağanla birlikte olmak, Atalar Mağarası'nın kutunu yalnız onunla üleşmek dilemişti.

Bir yerlerden, gizemi bir türlü çözülememiş bir yerlerden içeriye dolan gün ışığına destek olsun diye hazır tutulan kandillerden bir kısmını yakmışlardı. Alazların girintili çıkıntılı duvarlarda şekillendirdiği gölgeleri izlemek bile ayrı bir haz vermişti iki Aşına soyluya.

Biri ulu bir kağan...

Diğeri ulu bir şad...

Doyumsuzdu yaşadıkları haz. Orada olmaları, orada bulunmaları öylesine güçlü bir kutun eseriydi ki.

Tamgalar, bedizler, yazılar...

Duvarları işgal eden her imin binlerce anlamı, binlerce sözü var söyleyecek. Anlayana ki o kadar az kişi anlar, o kadar az kişi bilir...

Bilen bilir...

Yaşananları anlatıyor her şey.

İlk imi kim koydu?

Ulu Aşına Han, olmalı!

İlk...

Sonrasında kağanlar, şadlar, tiginler...

"Türk adı, Türklük, birden bire acunda belirdi. Tannı buyurduğu için..."

Nice budun adı, boy, uruğ, oğuğ, soy adı...
Türk, bütün bunları kavrayan, bütün bunlara anlam ve-
ren... Bütün bunları toparlayan...

“Tanrı buyurduğu için!”

Zamana yayılan anlayığ, zamana yayılan...

“Sıçan Yılı, Ud Yılı, Bars Yılı, Tavığan Yılı, Luy Yılı,
Yılan Yılı, Yunt Yılı, Koy Yılı, Biçin Yılı, Takagu Yılı, İt Yılı,
Tonguz Yılı...”²⁶³

Yılların tükenmesinde, yıllara tutunan...

“Hep buradaydık sanki! Hep burada, hep aynı!”

Bir şeylerin değiğtiğini kabul etmek... Bir şeylerin ise
aynı kaldığını...

“İlk kağandan bu yana...”

Son kağan da buraya gelecek!

“Son kağan kim ola ki?”

“Son kağan hiç olmasın!” dedi Kül Tigin. “Son kağan
olacaksa eğer...”

Sonsuzluk, varlığın imi. Sonsuzluk, yok olmamanın imi.

“Türk ulusu asla yok olmaz! Öyleyse son kağan da ol-
maz!”

Orada var oldular. Orada çoğaldılar. Acuna oradan çı-
kıp yayıldılar.

Onlar Açına Han’ın çocukları.

“Biz, Açına Han’ın çocukları, onun acunda yer aldığı
andan bugüne, varlığını sürdüren Türk ulusunun erleri...”

“Burası bir başka!” dedi Kül Tigin. “Sanki her şeyi gö-
rüyor, her şeyi yeni bağtan yağıyor, her şeyi anlıyor...”

---

²⁶³ On iki Hayvanlı Türk Takvimi: Hunlardan itibaren kullanılmaya bağlanmış Türk takvimidir. On iki yılın beğ katı olan altmış yıllık devreleri olan bu takvim, Mete Han’ın tahta çıkığ tarihi olan MÖ 209’da bağlar. (Sıçan Yılı, Öküz Yılı, Kaplan Yılı, Tavđan Yılı, Ejderha Yılı, Yılan Yılı, At Yılı, Koyun Yılı, Maymun Yılı, Tavuk Yılı, Köpek Yılı, Domuz Yılı)

“Kamlığa mı soyundun kandaşım!”

“Burada daha da ötesi, daha da güçlüsü...”

Düşünce tutkusunda, sonuçlar... Usa ışık veren görüş-
ler...

“Türk ulusu aya ve güneşe tutkuludur kandaşım tigin.
Bir de oda...”

Ay, güneş ve od...

Gök’le bağlı ne varsa...

“Ay, güneş Gök’te! Od ise alazları ile Gök’e dualı!”

Tanrı, sonsuzluğun egemeni!

“Tanrı hep yaşar, kişiler ölmek için...”

Burada, bu kutlu mağarada bozkurt soyundan bozkurt
olarak doğmak...

“Daha da önemlisi bozkurt olarak yaşamak,” dedi Kül
Tigin. Bugün bir değişik konuşuyordu. Mağaranın etkisinde
olsa gerek.

Atalar Mağarası, her nefes alışta bir başka ime dikkat
çekiyor. Bir başka im karşısında saygı duruşunda...

Bağlılık, bağımlılık...

“Kişi ister ki buradan hiç çıkmasın, hiç ayrılmasın!”

Bilge Kağan’ın bu dileğine Kül Tigin, Kül Tigince bir
karşılık verdi.

“Yalnız savaş zamanları!”

Savaşmayı sevmek...

“Savaşlarda daha bir Türk olursun. Daha bir bozkurt...”

Zaman yıpratmış ikisini de.

“Kocamasak...”

Güldü Bilge Kağan. İmkânsız olanı istemek...

“İmkânsız değil” dedi, Kül Tigin, “Kocamadan uçmak-
lık da bir dilek...”

İçi titredi Bilge Kağan’ın. Kandaşına ölümü hiç yakıştı-
ramadı. Onca savaşta onca yara alıp sağ kalan ve yeniden,
yeniden savaşan...

“Uçmaklığı konuşmak için er değil mi kandaşım!”

“Yıllar geçiyor eim Kağan ve biz yaşlanıyoruz. En doğrusu...”

“En doğrusunu Tanrı bilir kandaşım!”

Tanrı bilir!

Aniden, bambaşka bir soru geldi Kl Tigin’den:

“Biz de taş dikecek miyiz eim Kağan?”

Yavaşça başını salladı Bilge Kağan.

“Anlatacağım o kadar çok Şey var ki! Yuluğ Tigin atımıza onca yazdırdım hâlâ yetmiyor bana. Türk ulusu için, Türk ulusuna seslenmek, anlatmak dileğindeyim. Acun durdukça duracak, yerinde kalacak bengtaşlar!”

“Ulu Bilge en doğrusunu yaptı!”

“En doğrusunu. Onca büyük ilgi gördü ki. Budun, ıduk bir yer gibi ziyaret etmekte barkını, anıtını.”

Böylece anılıyor, yeniden, yeniden anlatılıyor.

“Benim için de bengütaş dik eim Kağan!”

İçinde yine bir sızı...

“Kim önce ölürse, diğeri için...”

“Sen çok yaşa Ulu Türk Kağanı.”

“Sen çok yaşa kandaşım tigin!”

Sustular. İki de dikilecek, yaşayacak, konuşacak bengütaşları düşünmekte.

“Taşlar konuşur, taşları konuşturmayı başarırsan!”

Bilge Tonyukuk başardı.

Bu mağarada doğmuşlardı. Bu mağara, kişi doğuran mağara...

“Bu mağara anamız!”

Bu mağaradan acuna yayıldılar.

Şimdi iki Aşına soylu kandaş, Atalar Mağarası’nın kuttunda... Bir başka duygularda...

“Kül Tigin kony yılka yiti yigirmike uçdı. Tokuzunç ay yiti otuzka yoğ ertürtümüz. Barkın bedizin bitig taşın biçin yılka yitinç ay yiti otuzka kop alkdımız. Kül Tigin özi kırk artukı yiti yaşmga bulıt bustadı... Bunça bedizçig Tuygut ilteber kelürti.”²⁶⁴

Durmadılar, çünkü durmaları ulusun da durması demektir. Savaşlıkları kadar, savaş günlerinin dışında barışı da hak ettiklerini gösterdiler. Yine durmadılar; zamanı ilin, budunun refahı için, gelişme için kullandılar.

Çoğalmışlardı. Hem atları hem erleri... Çoğalmak; bir başına güç demektir. Oğulları, kızları büyüdü. Evdeş tutanlar oldu.

Soylu oğuşlardan kız aldılar, soylu oğuşlara kız verdiler.

Bilge Kağan Ötüken Yış'ta kalıp devleti yönetirken, Kül Tigin yerinde duramadı yine. Ordunun başında, gerektiği zaman, gerektiği yerde bulundu. Sınır boylarında varlık gösterisini ihmal etmedi ki Türk yurdu güvende olsun.

Bilge Kağan'ın yönetme gücü, Kül Tigin'in yağılara korku veren adı ile Türk devleti savaşılmayacak, karşı çıkılamayacak bir güç durumuna geldi yağıları için.

---

²⁶⁴ “Kül Tigin, koyun yılında on yedinci günde uçmağa vardı. Doku-zuncu ay, yirmi yedinci günde yoğu yapıldı. Barkını, resmini, bengütaşını, maymun yılında yedinci ay, yirmi yedinci günde bitirdik. Kül Tigin kırk yedi yaşında bulut çöktürdü. Bunca resimciyi Tuygut İlbay getirdi.” Orhun Anıtı, Kül Tigin Bengütaşı, Kuzeydoğu Yüzü...

Türk Kağan'ı, birbiri ardına huzuruna varan elçilerle görüŖmüŖ, buyruklarını sıralamıŖtı. Ardında sıralanan börülerinin duruŖunda, ögelerinin, irkinlerinin vakarında yapılan görüŖmeler, hep bir adım ötesi içindi. Yükselmek, GökleŖmek içindi.

Kül Tigin de orada bulunmalıydı. Onu birkaç kez sordurmuş, doğru bir cevap alamamıŖtı. Benzer davranıŖları olduğundan fazla da üzerinde durmadı Ulu Kağan. Ancak gün battığında... Oğlu Sukan Tigin'e sordu önce.

"Eçin Kül Tigin ne yapar, ne eder?"

"Bilmiyorum atam kağan! Gün boyunca görmedim."

Bunda bir iŖ vardı. Kül Tigin Ötüken YıŖ'da bulunacak ve eçisini görmeye gelmeyecek!

Onu görmeden, iyi olduğunu bilmeden uyuyamazdı Bilge Kağan. Hemen koŖturdu, çevrede kim varsa.

Çok geçmedi. Börülerden biri getirdi duyumu.

"Ulu Kağan, Kül Tigin kandaŖınız yüksek çadırında yatmakta. Sayrılmış!"

Yerinden fırladı Bilge Kağan.

"Ne?"

KandaŖına sayrılığı yakıŖtırmaz bile. Bu da nereden çıktı Ŗimdi? Nasıl oldu?

Odlar içinde yatıyordu Kül Tigin. BaŖucundaki evdeŖi döŖeđe eğilip, Bilge Kağan'ın çadıra geldiğini söylediğinde zorla doğrulmaya çalıŖtı, ancak baŖaramadı.

"BađıŖla eçim Kağan!" dedi zayıf bir sesle. "Çok gücsüzüm! Seni döŖekte karŖılamak istemezdim."

Asıl o, kandaŖını döŖekte bu durumda görmek dilemezdi.

"O nasıl söz!" deyip kandaŖının yanına çöktü Bilge Kağan. Elini ter içindeki alnına koydu. Adeta oda sokmuş gibi irkildi. Bunca od eri çatlatırdı.

“Çabuk otacıları, kamları sesleyin!”

Erler koştururken o öylece kalmış, üzüntüsünden ne yapacağını bilemez durumda; önce Kül Tigin’in evdeğine çıktı.

“Neden duyurmadınız bana? Neden?”

Başı yerde, üzgün hatun, “Kendisi istemedi Ulu Kağan” dedi, “Bunca işi arasında sizi rahatsız etmememizi, nasılsa iyileşeceğini söyledi. Hatta otacı bile istemedi. Duyulmasın, budun meraka düşmesin istiyordu.”

Ulu kağan, gözleri çakmak çakmak baktı çevresine. Ağzına gelen ilk sözleri söylememek için zor tutuyordu kendisini. Orada bulunan herkese kızgındı sanki. Atılarına, oğullarına, hizmet erlerine...

Sözlerini yuttu, salmadı dışarıya, ama zorlandığı belli oluyordu.

Yeniden odlar içinde yanan kandaşına baktı. Çaresizdi. Bunca devleti zora sokan, bunca orduları yıkıp, yağmayı dize getiren, savaşlardan savaşlara koşan, Türklerin, adı acunu tutmuş kahramanı döşeğe bağlansın.

“İyileşeceksin” dedi, alçak ve yumuşak bir sesle, “İyileşeceksin!”

O ana kadar otacı seslenmemesi anlaşılmazdı. Kağan buyruğunu alıp koşturana, Türk ulusunun en bilge, en becerikli otacıları Kül Tigin’i iyileştirme uğraşına girdiler. Bu koşu büyük ilgi toplamış, budun heyecan ve merak içinde çadırın çevresine yığılmaya başlamıştı. Öyle ki sesler içeriden duyuluyordu. Budunun uluları da birbiri ardına gelmişler, neler olduğunu öğrenme derdine düşmüşlerdi. Onlara kısa açıklamalar yapan başayguçi, çadırda kağanın bulunduğunu söyleyip sakinliği ve sessizliği sağlama görevini üzerine almıştı. Otacılar ortak bir kararla çadırın boşaltılmasını dilediler. Diğerleri çıkmakta acele ederken Bilge Kağan bir türlü ayrılamıyordu kandaşının başından. Kendisine kızıyor, söyleniyor...

“Neden bugün sormadım kandaşımı? Neden aramadım?”

Bir anlık bile geç kalmış olma korkusu.

“Bir an önce bilseydim!”

Yiğitti, kahramandı, erdi. Sayrılığını dillendirmek istememiş, küçümsemişti.

Düşünüyordu Bilge Kağan. En son dün sabah görüşmüşler...

“Bir saynılık durumu, bir bitkinlik, yıkıklık...”

Hayır! Görmemiş, fark etmemişti. Yoksa yeterince ilgilenmemiş miydi?

Her zamanki heybeti ile dimdik görmüştü onu. Savaşa çıkacak gibi...

Kırk yedi yaşına varmış, uzun saçları ak ile kandaş, ama dinç, güçlü...

“Böyle birdenbire... Ne oldu da?”

Öyle ağır bir saynılık usuna bile düşmüyordu.

“Yelden etkilenmişse...”

Hava soğuktu.

Sevdiklerinin saynılığında hep en kolay atlatılacak, en çabuk iyileşmesi beklenen sayrılıklar düşer usa. Kişi daha beterini yakıştırmaz sevdiklerine.

Otağına dönemedi Bilge Kağan. Dışarı çıkmış, çadırın hemen önünde, bir aşağı bir yukarı yürümekte... Düşünmekte... Budunun onu izlediğinin, daha çok meraklandığının, üzüldüğünün farkında değil.

Gözlem çok uzun sürdü. Otacılar, kamlar kendi aralarında tartışıp Kül Tigin’in saynılığına bir ad koymaya çabalandılar. Başaramadılar.

Bir dizi em içirdiler ki Kül Tigin’in odu düşün, bedeni rahatlasın. Her denemeden sonra bir zaman beklediler. Olmadı, bir başkasını denediler. Olmadı, bir başkasını...

Gece yarısı aşılip, iyice geç olunca, o çağa kadar bekleyen buduna, "Tigin'in odunun düştüğü, uykuya daldığı" söylendi ki bir rahatlama uğultusu duyuldu.

"Varın yurtlarınıza gidin. Dua edin Tigin'e."

Gönül istemiyordu, ama doğrusu buydu. Daha ilk adımlarda başladı dua sesleri yükselmeye. Adaklar birbiri ardına sıralandı.

"Yeter ki Kül Tigin iyi olsun!"

Orada, dışarıda kaldı Bilge Kağan. Aynlamadı, gide-
medi. Gözü kapıda, içeriye bir çağrı bekledi.

Saynlık, ne kağanlık dinler ne şadlık... Şimdi han da,
kağan da otacılar... Buyruk otacılar da...

Yetki...

Yetki, Tanrı'da!

Kül Tigin'in hatunu, kızları, hemen yandaki ek yurtta bekliyorlar. Oğulları da Bilge Kağan'ın yakınlarında... Başlar eğik, gözler yıkık...

Başotacı, aksaçlı kocamış duruşu ile kapıda belirdi. Nice zamandır verdiği uğraş ile bir savaştı saygısını hak etmiş... Bilge Kağan, kağanlığını almış bir yana koymuş... Adımladı aradaki uzaklığı. Otacının gelmesini bile bekleyemedi. Konuşmasını da...

"Nedir? Nedir kandaşımın derdi?"

Bir zaman karşılık gelmedi. Başotacı en uygun karşılığı düşündü. Soruyu soran kağan olunca, vereceği cevabın yükü ağırdı.

"Tanrı'dan umut yitmez!"

Ne demekti şimdi bu? Anlamsız...

"Şimdi... Kandaşım..."

Uygun sözleri bulamıyordu Bilge Kağan. Otacıbaşı, işi çoktan Tanrı'ya ulamış. Çaresiz ve çözümsüz gibi söylenmekte... Kağanın dilinden sorguya denk düşecek sözcükler çok zor dökülmekte. Kesik kesik, yarım...

Otacıbaşı yeniden düşündü. Sonra birden;

“Anlayamadık Kağan! Tigin’in sayrılığını çözemedik. Denemediğimiz em kalmadı, ancak... Şimdi uyuyor. Tanrı dilerse gözlerini açıp, anlatabilse biraz... Hiçbir sorumuza cevap vermedi. Gözlemediğimiz durum kalmadı. Odunu düşürmek bile yetmedi. Uyanırsa...”

Uyanmama ihtimalini düşünmek... Usunu yitirdi Bilge Kağan. Var sesiyle bağırdı.

“Sen ne diyorsun otacıbaşı? Sözüünü işittin mi kendin? Ne demek uyanırsa? Onun adı Kül Tigin. Ona sayrılık ne ki?”

Birden durdu. Sesi düştü.

“Ona sayrılık ne...”

Sendelediğini fark eden bir börü koşup yanında durdu. Bir diğeri de öbür yanında. Yıkılırsa tutmak için.

Acuna nam salan Bilge Kağan yıkılır mı?

“Türklerin büyük kahramanı Kül Tigin sayrılırsa...”

O, her zaman dik olan başı eğildi Bilge Kağan’ın. Başında altın tacı olsa yere yuvarlanacaktı ki börkü düştü. Ak saçları dağıldı, hüznüne ortak. Soğuk bir yelin esintisini hissetti. Başını kaldırmaya zorladı. Çok zorladı.

Onlar hiç ayrılmamış, iki yaşları denk kandaş. Yalnızca bir yıl ara ile doğmuşlar. Her şeyi, bir yaşamı üleşmişler. İki inileri daha var, ancak onlar ayrı sanki. Kül Tigin ve o ayrı.

“Biz aynı gibiydik!”

Ta en başından beri...

“Uyansın!” dedi bir dilek tadında. “Uyansın! Kandaşım uyansın!”

“Tanrı bilir!”

Sert bir bakış... Bilge Kağan, Türk ulusunun bilgelerinin, her ne koşul altında olursa olsun doğru bildiklerini söylemekten geri durmayacağını, buyrukla bile yanlışı kabule zorlanmayacağını hatırladı, otacıbaşının bakışlarında. Anladı hatasını.

Yazgıya kağan bile karşı duramaz. Tanrı’nın dediği olur. O halde...

Adaklarını sıraladı. Bir sürü yağış, attan, koyundan, sığırdan... Kül Tigin'in iyileşmesi için yağışlar...

"Gök ne dilerse!"

Onu düştüğü sıkıntılı durumdan kurtarması gerektiğini düşünen otacıbaşı, kağanlığını da hatırlattı ki ulus onu hep dik görmek diler.

"Sen var git otağına Ulu Kağan. Biz sıra ile saka durup Kül Tigin'le ilgileniriz. Bir değişiklik olursa da duyururuz."

Ardından asıl sözünü ekledi.

"Kağan, otağında gerek!"

Kağanlık çoktan hiç olmuş Bilge Kağan'ın gözünde. Varsa, yoksa kandaşı. Yaşananlar bir anı sıralamasında usunda.

"Eğer uyanmazsa..."

"Uyanır! O, ulusun kahramanı. Yıkılmaz er, Kül Tigin!"

Hiçbir söz etmeden otağa yöneldi Bilge Kağan. Ardında oğulları, börüleri. Her adımında dualar sıraladı. Tanrı'dan zaman diledi Kül Tigin için.

"Benim ömrümden alıp onun ömrüne kat ey Ulu Tanrım. O, Türk ulusuna gerek ki yerini dolduracak yok! Onu benden çok yaşat. İlla da birini alma gereği varsa, beni al!"

Evdeşi, uçmaklık Ulu Bilge'nin bilge kızı, otağın kapısında beklemekte. Elbette yaşananları duymuş. Orada olması gerektiği için orada kalmış.

Kapıcıbaşı, kapıyı imleyen örtüyü kaldırdı. İçeride yanan ocağın sıcaklığı yüzüne vurunca anladı ne denli soğukta kaldığını. Börüler dışarda kaldılar. Oğuşu ile birlikte Bilge Kağan.

Kimse konuşmak dileğinde değildi. Bir yüksek minderin üzerine çökmeyi tercih eden kağanın sırtını beslediler minderle.

"Varın yatın!" dedi, Kağan, "Yarın zorlu gün! Varın yatın!"

Buyruk karşılık buldu. Kısa zamanda yalnız kaldı, per-

delerin ardında buyruk bekleyen hizmet erlerinin gözetinde. Birden rahatladı. Acıyı, sıkıntıyı üleşmek için kişi gerek, ama çok kez yalnız kalmak diler kişi. Acısını, özü ile üleşmek diler. Kendini yese, tüketse bile...

Başını ardına yasladı ulu kağan. Uyumak en son dilediği...

Düşünüyor.

"Ne oldu böyle birden bire? Kül Tigin'i yenen sayrılığın nedeni ne?"

Oysa o yenilmez kahraman. Türk'ün övüncü. Adı anılınca, yağlarının bile övgü sözleri etmekten geri kalmadığı yiğit.

Düşler dumanında anılar:

Küçük kandaş, eşisini bilmezdi. İl kazanmak, töre kazanmak kolay değildi. Günbatısına giden kut bulmadı. Gündoğusuna giden kut bulmadı. Kan su gibi aktı. Kemik dağ gibi yığıldı. Tanrı, il veren Tanrı, Türk ulusunun adının, sanının yok olmasını ister mi?

"Kül Tigin, Azman akı atının üzerinde. Bir başına ileri atılıp, altı eri kargı ile vuruyor. Yedincisinin boynuna kılıç..."

Hangi savaştı hatırlaması zor, ama Kül Tigin'in yaptıklarını hatırlamak kolay. Öylesine eşsiz ve yiğitçe ki...

"Kuşalguk'da Ediz ile savaştı... Kül Tigin Az yağız atına binmiş. Yine bir başına, yine en önde... Bir eri kargı ile düşürüyor. Dokuz eri çevirerek vuruyor."

Destanlar sönük kalıyor Kül Tigin'in yiğitliğine. O, bir başına bir ordu.

"Bolçu'da Oğuz ile savaş... Kül Tigin, Azman akı atı ile savaşta. Savaşı yaşayan bir kahraman o. Savaşçı bir Aşına."

Bütün Aşınalar savaşçı. Onlar özel bir urug. Yönetmek ve savaşmak... Baş eğmemek...

"Oğuzla savaşın ardı gelmedi. Ezginti Kadız'da... Kül Tigin Az yağızına binip savaştı. İki eri kargıya yağış kıldı. Çamura soktu."

Atları da kahraman oldu. Atları da savaşçı... At ve eri bir olunca...

"Öksüz ak atına bindi. Onunla otağı korudu. Bir başına dokuz eri vurdu."

Şimdi yanma zamanı. Kül Tigin sayırladı beklenmedik anda, beklenmedik şekilde. Olmayacak duruma düştü.

"Sayrılık, yiğidi tüketir."

Kül Tigin sayrılığı yenmeli.

"Kül Tigin..."

Bir feryat gibi seslendi ötelere doğru.

"Kül Tigin olmasa... O en önde bir başına dalmasa yağya... Eplerini yüreklendirmese... Çok kez ölmek sıradandı. Yok olmak..."

Kime ağulasın sözlerini? Kime...

"Zamanı Tanrı yaşar! Kişioğlu hep ölmek için türemiş!"

Gözlerini açtı Bilge Kağan. Yaşadıkları, bir düşün parçaları. Sözler, acı sözler; anılarla karışık... Başkaldırı:

"Kül Tigin'e; öylesi bir yiğide ölmek yakışmaz!"

Nice yiğide yakışmış ölüm...

Neden ölüm düştü usuna? Neden?

Gün, doğmak üzere... Dışarıda olmayacak bir sessizlik. Seslendi Bilge Kağan.

"Kim var kapımda?"

Kapıcıbaşı hemen bitiverdi önünde.

"Buyur Kağan!"

"Bir duyum! Otacılardan..."

"Yok!"

Otacılar susarsa...

Varıp kandaşuru görmesi gerek. Sayrılığın kağanı olan otacılar bırakırsa eğer.

Görürse, konuşursa...

"Konuşabiliyor mu? Uyuyordu; uykudan uyandı mı?"

Ulusu için uyku nedir bilmeyen...

"Biraz olsun kendine geldi mi? Ona seslensem. Sesimi duyunca... Karşılık verse!"

"Eçim Kağan..."

Kağanlık ona yakışırđı, ancak istemedi. Başka orun da kullanmadı.

"Kül Tigin olmak bana yeter!"

Bunca kendini hiçleyip ulusu için yaşamak!

"Güneşi karşılamam gerek!"

Acunu ışıtan güce, aydınlığı sağlayan güce kut sunmak gerek. Budun onu bekler. Kağanlarını gün töreninde göremezse kuşkuya düşer. Gücü yettiğince sürdüreceği, kağan kaldıkça yapması gerekeni...

Yavaşça doğruldu yerinden. Nasıl da zor geldi ona. Kocacı mı?

"Kandaşımın üzüntüsü..."

Onun hareketlerini gözleyen hizmet eri hemen seğirtti. Elinde su kabı ve yıkanma kabı. Ellerini uzattı kağan. Hizmet eri yılların ustalığında hazırladı düzeni. Su döktü, kağan ellerini yüzünü yıkadı. Uzatılan bezi istemedi. Öylece sabah serinliğini daha derinden hissedip kendine gelmek dileğinde...

Kapıya yöneldi. Kulağı kağandan ve otağdan gelecek seslere kilitli börü, hemen kaldırdı kapı örtüsünü. Kağan gözlerini yumdu ışığın etkisini düşünerek. Yanılmıştı. İçerinin kandil aydınlığından daha az bir aydınlık...

"Daha zaman varmış!"

Yine de ağır adımlarla çıktı dışarıya. Güneşi beklemek, içerde düşüncelere boğulmaktan daha iyi' Kapıdan çıkar çıkmaz yönünü Kül Tigin'in çadırına çevirdi. Belki dışarıya çıkar. İyi olduğunu göstermek, eçisini gönendirmek için... Soğuğa rağmen erkenden kalkıp çadırın çevresinde yığılmaya başlayan budunu gördü. Bir de nereden nasıl duyum aldılarsa, ulusun ulu kamlarını...

Kendilerine has hareketleri ile dua ediyordu kamlar. Kimisi elindeki küçük davula yavaşça vurup, bilinmeyen bir yerlere imlerde bulunuyordu. Kamların orada bulunması hem iyi hem de...

Başını güneşe çevirdi sanki bütün umut ondaymış gibi. Bugün ışıklarıyla birlikte acunu ısıtırsa...

"Kandaşım üşüyordur!"

Neden böyle bir duyguya kapılmıştı ki? Oysa ne denli odlu olduğunu kendisi ölçmüştü.

"Üşümüyordur!"

Birden bire güneşin ilk ışıkları vurdu yüzüne. Zamanı yitirmemek için eğildi Bilge Kağan. Güneşe kut sundu. Sonra bir daha, bir daha... Budun, kağanlarının sunumunu izlerken varlığı ile ne denli mutlu olduklarını, onları doyuran, giydiren kağana ne denli bağlı olduklarını anlatan sesler çıkarmakta, övgüler düzmekte tereddüt etmediler.

Yönünü otağına çeviren Bilge Kağan, bir iki adım atıp durdu. Tam o anda oğulları yanına gelmiş, karşılamaya durmuşlardı. Kül Tigin'i görmek için içinde ne denli arzu olsa da onu sayrı görmeye karşı direnen isteğini de engellemiyordu. Onu hep atının üzerinde savaşırken, ordusunu yönetirken görmeye alışmıştı. Döşğinde halsiz, düşkün, kendini bilmeden yatan bir Kül Tigin'i...

"Var git otacıbaşına danış!" diye, buyrukladı büyük oğlunu, "Eçin için ne derler, öğren! Çabuk!"

"Buyruk atam kağanın!"

Sukan Tigin koşarken, daha uzaklaşmadan, aşağıdan öyle bir feryat yükseldi ki! Kül Tigin'in evdeşi hatunun sesi acılar içinde kükreyen, yaralı bir kurdun sesiydi sanki.

Ne olduğunu anlamamak mümkün değildi.

Kül Tigin uçmağa varmıştı.

Sukan Tigin, bir adımı havada öylece donup kalmış, Bilge Kağan üzüntü içinde dizlerini üzerine çökmüştü.

Yüreğinden geçenler başka, usundan geçenler başka. Hangisinin bir diğerini bastırıp bedenine, davranışlarına ve duygularına egemen olduğunu bilmiyor. Artık yanında olmayacak olan kandaşının ruhunun hep yakınlarında bir yerlerde bulunacağına emin, ancak sesini duymamak, onu görememek... Yüreği od içinde, ancak usu diyor ki: Kül Tigin gibi bir yiğit döşeğe bağlanıp, kişilere muhtaç bir şekilde yaşamamalıydı. Tanrı da bunu istemedi. İyileşmesi mümkünsüzdü ki onu yanına aldı.

Sevinmeli mi?

Nasıl sevinsin? Yaşamının her anında, her zorlukta, her uğraşta, her savaşta yanında olan kandaşı artık yok. Yalnızca bir yaş küçük candaşı, yoldaşı yok. Türklerin büyük kahramanı, günbatısından gün doğusuna bütün budunların tanıyıp adını destanlara eş tuttuğu Kül Tigin yok.

“Tanrım, neden onu aldın da beni yalnız koydun?”

Bu sözler dilinden döküldü, ama irkilmesine de neden oldu.

“Tanrı buyruğu sorgulanmaz! Hem yalnız değilsin. Diğer kandaşların, oğulların, kızların, kız kandaşların, atıların, hatunun... Bütün uruğun... Budunun...”

Yalnızlık kişiye uyan bir tanım değil. Hele bir kağan için hiç değil.

“Yuluğ Tigin! Neredesin?”

O anda ona öylesine ihtiyacı var ki. Uzaklarda olması mümkünsüz! O, ilk buyruğu verdiğinden beri görünmese bile, yakınlardan bir yerlerden çıkar...

“Tagayım Kağan, buyur!”

Kimi zaman böyle seslenir. Kimi zaman yalnızca, “Kağan” der. İşine sadık, yazılması gereken her şeyi yazan atısı...

“Yaz!”

“Yazıyorum Ulu Kağan!”

Ne yazıyor ki? Nasıl yazıyor ki? Anlatmalı ona. Orada, dizlerinin üzerinde acı içinde odlanırken...

Ellerini Gök'e kaldırıp yeniden seslendi "Yaz!" diye. Yuluğ Tigin yazıyordu, ona bakıp acılarını...

Yerkan Tigin kendine ilk gelen oldu. Koştu atasının yanına.

"Atam Kağan," dedi sessizce. "Kalkman gerek atam kağan! Türk kağanına böylesi durum yakışmaz!"

Bilge Kağan, bu da kim dercesine başını kaldırdı. Ona neyin yakışıp yakışmadığına karışan kim ola ki? Oğlunun yüzünde Kül Tigin'in benzer izlerini gördü. Eçisiydi ya! Benzemez mi? Ancak o, bu benzerliği gerçeklikle karıştırdı.

"Kül Tigin," dedi gülümseyerek. "Geldin mi? İyi oldun mu?"

"Atam!" derken, ağlıyordu Yerkan Tigin. "Atam kalk! Sen yıkılırsan, ulus yıkılır. Kül Tigin eçim artık Gök'te. Ne desek, ne söylesek boş! Şimdi sen ayağa kalk ki ulus ayakta kalsın! Yıkılma ki yıkılmayalım!"

Silkindi. Yapması gerekenleri ona yaşı erliğe yeni ulaşmış bir çocuk, küçük oğlu hatırlatıyordu. Aşına soyunun birbirine bağlı kan gücü işte böylesine yiğit erler çıkarıyordu.

Kalktı Bilge Kağan. Şöyle bir yokladı üzerini. Bundan sonraki görevi kandaşını hak ettiğince uğurlamak, onu unutulmaz kılmaktı. Dimdik durdu olduğu yerde. Ağır adımlarla otağa yürüdü.

Yuluğ Tigin, Kül Tigin'in uçmaklığı için gün düşmüştü: "Koyun yılının on yedinci günü..."²⁶⁵

Tagayı Bilge Kağan'ın durumunu anlatırken de olanları gözlemleyip kâğıda dökmeyi seçti. Bilge Kağan bunun farkında değildi, ama böyle olmasını isterdi mutlaka.

---

²⁶⁵ Kül Tigin'in ölüm tarihi, Orhun Anıtları'nda, Bilge Kağan tarafından yazdırılmıştır. 27 Şubat 731'e denk gelen bu tarihte Kül Tigin 47 yaşındaydı.

“Ulu Kağan öylece düşüncelere daldı. Altın Örgün’de otururken, konuklarıyla konuşurken, budunu ile ilgilenirken bile başka bir yerdeymiş, orada değilmiş gibiydi. Gözlerinden yaşlar akmasına zor engel oluyordu. Gönlü ağlamak istiyor, engellemek için büyük çaba harcıyordu. Görür gözü görmez olmuş, bilir usu bilmez olmuştu. Kendisini Kül Tigin’in ölümüne inandırmaya çalışıyor, sık sık, ‘Kişioğlu hep ölmek için türemiş’ diyerek rahatlıyordu.”

Bu rahatlama zamanları öylesine sınırlıydı ki. Sonrasında kağanın yaşadığı üzüntüyü anlatacak söz bulamıyordu Yuluğ Tigin. Bilge Tonyukuk’un uçmaklığında da çok üzölmüş, ancak onun kocamışlığı teselli olmuştu. Kendini görevden bağışlatan, yurduna çekilen Ulu Bilge, Gök’ü özler bir durumdaydı.

Oysa Kül Tigin çok gençti ve yapacağı çok iş vardı.

Böylesi bir yiğidin, eşsiz kahramanın acunu terk etmesi, onun eksikliğinde Bilge Kağan’ın zora düşeceğini sanan yağılarını bile üzmüştü. Yitirdikleri savaşların ardından, savaştkları orduyu Kül Tigin’in yönettiğini anlatıp teselli bulanlar, ona karşı verdikleri savaşları anlatıp övünenler, bundan sonra ne yapacaklardı? Ozanlar kime yırlar düzöp destanlar adayacaklardı?

Büyük yas duyuruldu Türk yurdunda. Bu yasa uymak için kimseyi zora sokmaya gerek yoktu. Her kişi kendince gönüllüydü. Ulusun ulu kamları bir araya gelip, fallar açıp söylediler ki, “Kül Tigin için uygun yoğ çağı, güz mevsimidir. Yapraklar sararıp ağaçları terk etmeye başladığında Gök, çocuğunu almaya hazır olacaktır.

Büyük, ak bir yas çadırı kuruldu. Otacılar Kül Tigin’in yiğit bedenini yoğ zamanına kadar uygun şekilde kalması için hazırladılar. Onu kuyagları içinde kuşandırıp, silahlarını yanına verip, unutulmaz görüntüsünde hazır tuttular. Türk

uluları, Aşına soyluları, yas çadırında saka durmak için sıraya yazdırdılar kendilerini. Her boydan, her soydan kişi gelip çadırın çevresinde saygı yürüyüşü kıldılar. Adaklarını orada Kül Tigin adına adadılar.

Duyum çabuk yayılmış; dost, yağı her bir ulusun yönetenleri uygun orunda irkinlerini görevlendirip Ötüken Yış'a, Kül Tigin'in yasına katılmaya, ruhuna saygı sunmaya göndermişlerdi. Yanlarında us almaz varsıllıkta armağanlar getirmeleri gösteriyordu ki Kül Tigin'in yüreklerdeki yeri başkadır. Yascılar, budunlarının en ünlü, en becerikli sıgıtçılarını²⁶⁶ da getiriyorlardı beraberlerinde. Böylece her yeni gelen konukla acı yeniden depreşiyor, Kül Tigin yeniden anılıyordu. Öylesine hoş, us almaz övgü sözleri bulan sıgıtçılar birbiri ile yarışır olmuşlardı.

Kıtan, Tatabı budunundan Sanggün Udar geldi.

Çin'den, soylu İsi ve Likeng geldi. Üstelik yanında hazine değerinde altın, gümüş getirdi.

Tibet kağanı bölününü gönderdi.

Günbatsında yaşayan budunlardan, Soğd, Berçeker'den²⁶⁷ ve Buhara'dan Sanggün Neng ile Oğul Tarkan geldi.

Türgiş kağanı, tamgacısı Oğuz Bilge'yi ve nişancısı Makaraç'ı gönderdi.

Kırgız budundan, Tarduş İnançu Çor geldi.

Bökli ve Mukri budunlarından, Purum-Rim elinden elçiler geldi.²⁶⁸

---

²⁶⁶ Sıgıtçı: Yas törenlerinde ağlayarak, ağıtlar düzerek, ölen kişiyi öven sözler ederek görev yapan, etkili sözlü kişiler.

²⁶⁷ Berçeker: Ya da Berçik... İranlı, Alanlar ya da Soğdlardan bir boy olduğu sanılmaktadır.

²⁶⁸ Söz konusu adlar Orhun Anıtları'nda geçmekte; Purum-Rim, Bizans'ı tanımlamaktadır.

Daha nice budundan, nice soylu kişiler, adı bilinir sa-
vaşçılar koşup geldiler Kl Tigin'e kut sunmak için.

Yas, Türk töresince kılınığından, gelenlerin hepsinin
buna uyması isteniyordu. nce Kl Tigin'in yatđı yas adı-
rının çevresinde dolanmak gerekiyordu. Böylece ruhunun
Gök'le buluşmasına katkı sağlanması inantandı. Yüzlerin
bıçakla yaralanması, kanlı gözyaşı dökülmesi, ölene saygıyı
betimlerken, buna karşı çıkmaya kalkanları azarlayıp zorladı
Bilge Kağan. Çin ve Purun-Rim elçilerinin isteksizliği zorla
giderildi. Ağlamaklı duruşlarına dahi acınmadı.

"Yasın gereği yapılacak. Yoksa..."

Türk kağanının buyruğuna karşı gelmek kimin haddi-
ne?

Ötüken Yış'ı dolduranlar, Türk ya da diğer ulusların ki-
şileri, her seferinde yeniden ağlıyor, yeniden saygı döngü-
snde bulunuyorlardı. Bilge Kağan için de yeniden acılar...

Yasın zamanı uzadıka uzarken, Bilge Kağan, kandaşı
için görkemli bir anıt kılınmasını, bark ve salar yerinin o
güne kadar görülmemiş gzellihte yapılmasını buyurdu.
Böylece Türklerin eşsiz kahramanı unutulmaz kılınacaktı.
Yuluğ Tigin, kağan buyurmadan önce bu işe katılma onuru-
nu diledi.

"Ulu Kağan, izin olursa tagayım Kl Tigin'e yapılacak
anıt için grevlenmek dilerim!"

Doğrusu buydu.

"Bu işi en iyi kılacak ustalarımızı sesle! Sen de başların-
da bulun!"

Uzun, zorlu bir çaba olacaktı. Yer olarak da Bilge
Tonyukuk'un barkına çok uzak olmayan bir düzlük seçildi:
Orhun ırmağının aktđı vadinin, Baygl'n²⁶⁹ kızılyanına
düşen kısmında, Koşo aydam yakınlarında...

---

²⁶⁹ Baygl: Baykal Gölü.

Kül Tigin barkı ve anıtlığı için hazırlıklar sürerken, Çin imparatoru yeni bir heyet gönderdi Bilge Kağan'a. Heyetin başında Sanggün Çang vardı ve Çin ilinin usta taşçıları, barkçıları, bedizcileri yer almıştı.

Yazdığı bitiğinde şöyle diyordu imparator:

“Ulu Kağan, kandaşını yitirmenden büyük üzüntü duydum. Çin’de yas duyurdum acırü üleşeyim diye. Öğrendim ki kandaşına bir anıt yaptırıyorsun. Bunda bir katkıml olsun istedim. Çin’in en değerli, en deneyimli ustalarını buyruğuna gönderiyorum. Aramızdaki barışın sürekliliğinde, bu dileğimi geri çevirmezsın sevinirim!”

Kül Tigin için en iyisi olacaksa, elbette bu ustaları geri çevirmeyecekti Bilge Kağan. Onları da Yuluğ Tigin’in buyruğuna verdi. Böylece hem yas acısı hem de yeni bir eserin heyecarı birlikte yaşanacaktı.

Elbette bunca usta da yetmeyecek, ihtiyaç olduğunda, bu işe gönüllü soyunan Tuygut İlteber, Türk ilinde yetenekli, iyi ustaları bulup, alıp getirecekti.

Anıt büyük düşünölmüş, büyük bir çalışma ile en güzel yapılması kurgulanmıştı. Yiğit Kül Tigin’e en yakışan anıt kurulmalıydı.

"Bunça bitig bitigme Kül Tigin atısı Yuluğ Tigin bitidim. Yigirmi kün olurup bu taşka bu tamka kop Yuluğ Tigin bitidim. Igar oğlanıngızda taygununguzda yigdi ertigiz. Uça bardıgız. Tengride tirigdekiçe..."²⁷⁰

Yas günleri başka, yoğ başka. Orada olması, yas çadırında beklemesi başka, geri dönülmez yolun son çizgisine girip Gök'e uğurlanması başka...

"Yoğ zamanı geldi!" diye duyurdu ulu kamlar; onlar en doğru zamanı bilirler mutlaka.

Dokuzuncu ay, yirmi yedinci gün...²⁷¹

Son gün...

Son uğurlama...

Kalabalıklar, gözyaşları, hüzün...

Bir yiğit Gök ile buluşacak. Gökle Gökleşecek, Gökselleşecek...

Adı, destanları ve anıları kalacak geride.

Bir de bengütaşının içinde yer tuttuğu barkı...

Anıt yükseliyor, bütün görkemi ile ortaya çıkıyor. Bilge Kağan sık sık ziyaret ediyor kandaşına adadığı eseri. Heykeller, duvar bedizleri, taş oymalar, balballar... Zamanın eksilmesinde, hızla yapıyor her şey. En güzelinden, en iyisinden... Türk ve Çinli ustalar bütün hünelerini sunmaktalar Kül Tigin için.

Yapmak başka, inanarak, severek yapmak başka...

---

²⁷⁰ "Bunca yazıyı yazan, Kül Tigin'in yeğeni Yuluğ Tigin, ben tamamladım. Yirmi günde oturup bu taşta, bu kayaya hep Yuluğ Tigin yazdım. Değerli oğlunuzdan, çocuğunuzdan daha iyi beslerdiniz. Uçup gittiniz. Gök'te, hayattaki gibi..."

²⁷¹ Kül Tigin'in yoğ töreni; Orhun Anıtları'nda yazdığı üzere; 1 Kasım 731'de yapıldı.

Yuluğ Tigin, öylesine usta yazıcı olmuştu ki yazılması gerekenlerin taş üzerine oyma işini üzerine aldı. Bunun için uygun taşları seçmeyi de... Günlerce dağları dolaşmış, sonunda aradığını bulmuştu. Bilge Kağan'ın bengütaşa yazmasını buyurduğu sözlere uygun, yetecek kadar yeri olan, iki kişiöğlunun boyundan daha uzun, yukarıya doğru daralan, bu da onu daha güzel gösteren, görkemli kılan, bir dağ doruğu gibi yükselen, dört yönlü hazırlanmış, düzlenmiş bir taş...

Yerinden çıkarılması, taşınması ve düzeltilmesi uzun zaman almıştı. Düzleme işini özellikle Çinli ustalara yaptırdı Yuluğ Tigin.

Yirmi gün, neredeyse hiç dinlenmeden, uyumadan yazdı bengütaşın yazılarını. Özenle, büyük bir düzenle... Kızılyana bakan yüzünden başlayıp...

“Tanrı gibi Gök'te doğmuş, Türk Bilge Kağan...”

Ardından Kül Tigin'in yiğitliklerini, yaşananları ve savaşlarını anlattı. Son kısmına atısı olarak, kendinden birkaç söz ekledi, taşı yazdığını belirtti.

“Bunca kutlu işi bir Türk tigininin yazdığı bilinsin!”

Bark, bengütaş ve salar; maymun yılı, yedinci ay, yirmi yedinci gün tamamlandı.²⁷²

Yuluğ Tigin'in yüzü, tagayı Kül Tigin'in uçmaklığından beri belki ilk kez böylesine mutlu gülümsüyordu. Gün doğmadan çok önce kalkmış, kağan otağının önünde kendince saka durmuştu. Bilge Kağan güneşe kut sunmak için dışarı çıktığında kendisini görmesini, muştuyu vermeyi umuyordu. Bilge Tonyukuk'un diktirdiği bengütaştan sonra geleceğe sunulan bir Türk bitiği daha tamamlanmış ve bozkırda yerini tutmuştu. Taşdığı anlam ve değer öylesine büyüktü ki...

---

²⁷² Kül Tigin Bengütaşı, 21 Ağustos 732'de tamamlandı.

Bilge Kağan, kağanlığından beri hiç aksatmadığı görevini yerine getirmek için otağ kapısından çıktığında atısını gördü. Glmsedi yalnızca. Beklediği muştuyu getirmiş olmalıydı atısı. Onunla konuşma öncesinde yapması gerekeni yapmak üzere güneşe yönelirken içinde mutlu kıpırtılar oluşmasına şaşırmıştı. Sanki Kl Tigin oralarda bir yerlerde eçisini kutluyordu.

“Güzel oldu değil mi atım tigin?”

Otağ kalabalıktı. Yapılanların dillendirilmesinde bütün devlet büyüklerinin, ulusun ulularının, yiğit irkinlerin hazır bulunmasını istemiş, övgü dolu sözlerle işin büyüklüğünün anılması, bilinmesi sağlanmıştı.

“ok güzel oldu ulu kağan!”

“Görkemli oldu değil mi?”

“ok görkemli, görülesi, vnlesi oldu ulu kağan!”

Zaman zaman yoklamış, varıp incelemiş ve uyanlarda bulunmuştu yapılırken. Taşa işlenen her bir sözcüğü okumuş, yazılanların yaşanma zamanlarını hatırlamış, gözleri dolmuştu. Çok sayıda ustanın gece gündüz durmadan çalışmasını, bütün becerilerini göstermelerini gözlemiş, her birini onurlandırmıştı.

“yleyse bugünden on beş gün sonraki gün ulularla, irkinlerle hep birlikte yanına varıp, gezelim görelim, vnelim. Buduna da duyuralım ki bu ulusun neler yapabileceğini görsünler.”

Ötüken Yış'ta bulunan elçilerin de görmesinin sağlanması gerekiyordu. Böylece Trkn sınırsız ufuklarının anlaşılması onları da etkileyecekti.

“Günü şölene çevirelim. Öyle bir toy kuralım ki...”

“Buyruk Ulu Kağan'ın!”

Ulusa toy gerek! Savaşa bile toy diyen, en neşeli, en mutlu duruşunu takınan Türk, böylesi bir eserin varlığını

kutlamaz mı? Devletleriyle, kağanlarıyla övünmek için orada olmaz mı?

Duyum yapıldığı andan beri o yana akın durmamıştı. Boy boy, soy soy gelip, izin verilen uzaklıktan görmek için adeta kuşatmışlardı barkı. Güneşin doğuşundan batışına, ışıklarıyla renklendirdiği görüntüye hayran kalmışlardı. Geceleri oradan sesler geldiğini, birilerinin, bilinmez anlatılmaz birilerinin, gölgeler gibi gelip ziyarette bulunduğuna tanıklık etmişlerdi andlarla.

“Gördüm!” diye inatla iddia edenler olmuştu, “And olsun ki gördüm. Ak atının üzerindeydi. Uzun saçlarını yele salmış...”

“Ardında da nice ulu kişi...” diye eklemişti bir başkası.

Böylece daha en başında kutlu bir düş yüklenmişti bar-ka.

Ulu Kağan, gelenleri ağırlamakta çok kişiyi görevli kılmıştı. Durmadan aş dağıtılmış, kıymız sunulmuştu. Yağışlar, adaklar birbirini izlemişti ki hem bark kut bulsun hem de budun doysun.

Önde kağan ve kandaşları, Ulu Hatun ve oğulları, ardında ulusun uluları, irkinleri, yiğit savaş erleri, akına çıkar gibi, akın görkemliğinde bir kalabalıkla geldiklerinde, iki yanlı sıralanmış budun, övgüler düzmüştü kağanlarına. Övünç dolu bu görüntüye Gök tanıklık etmiş, sevinmişti. Çocuklarının, Aşına soylu bozkurtların bir başarısıydı bozkıra çizilen destan. Bir düş gerçekleşmiş, geleceğe yazılan bitig onca ululuğunca karşılamıştı kalabalığı.

Bilge Kağan, yadak gezecekti barkı. İlk olarak o ve uruğu, ardından ulular onu izleyecekti.

Bu eser aynı zamanda bir minnetin, borcun karşılığıydı. Bilge Kağan, başta kendisi Türk ulusunun Kül Tigin’e borçlu olduğunu düşünüyordu.

İki yanı kısa, iki yanı uzun dört duvar çevreliyordu barkı. Uzun yanı yüz otuz er adımı, kısa yanı altmış er adı-

mı...²⁷³ Duvarlar topraktan pişirilmiş tığlalarla örölü... Bir adam boyunu aşacak kadar yüksek.

Güneşin doğduğu yöne açılan, iki adam yüksekliğindeki kapısının iki yanında birer boynuzlu koç heykeli, canlı gibi durmaktaydı. Başları birbirine bakan, mermerden iki koç, gelenlere barkın önemini anlatır gibi...

Basamakları çıkararak kapıdan girdi Bilge Kağan. İki yanda, saygı duruşunda bekler şekilde yapılmış, kişi boyunda, kişi gibi görünen, çoğu savaşlardan tanıdığı yüzleri taşıyan heykeller, gelenleri karşılamak için oradaydılar.

Güzel bir tören yolu... On beş adım ötede, bir tümseğın üzerinde, büyücek, altı adım uzunluğunda, mermer bir kaplumbağa heykelinin üzerine oturtulmuş bengütaşı gördü. Öylesine güzel ve görkemliydi ki.

Kaplumbağa, uzun yaşamı, sabrı ve dayanıklılığı temsil ediyordu. Böyle bir kaide seçilmesindeki amaç, anıtlığın acun var oldukça yerinde kalması dileğine imdi.

"İşte" dedi, yüksek sesle, "Kandaşımın anıtı... Bitigtaşı bu!"

Mutluydu Bilge Kağan. Onun kutlu anısına bir şeyler yapabildiği için. Taşın çevresinde dolandı. Dikkatle baktı. Kendisinin söylediği, Yuluğ Tigin'in taşa oyduğu sözlerini yeniden okudu. Gündoğusu, kızılıyanı ve karayanı Türkçe yazdırmış, günbatsına düşen yana ise Çin dilinde, imparatorun gönderdiği, Kül Tigin'e övgüler düzülen yazıt konulmuştu.

Bir dilektaşı, bir anıttaşı, bir bitigtaşı... Onun için her şey... Geleceğe uzanacak anlatılar. Kül Tigin'i unutulmaz kılacak yazılar...

Bengütaşın sonrasında, orta yerde, dört yanlı bir mabet

---

²⁷³ Kül Tigin barkını çevreleyen duvarın 68,25m.x 28,25m. boyutlarında, dikdörtgen şeklinde olduğu yapılan arkeolojik kazılar sonrasında belirlenmiştir.

yükseliyor. İki yanı yükselmiş avlunun eğimi ile gündeğusuna bakan mabet, güneşin bütün ışıklarını çekiyordu üzerine. Kapısı da gündeğusuna dönüktü. Hemen yanında iki büyük salar taşı, orada olmayan bedenlerin varlığına im olarak konulmuştu. Kül Tigin'in bedeni elbette gizli bir yere gömülmüş; imi de buraya konulmuştu. Taşların yönü onun asıl salarına bakıyor, ama saların yerini kimse bilmiyordu.

Bilge Kağan bile.

Bilge Kağan, heyecanlarla basamaklardan çıkarak mabetin içine giriyor, adeta onu karşılayan duvar bedizlerinde Kül Tigin'in savaşları anlatılıyordu. Renkleri öylesine canlı idi ki... Bire bir yaşanmış olaylar karşısındaydı kağanın. Bir beriye, bir yırıya bakıp ardından onu izleyenlere anlatıyordu bedizlerdeki olayları. Gözleri doluyor, ağlayamıyor, sesi kesiliyordu zaman zaman. Barkı gezenlerin hepsi etkilenmiş, suskunlaşmışlardı.

Tam ortaya gelince...

Bunu hiç beklemiyordu Bilge Kağan. Soluğu kesilmiş, öylece bakıyordu karşısındaki iki heykele. Bunlar Kül Tigin ve Ulu Hatun'unun birlikte heykelleriydi. Çin imparatoru bedizcilerine yaptırmış ve barka armağan etmişti. Bundan o ana kadar duyum almamış olan kağan öylece bakakalmıştı.

"Kül Tigin... Kandaşım..."

Ancak bu sözcükler düştü dilinden. Karşısındaki heykel öylesine benziyordu ki ona. Bakışı, duruşu, giysileri... Önünden ayrılmak istemiyordu. Zaman geçiyor, ardındaki-ler Bilge Kağan'ın sayrılıyıp düşeceğinden korkuyorlardı. Sonunda başayguçi Buyruk Çor hatırlatmak zorunda kaldı ona seslenerek.

"Ulu Kağan, budun bizi beklemekte..."

Silkindi Bilge Kağan. Başı ile kandaşının heykelini kutlayıp yürüdü. Birkaç adım sonra dönüp bir daha baktı. Bir kurban sunak taşı konulmuştu. Buyruk verildi. Kül Tigin'in ruhuna yağışlar birbiri ardına kurban edilirken Bilge Kağan

mabedden çıktı. Usu gerideydi hâlâ. Kül Tigin'in savaş yoldaşlarını betimleyen heykellerin arasında yürürken düşünüyordu.

şimdi Kül Tigin için dikilen balbalların arasında yürüyorlardı. Arutlığın duvarının dışında... O kadar çoktu ki iki yanlı sıralanmışlar... Kül Tigin'in savaşlarda öldürdüğü erlerin yerini tutan balballar, ona Gök'te hizmet edecek kişilerin sayıncaydı. Günbatsından gündeğusuna doğru bir ordu gibi dizilmışler... Övünmeliydi bu balbalların kişileri. Buyruğunda olacakları yiğit, Kül Tigin'di.

Belirli aralıklarla, birbirlerine yakın olsalar da sonu görünmez bir uzaklığa kadar gidiyorlardı sayıca.

"Böylesi kaç yiğidin harcıdır? Böylesi bir balbal çokluğu kaç erin düşüdüür?"

Kendisini düşünüp gülümsedi.

"Elbette Kül Tigin kadar çok balbalım olmayacak!"²⁷⁴

O gün, gün batana dek ayrılamadı Kül Tigin barkından. Uzaktan, daha uzaktan, sonra yakından... Budunun gezisine engel olmamak için içeriye yeniden girmedi, ama yakın zamanda ve daha sonrasında çok kez gelecek, özellikle Kül Tigin'in heykeline bakacaktı. Bilge Kağan, bu barkın yapımında görev alanları kutlayıp ödüllendirdi. Atısı Yuluğ Tigin'i ise öylesine övdü ki...

Bu da bir uğraştı. Bir umut gibi...

Bitmişti artık.

Kandaşını özleyecek, özlemine diğer kandaşları ile oğulları, kızları, atları ve artık sayıları artmaya başlayan onların çocukları ile giderecekti. Her doğan Aşına soylu çocuk umudunu çoğaltacaktı.

---

²⁷⁴ Kül Tigin anıtında 169 balbal bulunmuştur. Gerçek sayının bunun çok üzerinde olduğu tahmin edilmektedir.

Kırk sekiz yaş almıştı zamandan. Uzun saçları aklara teslim olmuştu. Eski neşesi yoktu, ancak görevleri vardı. Büyük oğlu Sukan'ı yerine, devleti yönetmeye hazırlıyordu. Onu ve Yiyan'ı, Yerkan'ı, Gökkan'ı, kutlu irkinlerin yanında Kül Tigin'in oğulları ile birlikte ordularının başında görevlendirmişti.

Kandaşlarına yeni görevler kılmış, Pan Şad'ı sağ yan şadı olarak, And Şad'ı da sol yan şadı olarak görevlendirmiş, o yanlarda en yetkili kılmıştı.

Güçlü Türk devletine karşı çıkacak güç kalmamıştı. Bunda Çin ile olan uzun süreli barışın da etkisi vardı. İli geliştirmek için kentler kurma düşünüyordu hareketine geçirmişti Bilge Kağan. Böylece ortaya çıkan Türk kentleri ticaretin geliştiği merkezler olma yolundaydılar. Devletin ve budunun varsıl olma yolunun ticaret yollarını elinde tutmak, pazarlar kurup açık olmalarını sağlamak ve Çin ile yoğun ticaret yapmak olduğunu biliyordu Bilge Kağan. Üstelik buyruğunda Soğdlular vardı ve Tanrı onları ticaret için yaratmıştı.

Sık sık ava çıkmakla ordusunu güçlü kılma yolunu sürdürmesi, hemen her devlet avı sırasında görkemli yolculukları, yağlıları ürkütmeye yetmekteydi. Onca hazırlığı akın olarak düşünenlerin korkusunu pek tutmak, yağlıları yağılık etmekten uzak tutmaktaydı. Ancak yine de içte ve dışta yağlılarının olduğunun farkındaydı.

Yuluğ Tigin'e yazdırmayı sürdürüyordu. Oğullarına da uçmaklığının ardından onun adına bir bark ve bengütaş dikmelerini buyurmuştu.

"Nasıl ki Bilge Tonyukuk yaşadıklarını bitigtaşlarla unutulmaz kıldırdı, ben de nasıl ki Kül Tigin'in yiğitliklerini taşa işlettim, size de buyruğum odur ki yazdırdıklarımı barklı kılın!"

Ulusunu iyi tanıyan, bilge bir kağandı o. Yalnızca övü-

lecek yanlarını değil, yanlış yanlarını da bildiği için yazdırdıklarına zaman zaman kızgınlığını, üzüntüsünü dökmeyi seçmişti. İstiyordu ki gelecekte okuyanlar ders alsınlar. Aynı yanlışları yapıp devleti sıkıntıya sokmasınlar. Yağılarını bilsinler. Çin'e hiç karınmasınlar. Onun yönettiği zamanda nasıl ki Çin buyruk dinliyor, Türk yurdunda ikilik çıkarma çabasına girmiyordu. Çünkü biliyordu ki bunu yaparsa güçlü Türk kağanı ordusunu alıp Çin'i yakacaktır.

Yaşadıkları onu bir sonuca ulaştırmıştı: Türk Ötüken Yış'ta kalırsa onu kimse yıkamaz.

"Türk Kağanı Ötüken Yış'ta oturursa ilde sıkıntı yoktur."

Bu görüşünü özellikle yazdırmış ve unutulmamasını istemişti. Ötüken Yış ruhu ile, yeri ve havası ile, suyu ile Türk'ü besleyen güç...

Onun yurt olarak kutunda olanlar, Türk'ün varlığını pekiştiriyordu. Atalar Mağarası, dağları, ormanları, ırmakları hep Türk içindi. Tannı Türk'ü Ötüken Yış ile bütünleştirmişti. Onca yer gezmiş, il kazanmış, Ötüken Yış'a eş yurt tanımamıştı.

"Gündoğusunda Şantung Ovası'na kadar ordu sevk ettim. Taluyka²⁷⁵ kıyılarına ulaşmama az kaldı. Kızılyanda Dokuz Ersin'e kadar ordu çıkardın. Tibet'e ulaşmama az kaldı. Günbatısında İnci ırmağını geçtim. Demir Kapı'ya kadar ordumla yürüdüm. Bunca yeri aldım. Ancak, Ötüken Yış'tan gayrı iyisini bulamadım, göremedim. Ötüken Yış'tan daha iyi yer yok. İl yok. Burada oturunca, güçlü olunca, Çin ile anlaşmak da kolay. Şimdi altını, gümüşü, ipeği öylece sıkıntısız veriyor. Ne buyursam yapıyor. Vermekte hiç zorluk çıkarmıyor. Böylece akın kılmaya gerek kalmıyor."

Geçmişte yaşananları unutturmamak gerekiyordu; çünkü Türk ulusu çabuk unutuyordu. Oyun bilmeyince, Türk'ü

---

²⁷⁵ Taluyka: Deniz, okyanus.

kandırmak, bölmek, yıkmak kolay oluyordu. Bunun için de özellikle yazdırıyordu Yuluğ Tigin'e:

"Yaz, atım yazıcı, yaz ki bunları gelecekte de okusun, bilsin ulusum. Yaz ki Çinlilerin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşaktır. İpek vadederek, tatlı tatlı konuşarak seni kandırır. Yaklaştırır. Yakınına sokulup onun gösterdiği yerde yaşarsan, onun dilediği gibi yaşarsan, o zaman başlar hakkında kötü düşünmeye. İyi, bilgili kişiyi, cesur kişiyi yakın tutmaz. Başta tutmak istemez. Yanılanı, budununa kötü olanı tutar. Bir irkin, bir kağan yanılrsa, budununa, ulusuna, uruğuna kötülük eder. Geçmişte Çin'in tatlı sözüne, ipeğine kanan ölmüş. Türk ulusu, yarın da bu yolda gidersen, Çin'e kanarsan öleceksin. Kızılyana göçüp Çogay Ormanı'na, Tögültün Ovası'na konayım dersin; Türk ulusu, öleceksin. Uzak kalırsan Çin sana iyi mal verecek. Yakın olursan kötü mal verecek. Ötüken Yış'ta kalırsan, büyük ve güçlü olacak, yaşayacaksın!"

Barış gerekirse barış yapmayı da bilecekti Türk. Ancak barışın koşullarını kendisi koyarsa iyi olacaktı. Savaş gerektiğinde yeterince güçlü ordular çıkarıp kıyıca akınlar yapabilirse yine iyi olacaktı. Yalnız kendi budununa değil, diğer Türk budunlara da ögüdünü yineliyordu Bilge Kağan.

"Tanrı gibi Gök'te doğmuş Türk Bilge Kağan... Ötüken Yış'ta, Altın Örgün'e oturduğumdan beri Türk için çalışıp, uğraş veriyorum. Ulusta dirliği, devlette birliği sağlamak için bunca emeğim. Ulusum sözümü, ögüdümü iyice işit. Buyruğuma uy! Uruğum, boyum, budunum, kaplarım, uyalanım... Kızılyanda Şadpıt irkinleri, karayandaki Tarkat buyruk irkinleri, Otuz Tatar, Doğuz Oğuz budun! Bu sözlerim hepimize. Türk ulusu, tokluğun değerini bilmezsin. Açken tokluğu unuttur, perişan olursun. Öyle iken seni doyuran kağanını bırakıp neden gidersin? Gittiğin yerde yok olacağını bile bile neden gidersin? Kağan oturup aç, yoksul budunu doyurdum. Birliği sağladım. Bunca savaş verdim.

Az ulusu çok kıldım. Bu sözümde yalan var mı? Türk ulusu, beyleri beni dinleyin. Özünüzü unutup, Ötüken Yışı terk etmeyin. Kağanınızı terk etmeyin!”

Ardından ulusunu nasıl varsıl kıldığını, şimdiki varsılığını anlatıyordu.

“Başlıya baş eğdirdim. Dizliye diz çöktürdüm. Üstte Tanrı izin verdiği için, sarı altını, beyaz gümüşü, yumuşak, değerli ipeği, en iyisinden kısırağı, aygırı, kara samur kürkü, mavi sincap kürkü, ulusuma kazanıverdim. Üleştirdim. Varsıl ve kedersiz kıldım.”

Türk ulusu onu anlamıştı. Onun dileği gelecekte de anlaşılmaktı.

Bilge Tonyukuk yoktu artık. Kül Tigin yoktu. Daha nice Türk beyi, irkini yoktu. Ulusu, devleti için uçmaklığı seçenlerin sayısı belli değildi. Bunlar unutulmamalıydı. Yapılanlar unutulmamalıydı.

Bütün dileklerine rağmen yine de huzursuzluk çıkacak, başkaldırılar olacaktı.

Tatabıların Kıtanlardan ayrıldığı, bir başlarına hareket edip başkaldırdıkları duyumu geldi. Beklenmedik bir zamandı. Mevsim kışa durmuştu ve ilk serin başyeller esmeye başlamıştı. Henüz Türk devletine karşı bir hareket olmamış, Tatabı irkininin saldıracağı belli olmamıştı, ancak, deneyimli kağan bunun olacağını düşünerek ordusunu hazır tuttu.

Tatabılar dağları tutmuşlar, hazırlıklara başlamışlardı. Körüglerin getirdiği bu duyum Bilge Kağan'ın ordusunun başında yola çıkmasına yetti. Savaşı özlemişti Aşına soylu kağan. Eğer devletinin dirliğini bozmak isteyenler, başkaldırmak isteyenler onun bekleyeceğini sanıyorlardı.

Tatabı irkini Ku, ordu toplamış, gücü kırk bin eri bulmuştu. Türk kağanının üzerine geldiğini öğrenince dağlarda kalmarın daha iyi olacağını düşündü. Pusular kurarak, güçlü Türk ordusunu vurup çekilerek utku kazanılabılırdı.

Bilge Kağan, bu oyunu daha en başında okudu. Töngker Dağı'nda kuşattı Tatabıları.

Kanlı bir savaş daha...

Başkaldıranlara hak ettikleri kıyın kesilmiş, tam otuz bin Tatabı eri can vermişti. Bunlar arasında Ku da vardı. Türk'e karşı çıkmanın sonucu işte buydu. Tatabılar acı çekeerek öğrenmişlerdi devlete karşı gelmenin anlamını.

Oğulları, kızları, kadınları...

Atları, koyunları, malları...

Hep alınmıştı. Oysa buna gerek yoktu. Türk'ün üleşte yarguyu, kutlu yönetimi altında yaşarken, hainlik etmenin sonucu buydu.²⁷⁶

Bilge Kağan'ın Tatabılara karşı kazandığı utku duyulduğunda, başkaldırmaya niyetli olanları vazgeçirmiş, yağılık etmeyi düşünenleri caydırmıştı. Güçlü olmanın anlamı buydu işte. Çin imparatoru Hsüan-tsung bile nasıl bir karşılık verip Bilge Kağan'ın gönlünü alması gerektiğini düşünmeye başlamıştı.

Kışın ağırlığında yorulmadı, kırılmadı Türk ulusu. Malı, atı, koyunu bol olunca, doymak, ısınmak dert olmayınca...

Oysa yeni bir acı yaşadı Bilge Kağan.

Büyük oğlu Sukan sayrılıyıp uçmağa vardı. Soğuk onu savaş sırasında vurmuş, bitkin düşürmüştü. Bir zaman sayrılıkla döşeklere düşmüştü. Bütün uğraşlara rağmen Gök onu almayı seçti. Oysa devleti yönetmek için atasının yanında yer tutmuştu.

Yazgının kimi ne zaman Gök'le buluşturacağı bilinmiyordu.

Çin, bu sefer de bir an zaman yitirmemiş, Bilge Ka-

---

²⁷⁶ Bilge Kağan'ın Tatabı savaşı 733.

ğan'ın acısını üleşmek için elçi göndermişti. Hem de görül-medik değerde armağanlarla...

Yerine Altın Örgün'e hazırladığı oğlu yeni acılar yaşattı Bilge Kağan'a. Yas süresince otağından çıkmadı, kimse ile görüşmedi uzun bir zaman.

Bahar geldiğinde, Sukan Tigin için yoğ kılınmış, ruhu-nun Gök'le buluşması sağlanmıştı. Bilge Kağan büyük bir üzüntü içinde oğlunu uğurlarken, Tatabı irkini Ku'yu ona balbal kılmış, onurunu tamam etmişti. Artık kağanlık için ikinci oğlu Yıyan'ı tutmak durumundaydı. Elbette hemen ondan bir yaş küçük Yerkan'ın kendisini gösterme ve öne geçme çabasını görmüyor değildi.

"Tanrı kime kut verirse, o kağan olur!"

Yas sürerken Çin imparatoru Hsüan-tsung, soylu sanggünlerinden Ko-chie-li-pi'yi kalabalık bir heyetle gön-derdi Bilge Kağan'a. Ko-chie-li-pi huzura çıktığında impara-torun bitiğini sunup, beklenmedik bir dileğin cevabını bek-lediğini söyledi. Nerden çıkmışsa, Hsüan-tsung Bilge Ka-ğan'a hanedanından, soylu bir Çin konçuyunu eş olarak vermek istediğini bildiriyordu. Hem de yakaran bir dil kul-lanarak.

Daha önce, olması gereken zamanda bunu dilemeyip, şimdi birden bire buna gönüllü olmanın bir karşılığı olaca-ğını, Çin'in başka bir dilekte daha bulunacağını bekleyen Bilge Kağan, düşünme zamanını iyi kullanmayı bilmiş, an-cak sonrasında bunun devleti için iyi olacağını, Çin ile barı-şın sürmesinin ulusun varlığını artıracığını anlamıştı. Böylece Ko-chie-li-pi'yi olumlu cevapla Çin'e geri gönderdi.

Ötüken Yış toy için hazırlıklara başladı.

Çin imparatoru, çekindiği, korktuğu Türk kağanını kendisine kap kılmak üzere bir Çinli konçuyu hazırlayıp, yüklü, varsıl çehizi ile birlikte Ötüken Yış'a göndermeye yoğunlaşmıştı.

“Bilge Kağan uçdı.²⁷⁷ Bilge Kağan bitigin Yuluğ Tigin bitidim. Bunça barkıg bedizig uzug kağan atısı Yuluğ Tigin men ay artukı dört kün olurup bitidim. Bedizetim.”²⁷⁸

Sekiz yaş aldığıında atasını yitirmişti. On dört yaşında şad kılınıp Tarduşların üzerine gönderilmişti. Otuz iki yaşında içinde Türk ulusuna kağan oturmuştu.

Tanrı buyurduğu için.

İnisi, kandaşı Kül Tigin ile birlikte, Bilge Tonyukuk’un öğeliğinde devleti yönetmiş, akın üzerine akın kılıp, sayısız kerelerce savaşıp Türk ulusunu bir tutmayı başarmıştı. Aç budunu doyurmuş, çıplak budunu giydirmiş, az budunu çok kılmıştı.

Tanrı buyurduğu için.

Türk ulusuna uçmalık tutkusunda bağlı, onun varıl, güçlü olması, sonsuzluğa kadar yaşaması için andlı Türk Bilge Kağan...

Yitirdiklerinin ardından büyük üzüntüler içinde, ancak yaşayıp Türk ulusu için savaşı sürdürmesi için çabada...

Çin, baş eğişmiş, sonunda imparator ona bir konçuy vermek için çabaya girmiş, toy hazırlıkları kılınmış...

Bilge Kağan elli yaşına ermiş...

Atısı Yuluğ Tigin’i yanında yazıcı tutmuş, olanları, yaşananları, yanlarına öğütlerini de ekleyerek ona yazdırmıştı.

---

²⁷⁷ “Bilge Kağan uçmağa vardı” Orhun Anıtları, Bilge Kağan Bengütaşı, Batı Yüzü...

²⁷⁸ “Bilge Kağan bitigini Yuluğ Tigin yazdım. Bunca barkı, resmi, sanatı... Kağanın yeğeni Yuluğ Tigin ben, bir ay dört gün oturup yazdım. Resimledim.” Orhun Anıtları, Bilge Kağan Bengütaşı, Güneybatı Yüzü...

Böylece inisi Kül Tigin için büyük bir bark yaptırmış, içine geleceğe ışık olsun diye bir bengütaş diktirmişti. Benzeri bir yapı için oğullarına buyruk vermiş, Yuluğ Tigin'e bu yönlü oğütlerini sıralamıştı.

Başayguçisi Buyruk Çor'un hareketlerindeki değişimi, yüzünde zaman zaman oluşan garip seğirmeleri fark etmeyecek kadar meşguldü Bilge Kağan. İçten içe kılınan yağılığı düşünemezdi ki. Hem ona, hem kandaşı Kül Tigin'e, hem de Bilge Tonyukuk'a yakın olup yükselen, kağan otağında, kağanın hemen ardında yer tutup kararlarda etkin olan Buyruk Çor'un usunu hainliğin tutsak aldığını bilemezdi ki. Uluların başında, buyrukların üzerinde yetkili bu kişinin, Çin'in oyunlarına geleceğini anlayamazdı ki...

Türk kanı taşıyıp da Türk'e, Türk kağanına, Türk devlete karşı uğraş içine girmenin tanımını kim yapabilir? Neden hain çıkar böyle ulu bir kandan? Neden uslar bir anda bulanır da bir adım ötesini göremez? Neden yaptığı ihanetin sonuçlarını, Türk devletine vereceği zararı hesaplayamaz?

Tann, bunca eri, yiğidi, bilgeyi çıkarmış bir ulusun içinden hainler çıkmasına neden izin verir? Böylesine soycul bir ırk neden hain barındırır?

Çinli konçuyun gelmesi beklenirken, Çin imparatorunun bunca eğilmesinin, Bilge Kağan'la uya olmak istemesinin sonuçları düşünülürken...

Bilge Kağan, attığı her adımda Türk'ü düşünen büyük kağan, elbette imparator Hsüan-tsung'un bu dileğinin nedenlerini, sonuçlarını da düşünmüş, Türk'ün iyiliğine olduğuna inanarak karar vermişti.

Türk kağanının başögesi, güvenip yanında tuttuğu kişi; yanına yaklaşıp usuna giren çaşıtların elinde usuz kalıvermişti. Öylesine söylentiler sıralanıyor, öylesine sözlerle kandırılıyordu ki. Yaşını almış, nice güngörmüş, savaşlarda

bulunmuş, kararları ile kağanı etkilemiş kişi öylesine yanlış düşüncelere kapılıyordu ki...

"Bilge Kağan Çinli konçuyu evdeş tuttuğunda, Çin hanedanı ile daha bir yakınlık içine girdiğinde, yanına, yakınına Çinli soylular gelecek, belki de etkinlik kuracaklar. O zaman sana danışma gereği olur mu?"

Usuna bu işlenmiş, yavaş yavaş anlatılarak inandırılmıştı Buyruk Çor.

"Ardından, geçmişte benzerleri olduğu gibi, Çinli ayguçiler yer tutacak kağan otağında. Belki de birisini başayguçi seçip..."

Bilge Kağan'ın Çin'e ve Çinliye olan tavrını bile bile neden böylesi bir düşünce içine girmişti? Nasıl inanmıştı?

Us alacak gibi değil!

Yerini korumak, etkinliğini sürdürmek, bir Bilge Tonyukuk olmak düşündeydi Buyruk Çor. Onun gibi anılmak, danışılmak, sayılmak düşündeydi. Ondan daha büyük, daha görkemli bir bark kurmak düşündeydi. Bunu Bilge Kağan'ın sağlığında yapamayacağını sanıyordu. Belki onun uçmaklığı ile... Yaşı küçük olan Yiyan Tigin'in kağanlığa soyunması ile... Hâlâ atasından gelen etki ile gücünü, söz hakkını koruyan kağanın Ulu Hatun'u Pofu'nun yardımı ile ki o, Çinli bir konçuyun gelip, han otağında yer tutmasına tepkili gibi görünüyordu.

Bir Bilge Tonyukuk olup, onun adını aşmak isteyen Buyruk Çor, kancık düşüncelere tutsak oluverdi. Çinli çarşıtların etkisi ile usunu alan albızın tutsaklığına giriverdi.

Bilge Kağan'ı ağulayacak, onun yokluğunda başöğeliğini sürdürüp yerine kağan olacak Yiyan Tigin'i etkileyecek ve adını öncül kılıp, yönetimde daha etkin olacaktı.

"Hele bir kağan ölsün, gerisi kolay!"

Gün, Bilge Kağan'ı uykuda yakalayamamıştı hiç. Kağanlığı boyunca aksatmadan sürdürdüğü, güneşe olan say-

gısını sunmaya doğrulmuş, yıkanmış, giyinmiş, bu kutlu sunum için hazırlanmıştı.

O gün olmayacak bir iş olmuş, Buyruk Çor onu otağ kapısında karşılayıp saygı ile kutlamıştı.

“Günün kut ile başlasın Ulu Kağan!”

Önemli bir iş olmalıydı. Ya da toy ile ilgili aksayan bir konu... Gülümsemişti yıllardır dost bilip yanında tuttuğu kişiye Bilge Kağan.

“Var ol ögem Buyruk Çor! Günler Türk için aydınlık olsun!”

Ardından güneşe dönmüş, üç kez saygıyla eğilmişti.

Dönüp otağına girmek için adım attığında, Buyruk Çor ona kırmızı sundu. Bunu bir hizmet eri yapar, böylece güne güçlü başlardı Türk kağanı. Başayguçinin uzattığı kırmızı kabını aldı, güneşe doğru uzatarak kutsadı ve birkaç yudum aldı.

Gün başlıyordu artık. Bundan sonrası devletin gereği kararları almak ve uygulamaktı.

Otağa girdiğinde, Altın Örgün’e doğru birkaç adım attığında, içinden gelen bulantının etkisi ile sendeledi Bilge Kağan. Eğer o gün değişik bir hareket olmasaydı, eğer Buyruk Çor ona kırmızı vermeseydi bu etkiyi yaşını almasına, kocamasına verecekti, ancak o uslu bir kağandı.

Birden dönüp Buyruk Çor’un gözlerinde rezil gerçeği gördü. O an anladı kancıklığı.

Haykırdı:

“Sen beni ağuladın!”

Sesi gür çıktı. Her an uyanık, kağanı ölümüne korumakla görevli börüler atılıp başayguçiyi tuttular. Usları durmuş, ne yapacaklarını bilmez durumda...

Sendeyip tahtına çöktü Bilge Kağan. İnanamaz gözlerle bakıyordu Buyruk Çor’a.

“Sen kağanını ağuladın! Sen nasıl bir hainsin ki kağanına ihanet ettin?”

Usu böylesi bir kancıklığı anlayamıyordu. O haldeyken bile üzülyor, yüreği acıyor... Hele bunu yapanın en yakınında olan, güvendiği ögesi olacak kişinin davranışı olmasını kabul edemiyordu. Bir itiraz sesi gelsin, düşüncesinin yanlış olduğu ortaya çıksın, Buyruk Çor inkâr etsin diye bekliyor, ama beklediğini bulamıyordu.

“Bu... Bu...”

Hain, nasıl güçlü bir ağı kullarınıssa, nasıl etkili olmuşa gittikçe gücü tükeniyor, usu bulanıyordu Bilge Kağan'ın. Ki Çin'den çaşıtların getirip haine verdiği ağı çözümsüz bir sonuca götürüyordu onu.

Otacılar seslenmiş, bir anda haykırışlar Ötüken Yışı tutmuştu. Dilinden tek söz gelmeyen Buyruk Çor, başarısız olduğuna yanması bir yana bu işi nasıl yaptığını kendisi bile anlamamış gözlerle çevresine bakıyor, iki yiğit börünün bastırıp diz çöktürdüğü yerde öylece hareketsiz bekletiliyordu.

Ulu Hatun, tiginler, Aşına soyluları koşturmuş, yanıp ağlamaya, çaresiz feryatlarla haykırmaya başlamışlardı. Otacılar birbiri ardına emler içirip, kağanın kanını tüketen ağunun etkisini kırmaya uğraşırken, Bilge Kağan, Yiyan Tigin'i yanına sesledi. Uçmaklığının yakın olduğunu anlamıştı.

“Tez davran oğul! Bu haini, soyunu, sopunu, oğuşunu, uruşunu yok et! Hain kanlıdan, doğru kişi çıkmaz. Soyundan bir tek kişiyi sağ bırakma. Böylece hain çıkararak bir soyu kurutarak Türk'e iyilik etmiş olacaksın!”

“Buyruk, Kağan'ın!”

Sorgu istememişti. Bunu neden yaptığına dair bir cevap beklememişti; çünkü hainliğin nedeni olmaz, hainliğe gerekçe bulunamazdı. Kızgınlık içindeki börüler, canlarını ortaya koyup korudukları, and ile korumaya soyundukları kağarun buyruğunu, acı içinde üzerlerine aldılar.

“Bu iş bizim işimiz! Kağanı yok etmek isteyen, bizim can yağımızdır!”

Çok azı umut içinde otağda kaldı. Kılıçları ellerinde, öneyemedikleri hainliğin sonucunu gözleri yaşlı izlemek durumunda iken, diğerleri hemen dışarı çıkardıkları Buyruk Çor'un başını aldılar. Başsız bedenini bir yana, başını bir yana atıp hain soyu kurutmak üzere koşturdular. Artık onları kimse durduramazdı ki atasının acısı ile yüreği yanan Yıyan Tigin buyruklar verip yönlendiriyordu Börüleri.

Gün batarken, güneş acunla uğurlaşırken, karanlık Türk yurdunu sararken, bir acıyı da yüklüyordu anılarına.

Bilge Kağan uçmağa vardı.

Köpek yılının yirmi altıncı günü...²⁷⁹

Güz yellerinin serinliğini hissederek uçmuştı ruhu.

Elli yılı Türk için uğraş vererek harcayan, Ulu Kağan, yaptığı onca işe rağmen, en yakınında tuttuğu, güvendiği kişinin ihanetine uğramış, daha nice yılını devleti, ulusu için yaşayacakken, daha nice iyi, güzel iş yapması mümkünken...

Buyruk Çor'un soyundan kimse yaşamıyordu artık. Oğuşundan, uruğundan kimse bırakılmamış, hainlikle damgalanan kanı, yanına pek çok kişinin kanı eklenerek akıtılmıştı. Böylece bir hainin çıktığı soyun yeni hainler çıkaracağı inancı ile kurutulması imlenmişti.

Ulus şaşkındı.

Ulusun uluları, soyluları, beyleri, irkinleri şaşkındı.

Acun şaşkındı.

Adı bilinmeyen, karanlık uslarını gizlemeyi başarmış çasıtlar mutluydu.

Duyunca, Türk yağları mutlu olacaktı.

Türk'ün Türk'ten başka dostu yoktu ki Türk'ten başkası ağlasın!

Yas duyuruldu.

Bütün uluslar yasa seslendi.

---

²⁷⁹ Bilge Kağan'ın ölümü 25 Kasım 734.

Elbette kağanlar ölse de devlet yaşayacak, yapılması gerekenler yapılacaktır.

Acı çok büyüktü. Türk ulusu kağanını, kendisini her koşulda “Türk Bilge Kağan” diye tanıtan, ulusunun adını kendi adından önce söyleyip bununla duyduğu övüncü imleyen kağanını yitirmişti.

Ötüken Yış ağlıyordu.

Dağlar... Ovalar... Derin yarlar, vadiler...

Hep ağlıyordu.

Yaşayan, konuşan, duyan, anlatan her şey ağlıyordu.

Kişiler, ağaçlar, kurtlar, geyikler, kartallar ağlıyordu.

İnisinden yalnızca üç yıl sonra uçmağa varan kağanına ağlıyordu.

Türk adını taşlara işletip ölümsüz kılan yiğidine ağlıyordu.

Kağan Otağı yas çadırı imlendi. Budunun bilge otacları, ulu kamları Bilge Kağan’ı Gök’e yolculamaya hazırlarken, Ötüken Yış uyumadı. Gün doğduğunda, ona kut sunacak Bilge Kağanları yoktu artık. Oysa güneş, Türk kağanlarının selamlamasına alışmıştı. Yeni kağan seçilene dek yetim kalmıştı güneş.

Toy kılındı gecikmeden. Yağların söz etmesine, fitne ve ayrılık meraklılarına engel olmak için gecikmeden kağan oturtulması gereğini bildiler. Hep bir konuşup, hep bir karar çıkardılar. Bilge Kağan’ın büyük oğlu Yiyan Tigin’i “İçen Kağan” adıyla adlandırıp diz vurdular karşısında.

İçen Kağan, atası uçmaklık Bilge Kağan için doksan gün batımı sürecek yas duyurdu. Ardından da Türk ulusunun kamları fal açıp, kağan için uygun yağ gününü imlediler.

Yas süresince Bilge Kağan’ın yattığı yas çadırının çevre-

sinde b6r6leri yer tutup, aynı yaşarken olduğu gibi 6çmak-
lığında da onun korunmasını 6stlendiler. Kağanlarına sayđı
sunmak i7in gelen budun, 6ylece yas 7adırının 7evresinde
acılarını sundular. Kağanları i7in kurbanlar kestiler. Y6zleri-
ni yaralayıp kanlı g6zyaşları d6kt6ler. T6rk buyruğundaki
budunların irkinleri, soyluları gelip G6k k6kl6 T6rklerin
yaslarını 6leştiler. Acunda var olan ve Bilge Kağan'ı bilen,
taniyan b6t6n uluslardan el7i geldi yas i7in.

İ7en Kağan, atasının buyruğunca, ona layık bir bark ve
anıtlık kılınması i7in Yuluğ Tigin'le g6r6řt6.

“Ulu yazıcı, uruğumun değerli kişiisi, atamın en b6y6k
dileğini yerine getirmek i7in buyruğunca kılacağım yetkileri
yerine getir. Nereden gerekiyorsa ustalar, bedizciler edinip
ona g6rkemli bir anıtlık, yok olmayacak bir bark kılalım.
Yazılarını dilediğince yazdır ki eksik kalmasın.”

Bunca zaman yanından ayrılmadığı tagayı kağanın yok-
luğuna alışmakta zorlanan usta yazıcı, d6ř6ncesinde bir
yapı belirlemişti. Elbette y6ksek taş bitiği gerektiğince ken-
disi yazacaktı. Taş bitiğe neler kazıyacağını Bilge Kağan ona
bir bir s6ylemiş, o da yazmıştı. şimdi bunları taşa işlemek
kutunu kimseye bırakamayacağını s6yledi İ7en Kağan'a.

“Elbette doğrusu budur” dedi, İ7en Kağan, “Var, dile-
diğince davran, ancak hem atamı hem b6t6n T6rk ulusunu
onurlandır. Bunun i7in de tez davranmanı dilerim.”

Bahar g6n6 se7ilmişti Bilge Kağan'ın yoğ t6reni i7in.
Sıcak bir bahar g6n6... Baharın yaza d6nd6đ6 7ağlar.
Kamlar 6yle uyun g6rm6şlerdi.

Domuz yılının, beşinci ayının, yirmi yedinci g6n6...²⁶⁰
Acun boşalmış da 6t6ken Yış'a dolmuş gibi...

Her soydan, her boydan, her budundan kişi; T6rk'6n

---

²⁶⁰ Bilge Kağan'ın yoğ tarihi, 22 Haziran 735.

ulu kağanını Gök'e yolculamak üzere gelmişler. Kalabalıkların önünde sığıtçılar, ağlayarak övgü düzüyorlar uçmaklık kağana. Zaman zaman Türk ozanların kopuzlarından yükselen acı seslere, yırların sözleri eşlik ediyor.

Ötüken Yış böylesine bir yoğ görmedi o güne dek. Görmesi de mümkünsüz gibi.

On dokuz yıl Türk'e kağanlık yapan Bilge Kağan'ın ruhu savaş yoldaşlarının, ulusunun ulularının, uruğunun erlerinin övgüleri ile göneniyor. Bir sığıtçılar ağlıyor, övüyor, anlatıyor, bir erler. Bir ozanlar söylüyor, yırlıyor, bir yiğitler.

Kadınlar saçlarını yoluyor, erkekler yüzlerini, kulaklarını kesiyor. En iyi cins atlarını, kara samur kürklerini, mavi sincap kürklerini sunuyor yağış diye.

Çin imparatoru büyük önem verdi Bilge Kağan'ın yoğuna. Hanedandan Senggün Lsiün Tay'ı, yanına verdiği beş yüz Çin soylusu ile Ötüken Yış'a gönderdi. Çokça altın, gümüş, ipek gönderdi ki Bilge Kağan onurlansın.

Bilge Kağan gitmişti. Yapılanlar yalnızca onu onurlandırmak içindi.

*"Bunça kazanıp kangım kağan it yıl onunç ay altı otuzka uça bardı. Lagzın yıl bişinç ay otuzka yoğ ertürdüm."*²⁸¹

"Ben İçen Kağan!

Ulu Atam Bilge Kağan'ın uçmaklığının ardından Türk kağanı oturdum. Kendisi sağlığında buyruk vermiş, büyük ve görkemli bir anıtlık kılmamı dilemişti. Ata buyruğunu yere koymadım.

Kül Tigin eçimin barkına çok uzak olmayan, kızılanına düşen bir düzlük seçtim Atam Bilge Kağan'ın anıtlığı için. Yuluğ Tigin'in seçtiği Türk ustaların, bedizcilerin yanına, Çin'den ustalar, bedizciler istedim. Çin imparatoru dileğimi elbette geri çevirmedi. Yuluğ Tigin'in dileğince bir büyük taş bulup hazırlattım. Üzerine yazıları, Yuluğ Tigin, otuz dört günde kendisi yazdı. Bir ay dört gün... Durmadan yazıp tamamladı Bilge Kağan'ın sözlerini. Son kısmını ben söyledim, yine Yuluğ Tigin yazdı.

Çin imparatoru, atamın ruhuna saygı için bir yazıt hazırlamış, onu Li Ch'üan ile göndermişti. Onu da bitig taş koydururdum.

Bark için iki kısa, iki uzun duvar kıldurdum, kapısı gündoğusuna bakan. Çok görkemli bir kapı koydururdum. Duvarların içine, dışına atamı anlatan bedizler vurdurdum. Atama eşsiz bir bark yaptırdım. Gönlümdeki sözleri taş vurdurdum.

Yüksekçe bir tapınma odası koydururdum. Onun da du-

---

²⁸¹ "Bu kadar kazanıp, atam kağan köpek yılı, onuncu ay, yirmi altıda uçup gitti. Domuz yılı, beşinci ay, yirmi yedi de yoğ yaptırdım." Orhun Anıtları, Bilge Kağan Bengütaşı, Güney Yüzü...

varlarını bedizlettim. İçine atam Bilge Kağan'ın, anam Ulu Hatun'un heykellerini diktim.

Başında kağanlık tacı olmazsa, olmazdı.

Elbette yağış sunak yerini unutmadım. Böylece atama adanan kurbanlar yerini daha kolay bulacaktı.

Yuluğ Tigin diledi, kendi duygusunca bedizler koyup, kut sundu atama. Onun yazdırdıklarını bir bir işledi.

Uzunca bir tören yolu yaptırıp, aynı Kül Tigin eçimin anıtlığında olduğu gibi ata yoldaşı erlerin heykellerini iki yanlı koydurdum ki onları da tanısınlar, bilsinler diye. Hem de atamın heykeli yalnız kalmasın, yoldaşlarıyla olsun diye.

Atam durmadan savaşmış, her savaşta yağı öldürmüştü. Onların balballarını kıldırıp atamın barkına, anıtlığına diktirdim. Gök'te atama hizmet edecek kağanları, beyleri, irkinleri öylece yer tuturdum.

Büyük, yüksek, dört yanlı bengütaşı, büyük bir kaide-nin üzerinde, en görünür yerde kılındı. Böylece her görmek, okumak isteyen için hazırды.

Tanrı'ya kut ki atam Bilge Kağan'ın Türk ulusu için yaptıkları unutulmayacak!"

Türk, Türk Bilge Kağan'ı unutmayacak!

AHMET HALDUN TERZIOĞLU

1960 yılında, Trabzon'un Beşikdüzü ilçesine bağlı Takazlı Köyü'nde doğdu. İlk, orta, lise öğrenimini, öğretmen olan babasının görev yaptığı değişik kentlerde tamamladı. Üniversite öğreniminin ardından devlet memuru olarak Türkiye'nin pek çok kentinde görevlerde bulundu ve 2006 yılında kendi isteği ile emekliye ayrılarak kendisini tamamen yazmaya adadı.

Yazarlığa makaleler ve mesleki yazılarla başlamıştır. Siyasi çalışmalarını, sloganları, afiş düzenlemeleri ve projeleri ile kişi, kamu-özel kurum ve kuruluşlara katkılarda bulunmuştur. Bir dönem mesleki bir derginin yayın kurulunda görev almış, köşesinde sürekli makaleler yazmıştır. Kuruluşlara yönelik özel çalışmalar yapmış; yazıları, fikirleri ve projeleri ilgililerce değerlendirilmiştir. Pek çok dergi ve kitabın düzenlemesine ve çıkarılmasına katkı sağlamıştır. Tanıtıcı film senaryoları yazmış, bunların hazırlanmasında görev almıştır. İlgi alanını Türk tarihi ve mitolojisi üzerine yoğunlaştıran yazarın kitapları 2004 yılından itibaren yayınlanmaya başlamıştır.

2007 Yılı Mustafa Necati Sepetçioğlu Tarihi Roman Yarışması'nda, "Alp Er Tunga" isimli tarihi romanı ile "Birincilik ödülü" kazanan yazarın ayrıca tiyatro, hikâye ve makale yarışmalarında çok sayıda ödülleri bulunmaktadır. Ödüllü eserleri değişik kitaplarda yer almıştır.

Mersin'de yaşayan yazar, eserler vermeyi sürdürmektedir.

YAYINLANAN ESERLERİ

ROMANLAR:

GÖK TANRI'NİN ÇOCUKLARI

OĞUZ HAN

HÜZÜN

GÜLLERİN SOLDUĞU GÜN

TÜRK KİMMERLER/ KİMMERYA

BAKAN BEY'İ VURDULAR

TEOMAN HAN
METE HAN
KİOK HAN
REİSİM ÇATLI/ BOZKURLARIN KANUNU
CENGİZ HAN / GÖK MOĞOLLARIN BAŞBUĞU
TOMRİS HAN / SAKALARIN KADIN HAKANI
ALAMUT'UN PİRİ/ HASAN SABBAAH
ALP URUNGU
KÜR ŞAD/ AŞINA CHİE SHİH SHUAI
AKSAÇLILAR MECLİSİ/ DEVLETİN BEKÇİLERİ
SELÇUK BEY/ BİR DEVLETE AD VEREN ATA
TUĞRUL VE ÇAĞRI BEY/ DEVLET YOLUNDA
ALP ER TUNGA / SAKA HANI
ALPARSLAN / ZAFERLER ÇAĞI
DARAĞACINDA BİR BOZKURT
PROVOKATÖR
ÇİÇİ HAN / BAŞEĞMEYEN GÖK SOYLU HUN HAKANI
HAREM AĞASI
GÖKTÜRKLER
MOĞOL
KOMANDO
AKSAÇLILAR MECLİSİ / VURGUN
YALAN KURGUSU / YAĞIZ OĞLAN
HUN KARTAL SAVAŞÇISI / GÖKBERK İLE ALMILA
KAHRAMANLAR ÇANAKKALE'DE
BİZİ FIRTINA VURDU
ŞAMAN KIZ

HİKÂYE KİTABI:

SEVDA ÜZERİNE MEMLEKET HİKÂYELERİ

TARİH ARAŞTIRMA KİTABI

HUNLAR DA ÇILGINDI/ HUN TÜRKLERİNİN ÇILGIN TARİHİ

www.ahmethaldunterzioglu.com
ahterzioglu@gmail.com

AHMET HALDUN TERZIOĞLU

Göktürkler

Türk'üm hey!

Ne kutlu bir adla adlandırmış Tanrı seni!
Adınla övmüş ki övünesin diye!
Ne bekliyorsun, övün, hey!
Gök, sen övünesin diye, yüceliklerde!
Yer senin övücünle ıduk!
Güneş senin övücüne tanık!
Ay senin övücünle uyanık!
Hüküm Tanrı'nındır hey!
Ki Tanrı sizinledir...

Eline yay, kargı, kılıç...
Binmeye Gök köklü at...
Keçeden yurt...
Uyasın diye, töre...
Başına ulu kağanlar...
İzinde yürümeye Bozkurt...

Ey Türk titre, özüne dön ve acunu tut!

Ata oğlu ataç doğar.
Ana kızı anaç doğar.

Türk'ten Türk...
Bozkurt'tan bozkurt doğar!

ISBN 978-605-5143-77-0

9 786055 143770

₺20.00

[/panamayayinevi](#)

[/panamayayincilik](#)

[/panamayayincilik](#)

www.panamayayincilik.com